M.T.CICERONIS OPERA.

Ex Petri Victorii codicibus maxima ex parte descripta, viri docti et in recensendis authoris huius scriptis cauti & perdiligentis: quem nos industria, quanta potuimus, cōsequuti, quasdam orationes redintegratas, tres libros DE LEGIBVS multo quàm antea meliores, & reliquias de commentariis qui de REPVBLICA inscripti erant, magno labore collectas vndique, descriptásque libris, vobis exhibemus.

EIVSDEM VICTORII explicationes suarum in Ciceronem castigationum.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

PARISIIS.
EX OFFICINA ROBERTI STEPHANI.
M. D. XXXIX.

E multis epistolarũ voluminibus à Cicerone confectis(nemo enim nec plures,nec elegantiores scri
psit)nõ parua pars longi temporis iniuria amissa est : quod damnũ etsi grauiter molestéque pati de-
bemus,cum nullum sit scriptorum genus,quod magis in cotidiano vsu versetur,æquiore tamen a-
nimo ferendum erat,si ex ipsæ,quæ remanserunt,integræ,ac mendis purgatæ essent,& nõ omnibus par-
tibus corruptæ ac laceræ: haberemus enim omnis epistolarum generis exempla pulcherrima ac perfe-
ctissima:quibus propositis,ac studiosè animaduersis possemus omnem rem,quæ incidisset, copiosè & or-
natè explicatam literis mandare,iísque certiores facere absentes. Nunc verò cum mendosæ & diminutæ
admodum sint quæ circumferũtur ac veneunt: fit vt nõ ita cupidè,& cum voluptate legantur. cum enim
crebrò lectoris animus in aliquem locum offendit,qui sua obscuritate & corruptione impetum eius frã-
gat,& tanquam in salebris hærere faciat:adeo lãguescit, & corruit,vt penitus cursum,in quo antè alacri-
ter ferebatur,remittat ac deserat: & sic omne studii illius iter interrumpitur, vt vix vllus ex ea lectione
fructus percipiatur. Huius autem mali diuersæ causæ extiterunt. longam quidem diem, quæ multa lite-
rarum monimenta sustulit,non paucas etiam his,quæ in vita remanserunt, tenebras obfudisse facile cõ-
cedimus: sed aliud quoque non minorem tam grauis incommodi culpam sustinere existimamus: quod
& ipsum,quia notum iam omnibus & exploratum, pluribus verbis persequi necesse non est. quis enim
nescit quæ fuerit multorum superioribus temporibus in corrigendis antiquis authoribus licentia? vtque
dum labes quasdam delere vellent,sæpius grauiores maculas inuexerint? & aliorum etiam sinistrum de-
terrimúmque consilium, qui cum interpretum munere fungerentur,quæcunque non intelligerent,soliti
sunt immutare & peruertere,ne aliquid nescisse viderentur,opinionémque hominum de suo ingenio at-
que eruditione amitterent:non parua certè hi quoque detrimenta intulerunt. Sed hæc iam pridem ratio
explosa & damnata est: nam multi ingeniosi & diserti viri videntes hoc malum cotidie magis fundi ac
dilatari,non amplius sibi cessandum rati,se his fortiter pro communi studiosorum omnium vtilitate op-
posuerunt:authoritatéque & studio suo tantam audaciam temeritatémque refrenauerunt, maculas qui-
bus illi optimos quosque Latinæ linguæ authores turpiter fœdauerant,delentes, necnon fuliginem eam,
qua ipsos quoque dies asperserat(non enim cũ vno tantum hoste his certamen fuit)suis ingeniis abster-
gentes,hi magna cura & diligentia veteres libros inquirendo,sine quorum ope nihil ferè huic rei vtilita-
tis adferri potest, egregiam operam in hoc negotio nauauerũt. Horum semper à me studium laudatum
& celebratum est:tantum enim beneficium ab his acceptum fuisse iudico,vt si illorum opera cessasset,eò
processura fuerit imperitorum audacia,vt omnes bonos pœniteret. Nec mihi satis fuit ipsorum studium
industriámque laudare,verum etiam quantum in me fuit,ad meum vsum eos imitari volui: quantóque
doctrina & ingenio inferior essem, tantum labore & diligentia parem illis operã præstare conatus sum.
ferè enim semper quæcunque maiorẽ studio legi,morem habui,cum vetustis exemplaribus conferre:
néc me vnquam huius meæ operæ pœnituit. cúmque olim antiquos codices M. Tullii epistolarum diu
multúmque à me perquisitos nactus essem,quod in aliis facere consueueram,in his maiore auiditate ad-
gressus sum. hi enim præcipuè libri inter alia Ciceronis opera propter multorum locorum obscuritatem,
& quia vndique malè habiti erant,singulari quadam diligentia mihi indigêre videbantur. Nec fefellit ve
tustas eorum librorum spem,quam de ipsorum probitate animo conceperam: plurima enim in illis of-
fendi longe a vulgatis codicibus diuersa : multáque quæ sine vlla vllius opera statim se probarent : non
pauca quæ adhibita cura & diligentia restitui posse cõfiderem. Quæ sæpius animo reuoluens,cunctósque
authores quos mihi aliquam operam ad ea illustranda adferre posse suspicatus essem , diligenter percur-
rens operam dabam,vt ea ne iacerent:feréque nunquam librum meum in manus sumebam,quin illum
aliqua parte (vt mihi quidem videbar) meliorem facerem. atque huius mei laboris fructum putabã,vo-
luptatem ,quam animo capiebam cum aliquem locum restituissem: quos omnes amicis aperiebam,qui-
bus cum fide ac beneuolentia singularibus semper mea omnia libenter communico. Illi autem cũ meum
hoc studium etsi parum clarum aut nobile,mihi tamen vtile,ceteris non ingratum fore prædicarẽt: me-
ipsum ad hanc rem mea sponte incitatum vehementius adhuc suis verbis inflammabant: & tamẽ eũdem
finem mihi primo propositũ firmiter animo retinebã , vt siqua vtilitas ex hac mea sedulitate parari pos-
set ea cũ amicis familiaribusq; meis fruerer. non quia si vlla ex ingenio studióque meo cõmoditas capi
posset aliis inuiderẽ, sed ne mea in hac re egregia volũtas mihi arrogãtiæ tribueretur. Cũ res in hoc statu
esset ecce tibi Florentini hi nostri librorum impressores,qui aliquid de mea hac diligẽtia audissent, pete-
re cœperunt vt sibi libri mei copiam facerem: velle se cuncta M. Tullii opera amplè magnificéque excu-
dere. Ego vero qui nihil tale unquam animo cogitassem,mirari primo,postea obstinatissimè pernegare:
sed illi tandem & precibus suis & communium amicorum intercessionibus inuitũ coegerunt me meos
hos qualescumque essent labores sibi polliceri: qui vtinam tam ceteris vtiles iucundíque sint, quàm mi-
hi molesti importunique fuere: oportere enim duxi,postquàm onus hoc mihi imponi passus erã,me nõ-
nihil operæ temporisque rursus in hac re consumere: ad eosdem igitur antiquos libros redii, eadémque
res vt potui in aliis nunc literis occupatus,iterum recognoui: quod tamen magno meo incõmodo fasti-
dioque factum est magnoque meliorum studiorum damno. Tanto autem desyderio flagraui, vt nostra
hæc opera in bonam partem acciperetur, eadémque animi sinceritate, qua à me suscepta est, iudicetur: vt
ubi penitus omni diligentia & industria adhibita rectã lectionem indagare me posse desperauerim,addu-
ctus sim ingenue confiteri omnibúsque nostrã locorum illorum ignorationem notam facere: acrioréque

ingenio & maiore eruditione præditis ea suppeditare auxilia, quibus facile possint labes has tanquam grauem aduersarium conficere. nec enim imitari volui Homericum Achillem, qui cum Hectorem perterrefactum, fugáque sibi salutem quærentem conspexisset, nutu capitis, Græcis omnibus interdicebat, ne in eum tela conijcerent, veritus, ne quis fortè illo vulnerato summam sibi inde gloriam acquireret, ipse autem posterior, réque iam transacta veniret: tanta erat in eo auiditas gloriæ, tantáque eam sibi laudem arripiendi cupiditate ferebatur, vt perpetuum & infestissimum sibi hostem nollet ab alio lædi, aut tangi: Nostrum consilium longè diuersum fuit: vt enim citius prosternatur, communem hostem cunctis monstrauimus, pro viribúsque fracto prius illo & penè profligato, aliorum etiam opem conuocauimus, omnibúsque in eum animum auximus, eísque arma dedimus, quibus ipsi penitus vita eripiatur. volui enim omni ratione qua potui, aliorum etiam ingenia, qui hoc studiorum genere delectantur, allicere & iuuare, vt nos cito habeamus hæc nobilissima Ciceronis monimenta, si non integra & perfecta (re vera enim qui diligenter attenderit, videbit multis esse locis adeo corrupta, & quasi decurtata, vt sine meliorum librorum copia nullo modo resarciri possint) saltē huiuscemodi, vt sublatis mendis, reiectísque quorundam ineptiis, libenter legi & intelligi possint. Quàm autem vix sperare debeamus meliores adhuc libros inueniri posse, coniicere licet: quòd cum multos annos summo ardore tot veteribus tota Europa bibliothecis excussis certatum sit magna laude ingentibusque præmiis propositis his qui aliquid sua diligentia è tenebris eruissent, parum tamen lucri factū est. Spero equidem, confidóque fore, vt hi loci, quos ego vt ambiguos incertósque reliqui (nam multos planè desperatos ea, qua hodie loca mutila & hiantia indicare moris est, nota signaui) citò sine cura diligentiáque studiosorum emēdati in lucem prodituri: nos etiam, quantum fieri poterit, totos parui ingenii nostri neruos intendemus, si fortè quod adhuc non contigit, commodiore tempore, sedatioréque animo præstare possimus: nunquam enim labore deterriti hanc curam deseremus. magna enim spe teneor his vestigiis posse in veram lectionem perueniri: cum sæpe parua admodum peruersio sit quæ tantam caliginem offendit, vt cum postea in veram incideris lectionem, mireris, indignerísque tam paruum in antiqua scriptura erratum tantum tibi negotii facessisse. Vt autem suo arbitrio sententias aliquas, quæ superioribus dictis quadrarent, interponere nullum negotium foret, sed audax, temerariúmque consilium: sic hæc vestigia persequendo, parúmque ab his declinādo veram lectionem reperiri posse confidere debemus: nec eam vllo pacto contemnere quæ è veteribus libris, quorum ex aliis partibus fidem & integritatem cognitam habemus, magna alicuius industria eruta sit. Quum autem hoc negotium plenum omnium suspicionum fuerit, multísque de causis me suspensum sæpe incertúmque tenuerit, in vna tantum re nulla mihi dubitatio exorta est: quòd quum cogitarem sub cuius potissimum nomine & tutela vellem hoc epistolarum volumen exire, tu solus occurristi Ardinghelle humanissime, quem ego sine scelere præterire vix possem, & quem libenter putarem horum meorum laborum patrocinium suscepturum. tot enim sunt egregia tua erga me merita, vt cum referendæ gratiæ par nullo modo esse possim, debeam saltem nisi ingratus haberi velim, quacūque ratione possum optimam meam voluntatem tibi cæterísque, qui tuorum in me beneficiorum conscii sunt, ostēdere. nam quin tu vnus præcipuè possis magno illis præsidio esse, siquis in eos conetur inuadere, neminem dubitaturum credo, nisi qui te cognitum non habuerit. sed qui nescit mirificam tuam omnium ingenuarum artium eruditionem, summum ingeniū, acerrimúmque iudicium, quantóque studio & ardore animi soleas negotia & famam amicorum tueri: non dico hoc temere, de quo loquar video. Cum omni semper culpa vacare conatus sim, nihil vnquam magis caui quàm in assentatoris vitium delabi: nullamque animi notam tantopere reformidaui. Quare nisi ita esse planè scirem, nō adeo stultus essem, vellem hoc, quasi publico testimonio mendacii nulla necessitate coargui. Sed nihil est quod minus in tuis laudibus persequendis vereri debeam, quum sciam omnium nostrorum ciuium de tuis præstantibus virtutibus consensum, qui cum de te iam puero ex certissimis quibusdam signis cuncta sibi ingentia proposuissent, in ea spe cotidie magis perspecta vitæ tuæ ratione confirmantur. Cum plurimis igitur ac causis hoc volumen ad te pertinuerit, ob hoc tibi potissimum à me mitti debuit, quòd cum in multis rebus opera & consilio tuo vsus sim, in hoc negotio studium & iudicium tuum fidele mihi, & vtile expertus sum. Accipe igitur vere tuum hunc librum & tibi maximè debitum, méque quod semper valde fecisti ama, ac tuere.

PETRVS VICTORIVS NICOLAO ARDINGHELLO

MAgnum fuit ingenium M. Tullii, seu cæleste potius ac diuinum: quod tot optimarum artium scientiam capere, atque omnia quæ percepit, summo artificio explicare, ac literis mandare potuerit, cum tamen omnem ætatem in Republica & in maximis rebus gerendis versatus sit: quibus enim ille temporibus quietum vacuúmque animum à magnis curis, cogitationibúsque habuit? quibusque difficultatibus, & impedimentis obrutus non est? Postquam enim ob fortiter gestum Consulatum, & oppressam sceleratorum ciuium impiam coniurationem, magna in se improborum odia concitauit: nunquam cessarunt non tam ipsius quàm patriæ, & communis eius hostes eum variis artibus aggredi, donec vi armísque è ciuitate eū expulerunt, quam ipse suis consiliis ex ipsorum ferro incendióque eripuerat: licétque non multo post magno Senatus Populíque consensu in patriam reuocatus sit, incre-

dibili totius Italiæ lætitia & plausu, non tamẽ tutus ab inimicorum insidiis viuere potuit, qui ipsum nũquam requiescere passi sunt: cúmque & senatoriis muneribus & forensibos laboribus esset hoc tempore districtus, nunquam penitus Philosophiæ studium ex animo dimisit: sed quodcunque vacuum tempus ab his præclaris, gloriosísque laboribus nactus est, id omne in legendo aut scribendo consumpsit. Constat enim quædam de Philosophia eum etiam his temporibus scripsisse, sex inquam de Rep. libros. nam quin tres quoque illos de Oratore ad Q. Fratrem missos tunc scripserit, nemini dubiũ esse potest. sed post exortum ciuile bellum, victósque Pompeianarum partium duces, cum vnius in potestate Resp. esset, eiúsque imperio ac voluntate cuncta regerentur, exoptatum sibi otium nactus, quamuis Reip. lugubre ac funestum, mirũ est quàm multa breui tempore volumina de obscurissimis & difficillimis Philosophiæ locis, quæstionibúsque ediderit: cum aliter ille dignitatem suam se tueri non posse cogitaret, nec se inertiæ, ignauiǽque libero homine indignis dare vellet: tot inquam fuere, vt qui omnẽ ætatem in literis cõsumpserunt, ab omníque publica administratione se abstinuerunt non mediocri ingenio homines, acerrimo in hoc studio posito vix tot scripserint. Cúmque eo tempore propter varia & multiplicia hominũ ingenia, ab vno Socrate tanquã fonte plures familiæ & diuersæ disciplinæ quasi riui deductæ essent, haberétque vnaquæque ratio suos defensores & grauissimos authores, omnes eas apprime tenuit, edidicítque Cicero: & cũ ei commodũ fuit, aut defendit aut oppugnauit. quanuis propter obscurã & abstrusam ipsarũ rerum veritatem, eam maxime rationem probaret, quæ nihil sciri, aut percipi posse affirmaret, cũctáque quæ verisimilia essent, sectaretur. Opportebat autem egregiè artibus ac doctrinis instructum & eruditum esse, qui & pro omnibus Philosophis, & contra omnes se posse subtiliter ac copiose dicere profiteretur. Stoicam vero philosophiam non parum admirabatur, propter grauitatem ac magnificentiam sententiarum (credo) ipsa valde delectatus. vigebat autem ea tunc maxime, nonnullíque Romani præstantissimi ciues ea disciplina imbuti erant: nam multitudo Epicuri rationem magis sequebatur, vt quæ facilius percipi posset, & alliceret caperétque animos imperitorum laudibus voluptatis: quanuis ea quoque grauissimas sanctissimasque sententias quandoque effunderet, quæ fortes etiam & iustos viros ei rationi possent conciliare. nam ita illi aduersatus est contradixítque Cicero: vt non male de vita & moribus eorum qui ipsam defendebãt existimaret, cum etiam quosdam habuerit Epicureos homines secum magna beneuolentia iucundissimáque familiaritate coniunctos, qui eum omnes Epicuri sententias docuerant: quẽ ipsum quoque non odit, nec parcissimo tenuissimóque victu contentum fuisse vnquam repugnauit, cum propter patrocinium voluptatis apud suæ rationis ignaros malè ille audiret, & vt ventri ac gutturi deditus ab aduersariis in hoc male acciperetur. Veterem autem illam Academiam adeo intellectam cognitámque habuit, vt diu tractare non dubitarit: authores sanè ipsius ac principes Socratem, Platonem, Xenocratem, eorúmque auditores omnibus locis mirificè laudat, ac cunctis Philosophis præponit. Quomodo igitur potest aliquis summum ingenium Ciceronis, summúmque philosophiæ studium non admirari? consilium nanque eius institutúmque Latinis literis explicandi quæ antè à Græcis tantum doctoribus ac libris percipi poterant, quis adeo peruersus est, ac sibi ipsi commodisque suis inimicus, vt laudandum esse non putet? Cogitabat ipse hac quoque parte ciues suos iuuare, atque eos cunctas doctrinas in Latinam linguam conuertens, nõ mediocri (vt erat) beneficio afficere. indignum enim ipsi videbatur gẽtillam, quæ totum penè orbem armis vicisset, legibúsque temperaret, vitam moresque suos sine Græcis magistris excolere & regere non posse: cúmque omnibus rationibus imperaret, Græcis hominibus, ac doctoribus seruire cogi. Reliquit igitur hæc præclara omnium Philosophiæ disciplinarum quæ tũc florebant, monimenta, quæ nobis multis de causis cara esse debent: non minus autem quia cuncti illarum disciplinarum libri vetustate, vel miseris potius præteritis temporibus ita perierũt, vt nihil ferè aliud restet vnde possint, non perfectè intelligi, at gustari tamen, & animaduerti subtilissima illarum doctrinarum decreta ac rationes. nisi forte credimus omnia illa iudicio ac sapientium virorum consilio neglecta & deleta esse, quod ea indigna existimarent, quæ legerentur: quasi non multa etiam Aristotelis, quem diu merito omnes sunt amplexati, ac ne peiora quidẽ eodem fato amissa sint. Nam quid de Theophrasto dicendum est, qui in eadem ratione versatus, omnia fermè quæ doctor ipsius Aristoteles eruditissime & elegantissime tractauit? num & hic etiam eadem de causa contemptus est, atque in situ & squalore relictus, qui pene totus periit? quæ enim pars eius restitit, ea quoque multis maculis & peruersionibus confecta est. quasique non viderimus in Latinis etiam scriptoribus veteres quosdam bonósque interiisse: nouos autem alios rudésque in vita permansisse. aut suspicari possimus ab illis, qui ex iisdem fontibus, quibus Peripatetici hauserãt, clarissimis ingeniis præditis, ab optimísque magistris eruditis, nihil sapiens aut acutum inventum & posterior omnes à veteribus sine causa dissensisse, cum soleant recentissima quæque perfecta esse & absoluta maxime. Ita tamen iuniores legerat Cicero, vt maioribus illis Platoni, Aristoteli Theophrasto semper multum tribuerit: audiuerit etiam studiosissime Athenis Antiochum veteris Academiae nobilissimum & eloquẽtissimum philosophum: ne forte aliquis existimet ipsum rationis eius quæ nunc maxime viget, expertem aut ignarum fuisse. Nulla causa est igitur quin hi Ciceronis de Philosophia libri ab omnibus legi, sempérque in manibus haberi debeant. nam quanta sint elegantia copiáque scripti, nihil attinet dicere, cum omnes res, quas ille tractare voluit, semper electissimis verbis exposuerit, in his autem nullus orationis vel copiosæ, vel elegantis ornatus desit. Quàm sint autem inculta vel agrestia potius & barbara scripta recentiorũ de Philosophia, præter admodum pauca, nemo est qui nesciat: vt indignum admodũ sit tam bonas & præclaras res tam rudi & inquinato sermone tractatas esse. Qui autẽ hæc volumina sæpè & accurate legerit: & optimarum rerũ cognitionem sibi indę parabit:

& cum huiuscemodi res scribere volet, facile poterit eas ornatè & grauiter pro ipsarū dignitate dictare. atque his quidem nos, quæ vix ab iniuria temporum defensa & conseruata sunt, quam potuimus opem præstitimus, summóque studio conati sumus multas in illis maculas perpurgare. nam quæ iamdiu desiderantur, quǽque vetustate collapsa sunt, nulla ratione potuimus in vitam reuocare. Malè profectò nobiscum actum est, quòd optimi omnium scriptorum optimam partem amisimus. accident autem hoc quorundam præpotentium iniuria, qui odio illarū rerum ducti, summa acerbitate libros qui ea complectebantur, persecuti sint: siue omnium negligētia superiorum, difficile cognitu & iudicatu est. quin summa certe vsi sint stultitia illi, excusari non possunt: qui cum sex de Rep. libros (vt alia omittam) describere possent, qui ab optimo reip. tractandæ authore, omnibus congestis, quæ vsu & literis didicerat, perfectè & absolutè scripti fuerant, in nugis potius quibusdam describendis operam suam cōsumpserunt. Sed sit horum finis: neque ea quæ sanari non possunt vulnera, amplius refricemus. Ad te vero Ardinghelle suauissime & hos quoque libros mitto, alterum amoris erga te mei, non valde tamen necessarium pignus. perspexisti enim, vt arbitror, quantopere te merito tuo amem ac diligam: nam cum te obseruare ac colere debuerim, id quod erat personæ ac dignitatis tuæ, me potius hoc facere voluisti, atque hoc ipso semper magis delectatus es. quid enim erat (nisi hoc voluisses) quòd te mihi tātopere dares atque adeò commodis meis inseruires? Quare & te amo ita vt nihil vnquam in amore fuisse ardētius putem: & colo tamen, vt & persona quam geris, & singularis tua probitas postulant. Maxima quidem tua sunt, quæ nunquam prædicare desinam, erga me beneficia, atque hæc quoque ipsa tu nunquam augere cessas: ea sanè me tibi valde obligarunt. incredibilis vero tua humanitas, senilis quædam prudentia, summum ingeniū, excellens doctrina, me tibi arctioribus adhuc vinculis coniunxerunt: omnia vero hæc simul cōgesta me ita captum tenent, vt semper te animo meo adfixum habeam, nec vnquam cessem de admirabilibus tuis virtutibus, egregiísque erga me meritis mecum ipse cogitare. Quare noli mirari, cur secundū etiā hoc volumen tibi miserim, cum in tuo solum nomine acquiescam: sed expecta potius siquid vnquam maiore studio magis te dignum efficere potuero: quod etsi sentio quàm mihi arduum ac difficile sit, conabor tamen vt aliqua ratione & amori erga te meo, & minimæ parti tuorum meritorum videar satisfecisse.

PETRVS VICTORIVS NICOLAO ARDINGHELLO S. D.

SI cum tu nobiscū adhuc in patria viueres Ardinghelle suauissime, nec ego suspicarer fore vt aliquò diu à nobis absuturus his temporibus proficiscerer, neminem potiorem habui, cui duas partes librorum Ciceronis quæ tunc editæ sunt, mitterem: quanto magis nunc debeo tertiam hanc, quæ prima habetur (tertio autem loco non seruato ordine formis excusa est) nomini tuo dicare? Cū enim hic esses, mihi semper licebat aliquam partem diei tecum familiarissimo sermone consumere, ac de communibus literis studiisque meis aliquid conferre. Nunc autem cum hoc sublatum sit, nihilque aliud restet, quo desiderium tui leniam, nisi sæpius ad te scribere: cur non hoc crebrò & quacunque occasione orta faciam? Sic enim & multum de te cogito, quo nihil mihi, cum à te absum, accidere iucundius potest: & amantissimas prudentissimásque literas tuas elicio, quæ & me valde delectant, & cum opus est consilio iuuant. Ac consilium quidem tuum in vrbem migrandi laudo: non possum tamen non dolere, quod iucundissima tua consuetudine careo. Cum enim Roma omnium, qui aut ingenio, aut doctrina, aut aliqua excellenti virtute commendantur, commune domicilium sit, sacerdotum tamen propria & quasi germana patria existimanda est: eámque præcipuè sedem habere debent, quicunque vestræ nationis vitæ integritate, & laudatissimis studiis præditi sunt: non negarim istuc etiam morum ac temporum vitio plurimos confluere, qui prauis artibus instructi sint, & hos quoque non in postremis sæpe haberi: verumtamē non adeò hæc virtuti sæcula inimica sunt, vt non videamus etiam Romæ probitati, innocentiæ sapientiæ locum esse. nam & sanctissimos, & sapientissimos viros sponte sua aduentantes illa comiter excipit, atque aliunde etiam præmiis, & honoribus ad se allicit: quantóque magis antiqua institutio & disciplina dissoluitur, tanto magis debent, qui hoc facere possunt, & quorum maxime interest, labentem, & iam ruentem molem suis humeris sustinere, ac regere: atque istic præcipue operam suam nauare, vbi Christianæ Reipub. sedes collocata est. Nam illi, quorum ingenium in foro, & curia elucere potest: quem locum industriæ suæ exercendæ aptiorem, aut clariorē habeant, quàm eum, quo vndique ex omnibus regionibus, quæ CHRISTI legibus parent, causæ deferuntur, & vbi ampla iudicia exercentur aut unde suorū laborū maiora præmia expectare possunt? nullo enim tempore vestri ordinis hominibus, in quibus optimæ artes, & præclara studia apparuerint, altissimi honorum gradus, & amplissimæ dignitates defuerunt. Recte igitur & tu fecisti, qui maximis tuis laboribus acquisitas scientias & artes in illa potissimum vrbe explicare volueris: atque ea ratione viam tibi ad laudem & gloriam aperire cogitaris, quam optimum quenque & studiosissimum iuuenem vti decet, & qua si plures vterentur, commodius profectò nobiscū ageretur, meliúsque Christiano nomini consuleretur. neque enim locus esset nequissimis quibusdam atque improbissimis hominibus, qui languentibus studiis iuuentutis, per facinora, ac scelera ad honores obrepunt, eósque statim vitæ suæ turpitudine commaculant: quæ res non paruam quoque iniuriā sanctissimæ atque optimæ religioni infamiam. Quòd autem mihi in hoc tuo consilio maxima laude dignum videtur, de eo silere non possum, quòd cum satis amplas fortunas haberes, vt posses domi copiosè ac lautè viuere, non ea te res tenuit, quo minus ad laudem & decus posthabitis omnibus commodis tenderes, anteponerésque solicitā & laboriosam vitam tranquillæ & ociosæ. Multos enim cognoui

acutissimis ingeniis præditos, optimisque artibus à pueritia institutos, quibus rei familiaris copia obfuerit: siquidem deliniti, captique illecebris voluptatum, quas nimia rerum abundantia procreat, eum conficere cursum, quem ingressi erant, suo ipsi vitio non potuerunt. Neque enim tu quòd dignitatem tuam patrimonii angustiis tueri non posses, honestéque inter æquales versari, ad parandas tibi tua industria & labore opes exire coactus es: nam quemadmodum natura copiose tibi & ample cuncta sua bona largita est, ita etiam fortuna tecum valde benigne se gessit. Istuc vero cum venisti (nulla autem res actióque tua nobis ignota & obscura esse potest) subitò omnium oculi in te cóuersi: nec enim illis penitus tuæ virtutes inauditæ erãt, & vigebat adhuc apud eos patris tui nobilissimi ac prudentissimi viri memoria, qui Leonti x, vere maximo Pótifici ita gratus & probatus extitit, vt semper in maximis rebus ipsius iudicio ac sapientia ille vteretur, atque ei omnia sua arcana cósilia crederet, ac denique cuncta maiora negotia procurãda daret sed tamẽ cito, quòd difficillimũ est, expectationẽ, quæ de te incredibilis excitata erat, superasti: ac, quod paucis qui Romã accedunt, contingere solet, vt maior fama euaderes, cósecutus es. nã & liberalium studiorum cultores maiorẽ esse in te harũ ingenuarũ literarum doctrinã, quàm vnquam existimassent, experti sunt: & qui te olim iuris ac legũ cognitioni operam dedisse nó ignorarent, quantum in eo studio profeceris, facile animaduerterũt: ac omnes tandẽ vno consensu neminem multis annis tot tantísque naturæ bonis cumulatũ, támque præclaris artibus instructũ & ornatũ Romã venisse pronũciauerũt. Fruere igitur istic Ardinghelle optime tuis egregiis animi & ingenii dotibus, ac gaude his amplissimis de te hominũ iudiciis: ego autẽ domi arctioribus vinculis detentus quàm honestissime potuero, hoc otiũ, quo nũc abundo, traducam: & cũ maiora adhuc nequeã, sæpe te (cuius cogitatione solũ recreor) literis meis cópellabo. Quòd si recte duo illa volumina ad te misi (quod aptissime & appositissime mihi videor fecisse: nam & mirum quoddã scribendarũ epistolarum artificium tenes, ac Ciceronẽ maxime in eo genere imitaris, & exprimis: necnon Philosophiæ studiis à prima ætate semper deditus fuisti, & in omni doctrinarũ exercitatione versatus) multo rectius hoc ad te mitto, in quo cuncta eloquẽtiæ præcepta nó sine maxima eloquentiæ vi explicata & tradita continẽtur. hoc enim tuorũm laborum curriculum futurũ est, hæc ingenii tui in ista vrbe palæstra. Magna autẽ pars eruditorum libenter hos de arte dicendi libros in manus sumit, quòd eorum lectione mirifice delectetur: tanto enim lepore, tantáque elegãtia scripti sunt, vt nullus in eis seu verborũ, seu sententiarum ornatus desideretur. præceptà autem aut non valde curãt: aut si in eis quoque attentius cómorentur, ad pernoscendã potius vim naturámque orationũ Ciceronis sibi illa seponant: aut siquãdo accidat, ad fictam aliquã orationem, quã summo otio scribãt, ornamẽtis quibusdã illustrandã, quàm quòd ipsis extra sua vmbracula vsuri sint. Tu vero & in solẽ processurus, & tãquam in acie manus cũ aduersario sæpe collaturus: quomodo igitur ad te id nó maxime pertinet? Frigent quidẽ hodie pluribus locis studia dicẽdi, siue omnis potius eloquẽtia muta est: nam antiqua ratio iudiciorũ penè amissa (scriptis enim authoritatibus quibusdam clarorũ iurisconsultorũ, prolatísque priuatas causas tuentur) sed nó solum ex foro, verũetiam ex curia senatúque ferè cunctis deletis rebus publicis, omne eloquentiæ munus sublatũ est. Istic vero prisci in hoc moris, vt in multis etiã præclaris rebus, non parua vestigia remanent: nãque & eloquentiæ suus tribuitur honos, & paruæ magnæque causæ voce disertorũ, atque eloquentiũ virorũ defenduntur. Vbi igitur potius quàm Romæ, Romanæ eloquẽtiæ pater in cotidiano vsu versari debet? qua in vrbe maxima cũ ingenii gloria floruit, & in qua simulachrũ adhuc est, & quasi vmbra quædã illius eloquentiæ, quam ipse plurimis ornamentis expoliuerat atque perfecerat. aut cui magis quàm tibi, tuísque similibus, qui eam retinetis, ac cotidie in discrimen adducitis, Cicero amãdus, atque eius semper in manibus est habenda? Nam & ille quæ alios docere instituit, non ex Græcorũ rhetorum libris corrogauit, sed longo vsu, ac cotidiana in causis exercitatione perdidicit atque probauit. Nam multũ ipsa valere, magnámque vim ad animos eorũ qui audiunt, permouendos persuadendósque habere, documento esse possunt ea: quæ à Cicerone in dicendo admirabiliter effecta sunt: quæ & multa traduntur, & ab omnibus celebrantur. Quẽ enim potius aliquis in omni scientia & arte doctorem ac magistrũ habere velit, quàm eum qui se egregium quoddam eius rei artificiũ tenere, agendo, atque experiendo sæpius declarauerit? De laudibus vero eloquẽtiæ nihil est quod agam: nam si eam laudare oportet, à præstãtissimis ingeniis accurate commendata est, & in cælum summis laudibus elata: si autem non oportet, cur velim me nunc ostentare, omnia ambitiose argumenta colligendo, probationésque adferendo in re perspicua & confessa, vt incerta & obscura confirmanda? Quare hanc partem omittam, & ne te longius detineam, finem dicendi faciam.

LEONI X. PONTIFICI MAXIMO, ANDREAS NAVGERIVS.

MAgna quædam res est,& vt nihil fortasse præstantius,ita longe difficilius quiddam, quàm homines opinantur,eloquentia excellere.vni est id homini à natura datũ,vt ea quæ mente cõcipimus, communicare inter nos, ac dicendo,animi sensa eloqui possimus. hac vna re maxime à cæteris nos animantibus natura seiunxit.hæc iam inde ab initio humani generis egregias nobis semper vtilitates attulit.atque hæc cum æque omnibus concessa sit,vnum quempiam è multis esse, quẽ magna cæteri cum admiratione dicentem audiant:cui maximis ita plerunque de rebus assentiantur,vt illi potius,quàm sibi ipsis credendum putent:qui clamores,qui lachrymas,qui risus,cum velit,moueat:atque omnes adeo animorum motus quasi habenis quibusdam regat:qui denique ita loquatur,vt tantum propè reliquæ hominum multitudini præstare videatur,quantum homines ipsi bestiis antecellunt.profectò id fieri necesse est,quòd is,& longe præstantiora quædam,quàm alii omnes cogitatione,atque animo cõplectatur: & ea, quæ cogitarit,admirabili ac diuina quadam dicendi ratione explicare,ac proferre possit.At hoc,siquis id recte consideret, eiusmodi est, vt eo omnia quæ in hominum cognitionem cadere possunt, comprehendantur. Quid enim illi , qui & res omnes de quibus possit accidere vt aliquando loquendum sit, optime omnium teneat,quod ei qui perfecte eloquẽs esse voluerit,necessarium est: & ornatissimis ac grauissimis eas verbis illustrare, atque omni lumine orationis queat,deesse dicendum est? id vero quàm arduum, ac magnum sit, vel ex eo facillime cognosci potest, quòd cum nemo ferè vnquam fuerit qui non hanc sibi eloquẽtiæ gloriam summopere appetendã duxerit: permulti vero acerrimo ingenio homines nihil aliud summo studio tota vita egerint:perpauci tameu tot ætatibus inuenti sunt qui ita probati sint,vt nõ multa illis deesse viderentur.Et certe singulas quasque artes egregie aliquem nouisse permagnum est:nedum vt plurimæ ab vno quopiam comprehendi possint.Sed vt ea quis etiam ingenii fœlicitate fuerit,vt omnium sit maximarum rerum scientiam consecutus:tum vero quoties illi dicendum sit,suo quidque loco collocare,quantæ prudẽtiæ est? Iam res ipsas eo orationis genere,his verbis ornare:eáque ipsa verba tam composite,tam concinne,tam apte inter se connectere, vt nihil illustrius,nihil auditu iucundius esse possit:id vero longe omnium difficillimum haberi debet.profecto cum multa etiam in oratore alia requirãtur:ab hac vna re tamen eloquentiæ inditum nomen est.Quid de actione dicam?huic primas,huic secũdas,huic tertias tribuisse Demosthenes dicitur.hac vna si careat,vt cætera illi omnia cumulatissime concessa sint,nihil est quod magnũ ab se quippiam effici posse orator putet. at eiusmodi ea est,vt si cui à natura negata sit,paruum sit,& exile quoddã quod ab arte tradatur.Sed & multo minus memoria aut procreari,aut inseri arte vlla potest.ratio certe quædam,qua ea adiuuetur,reperta est.sed hæc nulla est,nisi id ipsum prius naturæ bonum in ingeniis nostris extiterit. at hæc in oratore quasi fundamẽtum quoddam est:quo sublato cætera omnia collabi necesse sit.Quamobrem cum ex his eloquentia rebus constet, quæ partim maximo viri ingenio summa sibi industria ac labore parare tamẽ possunt:partim,nisi à natura cõtigerint,nulla ipsi nobis fingere ratione possumus:nihil dicendi laude difficilius,nihil perfecto oratore inuentu rarius existimandũ est.Sed quo plures huic laudi propositæ difficultates sunt:eo magis, & vt eam adipiscãtur eniti omnes decet: & siquis adeptus fuerit,admirabilior,& quasi quidam inter homines deus haberi debet. Quid enim ex omnibus humanis rebus ad deorũ propius potestatẽ accedit,quàm posse inimicos,cũ velis,lædere,& amicis adiumẽto esse,& repugnãtes tuã in sententiã adducere,& cõsentientes confirmare,cõsolari, hortari,ad misericordiã,ad odium,ad quẽcunque animi motũ,quos volueris,vel inuitos impellere?hæc ea nimirũ sunt,quæ non fieri humana vi,sed diuinũ esse quiddam homines arbitrẽtur. Atque in hac quidem re sunt qui omniũ maxime Græcos homines admirentur,ac lõge illos nostrorũ ingeniis anteponãt.Et profecto,quod in omni ei studiorum genere non minus contigit,summorũ semper oratorũ copia Græcia redũdauit.E Romanis quãquã multos fuisse legimus,qui plurimũ dicendo potuerint,qui nihil nõ eloquẽtia assecuti sint:& cõplures ex his tamen nihil omnino literis mãdauerunt: & eorũ qui aliquid scripserunt,præter vnius Ciceronis nihil cuiusquã extat,quod proferre possimus.Sed & in tanto hoc tamẽ eloquentiæ naufragio,magnæ ob id saltem diis immortalibus à nobis grauiæ haberi debent,quòd hũc potissimũ superesse voluerũt.tantũ enim vno ego in Cicerone ponendum arbitror,vt huius vnius dicẽdi facultate,non æquatã modo cum Græcorũ omniũ eloquentia Latinæ orationis copiã, sed & longe factã superiorem putem.Tria sunt quæ ab optimo effici oratore debeant:docendus, delectãdus,permouẽdus auditor.hinc tria etiã nata sunt dicendi genera,tenue,mediũ,graue.ad docendum tenue accommodatũ est:medio delectatio paritur:permouemur graui. qui vnũ aliquod horũ genus assequi potuerũt,magni habiti oratores sunt:qui omnia,maximi. Ac fuerũt quidẽ è Græcis aliqui qui subtili quodam & sententiarũ,& verborum genere eo acumine atque elegantia dicerent,vt nihil illis limatius,nihil enucleatius esse posset.Expolitũ alii ac suaue dicendi genus secuti,& audientiũ animos maxime delectarunt, & celebre sibi inter oratores nomẽ peperere. vberiores nõnulli, & ampliore quadã orationis vsi dignitate,cũ magnam vim hominũ mentibus admouerent,magnam ipsi eloquentiæ gloriã consecuti sunt. Cum vero nõ eodem modo omnia dicenda sint, sed vniuscuiusque rei sit certa & propria quasi quædam vox:qui idem cũ res posceret,submissè humilia,media tẽperate, ample grandia posset dicere: nemo fortasse ex his,præter Demosthenem inuentus est.at nisi his omnibus generibus ita oratio distincta sit,vt id semper quod maxime deceat cõseruetur:nõ est quòd exactã se quisquã & absolutã eloquẽtiã adeptũ arbitretur.His ita omnibus generibus noster præstitit: vt ne ex his quidẽ qui in singulis floruerũt,in eo ipso genere sit illi aliquis cõferẽdus.nemo hoc in paruis pressior,in temperatis ornatior,in magnis sublimior:

nemo iudicẽ acutius docuit,delectauit iucũdius,incitauit ardẽtius. Quæ vt in Demosthene etiã paria fue-
rint:sunt tamen qui existimẽt longe illius orationẽ iucũdius his salibus, quibus maxime abũdat Cicero,
potuisse cõdiri.sunt qui cõmiserationes desiderẽt: quibus ille vt Atheniẽsiũ lege sit vti prohibitus, magnũ
tamẽ quiddã est quod illi desit.qua in re ita omnibus præstare Cicero existimatus est:vt in iis etiã causis,
quas vnà cũ illo Q. Hortensius,aut alii ea tẽpestate summi oratores agerent, extremus tamen perorandi
locus eorũ ipsorũ cõcessu,huic semper relinqueretur. Iam in epistolis,cum amborũ extent:tantus in no-
stro lepos, tanta vrbanitas,ea suauitas,is candor,tam purus sermo,ea cũ de rep.loquitur, grauitas:vt mi-
rum sit quãto interuallo vincamus. Quid? vbertas ingenii,plurimarũ ac præclarissimarũ rerũ cognitio cõ
ferri potest? illius Græco tantũ sermone complures modo orationes,& epistolas quasdam legimus.hic &
Græcè homo Romanus eo ornatu plura scripsit:tã præclarè nõnunquã,cũ res tulit,locutus dicitur,vt ipsi
etiam Græci huiusce facultatis peritissimi homines,non minus suæ illi linguæ elegantiam concederent,
quàm hanc etiam sibi laudem eripi moleste ferrent: & omnibus Latinæ eloquentiæ partibus vnus satis-
fecit:neque vllum non posteris monumentorum genus reliquit.orationes in omni genere plurimas,ma-
gna epistolarum volumina edidit,Sed & à Musis etiam non alienus fuit.quin & Latinos omnes,qui ante
se fuerant,poetas facillime superauit: & multo etiã fortasse progredi longius potuit,nisi maioris cuiusdã
gloriæ ad se illum splẽdor rapuisset. Adhæc, ne ea quæ magno sibi ipse labore atque acerrimo studio pe-
perisset, inuidere iuuentuti videretur:de arte etiam dicendi sibi scribendum existimauit. quibus in libris
cum peruulgata rhetorum præcepta negligens, aliud quoddam ad eloquentiam esse iter diceret:vel ex eo
id verum esse quod ab se diceretur,ostendit,quòd de his ipsis rebus(quod nulli vnquam dicendi magistri
potuissent)elegantissime locutus est: & in eloquentiæ præceptis tradendis,nullam non eloquẽtiæ vim ad-
hibuit. Neque verò his finibus abundantis ingenii flumen tenuit:sed longè effusus latius in omnes propè
philosophiæ sinus delatus est: & in auitam tandem possessionem, ex qua eam nullo iure deiectam esse,
sæpissime conquestus fuerat,eloquentiam restituit:atque ex angustis extractam finibus paterno in regno
collocauit: & id esse proprium oratoris docuit, de vnaquaque re proposita posse & ornate & apte dicere.

Sed nulla profecto ex re magis cognosci præstantia oratorum potest, quàm ex eo quod ab his dicẽdo
efficitur.ac rectè id mihi quidem dictum videtur, vt in fidibus ex eo qui reddatur sono, illius qui pulset
scientiam perspici:sic eloquentiæ vim,ex his maxime motibus qui in audientium animis cernuntur,in-
telligi. Neque verò dici potest,non multa Demosthenem effecisse dicendo.amens sim,si è maximis,atque
omnium illi summorum hominum cõsensu tributis laudibus,quicquã coner detrahere:cum præsertim
ipse etiam illum Cicero longe omnibus anteponat:& quoties dicturus esset,è tota Græcia ad eum audiẽ-
dum solitos fieri concursus affirmet. sed tamen cum maxime floreret Demosthenes,& prælatum etiam
illi Demadem legimus:& Phocionis seu quædam acerrima dicendi vis, seu populo cognita vitæ integri-
tas ita eum sæpe peruertit,vt ipse etiam suorum illum verborum securim sit solitus appellare. Cicerõnis
ætate,quanquam nulla vnquam aut plures aut præstantiores oratores tulit: neque pari tamen dicendi fa-
cultate quisquam inuentus est:neque tam probata vitæ sanctitas in vllo fuit,vt ea magis quàm illius ora
tione,homines mouerentur.huius accusationis impetu perterritus,à Verris patrocinio,cum & eum ma-
xime defensum vellet,& nihil esset quod non assequi dicendo posse crederetur,Hortensius destitit.hic gra
uissimam illam M. Catonis authoritatem,& dicendi seueritatem,quo nemo omni virtute præstãtior vn-
quam fuit, siquando sibi obstitit, orationis copia & festiua quadam comitate semper elusit. ac ne omnia
conquirere ambitiosius videar: vt toties permotos iudices,toties Senatum, toties populum prætermittã:
vt oppressam Catilinæ audaciam,vniuersam in Antonii odium concitatam ciuitatem sileam: quanta vis
illius orationis fuerit,quàm facile ad ea quæ vellet, homines attraxerit, vel id vnum nobis esse argumẽ-
to potest, quòd cum præclaro illo statim ab se inito Consulatu, lege Agraria ab seditiosis Tribunis pleb.
proposita,magnos in repub.concitari motus intueretur:& in concionem Tribunos vocare, & ipso etiam
disceptatore populo,cuius obsistere commodis putabatur,vti non dubitauit. atque hic ita locutus est, ita
eorum quæ ad pertractandos hominum animos necessaria essent,nihil prætermisit:vt nemo vnquã tanta
populi voluntate populare quicquam suaserit, quanta hic maxime omnium gratam ac iucundam po-
pulo legem euertit. Non immerito igitur & cum viueret, regnare in iudiciis dictus est: & post mortem
ad hodiernum diem sic apud omnes gentes illius nomen viget,sic in dies augescit,vt nulla id vnquã obli-
uio obscuratura,nulla eius laudibus allatura finem æternitas videatur. Hic ipsam illam absolutæ eloquẽ-
tiæ speciẽ, quam suo ipse in Oratore quærit: quam vix animo intuemur:quam in nullo Antonius vide-
rat:oratorum omnium vnus expressit.huic quo similior aliquis,eo eloquentior haberi debet.huius scri-
ptis ne cogitare quidem ornatiora possumus. Vtinã quæ eorum multa aut iniuria temporis, aut assidua
tot sæpe bellis Italiæ vastatione perierunt:ea peruenire omnia ad manus nostras potuissent:longe opulẽ-
tior Romana lingua,longe instructior Latinæ eloquẽtiæ supellex esset. Sed vt multa intercepta sint:bene
id cecidit,quòd ex his quas scripsit,orationibus, in quibus omnis dicendi vis, omnis eloquentiæ ornatus
explicatur:paucas admodum desideramus.quanquam & in his id queri possumus:quòd quas non Anto-
nii proscriptio,non belli furor,non tot annorum spatium eripere nobis potuit, has ita proximorum sæ-
culorum inscitia,quasi rubigo quædam, fœdauit, vt in suum eas nitorem restituere immensi cuiusdam
operis esse videatur. Nos quidem, quantum in nobis fuit,quantum vetera nobis exemplaria adiumento
esse potuerunt,quã potuimus opem afferre conati sumus: neque quicquã à nobis fieri potuisse existima-
uimus quod magis his qui eloquẽtiæ studio tenentur,prodesset,quàm si ipsæ hæ Ciceronis orationes,hoc
est ipsius fontes eloquentiæ,vnde haurire abunde possent, perpurgati à nobis essent.qua in re tantum ta-

men abest vt nihil prætermissum esse affirmare velimus,vt iacta tantum fundamenta à nobis esse: opus
ipsum si multi hoc exemplo pari in id studio ac labore incubuerint, tum demum posse fortasse aliquãdo
perfici existimemus.Atque has nos quidẽ orationes ob id præcipue Leo Pontifex maxime, vt alia præ-
termittam omnia,sub tuo nomine exire voluimus:quòd te quãuis in ea amplitudine collocatum, vt ne-
mo mortalium propius deum attingat,maximis semper occupationibus distineri necesse sit: & his tamẽ
maxime delectari,& nunquam intermittere literarum studia audimus:neque quenquam à te pluris fieri,
quàm qui aliquo optimarum artium genere cæteris antecellat.& huius quidem rei id iam inde ab initio
amplissimæ huius dignitatis tuæ indicio omnibus esse potuit, quòd Petrum Bembum,& Iacobum Sado
letum viros vti summa inter se beneuolentia coniunctissimos,ita tum moribus,tum omni literarum ge
nere & quamsimillimos, & nostræ ætatis omniũ ornatissimos,à secretis habere voluisti.Iam tum magna
mihi oblata spes est,fore vt omnes tuo auxilio bonæ artes reuiuiscerent, cum tibi eos qui in his excelle-
rent,adiungendos atque omni dignitate honestandos putares.Sed non hoc vno nobis tuus hac in re ani-
mus perspectus est:permultis se ille aliis quotidie signis ostendit: & præclarissimorum semper ingeniorũ
parens plurimos tibi Roma omni doctrina præstãteis viros sufficit: & his non inferiores ex omnibus eò
terris,vt in communem quandam nationum omnium, ac totius terrarum orbis patriam,permulti con-
fluũt.(quippe eo iam inde ab initio nata fato Roma est, vt quod vbique terrarum egregii exortum esset,
vna susciperet)hos tu omnes ita amplecteris:ita omni beneuolentia prosequeris,vt cum nullo hominum
genere libẽtius viuas:nulli ad te aditus faciliores sint:nulli tua magis liberalitas pateat.Ex his ego,& plu-
rimis illis,quæ in te elucẽt,virtutibus,in eam opinionem adductus sum,vt ob id ab Deo te Optimo Ma-
ximo & terris datum,& toti Christianæ reipublicæ præpositum arbitrer:vt tu is sis, cuius ductu in anti-
quam illam tum imperii,tum omnium & virtutum, & bonarum artium amplitudinem Roma restitua-
tur.Sed agendum id profectò ex his tibi prius est,quo vrgemur magis:cui nisi occursum fuerit, magnæ
esse nobis calamitati potest.Nimia iam audacia Christiani in nos nominis hostes efferuntur: nimis pro-
teruè nobis insultant:dum multos iam annos, omnes eorum iniurias toleramus, in maximum contem-
ptum venimus:neque quicquã est quod sibi in nos licere non putent.Quas illi per hosce annos regiones,
quos agros non sæpius deuastarunt?quos non sinus penetrarunt?quibus ex oris prædam non abegerunt?
quam nobis ignominiam nõ inusserunt?quin etiam(fœdum dii immortales facinus)florentissimam illã,
illam & literarum,& virtutum omnium parentem Græciam nobis tacentibus,atque adeò propè traden-
tibus immanissimæ gentes occuparunt.Nos socios atque amicissimos nobis reges ante oculos propè no-
stros opprimi,ac regnis exui passi sumus. nostra tum scilicet res non agebatur?nihil eorum ad nos cala-
mitas pertinebat?satis erat suos quenque fines tueri?nihil præterea curandum erat?Nimirum nostra hac
negligentia id factum est, vt magnæ illis breui tempore vires additæ, magna nobis auxilia detracta sint:
neque suis illi viribus,sed nostra secordia creuerunt.nos,nos inquã in nos eos aluimus:nos ita auximus,
vt multa iam ab illis merito, nisi prouisum fuerit, timeri possint. Sed prouidendum profectò est: neque
quicquam iam,quod turpe nobis futurũ sit,ferre debemus.tuúmque adeò hoc esse munus, hoc tibi onus
incumbere omnes existimant.Neque tamen(quanquam ne hoc quidem præter te alius quisquã potuit)
te id solum postulatur,vt à finibus eos nostris auertas: vt exultantes ac temere in nos irruẽtes reprima
maius quiddam est, quod tuæ à te magnitudini deberi videatur, nisi vltro illato illis bello & omnis an
suscepta nobis labes eorum sanguine eluatur,& illi penitus ne se aliquando in nostram perniciem efferre
possint excindãtur: satisfieri tantæ de te omniũ expectationi nullo pacto potest. Neque vero factu id diffi
cillimum futurum est,si te authore sublatis,siquæ intercedunt,simultatibus, Christiani inter se reges cõ-
spirauerint:& in cõmunem hostem communi consensu suscipiẽdum sibi bellum esse existimarint. Quid
enim his viribus opponi poterit?verendum credo nobis erit,ne paucis illis peditum cohortibus, ne iner-
mibus illis,vt innumerabiles sint,equitibus hostium,tot(vt alios omittam)inuictæ Hispanorum,tot Hel-
uetiorum legiones,instructissimus ille Gallorum,ille Italorum equitatus pares esse non possint?ne primũ
quidem impetum,ne clamorem illi quidem nostri exercitus ferre poterunt.Agis tu quidem dies noctés-
que vnum hoc omnium maxime:neque quicquam omittis,quod ad conciliandos inter se,atque in hostẽ
inflãmandos Christianorum animos fieri oporteat: atque eò iam tuis monitis & hortatibus adducta res
est,vt potentissimi iam reges veterum iniuriarum obliti,& amicitiam ineant,& ad colloquia veniant: vt
& communibus vnà de rebus consilium capiant: & quæ ad Christianæ reipub.salutem ac dignitatẽ per-
tinere visa fuerint,constituantur.Sed & reliquum tamen quiddam adhuc est quod tibi agendum sit.quæ
propè omnes iam præ se ferunt,ea quanta fieri celeritate poterit maturãda sunt.nescio quis iandiu Chri-
stianorum mentes torpor inuasit:qui,vt optime tua authoritate animati sint, diutius tamen procrastinã-
tur,quàm opus sit, ac multas quotidie bene gerendæ rei opportunitates prætermittũt. huncdum penitus
somnum excutias: hancdum tollas segnitiem: nulla sit res quæ ab eo te, quod tam præclare cœpisti,de-
terrere possit.hoc vnum cum effeceris: tum denique quod tandiu machinaris, quod tanto opere moliris,
quod tecum semper cogitas effeceris.Erit,erit profecto dies illa,cum te longissime prolatis [illegible]ribus,deui-
ctis omnibus quæ Christiano vnquam nomini infensæ fuerint nationibus, cum insigni laurea redeuntẽ
intueri liceat:cum tota te Italia, totus terrarum orbis vt quendam ad leuanda nostra incommoda è cœlo
delapsum Deum veneretur:cum tibi obuiam cunctis ex oppidis omniũ generum, omnium ætatũ mul-
titudo se omnis effundat:tibi patriam,tibi penates,tibi salutem,ac vitam denique,depulso crudelissimorũ
hostium metu,acceptam referat: cum ipsi etiam se tibi agri noua quadam rerum omnium vbertate læ-
tiores ostendant.Tum tu maximis omnium plausibus regum medius Romam inuectus pulcherrimum

ac iustissimum triumphum ages: tum demum pace terris omnibus per te parta frui nobis licebit:tũ denique omni & bello & belli timore sublato, alumnæ pacis atque otii literæ vberrimo se prouentu efferẽt: tum plurima inter hostium spolia tot illa à veteribus illis Græcis monumenta scriptis tradita, quæ nunc in misera & diuturna hac Græciæ seruitute oppressa delitescunt, per te ex tenebris extracta conspicientur. quin & Latina fortasse pleraque belli hinc impetu nobis ablata recipientur: aut certe pacatis iam rebus alicunde emergẽt, atque ex omnibus ad te partibus deferẽtur. Tum & alia plurima, & Ciceronis fortasse tum ea quæ desyderantur, in lucem prodibunt: tum hæc quæ manca & mutilata legimus, integra & emendata reperientur. Neque vero in antiquorum scriptis emendandis diutius teneri quenquam necesse erit, sed in maxima optimorum librorum copia, maximo ac tutissimo otio existent fortasse qui maiora conentur, & ipsam etiam antiquitatem prouocare scriptis audeant. profectò aut nunquam posthac futurum est, aut tua id hæc ætas videbit. Interea hos labores nostros, qui tam corruptis veterum libris & necessario suscipiendi, & maxime vtiles habendi sunt, ne contemne: & ea quæ vt futura credamus, maximã tuipse nobis spem attulisti, quæ semper meditaris, quæ animo semper agitas, quæ immortalem tibi apud omnes gentes gloriam paritura sunt, quæ profecto tibi debentur, vti nulla interposita mora quàm celerri me fiant appropera.

PETRO BEMBO ANDREAS NAVGERIVS.

CVM multæ ac variæ Bembe artes sunt, quibus maximam inter mortales gloriam consequi possumus, tum duæ præcipue in amplissimo & dignitatis & laudis gradu locare homines cõsueuerunt, res militaris, & eloquentia. hæ cum eiusmodi sint, vt nulla sit ars alia, quæ plura in communem omnium vtilitatem afferat: neque quicquam ab hominibus geri possit, quod non harum præsidio egeat, & sub earum quasi tutela cõtineatur: quippe illa bellum administratur: hæc pacis moderatrix est: in quarum rerum altera ciuitates semper esse necesse sit: nullum gloriæ, nullum honoris præmium est, quod non illis merito tribuendum putetur. Sed quoniam ita natura comparatum est, vt longe acrius nos ea perturbent quæ molesta sunt, quàm iucunda delectent: quòd ea incommoda, quæ plurima inferre bellum solet, imperatoris scientia propulsantur: tum; id quod primum ab hominibus ducitur, imperii sæpe fines proferuntur: ipsius denique pacis commodis, tum demum, cum bellum sublatum est, perfrui possumus. hinc factum est, vt à plerisque longe imperatoria laus, eloquẽtiæ præferretur. Neque vero in vllam mihi nũc partẽ disputandum est: hoc tantum dixerim, siquis ipsas has per se artes cõsideret, non esse cur tam facile inferior imperatore orator haberi debeat. Quid ille, vt præclare omnia quæ ei cognoscẽda sunt, teneat, sine peditatu, sine equitibus, sine reliquo belli apparatu, facere vnquam poterit? quid, nisi fortuna affuerit? in cuius manu, cum humana omnia, tum præcipue belli euentus esse existimatur. Hic nullius præterea opera, aut auxilio indiget: solus sibi ipse sufficit: solus ipse sine vllo comitatu, quod in ipsa arte est, præstare, ac suum tueri munus potest. Quid, quòd sine dicẽdi vi ne ipse quidem imperator satis instructus haberi debet? consolandi sæpe milites, reprimendi, animandi in hostes sunt: ea plerunque incidunt tempora, vt vna hæc ars maxime omnium necessaria in castris sit: huic vni magni sæpe exercitus profligati, magnæ partę victoriæ debeantur. Sed hæc omnis hoc tempore disputatio omittatur: atque id modo mihi satis sit, in pacatis ciuitatibus nulla re magis homines, quàm eloquentia, cæteris anteferri. Hoc vt vetustiora omnia prætermittam, nónne in nostra maxime republica intueri possumus? in qua cum omnibus bonis artibus sit suus semper honos habitus, nulli tamen ampliora quàm eloquentiæ præmia constituta sunt. quàm multi patrum memoria, quàm multi nostra, ob hanc vnam ad summos honorum gradus euecti sunt? neque id immerito. Cum enim omnia maiorum nostrorum instituta, quibus hæc vrbs administratur, nihil propè aliud, quàm pacem spectẽt: quisnam potius ad huiusmodi reipublicæ gubernacula admittendus sit, quàm is qui pacis artibus eruditus, quem sibi illi proposuerũt, tenere cursum possit? Vnus profecto orator est, qui omnia quæ ad conseruandum hunc reipu. statum necessaria sunt complectatur. hic improbos eiicit, tuetur bonos, alienam à reipub. commodis & dignitate sententiam refellit: quæ vtilia simul, & decora existimat, persuadere conatur: virtutes laudando, quasi exempla quædam quæ imitari debeat ciuibus proponit: vitia improbando, quid fugiendum maxime ac vitandum sit, ostendit: denique quasi in specula quadam positus, omnia circunspicit, ac nullam reip. partem prætermittit. Non est igitur quod miremur, si eam artem, quæ omnium maxime hominum commodis, ac saluti consulit, maxime homines admirantur, & qui ea præstat, præstare cæteris, & vnum plurimum posse volunt. Sed quanquã maxima in hac repub. proposita sunt eloquentiæ præmia, & hac multi via ingressi, ad summos sæpe honores peruenerunt: non est adhuc tamen is nostra in ciuitate orator auditus, qui perfecte eloquens dici posset: quod nulla arte adhibita, ingenii vi & exercitatione, atque vsu quodam effici potuit, id nostri homines consecuti sunt: ornatior ille ex eruditione cultus, & ea quæ maxime oratorem instruunt, præcepta defuerunt. sed neque id, quod omnium maximum existimandum est, è probatissimis quempiam sibi vnquam illi, quem imitarentur, proposuerunt: talem neminem cum audirent, ne ex veteribus quidem aliquem, quòd alia eos lingua locutos videbant, magnopere quærendum esse iudicauerunt. Qua in re tantum abest vt ego illis assentiar, vt id etiam censeam, alia nunquam ratione summam illam eloquentiæ gloriã acquiri posse. Ac Latina nos quidem lingua iampridem loqui desitimus: & hæc qua nunc vtimur, recentior multos iam annos tota Italia successit. sed & ex illa tamen transferri in hanc permulta possunt: neque vllus elegantis orationis ornatus reperiri potest, quem ipsa hæc non recipiat. adhibendas modo Latinis scriptoribus nostri homines sibi aures, atque animum existiment: hinc rerum cognitionem, hinc ea

quæ necessaria ad dicendum præcepta sunt, hinc verborum ornamenta hauriant, hinc demum sibi aliquem deligant, cuius similes velint esse, non est quòd desperem, si ad naturæ vim, & frequentem dicendi vsum, hæc etiam accesserint, fore vt aliquando nostra etiam in ciuitate summus orator audiri possit. Ne Romæ quidem, quæ hac maxime laude floruit, id prius contigit, quàm eloquentiæ studiosi Græcorũ hominum sibi scripta euoluenda, & quæ ab illis essent tradita, percipienda esse penitus putauerunt. tum denique ita verbis, ita sententiis, ita omni dicendi copia, omni ornatus genere Romana se oratio locupletauit: vt ipsius etiam harũ rerum & inuẽtricis, & perfectricis Græciæ fœlicitati breui tempore se adæquauerit. Idem nunc nobis faciendum est, vt à Græcis illi, sic à Latinis nostri, si esse aliquid volũt, multa trãsferant necesse est. cum omnes antiqui scriptores perlegendi, tum præcipue Ciceronis scripta, & ex his orationes maxime semper in manibus habendæ sunt: nullus neque in iudiciis, neque in consultationibus incidere locus potest, cuius non plurima hinc exempla, tanquam è thesauro quodam depromi possint. Sunt quidem & alii, qui egregie scripserint: nec quisquam omnino è veteribus illis est, quem ego non plurimum profuturum arbitrer. sed vnam fortasse illi aliquam eloquentiæ partem absoluerint: huic vni ita omnes illius opes concessæ sunt, vt eas nostri oratores, si adepti fuerint, nihil sit quod sibi præterea desiderandum putent. ita enim locutus est, vt Ciceronis vox, ipsius vox esse eloquentiæ videatur. Quamobrem cum huius orationes, quas, vt pleraque omnia, vetustas penè delerat, mea nunc opera longe emendatiores factæ, & facilius intelligi, & libentius legi possint: non Latinæ solum linguæ profuisse, sed & meis etiã ciuibus, qui dicendi facultate hominum sibi studia cõciliare, atque in repub. principes esse voluerint: si sibi has legendas duxerint, quo maius quiddam, quàm cæteri adhuc omnes consecuti sunt, adipiscantur, non parum opis attulisse videri debeo. qua in re si excellẽti eloquentia homines præter cæteros reipub. vtiles habendi sunt: nonnihil ipsi etiam reipub. profuisse existimandus sum. Harum ego orationum cum primum nuper Leoni X. Pontifici Maximo volumẽ miserim: cui hoc alterũ à me potius, quàm tibi Bembe mittendum fuit? si amicus quærendus: quem mihi ego te amiciorem putem? qui nouum aliquod quotidie tuæ in me beneuolentiæ signum ostendas: neque vnquam bene de me mereri desinas: vt tuus scilicet ille in me animus, qui mihi quidem est perspectissimus, perspectior in dies tamen & mihi, & cæteris omnibus esse possit. si is cui plurimum deberem: ea sunt tua in me merita, vt ego ne ad habendas quidẽ tibi gratias parem me esse sentiam: & ea idcirco non commemorem, ne cum & plurima, & maxima à me dicta fuerint, & plura tamen, & maiora præterita esse videãtur. Quid, quòd Ciceronis scripta nemini aptius mitti potuerunt, quàm ei qui ita illa sequitur, vt assequatur? tibi quidem & fœlix, & ad omnes æque res accommodatum ingenium est. sed nescio quo pacto tamen hac vna in re maxime elucet, quòd quencũque dignum iudicaueris, quem tibi proponendum putes: præclare tuis scriptis semper effinxeris. Quis solus vnquam oratione ipsum hunc Ciceronem, tam vberem, tam vnum ex omnibus omni re absolutum oratorem, fœlicius reddidit? quis versibus diuinam illam Maronis vim, & maiestatem propius accessit? magnum quiddam, hac præsertim tempestate, fecisse videri solent, qui in horum altero ita elaborarint, vt non omnem saltem operã lusisse existimentur. tu, qui in vtroque excellis, quibus laudibus, quanta admiratione dignus es? Quid nostra hac lingua, quam non secus nunc, ac veterem quondam illam Latini, sibi Hetrusci vendicant, nónne hoc tibi idem contigit? cuius omnem ita elegantiam assecutus es, vt cum & multa iam à plerisque eo sermone scripta sint, quæ nonnulli vel Latinis etiam æquanda censeant; neque eorum tu cuiquam vllo in genere cedere videaris: longe tamen maius quiddam, quàm ad hanc diem effectũ sit, de te sibi homines pollicentur. hanc adeo tua illa scripta quæ partim maxima cum tua laude in manibus hominum iandiu versantur, partim egregie inchoata, apud te adhuc sunt, expectationem excitarunt. Tu profectò is eras, qui eam gloriam, quam desiderari adhuc diximus, in nostrã rempub inferre posses. sed alia te ab hac cura negotia auerterunt. ab Leone X Pontifice Maximo accitus qui illi à secretis esses, à nobis abstractus es: & earum quibus orbis regitur, curarum particeps ita maximis semper rebus distineris, vt ne ea quidem, quæ tam præclare cœperas, adhuc scripta perfici potuerint. Sed dabitur profectò id aliquando, quod & tu tantopere exoptas, ocium: dabitur tempus id, quo totum te ad literarum studia referre possis, quod tibi omne in optimis artibus summa cum tranquillitate animi tuo arbitratu consumendum sit. tum certè id in te videbimus quod plerunque in agris fieri cõsueuit, qui intermisso cultu, maiore quadam vbertate quasi referre gratiam quietis solent. tum tu, quanquam Latinæ linguæ splendor ob oculos maxime tuos obuersabitur, hanc tamen nostram ne contemnito, sed & illi etiam cogitationũ tuarum aliquid impertire. vetus illa tam multos in omni genere illustres scriptores habet, vt neque vllius iam ingenio fieri possit ornatior, & tu illis fortasse par, superior quidem certè nullo modo esse possis. Hæc ab nullo ita culta adhuc est, vt non facillimum tibi ipsi præsertim sit, longo interuallo omnibus anteferri, ac principem tibi locum sine vlla controuersia vendicare. & certè quòd à patribus nobis nostris est tradita, quòd ea loqui contigit, id à nobis illi quasi deberi videtur, vt omnium maxime, quantum fieri à nobis potest, & vberem esse, & ornatam velimus. in hanc tu rem si animũ intenderis, breui tempore futurum video, vt sicut à Latinis quondam illi ipsi, quos sibi proposuerant, Græci de possessione eloquentiæ deturbati sunt: sic nos neque verborũ copia, neque vllo orationis ornatu à Latinis vincamur. hoc aut tu, aut nemo hac tempestate facere alius potest. Quamobrem ad eam tu quidem te gloriã præparatã nobis hæc quantacunque sunt, quoniam maiora non possumus, ita accipito, vt maxima tamen existimes: quoniam maxima eorum sunt, quæ ab ingenio meo prouenire possunt.

IACOBO SADOLETO ANDREAS NAVGERIVS.

SAEPE ego mecum Sadolete, tum à natura editas, tum ab hominibus inuentas res animo reputans, eundem in omnibus certa quadã ratione seruari ordinem ac progressum animaduerto. Primo quidem paruo quodam à principio ortum omnes trahunt. tum deinde augescentes eò paulatim per gradus quasi quosdam perueniunt, quod in vniuscuiusque natura perfectissimum est. tum verò, postquam id adeptæ fuerint, referri rursum ac senescere incipiunt: atque ita sensim minui, vt postremo ad interitum etiam dilabantur. id & in natis è terra stirpibus, & in omni animantum genere intueri licet: quæ vt imbecilla primo in lucem exierunt, hinc vires in dies sumant, mox quæ acquisierint paulatim dependant, ac conficiantur denique necesse est. neque vero fieri potuit, vt non eandem hanc conditionem omnes item artes, omnia opera, omnia inuẽta hominum sequerentur. sed & hæc cum ab ortu adoleuerint, eadẽ postea vetustate tandem extabescunt. tulit hanc scilicet legem natura: quæ nulla vnquam vi abrogari posset: sed vna sine vlla exceptione inferiora hæc omnia necessitate quadam immutabili contineret. Ac ne multis ego exemplis conquirendis longius in re manifesta immorer, quàm necesse est: vel ex ipsa id eloquentia, cuius causa hæc à nobis dicta sunt, cognosci potest. Hæc (vt Græcos omittam, quibus tamen hoc idem euenisse reperietur) cum primùm Romæ exorta est, per parua quædam incrementa longo tempore paulatim se ad summum euexit. cum rudis antea, & prope infans esset, primus Cato ei multum addidit: longius Galba, Porcinna, Carbo, Gracchi prouexerunt. Græcorum eam gloriæ Antonius, Crassus, Hortensius æquauerunt. ita summa demum illi manus ab Cicerone imposita est: vt nihil præterea cuiusquam neque ingenio, neque industria, neque vllo doctrinæ genere addi posset. ab eo ruere, & ferri in peius cœpit. ac primo quidẽ, sublata è ciuitate pax, & ea, cum qua simul creuerat, extincta libertas est. nam cum bellis cuncta ciuilibus diutius agitata essent: eorum denique is finis fuit, vt oppressa tandem post multas ciuiũ clades respublica in vnius potestatem concesserit. tum vero cum omnia ex vnius nutu penderent: nulla maiorum more iudicia exercerentur: nullæ in Senatu sententiæ, aut eæ certè non liberæ dicerentur: nullæ ad populum conciones haberentur: sed omne penitus sublatum eloquentiæ theatrum esset: aliis quibusdam artibus, & his prauis plerunque, ac flagitiosis summa omnia homines consequerentur: simul præclarissimæ artis restingui in dies studium, simul ea euanescere paulatim cœpit. Pòst vero cum illa omnium populorum victrix ac totius terrarũ orbis imperio diu potita, eò tandem (vt humanarum rerũ vices sunt) redacta gens esset, vt nulli nõ nationi contemptui ac prædæ esset: ac nouæ quotidie, & eæ ab omni humanitate alienæ gentes, vel ab extremis etiam orbis finibus, Italiã deuastarent: extincto Latinæ linguæ vsu, deleto penè Romano nomine, factum est, vt è tot cladibus vix vmbra quædam ad nos eloquentiæ peruenerit. Sed & hæc etiam penè è manibus nuper elapsa, penè omnis funditus extincta est. quam enim post tot incommoda recreari iam aliquantum decuit, eam noua quædam calamitas excepit. exorta opinio est, & ea per plurimorum iam animos peruaserat, vt nemo satis eruditus, nemo satis vllo doctrinæ genere excultus iudicaretur, qui cognitis, & vsitatis verbis vteretur. hi demum præclare locuti, hi omni laude, omni admiratione digni præter cæteros putabãtur, qui ita aliquid scripserant, vt vix id percipi ab vllo posset. Imperiti quidã & nullo vsu, nullo ingenio homines, cum ea plerunque plurimi fieri vulgi iudicio viderent, quæ ab omnibus ignorarentur: nec sibi aliud ad commendationẽ hominum patefieri iter animaduerterent: eò se posse per tenebras peruenire arbitrati sunt, quò pauci luce potuissent. quod cum primo illis in maxima Latinæ linguæ, atque omnium bonarum artium inscitia rectè cessisset: tum nõ pauci eos secuti eò tandem rem adduxerant, vt breui tempore veterem illam dicendi gloriã hac caligine obrui, atque aboleri penitus necesse esset. nullas hi non vetustatis latebras perscrutabantur: hinc verba vel ipsi etiã Romulo, & priscis illis Latinis iam tum obsoleta, & desita proferebant. quin vt obscuriora ea essent, quæ dicerent, Græca etiam sæpe pleraque, sæpe barbara congerebant. digni qui eo naturæ munere, quo tam male abutebãtur, omnino carerent. cum enim ob id nobis sermo datus sit, vt hoc ea quæ animo occultantur, depromi possint: quid fieri alienius potest, quàm ita quenquam loqui, vt nihilo magis intelligatur, quàm si omnino nihil loqueretur: nulla vnquam res magis omnem euertere eloquentiã potuit. quippe & labefactatæ iam ac propè dirutæ inciderat: & sublata verborum elegantia ipsum etiam illius solum ac fundamenta eruebantur. Quid, quòd insolentibus & sordidis illis verbis hæ sententiæ suberant, vt rectè hoc saltem fecisse videri queant, quòd tam abiectas res tam sedulo, tantis verborum tenebris occultarint? Sed bene id profecto cecidit, quòd non melior huic quàm cæteris rebus conditio data est. Cum latè serperet, ac non paruam iam Italiæ partem occupasset, atque vbique iam se terrarum diffunderet: medio in cursu concidit. nonnulli his scilicet se viri doctissimi, vt infestissimis Latini nominis hostibus obiecerunt. quorum ope factum est, vt fœda illa barbarie profligata, ab propinquo iam interitu eloquentia vindicata sit. & antiquum quidẽ bene gerendæ rei ab Romanis ortũ est: vna Roma, quasi tutissima arx quædã fuit, a qua semper hæc labes reiecta sit, quò nullo vnquam conatu irruperit. hîc tanquam pro aris, ac focis summa vi certatum est, vt cum cætera à maioribus tradita, amissa essent, hæc saltem parentum laus retineretur. Represso igitur fœdissimorum hostium impetu, facilior de illis victoria facta est. ac ne omnes à me hi, quorum egregia in hac re opera extitit, commemorentur, tu certe præter cæteros acerrime illos semper insectatus es: tu afflictam semper eloquentiam protexisti: tu tuis scriptis, quorum nemo nõ maxime elegantiam admiratur, quæ illius, quæ Latinæ linguæ vox esset, ostendisti. Factum est igitur vt nemo iam tota Italia sit qui obscurum id, & incultum dicendi genus non magnopere contemnat: qui non vnum sibi maxime Ciceronẽ, tum vt quisque Ciceroni simillimus est, & sæpissime perlegendos, & omni

ſtudio ſequendos putet. Quin & tranſalpinæ etiam nationes iam ſe nobis coniunxerunt: nec minus ab his fœliciter arma pro Latino nomine ſumpta ſunt.ne omnes ex his recenſeam, atque ipſi tantum à me duces nominétur:Budæus & Longolius propinqua è Gallia,è Germania Eraſmus,ita rem gerunt, ita longius quotidie Romanæ linguæ fines proferunt.ea, extrema etiam è Britannia, tum à Reginaldo Polo,& nobiliſſimo iuuene,& qui generis ſui nobilitatem hac maxime laude cómendari poſſe exiſtimant, tum à plurimis item aliis eruditiſſimis viris,opera nauatur:vt ſi id deſperandum ſit,poſſe aliquando eloquentiam in antiquam illam,ex qua deiecta eſt,reſtitui dignitatem:id certè affirmari poſſit,eam linguam,quæ quondam,tum cum maxime floruit,Italiæ tantum finibus,aut paulò certè latioribus continebatur,nunc breui tempore in nullas non totius orbis partes peruéturam.Neque tamen ceſſandum eſt: ſed ſi vſquam latet,& vbique locorum perquirenda,& omni ratione eiicienda penitus hæc peſtis eſt. Egó quidem quátum in me virium eſt,id omne in hanc rem confero:& cum maiora non audeam,id ſaltem enítor vt Ciceronis ſcripta, quæ incuria quadam ac vetuſtate deformata circumferuntur, ex antiquis exemplaribus meo labore ſuæ dignitati reddantur,& emendatiora in lucem prodeát.Atque alia quidem aliâs:nunc eius orationes damus: quarum cum duo iam volumina,alterum Leoni X, alterum Petro Bembo miſſum ſit: tertium hoc Sadolete ſub tuo nomine in manus hominum perueniet.Recte tu mihi Bembo adiungi viſus es.ambo eiuſdem Pont.à ſecretis eſtis:ambo & literis,& omni morum elegantia præſtantiſſimi: quin eo etiam inter vos amore deuincti,vt exemplo eſſe poſſitis,nullum eſſe ad confirmandam amicitiam arctius vinculum,quàm morum ſimilitudinem ac ſtudiorum ſocietatem.Sed & ego tanti te facio,vt egregias tuas virtutes neque admirari,neque de his, quoties aliqua offertur occaſio, prædicare vnquam deſinam. id adeo cum mea ipſe ſponte libens facio: tum eò libentius etiam, quòd nihil arbitror poſſe à me Bembo gratius accidere.Multæ mihi cum illo ac magnæ neceſſitudinis cauſæ intercedunt:coniunxit patria cómunis vtriuſque noſtrum parens:mea quædam præſtantis ingenii admiratio, & non alienus illius à me animus coniunctiores fecit: auctam in dies beneuolentiam aſſidua familiaritas confirmauit:pluri-mis illius in me meritis hæc omnia cumulata ſunt.Quáobrem vt nihil me aliud ad id impellat,qui poſſum non ſumma te beneuolentia proſequi,cuius ſomma cum amiciſſimo mihi viro coniunctione nihil ſit illuſtrius? cum verò animi ad id tui ea etiam accedant ornamenta, quæ vel ignotos etiam vt amemus cogere conſueuerunt, quam tandem meam in te eſſe voluntatem decet? eam ſcilicet, quæ & amiciſſimo & omni laude præſtantiſſimo viro debetur. Accipe igitur paruum hoc mei in te amoris pignus: neque eum tamen ex hoc metiri velis;ſed ex eo potius,quòd profectus à Leone Pont.Max.cui literarum amátiſſimo omnia literarum monumenta deberi videntur:& Petro Bembo, cui egó omnia debeo: neminem habui,quem tibi præferendum putarim.

Elogia de M. Tullio Cicerone, ex VETVSTISSIMIS AVTHORIBVS.

T. LIVIO, HISTORIARVM LIBRO CXX.

M. CICERO sub aduentũ Triumuirorum cesserat vrbe, pro certo habẽs, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum posse. Primo in Tusculanum fugit: inde transuersis itineribus in Formianum, vt ab Caieta nauim conscensurus, proficisceatur. Vnde aliquoties in altum prouectum, cum modo venti aduersi retulissent, modo ipse iactationem nauis cæco voluente fluctu pati non posset: tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit. Regressúsque ad superiorem villam, quæ paulo plus mille passibus à mari abest, Moriar, inquit, in patria sæpe seruata. Satis constat seruos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandũ: ipsum deponi lecticam, & quietos pati quod sors iniqua cogeret, iussisse. Prominẽti ex lectica, præbentique immotam ceruicem caput præcisum est. nec satis stolidæ crudelitati militum fuit: manus quoque, scripsisse in Antonium exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium: iussuque eius inter duas manus in rostris positum, vbi ille Consul, vbi sæpe Cõsularis, vbi eo ipso anno aduersus Antonium, quanta nulla vnquam humana vox, cum admiratione eloquẽtiæ, auditus fuerat. Vix attollentes lachrymis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant. Vixit tres & sexaginta annos: vt, si vis abfuisset, ne immatura quidẽ mors videri possit. ingeniũ & operibus & præmiis operarũ fœlix. ipse fortunæ diu prosperæ, & in longo tenore fœlicitatis magnis interim ictus vulneribus, exilio, ruina partium pro quibus steterat, filiæ morte, exitu tam tristi atque acerbo. omnium aduersorum nihil vt viro dignum erat tulit, præter mortem: quæ vere æstimanti minus indigna videri potuit, quòd à victore inimico crudelius passus erat, quàm quòd eiusdem fortunæ composito fecisset. siquis tamen virtutibus vitia pensarit: vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cuius laudes sequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

AVFIDIO BASSO.

CICERO paulùm remoto velo postquam armatos vidit, Egõ verò cõsisto, ait, accede veterane: & si hoc saltem potes recte facere, incide ceruicem. Trementi deinde, dubitantique, Quid si ad me, inquit, primùm venissetis?

Sic M. Cicero decessit, vir natus ad reip. salutem, quæ diu defensa & administrata in senectute demum è manibus eius elabitur, non ipsius vitio læsa, quòd nihil in salute eius aliud illi, quàm si caruisset Antonio, placuit. Vixit sexaginta & tres annos, ita vt semper aut peteret alterum, aut inuicem peteretur: nullámque rem rarius, quàm diem illum quo quod nullius interesset ipsum mori, vidit.

BRVTIDIO NIGRO.

ELAPSVS interim altera parte villæ Cicero lectica per agros ferebatur. sed vt vidit appropinquare notum sibi militem Popilium nomine, memor defensum à se, lætiore vultu aspexit. at ille, victoribus idipsum imputaturus, occupat facinus, capútque decisum, nihil in vltimo fine vitæ facientis, quod alterutrã in partem posset notari, Antonio portat, oblitus se paulo antè defensum ab illo.

ASINIO POLLIONE.

HVIVS ergo viri tot tantísque operibus mansuris, in omne æuum prædicare, cuius ingenio atque industriæ superbè natura pariter atque fortuna obsecuta est. Ei quidẽ facies

decora ad ſenectutem proſperáque permanſit valetudo: tum pax diutina, cuius inſtructus erat artibus, contigit. nanque à priſca ſeueritate iudicis exacti, maximorum noxiorũ multitudo prouênit, quos obſtrictos patrocinio incolumes pleroſque habebat. Iam fœliciſſima Conſulatus ei ſors perendi & gerendi munera magna deûm conſilio, induſtriáque: vtinam moderatius ſecundas res, & fortius aduerſas ferre potuiſſet: nanque vtræque cum venerant ei, mutari eas non poſſe rebatur. Inde ſunt inuidiæ tempeſtates coortæ graues in eum, certiórque inimicis aggrediendi fiducia: maiore enim ſimultates appetebat animo, quàm gerebat. Sed quando mortalium nulli virtus perfecta contigit, qua maior pars vitæ atque ingenii ſtetit, ea iudicandum de homine eſt. Atque ego ne miſerandi quidem exitus eum fuiſſe iudicarem, niſi ipſe tam miſeram mortem putaſſet.

CORNELIO SEVERO.

Oráque magnanimûm ſpirantia penè virorum
In roſtris iacuere ſuis: ſed enim abſtulit omnis,
Tanquam ſola foret rapti Ciceronis imago,
Tunc redeunt animis ingentia conſulis acta,
Iuratǽque manus, deprenſáque fœdera noxæ,
Patritiúmque nefas: eſt nunc & pœna Cethegi,
Deiectúſque redit votis Catilina nefandis.
Quid fauor aut cœtus, pleni quid honoribus anni
Profuerunt, ſacris & vita quid artibus actæ
Abſtulit vna dies æui decus, ictáque luctu
Conticuit Latiæ triſtis facundia linguæ,
Vnica ſollicitis quondam tutela ſaluſque,
Egregium ſemper patriæ caput: ille ſenatus,
Vindex ille fori, legum rituſque, togǽque:
Publica vox eius æternum obmutuit armis.
Informes vultus ſparſáque cruore nefando
Caniciem, ſacráſque manus, operúmque miniſtras
Tantorum, pedibus ciuis proiecta ſuperbis
Proculcauit ouans, nec lubrica fata deóſque
Reſpexit: nullo luet hoc Antonius æuo.
Hæc nec in Hæmatio miris victoria Perſe,
Nec te dire Syphax, non fecit in hoſte Philippo:
Inque triumphato ludibria cuncta Iugurtha
Abfuerant, noſtrǽque cadens ferus Hannibal iræ,
Membra tamẽ ſtygias tulit inuiolata ſub vmbras.

QVAE vocabula P. Victorius exemplarium veterum authoritatem ſecutus, ſæpius contra conſuetudinem ſcripſerit, ea nos, nequis erratum eſſe putaret, hoc loco ſubiunximus. non quidem omnia (eſſet enim infinitum) ſed inſigniora & maxime illuſtria.

Alachri animo.
Aliqui pro aliquis
Apiſci pro adipiſci.
Ariopagus.
Auguri pro augurii.
Baca.
Brundiſium.
Calidus pro callidus
Cenare.
Cetera.
Comedim pro comedam
Conlocare.
Cuicuimodi pro cuiuſm.
Exanclare.
Exprobo.
Exſoluit.
Flama.
Here pro heri.
Hereditas.
Herere.
Hiems.
Laniuium.
Loreola pro laureola
Luciſcit
Mi pro mihi
Naxa pro naſſa.
Nilo pro nihilo.
Oſtes pro hoſtes.
Preſertim.
Proinde pro perinde.
Quod pro quid.
Reapſe
Repueriſcere & Repue-
reſcere.
Scida pro ſcheda.
Sincere.
Suſcenſere
Tanto opere.
Themiſtocli pro Themiſtoclis.
Tramittere.
Traſeo.
Trafuga.
Viris pro vires.

M. TVLLII CICERONIS RHETORICA.

PARISIIS.
EX OFFICINA ROBERTI STEPHANI.
M.D.XXXVIII.

Primus Tomus

IN QVO

Rhetoricorum ad C.Herennium lib.IIII, incerti authoris.
M.verò Tullii Ciceronis
De inuentione lib.II.
De oratore ad Q.Fratrem lib.III.
Brutus siue de claris Oratoribus, lib.I.
Orator ad Brutum.
Topica ad Trebatium.
Oratoriæ partitiones.
Initium libri de optimo genere oratorum: quem
falsò aſcriptum eſſe exiſtimare.

Rhetoricorum ad C. Herennium

LIBER I.

1 ETSI NEGOTIIS familiaribus impediti, vix ſatis otium
ſtudio ſuppeditare poſſumus, & idipſum quod datur otii, libē-
tius in philoſophia conſumere conſueuimus: tua nos tamen
C. Herenni voluntas commouit, vt de ratione dicendi con-
ſcriberemus: ne aut tua cauſa noluiſſe, aut fugiſſe nos laborem
putares. Et eo ſtudioſius hoc negotiū ſuſcepimus, quòd te non
ſine cauſa velle cognoſcere Rhetoricam intelligebamus. Non
enim parū habet in ſe fructus copia dicendi, & cōmoditas ora-
tionis, ſi recta intelligentia & definita animi moderatione gu-
bernetur. Quas ob res illa quæ Græci ſcriptores inanis arrogantiæ cauſa ſibi aſſumpſere,
reliquimus. Nam illi, ne parum multa ſcíſſe viderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil ad
propoſitum attinebant, vt ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ videban-
tur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus. Non enim ſpe quæſtus aut gloria com-
2 moti venimus ad ſcribendum, quemadmodum cæteri, ſed vt induſtria noſtra tuæ morē
geramus voluntati. Nunc ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed
ſi te illud vnum monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multum iuuare, vt in-
telligas hanc præceptionis rationem ad exercitationem accommodari oportere.

ORATORIS officium, eſt de his rebus poſſe dicere, quæ res ad vſum ciuilem mo-
ribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria
ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator, demonſtratiuum, deliberatiuum, iu-
diciale. Demonſtratiuum genus, eſt quod attribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem
vel vituperium. Deliberatiuum, eſt quod in cōſultatione poſitum, habet in ſe perſuaſio-
nem & diſſuaſionem. Iudiciale, eſt quod poſitū in controuerſia, habet accuſationē in ſe,
aut petitionem cum defenſione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus:
deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore
eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuen-
3 tio, eſt rerum verarū aut veriſimiliū excogitatio, quæ cauſam probabilem reddant. Diſ-
poſitio, eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocan-
dum. Elocutio, eſt idoneorum verborum & ſententiarum ad inuentionem accōmoda-
tio. Memoria, eſt firma animi rerum & verborum diſpoſitionis perceptio. Pronūtiatio,
eſt vocis, & vultus & geſtus moderatio cū venuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi po
terimus, arte, imitatione & exercitatione. Ars, eſt præceptio quæ dat certam viam ratio-
némque dicendi. Imitatio, eſt qua impellimur cū diligēti ratione, vt aliquorum ſimiles
in dicendo eſſe valeamus. Exercitatio, eſt aſſiduus vſus conſuetudóque dicendi. Quo-
niam igitur demonſtratum eſt quas cauſas oratorem recipere oporteat, quáſque res ha-
bere conueniat, nunc quemadmodum ad rationem poſſint oratoris officii accommo-
dari, dicendum videtur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, in exordium, nar-
rationem, diuiſionem, confirmationem, confutationem, & concluſionem. Exordium,
eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur vel appara-
4 tur ad audiendum. Narratio, eſt rerum geſtarum, aut perinde vt geſtarum expoſitio.
Diuiſio, eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quā
exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio, eſt noſtrorum argumentorum
expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio, eſt contrariorum locorum diſſolutio. Con-
cluſio, eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam vnà cum oratoris officiis, quo
res cognitu eſſet facilior, producti ſumus, vt de orationis partibus loqueremur, & eas
ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendum videtur.
Cauſa poſita, quo commodius exordiri poſſimus, genus cauſæ conſyderandum eſt.

Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, & humile. Honestum causæ
genus putatur, quum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id
oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: vt pro viro forti contra par-
ricidam. Turpe genus causæ intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur, aut defendi-
tur turpis. Dubium genus est, quum habet in se causa & honestatis & turpitudinis par- 5
tem. Humile genus est, quum contempta res affertur. Quum hæc ita sint, conueniet ex-
ordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

EXORDIORVM duo sunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur:
& insinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium, est quum statim auditoris animum no-
bis idoneũ reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, vt attentos, vt dociles, vt beneuolos
auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à beneuolentia principiũ
constituemus, nequid illa turpitudinis pars nobis obesse possit: Sin humile erit genus cau
sæ, faciemus attentos: Sin turpe erit causæ genus, insinuatione vtendum est, de qua po-
sterius dicemus, nisi quid nacti erimus, quare aduersarios criminando beneuolẽtiam ca-
ptare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte vel vti, vel nõ vti principio. 6
Si vti principio volemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter
quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio vti nolemus, à lege, à scriptura, aut
ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam
igitur docilem, attentum, beneuolũ habere auditorem volumus, quomodo quidque eo-
rum confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ
breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. Nam docilis est is, qui attente vult au-
dire. Attẽtos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis verba fa
cturos, aut de iis rebus, quæ ad remp. pertineãt, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorũ
immortalium religionem, aut ad pietatem, nos esse dicturos: & si rogabimus vt attente
audiant: & si numero exponemus res, de quibus dicturi sumus. Beneuolos auditores fa- 7
cere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à re-
bus ipsis. A nostra persona beneuolentiam cõtrahemus, si nostrum officium sine arro-
gantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos
ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua a-
gitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem,
calamitatẽ, & si orabimus vt nobis sint auxilio, & si simul ostendemus in aliis spem nos
habere noluisse. Ab aduersariorũ persona beneuolẽtia captabitur, si eos in odium, in in-
uidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, siquid eorũ superbe, spurce,
perfidiose, crudeliter, cõfidenter, malitiose, flagitiose factũ proferemus. In inuidiam tra-
hemus, si vim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, 8
hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis ma-
gis, quàm veritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si iner-
tiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum perso-
na beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudi-
catas proferemus: & si quæ de iis existimatio, & quæ iudicii expectatio sit, aperiemus.

A rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudando extolle-
mus, & aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione a-
periendum est. Tria sunt tempora, quæ diligenter sunt consyderanda, in quibus prin-
cipio vti non possumus: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res ani-
mum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui 9
antè contrà dixerũt: aut cum defessus est eos audiendo, qui antè dixerunt. Si causa turpi-
tudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: hominẽ non rem, rem non homi-
nem spectari oportere, nõ placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersariis, & esse in-
digna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil simile à nobis factũ esse osten-
demus, aut aliquorũ iudiciũ de simili causa, aut de eadem, aut de minori, aut de maiori
proferemus. Deinde ad nostrã causam pedetẽtim accedemus, & similitudinẽ cõferemus.

Item si negabimus nos de aduersariis, aut de aliqua re eorũ dicturos, & tamẽ occulte dicemus interiectione verborũ. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersariorũ auditoribus fidem fecerit: neque enim nõ facile scire poterimus, quoniã non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat. Ergo si fidẽ factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam, si de eo quod aduersarii firmissimũ sibi adiumẽtum putarint, primùm nos dicturos pollicebimur, aut ab aduersarii dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione vtemur, quid potissimũ dicamus, aut cui loco primùm respõdeamus cum admiratione. Si defessi erunt audiẽdo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula verisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collatione, adiectione, abiectione, literarũ mutatione: præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, versu: aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: si promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos nõ eodẽ modo, vt cæteri soleãt, verba facturos, quid alii soleãt, quid nos facturi simus, breuiter exponemus. Inter insinuationẽ & principiũ hoc interest, quòd principiũ eiusmodi debet esse, vt statim apertis rationibus, quibus præscripsimus, aut beneuolum, aut attentũ, aut docilem faciamus auditorẽ: at insinuatio eiusmodi debet esse, vt occulte per dissimulationẽ, eadẽ illa omnia cõficiamus, vt ad eandẽ cõmoditatẽ in dicendi opere venire possimus. Verum hæ tres vtilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, vt auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeãt: tamen hoc per exordiũ causæ maxime comparandum est. Nunc, nequando vitioso exordio vtamur, quæ vitia vitãda sunt, docebo. In exordienda causa seruandũ est, vt lenis sit sermo, vt vsitata verborũ consuetudo, vt nõ apparata oratio esse videatur. Vitiosum exordiũ, est quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilominus aduersarius potest vti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit vti ex contrario. Item vitiosum est quod nimium apparatis verbis compositum est, aut nimium longum est, & quod non ex ipsa causa natũ videtur, quod separatum vocatur: in quo etiam translatum cõcluditur, vt proprie cohæreat cum narratione, & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM genera tria sunt. Vnum, quo exponimus rem gestam, & vnũquodque trahimus ad vtilitatẽ nostram vincendi causa: quod pertinet ad eas causas de quibus iudicium futurũ est. Alterũ genus narrationis est, quod intercurrit nõnunquã, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotũ est: in quo tamen exerceri conuenit, quò cõmodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, vnum quod in negotiis, alterum quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula, est quæ neque veras, neque verisimiles continet res, vt hæ, quæ tragœdiis traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentũ, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, veluti argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionẽ, desyderium, dissimulationẽ, errorem, misericordiam, rerum varietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitũ rerum. Verum hæc in exercendo transigentur. Illud verò quod ad veritatẽ pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere narrationẽ, vt breuis, vt dilucida, vt verisimilis sit: quæ quoniã fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, vnde necesse erit, & si non ab vltimo initio repetere volemus, & si summatim, non particulatim narrabimus, & si non ad extremum, sed vsque eò, quo opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis vtemur, & si non deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere, & si exitus rerum ita exponemus, vt ante

quoque quæ facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. Quod genus est, si dicã me
ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino nõ mo-
do id quod obest, sed & id quod neque obest, neque iuuat, satius est præterire. Et ne bis 15
aut sæpius idem dicamus, cauendum est etiam ne id quod semel suprà diximus, deinceps
dicamus, hoc modo: Athenis Megarã vesperi aduenit Simo: vbi aduenit Megarã, insidias
fecit virgini: insidias postquam fecit, vim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si vt
quidque primũ gestum erit, ita primũ exponemus, & rerũ ac temporũ ordinẽ conseruabi-
mus, vt gestæ res erũt, aut vt potuisse geri videbũtur. Hîc erit consyderandũ, nequid per-
turbate, nequid cõtorte, nequid ambigue, nequid noue dicamus, nequã in aliã rem tran-
seamus, ne ab vltimo repetamus, ne longe prosequamur, nequid, quod ad rem pertineat,
prætereamus, & si persequemur ea quæ de breuitate præcepta sunt. Nam quo breuior, eo
dilucidior & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si vt mos, vt opinio,
vt natura postulat, dicemus: si spatia temporũ, personarũ dignitates, consiliorum rationes, 16
locorũ opportunitates constabũt: ne refelli possit, aut tẽporis parũ fuisse, aut causam nul-
lam, aut locũ idoneũ non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati nõ potuisse. Si vera res
erit, nihilominus hæc omnia narrando cõseruanda sunt. Nam sæpe veritas, nisi hæc ser-
uata sint, fidẽ facere non potest. Sin erit ficta, eò magis cõseruanda erũt. De iis rebus cau-
te cõfligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma authoritas videbitur inter-
fuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi cõstare cũ cæteris artis scriptoribus, nisi quia
de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli nos, præter cæteros, in tria tempora
diuisimus, vt plane certam viam & perspicuã rationem exordiorum haberemus. Nunc,
quod reliquum est, quoniã de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consu-
mitur oratoris officium, dabimus operã, vt nihil minus industriæ quam rei vtilitas postu 17
labit, quæsiuisse videamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM diuisio in duas partes distributa est. Primùm perorata narratione
debemus aperire quid nobis cõueniat cum aduersariis, si vtilia erunt nobis ea quæ cõue-
niẽt, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrẽ ab Oreste con-
uenit mihi cum aduersariis: iure fecerit & licuerítne facere, id est in controuersia. Item è
contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum cõfitentur: cum id ita sit, me vl-
cisci parentem negant oportuisse. Deinde quum hoc fecerimus, distributione vti debe-
mus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione vte-
mur, quum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quàm triũ partium
numero esse non oportet. Nam & periculosum est, nequando plus minúsve dicamus, & 18
suspicionem afferet auditori meditationis & artificii, quæ res fidem abrogat oratori. Ex-
positio est, quũ res quibus de rebus dicturi sumus, breuiter exponimus & absolute. Nunc
ad confirmationem transeamus.

TOTA spes vincendi, ratióque persuadendi posita est in confirmatione & cõfuta-
tione. Nam quum argumenta nostra exposuerimus, contrariáque dissoluerimus, abso-
lute nimirum munus oratorium cõfecerimus. Vtrunque igitur facere poterimus, si con-
stitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt, no-
ster doctor tres putauit esse, non vt de illorum quicquam detraheret inuentione, sed vt o-
stenderet id quod oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse du-
pliciter & bipertito. Constitutio, est prima deprecatio defensoris cũ accusatoris insimu- 19
latione coniuncta. Constitutiones itaque, vt antè diximus, tres sunt, coniecturalis, legiti-
ma, iuridicialis. Cõiecturalis, est cum de facto cõtrouersia est, hoc modo: Aiax in sylua,
postquã resciuit quæ fecisset per insaniã, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum con-
spicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit, vbi occisum fratrem, & ini-
micum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit. Hîc, quoniam coniectura verum
quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur.

Legitima cõstitutio, est quum in scripto, aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur.
Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguum, defini-

tionem, translationē, ratiocinationē. Ex scripto & sententia nascitur cōtrouersia, quū vi-
10 detur scriptoris volūtas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit quæ iubeat eos,
qui propter tempestatē nauim reliquerint, omnia perdere: eorū nauim cæteráque esse, si
nauis conseruata sit, qui remanserint in naui. magnitudine tempestatis omnes perterriti
nauim reliquerunt, & in scaphā conscenderūt, præter vnum ægrotū. is propter morbum
exire & fugere nō potuit. casu & fortuitu nauis in portū incolumis delata est. illā ægro-
tus possidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sen-
tentia. Ex cōtrariis legibus controuersia cōstat, quū alia lex iubet aut permittit, alia ve-
tat quippiā fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis dānatus sit, in cō-
cione orationē habere. Altera lex iubet augurē in demortui locū qui petat in cōcione no
minare. Augur quidā damnatus de pecuniis repetūdis in demortui locum qui petat no-
11 minauit, petitur ab eo mulcta. Cōstitutio hæc est legitima ex contrariis legibus. Ex am-
biguo cōtrouersia nascitur, quum scriptum duas aut plures sententias significat, hoc mo-
do: Paterfamiliâs quū filiū hæredem faceret, testamēto vasa argentea vxori legauit. Tul-
lius hæres meus Terentiæ vxori meæ x x x pondo vasorū argenteorū dato quæ volet.
Post mortem eius, vasa pretiosa & cælata magnifice illa petit. Tullius se quæ ipse volet
x x x pondo ei debere dicit. Cōstitutio legitima ex ambiguo est. Ex definitione cōstat
causa, quū in controuersia est, quo nomine factū appelletur. ea est huiusmodi: Quum L.
Saturninus legem frumentariam de semissibus & trientibus laturus esset, Q. Cepio qui
per id tēporis Quæstor vrbanus erat, docuit senatū, ærarium pari nō posse largitionem
tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. videri eum fa-
12 cere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ eius intercedere, ille nihilominus cistellam detulit.
Cepio, vt illum contra s. c. intercedentibus collegis, aduersus remp. vidit ferre, cum
viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiicit, impedimento est quo secius fe-
ratur lex, accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Voca-
bulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatē. Ex trāslatione
controuersia nascitur, quum aut tempus differendū, aut accusatorē mutandū, aut iudices
mutādos reus dicit. Hac parte cōstitutionis Græci in iudiciis, nos in iure ciuili plerūque
vtimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudiciis tamen nonnihil ea vti-
mur, hoc modo: Siquis peculatus accusatur, quòd vasa argētea publica de loco priuato di-
catur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit vsus, quid sit furtū, quid peculatus: se-
13 cum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis
raro venit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa ca-
dit is qui non, quemadmodū oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus,
vt antè, si reo commodū sit, iudicium de accusatore fiat, vtrum illi liceat accusare nécne.
Ex ratiocinatione cōtrouersia cōstat, quum res sine propria lege venit in iudiciū, quæ
tamen ab aliis legibus similitudinē quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si fu
riosus existet, agnatorum gentiliúmque, in eo pecuniáque eius potestas esto. Et Lex, Qui
parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deuehatur in profluen-
tem. Et Lex, Paterfamiliâs vti super familia, pecuniáve sua legauerit, ita ius esto. Et Lex,
Si paterfamiliâs intestatus moritur, familia pecuniáque eius agnatorū gētiliúmque esto.
14 Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei dānato statim folliculo lupino os obuolutum
est, & soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerē ductus est. Qui defendebant eum,
tabulas in carcerem afferunt, testamentū ipso præsente conscribunt, testes rite affuerunt,
de illo supplicium sumitur. Ii qui hæredes erant, testamēto hæreditatem adeunt. Frater
minor Malleoli qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam vocat hæreditatē lege a-
gnationis. Hîc certa lex in rem nulla affertur, è quibus ratio-
cinatio nascitur, quare potuerit, aut nō potuerit iure testamentū facere. Cōstitutio legi-
tima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ cōstitutionis ostēdimus:
nunc de iuridiciali cōstitutione dicamus. Iuridicialis cōstitutio, est quū factū conuenit,
sed iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum vna

absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta, est quũ id ipsum quod factum est, vt a-
liud nihil foris assumatur, rectè factũ esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidã no-
minatim Accium poëtam compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarũ agit. hic nihil 15
aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumpti-
ua pars, est quum per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur.
Assumptiuæ partes sunt quatuor, cõcessio, remotio criminis, translatio criminis, com-
paratio. Concessio, est quum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, &
depreeationem. Purgatio, est quum cõsulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortu-
nam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, vt Cepio ad Trib. pleb. de amissione exer-
citus. Imprudentiã, vt ille, qui de eo seruo qui dominũ occiderat, supplicium sumpsit, cui
frater esset, antequam tabulas testamẽti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento
esset. Necessitudinẽ, vt ille qui ad diẽ cõmeatus nõ venit, quòd eum aquæ interclusissent.
Deprecatio, est quũ & peccasse, & cõsultò fecisse cõfitetur, & tamen postulat vt sui mi- 16
sereatur. Hoc, in iudicio non fere potest vsu venire, nisi quando pro eo dicimus, cuius
multa rectè facta constant. Hoc, modo in loco communi per amplificationem iniicie-
mus, Quòd si hoc fecisset, tamẽ ei pro pristinis beneficiis ignosci cõueniret, verùm nihil
postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit: at in Senatum, aut ante imperatorem, aut
in concilium talis causa potest venire. Ex trãslatione criminis causa constat, quum fe-
cisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: vt Orestes, quum se
defendit, in matrem cõfert crimen. Ex remotione criminis causa constat, quũ à nobis
non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem
quampiam conferimus. In hominem transfertur, vt si accusetur is qui P. Sulpitium
se fatetur occidisse, & id iussu C O S S. defendat, & eos dicat non modo imperasse, sed 17
rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, vt siquis ex testa-
mento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex cõparatione causa cõstat, quum
dicimus necesse fuisse alterutrũ facere, & id quod fecerimus satius fuisse facere. Ea causa
huiusmodi est, C. Pompilius, quum à Gallis obsideretur, neque effugere vllo modo
posset, venit cum hostium ducibus in collocutionem: ita discessit, vt impedimenta relin-
queret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitũ: exer-
citũ eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ cõ
stitutionum partes sint, satis videor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua via tractari cõ
ueniat, demonstrãdum est: si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa de-
stinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim 18
quærenda ratio est. Ratio, est quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, vt
docendi causa in hac potissimum consistamus, Orestes cum confiteatur se occidisse ma-
trem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eam, quæ nisi inter-
cederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrẽ meum occiderat. Ergo (vt ostendi)
ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidẽ dubitatio potest remo-
rari damnationem. Inuenta ratione firmamentum quærendum est, id est quod continet
accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id cõ-
stituetur hoc modo: Quum vsus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim
patrẽ meũ occiderat: vtetur accusator firmamẽto, hoc modo, Sed nõ abs te tamẽ occidi,
neque indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamẽto 19
accusationis iudicii quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον ap
pellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo,
Cum dicat Orestes, se patris vlciscendi causa matrem occidisse, rectúmne fuerit à filio
sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri cõuenit. In-
uenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus
constitutionibus & partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, præterquã
in coniecturali constitutione. In ea enim nec ratio quæritur quare fecerit, fecisse enim ne
gatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione &

inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Interfio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occideritne. Ratio omnis vtriusque orationis, vt antè dictū est, ad hāc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erūt in vna causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, vt breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius voluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, nequa propter multitudinem literarū possit animū tuum defatigatio retardare. Sed si quidē hæc tardius quàm studes, absoluētur, cū rerū magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria, vt pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur voluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIB. II.

IN primo libro Herenni, breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorē oporteret, & in quibus officiis artis elaborare cōueniret, & ea officia qua ratione facillime cōsequi posset. Verū quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendū fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu viderētur, ita nobis placitū est, vt ea quæ difficillima essent, potissimū conscriberemus. Causarū tria genera sunt, demonstratiuū, deliberatiuū, iudiciale. Multo difficillimū est iudiciale: ergo id primum absoluemus. Hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officiis tractabamus, quorū inuentio & prima & difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro propemodū absoluta, & paruam partē eius in tertium volumen trāsferemus. De sex partibus orationis primū scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus verbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te velle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curādum vt omnis ratio totius orationis ad eam cōferatur. Postea admonuimus esse causas quamplures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accōmodarentur. Reliquū videbatur esse vt ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad vnamquanque constitutionem, aut partē constitutionis accommodare. Et item quales argumētationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi: & quales vitari oporteret: quorum vtrunque pertinet ad cōfirmationē & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum vti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primū ergo quæremus quemadmodum quanque causam tractare conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consyderemus.

IN causa cōiecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, vt nihil actum, nihil dictū, nusquam ventū, aut abitum, nihil denique factū sine causa putetur. Defensoris narratio, simplicem & dilucidā expositionē debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius cōstitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionē, approbationē. Horum vnumquodque quid valeat, aperiemus. Probabile, est per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in vitam. Causa, est ea quæ induxit ad maleficium commodorum spe, aut incommodorum euitatione: vt cum quæritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere. Aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarii: in vitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam si poterit,

aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquũ esse dicet: omnes ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficii deuocari. Deinde vita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primũ consyderabit accusator, nunquando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret nunquando venerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, vt ad eã causam peccati, quam paulo antè exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitiũ cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demõstret corruptorem, vel perfidiosum, si quo modo poterit. 15
Denique aliquo aut quàm plurimis vitiis contaminabit personam, deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehemẽter castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta non famã spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primùm demonstrabit vitam integram si potuerit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionẽ, quibus de rebus vituperatio eorum quæ extra id crimen erunt, nõ debeat assignari. Sin vehemẽter hominis turpitudine impedietur & infamia, prius dabit operã, vt falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & vtetur loco communi, Rumoribus credi nõ oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, vtatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Cẽsores, sed de criminibus aduersariorũ apud iudices dicere. Collatio, est quum accusator id quod aduersarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demõstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut nõ æque commode potuisse, aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor, vt demonstret, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signũ, est per quod ostẽditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatiũ, occasionẽ, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur celebris an desertus: semper desertus, an tum quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo. Sacer an prophanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horũ quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. Initia enim inuẽtionis ab arte debẽt proficisci, cætera facile cõparabit exercitatio. Tẽpus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu an interdiu, & qua diei, & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatiũ ita consyderatur, satisne lõgum fuerit ad eam rem transigendã, & scieritne satis ad id perficiendũ spatii futurũ. Nam parui refert satis spatii fuisse ad id perficiendũ, si id antè sciri, & ratione prouideri non potuit. Occasio quæritur, idoneáne satis fuerit ad rem adoriendã, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur, hoc modo: Si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, sciẽtia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudẽtia, inapparatio demõstrabitur fuisse. Qua re scire potuerit, vtrum diffidendum an confidendũ fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut vtrisque. Argumentũ est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritũ, instans, consequens. In præterito tempore oportet consyderare vbi fuerit, vbi visus sit, quicũ visus sit, num quid apparatit, num quem cõuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis, nũ quid in loco præter cõsuetudinẽ fecerit, aut alieno tẽpore. In instãti tẽpore quæritur, num visus sit cũ faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustu. Nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. 19
In consequenti tempore spectabitur, num quid re trãsacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuo-

re decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si vestimentum, siquid eiusmodi relictum sit, aut si vestigium repertum, si cruor in vestimentis, si in eo loco deprehensus aut visus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio, est quum quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, quum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horũ nihil fecerit, accusator dicet eũ vsqueadeò præmeditatũ fuisse quid sibi esset vsu venturum, vt confidentissime consisteret & respõderet: quæ signa sunt confidentiæ, non innocẽtiæ. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati cõmotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse cõmotum. Approbatio, est qua vtimur ad extremũ confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque cõmunes. Proprii, sunt ii quibus nisi accusator nemo potest vti: & ii, quibus nisi defensor, nemo potest vti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorum misereri nõ oportere, & quum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiã captat, & quum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cũ accusatoris, tum defensoris: à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum authoritatẽ & vitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, vitæ turpitudinem, testimoniorũ inconstantiam, si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos nõ potuisse, aut cupide dicere, & argumẽtari. hæc & ad improbationẽ, & approbationẽ testium pertinebũt. A quæstionibus dicemus, quum demõstrabimus maiores veri inueniendi causa, tormẽtis & cruciatibus voluisse quæri, & summo dolore homines cogi, vt quicquid sciant, dicant. Et præterea cõfirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erũt argumentãdo, iisdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionẽ: idémque hoc in testimoniis facere oportebit. Cõtra quæstiones hoc modo dicemus: Primùm maiores voluisse certis in rebus interponi quæstiones, quum quæ vere dicerentur, sciri: quæ falsò in quæstione pronuntiarentur, refelli possent hoc modo: Quo in loco quid positũ sit, & siquid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio sit recẽtior in dolore, quòd ingeniosior ad cõminiscẽdum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor velit audire: quod cũ dixerit, intelligat sibi finem doloris futurũ. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumẽtatione: idque partibus coniecturæ, quas antè exposuimus, facere oportebit. Ab argumẽtis & signis & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa cõcurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus. Hæc enim eo modo exponi, quomodo reuera sunt gesta: testes corrumpi posse, vel pretio, vel gratia, vel metu, vel simulate. Contra argumẽta & signa & cæteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullã rem esse, quam nõ suspicionibus quiuis possit criminari: deinde vnãquanque suspicionẽ extenuabimus, & dabimus operam, vt ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspicionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid, & si dicemus causam nõ fuisse quare quispiã cõfingeret & cõminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumẽtabimur hũc esse verũ. Contra rumores dicemus primùm, si docebimus multos esse falsos rumores, & exẽplis vtemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus: & aliquã aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut verum rumorẽ proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit

quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Verun-
tamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famæ fidem pote-
rimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in veris cau-
sis sæpissime tractanda est, eo diligentius omneis eius parteis perscrutati sumus, vt ne
paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præce-
ptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutio-
nis parteis transeamus. 45

QVVM voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si à scripto dicemus, h:s
locis vtemur secundum narrationẽ. Primùm scriptoris collaudatione. Deinde scripti re-
citatione. Deinde percũctatione, sciréntne aduersarii id scriptum fuisse in lege, aut testa-
mento, aut stipulatione, aut quolibet scripto, quod ad eandẽ rem pertinebit. Deinde col-
latione quid scriptum sit, quid aduersarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat,
vtrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatũ. Deinde ea sen-
tentia quæ ab aduersariis sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur.
Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, vt non potuerit perscribere.
Deinde à nobis sententia reperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit quod
perscripsit: & demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breuiter, cõmode, perfecte, cer- 46
ta cum ratione. Deinde exẽpla proferentur, quæ res, quum ab aduersariis sentẽtia redde-
retur, & voluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm peri-
culosum sit à scripto recedere. Locus cõmunis est contra eũ, qui quum fateatur se cõtra
id, quod legibus sancitũ est, aut testamẽto perscriptũ sit, fecisse: tamen facti quærat defen-
sionem. A sententia sic dicemus: Primùm laudabimus scriptoris cõmoditatem atque bre-
uitatẽ, quòd tantũ scripserit quod necesse fuerit: illud quod sine scripto intelligi potuerit,
non necessario scribẽdum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officiũ verba, & li-
teras sequi, negligere voluntatẽ. Deinde id quod scriptũ sit, aut nõ posse fieri, aut nõ lege,
non more, non natura, non æquo & bono posse fieri: quæ omnia scriptorẽ voluisse quàm
rectissime fieri nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde cõtrariã 47
sententiã, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut nõ constare cũ
superioribus & inferioribus sententiis, aut cũ iure cõmuni, aut cum aliis legibus cõmuni-
bus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorũ à voluntate, & cõtra scriptum
iudicatorũ enumeratione vtemur. Deinde legum & stipulationũ breuiter exceptarum, in
quibus intelligatur scriptorũ voluntas & expositio. Locus cõmunis contra eum, qui scri-
ptum recitet, & scriptoris voluntatẽ nõ interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepãt,
videndum est primũ, num quæ abrogatio aut derogatio sit. Deinde vtrũ leges ita dissen-
tiant, vt altera iubeat, altera vetet: an ita vt altera cogat, altera permittat. Infirma enim e-
rit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. Plus enim
valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factũ esse, quod 48
ea lex sanciat, cui legi abrogatum aut derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit,
esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione,
collaudatione vtemur. Deinde contrariæ legis enodabimus voluntatẽ, & eam trahemus
ad nostræ causæ cõmodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, &
quæremus partes iuris, vtrum cũ ea faciãt, de quibus posterius differemus. Si ambiguum
est scriptum, vtpote quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractan-
dum est. Primùm, sitne ambiguum quærẽdum est. Deinde quomodo scriptum esset, si id
quod aduersarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id quod
nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura; bono & æquo fieri
posse: quod aduersarii interpretantur, è contrario. Nec esse ambigue scriptũ, cũ intelliga- 49
tur vtra sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam vehemẽter
pertinere cognitionẽ amphibologiarũ eam, quæ à dialecticis profertur. Nos vero arbi-
tramur, non modo nullo adiumẽto esse, sed potius maximo impedimẽto. Omnes enim
illi amphibologias aucupantur, eas etiã quæ parte ex altera sententiã nullam possunt in-

terpretari. Itaque & alieni ermonis molesti interpellatores,& scripti tum odiosi,tum obscuri interpretes sunt:& di.m caure & expedite loqui volunt,infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo nequid ambiguum dicant,nomen suum pronuntiare nō possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. In præsentia hæc interim dicere non alienũ fuit, vt huius infantiæ garrulam disciplinã cōtẽneremus. Cũ diffinitione vtemur, primũ afferemus breuẽ vocabuli diffinitionẽ,hoc modo: Maiestatẽ is minuit,qui ea tollit ex quibus rebus ciuitatis amplitudo cōstat: quæ sunt ea,quæ capiunt suffragia populi & magistratus cōsilium. Nẽpe igitur tu & populum suffragio,& magistratũ consilio priuasti,cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit,qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci,sed prohibui detrimento. AErarium enim conseruaui,libidini malorũ restiti,maiestatem omnẽ interire non passus sum. Primum igitur vocabuli sententia breuiter,& ad vtilitatẽ causæ accōmodata describetur. Deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur,si aut falsa erit,aut inutilis,aut turpis,aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta,de qua iam loquemur. Qu:æritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, persequutionẽ habeat: num alio modo,tempore, loco: num alia lege,num alio quærẽte aut agente. Hæc legibus & moribus,æquo & bono reperientur,de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur,ecquid in rebus maioribus aut minoribus,aut similibus, similiter scriptum aut iudicatũ sit. Deinde,vtrum ea res similis sit ei rei,qua de re agitur,an dissimilis. Deinde,vtrũ cōsulto de ea re scriptũ nō sit, quòd noluerit cauere,an quòd satis cautũ putarit,propter cæterorũ scriptorũ similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA iuridiciali constitutione vtemur,cũ ipsam rem,quam nos fecisse cōfitemur, iure factam dicemus, sine vlla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri cōuenit, iurẽne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus,si ex quibus partibus ius constet,cognouerimus. Constat igitur ex his partibus,natura,lege,consuetudine,iudicato,æquo & bono,pacto. Natura,ius est quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis & à parẽtibus liberi colũtur. Lege,ius est id quod populi iussu sancitũ est: quod genus,vt in ius eas cũ voceris. Consuetudine,ius est id quod sine lege æque ac si legitimũ sit,vsitatum est: quod genus id,quod argẽtario obtuleris expensum,à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est,id de quo sentẽtia lata est, aut decretum interpositũ. Ea sæpe diuersa sunt,vt aliud aliũ Iudici,aut Præt. aut COS. aut Trib. pl. placitum sit:& fit,vt de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. Quod genus M. Drusus Præt. vrbanus,quòd cum hærede mandati ageretur,iudicium reddidit, S. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarũ eum,qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mutius eum,qui L. Acciũ poetam nominauerat,condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id vsu venerit,iudicem cũ iudice,tempus cum tempore, numerũ cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius constat, quod ad veritatem & vtilitatem cōmunem videtur pertinere: quod genus,vt maior annis LX, & cui morbus causa est,cognitorẽ det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore,& ex hominis dignitate. Ex pacto ius est,si quid inter se pepigerint,si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt,hoc modo: Rem vbi pagunt,oratione pagũt. In comitio aut in foro ante meridiem causam coniicito. Sunt item pacta,quæ sine legibus obseruantur ex conuentu,quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demoustrari,ius confirmari conuenit,idque in absoluta iuridiciali faciendum videtur. Cum ex cōparatione quæretur, vtrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, an id quod accusator dicat oportuisse fieri: primũ quæri conuenit,vtrum fuerit vtilius ex contentione,hoc est,vtrum venustius,facilius,conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsúmne oportuerit iudicare,vtrũ fuerit vtilius,an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex

constitutione coniecturali,qua re putetur non ea ratione factum esse,quo melius deterio-
ri anteponeretur,sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur,potueritne vitari,
ne in eum locum veniretur.Ab defensore contrà refelletur argumẽtatio coniecturalis ali-
qua probabili causa,de qua antè dictum est. His locis ita tractatis, accusator vtetur loco
cõmuni in eum qui inutile vtili præposuerit,cum statuendi nõ habuerit potestatem.De- 15
fensor contra eos qui æquum censeant,rem perniciosam vtili præponi,vtetur loco com-
muni per conquestionẽ:& simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis,quid factu-
ri essent,si in eo loco fuissent:& tempus,locum,rem,deliberationẽ suam ponet ante ocu-
los. Translatio criminis,est cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In
qua primũ quærẽdum est,iuréne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est,
an æque magnũ sit illud peccatũ,quod in alium transferatur,atque illud quod reus susce-
pisse fateatur. Deinde oportueritne in ea re peccare,in qua alius antè peccarit.Deinde o-
portueritne iudicium antè fieri.Deinde cum factum iudiciũ nõ sit de illo crimine,quod
in alium transferatur, oporteátne de ea re iudicium fieri,quæ res in iudicium non vene-
rit. Locus communis accusatoris,contra eum qui censeat vim plus,quàm iudicia valere 16
oportere:& ab aduersariis percunctabitur accusator,quid futurũ sit,si idem cæteri faciant,
vt de indemnatis supplicia sumant,quòd eos idem fecisse dicat. Quid si ipse accusator
idem facere voluisset. Defensor eorũ peccati atrocitatem proferet,in quos crimen trans-
feretur:rem,locum,tempus ante oculos ponet,vt ii qui audient,existimẽt aut nõ potuisse,
aut nõ fuisse vtile rem in iudicium venire. Concessio,est per quam nobis ignosci postu-
lamus.Ea diuiditur in purgationem & deprecationẽ. Purgatio, est cum cõsulto à nobis
factum negamus.Ea diuiditur in necessitudinẽ, fortunam,imprudentiam. De his primũ
partibus ostendendum est,deinde ad deprecationẽ reuertẽdum videtur. Primũ,cõsyde-
randum est, vtrũ per culpam ventũ sit in necessitudinẽ, num culpã veniendi necessitudo
fecerit.Deinde quærẽdum est,ecquo modo vis illa vitari potuerit ac leuari.Deinde is qui 17
in necessitudinẽ causam conferet,expertúsne sit quid contrà facere,aut excogitare posset.
Deinde,num quæ suspiciones ex coniecturali cõstitutione trahi possint,quæ significẽt id
cõsultò factũ esse,quod necessario accidisse dicitur.Deinde,si maxime necessitudo quæpiã
fuerit,conueniátne eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se pec-
casse dicet,primũ quæretur vtrum potuerit scire,an non potuerit. Deinde,vtrum data sit
opera vt sciretur,an non.Deinde,vtrum casu nescierit,an culpa. Nam qui se propter vi-
num,aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur ne-
scisse,non imprudentia.Quare non imprudentia se defendet,sed culpa contaminabitur.
Deinde,coniecturali cõstitutione quæretur,vtrum scierit an ignorauerit: & consyderabi-
tur, satísne imprudentia præsidii debeat esse,cũ factum esse constet.Cum in fortunã cau- 18
sa conferetur,& ea re defensor ignosci dicet reo oportere,eadem omnia videntur consy-
derãda,quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter se
finitimæ sunt,vt in omneis eadẽ fere possint accõmodari. Loci cõmunes in his causis:
Accusatoris contra eum,qui cũ se peccasse confiteatur,tamẽ oratione iudices demoretur.
Defensoris,de humanitate,misericordia,voluntatem in omnibus rebus spectari cõueni-
re:& quæ consulto facta nõ sint,ea fraudi esse nõ oportere. Deprecatione vtemur,cum
fatebimur nos peccasse,neque id imprudenter,aut fortuitu,aut necessario fecisse dicemus,
& tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex iis locis, si plura
aut maiora officia, quàm maleficia videbuntur constare, siqua virtus aut nobilitas erit
in eo,qui supplicabit, siqua spes erit, vsui futurum si sine supplicio discesserit, si ipse ille 19
supplex,mansuetus & misericors in potestatibus ostendetur fuisse:si ea quæ peccauit,non
odio, nõ crudelitate,sed officio & recto studio cõmotus fecit:si tali de causa aliis quoque
ignotum sit,si nihil ab eo periculi nobis futurũ videbitur,si eũ missum fecerimus,si nulla
aut à nostris ciuibus,aut ab aliqua ciuitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci cõmu-
nes,de humanitate,fortuna,misericordia,rerũ cõmutatione.His locis omnibus ex cõtra-
rio vtetur is,qui cõtradicet,cum amplificatione & enumeratione omniũ peccatorũ. Hæc

causa iudicialis fieri nō potest, vt in primo libro ostendimus, sed quod potest vel ad Senatum, vel ad conciliū venire, nō visa est supersedēda. Cum à nobis crimen remouere volemus, aut in rem, aut in hominē, nostri peccati causam cōferemus. Si causa in hominē cōferetur, quærendū erit primùm, potueritne tantū quātum reus demonstrabit is, in quē causa cōferetur: & ecquonā modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur cōtrouersiam, & quæretur num consulto factū sit. Si causa in rem quādam cōferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de necessitudine præcepimus, consyderanda erunt.

QVONIAM satis ostendisse videmur quibus argumentationibus in vnoquoque genere causæ iudicialis vti conueniret, consequi videtur vt doceamus quemadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire quid sit causæ adiumēto: difficillimū vero est inuentum expolire, & expedite pronuntiare. hæc enim res facit vt neque diutius, quàm satis sit, in eisdē locis cōmoremur, neque eodem idētidem reuoluamur, neque inchoatā argumentationē relinquamus, neque incōmode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus quid quoquo loco dixerimus: & auditor cum totius causæ, tum vniuscuiusque argumētationis distributionē percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque parteis est distributa, propositionē, rationē, rationis confirmationē, exornationē, complexionē. Propositio est, per quam ostendimus summatim quid sit quod probate volumus. Ratio est causa, quæ demonstrat id verum esse quod intēdimus, breui subiectione. Rationis cōfirmatio est ea, quæ pluribus argumētis corroborat breuiter expositam rationē. Exornatio est, qua vtimur rei honestandæ & collocupletādæ causa, cōfirmata argumētatione. Cōplexio est, quæ cōcludit, breuiter colligens parteis argumētationis. Hisce igitur quinq; partibus vt absolutissime vtamur, hoc modo tractabimus argumentationē. Causam ostēdemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacē: inimicū enim acerrimū de medio tollere volebat: à quo sibi nō iniuria summū periculū metuebat. videbat illo incolumi, se incolumē nō futurū. sperabat illius morte, se salutē sibi cōparare. consueuerat, si iure nō poterat, quauis iniuria inimico exitiū machinari: cui rei mors indigna Palamedis testimoniū dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo suppliciū verebatur: & cōsuetudo peccādi, maleficii suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cū causa suscipiunt, tum vero illa quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumēto inducti, suscipere conātur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes: si cōplures scelere se cōtaminauerunt imperii cupiditate: si multi leue compendiū fraude maxima cōmutauerunt: cui mirū videbitur, istum à maleficio propter acerrimā fortitudinē nō temperasse? Virum fortissimū, integerrimū, inimicitiarū persequētissimū, iniuria lacessitū, ira excitatū, homo timidus, nocens, cōscius sui peccati, insidiosus, inimicū incolumē esse noluit: cui tādem hoc mirū videbitur? Nam cū feras bestias videamus alacres, & erectas vadere vt alteri bestiæ noceant, nō est incredibile putādum, istius quoque animū ferum, crudelē atque inhumanū cupide ad inimici perniciē profectū: præsertim cū in bestiis nullam neque bonā, neque malam rationē videamus: in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturū causam qua inductus Vlysses accesserit ad maleficiū: & si inimicitiarū acerrimā rationē, & periculi metum intercessisse demonstraui: nō est dubiū quin cōfiteatur causam maleficii fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est vti. Tum enim cōplexione supersedendum est, si res breuis est, vt facile memoria cōprehēdatur: tum exornatio prætermittēda est, si parū locuples ad amplificādum, & exornandū res videtur esse. Sin & breuis erit argumētatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & cōplexione supersedendū est. In omni argumētatione de duabus partibus postremis, hæc quā exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumētatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA duo sunt vitiosarū argumentationū: vnum, quod ab aduersario reprehendi

potest, idque pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatoriũ est, tamẽ nõ indiget reprehẽsione. Quæ sint quæ reprehẽsione confutari cõueniat, quæ tacite contẽni, atque vitari sine reprehensione, si exempla subiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitiõ vitio- 65
sarum argumentationũ duplicem vtilitatẽ afferet: nam & vitare in argumẽtatione vitium admonebit, & ab aliis nõ vitatũ cõmode reprehẽdere docebit. Quoniã igitur ostẽdimus perfectam, & plenã argumentationẽ ex quinque partibus constare, in vnaquaque parte argumẽtationis quæ vitia euitanda sunt cõsyderemus: vt & ipsi ab his vitiis recedere, & aduersariorũ argumẽtationes hac præceptione in omnibus partibus tẽtare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod nõ necessario est omnibus attributũ. vt siquis hoc modo exponat, Omnes qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatẽ tueri. Siquis hoc modo exposuerit argumentationẽ, vt nõ curet quærere qualis ratio, aut ra-
tionis cõfirmatio sit, ipsam facile reprehẽdemus expositionẽ; cum ostendemus id quod in 66
aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria cõferri. Item vitiosa expositio est, cum id quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo potest vno aspectu, neque prætereuns in amorẽ incidere: nam cũ nõ nemo deuenerit in amorẽ vno aspectu, & cum ille neminẽ dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dũmodo aliquãdo fieri, aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expositio est, cũ omneis res ostẽdemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo, Quoniã igitur hominẽ occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te quẽ ille hæredẽ testamento ex parte faciebat. prædones illo loco nunquã sunt visi. inimicũ nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri nõ erãt, alteros
nõ habebat, vt abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione, reprehẽsione vte- 67
mur siquos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiũ ostenderimus: velut in hoc exẽplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse vel à familia, vel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorũ collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendẽdi relinquemus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, nequando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item vitiosa expositio est quæ constat ex falsa enumeratione: vt si cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo, Duæ res sunt iudices, quæ omnes ad maleficiũ impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cũ pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo, Tres res sunt quæ omneis homines solicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metũ & cupiditatẽ: quoniam ægritudinẽ cũ vtraque re coniunctã esse necesse est. Item vitiosa expositiõ est, quæ nimiũ longe repetitur, hoc modo, Omniũ malorũ stulticia est mater, quæ parit immẽsas cupiditates: immẽsæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariũt auaritiã: auaritia porrò hominẽ ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarii nostri hoc in se facinus admiserũt. Hic id quod extremũ dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Néve inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine 69
Argó, qua vecti Argiui delecti viri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)
Vtinam ne hera errans mea modo efferret pedem

Medea animo ægra,amore ſæuo ſaucia. Nam hîc ſatis erat dicere,ſi id modo,quod eſ-
70 ſet ſatis,curaſſet poeta:
Vtinam,ne hera errans mea,domo efferret pedem
Medea,animo ægra,amore ſæuo ſaucia. Ergo hac quoque ab vltimo repetitione in ex-
poſitionibus magnopere ſuperſedendũ eſt. Non enim reprehẽſione eget,ſicut aliæ cõplu
res,ſed ſua ſponte vitioſa eſt. VITIOSA ratio eſt,quæ ad expoſitionẽ nõ eſt accom-
modata,vel propter infirmitatem,vel propter vanitatem. Infirma ratio eſt,quæ non ne-
ceſſario oſtendit ita eſſe,quemadmodum expoſitum eſt:velut apud Plautum,
Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus,verum in ætate vtile,
Et conducibile.- Hæc expoſitio eſt,videamus quæ ratio afferatur.
71 -Nam ego amicum hodie meum
Non caſtigabo pro cõmerita noxia. Ex eo quod ipſe facturus eſt,non ex eo quod fieri
conuenit,vtile quid ſit ratiocinatur. Vana ratio eſt,quæ ex falſa cauſa conſtat,hoc modo:
Amor fugiendus nõ eſt.nam ex eo veriſſima naſcitur amicitia. Aut hoc modo, Philoſo-
phia eſt vitanda. affert enim ſocordiam atque deſidiam. Nam hæ rationes niſi falſæ eſ-
ſent,expoſitiones quoque earum veras eſſe confiteremur.Item infirma ratio eſt,quæ non
neceſſariam cauſam affert expoſitionis:velut Pacuuius,
Fortunam inſanam eſſe & cæcam & brutam perhibent philoſophi,
Saxóque inſtare globoſo prædicant volubili.
Ideo quò ſaxum impulerit ſors,eò cadere fortunam autumant.
72 Cæcam ob eam rem iterant,quia nihil cernat quò ſeſe applicet.
Inſanam autem aiunt,quia atrox,incerta,inſtabiliſque ſit.
Brutam,quia dignum atque indignum nequeat internoſcere.
Sunt autem álii philoſophi,qui contrà fortuna negant
Miſeriam eſſe vllam,ſed temeritate omnia regi,id magis
Veriſimile aiunt,quod vſus re ab ſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes modo fuit Rex,modo mendicus factus eſt:
Naufragio res contigit.Nempe ergo haud fortuna obtigit. Nam hic Pacuuius infirma
ratione vtitur,cum ait,verius eſſe temeritate,quàm fortuna res geri.Nam vtraque opinio-
ne philoſophorũ fieri potuit,vt is qui Rex fuiſſet,mendicus factus eſſet. Item infirma ra-
73 tio eſt,quæ videtur pro ratione afferri,ſed idem dicit quod in èxpoſitione dictum eſt,hoc
modo:Magno malo eſt hominibus auaritia,idcirco quòd homines magnis & multis in-
cõmodis cõflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatẽ.Nam hîc aliis verbis idem
per rationem dicitur,quod dictum eſt per expoſitionẽ.Item infirma ratio eſt,quæ minus
idoneã,quàm res poſtulat,cauſam ſubiicit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapiẽtia,pro-
pterea quòd qui ſapientes ſunt,pietatẽ colere conſueuerũt.Item,vtile eſt amicos veros ha
bere. habeas enim quibuſcum iocari poſſis. Nam huiuſmodi rationibus non vniuerſali
neque abſoluta,ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur.Item infirma ratio eſt,quæ
vel alii expoſitioni poteſt accõmodari,vt facit Pacuuius,qui eandem affert rationẽ,quare
cæca:eandẽ,quare bruta fortuna dicitur. IN confirmatione rationis multa & vitãda in
74 noſtra,& obſeruanda in aduerſariorũ ratione ſunt vitia,proptereáq; diligẽtius cõſyderãda
ſunt,quòd accurata cõfirmatio rationis totã vehementiſſime cõprobat argumentationẽ.
Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione,hoc modo:
Iniuria abs te afficior indigna pater. Nam ſi improbum Threſpõtem exiſtimaueras;
Cur me huic locabas nuptiis:ſin eſt probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere? Quæ hoc modo concludentur,aut ex con-
trario conuertentur,aut ex ſimplici parte reprehendentur.Ex contrario hoc modo:
Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt,bene locaui: ſin eſt improbus, Diuortio te liberabo incommodis.
Ex ſimplici parte reprehẽdẽtur,ſi ex duplici cõcluſione alterutra pars diluitur,hoc modo:

Nam si improbum Thresfpontem existimaueras, 75
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum,
Erraui, pòst cognoui, & fugio cognitum. Ergo reprehensio huius modi conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitãdũ. Itẽ vitiosa est cõfirmatio rationis, cũ ea re, quæ plures res significat, abutimur pro certo vnius rei signo, hoc modo: Necesse est quoniã pallet, ægrotasse: aut necesse est peperisse, quoniã sustinet puerũ infantẽ. Nam hæc sua sponte certa signa nõ habent, si nõ cætera quoq; similia cõcurrãt: quòd si cõcurrerint, nõnihil huiusmodi signa adaugẽt suspicionẽ. Itẽ vitiosum est, cũ vel in aliũ, vel in eũ ipsum qui dicit, id quod in aduersariũ dicitur, potest cõuenire, hoc modo: Miseri sunt qui vxores ducũt: at tu duxisti alterã. Itẽ vitiosum est id, quod vulgarẽ habet defensionẽ, hoc modo: Iracũdia inductus peccauit, aut adolescẽtia, aut amore. Huiusmodi enim depre 76 cationes si probabuntur, impune in maxima peccata dilabẽtur. Itẽ vitiosum est, cũ id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiã nũc in cõtrouersia est, hoc modo:
Eho tu, dii quibus est potestas motus superũm atque inferũm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam. Nam ita pro suo iure hoc exẽplo vsum Thresfpontẽ Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demõstrasset.

Item vitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: In mentem mihi si venisset Quirites, nõ cõmisissem vt hunc in locum res veniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item vitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo:
Cum te expetebant omnes florentissimo 77
Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periclo solus vt restituam paro. Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, vt siquis potens ac factiosus in concione dixerit, Satius est vti regibus quàm malis legibus. Nam hoc, tametsi rei arguendæ causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. Item vitiosum est, falsis aut vulgaribus diffinitionibus vti. Falsæ sunt huiusmodi, siquis dicat iniuriã esse nullam, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio cõstet. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt, vt siquis dicat, quadruplator, vt breuiter describã, capitalis est. Est enim improbus & pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris quàm furis, quàm sicarii aut proditoris attulit diffinitionem. Item vitiosum est, 78 pro argumento sumere quod in disquisitione positum est: vt siquis quem furti arguat, dicat eum esse hominẽ improbũ, auarum, fraudulentũ, ei rei testimoniũ esse, quòd sibi furtũ fecerit. Item vitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censores istum vobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita vt iuratus fuerat: quòd si ad exercitum nõ venisset, idne Tribuno militũ diceret? Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:
Apertẽ fatur dictio, si intelligas,
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit, 79
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihíque adiudicarier,
Vel quòd propinquus, vel quòd virtutis æmulus sum. Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contrà atque antè dixerit, dicere, hoc modo:
Qua causa accusem hunc, nequeo exponendo euoluere.
Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eũ accusem qui id parui auditu existimet? Nõ incõmoda ratione videtur sibi ostẽdisse quare nõ accusaret. Quid quod postea ait? Nũc ego te ab summo iã detexã exordio. 80

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorũ qui audiunt, si aut
partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo hu-
iusmodi vitio lædatur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare,
quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re
controuersia sit: inque huiusmodi vitio consyderandum est, ne aut ad rem addatur quid,
aut quippiã de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur, vti apud
Pacuuium Zethus cũ Amphione, quorũ controuersia cũ de musica inducta est, disputatio
in sapientiæ rationem & virtutis vtilitatem consumitur. Item consyderandum est, ne
aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consul-
81 tò multi ab reo faciunt angustiis causæ coacti, vti siquis, cũ accusetur ambitu magistratũ
petiisse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si dili-
genter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehẽdemus, & in huiusmodi
deprehẽsione ostendemus eos de ea re quid dicant, nõ habere. Item vitiosum est, artẽ aut
sciẽtiam, aut studium quodpiã vituperare propter eorũ vitia, qui in eo studio sunt: veluti
qui rhetoricam vituperant propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum
est, ex eo quod perperã factũ esse constat, putare ostendi à quo homine factũ est, hoc mo-
do: Mortuũ deformatũ, tumore præditum, corpore decoloratũ fuisse constat: ergo veneno
necatus est. Deinde si sit vsqueadeo in eo occupatus, vt multi faciũt, venenũ datum, vitio
nõ mediocri conflictetur. Nõ enim factúmne sit quæritur, sed à quo factũ sit. Item vitio-
82 sum est, in cõparandis rebus alterã rem efferre, de altera mentionẽ nõ facere, aut negligẽ-
tius disputare: vt si cõparetur vtrũ satius sit populũ frumentũ accipere, an nõ accipere, quæ
cõmoda sint in altera re curet enumerare, quæ in altera re incommoda sint, velut depres-
sa prætereat, aut ea quæ minima sunt, dicat. Item vitiosum est, in rebus cõparandis necesse
putare alterã rem vituperari, cum alterã laudes. Quod genus, si quæratur vtris maior ho-
nor habendus sit, Albensibus an Venusinis, quòd reip. & Pop. Ro. præsidio fuerunt, & is
qui dicat ab alteris, alteros lædat. Nõ enim necesse est, si alteros præponas, alteros vitupe
rare. Fieri enim potest, vt cum alteros magis laudaueris, aliquã alteris laudis partẽ attri-
buas, ne cupide pugnasse cõtra veritatẽ puteris. Item vitiosum est, de nomine & vocabulo
eius rei cõtrouersiam struere, quã rem cõsuetudo potest optime iudicare. Velut Sulpitius
83 qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere nõ licuisset, reducerẽtur: idẽ posterius im-
mutata voluntate, cũ eandem legẽ ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominũ cõmu-
tationẽ: nam nõ exules, sed vi eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in cõtro-
uersia, quo illi nomine appellarẽtur à Po. Ro. aut perinde quasi nõ omnes quibus aqua &
igni interdictum est, exules appellentur. Verũ illi fortasse ignoscimus si cũ causa fecit: nos
tamen intelligimus vitiosum esse intendere cõtrouersiam propter nominũ cõmutationẽ.

QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iu-
dicatis rebus, & cæteris, quæ pertinent ad exaggerandã & locupletãdam argumentationẽ,
quæ sint iis rebus vitia cõsyderemus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile
est, nec habet parem rationẽ cõparationis, aut sibiipsi obest qui affert. Exẽplũ vitiosum
84 est, si aut falsum est, vt reprehẽdatur: aut si improbum, vt nõ sit imitãdum: aut maius, aut
minus, quàm res postulat. Res iudicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur:
aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut huiusmodi, vt aut plures aut
magis idoneæ res iudicatæ ab aduersariis proferri possint. Itẽ vitiosum est id, quod aduer-
sarii factũ esse confiteãtur, de eo argumẽtari, & planũ facere factum esse: nam id tantũ au-
geri oportet. Itẽ vitiosum est, id augere quod cõuenit doceri, hoc modo: Vt siquis quẽ ar-
guat hominẽ occidisse, & ante quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat pec-
catũ, & dicat nihil indignius esse, quàm hominẽ occidere. Nõ enim vtrũ indignum sit an
non, sed factúmne sit quæritur. Cõplexio vitiosa est, quæ non vt quidque primũ dictum
est complectitur, & quæ non breuiter concluditur, & quæ non ex enumeratione certũ &
85 constans aliquid relinquit, vt intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid
deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripertitæ sunt: nam
constant ex enumeratione, amplificatione, & cõmiseratione. In quatuor locis vti possu-
mus conclusionibus: in principio, secundum narrationē, secũdum firmissimã argumẽta-
tionem, in conclusione. Enumeratio, est per quam colligimus & cõmonemus, quibus de
rebus verba fecerimus, breuiter, vt renouetur nõ redintegretur oratio: & ordine, vt quic-
quid erit dictũ, referamus: vt auditor, si memoriæ mãdauerit, ad id quod ipse meminerit,
reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis
enumeratio. Ficta enim & dedita opera cõparata oratio videbitur esse artificii significan-
di, ingeniique venditãdi, & memoriæ ostẽtandæ causa. Quapropter initium enumera- 16
tionis est à diuisione sumendum. Deinde ordine breuiter exponẽdæ sunt res quæ tracta-
tæ erunt in confirmatione & cõfutatione. Amplificatio, est res quæ per locum cõmunẽ
instigationis auditorũ causa sumitur. Loci cõmunes ex decẽ præceptis cõmodissime su-
muntur adaugẽdi criminis causa. Primus locus sumitur ab authoritate, cum cõmemora-
mus quãtæ curæ ea res fuerit Diis immortalibus, aut maioribus nostris, Regibus, ciuitati-
bus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus
legibus sancitũ sit. Secundus locus est, cũ cõsyderamus, illæ res de quibus criminamur ad
quos pertineant, vtrum ad omnes, quod atrocissimũ est: an ad superiores, quod genus hi
sunt à quibus authoritatis locus cõmunis sumitur: an ad pares, hoc est in eisdem partibus
animi, corporis, fortunarũ positos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. 17
Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturũ si omnibus idem cõcedatur: & ea
re neglecta, ostẽdemus quid periculorũ aut incõmodorũ cõsequatur. Quartus locus est,
quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos ad-
huc expectatio iudicii remoratur. Quintus locus est, cũ ostẽdemus, si semel aliter iudica-
tum sit, nullã rem fore, quæ incõmodo mederi, aut perperã factum, aut erratum iudicum
corrigere possit. Quo in loco non incõmodum erit vti cæterarũ rerum comparatione, vt
ostendamus alias res posse aut vetustate sedari, aut cõsilio corrigi: huius rei aut leniendæ,
aut corrigẽdæ nullam rem adiumẽto futurã. Sextus locus est, cũ ostendemus ex cõsulto
factũ, & dicemus volũtario facinori nullã esse excusationẽ, sed imprudẽtiæ iustã depreca-
tionem paratã. Septimus locus est, cum ostẽdemus tetrũ facinus, crudele, nefariũ, tyran- 18
nicũ esse: quod genus iniuria mulierũ, aut earum rerum aliquid, quarũ rerum causa bella
suscipiuntur, & cũ hostibus de vita dimicatur. Octauus locus est, quo ostẽdimus nõ vul-
gare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius & atro-
cius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum cõparatione, quasi cum dice-
mus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd alterum pro-
pter egestatẽ, alterum propter intemperãtem superbiã fiat. Decimus locus est, per quem
omnia quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque rem consequi solent, exponemus acri-
ter, & criminose, & diligẽter, vt agi res & geri negotium videatur rerũ consequentiũ enu-
meratione. Misericordia cõmouebitur auditoris animus, si variã fortunarũ cõmutatio-
nẽ dicemus, si ostẽdemus in quibus cõmodis fuimus, & quibus in incõmodis simus cõpa- 19
ratione. Si quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostẽdemus.
Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorũ misericordiam captabimus, potestatẽ subiicie-
mus. Si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessariis casurum sit propter nostras cala-
mitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorũ nos solicitudine & miseria, nõ nostris in-
cõmodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios vsi sumus,
aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut for-
tunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostende-
mus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lachryma citius a-
rescit. Fere locos obscurissimos totius artificii tractauimus in hoc libro: quapropter huic
volumini modus hic fit. Reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librũ trãsfe- 20
remus. Hæc si vt cõquisite conscripsimus, ita tu diligẽter fueris consecutus, & nos indu-
striæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuáque per-

ceptione lætaberis:tu ſcientior eris præceptorũ artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. Verũ hæc futura ſatis ſcio:te enim nõ ignoro:ſed nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, vt,quod libentiſſime facimus,tuæ voluntati rectiſſimæ morẽ geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIB. III.

AD OMNEM iudicialem cauſam quemadmodum conueniret inuentionẽ rerum accõmodari,ſatis abundanter,vt arbitror,in ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationem rerum inueniendarum,quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus, vt omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus,diſpoſitione,pronuntiatione,& memoria. De elocutione,quia plura dicenda videbantur,in quarto libro conſcribere maluimus:quem, vt arbitror,tibi librum celeriter abſolutũ mittemus, nequid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. Interea prima quæque & nobiſcum,cum voles,& interdum ſine nobis legendo conſequere, nequid impediare,quin ad hanc vtilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac vt attentum te præbeas:nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

DELIBERATIONES partim ſunt huiuſmodi,vt quæratur vtrũ potius faciendum ſit:partim huiuſmodi,vt quid potiſſimum faciendum ſit,conſyderetur, hoc modo: Vtrum potius Carthago tollenda,an relinquenda videatur. Quid potiſſimũ,hoc pacto:vt ſi Annibal cõſultet, cum ex Italia Carthaginẽ accerſitur,an in Italia remaneat,an domũ redeat,an in AEgyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultandæ ſunt,vt ſi deliberet Senatus,captiuos ab hoſtibus redimat,an non:partim propter aliquam extraneam cauſam veniunt in deliberationem & conſultationem,vt ſi deliberet Senatus, bello Italico ſoluátne legibus Scipionẽ, vt eũ liceat ante tempus COS. fieri:partim & propter ſe ſunt deliberandæ,& magis propter extraneã cauſam veniunt in conſultationẽ,vt ſi deliberet Senatus,bello Italico ſociis ciuitatem det,an non. In quibus cauſis rei natura faciet deliberationẽ,omnis ratio ad ipſam rem accõmodabitur. In quibus extranea cauſa cõficiet deliberationẽ,in his ea ipſa erit cauſa adaugẽda aut deprimenda. Omnes rationes eorũ qui ſentẽtiam dicent,finẽ ſibi conueniet vtilitatis proponere,vt omnis ad eã totius orationis ratio cõferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili conſultatione diuiditur,tutam & honeſtã. Tuta eſt,quæ conficit inſtantis aut cõſequẽtis periculi vitationẽ qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in vim & dolum:quorũ aut alterum ſeparatim,aut vtrũque ſumemus coniunctim. Vis diſcernitur per exercitus,claſſes,arma, tormẽta,reuocationes hominũ,& alias huiuſmodi res. Dolus conſumitur in pecuniam, pollicitationes,diſſimulationes,maturationes,mẽtitiones,& cæteras res,de quibus magis idoneo tẽpore loquemur, ſiquãdo de re militari,aut de adminiſtratione reip. ſcribere velimus. Honeſta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectũ eſt,quod cũ virtute & officio fit. Id diuiditur in prudentiã,iuſtitiam,fortitudinẽ,modeſtiam. Prudentia,eſt calliditas, quæ ratione quadã poteſt delectum habere bonorum & malorũ. Dicitur item prudentia, ſcientia cuiuſdã artificii. Item appellatur prudentia,multarũ rerum memoria,& vſus plurium negotiorũ. Iuſtitia,eſt æquitas,ius vnicuique tribuẽs pro dignitate cuiuſque. Fortitudo,eſt rerum magnarũ appetitio,& rerũ humiliũ contẽptio,& laboris cum vtilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia,eſt in animo continẽs moderatio cupiditatũ. Prudẽtiæ partibus vtemur in dicendo,ſi cõmoda cum incõmodis cõferemus,cum alterum ſequi,alterum vitare cohortabimur. Aut ſiqua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquã diſciplinabilem ſcientiã poterimus habere,& quo modo,aut qua quidque ratione fieri oporteat,oſtendemus. Aut ſi ſuadebimus quippiam,cuius rei geſtæ aut præſentẽ,aut auditam memoriã poterimus habere:qua in re facile id quod velimus exemplo allato perſuadere poterimus. Iuſtitiæ partibus vtemur,ſi aut innocentum,aut ſupplicum dicemus miſereri oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire:ſi demonſtrabimus

vlciſci male meritos oportere:ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam:ſi leges & mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere:ſi ſocietates atq; amicitias ſtudioſe dicemus coli cõuenire:ſi quod ius in parentes,deos,patriã natura cõparauit,id religioſe colendũ demonſtrabimus:ſi hoſpitia,clientelas,cognationes,affinitates caſte colẽdas eſſe dicemus:ſi nec prece,nec pretio,nec gratia,nec periculo,nec ſimultate à via recta oſtẽdemus oportere deduci:ſi dicemus æquale ius in omnibus ſtatui cõuenire. His atque huiuſmodi partibus iuſtitiæ ſiquã rem in concione, aut in cõcilio faciendã cẽſebimus,iuſtã eſſe oſtẽdemus:contrariis iniuſtam.Ita fiet vt eiſdem locis & ad ſuadẽdum,& ad diſſuadẽdum ſimus cõparati. Sin fortitudinis retinẽdæ cauſa faciẽdum quid eſſe dicemus,oſtẽdemus res magnas & excelſas ſequi & appeti oportere:& item res humiles & indignas viris fortibus viros fortes propterea contẽnere oportere,nec idoneas dignitate ſua iudicare. Irẽ à nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorẽ mortẽ turpitudine haberi,nullo dolore cogi vt ab officio recedatur,nullius pro rei veritate metuere inimicitias,quodlibet pro patria,parẽtibus,hoſpitibus,amicis,& iis rebus quas iuſtitia colere cogit,adire periculũ,& quẽlibet ſuſcipere laborẽ. Modeſtiæ partibus vtemur,ſi nimias libidines honoris,pecuniæ,ſimiliúmque terũ vituperabimus.Si vnãquãque rẽ certo naturæ termino definiemus.Si denique quod cuique ſatis ſit oſtendemus,& nimiũ progredi diſſuadebimus,& modum vnicuique rei ſtatuemus.Huiuſmodi partes ſunt virtutis,amplificandæ,ſi ſuadebimus:attenuandæ,ſi ab his dehortabimur,vt hæc attenuentur quæ ſuprà demonſtraui.Nã nemo erit qui cenſeat à virtute recedẽdum:verũ aut res non huiuſmodi dicatur eſſe,vt virtutẽ poſſimus egregiam experiri,aut in cõtrariis potius rebus,quàm in his virtus conſtare oſtẽdatur. Item ſiquo pacto poterimus,quam is qui contradicet iuſtitiã vocarit,nos demonſtrabimus ignauiam eſſe & inertiã ac prauã liberalitatẽ. Quã prudentiam appellarit,ineptã & garrulam & odioſam ſcientiã eſſe dicemus.Quã ille modeſtiam dicet eſſe,eam nos inertiam & diſſolutam negligentiã dicemus.Quam ille fortitudinem nominarit,eã nos gladiatoriã & incõſyderatã appellabimus temeritatẽ.

Laudabile eſt,quod conficit honeſtã & præſentẽ & conſequentẽ cõmemorationẽ.Hoc nos eò à recto ſeparauimus,nõ quòd hæ quatuor partes quæ ſubiiciuntur ſub vocabulo recti,hanc honeſtatis cõmemorationẽ dare nõ ſoleant,ſed quanquã ex recto laudabile naſcatur,tamen in dicẽdo ſeorſum tractãdum eſt hoc ab illo.Neque enim ſolũ laudis cauſa rectũ ſequi cõuenit,ſed ſi laus cõſequitur,duplicatur recti appetendi voluntas.Cum igitur erit demonſtratũ rectum,laudabile eſſe demõſtrabimus aut ab idoneis hominibus,vt ſiqua res honeſtiori ordini placeat,quæ à deteriore ordine improbetur:aut aliquibus ſociis,aut omnibus ciuibus,exteris nationibus,poſteriſq; noſtris. Cũ huiuſmodi locorũ diuiſio ſit in cõſultatione, breuiter aperiẽda eſt totius tractatio cauſæ.

Exordiri licebit vel à principio, vel ab inſinuatione,vel iiſdẽ rationibus,quibus in iudiciali cauſa.Si cuius rei narratio incidet,eadem ratione narrari oportebit.Quoniã in huiuſmodi cauſis finis eſt vtilitas,& ea diuiditur in rationẽ tutã atque honeſtã:ſi vtrũque poterimus oſtẽdere,vtrũque pollicebimur nos in dicẽdo demõſtraturos eſſe:ſin alterũ demonſtraturi erimus,ſimpliciter,quod dicturi ſumus,oſtẽdemus.At ſi noſtrã rationẽ tutã eſſe dicemus,diuiſione vtemur in vim, & conſiliũ.Nã quod in docendo rei dilucidãdæ cauſa dolũ appellauimus,id in dicẽdo honeſtius conſilium appellabimus.Si rationis noſtræ ſententiã rectã eſſe dicemus,& omnes partes recti incidẽt,quadripertita diuiſione vtemur:ſi nõ incident,quot erũt,tot exponemus in dicẽdo.In cõfirmatione & cõfutatione vtemur locis,quos antè oſtẽdimus,noſtris confirmãdis,cõtrariis confutãdis.Argumẽtationis artificioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur.Sed ſi acciderit,vt in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit,vt in deliberatione eorũ qui à pœnis circũſeſſi deliberant quid agãt:qui tutã rationẽ ſequi ſuadebit,his locis vtetur:nullã rem vtiliorẽ eſſe incolumitate:virtutibus vti neminẽ poſſe,qui ſuas rationes in tuto nõ collocarit:nec deos quidẽ eſſe auxilio iis,qui ſe inconſultò in periculũ mittant: honeſtũ nihil oportere exiſtimari,quod nõ ſalutẽ patiat. Qui tutæ rei præponet rationẽ honeſtam,his locis vtetur:Virtutẽ nullo tẽpore relinquẽ-

dam, vel dolorē, si is timeatur: vel mortē, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse, cōsyderare quæ sit turpitudo cōsecutura. At nō immortalitatē, neque æternā incolumitatē cōsequi, nec esse exploratū illo vitato periculo, nullum in aliud periculū venturos: virtute, vel vltro ad mortē proficisci esse præclarū. Fortitudini fortunā quoque esse adiumento solere. Eū tute viuere, qui honeste viuat, nō qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter viuat, incolumē in perpetuū esse nō posse. Conclusionibus fere similibus in his & iudicialibus causis vti solemus, nisi quòd his maxime conducit quamplurima rerum antè gestarū exempla proferre. Nunc ad demonstratiuū genus causæ transeamus.

QVONIAM hæc causa diuiditur in laudem & vituperationē, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: vt genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit cōmoda aut incōmoda: vt velocitas, vires, dignitas, valetudo, & quæ cōtraria sunt. Animi sunt ea, quæ cōsilio & cogitatione nostra cōstant: vt prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ cōtraria sunt. Erit igitur hæc cōfirmatio cōfutatióque nobis. In huiusmodi igitur causa principiū sumetur aut à nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorū qui audiēt persona, aut ab re. A nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat: aut studio, quòd eiusmodi virtutis sit, vt omnes cōmemorare debeant velle: aut quòd rectum sit, ex aliorū laude ostendere qualis noster animus sit. Si vituperabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati sumus: aut studio, quòd vtile putemus esse, ab omnibus vnicam malitiā atque nequitiā cognosci: aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorū vituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, vereri nos dicemus, vt illius facta verbis cōsequi non possimus, omnes homines illius virtutes prædicare oportere, ipsa facta omniū laudatorū eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea quæ videbimus contraria, paucis verbis cōmutatis dici posse, dicemus, vt paulo ante suprà, exēpli causa, demonstratū est. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam nihil noui, nihil apud ignaros laudemus, nos monēdi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignari, vt talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, atque ille qui laudatus fuerit, sperare nos facile iis, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio, quoniā norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus vt cognoscant, vti malitiā vitare possint, quoniā dissimiles sunt, qui audiāt, atque ille qui vituperatur, nos sperare illius vitā vehemēter improbaturos. Ab rebus ipsis, incertū esse quid potissimū laudemus, vereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sentētiis contraria sumuntur à vituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harū, quas antè cōmemorauimus rationum, narratio non erit vlla, quæ necessario consequatur: sed siqua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrādū sit cū laude, aut vituperatione, præceptio narrādi de primo libro repetetur. Diuisione hac vtemur: Primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi. Deinde vt quæque, quóve tēpore res erit gesta, ordine dicemus, vt quid, quámque tute cautéque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia. Deinde cōmoda aut incōmoda corporis, aut rerū externarū, quomodo ab animo tractata sint, demōstrare. Ordinē hunc adhibere in demonstrāda vita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parē aut excellentiorē fuisse: si humili genere, ipsum in suis, nō in maiorū virtutibus habuisse præsidiū. In vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, quòd bene, honeste, in bonis disciplinis educatus tota pueritia: vel si in malis, inde se retraxit. In vituperatione, econtrario. A corporis cōmodis. A natura, si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eā, nō quēadmodū cæteris detrimēto atque dedecori: si vires atque velocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industriis dicemus cōparata:

ſi valetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatũ. In vituperatione,ſi erunt
hæc corporis cõmoda,male his vſum dicemus,quæ caſu & natura tanquam quilibet gla-
diator habuerit:ſi nõ erũt,præter formã,omnia ipſius culpa & intẽperantia nõ fuiſſe dice-
mus.Deinde reuertemur ad extraneas res,& in his animi virtutes aut vitia,quæ fuerint,
conſyderabimus: diuitiæ an paupertas fuerit,& quæ poteſtates,quæ gloriæ,quæ amicitiæ, 106
quæ inimicitiæ,& quid fortiter in inimicitiis gerẽdis fecerit,cuius cauſa ſuſceperit inimi-
citias,qua fide,beneuolentia,officio geſſerit amicitias.In diuitiis qualis,aut in paupertate
cuiuſmodi fuerit,quẽadmodũ habuerit in poteſtatibus gerẽdis animũ. Si interierit,cuiuſ-
modi mors eius fuerit,cuiuſmodi res mortẽ eius ſit conſecuta.Ad omnes autẽ res,in qui-
bus animus hominis maxime conſyderatur,illæ quatuor animi virtutes erũt accõmodã-
dæ,vt ſi laudemus,aliud iuſte,aliud modeſte,aliud fortiter, aliud prudenter factum eſſe
dicamus.Si vituperabimus,aliud iniuſte,aliud ignaue,aliud immodeſte,aliud ſtulte factũ
eſſe dicemus.Perſpicuũ eſt iam nimirũ ex hac diſpoſitione,quẽadmodũ ſit tractanda tri-
pertita diuiſio laudis & vituperationis,ſi illud etiã aſſumpſerimus,nõ neceſſe eſſe nos om
nes has partes in laudẽ aut vituperationẽ trãſferre,propterea quòd ſæpe nõ incidunt,aut 107
ita tenuiter,vt nõ ſint neceſſariæ.Quapropter eas partes,quæ firmiſſimæ videbũtur,lege-
re oportebit.Concluſionibus breuibus vtemur,enumeratione ad exitũ cauſæ:in ipſa cau-
ſa crebras & breueis amplificationes interponemus per locos communes.Nec hoc genus
cauſæ,eò quòd raro accidat in vita,negligẽtius conſyderandum eſt.Neque enim id quod
poteſt accidere, vt faciendum ſit aliquando, nõ oportet velle quàm accommodatiſſime
poſſe facere. Etſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpe tractatur,at in iudicialibus & in delibe-
ratiuis cauſis ſæpe magnæ partes verſantur laudis,aut vituperationis.Quare in hoc quo-
que genere cauſæ nõnihil induſtriæ cõferẽdum putauimus.Nũc abſoluta nobis difficilli-
ma parte rhetoricæ,hoc eſt inuẽtione perpolita,atq; ad omne cauſæ genus accõmodata,
tempus eſt ad cæteras partes proficiſci.Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus. 108

QVONIAM diſpoſitio eſt,per quã illa quæ inuenimus,in ordinẽ redigimus,vt cer-
to quidque loco pronuntietur,videndum eſt,cuiuſmodi rationem in diſponendo habere
conueniat.Genera diſpoſitionũ ſunt duo,vnum ab inſtitutione artis profectum,alterum
ad caſum temporis accõmodatum.Ex inſtitutione artis diſponemus,cum ſequemur eam
præceptionem,quam in primo libro expoſuimus,hoc eſt,vt vtamur principio , narratio-
ne,diuiſione,confirmatione,confutatione,concluſione: & hunc ordinẽ,quemadmodum
præceptum eſt antè,in dicendo ſequemur.Item ex inſtitutione artis nõ modo totas cau-
ſas per orationẽ,ſed per ſingulas quoque argumẽtationes diſponemus , quẽadmodum in
libro ſecundo docuimus,id eſt expoſitionẽ,rationem,confirmationem rationis,exorna-
tionem,cõplexionẽ. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt:vna per orationes,altera per argu- 109
mentationes,ab inſtitutione artis profecta.Eſt autem & alia diſpoſitio,quæ,cũ ab ordine
artificioſo recedendum eſt,oratoris iudicio ad tempus accommodatur: vt ſi à narratione
dicere incipiamus,aut ab aliqua firmiſſima argumentatione,aut à literarũ aliquarũ reci-
tatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione vtamur, deinde narratione, aut ſi-
quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus:quorum nihil,niſi cauſa poſtulet,fie-
ri oportebit. Nam ſi vehementer aures auditorum obtuſæ videbuntur,atque animi defa-
tigati ab aduerſariis multitudine verborum,commode poterimus principio ſuperſedere,
& exordiri cauſam aut à narratione,aut ab aliqua firma argumẽtatione.Deinde ſi com-
modum erit, quòd non ſemper neceſſe eſt, ad principii ſententiam reuerti licebit. Si
cauſa noſtra magnam difficultatem videbitur habere, vt nemo æquo animo principium
poſſit audire,à narratione cum inceperimus, ad principii ſententiam reuertamur licebit.
Si narratio parum probabilis eſt,exordiemur ab aliqua firma argumẽtatione.His cõmu-
tationibus & tranſlationibus partium ſæpe vti neceſſe eſt,cũ ipſa res artificioſam diſpoſi-
tionẽ artificioſe cõmutare cogit.In confirmatione & cõfutatione argumẽtationũ diſpo-
ſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis & poſtre-
mis cauſæ partibus collocare:mediocres & neque inutiles ad dicẽdum,neque neceſſarias

ad probandũ, quæ ſi ſeparatim ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum cæteris cõiunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam ſtatim re narrata expectat animus auditoris, ex qua re cauſa cõfirmari poſſit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur, vtile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquã relinquere in animis auditorũ bene firmam argumẽtationem. Hæc diſpoſitio locorũ, tanquam inſtructio militum, facillime in dicendo, ſicut illa in pugnando, parere victoriam poterit.

PRONVNTIATIONEM multi maxime oratori vtilẽ dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimum valere. Nos quid vnum de quinque rebus plurimum proſit, nõ facile dixerimus, nec egregie magnam eſſe vtilitatẽ in pronuntiatione audacter confirmauerimus. Nam cõmodæ inuentiones & concinnæ verborũ elocutiones, & partium cauſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horum omnium diligens memoria, ſine pronuntiatioue, non plus quàm ſine his rebus pronuntiatio ſola valere poterit. Quare, & quia nemo de ea re diligenter ſcripſit (nam omnes vix poſſe putarunt de voce, & vultu, geſtu dilucide ſcribi, cum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendũ comparanda eſt, nõ negligenter videtur tota res conſyderanda. Diuiditur igitur pronũtiatio in vocis figurã, & corporis motum. Figura vocis, eſt ea quæ ſuum quendã poſſidet habitũ ratione & induſtria cõparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinẽ, firmitudinem, mollitudinẽ. Magnitudinẽ vocis maxime cõparat natura, nonnihil hanc auget, ſed maxime cura conſeruat. Firmitudinẽ vocis maxime uatura comparat, nõnihil adauget, & maxime conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinẽ vocis, hoc eſt, vt eam torquere pro noſtro cõmodo poſſimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis & firmitudinis parte, quoniã altera natura, altera cura cõparatur, nihil ad nos attinet cõmonere, niſi vt ab iis, qui non inſcii ſunt eius artificii, ratio curãdæ vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ cõſeruatur ratione declamationis, & de mollitudine vocis, quæ maxime neceſſaria eſt oratori, quoniã ea quoque moderatione declamationis cõparatur, dicendũ videtur. Firmã igitur quàm maxime poterimus in dicẽdo vocẽ cõſeruare, ſi quàm maxime ſedata & depreſſa voce principia dicemus. Nam lædũtur arteriæ, ſi antequã leni voce permulſæ ſunt, acri clamore cõpleantur. Et interuallis longioribus vti cõueniet. Recreatur enim vox ſpiritu, & arteriæ reticendo acquieſcũt. Et continuũ clamorem remittere, & ad ſermonẽ tranſire oportet (Cõmutationes enim faciũt, vt nullo genere vocis effuſo, in omni voce integri ſimus) Et acutas vocis exclamationes vitare debemus. Ictus enim fit, & vulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, & ſiquis ſplẽdor eſt vocis cõſumitur vno clamore vniuerſus. Et vno ſpiritu cõtinenter multa dicere in extrema cõuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ cõplentur, & vox quæ varie tractata eſt, reducitur in quendã ſonũ æquabilem atque conſtãtem. Sæpe rerũ naturæ gratia quædã iure debetur, velut accidit in hac re. Nam quæ dicimus ad vocem ſeruandã prodeſſe, eadem attinent ad ſuauitatẽ pronuntiationis: vt quod noſtræ voci proſit, idem voluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinẽ vocis, ſedata vox in principio. Quid inſuauius, quàm clamor in exordio cauſæ? Interualla vocem cõfirmãt, eadem ſentẽtias cõcinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpatiũ cogitãdi relinquũt. Cõſeruat vocẽ cõtinui clamoris remiſſio. Et auditorẽ quidẽ varietas maxime delectat, cum ſermone animũ eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio vocẽ & fauces vulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddã illiberale, & ad muliebrẽ potius vociferationẽ, quàm ad virilem dignitatem in dicendo accõmodatum. In extrema oratione continens vox remedio eſt voci. quid? hæc eadem nónne animũ vehementiſſime calefacit auditoris, in totius concluſione cauſæ? Quoniã igitur res eadẽ vocis firmitudini, & pronũtiationis ſuauitati proſunt, de vtraq; re ſimul erit in præſentia dictũ, de firmitudine quæ viſa ſunt, & de ſuauitate quæ cõiuncta fuerũt: cætera ſuo loco paulò pòſt dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniã omnis ad rhetoris præceptionẽ pertinet, diligẽtius nobis conſyderanda eſt. Eam diuidimus in ſermonem, contentionẽ, amplificationẽ.

Sermo,eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio,eſt oratio acris
& ad confirmandũ & cõfutandum accommodata. Amplificatio, eſt oratio quæ aut ad
iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animũ. Sermo diuiditur in 116
partes quatuor,dignitatẽ,demonſtrationem,narrationẽ,iocationem. Dignitas,eſt oratio
cũ aliqua grauitate,& vocis remiſſione. Demonſtratio, eſt quæ docet remiſſa voce quo
modo quid fieri potuerit,aut nõ potuerit. Narratio, eſt rerum geſtarũ aut perinde vt ge
ſtarum expoſitio. Iocatio, eſt oratio quæ ex aliqua re riſum pudentem & liberalẽ poteſt
comparare. Contentio diuiditur in continuationẽ & diſtributionẽ.Continuatio,eſt ora-
tionis enuntiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio, eſt in cõtentione oratio frequens,
cum raris & breuibus interuallis,acri vociferatione. Amplificatio diuiditur in cohorta-
tionem & conqueſtionẽ. Cohortatio,eſt oratio,quæ aliquod peccatũ amplificans,audi-
torem ad iracundiã adducit. Conqueſtio,eſt oratio, quæ incõmodorum amplificatione
animũ auditoris ad miſericordiã perducit. Quoniã igitur mollitudo vocis in tres par- 117
tes diuiſa eſt,& hæ ipſæ partes ſunt in octo partes alias diſtributæ, harũ octo partiũ, quæ
cuiuſque idonea pronuntiatio ſit,demonſtrandũ videtur. Sermo cũ eſt in dignitate,ple-
nis faucibus quàm ſedatiſſima & depreſſiſſima voce vti cõueniet,ita tamen vt ne ab ora-
toria conſuetudine ad tragicã tranſeamus.Cum autem eſt in demonſtratione, voce pau-
lulum attenuata,crebris interuallis & diuiſionibus vti oportet, vt ipſa pronũtiatione eas
res,quas demonſtrabimus,inſerere atque interſecare videamur in animis auditorũ.Cum
autem eſt ſermo in narratione,vocum varietate opus eſt,vt quo quidque pacto geſtũ ſit,
ita narrari videatur. Strenue quod volumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at
aliud, otioſe retardabimus.Deinde modo acriter,tum clementer,mœſte,hilare in omnes
partes cõmutabimus,vt verba,ita pronũtiationẽ.Siqua inciderint in narratione dicta,ro- 118
gata,reſponſa,ſiquæ admirationes,de quibus nos narrabimus,diligẽter animaduertemus,
vt omnium perſonarũ ſenſus atque animos voce exprimamus. Sin erit ſermo in ioca-
tione,leniter tremebunda voce cum parua ſignificatione riſus,ſine vlla ſuſpicione nimiæ
cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum vocem.
Cum autem cõtendere oportebit,quoniã id aut per continuationẽ,aut per diſtributionẽ
faciendũ eſt,in continuatione adaucto mediocriter ſono vocis, verbis cõtinuandis, vocẽ
quoque iungere oportebit,& torquere ſonum, & celeriter cum clamore verba conficere,
vt vim volubilem orationis vociferatio cõſequi poſſit. In diſtributione vocem ab imis
faucibus exclamatione quàm clariſſima adhibere oportet, & quantũ ſpatii per ſingulas
exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatii cõſumere iubemur. In 119
amplificationibus,cum cohortatione vtemur voce attenuatiſſima,clamore leni,ſono æ-
quabili,cõmutationibus crebris,maxima celeritate.In cõqueſtione vtemur voce depreſſa,
inclinato ſono,crebris interuallis,longis ſpatiis, magnis cõmutationibus. De figura vo-
cis ſatis dictũ eſt:nunc de corporis motu dicendum videtur. Motus,eſt corporis geſtus,
& vultus moderatio quædã,quæ pronũtianti cõuenit,& probabiliora reddit ea,quæ pro-
nuntiantur. Conuenit igitur in vultu pudorẽ & acrimoniã eſſe. In geſtu nec venuſtatem
conſpicuã,nec turpitudinem eſſe: ne aut hiſtriones,aut operarii videamur eſſe. Ad eaſdẽ
igitur partes,in quas vox eſt diſtributa,motus quoq; corporis ratio videtur eſſe accõmo-
dãda. Nam ſi erit ſermo cũ dignitate, ſtantes in veſtigio,leui dexteræ motu loqui opor-
tebit,hilaritate,triſtitia,mediocritate vultus ad ſermonis ſententias accõmodata.Sin erit 120
in demonſtratione ſermo,paululum corpus à ceruicibus demittemus.Nam hoc eſt à na-
tura datum,vt quàm proxime tum vultum admoueamus ad auditores,ſiquã rem docere
eos,& vehementer inſtigare velimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit
idoneus eſſe,qui paulò antè demonſtrabatur in dignitate. Sin in iocatione, vultu quan-
dam debebimus hilaritatẽ ſignificare,ſine cõmutatione geſtus. Sin contendemus per cõ-
tinuationem,brachio celeri,mobili vultu,acri aſpectu vtemur.Sin cõtentio fiet per diſtri
butionem,celeri porrectione brachii,inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri
& defixo aſpectu vti oportet. Sin vtemur amplificatione per cohortationem, paulò tar-

diore & consyderatiorē gestu conueniet vti, similibus cæteris rebus, atque in cōtentione
113 per continuationē. Sin vtemur amplificatione per conquestionē, fœmineo plangore, & capitis ictu, nōnunquam sedato & constanti gestu, mœsto & cōturbato vultu vti oportebit. Non sum nescius, quātum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, & imitari scriptura conatus sum voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, vt de his rebus satis cōmode scribi posset: nec si id fieri nō posset, hoc quod feci, fore inutile putabam, propterea quòd hîc admonere voluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamē oportet, pronuntiationem bonā id perficere, vt res ex animo agi videatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA vtrum habeat quiddā artificii, an omnis à natura proficiscatur, aliud
120 dicendi tempus magis idoneū dabitur. Nunc perinde atque constet in hac re multū valere artē & præceptionē, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificiū memoriæ: quare placeat, aliàs ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sūt igitur duæ memoriæ: vna naturalis altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam cōfirmat inductio quædā, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenii bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ cōmoda confirmat & auget: ita fit in hac re, vt nōnunquam naturalis memoria, sicui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmāda est, vt sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc
123 magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, vt ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. Quare & illis, qui natura memores sunt, vtilis hæc erit institutio, quod tute paulò post poteris intelligere: etsi illi freti ingenio nostra præceptione nō indigerēt, tamen iusta causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, vt eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, vt ædes, intercolumniū, angulum, fornicē, & alia quæ his similia sunt. Imagines, sunt formæ quædam, & notæ, & simulachra eius rei, quā meminisse volumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriā si volemus habere, imagines eorum certis in locis collo-
124 care nos oportebit. Nūc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodū igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictū est scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui mnemonica didicerūt, possunt quod audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronūtiare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt: imagines, literis: dispositio & collocatio imaginum, scripturæ: pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, vt in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequādo perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel à superiore, vel ab inferiore, vel ab media parte imagines sequi, ea quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. Nam vt si ordine stantes
125 notos complures viderimus, nihil nostra intersit, vtrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorū dicere incipiamus: ita in locis ex ordine collocatis eueniet, vt in quālibet partē quoto quoque loco libebit, imaginibus cōmoniti dicere possimus id quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos assumpserimus, egregie, cōmoditérque notare oportebit, vt perpetuo nobis hærere possint. Nā imagines, sicut literæ, delētur, vbi nihil illis vtimur: loci tanquā cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorū falli possimus, quintū quenque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manū auream collocemus, & si in decimo aliquē notum, cui prænomē sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item cōmodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos cōparare: propterea quòd frequentia &

obambulatio hominũ conturbat, & infirmat imaginũ notas: ſolitudo cõſeruat integras 116
ſimulachrorũ figuras. Præterea diſſimiles forma atque natura loci comparãdi ſunt, vt di-
ſtincte interlucere poſſint: nam ſiquis multa intercolumnia ſumpſerit, cõturbabitur ſimi
litudine locorum, vt ignoret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, &
mediocres locos habere oportet. Nam & præter modũ ampli vagas imagines reddunt, &
nimis anguſti ſæpe nõ videntur poſſe capere imaginum collocationem. Tum nec nimis
illuſtres, nec vehementer obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris ima
gines, aut ſplendore præfulgeant. Interualla locorũ mediocria eſſe placet, ferè paulò plus,
aut minus pedũ tricenûm. Nam vt aſpectus, ita cogitatio minus valet, ſiue nimis procul
amoueris, ſiue vehementer prope admoueris id quod oportet videri. Sed quanquã facile
eſt ei, qui paulò plura explorauerit, quanuis multos & idoneos locos comparare: tamen 117
ſiquis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi cõſtituat quàm volet multos
licebit. Cogitatio enim quanuis regionẽ poteſt amplecti, & in ea ſitũ loci cuiuſdã ad ſuũ
cõmodũ & arbitriũ fabricare & architectari. Quare licebit, ſi hac prompta copia contenti
non erimus, noſmetipſos nobis cogitatione noſtra regionẽ cõſtituere, & idoneorũ locorũ
cõmodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginum
rationẽ tranſeamus. Quoniã ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus
verbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus, duplices ſimilitudines eſſe debẽt: vnæ
rerum, alteræ verborũ. Rerum ſimilitudines exprimũtur, cum ſummatim ipſorũ nego-
tiorum imagines cõparamus. Verborũ ſimilitudines conſtituũtur, cum vniuſcuiuſque
nominis & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæpe vna nota, 118
& imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominẽ
veneno necatum, & hæreditatis cauſa factum arguerit, & eius rei multos dixerit teſtes, &
conſcios eſſe. Si hoc primum, vt ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe vole-
mus, in primo loco rei totius imaginẽ conformabimus, ægrotum in lecto cubantem fa-
ciemus ipſum illũ, de quo agetur, ſi formã eius detinebimus: ſi eum nõ agnouerimus, ali-
quẽ ægrotum non de minimo loco ſumemus, vt cito in mentẽ venire poſſit, & reum ad
lectum eius adſtituemus, dextra poculum, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos te-
nentem. Hoc modo & teſtium, & hæreditatis, & veneno necati memoriam habere pote-
rimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotieſcunque rem
meminiſſe volemus, ſi formarũ diſpoſitione, & imaginũ diligenti notatione vtemur, fa- 119
cile ea quæ volemus, memoria cõſequemur. Cum verborũ ſimilitudines imaginibus ex-
primere volemus, plus negotii ſuſcipiemus, & magis ingeniũ noſtrũ exercebimus. Id nos
hoc modo facere oportebit: Iam domi vltionem Reges Atridæ parant. In loco cõſtituere
oportet manus ad cælum tollẽtem Domitiũ, cum à Regibus Martiis loris cædatur. Hoc
erit, Iam domi vltionẽ Reges. In altero loco AEſopũ & Cimbrũ ſubornari, vt ad Iphi-
geniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant: hoc modo omnia verba
erunt expreſſa. Sed hæc imaginum conformatio tum valet, ſi naturalẽ memoriam exu-
ſcitauerimus hac notatione, vt verſu poſito, ipſi nobiſcũ primùm tranſeamus bis aut ter
eum verſum, deinde cum imaginibus verba exprimamus. hoc modo naturæ ſuppedita-
bit doctrina: nam vtraque altera ſeparata minus erit firma, ita tamen vt multo plus in 120
doctrina atque arte præſidii ſit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum
ab inſtituto noſtro receſſiſſemus, minus cõmode ſeruaretur hæc dilucida breuitas præce-
ptionis. Nunc, quoniã ſolet accidere, vt imagines partim firmæ, & ad monendũ idoneæ
ſint, partim imbecilles & infirmæ, quæ vix memoriã poſſint excitare: qua de cauſa vtrun-
que fiat, cõſyderandum eſt, vt cognita cauſa, quas vitemus, & quas ſequamur imagines,
ſcire poſſimus. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri, nam ſiquas res in vita vi-
demus paruas, vſitatas, quotidianas, eas meminiſſe nõ ſolemus: propterea quòd nulla niſi
noua, aut admirabili re cõmouetur animus: at ſiquid videmus, aut audimus egregie tur-
pe, aut honeſtum, inuſitatũ, magnum, incredibile, ridiculũ, id diu meminiſſe cõſueuimus.
At quod recens audiuimus (obliuiſcimur plerunque quæ acciderunt in pueritia) memini- 121

mus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quòd vsitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes & nouæ diutius in animo manent. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses solis mirãtur, quia raro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quàm lunæ, propterea quòd hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari & vsitata re non exuscitari, nouitate verò & insigni quodã negotio cõmoueri. Imitetur igitur ars naturã, & quod ea desyderat, inueniet, si quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primũ: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparãtur. Imagines igitur nos in eo genere cõstituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest: id accidet, si quàm maxime notas similitudines cõstituemus: si nõ multas, nec vagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiã pulchritudinẽ, aut vnicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, vt si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut siqua re deformabimus, vt si cruentã aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, vt facilius meminisse possimus. nam quas res veras facile meminimus, easdẽ fictas, & diligenter notatas meminisse nõ est difficile. Sed illud facere oportebit, vt identidem primos quosque locos imaginũ renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, vt multorũ verborũ imagines cõscriberent, vti qui eas ediscere vellent, paratas haberent, nequid inquirendo cõsumerent operæ. quorum rationẽ aliquot de causis improbamus. Primùm, quòd in verborũ innumerabilium multitudine ridiculũ sit mille verborũ imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbũ meminisse oportebit? Deinde, cur volumus ab industria quenquã remouere, vt nequid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæsitáque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis cõmouetur. Nam vt sæpe formam siquã similem cuipiã dixerimus esse, nõ omnes habemus assensores, quòd alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, vt quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parũ videãtur insignes aliis. Quare sibi quenque suo cõmodo cõuenit imagines cõparare. Postremo præceptoris est docere, quẽmadmodũ quæri quidque cõueniat, & vnum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subiicere, quo rẹs possit esse dilucidior. Vt cum de procemiis quærendis disputamus, rationẽ damus quærendi, non mille procemiorũ genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri cõuenire. Nunc ne forte verborum memoriã, aut nimis difficilẽ, aut parum vtilem arbitreris, & ipsarũ memoria rerum cõtentus sis, quòd & vtiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam nõ improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriã inducimus, vt versus meminisse possimus, sed vt hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad vtilitatẽ, confirmetur: vt ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in mnemonicis minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia cõprobetur. Quàm plurimos locos vt habeas, & quàm maxime ad præcepta accõmodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie cõueniet. Non enim sicut à cæteris studiis abducimur nõnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere velimus, & tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit vtile facile meminisse, nõ te fallit, quod tantopere vtile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare vtilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari nõ est sententia, ne aut tuo studio diffisi, aut minus quàm res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, &, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis vti, nostris exemplis vsi sumus, & id fecimus præter cõsuetudinem Græcorum qui de hac re scripserunt, necessariò faciendũ est, vt paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque ante rem, neque præter rem locuti sumus. Nunc si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id quod reliquũ est artis, ita vti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostrã rationem intelliges, si prius quid illi dicant, cogno 137
ueris. Compluribus de causis putãt oportere, cum ipsi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionẽ, vniuscuiusque generis ab oratore aut poëta probato sumptum ponere exẽplum. Et primùm se id modestia cõmotos facere dicunt, propterea quòd videatur esse ostentatio quædã, nõ satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiã videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere videamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho pone e exemplum, videtur esse arrogantiæ, illa relinquere, & ad sua deuenire. Præterea exẽpla testimoniorũ locum obtinẽt. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Nónne igitur ridiculus sit, siquis in lite, aut in 138
iudicio domesticis testimoniis pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? Vt enim testimonium, sic exemplũ rei confirmãdæ causa sumitur. Nõ ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud cõfirmare debeat, egeat idipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus anteponãt, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla, quæ à probatissimis oratoribus, aut poëtis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt: siquos sibi præponant, & eorũ exempla suis exemplis nõ putent præstare, nõ possunt dicere quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa authoritas antiquorũ? Nam cum res probabiliores, tum hominũ studia ad imitandũ alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates, & acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi cõsequi facultatẽ. Postremo hoc ipsum est summũ artificiũ, res varias 139
& dispares in tot poëmatis & orationibus sparsas, & vage disiectas, ita diligenter eligere, vt vnumquodque genus exemplorũ sub singulos artis locos subiicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborẽ non fugissemus: nunc verò sine summo artificio nõ potest fieri. Quis est enim qui nõ, cum summe teneat artẽ, possit ea quæ iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? Cæteri, cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores & poëtas, neque intelligunt qua re cõmoti probent, quòd scire non possunt vbi sit, nec quid sit, nec quomodo factum sit, id quod eos maxime delectet. At is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime scribenda, redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximũ artificium est, in arte sua posse, 140
& alienis exemplis vti. Hæc illi cum dicunt, magis nos authoritate sua cõmouent, quàm veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationẽ probãdam, quòd ab ea steterint ii, qui & inuentores huius artificii fuerũt, & vetustate iam satis omnibus probati sunt. Quòd si illorum authoritate remota, res omnes volent cum re cõparare, intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primùm igitur quod ab eis de modestia dicitur, videamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suũ scribunt, cur quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi siquis ad Olympia cum venerit cursum, & steterit vt mittatur, impudentes dicat esse illos, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret aliis quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis 141
cursitarint: Sic isti, cum in artis curriculum descenderũt, illos, qui in eo quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquũ oratorem, aut poëtam laudant,

aut ſcripturam, ſic vt in ſtadium rhetoricæ artis prodire nõ audeant. Non auſim dicere,
ſed tamen vereor, ne qua in re laudem modeſtiæ venentur, in ea ipſa re ſint impudentes.
Quid enim tibi vis, aliquis inquiet? artem tuã ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas
ipſe cõfirmare non potes, ab aliis exempla ſumis: vide ne facias impudenter, qui tuo no-
mini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam ſi eorum volumina prehenderint
antiqui oratores, & poetæ, & ſuũ quiſque de libris ſuis tulerint, nihil iſtis quod ſuum ve-
lint relinquetur. At exempla, quoniã teſtimoniorũ ſimilia ſunt, item cõuenit vt teſtimo-
141 nia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primùm omniũ exempla ponuntur hîc nõ confir-
mandi, neque teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi. Non enim cum dicimus eſſe exorna-
tionẽ, quæ, verbi cauſa, conſtet ex ſimiliter deſinentibus verbis, & ponimus hoc exemplũ
à Craſſo, quod poſſumus & debemus, teſtimoniũ collocamus, ſed exemplũ. Hoc igitur in-
tereſt inter exemplũ & teſtimoniũ. Exemplo demonſtratur id quod dicimus cuiuſmodi
ſit. Teſtimonio eſſe illud ita vt nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet teſtimonium
cum re cõuenire: aliter enim rem nõ poteſt cõfirmare: at id quod illi faciunt, cum re non
conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exempla proferunt ab iis plerũ-
que qui artẽ neſcierunt. Tum quis eſt qui poſſit id quod de arte ſcripſerit, comprobare,
niſi aliquid ſcribat ex arte? Contráque faciunt, quàm polliceri videntur. nam cum ſcri-
143 bere artem inſtituunt, videntur dicere ſe excogitaſſe quod alios docerent: cum vero ſcri-
bunt, oſtendunt nobis quid alii excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere
de multis. Quid dicitis difficile? vtrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non
ſtatim præclarum. Sunt enim multa laborioſa, quæ ſi faciatis, nõ cõtinuo gloriemini, niſi
fortè etiam ſi veſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum puta-
retis. Sin autẽ iſtud artificiũ egregium dicitis, videte ne inſueti rerum maiorũ videamini,
ſi vos parua res, ſicuti magna delectat. Nam iſto modo eligere rudis quidem nemo po-
teſt, ſed ſine ſummo artificio multi. Quiſquis enim audierit de arte paulò plus, in elocu-
tione præſertim, omnia videre poterit quæ ex arte dicentur: facere nemo poterit, niſi eru
ditus. Ita vt ſi de tragœdiis Ennii velis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: ſed
144 quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatiſſimum putes, ineptus ſis,
propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi cum ex orationibus,
aut poematibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificii notata ſunt, quia rudis id ne-
mo facere poſſit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno videmus
te nõnihil eius ſcire, aliis ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt in-
telligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. Qui enim
ſcribit artificioſe, ab aliis cõmode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non
continuo ipſe cõmode ſcribet. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tempore vtantur ea fa-
cultate, non tum cum parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremo in eo vim arti-
ficii conſumant, vt ipſi ab aliis potius eligendi, quàm aliorũ boni electores exiſtimentur.
145 Contra ea quæ ab iis dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis vti oportere, ſatis eſt dictũ.
Nunc quæ ſeparatim dici poſſint, conſyderemus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd
alienis vtãtur, peccare: tum etiã magis delinquere, quòd à multis exempla ſumant: & de
eo quod poſtea diximus, antè videamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exem-
pla, vincerem vnius oportere. Primùm, quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio. liceret
enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, vel
poetam, vel oratorẽ, cuius authoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius qui diſcere
vult, vtrum vnũ omnia, an omnia neminẽ, ſed aliud alium putet cõſequi poſſe. Si enim
putabit poſſe omnia penes vnum conſiſtere, ipſe quoque ad omniũ nitetur facultatẽ: ſi id
deſperabit, in paucis ſe exercebit. ipſis enim cõtentus erit, nec mirum, cum ipſe præceptor
146 artis omnia penes vnũ reperire nõ potuerit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis,
à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cæteriſque, item ſumptis aliis à poe-
tis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eum qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab
vno pauca vix potuiſſe ſumi. Quare ſi vnius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia

quæ omnes habuerint,ſolum habere ſe poſſe diffidet.ergo inutile eſt ei, qui diſcere vult,
nō putare vnum poſſe omnia.Igitur nemo in hanc incideret opinionē, ſi ab vno exem-
pla ſumpſiſſent.nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores nō putaſſe vnum potuiſſe in om-
nibus elocutionis partibus enitere, quoniā neque ſua protulerunt, neque vnius alicuius,
aut denique duorū,ſed ab omnibus oratoribus & poetis exēpla ſumpſerūt.Deinde,ſiquis
velit artē demonſtrare nihil prodeſſe ad diſcendū, non male vtatur hoc adiumēto,quòd
vnus omneis artis partes conſequi nemo potuerit.Quod igitur iuuat horum rationē, qui 147
omnino improbent artem,id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorē artis ſuo iudicio com-
probare? Ergo ab vno ſumenda fuiſſe docuimus exempla, ſi ſemper aliunde ſumerentur.
Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſſe.Primùm omnium, quod ab
artis ſcriptore affertur exemplū,de eius artificio debet eſſe,nō vt ſiquis purpurā,aut aliud
quippiam vendens,dicat, Sume à me,ſed huius exemplū aliunde rogabo,tibi quod oſtē-
dam.Si merces ipſi qui venditāt,aliunde exemplū quæritent aliud mercis,aceruos ſe di-
cant tritici habere,& eorū exemplum pugno nō habeant, quod oſtendant. Si Triptole-
mus,cum hominibus ſemē largiretur,ipſe ab aliis hominibus id mutuaretur: aut ſi Pro-
metheus, cum mortalibus ignem diuidere vellet, ipſe à vicinis cum teſta ambulans, car-
bunculos corrogaret,nō ridiculum videretur? Iſti magiſtri omnium dicendi præceptores 148
non videntur ſibi ridicule facere, cum id quod aliis pollicentur, ab aliis quærunt. Si qui
ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe dicat,& hæc ſitiens quàm maxime lo-
quatur,neque habeat quo ſitim ſedet,nō irrideatur? Iſti cum nō modo dominos ſe fon-
tium,ſed ſeipſos fontes eſſe dicant,& omnium rigare debeant ingenia, nō putant fore ri-
diculū,ſi cum id polliceantur aliis, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere
non iſto modo didicit,vt Lyſippus caput oſtenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus
Polycleti:ſed omnia coràm magiſtrū facientem videbat,cæterorum opera vel ſua ſponte
conſyderare poterat. Iſti credunt eos qui hæc velint diſcere, alia ratione doceri poſſe cō-
modius.Præterea,nec poſſunt quidē ea,quæ ſumuntur ab aliis exempla,tam eſſe accōmo
data ad artē,quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter vnuſquiſque locus plerū- 149
que tangitur,ne ars appareat.In præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exēpla,
vt in artis formam cōuenire poſſint:& poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab om-
nibus videri,facultate oratoris occultatur. Ergo etiā vt magis ars cognoſcatur,ſuis exem
plis melius eſt vti. Poſtremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem,quòd nomina
rerum Græca quæ cōuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. Quæ enim res apud no-
ſtros non erant, earū rerum nomina nō poterant eſſe vſitata. Ergo hæc aſperiora primo
videantur neceſſe eſt,idque fiet rei,nō noſtra difficultate.Reliquū ſcripturæ cōſumetur in
exemplis.hæc aliena ſi poſuiſſemus,factū eſſet vt quod cōmodius eſſet in hoc libro,id no
ſtrum nō eſſet:quod aſperius & inuſitatū,id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quo-
que incōmoditatem fugimus.His de cauſis,cum artis inuentionē Græcorū probaſſemus, 150
exemplorum rationē ſecuti nō ſumus.Nunc tempus poſtulat,vt ad elocutionis præcepta
tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primùm dicemus, quibus
in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. Deinde oſtendemus, quas res
ſemper habere debeat.

SVNT igitur tria genera,quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non
vitioſa conſumitur: vnam grauē,alteram mediocrē,tertiam extenuatā vocamus. Grauis
eſt,quæ conſtat ex verborū grauium magna & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quæ
conſtat ex humiliore,neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima verborū dignitate. At-
tenuata eſt,quæ demiſſa eſt vſque ad vſitatiſſimā puri ſermonis conſuetudinē. In graui
conſumetur oratio figura,ſi quæ cuiuſque rei poterūt ornatiſſima verba reperiri,ſiue pro- 151
pria,ſiue tranſlata,ſiue extranea,ad vnāquanque rem accōmodabuntur: & ſi graues ſentē-
tiæ,quæ in amplificatione & cōmiſeratione tractantur,eligentur:& ſi exornationes ſentē-
tiarum,aut verborū,quæ grauitatem habebunt,de quibus pòſt dicemus,adhibebuntur. In
hoc genere figuræ erit hoc exemplū:Nam quis eſt veſtrum Iudices,qui ſatis idoneā poſſit

in eum pœnā excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum
hoc ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In iis qui
violaſſent ingenuā, matremfamiliâs cõſtupraſſent, pulſaſſent aliquē, aut poſtremo necaſ-
ſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt, huic truculētiſſimo ac nefario fa-
cinori ſingularē pœnam nō reliquerunt? Atque in aliis maleficiis ad ſingulos aut ad pau-
152 cos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius ſceleris qui ſunt affines, vno cõſilio vniuerſis
ciuibus atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos! ô crudeles cogitationes!
ô derelictos ab humanitate homines! Quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? Quo
pacto hoſtes reuulſis maiorū ſepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerēt in ciuitatem?
quomodo deûm ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, aliis arreptis in ſeruitutē, ma-
tribuſſamiliâs, & ingenuis ſub hoſtilem libidinē ſubiectis, vrbs acerbiſſimo cõcidat incen
dio cõflagrata? qui ſe nō putant id quod voluerint, ad exitū perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ pa
triæ miſerandum ſcelerati viderint cinerē? Nequeo verbis cõſequi Iudices, indignitatē rei:
ſed negligentius id fero, quia vos mei nō indigetis. Veſter enim vos animus amātiſſimus
reip. facile edocet, vt eum qui fortunas omniū voluerit prodere, præcipitē perturbetis ex ea
153 ciuitate, quā iſte ſpurciſſimorum hoſtiū dominatu nefario voluerit obruere. In mediocri
figura verſabitur oratio, ſi hæc, vt antè dixi, aliquantulū demiſerimus, neque tamē ad in-
fimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum gerimus Iudices videtis, cum ſociis, qui
pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul virtute & induſtria conſeruare
ſoliti ſunt. Hi cum ſe, & opes ſuas, & copiā neceſſariorum norunt, tum vero nihilo mi-
nus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus Pop.
Rom. poſſet, ſcire & æſtimare poterant. Hi, cum deliberaſſent nobiſcum bellum gerere,
quæſo quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſocio-
rum partem in officio manere intelligerent, cum ſibi non multitudinem militum, non
idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præſto eſſe viderent, non denique vllam
154 rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandū. Si cum finitimis de finibus bellum ge-
rerent, ſi totum certamen in vno prælio poſitum putarent, tamen omnibus rebus inſtru-
ctiores ac paratiores venirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gē-
tes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate conſenſerunt, cum aut armis, aut libera-
litate à Pop. Rom. ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis viribus conarētur. Quæret ali-
quis, quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eo quidem minus iſti facile conaten-
tur, quo illi, quemadmodū deſciſſent, videbant. Nam rerū imperiti, qui vniuſcuiuſque rei
de rebus antè geſtis exempla petere non poſſunt, ii per imprudentiam facile deducun-
tur in fraudem. At ii qui ſciunt quid aliis acciderit, facile ex aliorum euentu, ſuis rationi-
bus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc
155 credat, tantam amentiam quenquam tenuiſſe, vt imperiū Pop. Rom. tentare auderet nul-
lis copiis fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi id quod dico, poteſt eſſe?
In attenuato figuræ genere, id quod ad infimum & quotidianum ſermonē demiſſum eſt,
hoc erit exemplum: Nam, vt forte hic in balneas venit, cœpit, poſtquā perfuſus eſt, defri-
cari. Deinde, vbi viſum eſt vt in alueum deſcenderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo, Heus in-
quit adoleſcēs, pueri tui modo me pulſauerūt, ſatiſfacias oportet. Hic qui id ætatis ab igno
to, præter conſuetudinē appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadē & alia dicere cœpit. Hic
vix tandē inquit, Sine me cõſyderare. Tum vero iſte cœpit clamare voce iſta, quæ perfa-
cile cuiuis rubores eiicere poſſet: Ita petulās es atque acer, vt ne ad ſolariū quidē idoneus,
vt mihi videtur, ſed penes ſcenā, & in eiuſmodi locis exercitatus ſis? Cõturbatus eſt adole
156 ſcens, nec mirū, cui etiā nunc pædagogi lites ad auriculas verſarentur, imperito eiuſmodi
cõuitiorum. Vbi enim iſte vidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere,
quod de exiſtimatione perderet, vt omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur ge-
nera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata verborum
conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem
cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua vitia veniamus.

Nam graui figuræ,quæ laudanda eſt,propinqua eſt ea,quæ fugiēda eſt, quæ recte videbi-
tur appellari ſi ſuffulta nominabitur. Nam vt corporis bonam habitudinem tumor imi-
tatur ſæpe, ita grauis oratio ſæpe imperitis videtur ea, quæ turget & inflata eſt, cum aut
nouis,aut priſcis verbis,aut duriter aliunde tranſlatis,aut grauioribus quàm res poſtulat,
aliquid dicitur,hoc modo:Nam qui perduelliotibus venditat patriā,nō ſatis ſupplicii de- 157
derit,ſi præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtū,qui montes belli
fabricatus eſt,campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaſſent,& ab eo quò
profecti ſunt,aberrauerunt,& ſpecie grauitatis falluntur,nec proſpicere poſſunt orationis
tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò nō potuerūt,
errantes perueniunt ad confine genus eius generis,quod appellamus fluctuans & diſſolu-
tum:eò quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc,nec poteſt confirmare, nec viri-
liter ſeſe expedire.id eſt huiuſmodi: Socii noſtri cum belligerare nobiſcum vellent, pro-
fecto ratiocinati eſſent etiam atque etiam quid poſſent facere,ſi quidem ſua ſponte face-
rent,& non haberent hinc adiutores multos,& malos homines,& audaces. Solent enim
diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo te- 158
nere attentum auditorem:diffluit enim totus,neque quidquam comprehendens perfectis
verbis amplectitur. Qui nō poſſunt in illa facetiſſima verborum attenuatione cōmode
verſari, veniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile no-
minari,cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſtic ad balneas acceſſit,ad hūc poſtea dixit, hic tuus ſer
uus me pulſauit. Poſtea dixit hic illi,conſyderabo. Pòſt ille cōuitium fecit,& magis ma-
giſque præſentibus multis clamauit.Friuolus hic quidē iam, & illiberalis eſt ſermo. Non
enim adeptus eſt id,quod habet attenuata figura,puris verbis & electis,cōpoſitam oratio-
nem. Omne genus orationis,& graue,& mediocre,& attenuatū dignitate afficiunt exor
nationes,de quibus pòſt loquemur:quæ ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus:
ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo cōmutari 159
oportet,vt grauem mediocris,mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem cōmu-
tentur,vt facile ſatietas varietate vitetur.

QVONIAM quibus in generibus elocutio verſari debeat,dictum eſt,videamus nūc
quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime ad cōmodnm ora-
toris accommodata eſt,tres res in ſe debet habere, elegantiam,compoſitionē, dignitatē.
Elegantia eſt,quæ facit vt vnūquodque purè & apertè dici videatur.Hæc diſtribuitur in
Latinitatem & explanationē. Latinitas eſt,quæ ſermonē purum cōſeruat ab omni vitio
remotum.Vitia in ſermone,quo minus is Latinus ſit,duo poſſunt eſſe:Solœciſmus & Bar
bariſmus. Solœciſmus eſt,cū verbis pluribus cōſequens verbū ſuperiori nō accōmoda-
tur. Barbariſmus eſt,cū verbū aliquod vitioſe effertur.Hæc qua ratione vitare poſſimus, 160
in arte grāmatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt,quæ reddit apertā & dilucidā ora-
tionem.Ea cōparatur duabus rebus,vſitatis verbis,& propriis. Vſitata ſunt ea,quæ verſan
tur in ſermone,& conſuetudine quotidiana. Propria,quæ eius rei verba ſunt,aut eſſe poſ-
ſunt,qua de loquemur. Cōpoſitio,eſt verborū conſtructio æqualiter perpolita.Ea cōſer
uabitur,ſi fugiemus crebras vocaliū concurſiones,quæ vaſtā atque hiantē orationem red
dunt,vt hoc eſt: Baccæ æneæ amœniſſimæ impendebāt. Et ſi vitabimus eiuſdē literæ ni-
miā aſſiduitatē, cui vitio verſus hic erit exemplo. nam hīc nihil prohibet in vitiis, alienis
exemplis vti, O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. Et hic eiuſdē poetæ:Quicquā
quiſquam cuiquā quod cōueniet,neget. Et ſi eiuſdem verbi aſſiduitatē nimiā fugiemus,
ea eſt huiſmodi: Nam cuius rationis ratio nō extet,ei rationi ratio nō eſt fidē habere. Et 161
ſi nō vtemur cōtinenter ſimiliter cadentibus verbis,hoc modo: Flentes, plorātes,lachry-
mantes,obteſtantes.Et ſi verborū tranſiectionē vitabimus, niſi quæ erit cōcinna, qua de
re poſterius loquemur.quo in vitio eſt Lucilius aſſiduus,vt hoc eſt in priore libro:Has res
ad te ſcriptas Luci miſimus AEli. Item,fugere oportet longam verborū continuationē,
quæ & auditoris aures,& oratoris ſpiritum lædit. His vitiis in compoſitione vitatis, reli-
quum operis conſumendū eſt in dignitate. Dignitas eſt,quæ reddit ornatam orationem

varietate distinguens. Hæc & in verborum & sententiarũ exornationẽ diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita cõtinetur perpolitione. Sententiarũ exornatio est, quæ non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

162 REPETITIO est, cum continenter ab vno, atque eodem verbo in rebus similibus & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginẽ deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? Audes verbum facere, audes quicquã ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es? Hæc exornatio, cum multum venustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare videtur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augẽdam
163 orationem. Conuersio est, per quam non, vt antè, primum repetimus verbum, sed ad postremum cõtinenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Pop. Ro. iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Item, Ex quo tempore cõcordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cum istos vt absoluant te rogas, vt peierent rogas, vt existimationem negligant rogas, vt leges Pop. Rom. tuæ libidini largiantur rogas. Complexio est, quæ vtranque cõplectitur exornationem, & hanc, & quam antè exposuimus, vt & repetatur idem primum verbum sæpius, & crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginẽses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserũt? Carthaginẽses.
164 Qui sunt, qui Italiam deformauerũt? Carthaginẽses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginenses. Videte ergo quid conueniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem Pop. Rom. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absoluetis? Traductio est, quæ facit vt cum idem verbũ crebrius ponatur nõ modo non offendat animũ, sed etiã concinniorem orationẽ reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in vita iucũdius vita, is cum virtute vitã non potest colere. Item, Eum tu hominẽ appellas, qui si fuisset homo, nunquã tam crudeliter vitã hominis petiisset. At erat inimicus: ergo inimicũ sic vlcisci voluit, vt ipse sibi reperiretur inimicus. Item, Diuitias sine diuitum esse, tu vero virtutẽ præfer diuitiis. Nam si voles diuitias cũ virtute cõparare, vix satis idoneæ tibi videbũtur diuitiæ, quæ virtutis pedissequæ sint. Ex eodẽ genere est exorna-
165 tionis, cum idem verbũ modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eã rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur nequid insit amari. Item, Veniã ad vos, si mihi Senatus det veniã. In his quatuor generibus exornationũ, quæ adhuc propositæ sunt, nõ inopia verborũ fit, vt ad idem verbũ redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædã, quæ facilius auribus diiudicari, quàm verbis demõstrari potest. Contẽtio est, cum ex cõtrariis rebus oratio cõficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucũda principia, eadẽ exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilẽ, amicis inexorabilẽ præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruẽtissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cũ loqui cõuenit, obmutescis. Ades, abesse vis: abes, reuerti cupis. In pace bellũ quæritas, in bello pacẽ desyderas. In concione
166 de virtute loqueris, in prælio per ignauiã tubæ sonitum perferre nõ potes. Hoc genere si distinguemus orationẽ, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuspiã compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomẽ splendori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerũt inimicorum crudelitatẽ. Item, O perfidiosæ Fregellæ, quàm facile scelere vestro cõtabuistis, vt cuius nitor vrbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc vix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorũ insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis,

tantámne ex iniquitate iudiciorũ vestris calumniis assumitis facultatẽ? Hac exclamatio-
ne si loco vtemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quã volemus in-
dignationẽ animum auditoris adducemus. Interrogatio nõ omnis grauis est, neque cõ- 167
cinna, sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorũ, confirmat su
periorem orationẽ, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, vtrũ
animos sociorũ ab rep. remouebas & alienabas, an nõ? & vtrum aliquẽ exornari oportuit,
qui ista prohiberet, ac fieri non fineret, an non? Ratiocinatio est, per quã nos ipsi à no-
bis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus vniuſ-
cuiusque propositionis explanationẽ. Ea est huiusmodi: Maiores nostri siquam vnius pec
cati mulierẽ damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum cõuictam putabant.
Quo pacto? quoniã quam impudicã iudicarant, eam veneficii quoque damnatã existima-
bant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suũ corpus addixerit turpissimæ cupiditati, time-
re permultos. Quos istos? virum, parẽtes, cæteros, ad quos videt sui dedecoris infamiã per- 168
tinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est vt quoquo modo possit, vene-
ficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quã magnitudo peccati fa-
cit timidã, intemperantia audacẽ, natura muliebris incõsyderatam. Quid veneficii dam-
natam? quid? putabant impudicã quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id ma-
leficium causa, quàm turpis amor, & intemperãs libido cõmouere potuit: cum cuius ani-
mus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in viris? idémne
hoc obseruabãt? minime. Quid ita? quia viros ad vnũquodque maleficiũ singulæ cupidi-
tates impellunt: Mulieres ad omnia maleficia cupiditas vna ducit. Item, Bene maiores no
stri hoc cõparauerunt, vt neminẽ regem, quẽ armis cepissent, vita priuarẽt. Quid ita? quia
quã nobis facultatẽ fortuna dedisset, iniquũ erat in eorum supplicio cõsumere, quos eadẽ 169
fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quòd exercitũ contra duxit? de-
sino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria cõtendant, eos hostes putare:
qui victi sunt, eos homines iudicare, vt possit bellũ fortitudo minuere, pacẽ humanitas au
gere. Et ille, si vicisset, nũ idem fecisset? nõ profecto tam sapiẽs fuisset. Quid igitur ei par-
cis? quia talem stultitiã cõtemnere, non imitari cõsueui. Hæc exornatio ad sermonẽ vehe
menter accõmodata est, & animum auditoris reddit attentũ, tum venustate sermonis, tũ
rationum expectatione. Sententia, est oratio sumpta de vita, quæ aut quid sit, aut quid
esse oporteat in vita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primùm virtutẽ reuereri,
qui semper secunda fortuna sit vsus. Item, Liber is est existimãdus, qui nulli turpitudini
seruit. Item, Egens æque est is qui nõ satis habet, & is cui nihil satis potest esse. Item, O- 170
ptima viuẽdi ratio est eligẽda, eam iucundã consuetudo reddet. Huiusmodi sentẽtiæ sim-
plices nõ sunt improbãdæ, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indi-
get, magnã delectationẽ. Sed illud quoque probandũ est genus sententiæ, quod cõfirma-
tur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene viuẽdi rationes in virtute sunt collocã-
dæ, propterea quòd sola virtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta sunt fortu
næ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiã eius secuti sunt, hi simulac
fortuna dilapsa est, deuolãt omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit cõsuetudinis causa,
nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sentẽtiæ quæ dupliciter efferũ
tur, hoc modo sine ratione: Errãt, qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putãt
fugisse. Sapiẽter cogitant, qui tẽporibus secundis casus aduersos reformidãt. Cum ratione, 171
hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putãt oportere, falluntur, propterea quòd
ætas illa nõ est impedimẽto bonis studiis: at hi sapiẽter faciunt, qui adolescẽtes maxime
castigant, vt quibus virtutibus omnem vitã tueri possint, eas in ætate maturissima velint
comparare. Sententias interponi raro cõuenit, vt rei actores, nõ viuendi præceptores esse
videamur: cum ita interponẽtur, multũ afferent ornamenti. Nam necesse est animo eam
comprobet tacitus auditor, cum ad causam videat accommodari rem certam ex vita &
moribus sumptam. Contrarium idem ferè est, quod contentio. Contrarium est, quod
ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui suis

rationibus inimicus fuerit semper, eũ quomodo alienis rebus amicũ fore speres? Et item,
171 Nam quẽ in amicitia perfidiosum esse cognoueris, eum quare putes inimicitias cũ fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum cõmodum & sui cognoscentẽ videre in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & cõuentu amicorũ verum nõ dixerit, nunquid eum in cõcionibus credas à mendacio temperaturũ? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari nõ poterant: hi postquã pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus & cõtinuatis verbis perfectũ esse debet, & cũ cõmodum est auditu propter breuem & absolutã conclusionẽ, tum vero vehementer id quod opus est oratori, cõprobat cõtraria re, & ex eo quod dubiũ non est, expedit illud quod dubiũ est, vt aut dilui nõ possit, aut multo difficillime possit. Membrũ orationis appellatur res breuiter ab-
173 soluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas, id est vnũ quod appellatur membrũ: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicũ lædebas. Ex duobus membris solis hæc exornatio potest cõstare: sed cõmodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicũ lædebas, & tibi ipsi nõ cõsulebas. Item nec reip. consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cũ singula verba interuallis distinguũtur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, voce, vultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniuriis, potẽtia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris vehemẽtiam hoc interest: quòd illud tardius & rarius venit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachii & cõtortione dextræ gladius ad corpus afferri, in
174 hoc autẽ crebro & celeri vulnere corpus consauciari videtur. Cõtinuatio, est densa & cõtinens frequẽtatio verborũ cum absolutione sententiarũ. Ea vtemur cõmodissime tripertito, in sententia, in cõtrario, in conclusione. In sentẽtia, hoc pacto: Ei non multũ potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quàm in casu præsidiũ collocauit. In cõtrario, hoc modo: Nam si quis spei non multũ collocarit in casu, quid est quòd ei magnopere casus obesse possit? In cõclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimũ fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum cõtulerunt, nõ sunt omnia cõmittenda fortunæ, ne magnã nimis in nos habeat dominationẽ. In his tribus generibus ad cõtinuationis vim adeo frequentatio est necessaria, vt infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiã, & contrariũ, & conclusionẽ frequentibus efferat verbis. Sed & aliâs quoque nonnunquã non alienũ est,
175 tametsi necesse nõ est eloqui res aliquas per huiuscemodi cõtinuationes. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarũ. Hoc nõ de enumeratione nostra fiet: nam id quidẽ puerile est, sed tantum affert vsus & exercitatio facultatis, vt animi quodã sensu par membrũ superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graues casus administrabant. Item, Illi fortuna fœlicitatem dedit, huic industria virtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, vt non plane par sit numerus syllabarum, & tamẽ esse videatur, si vna aut etiã altera syllaba est alterum breuius, aut si cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt: vt longitudo aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur
176 & exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem fœlicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamẽ cum ita viuit, neminẽ præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cũ tametsi casus nõ insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer cõueniunt, & ea re, qui his bene vtuntur, plerunque simul ea collocãt in iisdẽ partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet:

Perditiſſima ratio eſt amorẽ petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. 177
Hic & ea verba quæ caſus habẽt, ad caſus ſimiles: & illa quæ nõ habent, ad ſimiles exitus veniunt. Annominatio eſt, cum ad idem verbũ & nomen acceditur cõmutatione vocũ, vel additione vnius literæ, aut literarũ, aut ſyllabæ, aut ſyllabarum: aut ad res diſſimiles ſimilia verba accõmodãtur. Ea multis & variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiuſdẽ literæ, ſic: Hic qui ſe magnifice iactat atque oſtẽtat, vænijt à te antè, quàm Romã venit. Ex cõtrario, ſic: Hic quos homines alea vincit, eos ferro ſtatim vincit. Productione eiuſdẽ literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auiũ. Breuitate eiuſdem literæ, hoc modo: Hic tametſi videtur eſſe honoris cupidus, tamen non tantũ curiã diligit, quantũ Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori malet obtemperare. Demendis literis, ſic: Si lenones tanquã leones vitaſſet, vitæ ſe tradi- 178
diſſet. Trãſferendis literis, ſic: Videte Iudices, vtrũ homini nauo, an vano credere malitis. Item, Nolo eſſe laudator, ne videar adulator. Cõmutandis, hoc modo: Deligere oportet, quẽ velis diligere. Hæ ſunt annominationes, quæ in literarũ breui cõmutatione aut productione, aut trãſlatione, aut aliquo huiuſmodi genere verſantur. Sunt autẽ aliæ, quæ nõ habent tam propinquã in verbis ſimilitudinẽ, & tamen diſſimiles nõ ſunt: quibus de generibus vnũ eſt huiuſmodi: Quid veniã, qui ſim, quare veniã, quẽ inſimulem, cui proſim, quẽ poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in quibuſdã verbis quædam ſimilitudo nõ tam affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamẽ adhibenda nonnunquã. Alterum genus huiuſmodi: Demus operã Quirites, ne omnino P.C. circunſcripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad ſimilitudinẽ, quàm illa ſuperior, ſed minus, quàm illæ ſuperiores: 179
propterea quòd nõ ſolum additæ, ſed vno tẽpore demptæ quoque literæ ſunt. Tertiũ genus eſt, quod verſatur in caſuũ cõmutatione, aut vnius aut plurium nominũ. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo labore animum ad virtutes à pueritia confirmauit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude & gloria vulgatæ ſunt. Alexandrũ omnes maxime metuerũt, item plurimũ dilexerunt. Alexandro ſi vita data longior eſſet, oceanum Macedonũ gloria tranſuolaſſet. Varie hic vnum nomen in cõmutatione caſuũ volutatũ eſt. Plura nomina caſibus cõmutatis, hoc modo facient annominationẽ. Tiberium Gracchum remp. adminiſtrantem prohibuit indigna nex diutius in ea cõmorari. C. Graccho ſimiliter occiſio oblata eſt, quæ reip. virũ amantiſſimum ſubito de ſinu ciuitatis eripuit. Saturninũ fide captum malorum perfidia per ſcelus vita priuauit. Tuus ô Druſe 180
ſanguis domeſticos parietes, & vultũ parentis aſperſit. Sulpitio, cui paulo antè omnia concedebant, eum breui ſpatio nõ modo viuere, ſed etiã ſepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationũ, quorum vnũ in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus verbis, tertiũ in annominationibus poſitum eſt, perraro ſumenda ſunt, cum in veritate dicemus: propterea quòd non hæc videntur reperiri poſſe ſine elaboratione & cõſumptione operæ. Eiuſmodi autẽ ſtudia ad delectationem, quàm ad veritatẽ videntur accõmodatiora. Quare fides & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur authoritas dicendi, ſed offenditur quoque in eiuſmodi oratione auditor, propterea quòd eſt in his lepos, & feſtiuitas, nõ dignitas, neque pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & cõcin- 181
na, cito ſatietate afficiunt aurũ ſenſum faſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebro his generibus vtemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita ſi rarò has interſeremus exornationes, & in cauſa tota varie diſpergemus, cõmode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationẽ. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit: deinde ſubiicimus id quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurũ ſit, aut offuturum illis è cõtrario, hoc modo: Quæro igitur vnde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimoniũ relictum eſt? at patris bona vænierũt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiam à neceſſariis omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiã inſuper ipſe grandi ſponſione victus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, 182

ſicut omnes videtis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut vnde licitum non eſt, pecunias ac-
cepit. Item, Sæpe Iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quã ne inimici qui-
dem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorũ nihil poteſt aduerſarius facere. Nam
verũ ad patris eius virtutẽ confugiet? at eum vos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam re-
uertetur antiquã vitam alicubi honeſte tractatã? nam hic quidẽ ante oculos veſtros quo-
modo vixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus vos conueniat cõmo-
ueri? at hi quidẽ nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt qui ſibi nõ putet turpe, iſtius a-
micũ nominari. Item, Credo inimicũ, quem nocentẽ putabas, in iudicium adduxiſti? non:
nam indemnatũ necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne ſcriptas quidem
183 iudicaſti. Cum ipſe te veteris amicitiæ cõmonefaceret, commotus es? at nihilo minus, ſed
etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, miſericordia mo-
tus es? at eorum patrem crudeliſſime ſepultura quoque prohibuiſti. Multũ ineſt acrimo-
niæ & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cum quæſitum eſt quid oporteat,
ſubiicitur id nõ eſſe factum. Quare facillime fit, vt augeatur indignitas negotii. Ex eodẽ
genere vt ad noſtrã quoque perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere
cõueniret, cum à tanta Gallorum multitudine circũſederer? an dimicarem? at cum parua
manu tum prodiremus, locũ quoque inimiciſſimũ habebamus. Sederẽ in caſtris? at neque
ſubſidiũ, quod expectarẽ, habebamus, neque erat quo vitam produceremus. Caſtra relin-
querem? at obſidebamur. Vitã militum negligerẽ? at eos videbar ea accepiſſe conditione,
184 vt quoad poſſem, incolumes patriæ & parentibus conſeruarem. Hoſtium conditionẽ re-
pudiarem? at ſalus antiquior eſt militũ, quàm impedimentorũ. Huiuſmodi conſequũtur,
identidem ſubiectiones, vt ex omnibus oſtendi videatur, nihil potius, quàm quod factum
ſit, faciendum fuiſſe. Gradatio eſt, in qua non antè ad conſequens verbum deſcenditur,
quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quæ reliqua ſpes libertatis manet, ſi
illis & quod libet, licet: & quod licet, poſſunt: & quod poſſunt, audent: & quod audent, fa-
ciunt: & quod faciũt, vobis moleſtũ non eſt? Item, Non ſenſi hoc, & nõ ſuaſi: neque ſuaſi,
& non ipſe ſtatim facere cœpi: neque facere cœpi, & nõ perfeci: neque perfeci, & nõ pro-
baui. Item, Africano induſtria virtutẽ, virtus gloriã, gloria æmulos cõparauit. Item, Im-
perium Græciæ fuit apud Athenienſes, Athenienſiũ potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſu-
185 peraucre Thebani, Thebanos Macedones vicerũt, qui ad imperiũ Græciæ breui tempore
adiunxerunt Aſiam bello ſubactam. Habet in ſe quendã leporem ſuperioris cuiuſque cre-
bra repetitio verbi, quæ propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicuius
proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolute, hoc modo: Maieſtas reip. eſt, in qua
cõtinetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus,
aut cõuitio aures, aut aliqua turpitudine vitã cuiuſpiam violant. Item, Non eſt iſta diligẽ
tia, ſed auaritia: ideo quòd diligentia eſt accurata cõſeruatio ſuorũ, auaritia iniurioſa ap-
petitio alienorũ. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quòd fortitudo, eſt
cõtemptio laboris & periculi cum ratione vtilitatis, & cõpenſatione cõmodorum: teme-
ritas eſt cum incõſyderata laborũ perpeſſione gladiatoria periculorũ ſuſceptio. Hæc igitur
186 cõmoda putatur exornatio, quòd omnẽ rei cuiuſpiam vim & poteſtatẽ ita dilucide pro-
ponit, & breuiter explicat, vt neque pluribus verbis oportuiſſe dici videatur, neq; lucidius
potuiſſe dici putetur. Trãſitio vocatur, quæ cũ oſtendit breuiter quod dictũ ſit, proponit
item breui quod cõſequatur, hoc modo: In patriã cuiuſmodi fuerit, habetis: nũc in parẽtes
qualis extiterit, cõſyderate. Item, Mea in iſtũ beneficia cognoſcitis: nũc quomodo iſte mihi
gratiã retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantũ exornatio ad duas res: nã & quid dixerit cõ
monet, & ad reliquũ cõparat auditorẽ. Correctio eſt, quæ tollit id quod dictũ eſt, & pro
eo id quod magis idoneũ videtur, reponit, hoc pacto: Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet,
imò innuiſſet modo, hoc facile perfici poſſet. Item, Nã poſtquã iſti vicerũt, atque adeo victi
ſunt, eam quomodo victoriã appellẽ, quæ victoribus plus calamitatis, quàm boni dederit?
187 O virtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerũque, atque adeo inſectaris! Cõmoue-
tur hoc genere animus auditoris. Res enim cõmuni verbo elata, tantũmodo dicta videtur:

ea post ipsius oratoris correctionē magis idonea fit pronūtiatione. Non igitur satius esset,
dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimū & electissimum verbū deuenire?
Est cum non est satius, si cōmutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, vt cū
eam cōmuni verbo appellaris, leuius dixisse videaris: cum ad electius verbum accedas, in-
signiorē rem facias. Quòd si continuo venisses ad id verbum, nec rei, nec verbi gratia ani-
maduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut nō scire, aut nolle dicere,
id quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni
intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relin-
quo. Et illud prætereo, quòd te rei militaris infrequentem tradidisti. Deinde quòd in- 188
iuriarum satisfecisti Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad
illud de quo iudicium est. Item, Non dico te ab sociis pecunias accepisse: non sum in eo
occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omniū depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas
omitto. Hæc vtilis est exornatio, si aut rem quam non pertineat aliis ostendere, occulte
admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut
facile potest reprehendi: vt vtilius sit occulte fecisse suspicionem, quàm huiusmodi intē-
disse orationem quæ redarguatur. Disiunctio est, cum eorum de quibus dicimus, aut v-
trunque, aut vnumquodque certo concluditur verbo, sic: Pop. Rom. Numantiam deleuit,
Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numātinis vires cor-
poris auxiliatæ sunt, nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil 189
Corinthiis erudita calliditas præsidii tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas
opitulata est. Item, formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate extinguitur. Hîc
vtrūque, & in superiore exemplo vnāquanque rem certo verbo concludi videmus. Cō-
iunctio est, quū interpositione verbi & superiores orationis partes cōprehenduntur & in-
feriores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate. Adiūctio est,
cum verbū, quo res cōprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremū col
locamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas, aut morbo, aut vetustate. Postre
mum sic: Aut morbo aut vetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatē disiūctio est
apposita. quare rarius vtemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare
sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio 190
est, cum ratione amplificationis, aut cōmiserationis, eiusdem vnius, aut plurium verborū
iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat.
Item, Cōmotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es cōmotus. Item, Nūc
etiam audes in horum conspectū venire proditor patriæ, proditor inquam patriæ venire
audes in horum conspectum? Vehementer auditorem cōmouet eiusdem redintegratio
verbi, & vulnus maius efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in
eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ nō iterans idem redintegrat verbū, sed
id cōmutat quod positum est, alio verbo quod idem valeat, hoc modo: Remp. radicitus
euertisti, ciuitatē funditus deiecisti. Item, Patrē nefarie verberasti, parēti manus scelerate
intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum cōmoueri, cum grauitas prioris dicti renoua- 191
tur interpretatione verborū. Cōmutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex
traiectione ita efferuntur, vt à priore posterior cōtraria priori proficiscatur, hoc modo:
Esse oportet vt viuas, non viuere vt edas. Item, ea te poëmata non facio, quia cuiusmodi
volo non possum, cuiusmodi possum nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt:
quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema
debet esse. Item, Si stultus es, ea re taces: non tamen si taces, ea re stultus es. Non potest
dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione, verba quoque conuertā-
tur. Plura subiecimus exempla, vt quoniam difficile est hoc genus exornationis inuen-
tu, dilucidum esset, vt cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Per-
missio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere ali- 192
cuius voluntati, sic: Quoniam omnibus rebus surreptis solum mihi superest animus &
corpus, hæc ipsa quæ mihi de multis sola relicta sunt, vobis & vestræ condono potestati.

Vos me, quo pacto vobis videtur, vtamini atque abutamini, licebit impune: in me quicquid libet statuite, dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam cõmouendam vehementissime est accõmodatum. Dubitatio est, cum quærere videtur orator, vtrũ de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. COSS. siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue vtrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omniũ mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Ex-
93 peditio est, cum rationibus cõpluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, vna relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cum constet istum nostrũ fundum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse, aut vsu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi venisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere nõ potuisti: tuum vsu fecisse etiam nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me viuo mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo vt me vi de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, vt cum velimus, ea possimus vti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ coniunctionibus verborum è medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem parẽti, pare cognatis,
94 obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionẽ, noli quicquam recusare, da seruos in quæstionem, stude verum inuenire. Hoc genus & acrimoniã habet in se, & vehementissimũ est, & ad breuitatẽ accõmodatum. Præcisio est, cũ dictis quibusdã, reliquum quod cœptum est dici, relinquitur inchoatũ, sic: Mihi tecũ præcertatio non est, ideo quòd Po. Ro. me: nolo dicere, ne cui forte arrogans videar: te autẽ sæpe ignominia dignum putauit. Item, tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domi non ausim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex iis quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sa-
95 gittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexãdrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes verborũ, quas idcirco nõ vage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quia omnes in vno genere positæ sunt. Nam earũ omniũ hoc propriũ est, vt ab vsitata verborũ potestate recedatur, atque in aliam rationẽ cũ quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima, quæ nos admonet, vt cui rei nomẽ aut nõ sit, aut satis idoneũ nõ sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, vt maiores rudere, vagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerunt. Significãdæ rei causa, sic: Postquã iste in remp. fecit impetũ, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere ra-
96 rò vtendũ est, ne noui verbi assiduitas odium pariat: sed si cõmode quis eo vtatur & raro, non modo nõ offendet nouitate, sed exornabit etiã orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, vt siquis cum loquatur de Gracchis: At non Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, siquis de aduersario dicat: Videte nunc, inquiet, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto nõ inornate poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ ab rebus propinquis & finitimis trahit orationẽ, qua possit intelligi res, quæ non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inuentore conficitur, vt siquis de Tarpeio loquens, eum Capitolium nominet. Aut ab inuento, vt
97 siquis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum, vt siquis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam cito Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facile ex Italia armatura transalpina depulsa est. Aut id quod fit ab eo qui facit, vt siquis cum bello velit ostendere aliquid quempiam

fecisse,dicat: Mars istud te facere necessario coegit. Aut si quod facit,ab eo quod fit,vt cũ
desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit:& frigus pigrũ,quia pigros efficit. Ab eo
quod continet,id quod cõtinetur,hoc modo denominabitur: Armis Italia nõ potest vin-
ci,nec Græcia disciplinis:nam hîc pro Græcis & Italis,quæ continent,notata sunt. Ab eo
quod continetur,id quod continet, vt siquis aurũ vel argentum,aut ebur nominet,quum
diuitias velit nominare. Harum omnium denominationũ magis in præcipiendo diuisio,
quàm in quærendo difficilis inuentio est,ideo quòd plena consuetudo est nõ modo poe- 198
tarum & oratorum,sed etiam quotidiani sermonis,huiusmodi denominationum. Cir-
cuitio,est oratio rem simplicem assumpta circunscribens elocutione,hoc pacto: Scipionis
prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hîc,nisi ornandi ratio quædam esset habita,
Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est,quæ verborum pertur-
bat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc vobis deos immortales
arbitror dedisse virtute pro vestra. Transiectione hoc modo: Instabilis in istum plurimũ
fortuna valuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene viuẽdi casus facultates. Huiusmo
di transiectio,quæ rem nõ reddit obscuram, multum proderit ad continuationes,de qui-
bus antè dictum est:in quibus oportet verba sicut à poetis in quendam extruere numerũ,
vt perfecte & perpolitissime possint esse absolutæ. Superlatio,est oratio superans verita- 199
tem,alicuius augendi minuendíve causa. Hæc sumitur separatim,aut cum cõparatione.
Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate,imperii magnitudinem solis
ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione,aut à similitudine, aut à præstantia su-
perlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum cãdorem, aspectu igneum ardorem
assequebatur. A præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Ex eo-
dem genere hoc est, Tantus erat in armis splendor, vt solis fulgor obscurior videretur.

Intellectio est,cum res tota parua de parte cognoscitur,aut de toto pars. De parte totũ
sic intelligitur: Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonii cõmonebant? Nam hîc om-
nis sanctimonia nuptiarum,vno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, vt siquis ei,qui
vestitũ aut ornatũ sumptuosum ostẽtet,dicat, Ostentas mihi diuitias,& locupletes copias 200
iactas. Ab vno plura intelliguntur hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio,fuit immanis
ille transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus sensit. A pluribus vnum sic
intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat:itaque anhelans ex imis pulmo-
nibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani,& Galli,& togati,
& hîc vnum pectus & vnus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuita-
tis,hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est,quæ verbo simili & propinquo, pro certo
& proprio abutitur,hoc modo: Vires hominis breues sunt,aut parua statura,aut longum
in homine consilium,aut oratio magna,aut vti pauco sermone. Nam hîc facile est intel-
lectu,finitima verba rerum dissimilium,ratione abusionis esse traducta. Translatio est,
cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinẽ recte vi- 201
detur posse transferri. Ea vtimur rei ante oculos ponendæ causa,sic: Hic Italiam tumul-
tus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa,sic: Recens aduentus exercitus subito ci-
uitatem extinxit. Obscœnitatis vitandæ causa,sic: Cuius mater quotidianis nuptiis dele-
ctatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, & calamitas istius explere inimicitias,& ne-
fariam saturare crudelitatẽ potuit. Minuendi causa,sic: Magno se prædicat auxilio fuisse,
quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi causa,sic: Aliquãdo reip. rationes,
quæ malitia nocentum exaruerant,virtute optimatum reuirescunt. Translationẽ dicunt
pudentem esse oportere, vt cum ratione in consimilem rem transeat,ne sine delectu te-
mere & cupide videatur in dissimilem transcurrisse. Permutatio,est oratio aliud verbis,
aliud sentẽtia demonstrans. Ea diuiditur in treis parteis,similitudinem,argumentũ,con- 202
trarium. Per similitudinem sumitur,cum translationes vna aut plures frequenter ponun-
tur à simplici ratione ductæ,sic: Nam cum canes fungãtur officiis luporum,cuinam præ-
sidio pecuaria credemus? Per argumẽtum tractatur,cum à persona,aut à loco,aut à re ali-
qua similitudo,augendi aut minuendi causa ducitur,vt siquis Drusum,Gracchum,Nu-

mitotem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic, vt ſiquis hominem prodigum & lu-
xurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremò, quod ex contra-
rio ſumitur: & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per tranſlationem argumento
poterimus vti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noſter, ſiue
vt crudelis eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſiquem impium, qui patrem verberauerit, AE-
103 neam vocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè,
quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, vt deinceps
ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quædam diſ-
pertiuntur, hoc modo: Qui veſtrum Iudices nomen Senatus diligit, hunc oderit neceſſe
eſt: petulantiſſime enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendi-
diſſimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe velit, ne iſte ſua
turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ atque dedecori ſit. Qui parẽtes habetis, oſtendi-
te iſtius ſupplicio vobis homines impios nõ placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exẽplum,
quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium
104 eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi Sena-
tus voluntatem. Populi officium eſt, res optimas & homines idoneos maxime ſuis ſen-
tentiis eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere &
propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, vnumquẽque horum
in officio ſuo continere. Quare L. Caſſi, ſi in cauſa teſtem, præterquam quod ſciat, aut au-
dierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonũ cõ
miſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt
hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, offi-
cium ſeparat, & res diuidit plures. Licẽtia eſt, cum apud eos, quos aut vereri, aut metue-
re debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos
105 hi diligunt, cũ in aliquo errato vere reprehẽdi poſſe videantur, hoc modo: Miramini Qui-
rites, quòd ab omnibus veſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam veſtram nemo ſuſcipiat,
quòd ſe nemo veſtri defenſorem profiteatur: id tribuite veſtræ culpæ, atque definite iſtud
mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere ac vitare debeant? Recordami-
ni quos habueritis defenſores, ſtudia eorum vobis ante oculos proponite. Deinde exitus
omnium conſyderate, tum vobis veniat in mentem, vt vere dicam, negligentia veſtra, ſiue
ignauia potius, illos omnes ante oculos veſtros trucidatos eſſe, inimicos eorũ veſtris ſuf-
fragiis in ampliſſimũ locum perueniſſe. Item, Nam quid fuit Iudices, quare in ſententiis
ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſſimæ res
erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? non contrà tenuiter, & nugato-
106 rie reſponſum? Hic vos veriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimare-
mini. Dum eam vitaſtis vituperationem, quæ longe à vobis erat abfutura, eam inueniſtis,
vt timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepi-
ſtis: cum etiam maiores impendere videantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte
lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incõmodi nuntiatur, & eum, cuius opera
nobis hæc accidunt, vos remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad
poteſtis in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimium videbitur acrimoniæ habere, multis mi-
tigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego virtutem
veſtram quæro, ſapientiam deſydero, veterem conſuetudinem requiro, vt quod erit com-
motum licentia, id laude mitigetur, vt altera res ab iracundia & moleſtia remoueat, al
107 tera res ab errato deterreat. Hæc res, ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maxime
facit, vt & illi qui audient, à culpa abſint, & nos qui dicimus, amici eorum, & veritatis eſſe
videamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicẽdo, quod aſtutiore ratione compa-
ratur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt obiurgari: aut id
quod ſcimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quomodo accipiant: ſed tamen
veritate cõmoueri, vt nihilo ſecius dicamus. Horum amborum generum exẽpla ſubiicie-

mus. Prioris, huiusmodi: Nimium Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimium
crediris vnicuique, existimatis vnũquẽque eniti, vt perficiat quæ vobis pollicitus sit: erra-
tis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia vestra est, quia, quod erat in vestra pote-
state, ab aliis petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exẽplum:
Mihi cum isto, Iudices, fuit amicitia, sed ista tamẽ amicitia, tametsi vereor quomodo ac- 108
cepturi sitis, tamen dicã, vos me priuastis. quid ita? quia vt vobis essem probatus, eum, qui
vos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licen-
tiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si ni-
miũ fuerit aspera, mitigabitur laude: & assimulatione, de qua superius diximus, quæ nõ in-
diget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animũ auditoris
se accõmodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut
natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregiũ: quod, nequa significetur arrogans ostẽ-
tatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico,
me labore, & industria curasse, vt disciplinam militarẽ non in postremis tenerem. Hic si-
quis dixisset, vt optime tenerem, tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset: nunc & 109
ad inuidiam vitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Vtrum igitur
auaritiæ causa, aut egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ: at largissimus fuit in amicos,
quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis: at huic quidem pater,
nolo nimium dicere, non tenuissimũ patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est, ne
magnum aut maximũ diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum quos defendemus, egre-
giis cõmodis, proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam cõtrahunt in vi-
ta, & odium in oratione, si inconsyderate tractes. Quare, quẽadmodum in ratione viuen-
di fugitur inuidia, sic in dicendo consilio vitatur odium. Descriptio nominatur, quæ re-
rum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum granitate expositionem, hoc
modo: Quòd si istum Iudices vestris sententiis liberaueritis, statim sicut è cauea leo mis- 110
sus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis volitabit, & vagabitur in foro, acuens
dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque igno-
tos incursaus, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac
omnem familiã perfringens, remp. funditus labefactans. Quare Iudices eiicite eum de ci-
uitate, liberate omnes formidine, vobísque ipsis consulite. nam si istum impunitum dimi-
seritis, in vosmetipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam Iudices immiseritis.
Item, Nam si de hoc Iudices grauem sententiam tuleritis, vno iudicio simul multos iugu-
laueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est,
qnare velit in vita manere non habebit: filii parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despe-
ctui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at 111
inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti insultabunt in horum
miserias, superbi & re simul, & verbis inuehẽtur. Item, Nam neminem vestrũ fugit, Qui-
rites, capta vrbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contrà tulerint, statim crudelis-
sime trucidantur: cæteri qui possunt per ætatem & vires laborem ferre, rapiuntur in serui-
tutem: qui non possunt, vita priuantur: vno denique, atque eodem tempore domus hosti-
li flagrat incẽdio, & quos natura aut voluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxe-
rit, distrahuntur: liberi partim è gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur,
partim ante pedes constuprãtur. nemo Iudices est, qui possit satis rem cõsequi verbis, nec
referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel
misericodia potest cõmoueri, cum res consequẽtes comprehensæ vniuersæ perspicua bre- 112
uiter exprimũtur oratione. Diuisio est, quæ rem semouens à re, vtrãque absoluit ratio-
ne subiecta, hoc modo: Cnr ego nunc tibi quicquam obiiciam? si probus es, non meruisti:
sin improbus, non cõmoueris. Item, Quid nunc ego de meis propriis meritis prædicem? si
meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere
possim? Item, Duæ res sunt quæ possunt homines ad turpe compendium cõmouere, ino-
pia atque auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egentem

nunc videmus:quî potes igitur ostendere causam maleficii non fuisse? Inter hanc diuisio-
nem,& illam quæ de partibus orationis tertia est,de qua in libro primo diximus secundũ
narrationem,hoc interest:Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem,quibus
23 de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus,aut
pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in
tota causa dispersæ cogũtur vnum in locum,quò grauior,aut acrior,aut criminosior ora-
tio sit,hoc pacto:A quo tandem abest iste vitio? quid est Iudices,cur velitis eum liberare?
Suæ pudicitiæ proditor est,insidiator alienæ,cupidus,intemperans,petulans,superbus,im-
pius in parẽtes,ingratus in amicos,infestus in cognatos,in superiores contumax,in æquos
& pares fastidiosus,in inferiores crudelis,denique in omnes intolerabilis. Eiusdem gene-
ris est illa frequentatio,quæ plurimũ coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones,
quæ separatim dictæ,minutæ,& infirmæ erant,vnum in locum coactæ rem videntur per-
spicuam facere,nõ suspiciosam,hoc pacto: Nolite igitur,nolite Iudices,ea quæ dixi sepa-
24 ratim spectare:sed omnia colligite,& conferte in vnum.Si & commodum ad istum ex il-
lius morte veniebat,& vita hominis est turpissima,animus auarissimus, fortunæ familia-
res attenuatissimæ,& res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque
commode, neque iste commodioribus aliis rationibus facere potuit: neque præteritum
quicquam est ab isto,quod opus fuerit ad maleficium:neque factum,quod opus non fue-
rit:& cum locus idoneus maxime quæsitus,tum occasio aggrediendi commoda, tempus
adeundi opportunissimũ,spatium conficiẽdi longissimũ sumptum est,non sine maxima
occultandi & perficiendi maleficii spe:& præterea antè quàm occisus homo is est,iste vi-
sus est in eo loco,in quo est occisio facta,solus. Paulo pòst in ipso loco maleficii, vox il-
lius qui occidebatur,audita est:deinde post occisionem,istum multa nocte domũ rediisse
25 constat,postero die titubanter & inconstãter de occisione illius locutũ.Hæc partim testi-
moniis,partim quæstionibus & argumentis omnia cõprobantur,& rumore populi,quem
ex argumentis natum,necesse est esse verũ:vestrũ Iudices est,his in vnum locum collatis,
certam sumere scientiam,non suspicionem maleficii. Nam vnum aliquid aut alterũ po-
test in istum casu cecidisse suspiciose, vt omnia inter se à primo ad postremũ conueniant
maleficia,necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali
constitutione causæ ferme semper necessaria,& in cæteris generibus causarum,& in omni
oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est,cum in eodem loco manemus, & a-
liud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem,aut
de eadem re.Eandem rem dicemus,non eodem modo:nam id quidem obtũdere audito-
26 rem est,non rem expolire,sed cõmutare. Cõmutabimus tripliciter,verbis,pronuntiando,
tractando.Verbis cõmutabimus,cum res semel est dicta,iterũ aut sæpius aliis verbis,quæ
idem valeant,eadem res proferetur,hoc modo:Nullum tantũ est periculum,quod sapiẽs
pro salute patriæ vitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui
bonis erit rationibus prædictus,profectò nullum vitæ discrimen sibi pro fortunis reip.fu-
giendum putabit:& erit in ea sententia semper, vt pro patria studiose quamuis in magnã
descendat vitæ dimicationem. Pronuntiando cõmutabimus, si tum in sermone,tum in
acrimonia,tum in alio atque alio genere vocis atque gestus,eadẽ verbis cõmutando,pro-
nuntiatione quoque vehementius immutabimus.Hoc neque cõmodissime scribi potest,
neque parum est apertum,quare non eget exempli. Tertiũ genus est cõmutationis,quod
27 tractando conficitur,si sententiam traiiciemus,aut ad sermocinationem,aut ad exuscita-
tionem.Sermocinatio est,de qua planius paulo pòst suo loco dicemus.Nunc breuiter ad
hanc rem quod satis sit attingemus,in qua constituetur alicuius personæ oratio accõmo-
data ad dignitatem,hoc modo,vt quò facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia
recedamus:Sapiens,qui omnia reip.causa suscipiẽda pericula putabit,sæpe ipse secum lo-
quitur: Non mihi soli,sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriæ:vita quæ fa-
to debetur,saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me tute,atque honeste produxit
vsque ad hanc ætatem,muniuit meas rationes bonis legibus,optimis moribus,honestissi-

mis disciplinis. Quid est,quod à me satis ei persolui possit,vnde hæc accepta sunt? Quia
hæc loquitur secũ sapiẽs,sæpe ego in periculis reip.nullum ipse periculũ fugi. Item muta-
tur res tractãdo,si traducitur ad exuscitationẽ,cũ & nos cõmoti dicere videamur,& audi- 118
toris animũ cõmouemus,sic:Quis est tam tenui cogitatione præditus,cuius animus tan-
tis angustiis inuidiæ cõtinetur,qui nõ hunc hominẽ studiosissime laudet,& sapientissimũ
iudicet:qui pro salute patriæ,pro incolumitate ciuitatis,pro reip.fortunis, quãuis magnũ
atque atrox periculum studiose suscipiat,& libenter subeat. Equidem hunc hominẽ ma-
gis cupio satis laudare,quàm possim, idémque hoc certo scio vobis omnibus vsu venire.
Eadem res igitur his tribus in dicendo cõmutabitur rebus,verbis,pronuntiando,tractan-
do:sed tractando dupliciter,sermocinatione,& exuscitatione.Sed de eadem re cum dice-
mus,pluribus vtemur cõmutationibus.Nam cum rem simpliciter pronuntiauerimus, ra-
tionem poterimus subiicere.Deinde duplicẽ,vel sine rationibus,vel cum rationibus pro-
nuntiare sententiam.Deinde afferre contrariũ.de quibus omnibus diximus in verborum 119
exornationibus.Deinde simile & exemplum,de quo suo loco plura dicemus.Deinde cõ-
clusionem,de qua in secundo libro,quæ opus fuerunt,diximus,demonstrantes argumen-
tationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset
exornatio verbi,cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit
esse expolitio,quæ constabit ex frequentibus verborum exornationibus & sententiarum.
Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus
exemplo, vt scire possis quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratio-
ne tractetur. Sapiens nullum pro rep.periculum vitabit, ideo quòd sæpe fit,vt cũ pro rep.
perire noluerit,necessario cum rep.pereat.Et quoniam sunt omnia cõmoda à patria acce
pta,nullum incõmodum pro patria graue putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, 120
quod pro rep.subeũdum est,stulte faciunt. Nam neque effugere incõmoda possunt,& in-
grati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetunt,hi sapientes
putandi sunt,cum & eum quem debent honorem reip.reddunt,& pro multis perire ma-
lunt,quàm cum multis.Etenim vehementer est iniquum,vitam quam à natura acceptam
propter patriam conseruaueris,naturæ cum cogat reddere,patriæ cum roget non dare:&
cum possis cum summa virtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & igna-
uiam viuere:& cum pro amicis & parentibus & cæteris necessariis adire periculum velis,
pro rep.in qua & hoc & illud sanctissimũ nomẽ patriæ continetur,nolle in discrimen ve-
nire. Itaque vti contẽnendus est, qui in nauigando se quàm nauim mauult incolumẽ:ita
vituperãdus,qui in reip.discrimine,suæ,plus quàm cõmuni saluti consulit.Naue enim fra 121
cta multi incolumes euaserunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod
mihi bene videtur Decius intellexisse,qui se deuouisse dicitur,& pro legionibus in hostes
misisse medios.Vnde amisit vitam,at non perdidit:re enim vilissima & parua maximam
redemit:dedit vitam,accepit patriam: amisit animã, potitus est gloria,quæ cum summa
laude prodita vetustate quotidie magis enitescit.Quòd si pro rep.debere accedere ad peri-
culum,& ratione demonstratũ est,& exemplo cõprobatum,ii sapientes sunt existimandi,
qui nullum pro salute patriæ periculum vitant. In his igitur generibus expolitio versa-
tur,de qua producti sumus vt plura diceremus,quòd nõ modo cum causam dicimus, ad-
iuuat,& exornat orationem,sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facul
tatem.Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis,in di- 122
cendo vti cum exornabimus argumentationẽ,de qua diximus in libro secundo. Com-
moratio est,cum in loco firmissimo,quo tota causa cõtinetur,manetur diutius,& eodem
sæpius reditur.hac vti maxime conuenit,& id est oratoris boni maxime proprium.Non
enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi.Huic exemplum satis
idoneum subiici non potuit,propterea quòd hic locus nõ est à tota causa separatus, sicut
mẽbrum aliquod,sed,tanquam sanguis,profusus est per totum corpus orationis. Con-
tentio est,per quam contraria referuntur.Ea est in verborum exornationibus,vt antè do-
cuimus, eiusmodi:Inimicis te placabilem,amicis inexorabilem præbes.In sententiarum,

huiuſmodi:Vos huius incõmodis lugetis,iſte reip.calamitate lætatur.Vos veſtris fortunis
23 diffiditis,iſte ſolus ſuis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionũ genera hoc intereſt:
illud ex verbis celeriter relatis conſtat,hîc ſententiæ contrariæ ex comparatione referãtur
oportet. Similitudo, eſt oratio traducens ad rem quampiã aliquid ex re diſpari ſimile.
Ea ſumitur,aut ornandi cauſa,aut probandi,aut apertius dicendi,aut ante oculos ponẽdi.
Et quo modo quatuor de cauſis ſumitur,ita quatuor modis dicitur:per contrariũ,per negationem,per breuitatem,per collationem.Ad vnãquanque ſumendæ cauſam ſimilitudinis accõmodabimus ſingulos modos pronuntiandi. Ornandi cauſa ſumitur per cõtrariũ,
ſic: Non enim queẽadmodum in palæſtra qui tædas ardentes accipit,celerior eſt in curſu
continuo,quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus,qui accipit exercitum,quàm
ille qui decedit:propterea quòd defatigatus curſor integro facem, hic peritus Imperator
24 imperito exercitum tradit.Hoc ſine ſimili ſatis plane,& perſpicue,& probabiliter dici potuit,hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere ſolere.ſed ornandi cauſa ſimile ſumptum eſt,vt orationi dignitas quædam cõparetur. Dictum eſt autem per contrarium.Nam tunc ſimilitudo ſumitur per cõtrarium,cum ei rei
quam nos probamus,aliquam rem negamus eſſe ſimilem,vt paulo antè,cum de curſoribus aſſerebamus.Per negationem dicetur probandi cauſa,hoc modo:Neque equus indomitus,quãuis natura bene cõpoſitus ſit,idoneus poteſt eſſe ad eas vtilitates, & aptus,quæ
deſyderantur ab equo:neque homo indoctus,quãuis ſit ingenioſus,ad virtutẽ poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt,quòd magis eſt veriſimile,nõ poſſe virtutem ſine doctrina comparari,quoniã nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe:ergo ſumptum
25 eſt probandi cauſa. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo
ſimilitudinis verbo.Sumitur & apertius dicendi cauſa ſimile per breuitatem, hoc modo:
In amicitia gerenda,ſicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, vt quoad neceſſe ſit,peruenire poſſis:ſed vt productus ſtudio,& viribus vltra facile procurras.Nam hoc
ſimile eſt,vt apertius intelligatur,mala ratione facere qui reprehẽdant eos,qui verbi cauſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant:propterea quòd in curſore tantum velocitatis eſſe oporteat,vt efferatur vſque ad finem: in amico tantum beneuolentiæ ſtudium,
vt vltra quàm amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt
per breuitatem.Non enim ita vt in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt,ſed vtræque res cõ
iunctæ & confuſe pronuntiatæ ſunt.Ante oculos ponendi negotii cauſa,ſumetur ſimilitu-
26 do cum dicetur per collationem,ſic:Vti citharœdus,cum prodierit optime veſtitus,palla
inaurata indutus,cum chlamyde purpurea coloribus variis intexta, & cum corona aurea
magnis fulgentibus gẽmis illuminata,citharam tenens exornatiſſimã, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma & ſpecie ſit,& ſtatura appoſita ad dignitatem,ſi cum magnam populo commouerit his rebus expectationem,repente ſilentio facto,vocem emittat acerbiſſimã cum turpiſſimo corporis motu,quò melius ornatus ſit,& magis fuerit expectatus,eò magis deriſus & cõteptus eiicitur: ita ſiquis in excelſo loco, & in magnis ac
locupletibus copiis collocatus,fortunæ muneribus, & naturæ cõmodis omnibus abundabit,ſi virtutis & artium,quæ virtutis magiſtræ ſunt,egebit:quò magis cæteris rebus erit copioſus,& illuſtris,& expectatus,eò vehemẽtius deriſus, & contemptus ex omni conuentu
27 bonorum eiicietur.Hoc ſimile exornatione vtriuſque rei,& alterius inſcitia artificii, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectu omnium rem ſubiecit. Dictum autem eſt
per collationem,propterea quòd propoſita ſimilitudine,paria ſunt omnia relata. In ſimilibus obſeruare oportebit diligenter,vt cum rem afferamus ſimilem,cuius rei cauſa ſimilitudinem attulerimus,verba quoque ad ſimilitudinem habeamus accõmodata.id eſt huiuſmodi: Ita vt hirundines æſtiuo tempore præſto ſunt,frigore pulſæ recedunt: ex eadem
ſimilitudine nunc per tranſlationem verba ſumimus,ita falſi amici ſereno vitæ tempore
præſto ſunt,ſimulatque hyemem fortunæ viderint,deuolant omnes. Sed inuentio ſimiliũ
facilis erit,ſiquis ſibi omnes res animatas & inanimatas,mutas & loquẽtes,feras & manſuetas,terreſtres,& cæleſtes,& maritimas,artificio,caſu,natura comparatas,vſitatas,atque

inusitatas,frequenter ante oculos poterit ponere,& ex his aliquam venari similitudinem, 18
quæ aut ornare,aut docere, aut apertiorẽ rem facere,aut ponere ante oculos possit. Non
enim res tota toti rei necesse est similis sit,sed ad ipsum ad quod conferetur similitudinẽ
habeat oportet. Exemplum,est alicuius facti,aut dicti præteriti cum certi authoris no-
mine propositio. Id sumitur iisdem de causis,quibus similitudo. Rem ornatiorem facit,
cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur. Apertiorem,cum id quod sit obscurius,ma-
gis dilucidum reddit.Probabiliorem,cum magis verisimilem facit.Ante oculos ponit,cũ
exprimit omnia perspicue,vt res dicta propè manu tentari possit. Vniuscuiusque generis
singula subiecissemus exempla,nisi exemplum quod genus esset in expolitione demon-
strassemus,& causas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus,neque pauca
quo minus intelligeretur,neque re intellecta,plura conscribere. Imago, est formæ cum 19
forma cũ quadam similitudine collatio. Hæc sumitur aut laudis,aut vituperationis causa.
Laudis causa,sic: Ibat in prælium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi simi-
lis. Vituperationis,vt in odium,aut in inuidiam,aut in contẽptionẽ adducat.Vt in odium,
hoc modo:Iste quotidie per forum mediũ,tanquam iubatus draco serpit,dentibus adun-
cis,aspectu rabido,spiritu venenato,circunspectans huc & illuc, siquẽ reperiat, cui aliquid
mali faucibus afflare, quem ore attingere,dentibus insecare,lingua aspergere possit. Vt in
inuidiam adducat,hoc modo: Iste qui diuitias suas iactat,sicut gallus è Phrygia,aut ario-
lus quispiam depressus,& oneratus auro clamat,& delirat. Vt in cõtemptionem adducat,
sic: Iste,qui tanquam cochlea abscondens, retentat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur
cũ domo sua,& aufertur. Effictio est, cũ exprimitur & effingitur verbis corporis cuius- 20
piam forma,quoad satis sit ad intelligẽdum,hoc modo:Hũc dico Iudices rubrum,breuẽ,
incuruum,canum, subcrispum,cæsium,cui sane magna est in mento cicatrix,siquo modo
potest vobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum vtilitatem,siquẽ velis ostẽ-
dere:tum venustatem,si breuiter & dilucide facta est. Notatio est, cum alicuius natura
certis describitur signis,quæ,sicuti notæ quædam,naturæ sunt attributa.Vt si velis nõ di-
uitem,sed ostentatorem pecuniosum describere: Iste,inquies,Iudices qui se dici diuitem
putat esse præclarum, primũ nunc videte, quo vultu nos intueatur, nónne vobis videtur
dicere, Darem,si mihi molesti nõ essetis:cum vero sinistra mentum subleuat,existimat se
gemmæ nitore,& auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit
hunc vnum,quem ego noui,vos non arbitror nouisse,alio nomine appellat, deinde alio 21
atque alio : Heus tu,inquit,veni Sannio,nequid isti Barbari perturbent, vt ignoti qui au-
diunt,vnum putent eligi de multis:ei dicit in aurem,aut vt domi lectuli sternãtur,aut ab
auunculo rogetur AEthiops,qui ad balneas veniat,aut asturconi locus ante ostium suum
detur,aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ cõparetur. Deinde exclamat, vt omnes
audiant,Videto vt diligenter enumeretur,si potest ante noctem. Puer qui iam bene ho-
minis naturam nouit,tu illo plures mittas oportet,inquit,si hodie vis transnumerari. Age
inquit,duc tecum Libanum & Sosiam. Sanè. Deinde casu veniunt hospites homini,qui
istum splendide,dum peregrinaretur,receperunt:ex ea re homo hercle sanè conturbatur,
sed tamen à vitio naturæ non recedit. Bene,inquit,facitis,cum venitis:sed rectius fecisse-
tis,si ad me domum rectà abüssetis.Id fecissemus,inquiunt illi,si domum nouissemus.At 22
istud quidem facile fuit vndelibet inuenire.Verum ite mecũ.sequuntur illi,sermo interea
huius consumitur omnis in ostentatione.Quærit in agris cuiusmodi frumenta sint,negat
se,quia villæ incensæ sint,accedere posse,nec ædificare etiam nunc audere,tametsi in Tu-
sculano quidem cœpi insanire,& in iisdem fundamẽtis ædificare. Dum hæc loquitur,ve-
nit in ædes quasdam,in quibus sodalitium erat eodem die futurũ,quo iste pro notitia do-
mini ædium ingreditur cum hospitibus:Hîc,inquit,habito,perspicit argentum quod erat
expositum,visit triclinium stratum,probant. accedit seruulus,dicit homini clare,dominũ
iam venturum,si velit exire.Itáne inquit?Eamus hospites,frater venit ex Salerno,ego illi
obuiam pergam:vos huc decima venitote.hospites discedunt. Iste se raptim domũ suam 23
coniicit:illi decima,quo iusserat,veniunt:quærũt hunc,reperiunt domus cuia sit:in diuer-

ſoriū deriſi conferūt ſeſe. Vident hominē poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant, ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, angiporto toto deerraſſe, contra valetudinem ſuam ſe ad multā noctem expectaſſe. Sannioni puero negotiū dederat, vt vaſa, veſtimenta, pueros corrogaret, ſeruulus nō inurbanus ſatis ſtrenue & concinne comparat, iſte hoſpites domū deducit. Ait ſe ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe, nunciat interea puer argentū repeti (pertimuerat enim qui cōmodarat) Apagete, inquit, ædes cōmodaui, familiā dedi: argentū quoque vult: tametſi hoſpites habeo, tamen vtatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego quæ deinde efficiat, narrem: eiuſmodi eſt hominis natura, vt quæ ſingulis diebus efficiat gloria atque oſtentatione, ea vix annuo ſermone enarrare poſſim.

94 Huiuſmodi notationes, quæ deſcribunt quod conſentaneū ſit vniuſcuiuſque naturæ, vehementer habent magnā delectationē: totā enim naturam cuiuſpiā ponunt ante oculos, aut glorioſi, vt nos exempli cauſa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris: denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione. Sermocinatio eſt, cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus vrbs redundaret, & omnes timore oppreſſi domi continerētur, venit iſte cum ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinque adoleſcentes hominē ſimili ornatu ſubſequuntur, irrumpit in ædes ſubito, deinde magna voce: Vbi eſt iſte beatus, inquit, ædiū dominus? quin mihi præſto fuit? quid tacetis? Hic alii omnes ſtupidi timore obmutuerūt. Vxor illius infœliciſſimi cum maximo fletu ad iſtius

95 pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per ea quæ tibi dulciſſima ſunt in vita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuete fortunam, nos quoque fuimus beati, noſce te eſſe hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea veniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul vt audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſſequa puerorum, abſconde pueros, defende, fac vt incolumes ad adoleſcētiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iſte præſto, Sedes, inquit, audax? nō vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne plane victus eſſem, nunc video in iudicio mecum contendere non vis, vbi ſuperari turpiſſimū eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me vis, occidar equidem, ſed victus non peribo. At ille, In extremo

96 vitæ tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem vides dominari, vis ſupplicare? Tum mulier, Imo quidem iſte rogat & ſupplicat, ſed tu quæſo commoueare, & tu per deos inquit, hunc amplexare, dominus eſt, vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, vxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curanda ſunt, cura, tu ceſſas mihi vitam, tibi omnem bene viuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem repulit ab ſe lamentantē: illi neſcio quid incipienti dicere quod dignum videlicet illius virtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe vnicuique ſermones ad dignitatem accommodatos, id quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? nónne hac omnes vtentur oratione? deinde ſubiicere ſermonem. Conformatio

97 eſt, cum aliqua, quæ non adeſt perſona confingitur quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nunc hæc vrbs inuictiſſima vocem emittat, nō hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triūphis ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata victoriis, nunc veſtris ſeditionibus ô ciues vexor: quam dolis malitioſa Carthago, viribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nūc ab homūculis deterrimis proteri atque conculcari? Item, Quòd ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hic ante pedes veſtros adſit, non hac vtetur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, vos partam ſeruare non vultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, vos liberi ſine periculo eſſe non cu-

98 ratis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quæ plus

d.i.

in ſuſpicione relinquit,quàm poſitum eſt in oratione:ea fit per exuperationẽ,ambiguum,
conſequentiam,abſciſionem,ſimilitudinẽ.Per exuperationem,cum plus dictum eſt quàm
patitur veritas,augendæ ſuſpicionis cauſa,ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam,
qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum verbum poteſt in duas pluréſve
ſententias accipi,ſed accipitur in eam partem,quam vult is,qui dixit:vt de eo ſi dicas,qui
multas hæreditates adierit, Proſpice tu,qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum
vitanda ſunt,quæ obſcuram reddunt orationem,ita hæc conſequẽda,quæ conficiunt hu-
iuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facile,ſi nouerimus & animaduerterimus ver-
borum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, cum res 139
quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, vt
ſi ſalſamentarii filio dicas : Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per ab-
ſciſſionem,ſi cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, ſa-
tis relinquitur ſuſpicionis,ſic:Qui iſta forma & ætate nuper alienæ domui,nolo plura di-
cere.Per ſimilitudinem,cum aliqua re ſimili allata,nihil amplius dicimus,ſed ex ea ſigni-
ficamus quid ſentiamus,hoc modo:Noli Saturnine nimium populi frequẽtia fretus eſſe,
ſtultitiam noſce,inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet inter-
dum & dignitatis.Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. Bre-
uitas, eſt res ipſis tantummodo verbis neceſſariis expedita,hoc mòdo: Lemnum præter-
iens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit,pòſt vrbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in 140
Helleſpontum,ſtatim potitur Abydo. Item,Modo Conſul,quondam Tribunus, is dein-
de primus erat ciuitatis. Item, Tum proficiſcitur in Aſiam, deinde exul, & hoſtis eſt di-
ctus,pòſt Imperator, & poſtremo eſt factus Conſul, Habet paucis comprehenſa breui-
tas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cum aut res non egent
longæ orationis,aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res ver-
bis exprimitur,vt geri negotium, & res ante oculos eſſe videatur. Id fieri poterit, ſi quæ
antè,& pòſt,& in ipſa re facta erunt, comprehendemus,aut à rebus conſequentibus,aut à
circunſtantibus non recedemus,hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, flu-
ctuare populum,verentem ne ipſe authoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret,
iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans,euolat 141
ex templo Iouis,& ſudans,oculis ardentibus,erecto capillo, contorta toga, cum pluribus
aliis ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiã, hic ſubſellium quoddam calce pre-
mens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inci-
peret precari,curſim iſti impetũ faciũt, ex aliis aliiſque partibus cõuolant,atque è populo
vnus,Fuge inquit Tyberi,fuge.Non vides?reſpice inquam. Deinde vaga multitudo ſubi-
to timore perterrita,fugere cœpit. At iſte ſpumam ex ore reiiciens,anhelans ex infimo pe
ctore crudelitatẽ,contorquet brachium,& dubitãti Graccho quid eſſet,neque tamẽ locũ
in quo conſtiterat relinquenti , percutit tempus. Ille nullam vocem edens inſita virtute
concidit tacitus:iſte viri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus,quaſi facinus præclariſſi-
mum feciſſet,circunſpectans,& hilare ſceleratam gratulantibus manũ porrigens,in tem- 142
plum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda & commiſerãda re plurimum
prodeſt,& in huiuſmodi narrationibus:ſtatuit enim totam rem,& propè ponit ante ocu-
los. Omnes rationes honeſtandæ eloquutionis ſtudioſe collegimus,in quibus Herenni
ſi te diligenter exercueris,& grauitatem,& dignitatem,& ſuauitatẽ habere in dicendo po-
teris,vt oratorie planè loquaris : ne nuda atque inornata inuentio vulgari ſermone effe-
ratur. Nunc identidem noſmetipſi nobis inſtemus,res enim cõmunis agitur,vt frequẽter
& aſſidue conſequamur artis rationem ſtudio,& exercitatione: quod alii cũ moleſtia tri-
bus de cauſis maxime faciunt,aut ſi cum quibus libenter exerceantur,non habent: aut ſi
ſibi diffidunt, aut ſi neſciunt quam viam ſequi debeant : quæ à nobis abſunt omnes dif-
ficultates. Nam & ſimul libenter exercemur propter amicitiam,cuius initium cognatio 143
fecit,cætera philoſophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus, propterea quòd &
aliquantulum proceſſimus: & alia meliora ſunt, quæ multo intentius petimus in vita,vt

etiam si nõ peruenerimus in dicẽdo,quo volumus, parua pars vitæ perfectissimæ desyderetur. Er viam quã sequamur, habemus,propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis.Demonstratũ est enim quo modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat.Dictum est quo pacto eas disponere cõueniat.Traditum est,qua ratione esset pronuntiandum.Præceptũ est,qua via meminisse possemus.Demonstratum est,quibus modis perfecta eloquutio compararetur. Quæ si sequemur, acute & cito reperiemus, distincte & ordinate disponemus, grauiter & venuste pronuntiabimus, firme &
244 perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. Ergo in arte Rhetorica nihil est amplius. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. Tullii Ciceronis de Inuentione

RHETORICA LIB. I.

SAEPE & multum hoc mecũ cogitaui,bonine an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac summũ eloquentiæ studium.Nam & cũ nostræ reip.detrimẽta consydero, & maximarũ ciuitatum veteres animo colligo calamitates,non minimã video per disertissimos homines inuectam esse partem incõmodorũ.Cum autẽ res ab nostra memoria,propter vetustatem,remotas ex literarũ monumẽtis repetere instituo,multas vrbes cõstitutas,plurima bella restincta,firmissimas societates,sanctissimas amicitias intelligo tum animi ratione,tum etiã facilius eloquentia compararas.Ac me quidem diu cogitantẽ,ratio ipsa in hanc potissimũ sententiam ducit,vt existimẽ sapientiã sine eloquentia parũ prodesse ciuitatibus: eloquentiã vero sine sapientia nimiũ obesse plerũque,prodesse nunquã. Quare siquis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis & officii,consumit omnẽ operam in exercitatione dicendi,is inutilis sibi,perniciosus patriæ ciuis alitur:qui vero ita se armat eloquẽtia,vt non oppugnare cõmoda patriæ,sed pro his pugnare possit,is mihi vir & suis & publicis rationibus vtilissimus,atque amicissimus ciuis fore videtur.Ac si volumus huius rei,quæ vocatur eloquẽtia,siue artis,siue studii,siue exercitationis cuiusdam,siue facultatis à natura profectæ cõsyderare principiũ, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectũ.Nam fuit quoddam tẽpus,cum in agris homines passim bestiarũ more vagabantur,& sibi victu ferino vitam propagabant,nec ratione animi quicquã,sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum diuinæ religionis,nõ humani officii ratio colebatur:nemo legitimas viderat nuptias:non certos quisquam inspexerat liberos: non ius æquabile quid vtilitatis haberet,acceperat. Ita propter errorem atque inscitiam,cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam viribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. Quo tẽpore quidam magnus videlicet vir & sapiens,cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, siquis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris,& in tectis syluestribus abditos,ratione quadam compulit in vnum locum,& congregauit, & eos in vnamquanque rem inducens vtilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes,deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes,ex feris & immanibus,mites reddidit & mansuetos.Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, vt homines à consuetudine subito cõuerteret,& ad diuersas vitæ rationes traduceret. Age vero,vrbibus constitutis,vt fidem colere,& iustitiam retinere discerent, & aliis parere sua voluntate consuescerent,ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam

existimarent,quî tandem fieri potuit,nisi homines ea quæ ratione inuenissent,eloquētia
persuadere potuissent:Profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione,cum viribus
plurimū posset,ad ius voluisset sine vi descendere:vt inter quos posset excellere,cum iis se 5
pateretur æquari,& sua voluntate à iucundissima consuetudine recederet,quæ præsertim
iam naturæ vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic & nata & progressa
longius eloquentia videtur:& item postea maximis in rebus pacis & belli cū summis ho-
minum vtilitatibus esse versata. Postquam vero cōmoditas quædam praua virtutis imita-
trix,sine ratione officii dicēdi copiam consecuta est:tum ingenio freta malitia,peruertere
vrbeis,& vitas hominū labefactare assueuit. Atque huius quoq; exordiū mali,quoniā prin
cipiū boni diximus,explicemus. Verisimillimū mihi videtur quodam tēpore,neque in pu
blicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse versari,nec vero ad priuatas causas
magnos,ac disertos homines accedere:sed cū à summis viris maximæ res administraren-
tur,arbitror alios fuisse nō incallidos homines,qui ad paruas cōtrouersias priuatorū acce- 6
derent. Quibus in cōtrouersiis cū sæpe à mendacio cōtra verum homines stare cōsuesce-
rent,dicendi assiduitas aluit audaciā, vt necessario superiores illi propter iniurias ciuium
resistere audacibus,& opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Itaque cum in dicendo
sæpe par,nonnunquam etiam superior visus esset is,qui omisso studio sapientiæ,nihil sibi
præter eloquētiam comparasset,fiebat vt & multitudinis,& suo iudicio dignus qui remp.
gereret,videretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarii atque
andaces homines accesserant,maxima ac miserrima naufragia fiebāt. Quibus rebus tantū
odii atque inuidiæ suscepit eloquentia, vt homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbi-
da tempestate in portum,sic ex seditiosa,& tumultuosa vita se in studium aliquod trade-
rent quietum. Quare mihi videntur postea cætera studia recta atque honesta per otium 7
concelebrata ab optimis enituisse : hoc vero à plerisque eorū desertum obsoleuisse eo tē-
pore,quo multo vehemētius erat retinēdum,& studiosins adaugēdum. Nā quò indignius
rem honestissimā & rectissimā violabat stultorū & improborū temeritas & audacia sum-
mo cū reip. detrimento,eò studiosius & illis resistēdum fuit,& reip. consulēdum. Quod no
strum illum non fugit Catonē,neque Lælium,neque horū (vt vere dicā) discipulū Aphri-
canum,neque Gracchos Aphricani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, &
summa virtute amplificata authoritas,& quæ his rebus ornamento,& reip. præsidio esset,
eloquētia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquētiæ studēdum est,etsi ea quidā
& priuatim & publice peruerse abutuntur,sed eò quidē vehemētius,ne mali magno cum 8
detrimento bonorū,& cōmuni omniū pernicie plurimū possint, cum præsertim hoc vnū
sit,quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat: hoc tuta, hoc honesta, hoc
illustris,hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad remp. plurima commoda veniunt,si
moderatrix omniū rerum præsto est sapiētia: hinc ad ipsos qui eā adepti sunt,laus,honor,
dignitas cōfluit: hinc amicis quoque eorum certissimū ac tutissimū præsidium cōparatur.
Ac mihi quidem videntur homines,cū multis rebus humiliores & infirmiores sint,hac re
maxime bestiis præstare,quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddā videtur ade-
ptus is,qui qua re homines bestiis præstent,ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si for-
te nō natura modo,neque exercitatione conficitur,verum etiam artificio quodam cōpa-
ratur, non alienum est videre quæ dicant ii,qui quædam eius rei præcepta nobis reliquę- 9
runt. Sed antequam de præceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius
artis,de officio,de fine,de materia,de partibus. Nam his rebus cognitis,facilius,& expedi-
tius vniuscuiusque animus ipsam rationem,ac viam artis consyderare poterit.

CIVILIS quædam ratio est,quæ multis & magnis ex rebus constat. Eius quædam
magna & ampla pars est artificiosa eloquētia,quam Rhetoricā vocant. Nam neque cū iis
sentimus,qui ciuilem scientiā eloquētia nō putant indigere,& ab iis,qui eā putant omnē
Rhetoris vi & artificio cōtineri, magnopere dissentimus. Quare hāc oratoriam facultatē
in eo genere ponemus, vt eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem
eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. 10

Inter officium autem & finem hoc intereſt,quòd in officio quid fieri,in fine quid officio conueniat,conſyderatur: vt medici officium dicimus eſſe, curare apposite ad ſanandum: finem,curatione ſanare. Item oratoris quid officiũ, & quid finem eſſe dicamus,intelligemus,cum id quod facere debet,officiũ eſſe dicemus: illud cuius cauſa facere debet,finem appellabimus. Materiā artis eam dicimus,in qua omnis ars & ea facultas,quæ cõficitur ex arte,verſatur,vt ſi medicinæ materiā dicamus morbos,ac vulnera, quòd in his omnis medicina verſetur:itē quibus in rebus verſatur ars,& facultas oratoria,eas res materiā artis rhetoricæ nominamus.Has autē res,alii plures,alii pauciores exiſtimauerũt. Nā Gorgias Leontinus antiquiſſimus ferè rhetor,omnibus de rebus oratorem optime poſſe dicere
11 exiſtimauit.Hic infinitā & immēſam huic artificio materiā ſubiicere videtur. Ariſtoteles autē,qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta ſubminiſtrauit,tribus in generibus rerum verſari rhetoris officiũ putauit,demõſtratiuo,deliberatiuo,iudiciali. Demonſtratiuum eſt,quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudē,aut vituperationē. Deliberatiuũ eſt, quod poſitum in diſceptatione,& conſultatione ciuili,habet in ſe ſententiæ dictionē. Iudiciale eſt,quod poſitũ in iudicio habet in ſe accuſationem & defenſionē,aut petitionem & recuſationem. Et queādmodum noſtra quidem fert opinio,oratoris ars,& facultas in hac materia tripertita verſari exiſtimanda eſt.Nam Hermagoras quidem,nec quid dicat attendere,nec quid polliceatur,intelligere videtur,qui oratoris materiā in cauſam,& quæſtionē diuidat. Cauſam eſſe dicit rem,quæ habeat in ſe cõtrouerſiam in dicē-
12 do poſitam cum perſonarũ certarum interpoſitione:quā nos quoque oratori dicimus eſſe attributam.nam ei tres eas partes,quas antè diximus,ſupponimus,iudicialem,deliberatiuam,demonſtratiuam. Quæſtionē autem eam appellat,quæ habeat in ſe controuerſiā in dicendo poſitam,ſine certarum perſonarum interpoſitione,ad hunc modum:vt,Quid ſit bonum in vita præter honeſtatem.Verine ſint ſenſus. Quæ ſit mũdi forma. Quæ ſit ſolis magnitudo.Quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas,facile omnes intelligere exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorũ plurimo cum labore conſumpta intelligimus,eas ſicut aliquas paruas res oratori attribuere,magna amētia videtur.Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatē,ſtudio & diſciplina comparatam,videretur fretus ſua ſcientia,falſum quiddam conſtituiſſe de oratoris officio, &
13 non quid ars,ſed quid ipſe poſſet,expoſuiſſe: nunc verò ea vis eſt in homine,vt ei multo Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philoſophiam conceſſerit.Neque eò dico,quòd eius ars,quā edidit,mihi mendoſiſſime ſcripta videatur.(Nam ſatis in ea videtur ex antiquis artibus ingenioſe & diligenter electas res collocaſſe,& nonnihil ipſe quoque noui protuliſſe) verum oratori minimum eſt de arte loqui,quod hic fecit:multo maximum ex arte dicere,quod eũ minime potuiſſe,omnes videmus. Quare materia quidē nobis Rhetoricæ videtur artis ea,quam Ariſtoteli viſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt,quas plerique dixerunt,inuentio,diſpoſitio,elocutio,memoria,pronũtiatio. Inuentio,eſt excogitatio rerum verarum,aut veriſimilium,quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt rerum inuentarũ in ordinem diſtributio. Elocutio,eſt idoneorum verborum & ſen-
14 tentiarum ad inuentionē accõmodatio. Memoria,eſt firma animi rerum ac verborum ad inuentionē perceptio. Pronunciatio,eſt ex rerum & verborum dignitate,vocis & corporis moderatio.Nunc his rebus breuiter conſtitutis,eas rationes,quibus oſtendere poſſimus genus,& officium,& finem huius artis,aliud in tempus differemus.Nam & multorũ verborum indigent,& non tantopere ad artis deſcriptionem,& præcepta tradenda pertinent.Eum autem qui artem Rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus,de materia artis,ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus.Ac mihi quidem videtur coniunctim agendum de materia ac partibus. Quare inuentio,quæ princeps eſt omnium partium,potiſſimum in omni cauſarum genere,qualis debeat eſſe,conſyderetur.

OMNIS res quæ habet in ſe poſitam in dictione,aut diſceptatione aliquam contro-
15 uerſiam,aut facti,aut nominis,aut generis,aut actionis continet quæſtionem.Eam igitur quæſtionem,ex qua cauſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Conſtitutio,eſt prima

conflictio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniã coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum vero qualis sit res quæritur, quia & de vi & de genere negotii controuersia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quòd nõ aut is agere videtur quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tẽpore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & cõmutationis indigere videtur. Atque harũ aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam nõ inciderit, in ea nihil esse poterit cõtrouersiæ. Quare eam nec causam quidem cõuenit putari. Ac facti quidem controuersia, in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occideritne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bonóne animo sint erga Pop. Ro. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incõmodi ad remp. peruẽturum. Nominis controuersia est, cum de facto cõuenit, & quæritur id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, non quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, & breuiter describẽda, vt siquis sacrum ex priuato surripuerit, vtrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire vtrũque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostẽdere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarii dicunt. 16 17

Generis est controuersia, cum & quid factum sit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat: & tamen quantũ, & cuiusmodi, & omnino quale sit quæritur, hoc modo: Iustum an iniustum, vtile an inutile, & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæritur, sine vlla nominis cõtrouersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, vt nos putamus, nõ mediocre peccatum reprehẽdendum videtur: verũ breui, ne si aut taciti præterierimus, sine causa nõ secuti eum putemur: aut si diutius in hoc constiterimus, morã atque impedimentũ reliquis præceptis intulisse videamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarũ, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse & pars nõ potest. Deliberatio autẽ & demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuũ. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse quî potest: cum deliberatio & demonstratio, neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimũ dissideãt, & suum quæque finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, vt omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio nõ possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa & pars eius quælibet intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio, neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, demonstrationem, & deliberationem, nec esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem incommodo vrgebitur, siue constitutionem pri- 18 19 20

mam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primã deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suã habere, & alterius in se vim continere: ideo quòd vnaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consyderatur. Altera autem assumpta, numerus constitutionũ duplicatur, nõ vis constitutionis
11 augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere cõstitutionẽ, & vnam aliquando, & plures nõnunquã: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars cõstitutionis. Idem in demonstratione solet vsu euenire. Genera ergo, vt antè diximus, hæc causarum putanda sunt, nõ partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmii, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit consyderatur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumpti-
12 ua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem: foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed vt ignoscatur postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationẽ. Purgatio est, cum factum cõceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiã, casum, necessitatẽ.

Deprecatio est, cum & peccasse, & cõsultò peccasse reus se confitetur, & tamen vt ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimẽ quod infertur, ab se & à sua culpa, vi & potestate in aliũ reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factũ in alium trãsfertur. Causa trãsfertur, cũ aliena dicitur vi, & potestate factum. Factũ autem, cũ alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur.
13 Relatio criminis est, cũ ideo iure factũ dicitur, quòd alius antè iniuria lacessierit. Cõparatio est, cũ aliud aliquod factũ rectũ, aut vtile contẽditur, quod vt fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de cõmutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quia non vsi sint ea veteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehẽderunt, quos nõ tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri.
14 Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus, exempla autem cuiusque generis tunc cõmodius expositurí videmur, cum in vnũquodque eorum argumentorũ copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accõmodari. Constitutione causæ reperta, statim placet consyderare, vtrum causa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, vtrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet vnam quæstionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex cõparatione, in qua per contentionẽ, vtrum potius, aut quid potissimũ sit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exerci-
15 tus in Macedoniã contra Philippũ mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, vt quàm maximæ cõtra Annibalem copiæ sint. Deinde consyderãdum est, an in ratione, an in scripto sit cõtrouersia. Nã scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autẽ genera quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nã tum verba ipsa

videntur cũ ſentẽtia ſcriptoris diſſidere,tum inter ſe duæ leges aut plures diſcrepare,tum
id quod ſcriptum eſt,duas aut plures res ſignificare videtur:tum ex eo quod ſcriptum eſt,
aliud quoque,quod nõ ſcriptũ eſt,inueniri:tum vis verbi quaſi in definitiua conſtitutione,
in quo poſita ſit,quæri. Quare primũ genus de ſcripto & ſententia,ſecundum ex contra-
riis legibus,tertiũ ambiguum,quartũ ratiocinatiuum,quintum definitiuum nominamus.

Ratio eſt autẽ,cum omnis quæſtio nõ in ſcriptione,ſed in aliqua argumẽtatione conſi-
ſtit. Ac tum conſyderato genere cauſæ,& cognita conſtitutione,cũ ſimpléxne,an coniun 16
cta ſit intellexeris,& ſcripti an rationis habeat cõtrouerſiam videris,deinceps erit viden-
dum,quæ quæſtio,quæ ratio,quæ iudicatio,quod firmamentũ cauſæ ſit,quæ omnia à con
ſtitutione proficiſcatur,oportet. Quæſtio eſt ea,quæ ex conflictione cauſarum gignitur
controuerſia,hoc modo: Non iure feciſti,iure feci. Cauſarum autẽ hæc eſt conflictio,in
qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur cõtrouerſia,quã quæſtionẽ dicimus,hoc mo
do: Iuréne fecerit. Ratio eſt ea,quæ cõtinet cauſam,quæ ſi ſublata ſit,nihil in cauſa con-
trouerſiæ relinquetur,hoc modo,vt docendi cauſa in facili & peruulgato exẽplo conſiſta-
mus: Oreſtes ſi accuſetur matricidii,niſi hoc dicat, Iure feci:illa enim patrẽ meũ occide-
rat,nõ habet defenſionẽ,qua ſublata,omnis quoque cõtrouerſia ſublata ſit. Ergo eius cau-
ſæ ratio eſt,quòd illa Agamemnonẽ occiderit. Iudicatio eſt,quæ ex infirmatione & con 17
firmatione rationis naſcitur cõtrouerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio,quã paulo antè
expoſuimus. Illa enim meũ,inquit,patrẽ occiderat. At non,inquit aduerſarius,abs te filio
matrẽ necari oportuit.potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductio-
ne rationis,illa ſumma naſcitur controuerſia,quã iudicationẽ appellamus. Ea eſt huiuſ-
modi: Rectúmne fuerit ab Oreſte matrẽ occidi,cum illa Oreſtis patrẽ occidiſſet. Firma-
mentũ,eſt firmiſſima argumẽtatio defenſoris,& aptiſſima ad iudicationẽ,vt ſi velit Ore-
ſtes dicere,eiuſmodi animũ matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum,in ſeipſum,ac ſorores,in re-
gnum,in famam generis & familiæ,vt ab ea pœnas liberi ſui potiſſimũ petere debuerint.
Et in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur:in con-
iecturali autem conſtitutione,quia ratio non eſt (factum enim non conceditur) non po- 18
teſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionem &
iudicationem,vt factum eſt,factum non eſt,factúmne ſit. Quot autem in cauſa conſtitu-
tiones,aut earum partes erunt,totidem neceſſe erit quæſtiones,rationes,iudicationes, fir-
mamenta reperiri. His omnibus in cauſa repertis, tum denique ſingulæ partes totius
cauſæ conſyderandæ ſunt. Nam non vt quidque dicendum primũ, ita primum animad-
uertendum videtur:ideo quòd illa quæ prima dicuntur,ſi vehementer velis congruere,&
cohærere cum cauſa,ex eis ducas oportet quæ pòſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio,&
ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumẽta,diligenter erunt artificio reperta,cu-
ra & cogitatione pertractata,tum denique ordinandæ ſunt cæteræ partes orationis. Hæ
partes ſex eſſe omnino nobis videntur:exordium, narratio, partitio, confirmatio, repre- 19
henſio,concluſio. Nunc quoniam exordium princeps omniũ eſſe debet,nos quoque pri-
mum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM, eſt oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam di-
ctionem:quod eueniet, ſi eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare,qui bene
exordiri cauſam volet,eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere. Ge-
nera cauſarum ſunt quinque, honeſtum, admirabile,humile,anceps,obſcurum. Hone-
ſtum cauſæ genus eſt,cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admira-
bile, à quo alienatus eſt animus eorum,qui audituri ſunt. Humile,quod negligitur ab
auditore,& non magnopere attendendũ videtur. Anceps,in quo aut iudicatio dubia eſt,
aut cauſa & honeſtatis & turpitudinis particeps, vt beneuolentiam pariat & offenſionẽ. 20
Obſcurum,in quo aut tardi auditores ſunt,aut difficilioribus ad cognoſcẽdum negotiis
cauſa implicita eſt. Quare,cum tam diuerſa ſint genera cauſarũ, exordiri quoque diſpa-
ri ratione in vnoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur,in
principium, & inſinuationem. Principium,eſt oratio perſpicue & protinus perficiens

auditorem beneuolum,aut docilem,aut attentum. Insinuatio,est oratio quadã dissimu-
latione & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si
non omnino infesti auditores erunt,principio beneuolentiã comparare licebit: sin erunt
vehementer abalienati,confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspi-
31 cue pax & beneuolentia petitur,non modo ea nõ inuenitur,sed augetur potius,atque in-
flammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa,ne-
cesse erit attentũ efficere auditorem. Anceps genus causæ,si dubiam iudicationem habe-
bit,ab ipsa iudicatione exordiendũ est: sinautem partem turpitudinis,& partẽ honestatis
habebit,beneuolentiã captare oportebit, vt in genus honestum causa translata videatur.
cum autem erit honestum causæ genus, vel præteriri principium poterit: & si cõmodum
fuerit,aut à narratione incipiemus,aut à lege,aut ab aliqua firmissima ratione nostræ di-
ctionis:vel si vti principio placebit,beneuolentiæ partibus vtendum est,vt id quod est au
geatur. In obscuro autẽ genere causæ, per principiũ dociles auditores efficere oportebit.
Nunc,quoniã quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est vt ostendatur
32 quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolẽtia quatuor ex locis comparatur:
ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicũ persona,ab ipsa causa. Ab nostra,si de nostris fa-
ctis & officiis sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspi-
ciones iniectas diluemus: si quæ incõmoda acciderint, aut quæ instent difficultates,profe
remus:si prece & obsecratione humili ac supplici vtemur. Ab aduersariorũ autem,si eos
aut in odium, aut in inuidiã,aut in contemptionẽ adducemus. In odium adducentur,si-
quid eorum spurce,superbe,crudeliter,malitiose factum proferetur.In inuidiã,si vis eorũ,
potentia,diuitiæ,cognatio,pecuniæ proferentur, atque eorum vsus arrogans & intolera-
bilis,vt his rebus magis videantur,quàm causæ suæ confidere. In contemptionẽ adducẽ-
tur,si eorum inertia,negligentia,ignauia,desidiosum studiũ, & luxuriosum otium profe-
33 retur. Ab auditorũ persona beneuolentia captabitur,si res ab his fortiter,sapienter,mã-
suete gestæ proferentur,vt nequa assentatio nimia significetur:& si de his quàm honesta
existimatio, quantáque eorum iudicii & authoritatis expectatio sit,ostendetur. Ab ipsis
rebus, si nostrã causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionẽ
deprimemus. Attentos autẽ faciemus,si demonstrabimus ea,quæ dicturi erimus,magna,
noua,incredibilia esse,aut ad omnes,aut ad eos qui audiũt, aut ad aliquos illustres homi-
nes, aut ad deos immortales, aut ad summã reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui
nostram causam demonstraturos,atque exponemus iudicationem,aut iudicationes,si plu
res erunt. Dociles auditores faciemus,si aperte & breuiter summam causæ exponemus,
hoc est,in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem velis facere, simul attentum
34 facias oportet.Nam is maxime docilis est,qui attentissime est paratus audire. Nunc insi-
nuationes quemadmodum tractari cõueniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione
igitur vtendũ est,cum admirabile genus causæ est,hoc est, vt antè diximus, cum animus
auditoris infestus est.Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quæ-
dam turpitudo,aut si ab iis,qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur,
aut si eo tempore locus dicendi datur,cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt au-
diendo. Nam ex hac quoque re nõ minus, quàm ex primis duabus in oratorem nõnun-
quam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionẽ, aut pro eo
homine in quo offenditur,alium hominem qui diligitur,interponi oportet: aut pro re in
qua offenditur,aliam rem quæ probatur,aut pro re hominem,aut pro homine rem,vt ab
35 eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur, & dissimulare id te defen-
surum,quod existimeris defensurus. Deinde,cum iam mitior factus erit auditor, ingredi
pedetentim in defensionem,& dicere ea quæ indignantur aduersarii,tibi quoque indigna
videri.Deinde,cum lenieris eum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere,&
negare te quicquam de aduersariis esse dictutum,neque hoc,neque illud, vt neque aperte
lædas eos qui diliguntur,& tamen id obscure faciẽs, quoad possis alienes ab eis auditorũ
volũtatem,& aliquorum iudicium simili de re,aut authoritatem proferre imitatione di-

gnam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorē, aut minorem agi rem in præsen
tia demonstrare. Sin oratio aduersariorū fidem videbitur auditoribus fecisse, quod ei qui
intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo quod aduersarii sibi
firmissimum putarint, & maxime ii qui audierint, probarint, primum te dicturum polli- 16
ceri, aut ab aduersarii dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit, aut
dubitatione vti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admira-
tione. Nam auditor cum eum quem aduersarii perturbatum putant oratione, videt ani-
mo firmissimo contradicere paratum, plerunque se potius temere assensisse, quàm illum
sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te
breuius quàm paratus fueris esse dicturum, cōmodum est polliceri, non imitaturū aduer-
sarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua & ridicula incipere, aut ex tēpore
quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ vel apologum,
vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocandi facul-
tatem, aliquid triste, nouum, horribile statim nō incōmodum est iniicere. Nam vt cibi sa 17
tietas & fastidiū, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus
audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de
principio & insinuatione dicenda videbantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddā breue cōmu-
niter de vtroque præcipiendum videtur. Exordium, sententiarum & grauitatis plurimū
debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem, continere in se, propterea
quòd id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime cōmendat. Splendoris,
& festiuitatis, & cōcinnitudinis minimum, propterea quòd ex his suspicio quædā appara-
tionis atque artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit
authoritatem. Vitia vero hæc sunt certissima exordiorū, quæ summopere vitare opor-
tebit, vulgare, cōmune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. 18
Vulgare est, quod in plures causas potest accōmodari, vt conuenire videatur. Cōmune
est, quod nihilominus in hanc quàm in contrariā partem causæ potest cōuenire. Com-
mutabile est, quod ab aduersario potest leuiter mutatū ex contraria parte dici. Longum
est, quod pluribus verbis aut sentētiis vltra quàm satis est producitur. Separatū est, quod
non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexū orationi. Translatū
est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat: vt si quis docilem faciat auditorē, cum
beneuolentiam causa desyderat: aut si principio vtatur, cum insinuationem res postulat.
Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorū causa de exordiis præcepta tradū-
tur: hoc est, quod eum qui audit, neque beneuolū, neque attentū, neque docilē reddit: aut,
quo profecto nihil peius est, vt contrà sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO, est rerū gestarum, aut vt gestarū expositio. Narrationū tria sunt ge- 19
nera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterū,
in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectatio-
nis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Ter-
tium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum ex-
ercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarū altera in negotiis, altera in per
sonis maxime versatur. Ea quæ in negotiorū expositione posita est, tres habet partes, fa-
bulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res conti-
nentur, cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia, est gesta res ab æta-
tis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Ar- 20
gumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentiū: Nam is post-
quam excessit ex ephebis Sosia. Illa autem narratio, quæ versatur in personis, eiusmodi
est, vt in ea simul cū rebus ipsis personarū sermones & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum. Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum varietate, animorũ dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desyderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ cõmutatione, insperato incõmodo, subita lætitia, iucũdo exitu rerũ. Verum hæc ex his quæ postea
41 de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ cõtinet expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam tres habere res, vt breuis, vt aperta, vt probabilis sit. Breuis erit, si vnde necesse est, inde initium sumetur, & non ab vltimo repetetur, & si cuius rei satis erit summã dixisse, eius partes nõ dicentur: nam sæpe satis est quid factum sit dicere, non vt enarres quemadmodũ sit factum: & si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur, & ita si dicetur, vt nõnunquam ex eo quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id quod obest, verum etiam id quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel vnumquodque dicetur, & si nõ ab eo in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, vt cum se breues putent esse, lon-
42 gissimi sint: cum dent operam vt res multas breuiter dicant, nõ vt omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. Nam plerisque breuiter dicere videtur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerũ euocaui: respondit, Quæsiui dominũ, domi negauit esse. Tametsi tot res breuius nõ potuit dicere, tamen quia satis fuerat dixisse, domi negauit esse, fit rerũ multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitãda est breuitatis imitatio, & non minus rerum nõ necessariarum, quàm verborum multitudine supersedendũ est. Aperta autem narratio poterit esse, si vt quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporũ ordo seruabitur, vt ita narrentur, vt gestæ res erunt, aut vt potuisse geri videbuntur. Hic consyderandũ erit, nequid perturbate, nequid contorte dicatur, nequã in aliã rem trãseatur, ne ab vltimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, nequid, quod ad rem
43 pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis vtendum est, quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea videbũtur inesse ea, quæ solẽt apparere in veritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorũ extabunt, si fuisse facultates faciundi videbuntur, si tempus idoneum, si spatii satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum qui agunt, naturam, & ad vulgi rumorẽ, & ad eorum qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autẽ præterea consyderare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quẽadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnã
44 excipit offensionem, quã argumentando, & causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, & ad vnãquanque confestim rationem accõmodare, vt vulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersariis re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab iis qui audiunt, ita tenetur negotium, vt nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum nõ in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id quod seipsum adiuuat, obscure dicitur
45 & negligenter. Quare, vt hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt, leuiter attingẽdo, sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictũ videtur. Deinceps ad partitionem transeamus.

RECTE habita in causa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum vtraque magnopere ad aperiendã causam, & constituendã

pertinet controuersiam. Vna pars est,quæ quid cum aduersariis conueniat,& quid in cõtrouersia relinquatur,ostendit: ex qua certum quiddã designatur auditori, in quo animũ debeat habere occupatũ. Altera est,in qua rerum earũ,de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa:ex qua conficitur, vt certas animo res teneat auditor,quibus 46
dictis,intelligat fore peroratum. Nunc vtroque genere partitionis quẽadmodum conueniat vti,breuiter dicendum videtur. Quæ partitio,quid cõueniat, aut quid nõ conueniat, ostendit:hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad su æcausæ cõmodum, hoc modo: Interfectam matrẽ esse à filio,conuenit mihi cum aduersariis. Item contrà, Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonẽ conuenit. Nam hic vterque & id posuit quod conueniebat,& tamen suæ causæ cõmodo consuluit. Deinde,quid in cõtrouersia sit,ponendũ est in iudicationis expositione:quæ quẽadmodum inueniretur,antè dictum est. Quæ autẽ partitio rerum distributam continet expositionem,hæc habere debet breuitatem,absolutionẽ,paucitatem. Breuitas est,cum nisi necessarium nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere idcirco vtilis est,quòd rebus ipsis,& partibus causæ,non verbis, neque extra- 47
neis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est,per quam omnia,quæ incidunt in causam, genera, de quibus postea dicendum est, amplectimur partitione. In qua videndum est,ne aut aliquod genus vtile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerũ ponuntur,neque permiste cum partibus implicantur. Nam genus est,quod plures partes amplectitur,vt animal. Pars est,quæ subest generi,vt equus. Sed sæpe eadem res alii genus,alii pars est. Nã homo animalis pars est,Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, vt aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur,Ostendam propter cupiditatẽ, & audaciam,& auaritiã aduersariorum omnia incõmoda ad remp. peruenisse,is non in- 48
tellexit in partitione exposito genere,partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autẽ generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur vitandum est,ne cuius genus posueris,eius secum aliquam, sicuti diuersam & dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod,si quod in genus plures incidẽt partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum,distribuetur eo tempore cõmodissime,cum ad ipsum ventum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatẽ,ne aut plura quàm satis est demõstraturos nos esse dicamus,hoc modo:Ostendam aduersarios,quod arguimus, & potuisse facere,& voluisse,& fecisse:nam fecisse ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit,& quiddam simplex agatur,tamen vtamur distributione,idque perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc vsum oratoriũ non tantopere pertinẽt, 49
quæ versantur in Philosophia,ex quibus hæc ipsa transtulimus,quæ conuenire videbantur,quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, vt & prima quæque pars, vt exposita est in partitione,sic ordine transigatur:& omnibus explicatis,peroratum sit,hoc modo, vt nequid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur autem apud Terentium breuiter & commode senex in Andria,quæ cognoscere libertum velit:

Eo pacto & gnati vitam,& consilium meum
Cognosces,& quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit,ita narrat primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia,
Liberius viuendi fuit potestas.

Deinde suũ consilium, Et nunc id operam do. Posthæc 50
quid Sosiam velit facere,id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:Nũc tuum est officium. Quẽadmodum igitur hic & ad primam quanque partẽ primum accessit,& omnibus absolutis,finem dicendi fecit, sic nobis placet & ad singulas partes accedere,& omnibus absolutis,perorare. Nunc de confirmatione deinceps,ita, vt ordo ipse postulat,præcipiendum videtur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentãdo nostræ causæ fidẽ, & authoritatẽ, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuiduntur. Veruntamen nõ incõmodum videtur, quandam syluã, atque materiam vniuersam antè permistã, & confusam exponere omniũ argumentationũ: pòst autem tradere quemadmodũ vnumquodque genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunã, habitum, affectionẽ, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod vnicuique personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo vocabulo appellatur. Naturã ipsam definire difficile est. Partes autẽ eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autẽ pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominũ genus, & in sexu consyderatur, virile an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. AEtate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea cõmoda & incõmoda consyderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, patiens, prudens, an contrà. Et omnino quæ à natura data animo & corpori consyderabuntur, in natura consyderanda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitũ pertinent, de quo posterius dicendum est. In victu consyderare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos viuendi præceptores, quibus amicis vtatur, quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarẽ administret, qua cõsuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate, si cum potestate, iure an iniuria, fœlix, clarus, an contrà, quales liberos habeat. Ac si de nõ viuo quæretur, etiam quali morte sit affectus, erit consyderandũ. Habitum autẽ appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutã aliqua in re perfectionẽ, vt virtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quãuis scientiam. Et item corporis aliquã cõmoditatem, nõ natura datam, sed studio & industria comparatã. Affectio, est animi, aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, vt lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studiũ autẽ, est animi assidua & vehemens ad aliquã rem applicata magna cum volũtate occupatio, vt philosophiæ, poetices, geometriæ, literarum. Consiliũ, est aliquid faciendi aut non faciendi vere excogitata ratio. Facta autẽ, & casus, & orationes tribus ex temporibus cõsyderabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit vsurus oratione. Ac personis quidem hæc videtur esse attributa. Negotiis autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii consyderantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continẽtia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotii, quæ summã continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrẽ, & cuius rei causa factũ sit, quæritur. Deinde ante rem gestam, quæ facta sunt continentur vsque ad ipsum negotiũ. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autẽ negotii, qui locus secũdus erat, de iis quæ negotiis attributa sunt, quæritur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consyderatur, in quo res gesta sit, ex opportunitate quã videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & vicinitate totius regionis. Ex his etiã attributionibus, sacer an prophanus, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc

vtimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædã æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc & quæ præterierunt consyderantur, & eorum ipsorum, quæ propter vetustatẽ obsoleuerũt, vt incredibilia videantur, & iam in fabularum numerum reponãtur: & quæ iandiu gesta, & à me- 56
moria nostra remota, tamen faciant fidẽ, vere tradita esse, quòd eorũ monumenta certa in literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest cõsyderari, quid ocyus, & quid serius futurũm sit. Et item cõmuniter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consyderãda. Nam sæpe oportet cõmetiri cum tempore negotium, & videre potueritne aut magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consyderatur autem tempus, & anni, & mensis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneã faciendi, ant non faciendi opportunitatẽ. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem vtrunque idem esse intelligitur: verum in tempore spatium quodãmodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spa- 57
tium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud quod parte quadã, & specie, vt diximus, differat. Hoc distribuitur in tria genera, in publicũ, cõmune, singulare. Publicum est, quod ciuitas vniuersa aliqua de causa frequentat, vt ludi, dies festus, bellum. Cõmune est, quod accidit omnibus eodem ferè tẽpore, vt messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autẽ est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, vt nuptiæ, sacrificium, funus, cõuiuium, somnus. Modus autẽ est, in quo quemadmodum, & quo animo factũ sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autẽ ratio quæritur ex iis, quæ clàm, palàm, vi, persuasione fecerit. Imprudentia autẽ in purgationem confertur, cuius partes sunt inscitia, casus, necessitas: & in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiã, amorem, & cætera, quæ in simili ge- 58
nere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici nõ potest. Adiunctum autẽ negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, de quo agitur, & quod æque magnum, & quod contrariũ, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex vi & numero, & ex figura negotii, sicut ex statura corporis consyderatur. Simile autẽ ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrariũ esse dicitur, plurimum distat, vt frigus calori, vitæ mors. Disparatum autẽ est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, vt cupiditas. Pars est, quæ subest generi, vt cupiditati amor, auaritia. Euẽtus, est alicuius 59
exitus negotii, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturúmque sit. Quare hoc in genere, vt cõmodiùs quid euenturũ sit, antè animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, consyderandũ est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, cõsecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium cõsequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sint principes & inuẽtores, qui denique authoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire vulgo soleat, an insolẽter ac raro. Postea homines id sua authoritate comprobare, an offendi in his cõsueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confe- 60
stim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex iis rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut vtilitaris, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendũ. Ac negotiis quidẽ ferè res eæ, quas cõmemorauimus, sunt attributæ. Omnis autẽ argumentatio, quæ ex iis locis, quos cõmemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim vt breuiter describamus, argumentatio videtur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquã aut probabili-

rer oſtendens,aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea,quæ aliter ac di-
cũtur,nec fieri,nec probari poſſunt,hoc modo: Si peperit,cũ viro cõcubuit. Hoc genus ar-
gumentandi,quod in neceſſaria demonſtratione verſatur, maxime tractatur in dicendo,
61 aut per complexionem,aut per enumeratiõẽ, aut per ſimplicem concluſionem. Com-
plexio eſt,in qua vtrum conceſſeris,reprehenditur,ad hunc modum: Si improbus eſt,cur
vteris? ſin probus,cur accuſas? Enumeratio eſt,in qua pluribus rebus expoſitis,& cæteris
infirmatis,vna reliqua neceſſario confirmatur,hoc pacto: Neceſſe eſt aut inimicitiarũ cau
ſa ab hoc eſſe occiſum,aut metus, aut ſpei,aut alicuius amici gratia, aut ſi horũ nihil eſt,
ab hoc nõ eſſe occiſum. Nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe nõ poteſt. Sed neque
inimicitiæ fuerunt,nec metus vllus,nec ſpes ex morte illius alicuius cõmodi,neque ad a-
micum eius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur vt ab hoc non ſit occiſus.

Simplex autẽ cõcluſio ex neceſſaria cõſecutione conficitur,hoc modo: Si vos me iſtud
eo tempore feciſſe dicitis, ego autẽ eo ipſo tẽpore trans mare fui, relinquitur, vt id quod
dicitis, non modo nõ fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter vi-
62 dere oportebit, nequo pacto genus hoc refelli poſſit, vt ne confirmatio modum in ſe ar-
gumentationis ſolum habeat,& quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis,verum
ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id,quod ferè fieri
ſolet,aut quod in opinione poſitũ eſt, aut quod habet in ſe ad hoc quandã ſimilitudinẽ,
ſiue id falſum eſt,ſiue verum: In eo genere quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt:
Si mater eſt,diligit filium: ſi auarus eſt,negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opi-
nione poſitũ eſt,huiuſmodi ſunt probabilia: Impiis apud inferos pœnas eſſe præparatas.
Eos qui philoſophiæ dent operam,nõ arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contra-
riis,& in paribus,& in iis rebus,quæ ſub eandem cadunt rationẽ,maxime ſpectatur. In cõ
63 trariis hoc modo: Nam ſi iis qui imprudenter læſerunt,ignoſci cõuenit,iis qui neceſſario
profuerunt,haberi gratiam non oportet. Ex pari,ſic: Nam vt locus in mari ſine portu,na
uibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide,ſtabilis amicis nõ poteſt eſſe. In iis rebus,
quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſyderatur: Nam ſi Rhodiis
turpe non eſt portorium locare,nec Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tũ
vera ſunt,hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit vulnus. Tum veriſimilia,hoc modo: Si
multus erat in calceis puluis,ex itinere eum venire oportebat. Omne autẽ,vt certas quaſ-
dam in partes diſtribuamus,probabile quod ſumitur ad argumentationẽ,aut ſignum eſt,
aut credibile,aut iudicatum,aut comparabile. Signum eſt,quod ſub ſenſum aliquem ca-
64 dit,& quiddam ſignificat,quod ex ipſo profectũ videtur, quod aut ante fuerit,aut in ipſo
negotio,aut poſt ſit conſecutum,& tamen indiget teſtimonii,& grauioris cõfirmationis,
vt cruor,fuga,pallor,puluis,& quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine vllo teſte au
ditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes & bea-
tos eſſe cupiat. Iudicatum,eſt res aſſenſione,aut authoritate,aut iudicio alicuius,aut ali-
quorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur,religioſo,communi,approbato.
Religioſum eſt,quod iurati legibus iudicauerũt. Cõmune eſt,quod omnes vulgo pro-
barunt,& ſecuti ſunt,huiuſmodi: Vt maioribus natu aſſurgatur, vt ſupplicum miſereatur.

Approbatum eſt,quod homines cum dubiũ eſſet,quale haberi oporteret,ſua conſtitue-
runt authoritate: velut Gracchi patris factũ,quem Pop. Rom. ob id, quòd inſciente col-
65 lega in Cenſura nihil egiſſet,poſt Cenſuram Conſulẽ fecit. Cõparabile autẽ eſt,quod in
rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres,imago,collatio,
exemplum. Imago,eſt oratio demonſtrans corporum aut naturarũ ſimilitudinẽ. Col-
latio,eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum,eſt quod rem autho-
ritate,aut caſu alicuius hominis,aut negotii confirmat, aut infirmat. Horum exempla &
deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, vt
facultas tulit,apertus eſt,nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt.
Quemadmodum autẽ quæque conſtitutio,& pars conſtitutionis,& omnis controuerſia,
ſiue in ratione,ſiue in ſcripto verſetur,tractari debeat, & quæ in quaſque argumẽtationes

conueniant,singulatim in secundo libro de vnoquoque genere dicemus.In præsentia tā-
tummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: 66
pòst discrete & electe in genus quodque causæ,quid cuique conueniat,ex hac copia dige-
remus.Atque inueniri quidē omnis ex his locis argumeutatio poterit, inuentā exornari,
& certas in partes distingui, & suauissimum est,& summe necessariū, & ab artis scriptori-
bus maxime neglectum.Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum vi-
sum est,vt ad inuentionem argumenti,absolutio quoque argumentandi adiungeretur.Et
magna cum cura & diligentia locus hic omnis consyderandus est,quòd nō tei solum ma
gna vtilitas est,sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio,aut per inductionem tractanda est,aut per ratiocina-
tionem. Inductio, est oratio, quæ rebus non dubiis captat assensionē eius quicum insti-
tuta est,quibus assensionibus facit,vt illi dubia quædam res,propter similitudinem earum 67
rerum, quibus assensit,probetur: velut apud Socraticum AEschinē demonstrat Socrates,
cum Xenophontis vxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiā locutam. Dic mihi, inquit,
quæso,Xenophontis vxor,si vicina tua melius habeat aurū,quàm tu habes,vtrū illius an
tuū malis? Illius,inquit. Quòd si vestē & cæterū ornamentū muliebre pretii maioris ha-
beat,quàm tu habes,tuū an illius malis?Illius vero respōdit.Age,inquit,si virū illa melio-
rem habeat,quàm tu habes,virúmne tuū,an illius malis?Hîc mulier erubuit. Aspasia autē
cū ipso Xenophonte sermonē instituit. Quæso,inquit,Xenophon si vicinus tuus meliorē
equum habeat,quàm tuus est, tuúmne equū malis, an illius? Illius,inquit. Quòd si fundū
meliorē habeat,quàm tu habes,vtrum tandē fundū habere malis?Illū inquit,meliorē sci- 68
licet.Quòd si vxorē meliorem habeat,quàm tu habes,vtrū illius malis? Atque hic Xeno
phon quoque ipse tacuit. Pòst Aspasia: Quoniā vterque vestrum,inquit, id mihi solum
non respondit,quod ego solum audire volueram, egomet dicā quid vterque cogitet. Nā
& tu mulier optimum virum mauis habere,& tu Xenophon vxorem habere lectissimam
maxime vis.Quare nisi hoc perfeceritis,vt neque vir melior, neq; fœmina lectior in ter-
ris sit,profecto id semper,quod optimū putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu vt
maritus sis quàm optimæ mulieris, & hæc vt quàm optimo viro nupta sit. Hîc cū rebus
non dubiis esset assensum,factum est propter similitudinem, vt etiam illud quod dubium
videbatur,siquis separatim quæreret, id pro certo propter rationē rogandi concederetur. 69
Hoc modo sermonis plurimū Socrates vsus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad per-
suadendum volebat,sed ex eo quod sibi ille dederat,quicum disputabat, aliquid cōficere
malebat,quod ille ex eo,quod iam cōcessisset,necessario approbare deberet.Hoc in gene-
re præcipiendū nobis videtur.Primum,vt illud quod inducemus per similitudinem,eius-
modi sit,vt sit necesse concedi.Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubiū sit,cō
cedi,dubium esse idipsum quod inducimus non oportebit.Deinde illud, cuius confirmā-
di causa fiet inductio,videndum est,vt simile iis rebus sit,quas res,quasi non dubias antè
induxerimus.Nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit,si ei dissimile erit id
cuius causa illud concedi primum voluerimus. Deindenon intelligat, quo spectent illæ
primæ inductiones,& ad quem sint exitum peruenturæ. Nam qui videt, si ei tei quæ pri- 70
mo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem quæ sibi displiceat, esse necessario conce-
dendam,plerunque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere ro-
gationē non finit.Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit,ad id quod
non vult concedere,deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet,aut cōceda-
tur,aut negetur. Si negabitur,aut ostendenda est similitudo earum rerum,quæ antè con-
cessæ sunt,aut alia vtendum inductione. Si concedetur, cōcludenda est argumentatio. Si
tacebitur,aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionē, pro
eo,ac si concessum sit,concludere oportebit argumentationem.Ita fit hoc genus argumē
tandi tripertitum.Prima pars constat ex similitudine vna pluribúsve. Altera ex eo quod
concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex cōclusione,quæ aut 71
confirmat concessionem, aut quid ex ea cōficiatur, ostendit. Sed quia nō satis videbitur

alicui dilucide demonſtratum,niſi quod ex ciuili cauſarum genere exemplum ſubieceri-
mus,videtur huiuſmodi quoque vtendum exemplo,nõ quòd præceptio differat,aut aliter
hoc in ſermone,atque in dicendo ſit vtendum: ſed vt eorum voluntati ſatiſfiat,qui quod
aliquo in loco viderint,alio in loco,niſi demonſtratum eſt,nequeunt cognoſcere.Ergo in
hac cauſa,quæ apud Græcos eſt peruagata,quòd Epaminondas Thebanorũ Imperator,ei
qui ſibi ex lege Prætor ſucceſſerat,exercitum non tradidit, & cum paucos ipſe dies contra
legem exercitũ tenuiſſet,Lacedæmonios funditus vicit, poterit accuſator argumẽtatione
vti per inductionẽ,cum ſcriptum legis contra ſententiã defendat,ad hunc modum: Si Iu
dices,id quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe,adſcribat ad legem,& addat ex-
71 ceptionem hanc,extra quam ſiquis reip.cauſa exercitum non tradiderit, patiemini? non
opinor.Quòd ſi voſmetipſi,quod à veſtra religione & ſapientia remotiſſimum eſt,iſtius
honoris cauſa hanc eandem exceptionem, iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis,po-
pulus Thebanus patietúrne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem
nefas eſt,id ſequi quaſi adſcriptum ſit, rectum vobis videatur? Noui veſtram intelligen-
tiam,nõ poteſt ita videri Iudices.Quòd ſi literis corrigi neque ab illo,neque à vobis ſcri-
ptoris voluntas poteſt,videte ne multo indignius ſit id re & iudicio veſtro mutari, quod
ne verbo quidem commutari poteſt.Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum
videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim & naturam cõſyderemus. Ratiocinatio, eſt
oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe vi
73 & ratione confirmet.Hoc de genere qui diligentius conſyderandũ putauerunt,cum idem
in vſu dicendi ſequerentur,paulũ in præcipiendi ratione diſſenſerunt.Nam partim quin-
que eius partes eſſe dixerunt,partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putaue-
runt. Eorum controuerſiam non incommodum videtur cum vtrorunque ratione expo-
nere. Nam & breuis eſt,& nòn eiuſmodi, vt alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus
hic nobis in dicendo minime negligendus videtur. Qui putant in quinque diſtribui par-
tes oportere,aiunt primum conuenire exponere ſummam argumentationis,ad hunc mo
dum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur.
Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, & quàm copioſiſſimis
verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea quæ ratione regitur, omnibus
74 inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur.
Exercitus is cui præpoſitus eſt ſapiens,& callidus Imperator, omnibus partibus commo-
dius regitur,quàm is qui ſtultitia & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigii ra-
tio eſt.Nam nauis optime curſum conficit ea,quæ ſcientiſſimo gubernatore vtitur. Cum
propoſitio ſit hoc pacto approbata,& duæ partes trãſierint ratiocinationis,tertia in parte
aiunt,quod oſtendere velis,id ex vi propoſitionis oportere aſſumere,hoc pacto:Nihil au
tem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis
quarto in loco aliam porro inducunt approbationẽ,hoc modo: Nam & ſignorum ortus
& obitus definitum quendam ordinem ſeruant,& annuæ cõmutationes,non modo qua-
dam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt:verum ad vtilitates quoque rerum omniũ
75 ſunt accommodatæ,& diurnæ nocturnǽque viciſſitudines, nulla in re vnquam mutatæ,
quicquam nocuerunt. Quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam
mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionẽ eam,quæ aut id infert ſolum,
quod ex omnibus partibus cogitur,hoc modo:Conſilio igitur mundus adminiſtratur:aut
vnum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionẽ & aſſumptionẽ,id adiungit,quod
ex his conficiatur,ad hunc modum:Quòd ſi melius geruntur ea,quæ conſilio,quàm quæ
ſine conſilio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus
adminiſtratur:cõſilio igitur mundus adminiſtratur.Quinquepertitã igitur hoc pacto pu-
tant eſſe argumentationẽ. Qui autẽ tripertitam eſſe dicunt,ii nõ aliter putant tractari o-
portere argumentationẽ,ſed partitionẽ horum reprehẽdunt.Negãt enim neque à propo-
76 ſitione,neque ab aſſumptione approbationes earũ ſeparari oportere, neque propoſitionẽ
abſolutam,neque aſſumptionẽ ſibi perfectã videri,quæ approbatione confirmata non ſit.

Quare quas illi duas partes numerant, propositionẽ & approbationem, sibi vnam partem videri propositionem: quæ si approbata nõ sit, propositio non sit argumentationis. Item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandẽ sibi assumptionem solã videri. Ita fit, vt eadem ratione argumẽtatio tractata, aliis tripertita, aliis quinquepertita videatur. Quare euenit, vt res non tam ad vsum dicendi pertineat, quàm ad rationẽ præceptionis. Nobis autẽ commodior illa partitio videtur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quẽadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionẽ sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationẽ expolitur, summe est 77
ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum. Deinde à rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autẽ nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur, & breuiter dicẽdum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, cõmoremur. Si quadam in argumẽtatione satis est vti propositione, & nõ oportet adiũgere approbationẽ propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddã est à propositione approbatio. Quod enim adiũgi & separari ab aliquo potest, id nõ potest idem esse, quod est ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quædã argumẽtatio, in qua propositio nõ indiget approbatione, & quædam in qua nihil valet absque approbatione, vt ostendemus: separata est igitur à propositione approbatio. 78
Ostendemus autem id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, eò quòd constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc si non constat, indiget approbationis, qua inducta, cõplexio consequetur: igitur in cæde interesse nõ potui. Est igitur quædã propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidẽ quandam quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quàm tripertitam ar- 79
gumentationem. Simili modo liquet alterã quoque approbationem separatã esse ab assumptione. Nam si quadã in argumentatione satis est vti assumptione, & non oportet adiungere approbationẽ assumptioni: quadã autẽ in argumẽtatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædã, in qua assumptio nõ indiget approbationis, quædam autem in qua nihil valet sine approbatione, vt ostẽdemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuã omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis: ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodesse phi- 80
losophiam, plerique etiam obesse arbitrãtur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autẽ sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & verũ esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim cõcludenda est argumentatio: igitur dare operã philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandã indigere perspicuũ est: separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, nõ esse plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandã argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, vt certum quiddam & breue exempli causa ponamus: Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia vitãda est: summopere autem sapientia petenda est, igitur summopere stultitia vitanda est. Hîc & assumptio, & propositio perspicua est, quare 81
neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque

in aſſumptione contineri approbationẽ,ſed vtranque ſuo loco poſitã,vim ſuã tanquã cer-
tam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt,cõmode partiti ſunt illi,qui in quinque partes
diſtribuerunt argumentationẽ.Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis quæ per
ratiocinationẽ tractatur. Propoſitio, per quã breuiter locus is exponitur, ex quo omnis
vis oportet emanet ratiocinationis. Approbatio,per quam id quod breuiter expoſitũ eſt,
rationibus affirmatũ,probabilius & apertius fit. Aſſumptio,per quã id quod ex propoſi-
tione ad oſtendendum pertinet,aſſumitur. Aſſumptionis approbatio,per quam id quod
81 aſſumptum eſt,rationibus confirmatur. Complexio,per quã id quod conficitur ex omni
argumentatione,breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes,ea con
ſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita,
quod in cõtrouerſia eſt. De vnaquaque parte poteſt alicui videri poſſe argumentationem
cõſiſtere.Eorum igitur quæ cõſtant,exempla ponemus:horũ quæ dubia ſunt,rationes affe
remus. Quinquepertita argumẽtatio eſt huiuſmodi: Omnes leges Iudices ad commodũ
reip.referri oportet,& eas ex vtilitate cõmuni,nõ ex ſcriptione,quæ in literis eſt,interpre-
tari. Ea enim virtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, vt in legibus ſcribẽdis nihil ſibi
aliud,niſi ſalutẽ,atque vtilitatem reip. proponerent. Neque enim ipſi quod obeſſet, ſcri-
bere volebant,& ſi ſcripſiſſent,cum eſſet intellectũ,repudiatum iri legẽ intelligebant.Ne-
83 mo enim leges legum cauſa ſaluas eſſe vult, ſed reip. quòd ex legibus omneis reſpublicas
optime putant adminiſtrari.Quã ob rem igitur leges ſeruari oportet,ad eam cauſam ſcri
pta omnia interpretari cõuenit:hoc eſt,quoniam reip.ſeruimus,ex reip. cõmodo atque v-
tilitate leges interpretemur.Nam vt ex medicina nihil oportet putare proficiſci,niſi quod
ad corporis vtilitatem ſpectat,quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conue-
nit arbitrari,niſi quod reip.conducat, proficiſci,quoniã eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo
in hoc quoque iudicio deſinite literas legis perſcrutari, & legem,vt æquũ eſt, ex vtilitate
reip. cõſyderate,quod hic fecit. Quid enim magis vtile Thebanis fuit,quàm Lacedæmo-
nios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, quàm victoriæ
Thebanorum cõſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorũ gloria, tam claro atque ex-
84 ornato trophæo carius atque antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis omiſſo,
ſcriptoris ſententiã conſyderare debebat. Atque hoc quidẽ ſatis conſyderatum eſt, nullã
eſſe legem,niſi reip.cauſa ſcriptam.Summã igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcri-
ptum eſſet reip. ſalutis cauſa,id nõ ex reip.ſalute interpretari.Quòd ſi leges omnes ad v-
tilitatem reip.referri cõuenit,hic autẽ ſaluti reip. profuit,profecto non poteſt eodẽ facto,
& cõmunibus fortunis cõſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Quatuor autẽ partibus
conſtat argumentatio,cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere
oportet,cum aut propoſitio ex ſe intelligitur,aut aſſumptio perſpicua eſt,& nullius appro
bationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita,quatuor ex partibus argumẽtatio
tractatur ad hunc modũ: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debe-
85 tis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini.
Quod enim certius legis ſcriptor teſtimoniũ volũtatis ſuæ relinquere potuit,quàm quod
ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere
eas requireremus, vt ex his ſcriptoris voluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ
permitteremus, niſi extra iudicium quid eſſet, vt is nobis ſententiã legis interpretaretur;
nedum nunc iſtud patiamur,cum præſto lex ſit,nõ ex eo quod apertiſſime ſcriptũ eſt,ſed
ex eo quod ſuæ cauſæ conuenit,ſcriptoris voluntatẽ interpretari. Quòd ſi vos Iudices le-
gibus obtemperare debetis,& id facere non poteſtis,niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequa-
mini,quid cauſæ eſt,quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autẽ appro-
batione præterita, quadripertita ſic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidẽ fe-
86 fellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum de-
trimenti acceperimus, nemo erit præter noſmetipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac
primo quidem decipi incommodum eſt,iterum ſtultum, tertio turpe. Carthaginẽſes au-
tem perſæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere,

quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione prætérita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginenses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum vrbem diruamus, ac metuere quidem nõ oportet. Restat igitur, vt vrbẽ diruamus. Sunt autẽ qui putant nõnunquam posse complexione supersederi opportune, cum id perspicuũ sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, virgo non est, peperit autẽ. hic satis esse dicunt proponere & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem nõ indigere. No- 87
bis autẽ videtur & omnis ratiocinatio concludenda esse, & illud vitium, quod illis displicet, magnopere vitandum est, ne quod perspicuũ sit, id in omni complexione inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, vt in vnum conducamus propositionem & assumptionẽ, hoc modo: Quòd si leges omnes ad vtilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto, & saluti cõmuni consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, vt ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorũ fide, spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, vt id solum quod cõficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut vt id quod eam rem, quæ cõficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit, peperit autem. Conficitur 88
hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, & inferas id quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumentationem, & perspicuã fugeris complexionẽ. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione vti. Siqui autem ex vna quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nã hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis, vel eius approbationis, neque complexionis indigere videtur: sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam & argumentatio nomine vno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumẽtatio vocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro con- 89
cubuit: inuentũ proferent, nõ expolitionem. Nos autẽ de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atque hac distinctione alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, siqui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionẽ. Quæ siquid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo cõmoueat auditorẽ necesse est. Quòd si solũ spectaretur id quod inuentũ est, ac nihil quo pacto tractaretur, id quod esset excogitatum referret, nequaquã tantũ inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare antẽ orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationẽ. Nam primum omniũ generibus ipsis distinguere conuenit orationẽ, hoc est tum inductione vti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa 90
argumentatione nõ semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum vtraque, tum hoc, tum illo genere cõplexionis vti. Id vt perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exẽplo de iis, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, vt quãfacile sit factu. Ac de partibus quidẽ argumentationis satis nobis dictũ videtur. Illud autẽ volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoq; rationibus tractari argumẽtationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certũ est artificiũ constitutũ. Verum illa nobis abhorrere ab vsu oratorio videtur. Quæ pertinere autẽ ad dicendũ putamus, ea nos cõmodius, quàm cæteros attendisse nõ affirmamus, sed perquisitius & diligẽ- 91
tius cõscripsisse pollicemur. Nunc, vt instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO est, per quã argumentãdo aduersariorũ cõfirmatio diluitur, aut infirmatur, aut leuatur. Hæc fonte inuẽtionis eodẽ vtetur, quo vtitur cõfirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdẽ potest ex locis infirmari. Nihil

enim cõſyderandũ eſt in his omnibus inuẽtionibus,niſi id quod perſonis,aut negotiis at-
tributũ eſt.Quare inuentionem & argumentationũ expolitionem ex illis quæ antè præ-
cepta ſunt,hanc quoque in partẽ orationis transferri oportebit.Veruntamen vt quædam
præceptio detur huius quoque partis,exponemus modos reprehenſionis,quos qui obſer-
92 uabunt,facilius ea quæ cõtradicentur,diluere aut infirmare poterunt.Omnis argumẽtatio
reprehẽditur,ſi aut ex iis quæ ſumpta ſunt,nõ conceditur aliquod vnũ pluráve:aut his cõ
ceſſis,complexio cõfici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumẽtationis vitioſum oſtẽ-
ditur:aut ſi contra firmã argumentationẽ,alia æque firma,aut firmior ponitur.Ex iis quæ
ſumũtur,aliquid non cõceditur,cum aut id quod credibile dicunt,negatur eſſe eiuſmodi,
aut quod cõparabile putant,diſſimile oſtenditur, aut iudicatũ aliam in partẽ traducitur,
aut omnino iudiciũ improbatur,aut quod ſignũ eſſe aduerſarii dixerunt,id eiuſmodi ne-
gatur eſſe,aut ſi complexio,aut vna, aut vtraque parte reprehenditur, aut ſi enumeratio
falſa oſtenditur, aut ſi ſimplex concluſio falſi aliquid continere demonſtratur. Nã omne
93 quod ſumitur ad argumentandũ,ſiue pro probabili,ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſuma-
tur ex his locis,vt antè oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit,id infirmabitur,ſi
aut perſpicue falſum erit,hoc modo:Nemo eſt qui nõ pecuniã quàm ſapientiã malit.Aut
ex cõtrario quoque credibile aliquid habebit,hoc modo: Quis eſt,qui nõ officii cupidior
ſit,quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile,vt ſiquis,quẽ conſtet eſſe auarũ, dicat ali-
cuius mediocris officii cauſa,ſe maximã pecuniã neglexiſſe.Aut ſiquod in quibuſdã rebus,
aut hominibus accidit,id omnibus dicatur vſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt,iis
antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factam eſſe oportet. In
loco celebri homo occidi quî potuit? Aut ſi id quod raro fit,fieri omnino negatur:vt Cu
rius pro Fuluio:Nemo poteſt vno aſpectu,neque præteriens in amorẽ incidere.Quod au
94 tem pro ſigno ſumetur,id ex eiſdẽ locis quibus cõfirmatur,infirmabitur.Nã in ſigno,pri-
mum verũ eſſe oſtẽdi oportet.Deinde eius eſſe rei ſignũ propriũ,qua de re agitur,vt cruo-
rem cædis.Deinde factũ eſſe,quod nõ oportuerit:aut non factũ,quod oportuerit. Poſtre-
mo ſciſſe eum,de qua quæritur,eius rei legẽ & cõſuetudinem. Nam eæ res ſunt ſigno at-
tributæ,quas diligentius aperiemus,cum ſeparatim de ipſa cõiecturali conſtitutione dice-
mus.Ergo horũ vnumquodque in reprehẽſione,aut nõ eſſe ſignũ,aut parum magnũ eſſe,
aut à ſe potius,quàm ab aduerſariis ſtare,aut omnino falſo dici, aut in aliã quoque ſuſpi-
cionẽ duci poſſe demonſtrabitur. Cum autẽ pro comparabili aliquid inducetur, quoniã
id per ſimilitudinem maxime tractatur,in reprehendendo cõueniet,ſimile id negare eſſe
quod cõferetur ei quicum cõferetur. Id fieri poterit,ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe ge-
95 nere,natura,vi,magnitudine, tempore,loco,perſona, opinione: ac ſiquo in numero illud
quod per ſimilitudinẽ afferetur,& quo in loco hoc genus,cuius cauſa afferetur haberi cõ-
ueniat,oſtẽdetur.Deinde quid res cum re differat,demõſtrabitur,ex quo docebimus aliud
de eo quod cõparabitur,& de eo quicũ cõparabitur,exiſtimari oportere. Huius facultatis
maxime indigemus,cũ ea ipſa argumẽtatio,quæ per inductionẽ tractatur,erit reprehẽden
da. Si iudicatũ aliquod inferetur,quoniã id ex his locis maxime firmatur,laude eorũ qui
iudicarũt,ſimilitudine eius rei qua de agitur,ad eã rem, qua de iudicatũ eſt cõmemorãdo
nõ modo non eſſe reprehenſum iudicium,ſed ab omnibus approbatum:& demonſtrãdo
difficilius & maius fuiſſe id iudicatũ quod afferatur,quàm id quod inſtet.Ex cõtrariis lo-
96 cis,ſi res aut vera,aut veriſimilis permittet,infirmari oportebit:atque erit obſeruandũ dili
genter,ne nihil ad id quod agatur,pertineat id quod iudicatũ ſit: & videndũ eſt,ne ea res
proferatur,in qua ſit offenſum,vt de ipſo qui iudicarit,iudiciũ fieri videatur.Oportet au-
tem animaduertere,ne cum aliter multa ſint iudicata, ſolitariũ aliquod, aut rarum iudi-
catum afferatur. Nam his rebus authoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atque ea
quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur,ad hunc modum tentari oportebit.
Quæ vero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabũtur modo neceſſariã argumen-
tationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendentur. Primùm complexio, quæ vtrum
conceſſeris,debet tollere,ſi vera eſt,nunquam reprehendetur: ſin falſa,duobus modis,aut

conuersione,aut alterius partis infirmatione. Conuersione,hoc modo:
Nam si veretur,quid eum accuses,qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parui auditu existimat? Hic siue vereri dixeris, siue nō vereri, 97
concludēdum hoc putat,vt neges esse accusandū.Quod cōuersione sic reprehēdetur:Imò
vero accusandus est. Nā si veretur,accuses:nō enim parui auditu existimabit. Sin inuere-
cundū animi ingeniū possidet,tamē accuses: nō enim probus est. Alterius autē partis in-
firmatione, hoc modo reprehēdetur: Verū si veretur,accusatione tua correctus, ab errato
recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur,si aut prӕteritū quiddā dicemus,quod velimus
concedere,aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contrà dici possit,aut causa nō
sit quare non honeste possimus cōcedere. Præteritur quiddā in eiusmodi enumerationi-
bus:Quoniam habes istum equum,aut emeris oportet,aut hæreditate possideas, aut mu-
nere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horū nihil est, surripueris necesse est.sed ne- 98
que emisti,neque hæreditate venit,neque domi natus est,neq; donatus est:necesse est ergo
surripueris. Hoc cōmode reprehenditur,si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius
prædæ sectione venerit: quo illato infirmatur enumeratio,quoniā id sit inductum, quod
præteritum sit in enumeratione. Altero autē modo reprehendetur, si aut contra aliquid
dicetur:hoc est,si exempli causa, vt in eodē versemur,poterit ostendi hæreditate venisse:
aut si extremū illud nō erit turpe cōcedere:vt si quis, cum dixerint aduersarii, Aut insidias
facere voluisti,aut amico morē gessisti,aut cupiditate elatus es, amico se morē gessisse fa-
teatur. Simplex autē conclusio reprehenditur,si id quod sequitur,nō videatur necessario
cum eo quod antecessit,cohærere. Nam hoc quidem, si spiritum ducit,viuit:si dies est, lu
cet,eiusmodi est,vt cum priore necessario posterius cohærere videatur. Hoc autē,si mater 99
est,diligit:si aliquādo peccauit,nunquā corrigetur:sic cōueniet reprehēdi,vt demonstretur
non necessario cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cætera necessaria,& omnino
omnis argumentatio,& eius reprehēsio maiorē quandā vim cōtinet,& latius patet,quàm
hîc exponitur:sed eius artificii cognitio huiusmodi est,vt non ad huius artis partē aliquā
adiungi possit,sed ipsa separatim longi temporis,& magnæ atque arduæ cognitionis indi
geat. Quare illa nobis alio tempore,atque ad aliud institutū,si facultas erit,explicabūtur.
Nunc his præceptionibus rhetorum ad vsum oratoriū contentos nos esse oportebit. Cum
igitur ex iis quæ sumuntur,aliquid nō conceditur, sic infirmabitur. Quum autē his cō-
cessis,cōplexio ex his non cōficitur,hæc erunt consyderanda, num aliud cōficiatur, aliud
dicatur,hoc modo:Si quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum,contráque eum 100
quis velit hac argumentatione vti:Si venisses ad exercitum, à Tribunis militaribus visus
esses:non es autē visus ab his,nō es igitur profectus ad exercitū. Hîc cum concesseris pro-
positionem & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim quàm cogebatur,
illatum est. Ac nunc quidē,quò facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi vitio præ-
ditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum vitium pro vero probatur,cum
aut parum memineris quod concesseris,aut ambiguū aliquod pro certo concesseris. Am-
biguum si concesseris,ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partē si aduersarius ad aliā
partem per complexionē velit accōmodare, demonstrare oportebit non ex eo quod ipse
concesseris,sed ex eo quod ille sumpserit,confici complexionem ad hunc modum:Si pe-
cuniæ indigetis, pecuniam non habetis:Si pecuniā non habetis, pauperes estis. Indigetis 101
autē pecuniæ:mercaturæ enim nisi ita esset,operā nō daretis:pauperes igitur estis. Hoc sic
reprehenditur,cum dicebas, Si indigetis pecuniæ,pecuniā non habetis:hoc intelligebā, Si
propter inopiam in egestate estis,pecuniam non habetis,& idcirco concedebā. Cum autē
hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus ha-
bere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur au-
tem,si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem vellet habere,cum
pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant quid concesseris, & idcirco id quod
non conficitur, quasi conficiatur in conclusione infertur,hoc modo: Si ad illum hæredi-

tas veniebat, verisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis;
102 pòst assumunt, Ad illum autem hæreditas veniebat: deinde infertur, Ille igitur occidit. Id quod ex iis quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his cõficiatur. Ipsum autem genus argumẽtationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitiũ erit, aut si nõ ad id quod instituitur, accõmodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuũ, si non cõcessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incõstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendaciũ est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autẽ pecuniã negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersariis, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco Iudices, quia veram causam habebã, breui peroraui. Vul-
103 gare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc cõcessum sit, transferri possit, hoc modo: Si veram causam non haberet, vobis se Iudices, nõ commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non cõmisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere vult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
In regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola vt restituam, paro.

Remotum est, quod vltra quàm satis est, petitur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incõmodum Scipioni ascribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsæ cecidisset abiegnæ ad terrã trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat.
104 Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis vim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidẽ stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubiũ demonstrãdum, dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dii quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controuersia, vt siquis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrẽ esse occisam. Non concessum est, cum id quod agitur, in controuersia est, vt siquis, cum Vlyssem accuset, in
105 hoc maxime cõmoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo virum fortissimũ Aiacẽ necatum. Turpe est, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut iis qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem videtur. Offensum est, quod eorum qui audiunt, volũtatem lædit: vt siquis apud Equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariã laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ii qui audiunt, fecerunt, vt siquis apud Alexandrum Macedonẽ contra aliquem vrbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quàm vrbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Incõstans est, quod ab eodẽ de eadem re, diuerse dicitur: vt siquis cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene viuendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene viuere. Aut se amico adesse
106 propter beneuolentiam, sperare tamen aliquid commodi ad se peruenturũ. Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit, vt siquis hostium vim, & copias, & fœlicitatẽ augeat, cum ad pugnandum milites hortetur. Si non ad id quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit, aut si cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro viri vitã vendidit. Aut si non id quod accusabitur defendet: vt siquis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem

esse defendet,vt Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuiũ, qui vituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis vitio vituperabitur, vt siquis doctrinã ex alicuius docti vitiis reprehendat. Aut siquis,cum aliquem volet laudare, de fœlicitate eius, nõ de virtute dicat. Aut siquis rem,cum re ita comparabit, vt alteram se non putet laudare, 107
nisi alteram vituperarit: aut si alteram ita laudet,vt alterius non faciat mentionem:vt siquis,cum aliqui deliberent,bellum geratur,an non,pacem laudet omnino,non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si,cum de certa re quæretur,de cõmuni instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa,hoc modo:Pecunia bonum est,propterea quòd ea maxime vitam beatam efficiat. Aut si infirma:vt Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus,verum in ætate vtile
Et conducibile:nam ego amicum hodie meum
Non castigabo pro cõmerita noxia.

Aut eadem,hoc modo:Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incõmodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo:Maximũ bonũ est amicitia,plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmã argumẽtationem, æque firma aut 108
firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versatur, cum aliquid, quod contrà dicatur,æquum esse concedimus: sed id quod nos defendimus, necessariũ esse demonstramus. Aut cum id quod illi defendant,vtile esse fateamur,quod nos dicamus,demonstremus esse honestum. Ac de reprehẽsione hæc quidem existimauimus esse dicẽda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras autem digressionẽ deinde,tum postremam conclusionẽ ponit. In hac autẽ digressione ille putat oportere quandã inferri orationẽ à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudẽ, aut aduersarii vituperationem contineat,aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid cõfirmationis,aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc siquis partem putarit orationis,sequatur Hermagoram licebit. Nam & augẽdi,& laudandi,& vituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabũ- 109
tur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi,quòd de causa digredi,nisi per locum cõmunem displicet,quo de genere posterius est dicendum. Laudes autẽ & vituperationes non separatim placet tractari,sed in ipsis argumẽtationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO,est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem,indignationem,conquestionẽ. Enumeratio est,per quam res disperse & diffuse dictæ,vnum in locum coguntur,& reminiscendi causa,vnum sub aspectum subiiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur,perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur:Sin varie fiet,& hanc suspicionẽ & satietatem vitare poterit. Quare 110
tum oportebit ita facere,vt plerique faciunt propter facilitatem, singillatim vnãquanque rem attingere,& ita omnes transire breuiter argumẽtationes:tum autẽ,id quod difficilius est,dicere quas partes exposueris in partitione,de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam,quibus rationibus vnamquãque partem cõfirmaris: tum ab iis qui audiunt,quærere quid sit quod sibi velle debeãt demonstrari,hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriã redibit auditor, & putabit nihil esse præterea,quod debeat desyderare. Atque in his generibus(vt antè dictum est)tum tuas argumentationes transire separatim,tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere:& cum tuam argumentationẽ dixeris,tum contra eam quod afferebatur,quẽadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de con- 111
firmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis,vt quid, & quo quidque loco dixeris admoneas : tum vero personam , aut rem aliquam inducere , & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat,& quærat à vobis quid dubitetis,quid possitis dicere, cum vobis hoc & hoc sit demonstratum. Ar-

que hîc item vt in nostra persona licebit aliàs singillatim transire omnes argumentatio-
nes,aliàs ad partitiones singula genera referre,aliàs ab auditore,quid desyderet quærere,
aliàs hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res
autem inducetur,si alicui rei huiusmodi,legi,loco,vrbi,monumento attribuetur oratio
112 per enumerationem,hoc modo: Quid si leges loqui possent, nónne hæc apud vos que-
rerentur?Quidnam amplius desyderatis Iudices,cum vobis hoc & hoc planũ factum sit?
In hoc quoque genere omnibus eisdem modis vti licebit. Commune autem præceptum
hoc datur ad enumerationẽ,vt ex vnaquaque argumentatione,quoniam tota iterum di-
ci non potest,id eligatur quod erit grauissimũ,& vnũquodque quãbreuissime transeatur,
vt memoria,non oratio renouata videatur. Indignatio, est oratio, per quam conficitur
vt in aliquem hominẽ magnũ odium,aut in rem grauis offensio cõcitetur.In hoc genere
illud primum intelligi volumus,posse omnibus ex locis iis,quos in cõfirmandi præceptis
posuimus,tractari indignationẽ. Nam ex iis rebus,quæ personis atque negotiis attributæ
sunt,quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea quæ separatim
113 de indignatione præcipi possunt,consyderemus. Primus locus sumitur ab authoritate,
quum cõmemoramus quantæ curæ res ea fuerit aut Diis immortalibus, aut eis quorum
authoritas grauissima debeat esse.Qui locus sumetur ex sortibus,oraculis,vatibus,osten-
tis,prodigiis, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus,
gentibus,hominibus sapientissimis, Senatu,populo,legum scriptoribus. Secundus locus
est,per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostendi-
tur,an ad omnes,an ad maiorem partem,quod atrocissimum est:an ad superiores,quales
sunt ii,quorũ ex authoritate indignatio sumitur,quod indignissimũ est: an ad pares ani-
mo,fortuna,corpore,quod iniquissimũ est:an ad inferiores,quod superbissimũ est. Ter-
tius locus est,per quem quærimus quidnam sit euenturum,si idem cæteri faciant:& simul
114 ostendimus,huic si concessum sit,multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid
mali sit euẽturum,demonstrabimus. Quartus locus est,per quem demonstramus mul-
tos alacres expectare quid statuatur,vt ex eo quod vni concessum sit, sibi quoque tali de
re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res
perperam constitutas,intellecta veritate cõmutatas corrigi posse: hanc esse rem,quæ si sit
semel iudicata,neque alio cõmutari iudicio,neque vlla potestate corrigi possit. Sextus
locus est,per quem consulto & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungi-
tur,voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nõnunquam
conuenire. Septimus locus est,per quem indignamur quod tetrum,crudele, nefarium,
tyrannicum factum esse dicamus,per vim, per manum opulentam, quæ res ab legibus,
115 ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est,per quem demonstramus non vul-
gare,neque factitatum esse,ne ab audacissimis quidem hominibus,id maleficium de quo
agitur,atque id à feris quoque hominibus,& à barbaris gentibus & immanibus bestiis re-
motũ esse.Hæc erunt,quæ in parẽtes,liberos,coniuges,cõsanguineos,supplices,crudeliter
facta dicẽtur:& deinceps siqua proferãtur in maiores natu,in hospites,in vicinos, in ami-
cos,in eos quibuscum vitam egeris,in eos apud quos educatus sis, in eos à quibus erudi-
tus sis,in mortuos,in miseros,& misericordia dignos,in homines claros,nobiles & hono
re vsos,in eos qui neque lædere alium,nec se defendere potuerunt,vt in pueros,senes,mu
lieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum qui violarit horum
aliquid,odium commouere poterit. Nonus locus est,per quem,cum aliis quæ constant
esse peccata,hoc quo de quæstio est,comparatur:& ita per contẽtionem quanto atrocius
116 & indignius sit illud de quo agitur,ostenditur. Decimus locus est,per quem omnia,quæ
in negotio gerendo acta sunt,quæque post negotium consecuta sunt, cum vniuscuiusque
indignatione & criminatione colligimus, & rem verbis quammaxime ante oculos eius
apud quem dicitur,ponimus,vt id quod indignum est,perinde illi videatur indignum,ac
si ipse interfuerit,ac præsens viderit. Vndecimus locus est, per quẽ ostendimus ab eo fa-
ctum,à quo minime oportuerit: & à quo si alius faceret,prohiberi conueniret. Duode-

cimus locus eſt,per quē indignamur quòd nobis hoc primis acciderit,nec alicui vnquam
vſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt,ſi cum iniuria contumelia iuncta demonſtratur,
per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus lo-
cus eſt,per quem petimus ab iis qui audiunt,vt ad ſuas res noſtras iniurias referant: ſi ad
pueros pertinebit,de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres,de vxoribus:ſi ad ſenes,de patri- 117
bus aut parentibus. Quintuſdecimus eſt locus,per quē dicimus inimicis quoque & ho-
ſtibus ea quæ nobis acciderunt,indigna videri ſolere. Et indignatio quidē his ferè de lo-
cis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autē huiuſmodi de rebus parteis petere oporte-
bit. Conqueſtio,eſt oratio auditorū miſericordiam captans. In hac primū animū audi-
toris mitem & miſericordem cōficere oportet,quo facilius conqueſtione cōmoueri poſ-
ſit. Id locis cōmunibus efficere oportebit,per quos fortunæ vis in omnes,& hominū infir
mitas oſtenditur: qua oratione habita grauiter & ſentētioſe maxime demittitur animus
hominū,& ad miſericordiā comparatur,cū in alieno malo ſuam infirmitatē conſydera-
bit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ,per quē,quibus in bonis fuerint,& nunc qui-
bus in malis ſint,oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in 118
malis fuerint,& ſint,& futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quē vnūquodque deplo-
ratur incōmodum,vt in morte filii, pueritiæ delectatio,amor,ſpes,ſolatium,educatio, &
ſiqua ſimili in genere quolibet de incōmodo per conqueſtionē dici poterūt. Quartus,
per quem res turpes,& humiles,& illiberales proferentur, & indignæ ætate,genere,fortu-
na,priſtino honore,beneficiis,quas paſſi perpeſſuríve ſint. Quintus eſt,per quem omnia
ante oculos ſingillatim incōmoda ponētur,vt videatur is,qui audit, videre, & re quoque
ipſa,quaſi adſit, non verbis ſolum ad miſericordiam ducatur. Sextus,per quem præter
ſpem in miſeriis demonſtratur eſſe,& cum aliquid expectaret,non modo id nō adeptum
eſſe,ſed in ſummas miſerias incidiſſe. Septimus,per quem ad ipſos qui audiunt,ſimilem
caſum conuertimus,& petimus vt de ſuis liberis,aut parentibus, aut aliquo,qui illis cha- 119
rus debeat eſſe,nos cum videant,recordentur. Octauus,per quem aliquid dicitur eſſe fa-
ctum,quod nō oportuerit,aut nō factum,quod oportuerit,hoc modo: Non affui,non vi-
di,non poſtremā eius vocem audiui,non extremum eius ſpiritum excepi. Item, Inimico-
rum in manibus mortuus eſt,hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus,à feris diu vexatus,
cōmuni quoque honore in morte caruit. Nonus,per quem oratio ad mutas & exper-
tes animi res refertur: vt ſi ad equum,domū,veſtem,ſermonem alicuius accōmodes, qui-
bus animus eorum qui audiunt,& aliquem dilexerunt, vehementer cōmouetur. Deci-
mus,per quem inopia,infirmitas, ſolitudo demonſtratur. Vndecimus,per quem aut li-
berorum,aut parentum,aut ſui corporis ſepeliendi,aut alicuius eiuſmodi rei cōmendatio
fit. Duodecimus,per quē diſiunctio deploratur ab aliquo,cum deducaris ab eo,quicum 120
libentiſſime vixeris, vt à parente,filio,fratre,familiari. Tertiuſdecimus,per quē cum in-
dignatione conquerimur,quòd ab iis,à quibus minime conueniat, male tractemur,pro-
pinquis,amicis, quibus benefecerimus,quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus in-
dignum eſt,vt ſeruis,libertis,clientibus,ſupplicibus. Quartuſdecimus, qui per obſecra-
tionem ſumitur : in quo orantur modo illi qui audiunt , humili & ſupplici oratione , vt
miſereantur. Quintuſdecimus,per quem non noſtras,ſed eorum qui chari nobis debēt
eſſe,fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextuſdecimus eſt, per quem animum no-
ſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus,& tamen amplum & excelſum & patien-
tem incommodorum eſſe, & futurum,ſi quid acciderit, demonſtramus. Nam ſæpe vir-
tus & magnificentia,in qua grauitas & authoritas eſt,plus proficit ad miſericordiam cō- 121
mouendam,quàm humilitas & obſecratio. Commotis autem animis,diutius in conque-
ſtione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit Rhetor Apollonius, Lachry-
ma nihil citius areſcit. Sed quoniam ſatis videmur de omnibus partibus orationis dixiſ-
ſe, & huius voluminis magnitudo longius proceſſit,quæ ſequuntur deinceps in ſecundo
libro dicemus.

CROTONIATAE quondam,cum florerent omnibus copiis,& in Italia cũ in pri-
mis beati numerarẽtur,templum Iunonis,quod religiosissime colebant, egregiis pi-
cturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe cæteris excel-
lere pictoribus existimabatur,magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabu-
122 las complures pinxit,quarum nõnulla pars vsque ad nostram memoriã propter fani reli-
gionẽ remansit,& vt excellentẽ muliebris formæ pulchritudinẽ muta in sese imago con-
tineret, Helenæ se pingere simulacrũ velle dixit. Quod Crotoniatæ,qui eũ muliebri in
corpore pingendo plurimũ aliis præstare sæpe accepissent,libẽter audierunt. Putauerũt e-
nim eũ,si quo in genere plurimũ posset,in eo magnopere elaborasset,egregiũ sibi opus illo
in fano relicturũ. Neq; tum eos illa opinio fefellit. Nã Zeuxis ilico quæsiuit ab eis quasnã
virgines formosas haberẽt. Illi autẽ statim hominẽ duxerunt in palæstrã,atque ei pueros
ostenderunt multos magna præditos dignitate. (Etenim quodã tẽpore Crotoniatæ mul-
123 tum omnibus corporũ viribus & dignitatibus antesteterunt,atque honestissimas ex gym-
nico certamine victorias domũ cum maxima laude retulerunt.) Cum puerorum igitur
formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud
nos virgines. Quare qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi
quæso,inquit,ex istis virginibus formosissimas,dum pingo id quod pollicitus sum vobis,
vt mutum in simulacrũ ex animali exemplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ pu-
blico de consilio virgines vnum in locum conduxerũt, & pictori quas vellet eligẽdi po-
testatem dederunt. Ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ
tradiderũt,quòd eius essent iudicio probatæ, qui verissimũ pulchritudinis habere iudiciũ
debuisset. Neque enim putauit omnia,quæ quæreret ad venustatẽ, vno in corpore se re-
perire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expoli-
124 uit. Itaque tanquam cæteris nõ sit habitura quod largiatur, si vni cuncta cõcesserit,aliud
alii cõmodi aliquo adiuncto incõmodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque vo-
luntatis accidit,vt artem dicendi perscriberemus,nõ vnum aliquod propositum exem-
plum,cuius omnes partes,quocũque essent in genere,exprimendæ nobis necessario vide-
rentur: Sed omnibus vnum in locũ coactis scriptoribus,quod quisque cõmodissime præ-
cipere videbatur,excerpsimus,& ex variis ingeniis excellentissima quæque libauimus. Ex
his enim qui nomine & memoria digni sunt,nec nihil optime,nec omnia præclarissime
quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia nobis visa est,aut à bene inuen-
tis alicuius recedere,siquo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere,
cuius aliquo bono præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studiis à multis elige-
125 re homines cõmodissimum quodque,quàm sese vni alicui certo vellent addicere,minus
in arrogantiam offenderent, non tantopere in vitiis perseuerarent, aliquanto ex inscitia
leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis,atque in illo picturæ scientia fuisset,for-
tasse magis hoc suo in genere opus nostrũ, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex
maiore enim copia nobis,quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille vna ex vr-
be,& ex eo numero virginum,quæ tum erant,eligere potuit: nobis omnium quicunque
fuerunt ab vltimo principio huius præceptionis, vsque ad hoc tempus expositis copiis,
quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidem scriptores artis vsque ab
principe illo atque inuentore Tysia repetitos, vnum in locũ conduxit Aristoteles,& no-
minatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit,atque enodata
diligenter exposuit,ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit,
126 vt nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes qui quod illi præci-
piant velint intelligere ad hunc,quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem
reuertantur. Atque hic quidem ipse, & sese ipsum nobis,& eos,qui ante se fuerãt,in me-
dio posuit,vt cæteros & seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt,
quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimũ consumpserũt,sicut & ipse,

cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt.
Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum
ad dicẽdum, siquid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem quo Aristoteles,
magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus.
Discipulorum autem, atque eorum qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de
arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familiis, quarum altera cum versa- 117
retur in philosophia, nonnullã rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera vero
omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata: vnum quoddam est conflatum ge
nus à posterioribus, qui ab vtrisq; ea quæ cõmode dici videbãtur, in suas artes contulerũt:
quos ipsos simulatque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposui-
mus, & ex nostro quoque nõnihil in cõmune cõtulimus. Quòd si ea quæ in his libris ex-
ponuntur, tantopere eligẽda fuerũt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque
alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriisse, aut non
satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile & libenter sententiam cõmutabi-
mus. Nõ enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est:
propterea quòd alterum cõmuni hominum infirmitati, alterum singulari vniuscuiusque 118
vitio est attributum. Quare nos quidem sine vlla affirmatione, simul quærentes dubitan-
ter vnũquodque dicemus, ne dum paruulum hoc consequimur, vt satis cõmode hæc per-
scripsisse videamur: illud amittamus, quod maximũ est, vt necui rei temere atque arro-
ganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tẽpore, & in omni vita studiose,
quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de
reliquis quæ præcipiẽda videntur esse dicemus. Igitur primus liber exposito genere hu-
ius artis & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarũ, & inuentiones, &
constitutiones, & iudicationes continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes om-
nia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de
confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singu-
la causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret 119
argumentationes, in libro primo nõ indiligenter expositum est, hîc tantum ipsa inuenta
vnamquanque in rem exponentur simpliciter sine vlla exornatione, vt ex hoc inuenta
ipsa, ex superiore autẽ expolitio inuentorum petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur,
ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eo-
rum, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere vno pluribúsve versetur. Hoc quãquã
ita est, tamen cum cõmuniter quædã de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ
sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus, aut vituperatio, aliud
sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudiciis quid æquum sit 120
quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, vt nos arbitramur,
quid honestum sit, & quid vtile. Nam cæteri vtilitatis modo finem in suadendo & in dis-
suadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi
sunt, eorum præcepta eadem esse nõ possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem inci-
dere constitutiones: verũtamen oratio quædam ex ipso fine & genere causæ nascitur, quæ
pertineat ad vitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in
exponẽdis controuersiis in iudiciali genere causarum & præceptorũ versabimur. Ex quo
pleraque in cætera quoque causarum genera simili implicita controuersia nulla cum dif-
ficultate transferentur: pòst autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali
constitutione proficiscemur, cuius exẽplum sit hoc expositum: In itinere quidam profici- 121
scentem ad mercatum quẽdam, & secum aliquantũ nũmorũ ferẽtem est comitatus: cum
hoc, vt ferè fit, in via sermonem contulit, ex quo factum est, vt illud iter familiarius face-
re vellent. Quare cum in quãdam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco
somnum capere voluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur
pòst inuentum, cum in alio maleficio deprehẽsus esset) cum illum alterum, videlicet qui

nummos haberet,animaduertiſſet, noctu poſtquam illos arctius, vt fit,iam ex laſſitudine
dormire ſenſit,acceſſit,& alterius eorum,qui ſine nũmis erat,gladium prope appoſitum è
vagina eduxit,& illum alterum occidit,nummos abſtulit,gladium cruẽtum in vaginam
recondidit,ipſe ſeſe in lectum ſuum recepit.Ille autẽ,cuius gladio occiſio erat facta,mul-
132 to ante lucem ſurrexit,comitẽ illum ſuum inclamauit ſemel & ſæpius,illum ſomno im-
peditum nõ reſpondere exiſtimauit,ipſe gladium,& cætera quæ ſecum attulerat,ſuſtulit,
ſolus profectus eſt.Caupo non multo poſt clamat hominẽ eſſe occiſum,& cum quibuſdã
diuerſoribus illum,qui antè exierat, conſequitur: in itinere hominẽ comprehẽdit,gladiũ
eius è vagina educit,reperit cruentũ:homo in vrbem ab illis deducitur,ac reus fit. In hac
intentio eſt criminis,Occidiſti. Depulſio,Non occidi.Ex quibus conſtitutio eſt.Quæſtio
eadem in coniecturali,quæ iudicatio,Occideríſne. Nunc exponemus locos,quorum pars
aliqua in omnẽ coniecturalem incidit controuerſiam. Hoc autẽ & in horum locorũ ex-
poſitione,& in cæterorũ oportebit attendere,non omnes in omnẽ cauſam conuenire.Vt
enim omne nomen ex aliquibus,non ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſam
133 non omnis argumentorũ copia,ſed eorum neceſſaria pars aliqua conueniet. Omnis igi-
tur ex cauſa,ex perſona,ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſa diſtribuitur in im-
pulſionem & in ratiocinationẽ. Impulſio eſt,quæ ſine cogitatione per quãdam affectio-
nem animi facere aliquid hortatur,vt amor,iracundia,ægritudo, vinolentia, & omnino
omnia in quibus animus ita videtur affectus fuiſſe,vt rem perſpicere cum conſilio & cura
non potuerit: & id quod fecit,impetu quodam animi potius,quàm cogitatione fecerit.

Ratiocinatio autem,eſt diligens & conſyderata faciendi aliquid,aut non faciendi exco-
gitatio.Ea dicitur tum interfuiſſe,cũ aliquid faciendum,aut non faciendum certa de cau-
ſa vitaſſe,aut ſecutus eſſe animus videtur,vt ſi amicitiæ quid cauſa factum dicetur, ſi ini-
mici vlciſcendi,ſi metus,ſi gloriæ,ſi pecuniæ,ſi denique, vt omnia generatim amplecta-
134 mur,alicuius retinendi,augendi,adipiſcẽdíve cõmodi: aut contrà reiiciendi,diminuendi,
deuitandíve incõmodi cauſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident,in
quibus aut incõmodum aliquod maioris vitandi incõmodi cauſa,aut maioris adipiſcen-
di cõmodi ſuſcipitur: aut cõmodum aliquod maioris adipiſcendi commodi,aut maioris
vitandi incõmodi præteritur.Hic locus ſicut aliquod fundamẽtum eſt huius conſtitutio-
nis:nam nihil factum eſſe cuiquam probatur,niſi aliquid,quare factum ſit,oſtenditur.Er-
go accuſator,cum aliquid impulſione factum eſſe dicet,illum impetum & quandam cõ-
motionem animi, affectionémque verbis & ſententiis amplificare debebit, & oſtendere
quanta vis amoris ſit,quanta animi perturbatio ex iracundia fiat,aut ex aliqua cauſa ea-
rum,qua impulſum aliquem id feciſſe dicet.Hic & exemplorũ cõmemoratione,qui ſimili
135 impulſu aliquid cõmiſerint,& ſimilitudinũ collatione,& ipſius animi affectionis explica-
tione curandum eſt,vt non mirum videatur, ſiquod ad facinus tali perturbatione cõmo-
tus animus acceſſerit. Cum autẽ nõ impulſione,verũ ratiocinatione aliquem cõmiſiſſe
quid dicet,quid cõmodi ſit ſecutus,aut quid incõmodi fugerit,demonſtrabit, & id auge-
bit quammaxime poterit, vt quoad fieri poſſit,idonea quãmaxime cauſa ad peccandum
hortata videatur. Si gloriæ cauſa,quantam gloriam conſecuturũ exiſtimarit.Item ſi do-
minationis,ſi pecuniæ,ſi amicitiæ,ſi inimicitiarum, & omnino quicquid erit quod cauſæ
fuiſſe dicet,id ſumme augere debebit. Et hoc eum magnopere conſyderare oportebit,nõ
quid in veritate modo,verũetiam vehementius,quid in opinione eius quem arguet,fue-
rit.Nihil enim refert non fuiſſe,aut nõ eſſe aliquid cõmodi aut incõmodi,ſi oſtendi po-
136 teſt ei viſum eſſe qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines,cum aut res aliuſ-
modi eſt ac putatur,aut non is euentus eſt,quẽ arbitrati ſunt.Res aliuſmodi eſt tum,cum
aut id quod bonum eſt,malum putant:aut cõtrà,quod malum eſt,bonum: aut quod nec
malum eſt,nec bonum,malum aut bonum: aut quod malum,aut bonũ eſt, nec malum,
nec bonum. Hoc intellecto,ſiquis negabit vllam eſſe pecuniam fratris,aut amici vita,aut
denique officio ſuo antiquiorem aut ſuauiorem,non erit hoc accuſatori negãdum. Nam
in eum culpa & ſummũ odium transferetur,qui id quod tam vere & pie dicetur,negabit.

Verum illud dicendũ erit,illi nõ esse ita visum,quod sumi oportet ex iis,quæ ad personã
pertinent,de quo pòst dicendum est.Euentus autẽ tum fallit,cũ aliter accidit,atque ii qui
arguuntur,arbitrati esse dicuntur: vt siquis dicatur alium occidisse ac voluerit, quòd aut
similitudine,aut suspicione,aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse,cuius 137
testamento non sit hæres,quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. Non enim ex
euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione & spe ad maleficium profe-
ctus sit,consyderare: & quo animo quid quisque faciat,non quo casu vtatur, ad rem per-
tinere. In hoc autem loco,caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit,alii nemini
causam fuisse faciendi. Secundarium,si tantam,aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis
quoque causa faciendi videbitur,aut potestas aliis defuisse demonstranda est,aut facultas,
aut voluntas. Potestas,si aut nesciisse,aut non affuisse,aut conficere aliquid nõ potuisse di
cetur. Facultas,si ratio,adiutores,adiumenta,& cætera quæ ad rem pertinebunt,defuisse
alicui demonstrabuntur. Voluntas,si animus à talibus factis vacuus & integer esse dice-
tur. Postremo quas ad defensionem rationes reo dabimus,iis accusator ad alios ex culpa 138
eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est,& in vnum multa sunt conducenda,
vt ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alte-
rum videatur. Atque accusatori quidem hæc ferè sunt in causa facienda & consyderan-
da. Defensor autem ex contrario primùm impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si
fuisse concedet,extenuabit,& paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea so-
lere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum,quæ vis & natura
eius sit affectionis,qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo & exempla & si-
militudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quàm leuissime
quietissimã ad partẽ explicãda,vt & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddã mi-
tius & tranquillius traducatur,& oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi 139
quẽdam intimũ sensum accõmodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit,si
aut cõmodum nullũ fuisse,aut paruum, aut aliis magis fuisse,aut nihilo sibi magis quàm
aliis, aut incõmodum sibi maius quàm cõmodum dicet, vt nequaquam fuerit illius cõ-
modi,quod expetitũ dicatur,magnitudo,aut cum eo incõmodo quod acciderit,aut cum
illo periculo quod subeatur,comparanda: qui omnes loci similiter incõmodi quoque vi-
tatione tractabuntur. Sin accusator dixerit,eum id esse secutum,quod ei visum sit cõmo-
dum,aut id fugisse,quod putarit esse incõmodum,quanquam in falsa fuerit opinione,de-
monstrandum erit defensori,neminem tantæ esse stultitiæ,qui tali in re possit veritatem
ignorare. Quòd si id concedatur,illud nõ cõcessum iri,nec dubitasse quidem hunc quid
eius iuris esset,sed id quod falsum fuerit,sine vlla dubitatione pro falso,quod verum pro 140
vero probasse. Quòd si dubitauerit,summæ fuisse amẽtiæ,dubia spe impulsum certum in
periculum se cõmittere. Quemadmodum autem accusator,cum ab aliis culpam dimoue-
bit,defensoris locis vtetur: sic iis locis,qui accusatori dati sunt, vtetur reus, cũ in alios ab
se crimen volet transferre. Ex persona autẽ coniectura capietur,si eæ res, quæ personis
attributæ sunt,diligenter consyderabuntur,quas omnes in primo libro exposuimus. nam
& de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autẽ cum dicimus,co
gnomen quoque & agnomen intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vo
cabulo agitur: vt si dicamus idcirco aliquem Callidium vocari,quòd temerario & repen-
tino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis verba dedisse,quòd Clodius,
aut Cæcilius,aut Mutius vocarentur. Et de natura licet aliquãtulum ducere suspicionis. 141
omnia enim hæc,vir an mulier,huius an illius ciuitatis sit,quibus sit maioribus, quibus
cõsanguineis,qua ætate,quo animo,quo corpore, quæ naturæ sunt attributa,ad aliquam
coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahũtur suspiciones,cum quẽ-
admodum,& apud quos,& à quibus educatus & eruditus sit quæritur, & quibuscũ viuat,
qua ratione vitæ,quo more domestico viuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur,
cum seruus an liber,pecuniosus an pauper,nobilis an ignobilis,fœlix an infœlix,priuatus
an cum potestate sit,aut fuerit,aut futurus sit,cõsyderatur: aut denique aliquid eorũ quæ-

ritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit: quo in genere est virtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis
142 ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, vt amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum vis intelligitur, & quæ res harũ aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem, quoniã est assidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desyderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium, est aliquid faciendi, non faciendíve excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (vt in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidẽ res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus vnum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis vti. Nam causa facti parum firmitudinis
143 habet, nisi animus eius qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, vt à tali culpa nõ videatur abhorruisse. Vt enim animũ alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostẽditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debebit, & ostendere, siquo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, siquam in similem antè suspicionem venerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua cõmotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: vt siquis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re, eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua cõmotum
144 peccasse dicet adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarii oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare nõ possis, aliis affinem esse vitiis doceas, & ex ea re nõ esse mirãdum qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & authoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus antè admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi Iudices erunt, vt veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum antè celasse, nunc manifesto teneri. Quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi nõ fuisse, aut cau-
145 sam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremũ, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est, eum qui velit peccare, aliquando primũ delinquere. Sin vita antè acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autẽ primũ, si poterit, debebit vitam eius, qui insimulabitur, quàm honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & cõmunia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiã quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut vtraque re, cum necesse nõ esset, officii causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eò confirmatius erit, si cũ potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur ab-
146 fuisse. Hoc autem ipsum genus erit eò firmius, si eo ipso in genere quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: vt si, cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in vita fuerit à vitiis remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimũ quoque hominẽ ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in

tempore,quàm plurimum prodesse,sed subita ex criminatione,quæ confingi facile possit:
non ex antè acta vita,quæ neque ad tempus fingi,neque vllo modo immutari possit, fa-
cere iudicium. Sin autem in antè acta vita aliquæ turpitudines erunt,aut falso venisse in
eam existimationē dicetur,aut ex aliquorū inuidia,aut obtrectatione,aut falsa opinione: 147
aut imprudentiæ,necessitudini,aut persuasioni,adolescentiæ,aut alicui nō malitiosæ ani-
mi affectioni attribuentur,aut dissimili in genere vitiorum, vt animus nō omnino inte-
ger,sed à tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudo,aut infamia
leniri poterit oratione,negare oportebit de vita eius & moribus quæri,sed de eo crimine,
quo de arguatur: quare autē factis omissis,illud quod instet agi oportere. Ex facto au-
tem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus per-
tentabitur,atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim cōmuniter ex per-
sonis,atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt,si eas res,quæ negotiis
attributæ sunt, diligenter consyderabimus. Ex iis igitur in hanc cōstitutionem conueni-
re videntur genera eorum omnia,partes generū pleræque.Videre igitur primū oportebit, 148
quæ sint continentia cum ipso negotio,hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in
loco satis erit diligēter consyderare,quid sit ante rem factum,ex quo spes perficiendi na-
ta,& faciendi facultas quæsita videatur: quid in ipsa re gerenda,quid postea consecutum
sit.Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum,quæ ne-
gotio attributæ sunt,secundo in loco nobis est expositum.Hoc ergo in genere spectabitur
locus,tempus,occasio, facultas,quorū vniuscuiusque vis diligēter in confirmationis præ-
ceptis explicata est. Quare,ne aut hîc non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse vi-
deamur,breuiter demonstrabimus,quid quaque in parte consyderari oporteat. In loco
igitur opportunitas,in tempore longinquitas,in occasione cōmoditas ad faciendum ido-
nea,in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit,aut sine
quibus omnino confici non potest,consyderanda est. Deinde videndum est,quid adiun- 149
ctum sit negotio,hoc est,quid maius,quid minus,quid æque magnum sit,quid simile: ex
quibus coniectura quædam ducitur,si quēadmodum res maiores,minores, æquè magnæ,
similésque agi soleant,diligenter consyderabitur.Quo in genere euentus quoque viden-
dus erit,hoc est,quid ex vnaquaque re soleat euenire, magnopere consyderandum est, vt
metus,lætitia,titubatio. Quarta autē pars erat ex iis,quas negotiis dicebamus esse attri-
butas,consecutio. In ea quæruntur ea,quæ gestum negotium confestim,aut ex interual-
lo consequūtur. In qua videbimus ecquæ consuetudo sit,ecquæ lex,ecquæ actio, ecquod
eius rei artificiū sit,aut vsus,aut exercitatio hominū, aut approbatio,aut offensio,ex qui-
bus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones,quæ com
muniter,& ex negotiorū,& ex personarum attributionibus sumūtur. Nam ex fortuna,& 150
ex natura,& ex victu,studio,factis,casu,orationibus,consilio,& ex habitu animi,aut cor-
poris pleraque pertinēt ad easdem res,quæ rem credibilem,aut incredibilem facere pos-
sunt,& cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutio-
ne, primùm potueritne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas,de
qua antè diximus.Deinde vtrum id facinus sit,quod pœnitere fuerit necesse. Item quod
spem celādi haberet.Deinde necessitudo,in qua num necesse fuerit id aut fieri,aut ita fie-
ri,quæritur.Quorum pars ad consilium pertinet,quod personis attributū est,vt in ea cau
sa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit,
quòd sermonis causam quæsiuerit,quòd simul diuerterit,dehinc cœnarit. In re,nox,som
nus. Post rem,quòd solus exierit,quòd illum tam familiarē comitem tam æquo animo
reliquerit,quòd cruentū gladium habuerit.Horum pars ad consilium pertinet.Quæritur 151
enim vtrum videatur diligēter ratio faciēdi esse habita & excogitata,an ita temere,vt nō
verisimile sit quēquam tam temere ad maleficiū accessisse.Iu quo quæritur num quo alio
modo cōmodius potuerit fieri,vel à fortuna administrari.Nam sæpe si pecuniæ adiumē-
ta,si adiutores desint,facultas fuisse faciendi non videtur.Hoc modo si diligenter atten-
damus,apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotiis,& illa quæ personis sunt attributa.

Hîc neque facile est, neque necessariũ distinguere, vt in superioribus partibus, quo pacto
quidque accusatorẽ, & quomodo defensorẽ tractare oporteat. Nõ necessarium, propterea
quòd causa posita, quid in quãque cõueniat, res ipsa docebit eos, qui nõ omnia hîc se in-
uenturos putabunt, sed ad ea quæ præcepta sunt, cõparationis modo quãdam in cõmune
mediocrẽ intelligentiã cõferent. Nõ facile autẽ, quòd & infinitũ est tot de rebus vtrãque
152 in partẽ singillatim de vnaquaque explicare, & aliàs aliter hæc in vtrãque partẽ causæ so
lent cõuenire. Quare cõsyderare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autẽ ad inuen
tionem animus incedet, si gesti negotii, & suã, & aduersarii narrationẽ sæpe, & diligenter
pertractabit, & quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens consyderabit. Quare, quo
cõsilio, qua spe perficiendi quidque factũ sit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc
potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit cõscius, aut cur sit, aut
cur hic sit: cur hoc antè factũ sit: cur hoc antè factũ nõ sit: cur hoc in ipso negotio: cur hoc
post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: con-
stétne oratio, aut cum re, aut ipsa secũ: hoc huiúsne rei sit signũ, an illius, an huius & illius,
& vtrius potius: quid factũ sit quod nõ oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum
153 animus hac intentione omnes totius negotii partes consyderabit, tum illi ipsi in medium
cõseruati loci procedẽt, de quibus antè dictũ est: & cũ ex singulis, tũ ex coniunctis argumẽ
ta certa nascentur. Quorũ argumentorũ pars probabili, pars necessario in genere versabi-
tur. Accedunt autẽ ad coniecturã sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ cõtra omnia
vterque simili via præceptorũ torquere ad suæ causæ cõmodũ debebit. Nã & ex quæstio-
ne suspiciones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, vt ex causa, & ex perso-
na, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ii videntur errare, qui hoc genus suspicionũ
artificii nõ putãt indigere, & ii qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipien
dum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumẽda est. Nã & eius qui in quæ-
stione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & veritas ex iisdẽ
154 attributionibus reperietur. Omni autẽ in causa pars argumẽtorũ est adiuncta ei causæ so-
lum quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, vt ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas
transferri nõ satis cõmode possit. Pars autẽ est peruagatior, & aut in omnes eiusdẽ generis,
aut in plerasque causas accõmodata. Hæc ergo argumẽta quæ transferri in multas cau-
sas possunt, locos cõmunes nominamus. Nã locus cõmunis aut certæ rei quãdam cõtinet
amplificationẽ: vt siquis hoc velit ostẽdere, eũ qui parentẽ necarit, maximo supplicio esse
dignũ: quo loco, nisi perorata, & probata causa, nõ est vtẽdum. Aut dubiæ, quæ ex cõtrario
quoque habeat probabiles rationes argumẽtandi: vt suspicionibus credi oportere, & con-
trà, suspicionibus credi nõ oportere. Ac pars locorum cõmuniũ, aut per indignationẽ, aut
per conquestionẽ inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquã probabilẽ vtraque
155 ex parte rationẽ. Distinguitur autẽ oratio atque illustratur maxime raro inducendis lo-
cis cõmnnibus, & aliquo loco iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirma-
tis. Nã & tum conceditur cõmune quiddã dicere, cum diligẽter aliquis proprius causæ lo
cus tractatus est, & auditoris animus, aut renouatur ad ea quæ restãt, aut omnibus iam di-
ctis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis
plurimũ consistit, & omnia quæ in inuentione verborũ & sententiarũ aliquid habent di-
gnitatis, in cõmunes locos conferũtur. Quare, non vt causarũ, sic oratorũ quoque multo-
rum cõmunes loci sunt. Nã nisi ab iis qui multa exercitatione magnam sibi & verborum,
& sententiarũ copiam cõparauerint, tractari nõ poterũt ornate & grauiter, quẽadmodum
natura ipsorũ desyderat. Atque hoc sit nobis dictũ cõmuniter de omni genere locorum
156 communiũ. Nũc exponemus in coniecturalẽ constitutionem qui loci cõmunes incidere
soleant. Suspicionibus credi oportere, & nõ oportere. Rumoribus credi oportere, & non
oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non
oportere. Vitam ante actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse qui in illa re
peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oporte-
re, & non oportere. Atque hi quidem, & siqui eiusmodi ex proprio argumẽto communes

f.i.

loci nascentur, in contrarias partes diducẽrut. Certus autẽ locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatẽ, & alter per quem negat malorũ misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum cõquestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cõmnnes, ex iisdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur: hi 157 autem grauius & ornatius, & cum verbis, rum etiam sentẽtiis excellentibus. In illis enim finis est, vt id quod dicitur, verum esse videatur: in his tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constirutionem transeamus.

CVM est nominis cõtrouersia, quia vis vocabuli definienda verbis est, cõstitutio definitiua dicirur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius is qui COS. remp. male gessit bello Punico secũdo, cũ Trib. pleb. esset, inuito Senatu, & omnino cõtra voluntatem omniũ optimatũ, per seditionẽ ad populũ legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentẽ de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisti, quòd Trib. pleb. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui ma- 158
iestatem. Quæstio est, Maiestatémne minuerit. Ratio, In filium enim, quam habebam potestatem, ea vsus sum. Rationis infirmatio, At enim qni patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuátne is maiestatem, qui in tribunitiã potestatem patria potestate vtatur. Ad hãc iudicationẽ argumẽtationes omnes afferri oportebit. Ac nequis forte arbitretur nos nõ intelligere aliam quoque incidere constitutionẽ in hãc causam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. Omnibus autẽ partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligẽter attendet, omnes videbit constitutiones, & earum partes, & controuersias, siquæ forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de vi quærirur, breuis & 159
aperta, & ex hominũ opinione definitio, hoc modo: Maiestatẽ minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorũ, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositum, pluribus verbis est, & rationibus cõfirmãdum, & ita esse, vt descripseris, ostendẽdum. Postea ad id quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod ostenderis esse, verbi causa, Maiestatẽ minuere, docere aduersariũ maiestatẽ minuisse, & hunc locũ totũ cõmuni loco confirmare, per quẽ ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cũ indignarione augeatur. Pòst erit infirmanda aduersariorũ descriptio. Ea autẽ infirmabirur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominũ sumetur, cum quẽadmodum, & quibus in rebus homines in consuerudine scribendi aut sermocinãdi eo verbo vti soleant, consyderabitur. Item infirmabitur, si tur- 160
pis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, & si quæ incommoda cõsecutura sint, eo concesso, ostendetur. Id autem ex honestatis & vtilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram veram, honestam, vtilem esse demonstrabimus, illorum contrá. Quæremus autẽ res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiẽdæ, vt si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex priuato sacra surripuerit, erit vtendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem cõmunis in eius malitiam, qui nõ modo rerum, verũ etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, vt & faciat quod velit, & id quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde defensoris pri- 161
mus locus est item nominis breuis & aperta, & ex opinione hominũ descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus, & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti vtilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera pòst eadem præter cõmunem locum inducẽtur. Locus autem cõmunis erit defensoris is, per quem indignabitur,

accuſatorem ſui periculi cauſa, non res ſolum conuertere, verū etiam verba cōmutare co-
nari. Nam illi quidem cōmunes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut
miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſa ſumun-
162 tur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. Quare non in omnem cau-
ſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. Eorum mentionē in coniecturali conſtitutione
fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, vtemur.
CVM autem actio tranſlationis aut cōmutationis indigere videtur, quòd non aut is
agit quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo
crimine, quo tempore oportet, conſtitutio tranſlatiua appellatur. Huius nobis exempla
permulta opus ſunt, ſi ſingula tranſlationum genera quæramus: ſed quia ratio præcepto-
rum ſimilis eſt, exēplorum multitudine ſuperſedēdum eſt. Atque in noſtra quidē conſue-
tudine multis de cauſis fit, vt rarius incidant tranſlationes. Nam & prætoriis exceptioni-
163 bus multæ excludūtur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutū, vt cauſa cadat is, qui
non quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerūque verſantur. Ibi enim & exce-
ptiones poſtulantur, & quodāmodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorū
iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudiciis rarius incidunt, & tamen ſiquando inci-
dunt, eiuſmodi ſunt, vt per ſe minus habeant firmitudinis: confirmentur autem aſſumpta
alia aliqua conſtitutione. Vt in quodam iudicio, cum venefici cuiuſdā nomen eſſet dela-
tum, & quia parricidii cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinē eſſet acceptū, cum in accuſatio-
ne alia quædā crimina teſtibus & argumētis confirmarētur, parricidii autē ſolum mentio
facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multū oportet vt diu conſiſtat, cum de nece parētis nihil
demonſtratū ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiūtur. Id
164 autem ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet, quoniā & id cauſæ ſubſcriptū, & ex ea re nomen
extra ordinē ſit acceptū. Ea igitur pœna ſi affici reum nō oporteat, damnari quoque non
oportere, quoniā ea pœna damnationē neceſſariò conſequatur. Hîc defenſor pœnæ cōmu
tationē ex tranſlatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationē. Verūtamen cæ-
teris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione tranſlationē cōfirmabit.
Exēplum autem tranſlationis in cauſa nobis poſitū ſit huiuſmodi: Cū ad vim faciendam
quidam armati veniſſent, armati cōtrà præſto fuerūt, & cuidam equiti Romano quidā ex
armatis reſiſtenti gladio manū præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarū: poſtulat
is, qui cum agitur, à Prætore exceptionē, extra quā in reum capitis præiudiciū fiat. Hîc is
qui agit, iudiciū purum poſtulat: Ille quicum agitur, exceptionē addi ait oportere. Quæ-
165 ſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius
maleficii, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi
ſunt iniuriæ, vt de his indignū ſit non primo quoque tēpore iudicari. Iudicatio, Atrocitas
iniuriarū ſatiſne cauſæ ſit. Quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo
iudiciū cōparatum ſit, præiudicetur. atque exēplum quidē hoc eſt. In omni autem cauſa
ab vtroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tēpore aut agi, aut iu-
dicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus pòſt dicēdum eſt,
ſumi oportebit, & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, & videre vtrum malitia
quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non
166 poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudiciū, aut actio conſtituta, an rectè ſine vlla re eiuſmo-
di res agatur. Locus autē cōmunis cōtra eum, qui tranſlationē inducet, fugere iudicium
ac pœnā, quia cauſæ diffidat. A tranſlatione autē omniū fore perturbationē, ſi nō ita res
agatur, & in iudiciū veniat, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cū eo agatur, quicū nō opor
teat, aut alia pœna, alio crimine, alio tēpore: atque hāc rationē ad perturbationē iudicio-
rum omniū pertinere. Tres igitur ex conſtitutiones, quæ partes nō habēt, ad hunc modū
tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem & partes eius conſyderemus.
CVM & facto, & facti nomine conceſſo, neque vlla actionis illata cōtrouerſia, vis &
natura & genus negotii ipſius quæritur, cōſtitutionē generalē appellamus. Huius primas
167 eſſe partes duas nobis videri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis eſt, quæ in

ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitã controuerſiã. Ea eſt huiuſmodi: Quidã pupillum
hæredem fecit, pupillus autẽ antè mortuus eſt, quàm in ſuã tutelam veniret. De hæredi-
tate ea quæ pupillo venit, inter eos qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agna-
tos pupilli cõtrouerſia eſt, poſſeſſio hæredum ſecũdorum eſt. Intẽtio eſt agnatorũ, Noſtra
pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus nõ eſt. Depulſio eſt, Imo noſtra, qui hæ-
redes ſecũdi teſtamẽto patris ſumus. Quæſtio eſt, Vtrorũ ſit. Ratio eſt, Pater enim & ſibi
& filio teſtamẽtum ſcripſit, dum is pupillus eſſet. Quare, quæ filii fuerunt, teſtamento pa-
tris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Imò pater ſibi ſcripſit, & ſecundum
hæredem nõ filio, ſed ſibi iuſſit eſſe. Quare præterquã quod ipſius fuit in teſtamẽto, vllius
veſtrũ eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſſitne quiſquã de filii pupilli re teſtari. An hæredes ſe- 168
cundi ipſius patriſſamiliâs, nõ filii quoque eius pupilli hæredes ſint. Atque hoc nõ alienũ
eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquã, aut vſquequaque dicatur, hîc admonere. Sunt
cauſæ, quæ plures habẽt rationes in ſimplici conſtitutione, quod fit, cũ id quod factũ eſt,
aut quod defenditur, pluribus de cauſis rectum, aut probabile videri poteſt, vt in hac ipſa
cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures diſſimilibus
de cauſis hæredes eſſe nón poſſunt: nec vnquam factũ eſt, vt eiuſdẽ pecuniæ alius teſtamẽ-
to, alius lege hæres eſſet. Infirmatio autẽ hæc erit, Nõ eſt vna pecunia, propterea quòd al-
tera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres nõ illo tempore, teſtamento quiſquã ſcriptus
erat, ſiquid pupillo accidiſſet: & de altera patris etiã nunc mortui voluntas plurimũ vale-
bat, quæ iam mortuo pupillo ſuis hæredibus cõcedebat. Iudicatio eſt, Vnáne pecunia fue- 169
rit: aut ſi hac erunt vſi infirmatione, Poſſe plures eſſe vnius hæredes pecuniæ diſſimilibus
de cauſis: de eo ipſo iudicatio naſcetur, Poſſíntne eiuſdẽ pecuniæ plures diſſimilibus gene-
ribus eſſe hæredes. Ergo vna in cõſtitutione intellectũ eſt, quomodo & rationes & rationũ
infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta videa-
mus. Vtriſque, aut etiã omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt cõſyde
randum. Initium ergo eius ab natura ductũ videtur. Quædã autẽ ex vtilitatis ratione, aut
perſpicua nobis, aut obſcura in cõſuetudinẽ veniſſe: pòſt autẽ approbata. Quædã aut à cõ-
ſuetudine, aut à vero vtilia viſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidẽ ius eſt, quod nobis
nõ opinio, ſed quædã innata vis afferat, vt religionẽ, pietatem, gratiã, vindicationẽ, obſer-
uantiam, veritatem. Religionẽ, eam, quæ in metu & cæremonia deorũ ſit, appellant. Pie- 170
tatem, quæ erga patriã aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officiũ conſeruare mo
neat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorũ & honorũ, & amicitiarũ ob-
ſeruantiã teneat. Vindicationẽ, per quam vim, & contumeliã defendendo, aut vlciſcẽdo
propulſamus à nobis, & à noſtris, qui nobis eſſe chari debent, & per quã peccata punimus.

Obſeruantiam, per quam ætate, aut ſapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antece-
dentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quã damus operã, nequid aliter quàm cõ-
firmauerimus, fiat, aut factum, aut futurũ ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa quærũtur
ad hanc controuerſiam, quòd neque in hoc ciuili iure verſantur, & à vulgari intelligentia
remotiora ſunt: ad ſimilitudinẽ verò aliquam, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt infe-
renda. Conſuetudinis autem ius eſſe putatur id, quod voluntate omnium ſine lege vetu- 171
ſtas cõprobarit. In ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter vetuſtatẽ. Quo in
genere & alia ſunt multa, & eorũ multo maxima pars, quæ Prætores edicere cõſueuerũt,
Quædam autẽ genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt. Quod genus, pactum, par,
iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iuſtũ putatur, vt iure
præſtare dicatur. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatũ, de quo iam antè ſententia
alicuius, aut aliquorũ conſtitutũ eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His
ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore
naſci videbitur, quiſque attẽdere, atque elicere pertẽtando vnãquãque partẽ iuris debebit.
Locorũ autẽ cõmuniũ, quoniã (vt antè dictũ eſt) duo ſunt genera, quorũ alterũ dubiæ rei,
alterum certæ cõtinet amplificationẽ, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per cõmunẽ locũ 171
poſſit, & oporteat, cõſyderabitur. Nã certi qui in omnes incidãt loci præſcribi nõ poſſunt:

in pleriſque fortaſſe ab authoritate iuriſconſultorũ,& contra authoritatẽ dici oportebit.
Attendẽdum eſt autem in hac,& in omnibus,num quos locos cõmunes,præter eos,quos
expoſuimus,ipſa res oſtendat. Nunc iuridiciale genus,& partes eius conſyderemus.

IVRIDICIALIS eſt,in qua æqui & iniqui natura,& præmii aut pœnæ ratio quæ-
ritur. Huius partes ſunt duæ,quarum alterã abſolutam,alteram aſſumptiuã nominamus.
Abſoluta eſt,quæ ipſa in ſe,nõ vt negotialis implicite & abſcondite,ſed patẽtius & expe
173 ditius recti & non recti quæſtionẽ continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedæmo-
nios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet Graiis,cũ inter ſe bellum geſſiſſent,vt ii qui vi-
ciſſent,trophæũ aliquod in finibus ſtatuerent victoriæ modo in præſentia declarãdæ cau-
ſa,nõ vt in perpetuum belli memoria maneret,æneum ſtatuerũt trophæum. Accuſantur
apud Amphictyonas,id eſt apud cõmune Græciæ concilium. Intentio eſt, Non oportuit.
Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerítne. Ratio eſt, Eã enim ex bello gloriã vir-
tute peperimus, vt eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere vellemus. Infirmatio
eſt, Attamẽ æternum inimicitiarũ monumentũ Graios de Graiis ſtatuere nõ oportet. Iu-
dicatio eſt, Cũ ſummæ virtutis celebrãdæ cauſa Graii de Graiis æternũ inimicitiarũ mo-
numentũ ſtatuerint,recténe an cõtrà fecerint. Hanc ideo rationẽ ſubiecimus,vt hoc cau-
174 ſæ genus ipſum,de quo agimus,cognoſceretur. Nã ſi eam ſuppoſuiſſemus,qua fortaſſe vſi
ſunt, Non enim iuſte,neque pie bellum geſſiſtis,in relationẽ criminis dilaberemur,de qua
pòſt loquemur. Vtrũque autẽ cauſæ genus in hanc cauſam incidere perſpicuũ eſt. In hanc
argumẽtationes ex iiſdem locis ſumendæ ſunt,atque in cauſam negotialem,de qua antè
dictum eſt. Locos autẽ cõmunes & ex cauſa ipſa,ſiquid inerit indignationis,aut conque-
ſtionis,& ex iuris vtilitate & natura multos & graues ſumere licebit,& oportebit,ſi cauſæ
dignitas videbitur poſtulare. Nunc aſſumptiuã partẽ iuridicialis cõſyderemus. Aſſum-
ptiua igitur tunc dicitur,cũ ipſum ex ſe factum probari nõ poteſt,aliquo autẽ foris adiun
cto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor, cõparatio,relatio criminis,remotio
criminis,conceſſio. Comparatio eſt,cũ aliquod factũ,quod per ſe ipſum nõ ſit proban-
175 dum,ex eo cuius id cauſa factũ eſt,defenditur. Ea eſt huiuſmodi: Quidã Imperator,cum
ab hoſtibus circunſideretur, neque effugere vllo modo poſſet,depactus eſt cum eis,vt ar-
ma & impedimenta relinqueret,milites educeret,itáque fecit: armis & impedimentis a-
miſſis,præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio,quid
ſit lædere maieſtatem: ſed nos hunc locum,de quo agimus,conſyderemus. Intentio eſt,
Non oportuit arma & impedimẽta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Opor
tuerítne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt,aut coniecturalis, Non
periiſſent: aut altera coniecturalis, Nõ ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſént-
ne: &, Ideóne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim ſatius fuit
amittere milites,quàm arma & impedimenta hoſtibus cõcedere. Ex qua iudicatio naſci-
176 tur, Cum omnes perituri milites eſſent,niſi ad hanc pactionem veniſſent,vtrum ſatius fue
rit amittere milites,an ad hanc conditionem venire. Hoc cauſæ genus ex his locis tra-
ctari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionum rationem atque
præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud,quod cũ eo quod crimini da-
bitur,ii qui accuſabũtur,cõparabunt. Id fiet,ſi aut id quod dicent defenſores futurũ fuiſſe,
niſi id factum eſſet,quo de facto iudicium eſt,futurũ fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione,&
aliam ob cauſam ac dicet ſe reus feciſſe,demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirma-
tio,& item contraria de parte infirmatio ex coniecturali conſtitutione ſumetur. Sin autẽ
certo nomine maleficii vocabitur in iudicium,ſicut in hac cauſa (nam maieſtatis accerſi-
tur) definitione & definitionis præceptis vti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in
177 hoc genere incidunt,vt coniectura & definitione vtendum ſit. Sin aliud quoque aliquod
genus incidet,eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nã accuſatori ma
xime eſt in hoc elaborãdum,vt id ipſum factũ,propter quod ſibi reus cõcedi putat opor-
tere,quãplurimis infirmet rationibus. Quod facile eſt,ſi quãplurimis conſtitutionibus ag
grediatur id improbare. Ipſa autem cõparatio ſeparata à cæteris generibus cõtrouerſiarũ

ſic ex ſua vi conſyderabitur,ſi illud quod cõparabitur,aut nõ honeſtũ,aut nõ vtile,aut nõ
neceſſariũ fuiſſe,aut nõ tantopere vtile,aut nõ tantopere honeſtũ,aut nõ tantopere neceſ-
ſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud quod ipſe arguat,ab eo
quod defenſor cõparat,ſeparare. Id autẽ faciet,ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere,neque
oportere,neque eſſe rationẽ,quare hoc propter hoc fiat,vt propter ſalutẽ militũ ea quæ ſa
lutis cauſa cõparata ſunt,hoſtibus tradantur. Poſtea cõparare oportebit cũ beneficio ma 178
leficiũ,& omnino id quod arguitur,cũ eo quod factũ ab defenſore laudatur,aut faciendũ
fuiſſe demonſtratur,contẽdere,& hoc extenuãdo,maleficii magnitudinẽ ſimul adaugere.
Id fieri poterit,ſi demonſtrabitur,honeſtius,vtilius,magis neceſſariũ fuiſſe illud quod vi-
tarit reus,quàm illud quod fecerit. Honeſti autẽ,& vtilis,& neceſſarii vis & natura,in deli-
berationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam cõparatiuã iudicationẽ
exponere tanquã cauſam deliberatiuã,& de ea ex deliberationis præceptis deinceps dice-
re. Sit enim hæc iudicatio,quã antè expoſuimus: Cũ omnes perituri milites eſſent,niſi ad
hãc pactionẽ veniſſent,vtrũ ſatius fuerit perire milites,an ad hãc pactionẽ venire? Hoc ex
locis deliberationis,quaſi aliquã in cõſultationẽ res veniat,tractari oportebit. Defenſor
autẽ,quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ,in iis ipſe quoque ex 179
iiſdem conſtitutionibus defenſionẽ cõparabit: cæteros autẽ omnes locos,qui ad ipſam cõ
parationẽ pertinebunt,ex cõtrario tractabit. Loci autẽ cõmunes erunt accuſatoris,in eũ
qui cum de facto turpi aliquo,aut inutili,aut vtroque fateatur: quærat tamẽ aliquã defen-
ſionem,& facti inutilitatẽ,aut turpitudinẽ cũ indignatione proferre. Defenſoris eſt,nul-
lum factũ inutile,neque turpe,neque item vtile, neque honeſtũ putari oportere, niſi quo
animo,quo tẽpore,qua de cauſa factũ ſit,intelligatur. Qui locus ita cõmunis eſt,vt bene
tractatus in hac cauſa,magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus,per
quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex vtilitate,aut honeſtate,aut fa-
cti neceſſitate demonſtratur. Et tertius,per quem res expreſſa verbis, ante oculos eorũ qui
audiũt,ponitur,vt ipſi ſe quoque idem facturos fuiſſe arbitrẽtur,ſi ſibi illa res atque ea fa- 180
ciendi cauſa per idem tẽpus accidiſſet. Relatio criminis eſt,cũ reus id quod arguitur cõ-
feſſus,alterius ſe inductũ peccato,iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius oc-
ciſis tribus Curiatibus,& duobus amiſſis fratribus,domũ ſe victor recepit. Is animaduer-
tit ſororem ſuam de fratrum morte non laborantem,ſponſi autem nomen appellantem
identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione,indigne paſſus virginem occidit,accu-
ſatur. Intentio eſt, Iniuria ſororem occidiſti. Depulſio eſt, Iure occidi. Quæſtio eſt, Iurẽne
occiderit. Ratio eſt, Illa enim hoſtium mortẽ lugebat,fratrum negligebat, me & Po. Ro.
viciſſe moleſte ferebat. Infirmatio eſt, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit.
ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hoſtium lugeret,de fra-
tris & Po. Ro. victoria non gauderet,oportuerítne eam à fratre indemnatã necari. Hoc 181
in genere cauſæ, primùm ſiquid ex cæteris dabitur conſtitutionibus ſumi oportebit,ſicut
in comparatione præceptum eſt. Poſtea ſiqua facultas erit, per aliquam conſtitutionem
illum,in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius eſſe illud quod in alterum
peccatum reus transferat,quàm quod ipſe ſuſceperit. Poſtea tranſlationis partibus vti, &
oſtendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi,aut iudicari,aut ſta-
tui de ea re conuenerit: ac ſimul oſtendere non oportuiſſe antè ſupplicium,quàm iudiciũ
interponere. Tum leges quoque & iudicia demonſtranda ſunt,per quæ potuerit id pecca
tum,quòd ſponte ſua reus punitus ſit,moribus & iudicio vindicari. Deinde negare debe-
bit,audiri oportere id quod in eum criminis cõferatur,de quo is ipſe qui conferat,iudiciũ
fieri noluerit: & id quod iudicatũ nõ ſit,pro infecto haberi oportere. Poſtea impudentiam 182
demonſtrare eorum,qui eum nunc apud iudices accuſent,quem ſine iudicibus ipſi con-
demnarint: & de eo iudicium faciant,de quo iam ipſi ſuppliciũ ſumpſerint. Poſtea pertur
bationem iudicii futurã dicemus,& iudices longius quàm poteſtatẽ habeant progreſſu-
ros,ſi ſimul & de reo, & de eo quem reus arguat,iudicarint. Deinde hoc ſi cõſtitutum ſit,
vt peccata homines peccatis,& iniurias iniuriis vlciſcantur,quãtum incõmodorum con-

sequatur. Ac si idem facere ipse qui nunc accusat, voluisset, ne hoc quidem ipso quicquã
opus fuisset iudicio: si vero cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurũ.
Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimẽ ab reo
conferatur, potuisse hunc ipsum de illa suppliciũ sumere. Quare esse indignũ, eum, qui ne
183 de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta
quidẽ sit in iudiciũ. Deinde postulabit, vt legẽ, qua lege fecerit, proferat. Deinde queád-
modum in cõparatione præcipiebamus, vt illud quod cõparabatur, extenuaretur ab accu
satore quãmaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpã, in quem crimen transferetur,
cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, cõparare. Postea demonstrãdum est, nõ esse
illud eiusmodi, vt ob id hoc fieri cõueniret. Extrema est, vt in cõparatione, assumptio iu-
dicationis, & de ea per amplificationẽ ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autẽ
quæ per alias constitutiones inducentur, ex iis locis qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam au-
tem relationẽ cõprobabit, primũ augendo eius, in quẽ referet crimẽ, culpam & audaciã, &
quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponẽdo.
184 Postea leuius demonstrãdo reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium
cum illius iniuria conferẽdo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tra-
ctati, vt refelli, & contrariã in partem cõuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, cõ-
trariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorũ criminatio, per quã perturba-
tionẽ fore omniũ iudiciorũ demonstrant, si de indemnato supplicii sumẽdi potestas data
sit, leuabitur. Primùm si eiusmodi demonstrabitur iniuria, vt nõ modo viro bono, verum
etiã homini libero videatur nõ fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, vt ne ab ipso qui-
dem, qui fecisset, in dubium vocaretur. Deinde eiusmodi, vt in eam is maxime debuerit
animaduertere, qui animaduerterit, vt nõ tam rectum, nõ tam fuerit honestũ in iudicium
illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo vindicari, quo modo, & à quo sit vindi-
185 cata. Postea sic rem fuisse apertã, vt iudiciũ de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hîc demon
strandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, vt
de his nõ modo nõ necesse sit, sed ne vtile quidẽ, quin mox iudiciũ fiat, expectare. Locus
cõmunis accusatoris in eum, qui cũ id quod arguitur, negare non possit, tamẽ aliquid sibi
spei cõparet ex iudiciorũ perturbatione. Atque hîc vtilitatis iudiciorũ demonstratio, & de
eo conquestio, qui suppliciũ dederit indemnatus: in eius autẽ qui sumpserit audaciam &
crudelitatẽ, indignatio. Ab defensore, in eius quẽ vltus sit, audaciã sui conquestione, rem
nõ ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio eius qui fecerit, & causa, & tẽpore consydera-
ri oportere: quid mali futurũ sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tãta & tam per-
spicua audacia ab eo, ad cuius famã, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad ali-
186 quam rem, quã charã esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata. Re-
motio criminis est, cũ eius intẽtio facti quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud
dimouetur. Id fit bipertito. Nã tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc
nobis exẽplo sit: Rhodii quosdam legarũt Athenas. Legatis Quæstores sumptũ, quẽ opor-
tebat dari, nõ dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci opor
tuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Sumptus enim qui
de publico dari solet, is ab Quæstore nõ est datus. Infirmatio est, Vos tamẽ id quod publi
ce vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum iis qui legati erant,
sumptus qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilo minus
legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, siquid aut ex coniecturali, aut ex
187 alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex
relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterũt. Accusator autem illum,
cuius culpa id factũ reus dicet, primũ defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc
iudicium illius, sed huius, quẽ ipse accuset, culpã pertinere. Postea dicet, suo quẽque officio
consulere oportere: nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit,
separatim illum, sicut hunc accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi il-
lius accusationem. Defensor autem cum cætera, siqua ex aliis incident constitutionibus,

f.iiii.

pertractarit,de ipſa temotione ſic argumentabitur. Primũ cuius acciderit culpa demon-
ſtrabit.Deinde cum id aliena culpa accidiſſet,oſtendet ſe aut nõ potuiſſe,aut nõ debuiſſe
id facere quod accuſator dicat oportuiſſe. Quòd non potuerit, ex vtilitatis partibus, in
quibus eſt neceſſitudinis vis implicata,demonſtrabit. Quòd nõ debuerit,ex honeſtate cõ 188
ſyderabitur. De vtroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur.Deinde omnia facta
eſſe ab reo,quæ in ipſius fuerint poteſtate:quod minus quàm conuenerit factum ſit,culpa
id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandũ eſt,quãtum vo-
luntatis & ſtudii fuerit in ipſo: & id ſignis confirmãdum huinſmodi,ex cætera diligẽtia,
ex antè factis,aut dictis,atque hoc ipſi vtile fuiſſe facere,inutile autem non facere,& cum
cætera vita magis hoc fuiſſe conſentaneũ,quàm quod propter alterius culpam non fece-
rit. Sin autem non in hominẽ certum, ſed in rem aliquam cauſa dimouebitur,vt in hac
eadem re,ſi Quæſtor mortuus eſſet,& idcirco Legatis pecunia data non eſſet,accuſatione
alterius,& culpæ depulſione dẽpta,cæteris ſimiliter vti locis oportebit,& ex conceſſionis
partibus,quæ cõuenient,aſſumere,de quibus pòſt nobis dicẽdum erit. Loci autẽ cõmunes
iidem vtriſque ferè,qui ſuperioribus aſſumptiuis incident. Hi tamẽ certiſſimi. Accuſatoris, 189
facti indignatio.Defenſoris,cũ in alio culpa ſit,aut in ipſo nõ ſit,ſupplicio reum affici nõ
oportere.Ipſius autem rei fit remotio,cũ id quod datur crimini,negat neque ad ſe,neque
ad officiũ ſuum reus pertinuiſſe:nec ſiquod in eo ſit delictum,ſibi attribui oportere.Id ge-
nus cauſæ eſt huiuſmodi:In eo fœdere,quod factũ eſt quondã cũ Samnitibus quidã ado-
leſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu Imperatoris. Fœdere autẽ ab Senatu improbato,&
Imperatore Samnitibus dedito, quidã in Senatu eum quoque dicit,qui porcam tenuerit,
dedi oportere.Intentio eſt,Dedi oportet.Depulſio eſt, Non oportet.Quæſtio eſt,Opor-
teátne.Ratio eſt,Nõ enim meũ fuit officiũ,nec mea poteſtas,cum & id ætatis,& priuatus
eſſem,& eſſet ſumma cum authoritate & poteſtate Imperator, qui videret vt ſatis hone-
ſtũ fœdus feriretur.Infirmatio eſt,Attamẽ quoniã tu particeps factus es in turpiſſimo fœ- 190
dere ſummæ religionis,dedi te cõuenit. Iudicatio eſt, Cũ is qui poteſtatis nihil habuerit,
iuſſu Imperatoris in fœdere,& in tanta religione interfuerit,dedẽdúſne ſit hoſtibus,néc-
ne.Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt,quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe face-
re,id quod fieri dicat accuſator oportuiſſe,ſed alicui rei,aut homini cauſam attribuit,quæ
voluntati ſuæ fuerit impedimento ſine conceſſionis partibus.Nam earum quædam ma-
ior vis eſt,quod paulo pòſt intelligetur. In hoc autẽ nõ accuſare alterum,nec culpam in
alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem,nec ad ſe, nec ad poteſtatem,neque ad
officiũ ſuum pertinuiſſe aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui,quòd accu-
ſator quoque ſæpe ex remotione criminationẽ conficit. Vt ſiquis eũ accuſet, qui cũ Præ-
tor eſſet,in expeditionẽ ad arma populũ vocarit,cum COSS.adeſſent.Nam vt in ſuperio- 191
re exẽplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factũ dimouebat:ſic in hoc ab eius officio ac po
teſtate,qui accuſatur,ipſe accuſator factũ remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſa-
tionẽ. In hac ab vtroque ex omnibus partibus honeſtatis,& omnibus vtilitatis partibus,
exemplis,ſignis,ratiocinando,quid cuiuſque officii, iuris,poteſtatis ſit,quæri oportebit,&
fuerítne ei de quo agitur,id iuris,officii,poteſtatis attributum,nécne.Locos autẽ cõmunes
ex ipſa re,ſiquid indignationis ac conqueſtionis habebit,ſumi oportebit. Conceſſio eſt,
per quam non factum ipſum probatur ab reo, ſed vt ignoſcatur, id petitur. Cuius partes
ſunt duæ,purgatio & deprecatio. Purgatio eſt,per quam eius qui accuſatur, non factum
ipſum,ſed voluntas defenditur. Ea habet partes tres,imprudẽtiam, caſum,neceſſitudinẽ.

Imprudẽtia eſt,cum ſciſſe aliquid is qui arguitur,negat.Vt apud quoſdam lex erat, Ne 192
quis Dianæ vitulum immolaret.Nautæ quidam,cum aduerſa tẽpeſtate in alto iactaren-
tur,vouerunt,ſi eo portu quem conſpiciebant,potiti eſſent,ei deo,qui ibi eſſet,ſe vitulum
immolaturos.Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius,cui vitulum immolari nõ licebat.
Imprudentes legis,cum exiſſent,vitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt,Vitu-
lum immolaſtis ei deo,cui non licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita.Ratio eſt,Ne-
ſciui non licere.Infirmatio eſt, Tamen quoniam feciſti quod nõ licebat,ex lege ſupplicio

dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcie-
rit, ſitne ſupplicio dignus. Caſus autem infertur in conceſſionem, cum demonſtrabitur
aliqua fortunæ vis voluntati obſtitiſſe, vt in hac: Cum Lacedæmoniis lex eſſet, vt hoſtias
193 niſi ad ſacrificium quoddã redemptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat,
cum ſacrificii dies inſtaret, in vrbem ex agro cœpit agere: tum ſubito magnis commotus
tẽpeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonẽ fluit, ita magnus & vehemẽs fa
ctus eſt, vt eo traduci victimæ nullo modo poſſent. Redemptor ſuæ voluntatis oſtendẽ-
dæ cauſa hoſtias cõſtituit omnes in litore, vt qui trans flumẽ eſſent, videre poſſent. Cum
omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen
quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ quas debuiſti, ad ſacrificium præſto nõ
fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non
potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen quoniam quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio di-
gnus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redemptor cõtra legem aliquid fecerit, qua in re ſtu-
194 dio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicióne dignus ſit. Neceſſitudo autẽ
infertur, cum vi quadam reus id quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud
Rhodios, vt ſiqua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cum magna in alto
tempeſtas eſſet, vis ventorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæ-
ſtor nauim populi vocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata
nauis in portu deprehẽſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in por
tum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamẽ populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cum ro
ſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cúmque hæc nauis inuitis nautis vi
tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteátne eam publicari. Horum trium generũ id-
circo vnum in locum cõtulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorũ tra-
195 ditur. Nam in his omnibus primum, ſiquid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab aeu
ſatore induci oportebit, vt id quod voluntate factum negabitur, conſulto factũ ſuſpicione
aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut impru-
dentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudẽtia fuiſſe videatur,
aut caſus, aut neceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtẽdere diſſimile,
quòd leuius, facilius, non ignorabile, nõn fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demõ
ſtrare, potuiſſe euitari, & hae ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi
feciſſet, præcaueri: & definitionibus oſtendere non hanc imprudẽtiam, aut caſum, aut ne-
ceſſitudinem, ſed inertiam, negligẽtiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſiqua neceſſi-
tudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum cõmunium implicationem
196 redarguentẽ demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi ne-
ceſſitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt,
iuris & æquitatis naturã oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſũ
ab rebus omnibus ſeparatim conſyderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis vti
oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis igno-
ſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ
ab aduerſario cõmiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab iis
qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his
partibus poterit vti. Maxime autem in voluntate defendenda cõmorabitur, & in ea re ad-
augenda, quæ voluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe,
197 & in omnibus rebus voluntatem ſpectari oportere: & ſe conuinci non poſſe, quòd nõ ab-
ſit à culpa, & ex ſuo nomine cõmunem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde
nihil indignius eſſe, quàm eum qui culpa careat, ſupplicio nõ carere. Loci autem cõmu-
nes accuſatoris, vnus in confeſſione, & alter, quanta poteſtas peccãdi relinquatur, ſi ſemel
inſtitutum ſit, vt nõ de facto, ſed de facti cauſa quæratur. Defenſoris autem, cõqueſtio ca-
lamitatis eius, quæ nõ culpa, ſed vi maiore quadam acciderit, & de fortunæ poteſtate, &
hominum infirmitate, & vti ſuum animum nõ euentum cõſyderent. In quibus omnibus
conqueſtionem ſuarum ærumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationẽ ineſſe

oportebit. Ac neminem mirari cōueniet, si aut in iis, aut in aliis exemplis scripti quoque
controuersiam adiūctam videbit. Quo de genere pòst erit nobis separatim dicendū, pro-
pterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua vi consyderantur: quædā au-
tem sibi aliud quoque aliquod cōtrouersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, nō 98
erit difficile in vnamquanque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet:
vt in his exemplis concessionis inest omnibus scripti cōtrouersia ea, quæ ex scripto & sen-
tentia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio
autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem consy
derationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi po-
stulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quòd concesso peccato,
difficile est ab eo qui peccatorū vindex esse debet, vt ignoscat impetrare. Quare parte eius
generis, cum causam non in eo cōstitueris, vti licebit. Vt si pro aliquo claro, aut forti viro,
cuius in remp. multa sint beneficia dixeris, possis, cum videaris non vti deprecatione, vti
tamen, ad hunc modū: Quòd si Iudices hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos 99
habuit semper, tali suo tempore multorum suorū rectè factorū causa, vni delicto vt igno-
sceretis postularet, tam dignum vestra mansuetudine, quàm virtute huius esset Iudices, à
vobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & Iudices per
locum cōmunem ad ignoscendi voluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iu-
diciis non versatur, nisi quadam ex parte: tamen quia & pars ipsa inducenda nōnunquam
est, & in Senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractāda, in id quoque præcepta pone-
mus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio
Pullo apud L. Opimium, & eius concilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem igno
scendi, quàm cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in Pop. Rom.
fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione vteretur, quàm vt propter 100
posterius beneficiū sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igi-
tur eum, qui sibi vt ignoscatur, postulabit, cōmemorare siqua sua poterit beneficia: & si po
terit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc quæ deliquerit, vt plus ab eo boni, quàm mali
profectum esse videatur. Deinde maiorum suorū beneficia, siqua extabūt, proferre. Dein-
de ostendere nō odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu
alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc
peccato doctum, & beneficio eorum qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à
tali ratione absuturum. Deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno iis qui sibi con
cesserint, vsui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineū, aut iam à maioribus in
primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ voluntatis, & nobilitatem gene- 101
ris eorum qui se saluum velint, & dignitatem ostendere, & cætera ea quæ personis ad ho
nestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogātia in se esse de-
monstrabit, vt honore potius aliquo, quàm vllo supplicio dignus esse videatur. Deinde
cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericor
dem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud pec-
catum erit extenuandū, vt quàm minimum obfuisse videatur, & aut turpe, aut inutile de-
monstrandū tali de homine suppliciū sumere. Deinde locis cōmunibus misericordiā ca-
ptare oportebit ex iis præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autē ma
lefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicēt. Ipsum
immisericordem, superbum fuisse, & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicū 102
fieri nullo modo posse. Si beneficia reus proferet, aut aliqua de causa facta, nō propter be-
neuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia malefi-
ciis esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut cū beneficiis honos habitus sit,
pro maleficio pœnā sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de quo
vt potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non vti, summā esse stultitiam: & cogi-
tare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem cōmunis
erit indignatio maleficii: & alter locus, eorum misereri oportere, qui propter fortunā, non

propter maliciam in miseriis sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu pro-
pter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate,& dissimilitudine rerū
103 deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur,quid etiam nobis ex eo genere
restet,& quare restet,admonendum videtur. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua
æqui & iniqui natura, & præmii aut pœnæ ratio quæreretur. Eas causas in quibus de æ-
quo & iniquo quæritur,exposuimus. Nunc restat vt de præmio & de pœna explicemus.
Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmii alicuius petitione cōstant. Nam & apud iudices
de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe
petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos,cum aliquod exemplum ponamus,quod in
Senatu agatur,ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine pro
bando,aut improbando dicitur,cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accō
modetur, id non,si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuū est: sed quia de homine
104 statuitur,iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligēter omnium causarum vim,
& naturam cognouerit,cum genere primo,tum etiam forma eas intelliget dissidere. Cæ-
teris autem partibus aptas inter se omnes,& aliam in aliam implicatā videbit. Nunc de
præmiis cōsyderemus. L. Licinius Crassus COS. quosdā in citeriore Gallia nullo illustri,
neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, vt digni essent qui hostes
Pop. Rom. esse dicerentur: quòd tamen excursionibus & latrociniis infestam prouinciam
redderent,consectatus est,& confecit. Romam rediit,triumphum ab Senatu postulat. Hîc
vt & in deprecatione nihil ad nos attinet,rationibus, & infirmationibus rationū suppo-
nendis ad iudicationem peruenire:propterea quòd nisi alia quoque incidet cōstitutio,aut
pars constitutionis,simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In depreca-
105 tione huiusmodi, Oporteátne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteátne præmiū dari.
Nunc ad præmii quæstionē appositos locos exponemus. Ratio igitur præmii quatuor
est in partes distributa: in beneficia, in hominem,in præmii genus, in facultates. Benefi-
cia ex sua vi,ex tempore,ex animo eius qui fecerit,ex casu cōsyderantur. Ex sua vi quæ-
runtur,hoc modo:Magna an parua,facilia an difficilia,singularia sint an vulgaria,vera an
falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autē,Si tum cum indigeremus,cum
cæteri nō possent,aut nollēt opitulari,si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex ani-
mo,Si nō sui cōmodi causa, sed eo consilio fecit omnia,vt hoc cōficere posset. Ex casu,
Si non fortuna,sed industria factum videbitur,aut si industriæ fortuna obstiterit. In ho-
minē autem, Quibus rationibus vixerit, quid sumptus in eam rem,aut laboris insumpse-
106 rit,& siquid aliquando tale fecerit,num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmiū sibi
postulet: num aliquando ipse talem ob causam aliquem præmio affici negarit oportere:
aut num iam satis pro eo quod fecerit,honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere
id quod fecerit:aut num huiusmodi sit factū,vt nisi fecisset,supplicio dignus esset,nō quia
fecerit,præmio:aut num ante tempus præmium petat,& spem incertā certo venditet pre-
tio: aut num quo supplicium aliquod vitet, eo præmium postulet, vti de se præiudicium
factum esse videatur. In præmii autem genere quid,& quantum,& quamobrem postule-
tur,& quo & quanto quæque res præmio digna sit,consyderabitur. Deinde apud maiores,
quibus hominibus,& quibus de causis talis honos sit habitus,quæretur. Deinde ne is ho-
nos nimium peruagetur. Atque hic eius,qui contra aliquem præmium postulātem dicet,
107 locus erit communis,præmia virtutis & officii sancta & casta esse oportere: neque ea aut
cum improbis cōmunicari,aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter,minus ho
mines virtutis cupidos fore virtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint,ea
ex præmio pulchra & iucunda hominibus videri. Et tertius,si existant qui apud maiores
nostros ob egregiā virtutem tali honore dignati sunt,nonne de sua gloria cum pari præ-
mio tales homines affici videant,delibari putent? & eorum enumeratio, & cum eis quos
contra dicat,comparatio. Eius autem qui præmium petet,facti sui amplificatio,& eorum
qui præmio affecti sunt,cum suis factis contentio. Deinde cæteros à virtutis studio repul-
sum iri,si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem cōsyderantur, cum aliquod pe-

cuniarium præmium postulatur, in quo vtrum copiáne sit agri, vectigalium, pecuniæ, an penuria consyderatur. Loci cõmunes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet: contrà autẽ de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur: & se nõ pretium pro facto, sed honorem ita vt factitatũ sit pro beneficio postulare. Ac de cõstitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controuersiis, quæ in scripto versantur, dicendũ videtur. 108

IN scripto versatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurũ est, quòd scriptum duas pluréſve res significat, ad hunc modum: Paterfamiliâs, cum filium hæredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo vxori suæ sic legauit: Hæres meus vxori meæ vasorum argenteorũ pondo centum, quæ volet, dato. Post mortem eius vasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille se quæ ipse vellet, debere dicit. Primũ, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic vti solent eo verbo vno pluribúsve in ea sententia, in qua is qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore & inferiore scriptura docẽdum, id quod quæratur fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba consyderentur, omnia aut pleraque ambigua visum iri. Quæ autem ex omni consyderata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, ex dictis, animo atque vita eius sumi oportebit, & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguũ, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, siquid aut ad id appositũ sit, quod nos interpretemur, aut ei quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque iis rebus quæ personis attributæ sunt, consyderabitur. Deinde erit demonstrandum, siquid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus cõmode fieri posse, quàm id quod nos accipimus, quòd illius rei neque administratio, neque exitus vllus extet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse. vt in hac lege (Nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse vllá publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, vtilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut vtile, aut necessarium demonstrabimus: & si id, quod ab aduersariis dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo cõtrouersia, dare operam oportebit, vt de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset: vt in hac causa, in qua de vasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, quæ volet, si hæredis voluntati permitteret. Eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis quin hæres quæ ipse vellet, daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi vellet cauere, id ascribere, quo non ascripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis vti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo vsus non esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærendũ est, vt, quod eum voluisse in eiusmodi tempore verisimile sit, intelligatur. Pòst ex deliberationis partibus, quid vtilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandũ sit, demonstrandum: & ex his siquid amplificationis dabitur, cõmunibus vtrinque locis vti oportebit. Ex scripto & sententia controuersia cõsistit, cum alter verbis ipsis quæ scripta sunt, vtitur: alter ad id quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo

113 qui ſententia ſe defendet,tum ſemper ad idem ſpectare,& idem velle demonſtrabitur:tũ
aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tẽpus id quod inſtituit,accõmodabitur. Semper ad
idem ſpectare,hoc modo:Paterfamiliâs cum liberorum nihil haberet,vxorem autem ha
beret,in teſtamento ita ſcripſit:Si mihi filius genitus fuerit vnus, pluréſve, is mihi hæres
eſto.Deinde quæ aſſolẽt. Poſtea,Si filius antè moritur,quàm in tutelam ſuam venerit,tu
mihi,dicebat,ſecundus hæres eſto. Filius non eſt natus, ambigunt agnati cum eo qui eſt
ſecũdus hæres,ſi filius antè,quàm in tutelam ſuam veniat,mortuus ſit. In hoc genere nõ
poteſt hoc dici,ad tẽpus, aut ad euentum aliquẽ ſententiam ſcriptoris oportere accõmo-
dari:propterea quòd ea ſola demonſtratur,qua fretus ille,qui contra ſcriptum dicet,ſuam
eſſe hæreditatẽ defendit. Alterum autem genus eſt eorum qui ſententiam inducunt, in
114 quo non ſimplex voluntas ſcriptoris oſtenditur,quæ in omne tempus,& in omne factum
idem valeat: ſed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea par-
tibus iuridicialis aſſumptiuæ maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, vt in
eo qui,cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam
in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, ſi foris eſſent, quòd prope muros ca-
ſtra hoſtes haberẽt. Tum relatio criminis,vt in eo qui,cum cõmunis lex omniũ hominẽ
occidere vetaret, Tribunum militum ſuum qui vim ſibi inferre conabatur,occidit. Tum
remotio criminis,vt in eo qui,cum lex quibus diebus in legationem proficiſceretur,præ-
ſtituerat,quia ſumptum non dedit Quæſtor,profectus non eſt.Tum conceſſio per purga-
tionem & per imprudentiam,vt in vituli immolatione:& per vim,vt in naui roſtrata: &
115 per caſum,vt in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſentẽtia inducetur,vt vnũ
quoddã voluiſſe ſcriptor demonſtretur:aut ſic,vt in eiuſmodi re & tempore hoc voluiſſe
doceatur. Ergo is qui ſcriptũ defendet,his locis plerunque omnibus,maiore autem parte
ſemper poterit vti. Primum ſcriptoris collaudatione & loco cõmuni, nihil eos qui iudi-
cent, niſi id quod ſcriptũ ſit, ſpectare oportere: & hoc eò magis,ſi legitimum ſcriptũ pro-
feretur,id eſt,aut lex ipſa,aut ex lege aliquid.Poſtea quod vehemẽtiſſimũ eſt,facti aut in-
tentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contentione,quid ſcriptum ſit,quid factũ,quid
iuratus iudex:quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipſum ſecum admirã-
tem quidnam contra dici poſſit,tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentẽ
quid præterea audire aut expectare debeat:tum ipſum aduerſarium, quaſi iterantis loco
116 producendo,hoc interrogando, vtrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contra fa-
ctum eſſe,aut contra contendi neget,vtrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturũ. Si neutrũ
neget,& contra tamen dicat,nihil eſſe quo hominem impudentiorem quiſquam ſe viſu-
rum arbitretur.In hoc ita cõmorari conueniet,quaſi præterea nihil dicendum ſit,& quaſi
contra dici nihil poſſit,ſæpe id quod ſcriptum eſt,recitãdo,ſæpe cum ſcripto factũ aduer-
ſarii confligendo,atque interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo.Quo in loco iu-
dici demonſtrandum eſt,quid iuratus ſit,quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem du-
bitare oportere,ſi aut ſcriptum ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius. Cum & ſcriptũ
ſit aperte,& aduerſarius omnia confiteatur,tum iudicem legi parere, non interpretari le-
gem oportere.Hoc loco confirmato, tum diluere ea quæ contra dici poterant, oportebit.
117 Contra autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtra-
bitur,vt in illa de teſtamento quã poſuimus controuerſia,aut cauſa aſſumptiua inferetur,
quamobrem ſcripto non potuerit,aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcri-
ptor,aliud ſcripſiſſe dicetur,is qui ſcripto vtetur,hoc dicet, non oportere de eius volũtate
nos argumẽtari,qui ne id facere poſſemus,iudicium nobis reliquerit ſuæ voluntatis:mul-
ta incõmoda cõſequi,ſi inſtituatur,vt à ſcripto recedatur.Nam & eos qui aliquid ſcribãt,
non exiſtimaturos id quod ſcripſerint, ratum futurum: & eos qui iudicent , certum quid
ſequantur,nihil habituros,ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint.Quòd ſi voluntas ſcri-
ptoris conſeruanda ſit,ſe non aduerſarios à voluntate eius ſtare. Nam multo propius ac-
cedere ad ſcriptoris voluntatem eum, qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illum
118 qui ſententiam ſcriptoris nõ ex ipſius ſcripto ſpectet,quod ille ſuæ voluntatis quaſi ima-

ginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam̃ afferet is, qui à ſen
tentia ſtabit, primum erit contradicendum, quàm abſurdum non negare contra legem fe
ciſſe, ſed quare fecerit, cauſam aliquam inuenire. Deinde cõuerſa omnia eſſe, antè ſolitos
eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum qui accuſaretur, cau
ſam proferre, quæ eum ad peccandũ impuliſſet, nũc ipſum reum cauſam afferre quare deli
querit. Deinde hanc inducere partitionẽ, cuius in ſingulas partes multæ cõuenient argu-
mẽtationes. Primum nulla in lege vllam cauſam contra ſcriptũ accipi cõuenire. Deinde
ſi in cæteris legibus cõueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, vt in ea nõ oporteat. Poſtremo
ſi in hac quoque lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima pars
his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neque ingenium, neque operam, neque vllam facul- 119
tatem defuiſſe, quo minus poſſet aperte perſcribere id quod cogitaret: nec fuiſſe ei graue,
nec difficile, eam cauſam excipere, quam aduerſarii proferant, ſi quicquam excipiendũ pu
taſſet, conſueuiſſe eos qui legem ſcribant, exceptionibus vti. Deinde oportet recitare leges
cum exceptionibus ſcriptas, & maxime videre, ſiqua in ea ipſa lege qua de agitur, ſit exce
ptio aliquo in capite, aut apud eundem legis ſcriptorem, quo magis eum probetur fuiſſe
excepturum, ſiquid excipiendũ putaret, & oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi
legem tollere: ideo quòd cum ſemel cauſa conſyderetur, nihil attineat eam ex lege conſy
derare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod ſi ſit inſtitutum omnibus cauſam dari, &
poteſtatem peccandi, cum intellexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, nõ
ex lege, in qua iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & cæteris ci- 120
uibus viuẽdi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam & iudices ne-
que quid ſequantur habituros, ſi ab eo quod ſcriptum ſit, recedant: neque quo pacto alios
improbare poſſint, quòd cõtra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos,
ſi ex ſuo quiſque conſilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem venerit, non
ex cõmuni præſcripto ciuitatis vnamquanque rem adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudi-
cibus ipſis, quare in alienis detineantur negotiis, cur reip. munere impediantur, cum ſæ-
pius ſuis rebus & cõmodis ſeruire poſſint, cur in certa verba iurent, cur certo tempore cõ-
ueniant, certo diſcedant. Nihil quiſquam afferat cauſæ, quo minus frequenter operã reip.
det, niſi quæ cauſa ex lege excepta ſit, an ſe legibus obſtrictos in tãtis moleſtiis eſſe æquũ
cenſeant, aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudici- 121
bus, ſi eius rei cauſam propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe
in lege adſcribat, paſſuríne ſint. Poſtea hoc quod faciat, indignius & impudẽtius eſſe quàm
ſi adſcribat. Age porrò, quid ſi ipſi velint iudices adſcribere, paſſurúſne ſit populus? atque
hoc eſſe indignius, quam rem verbo & literis mutare nõ poſſint, eam re ipſa, & iudicio ma
xime cõmutare. Deinde indignũ eſſe de lege aliquid derogari, aut legẽ abrogari, aut ali-
qua ex parte cõmutari, cum populo cognoſcẽdi, & probãdi, aut improbãdi poteſtas nulla
fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſſimum futurum. Non hunc locum eſſe, neque hoc tem-
pus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi cõuenire: quod ſi nunc
id agãt, velle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones videre, & diſſuadere velle.
Quòd ſi hæc cum ſumme inutilia, tum multo turpiſſima ſint, legem cuiuſcemodi ſit, in 122
præſentia cõſeruari à iudicibus, pòſt ſi diſpliceat, à populo corrigi cõuenire. Deinde ſi ſcri-
ptum non extaret, magnopere quæreremus: neque iſti, niſi extra periculum quidem eſſet,
crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit, amentiam eſſe eius qui peccarit potius, quàm legis
ipſius verba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſam extrà ſcriptum
accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum ſi in cæteris legibus opor
teat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur ſi lex aut ad res maximas, vtiliſſimas, ho-
neſtiſſimas, religioſiſſimas videbitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in
re non diligentiſſime legi obtemperare: aut ita lex diligẽter perſcripta eſſe demõſtrabitur,
ita cautum vnaquaque de re, & ita quod oportuerit exceptum, vt minime cõueniat quic-
quam in tam diligẽti ſcriptura præteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto 123
dicet, maxime neceſſarius, per quem oſtendat oportet, ſi conueniat cauſam contra ſcriptũ

accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduersariis afferatur. Qui locus idcirco est
huic necessarius, quòd semper is qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat opor-
tet. Nam summa impudentia est, eum qui cõtra quod scriptum sit, aliquid probare velit,
non æquitatis præsidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipsa quippiam accusator
deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare videatur. Nam superior oratio
hoc omnis faciebat, vti iudices etiam si nollent, necesse esset: hæc autem, etiam si necesse
non esset, vt vellent cõtra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur
non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis
partibus se defendit, de quibus antè, vt potuimus, diligẽter præscripsimus, de his locis quæ
124 res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut si causæ & ra-
tiones afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, vt sen-
tentia quoque & voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatũ esse vi-
deatur: aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autẽ qui
dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet
quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quancũque causam assumet, assumptio-
nis partibus se defendet, de quibus antè dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius com-
moratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra
aduersarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquã rem
inutilem aut iniquã fieri velit: omnia supplicia quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac ma
125 litiæ vindicandæ causa cõstituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturũ:
& idem ipsum, si ei tales res accidissent, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex
ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, vt essent, non qui scriptum suum recita-
rent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatem
interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudici-
bus cõmitteret, omnia summa diligẽtia perscripturum fuisse: nunc vero quòd intelligeret
quales viri iudicaturi essent, idcirco eum quæ perspicua videret, nõ ascripsisse: neque enim
vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduer
sariis, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid in quibus, aut causa sit ho
nestissima, aut necessitudo certissima, túmne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit.
126 Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri.
Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura vlla, denique ne in sermone quidem
quotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si vnusquisque velit verba
spectare, & non ad voluntatem eius, qui verba habuerit, accedere. Deinde ex vtilitatis &
honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id quod aduersarii dicant
fieri oportuisse, aut oportere: & id quod fecerimus aut postulemus, quàm vtile aut quàm
honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quæ tenues & obscuræ
notæ sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, vtilitatem, & eorũ,
qui scripserunt, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, vt ea videatur in
sententiis, non in verbis consistere: & iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam
127 eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodẽ affici supplicio eum,
qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honesta aut ne-
cessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi ra-
tionibus, & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam, quam ipse afferat, oporte-
re accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore
vtilissimum, siquid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic qui cõ-
tra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suã causam cõuertere,
aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi
prosit, defendere, aut verbi definitionẽ inducere, & illius verbi vim, quo vrgeri videatur,
ad suæ causæ cõmodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ra-
128 tiocinationem, de qua pòst dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili
scripto ipse se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessariò multum profi-

ciet, ideo quòd si id quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius vim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem cōmunes certis ex assumptionis partibus in vtranque partem conuenient. Præterea eius qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius qui contrà cōmiserit vtilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & vtilitate cōmuni, nō in verbis cōsistere. Quàm indignum sit æquitatem literis vrgeri, quæ voluntate eius qui scripserit, defendatur. Ex contrariis autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ videntur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex est, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarū præmium capito, & quam volet sibi rem à magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyrāno occiso quinque eius proximos cognatione, magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, vxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum quem ex tyranno habebat, sibi præmii loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere vtranque in partem iidem loci, atque eadem præcepta cōuenient, ideo quòd vterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, consyderando vtra lex ad maiores, hoc est ad vtiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, vt si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se: ea maxime conseruāda puretur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde vtra lex posterius lata sit. Nā postrema quæque grauissima est. Deinde vtra lex iubeat aliquid, vtra permittat. Nam id quod imperatur, necessarium: illud quod permittitur, voluntarium est. Deinde in vtra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in vtra maior pœna statuatur. Nam maxime conseruanda est ea, quæ diligentissima & sancta est. Deinde vtra lex iubeat, vtra vetet. Nam sæpe ea quæ vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam quæ iubet. Deinde vtra lex de genere omni, vtra de parte quadam, vtra cōmuniter in plures, vtra in aliquam certam rem scripta videatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certā quādam rem scripta est, promptius ad causam accedere videtur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege vtrum statim fieri necesse sit, vtrum habeat aliquam moram & sustentationem. Nam id quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, vt sua lex ipso scripto videatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id videatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, vt si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, vt nostra ratione vtraque lex conseruari videatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem cōmunes, & quos ipsa causa det, videre oportebit, & ex vtilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad vtram potius legē accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur cōtrouersia, cum ex eo quod vspiam est, ad id quod nusquā scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex est, Si furiosus est, agnatorum gentiliúmque in eo pecuniáque eius potestas esto. Et lex, Paterfamiliâs vti super familia pecuniáque sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamiliâs intestato moritur, familia pecuniáque eius agnatorum gentiliúmque esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, ei statim, quòd effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, vt ibi esset tantisper, dum culeus in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducūt. Hæredes quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignātur. De illo pòst supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate cōtrouersia est. Hîc certa lex, quæ testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiūt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniēdum est ad eiusmodi ra-

tionem, vt quæratur, habuerítne testamenti faciẽdi potestatem. Locos autẽ in hoc genere
argumentandi hos, & huiusmodi quosdã esse arbitramur. Primum eius scripti, quod pro-
feras, laudationẽ & confirmationẽ. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo con-
stat collationem eiusmodi, vt id de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse videatur.
Postea admirationẽ percontatione, quî fieri possit, vt qui hoc æquum esse concedat, illud
neget, quod aut æquius, aut eodẽ sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptũ,
quòd cum de illa re esset scriptum, de hac re is qui scribebat, neminẽ dubitaturũ arbitra-
tus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitre-
34 tur, quòd ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demon-
stranda est, vt in iuridiciali absoluta. Contra autẽ qui dicet, similitudinẽ infirmare debe-
bit: quod faciet, si demonstrabit illud quod cõferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse
genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud
quod per similitudinẽ affertur, & quo in loco illud cuius causa affertur, haberi conueniat,
ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, vt non idem videatur de v-
traque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus vti, iisdẽ ratioci-
nationibus, de quibus antè dictum est, vtetur: si nõ poterit, negabit oportere quicquã, nisi
quod scriptum sit, cõsyderare, periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse
penè, quod nõ alteri simile esse videatur: multis dissimilibus rebus, in vnamquanque rem
35 tantũ singulas esse leges: omnia posse inter se vel similia, vel dissimilia demonstrari. Loci
cõmunes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo quod scriptum sit, ad id quod nõ sit
scriptum peruenire: & neminẽ posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum cõmo-
dissime scribere, qui curet vt quædam ex quibusdam intelligãtur. Contra ratiocinationẽ,
huiuscemodi coniecturam diuinationẽ esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de
rebus cauere quibus velit. Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est positum, cu-
ius de vi quæritur, hoc modo: Lex est, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, om-
nia amittunto: eorum nauis & onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum
iam in alto nauigarẽt, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendã na-
tantem, & manus ad se tendentem animaduerterũt: misericordia cõmoti, nauim ad eum
36 applicuerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto, ipsos quoque tempestas vehe
mentius iactare cœpit, vsqueadeo vt dominus nauis, cum idem gubernator esset, in sca-
pham confugeret, & inde funiculo qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, na-
uim, quoad posset, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidẽ
incumberet. Hîc ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui quoad potuit est opitu-
latus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehi-
tur. Ille autem qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex vulnere recreatus.
Nauim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hîc omnes scripto ad causam
accedunt, & ex nominis vi nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere
in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis om-
37 nibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nunc expositis iis argumẽtationibus, quæ
in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & de-
monstratiuum argumentãdi locos & præcepta dabimus, non quo nõ in aliqua constitu-
tione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tantum harum causarum quidã loci
sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horũ generum accõmodati. Nam placet in
iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In delibera-
tiuo autem Aristoteli placet vtilitatem, nobis & honestatẽ & vtilitatem. In demonstra-
tiuo autem, honestatem. Quare in quoque genere causæ quædam argumentationes com
muniter ac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quo referri omnem ra-
tionem oportet, adiungentur. Atque vniuscuiusque constitutionis exemplum suppone-
38 re non grauaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent
apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta per-
gamus.

RERVM expetendarũ tria genera ſunt. Par autẽ nnmerus vitandarum ex contraria
parte. Nam eſt quiddã quod ſua vi nos alliciat ad ſeſe, nõ emolumẽto captans aliquo, ſed
trahens ſua dignitate: qnod genus, virtus, ſcientia, veritas eſt. Aliud autẽ non propter ſuã
vim & naturã, ſed propter fructum atque vtilitatẽ petendum: quod pecunia eſt. Eſt porro
quiddã ex horum partibus iunctũ, quod & ſua vi, & dignitate nos inductos ducit, & præ
ſe gerit quandã vtilitatẽ, quo magis expetatur, vt amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his
horũ contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed vt expeditius ratio tradatur, ea
quæ propoſuimus, breui nominabũtur. Nam in primo genere quæ ſunt, honeſta appella- 139
buntur. Quæ autẽ in ſecundo, vtilia. Hæc autẽ tertia, quia partem honeſtatis & vtilitatis
cõtinent, & quia maior eſt vis honeſtatis, innctæ res omnino ex duplici genere intelligẽ-
tur: ſed in meliorẽ partem vocabuli cõferantur, & honeſta nominẽtur. Ex his illud confi-
citur, vt appetẽdarum rerũ pattes ſint honeſtas & vtilitas, vitandarũ turpitudo & inutili-
tas. His igitur duabus rebus duæ res grandes ſunt attributæ, neceſſitudo & affectio: quarũ
altera ex vi, altera ex re & perſonis cõſyderatur. De vtraque poſt apertius perſcribemus.
Nunc honeſtatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte
propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare cum eius duæ partes ſint, quarum al-
tera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius conſyderemus. Eſt igitur in eo genere o-
mnes res vna vi atque vno nomine amplexa virtus. Nam virtus, eſt animi habitus natu- 140
ræ modo rationi conſentaneus. Quamobrẽ omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit
ſimplicis honeſtatis conſyderata. Habet igitur partes quatuor: prudentiam, iuſtitiam, for-
titudinem, temperantiam. Prudentia, eſt rerum bonarum & malarũ & vtrarunque ſciẽ-
tia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus re-
petit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Prouidentia eſt,
per quam futurum aliquid videtur antè quàm factum ſit. Iuſtitia, eſt habitus animi com
muni vtilitate conſeruata, ſuam cuique tribuens dignitatẽ. Eius initiũ eſt ab natura pro-
fectum: deinde quædam in cõſuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt: poſtea res & ab
natura profectas, & ab cõſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius
eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata vis inſeruit, vt religionem, pietatem, gra 141
tiam, vindicationem, obſeruantiam, veritatem. Religio eſt, quæ ſuperioris cuiuſdam na
turæ (quam diuinam vocant) curam cæremoniámque affert. Pietas, per quam ſanguine
coniunctis, patriǽque beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua ami-
citiarum & officiorũ alterius memoria, & alterius remunerãdi volũtas cõtinetur. Vin-
dicatio eſt, per quã vis & iniuria, & omnino omne quod obfuturũ eſt, defendẽdo aut vlci-
ſcendo propulſatur. Obſeruãtia eſt, per quã homines aliqua dignitate antecedẽtes cultu
quodã & honore dignãtur. Veritas eſt, per quã immutata ea quæ ſunt, aut antè fuerunt,
ant futura ſunt, dicũtur. Cõſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractũ aluit, & ma
ius fecit vſus, vt religionẽ: aut ſiquid eorũ quæ antè diximus, ab natura profectũ, maius fa
ctum propter cõſuetudinẽ videmus, aut quod in morẽ vetuſtas vulgi approbatione perdu 142
xit: quod genus, pactũ, par, iudicatũ. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit. Par, quod
inter omnes æquabile eſt. Iudicatũ, de quo alicuius aut aliquorũ iam ſentẽtiis conſtitutũ
eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt vt obſeruet, continetur.

Fortitudo, eſt cõſyderata periculorũ ſuſceptio, & laborũ perpeſſio. Eius partes, magnifi-
centia, fidẽtia, patientia, perſeuerãtia. Magnificẽtia, eſt rerum magnarũ & excelſarũ cum
animi ampla quadã & ſplendida propoſitione agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt,
per quã magnis & honeſtis in rebus multũ ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collo
cauit. Patiẽtia, eſt honeſtatis aut vtilitatis cauſa rerũ arduarum ac difficilium voluntaria
ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia, eſt in ratione bene conſyderata ſtabilis & perpetua
permanſio. Temperantia, eſt rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus a- 143
nimi firma & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia.

Continẽtia eſt, per quã cupiditas conſilii gubernatione regitur. Clemẽtia, per quã ani-
mi temere in odiũ alicuius inuectionis cõcitati comitate retinentur. Modeſtia, per quã

pudor honestus,clarã & stabilem comparat authoritatẽ. Atque hæc omnia propter se so-
lum,vt nihil adiũgatur emolumenri,petenda sunt.Quod vt demonstretur, neque ad hoc
nostrũ institutum pertinet,& à breuitate præcipiendi remotũ est, Propter se autẽ vitanda
sunt,nõ ea modo,quæ his cõtraria sunt,vt fortitudini ignauia,& iustitiæ iniustitia: verum
etiã illa,quæ propinqua vidẽtur & finitima esse,absunt autẽ longissime: quod genus fidẽ-
tiæ contrariũ est diffidentia,& ea re vitiũ est. Audacia non contrariũ,sed appositũ est, ac
144 propinquũ,& tamen vitiũ est. Sic vnicuique virtuti finitimũ vitium reperietur, aut certo
iam nomine appellatũ:vt audacia,quæ fidentiæ: pertinacia,quæ perseuerãtiæ finitima est;
superstitio,quæ religioni propinqua est,aut sine vllo certo nomine. Quæ omnia item vti
cõtraria rerum bonarũ in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis,
quod omni ex parte propter se petitur,satis dictũ est. Nunc de eo,in quo vtilitas quoque
adiũgitur,quod tamen honestũ vocamus,dicendũ videtur. Sunt igitur multa,quæ nos cũ
dignitate,tum fructu quoque suo ducũt ad se: quo in genere est gloria,dignitas,amplitu-
do,amicitia. Gloria, est frequẽs de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta,
& cultu & honore & verecũdia digna authoritas. Amplitudo,potẽtiæ aut maiestatis,aut
aliquarum copiarũ magna abundantia. Amicitia, voluntas erga aliquẽ rerum bonarum
145 illius ipsius causa,quẽ diligit,cum eius pari voluntate. Hîc,quia de ciuilibus causis loqui-
mur,fructus ad amicitiã adiungimus,vt eorũ quoque causa petenda videatur:ne forte qui
nos de omni amicitia dicere existimant,reprehendere incipiãt:quanquã sunt qui propter
vtilitatem modo petendam putant amicitiã,sunt qui propter se solum, sunt qui propter
se & vtilitatẽ:quorũ quid verissime cõstituatur,alius locus erit consyderandus. Nunc hoc
sic ad vsum oratoriũ relinquatur,vtrãque propter rem amicitiã esse expetendã. Amicitia-
rum autẽ ratio,quoniã partim sunt religionibus iunctæ,partim nõ sunt:& quia partim ve-
teres sunt,partim nouæ,partim ab illorũ,partim ab nostro beneficio profectæ,partim vti-
liores,partim minus vtiles,ex causarũ dignitatibus,ex temporũ opportunitatibus,ex offi
ciis,ex religionibus,ex vetustatibus habebitur. Vtilitas autẽ,aut in corpore posita est,aut
146 in extraneis rebus:quarũ tamen rerũ multo maxima pars ad corporis cõmodum reuerti-
tur,vt in repub.quædã sunt,quæ(vt sic dicam)ad corpus pertinẽt ciuitatis,vt agri, portus,
pecũnia,classes,nautæ,milites,socii:quibus rebus incolumitatẽ ac libertatem retinẽt ciui-
tates. Alia verò quæ iam quiddã magis amplum, & minus necessariũ conficiunt,vt vrbis
egregia exornatio atque amplitudo,vt quædã excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarũ
ac societatũ multitudo. Quibus rebus nõ illud solum cõficitur,vt saluæ & incolumes,ve-
rumetiã vt amplæ atque potẽtes sint ciuitates. Quare vtilitatis duæ partes videntur esse,
incolumitas & potẽtia. Incolumitas,est salutis tuta atque integra cõseruatio. Potẽtia,
est ad sua cõseruanda,& alterius obtinẽda,idonearũ rerum facultas. Atque in iis omnibus
quæ antè dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit, oportet consyderare,
147 Facile fieri id dicimus,quod sine magno,aut sine vllo labore,sumptu,molestia,quàm bre
uissimo tempore cõfici potest. Difficile autẽ fieri,quod quanquã laboris,sumptus,mole-
stiæ,longinquitatis indiget:atque aut omnes,aut plurimas,aut maximas causas habet dif-
ficultatis: tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perduci potest,
Quoniam ergo de honestate, & de vtilitate diximus, nunc restat vt de iis rebus,quas his
attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc
necessitudinem,cui nulla vi resisti potest,quæ neque mutari,neque leniri potest. Atque vt
apertius hoc sit,exemplis licet vim rei,qualis & quanta sit,cognoscamus. Vri posse flam-
ma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est:at-
que ita necesse,vt vis ea postulat,quam modo describebamus, necessitudinis:cui nulla vi
148 resisti potest,quæ neque mutari,neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines,cum in di-
cendi ratione incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident diffi-
ciles,in illa superiori,possitne fieri,quæstione cõsyderabimus. Atque etiã hoc mihi videor
videre,esse quasdã cum adiunctione necessitudines,quasdã simplices & absolutas. Nã ali-
ter dicere solemus,necesse est Cassilinenses se dedere Annibali: aliter autẽ,necesse est Cas

ſilinum venire in Annibalis poteſtatẽ. Illic in ſuperiore adiũctio eſt hæc, niſi malint fame
perire: ſi enim id malunt, nõ eſt neceſſe. Hoc inferius nõ item, propterea quòd ſiue velint
Caſſilinenſes ſe dedere, ſiue famẽ perpeti atque perire, neceſſe eſt Caſſilinũ venire in An-
nibalis poteſtatẽ. Quid igitur perficere poteſt hæc neceſſitudinis diſtributio? Propè dicam,
plurimum, cum is locus neceſſitudinis videbitur incurrere. Nã cum ſimplex erit neceſſi-
tudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eã nulla ratione lenire poſſimus. Cum autẽ ita 149
neceſſe erit, vt aliquid effugere aut adipiſci velimus, tum adiũctio illa quid habeat vtilita-
tis atque honeſtatis, erit conſyderandũ. Nam ſi velis attẽdere, ita tamẽ vt id quæras, quod
conueniat ad vſum ciuitatis, reperias nullã eſſe rem, quã facere neceſſe ſit, niſi propter ali-
quã cauſam, quam adiunctionẽ nominamus. Præter hæc autẽ eſſe multas inuenias res ne-
ceſſitudinis, ad quas ſimilis adiunctio nõ accedit. Quod genus, vt homines mortales ne-
ceſſe eſt interire, ſine adiunctione: vt cibo vtantur, nõ neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione,
extra quã, ſi nolint fame perire. Ergo, vt dixi, illud quod adiũgitur, ſemper cuiuſmodi ſit,
erit cõſyderandum. Nam omni tẽpore id pertinebit, vt aut ad honeſtatẽ hoc modo expo
nenda neceſſitudo ſit, neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſte volumus viuere: aut ad incolu-
mitatẽ hoc modo, neceſſe eſt, ſi incolumes volumus eſſe: aut ad cõmoditatem hoc modo, 150
neceſſe eſt, ſi ſine incõmodo volumus viuere. Ac ſumma quidem neceſſitudo videtur eſſe
honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſſima cõmoditatis: quæ cũ his dua-
bus nunquã poterit contendere. Haſce autẽ inter ſe ſæpe neceſſe eſt cõparari, vt quanquã
præſtat honeſtas incolumitati, tamẽ vtri potiſſimũ conſulendum ſit, deliberetur. Cuius rei
certũ quiddam præſcriptũ videtur in perpetuũ dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, vt cũ
incolumitati cõſuluerimus, quod ſit in præſentia de honeſtate delibatũ, virtute aliquãdo
& induſtria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda: cum autẽ id non poterit,
honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re, cum incolumitati videbimur cõſulere, vere poteri-
mus dicere, nos honeſtatis rationẽ habere, quoniã ſine incolumitate eam nullo tempore
poſſumus adipiſci. Qua in re vel cõcedere alteri, vel ad conditionẽ alterius deſcẽdere, & in 151
præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. Incõmoditatis vero ratione,
modo illud attẽdatur, dignáne cauſa videatur ea, quæ ad vtilitatẽ pertinebit, quare aut de
magnificẽtia, aut de honeſtate quiddã derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud vi-
detur eſſe, vt quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci aut effugere velimus, aliqua res no-
bis ſit neceſſaria, hoc eſt, quæ ſit adiũctio, vt proinde vti quæque res erit, laboremus, & gra
uiſſimã quãque cauſam vehemẽtiſſime neceſſariã iudicemus. Affectio, eſt quædã ex tem
pore, aut ex negotiorũ euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominũ cõmutatio rerũ,
vt nõ tales, quales antè habitæ ſint, aut plerũque haberi ſoleant, habendæ videãtur eſſe: vt
ad hoſtes tranſire turpe videtur eſſe, at non illo animo quo Vlyſſes tranſiit: & pecuniã in
mare deiicere inutile, at non eo cõſilio quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædã ex tem 152
pore, & ex cõſilio, nõ ex ſua natura conſyderãdæ, quibus in omnibus quid tempora petãt,
aut quid perſonis dignũ ſit, cõſyderandũ eſt: & nõ quid, ſed quo quidque animo, quicũ, quo
tẽpore, quãdiu fiat, attendendũ eſt. His ex partibus ad ſententiã dicendã, locos ſumi opor
tere arbitramur. Laudes autẽ & vituperationes ex his locis ſumentur, qui loci perſonis
ſunt attributi, de quibus antè dictũ eſt. Sin diſtributius tractare quis volet, partiatur in ani
mum & corpus & extraneas res licebit. Animi eſt, virtus, cuius de partibus paulò antè di
ctum eſt. Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extraneæ, honos, pecunia, affini-
tas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligẽtur. Atque in
his id quod in omnia valet, valere oportebit: cõtraria quoque, & quæ, & qualia ſint, intelli 153
gentur. Videre autẽ in laudãdo & in vituperãdo oportebit, nõ tam quæ in corpore, aut in
extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus vſus ſit. Nam fortu-
nam quidẽ & laudare ſtultitia, & vituperare ſuperbia eſt. Animi autem & laus honeſta, &
vituperatio vehemens eſt. Nunc quoniã omne in cauſæ genus argumẽtandi ratio tradita
eſt, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum videtur. Quare quoniã
& vna pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber non parum conti-
net literarum, quæ reſtant in reliquis dicemus.

M. Tullii Ciceronis ad C. Trebatiũ

TOPICA.

1 MAIORES nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & iis libris,
quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, è curſu
ipſo reuocauit voluntas tua. Cum enim mecum in Tuſculano
eſſes,& in bibliotheca ſeparatim vterque noſtrum ad ſuum ſtu
dium libellos,quos vellet,euolueret,incidiſti in Ariſtotelis To
pica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. Qua
inſcriptione commotus, continuo à me eorum librorum ſen-
2 tentiam requiſiſti. Quam tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam
inueniendorum argumentorum,vt ſine vllo errore ad eam ra
tionem,via perueniremus ab Ariſtotele inuenta,libris illis contineri:verecunde tu quidẽ,
vt omnia,ſed tamẽ vt facile cernerem te ardere ſtudio, mecũ vt tibi illa traderem, egiſti.
Cum autẽ ego te non tam vitãdi laboris mei cauſa, quàm quòd intereſſe tua arbitrarer,
vel vt eos per te ipſe legeres,vel vt totã rationẽ à doctiſſimo quodã rhetore acciperes hor
tatus eſſem,vtrunque vt à te audiebã,es expertus.Sed à libris te obſcuritas reiecit.Rhetor
autẽ ille magnus,vt opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit.Quod quidẽ minime ſum
admiratus,eum philoſophum rhetori non eſſe cognitum,qui ab ipſis philoſophis,præter
3 admodum paucos,ignoretur.Quibus eo minus ignoſcendum eſt,quòd non modo rebus
iis,quæ ab illo dictæ & inuentæ ſunt,allici debuerũt: ſed dicendi quoque incredibili qua-
dam cum copia,tum etiam ſuauitate.Non potui igitur tibi ſæpius hoc roganti, & tamen
verenti ne mihi grauis eſſes(facile enim id cernebã)debere diutius, ne ipſi iuris interpreti
fieri videretur iniuria. Etenim cum tu mihi,meiſque multa ſæpe cauiſſes,veritus ſum, ne
ſi ego grauarer,aut ingratũ id,aut ſuperbum videretur. Sed dum fuimus vnà, tu optimus
es teſtis,quàm fuerim occupatus.Vt autem à te diſceſſi in Græciã proficiſcens,cum opera
mea nec reſpub. nec amici vterentur,nec honeſte inter arma verſari poſſem,ne ſi tuto id
quidem mihi liceret:vt veni Veliam,tuáque & tuos vidi,admonitus huius æris alieni,no
lui deeſſe,ne tacitæ quidem flagitationi tuæ.Itaque hæc,cum mecum libros nõ haberẽ,
4 memoria repetita in ipſa nauigatione cõſcripſi,tibíque ex itinere miſi: vt mea diligentia
mandatorum tuorum,te quoque,etſi admonitore non eges, ad memoriã noſtrarum rerũ
excitarem. Sed iam tempus eſt ad id,quod inſtituimus,accedere.

CVM omnis ratio diligens diſſerendi duas habeat partes:vnam inueniendi,alteram
iudicandi:vtriuſque princeps,vt mihi quidẽ videtur, Ariſtoteles fuit. Stoici autẽ in altera
elaborauerunt. Iudicandi enim vias diligenter perſecuti ſunt,eam ſcientiam quam diale-
cticen appellant. Inueniendi vero artem,quæ Topice dicitur,quæ ad vſum potior erat,&
ordine naturæ certe prior,totam reliquerunt.Nos autẽ,quoniam in vtraque ſumma vti-
litas eſt,& vtranque,ſi erit otium,perſequi cogitamus,ab ea,quæ prior eſt,ordiemur. Vt
5 igitur earũ rerum quæ abſconditæ ſunt, demonſtrato & notato loco facilis inuentio eſt:
ſic cum perueſtigare argumẽtum aliquod volumus,locos noſſe debemus.Sic enim appel-
latæ ab Ariſtotele ſunt hæ quaſi ſedes,è quibus argumenta promuntur.Itaque licet defi-
nire,Locum eſſe argumẽti ſedem:Argumentum autẽ,rationem,quæ rei dubiæ faciat fidẽ.
Sed ex his locis,in quibus argumenta incluſa ſunt, alii in eo ipſo,de quo agitur, hærent:
alii aſſumuntur extrinſecus.In ipſo,tum ex toto, tum ex partibus eius,tum ex nota, tum
ex his rebus,quæ quodãmodo affectæ ſunt ad id,de quo quæritur. Extrinſecus autẽ ea di
cuntur,quæ abſunt,longéque diſiũcta ſunt.Sed ad id totum,de quo diſſeritur,tum defini-
tio adhibetur, quæ quaſi inuolutum euoluit id de quo quæritur. Eius argumenti talis eſt
formula: Ius ciuile eſt, æquitas conſtituta iis qui eiuſdem ciuitatis ſunt ad res ſuas obti-
6 nendas.Eius autem æquitatis vtilis eſt cognitio, vtilis eſt ergo iuris ciuilis ſcientia.Tum
partium enumeratio,quæ tractatur hoc modo: Si neque cenſu,neque vindicta, nec teſta-

mento liber factus est,nō est liber: neque est vlla earum rerum,non est igitur liber. Tum notatio, cum ex vi verbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex AElia Santia assiduo vindicem assiduum esse iubeat,locupletem iubet locupleti.Locuples enim assiduus,vt ait AElius,appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus,alia ex genere,alia ex forma, alia ex similitudine,alia ex differentia,alia ex contrario,alia ex adiunctis,alia ex antecedentibus, alia ex consequētibus,alia ex repugnantibus,alia ex causis, alia ex effectis,alia ex cōparatione maiorū, aut parium,aut minorum. Cōiugata dicuntur, quæ sunt ex verbis generis eius- 7
dem. Eiusdem autem generis verba sunt,quæ orta ab vno varie cōmutantur, vt sapiens, sapienter,sapientia:hæc verborum coniugatio συζυγία dicitur,ex qua huiuscemodi est argumentum:Si compascuus ager est,ius est compascere. A genere sic ducitur:Quoniam argentum omne mulieri legatum est, nō potest ei pecunia quæ numerata domi relicta est, non esse legata.Forma enim à genere, quoad suum nomen retinet, nunquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet, legata igitur videtur. A forma generis,quæ interdum quò planius accipiatur,partes enumerare licet,hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata est à viro,si ea vxor materfamiliâs esset,si ea in manū viri non cōuenerat, nihil debetur. Genus est enim vxor: eius duæ formæ, vna matrumfamiliâs, hæ sunt,quæ in manum conuenerunt:altera earum quæ tantummodo vxores habentur.Qua in parte 8
cum fuerit Fabia,legatum ei non videtur. A similitudine,hoc modo:Si ædes exesæ corruerunt,vitiúmve fecerunt,quarum vsusfructus legatus est,hæres restituere nō debet, nec reficere,non magis quàm seruum restituere,si is cuius vsusfructus legatus est,deperiisset.

A differentia:Non si vxori vir legauit omne argentū,quod suū esset:idcirco quæ in nominibus fuerunt,legata sunt.Multum enim differt in arcâne positum sit argentum,an in tabulis debeatur. Ex cōtrario autem sic:Non debet ea mulier,cui vir bonorum suorum vsumfructū legauit,cellis vinariis & oleariis plenis relictis,putare id ad se pertinere. Vsus enim non abusus legatus est.Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis:Si ea mulier testamentum fecit,quæ se capite nunquam diminuit,non videtur ex edicto Prætoris secundū eas tabulas possessio dari: adiungitur enim,vt secundum seruorū,secundum exulū,secun- 9
dum puerulorū tabulas possessio videatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autē,& cōsequentibus,& repugnantibus,hoc modo:Ab antecedentibus, Si viri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A consequentibus:Si mulier cum fuisset nupta cum eo,cui connubii ius non esset,nuntium remisit,quoniam qui nati sunt,patrem non sequūtur,pro liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si paterfamiliâs vxori ancillarum vsumfructum legauit à filio, neque à secundo hærede legauit,mortuo filio mulier vsumfructum nō amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim rectè accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere,vel solidum, vel fornica- 10
tum. At siquis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare quod fornix vitii fecerit.Non enim eius vitio qui demolitus est, damnum factū est,sed eius operis vitio,quod ita ædificatū est,vt suspēdi nō possit. Ab effectis rebus,hoc modo:Cum mulier viro in manum conuenit,omnia quæ mulieris fuerunt,viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autē omnia valent,quæ sunt eiusmodi: Quod in re maiore valet, valeat in minore: vt si in vrbe fines non reguntur, neque aqua in vrbe arceatur. Item contrà:Quòd in minore valet,valeat in maiore,licet idem exemplum conuertere. Item:Quòd in re pari valet,valeat in hac,quæ par est:vt quoniā vsus authoritas fundi bienniū est,sit etiā ædium. At in lege ædes nō appellantur,& sunt cæterarum omnium, quarum annuus est vsus: valeat æquitas,quæ paribus in causis paria iura desyderat. Quæ 11
autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex authoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους vocant, id est artis expertes: vt si ita respondeas, Quoniam P.

Scæuola id solum esse ambitus ædium dixerit, quãtum parietis cõmunis tegendi causa te-
ctum proiiceretur, ex quo in tectum eius, ædeis qui porrexisset, aqua deflueret, id tibi ius
videri. His igitur locis qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum tanquam
elementis quibusdam significatio & demonstratio datur. Verum igitur hactenus satis est:
tibi quidem tam acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominẽ ad has di-
cendi epulas recepi, sic accipiam, vt reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar nõ
satiatum discedere. Quando ergo vnusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quædã
11 membra habet, ea quàm subtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur.
Definitio, est oratio, quæ id quod definitur, explicat quid sit. Definitionũ autẽ duo sunt
genera prima. Vnum earum rerum, quæ sunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Esse ea
dico, quæ cerni tangíve possunt, vt fundum, ædes, parietem, stillicidium, mancipium, pecu
dem, supellectilem, penus, & cætera, quo ex genere quædam interdum nobis definienda
sunt. Non esse rursus ea dico, quæ tangi demonstraríve non possunt, cerni tamen animo
atque intelligi possunt: vt si vsucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationẽ definias, qua-
rum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quædam conformatio insignita & im-
pressa intelligentia, quam notionem voco: ea sæpe in argumentando definitione expli-
canda est. Atque etiam definitiones, aliæ sunt partitionum, aliæ diuisionum. Partitio-
13 num, cum res ea, quæ proposita est, quasi in membra discerpitur: vt siquis ius ciuile dicat
id esse, quod in legibus, Senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum authoritate, edi-
ctis magistratuum, more, æquitate consistat. Diuisionum autem definitio formas om-
nes complectitur, quæ sub eo genere sunt quod definitur, hoc modo: Abalienatio, est eius
rei quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri
possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinẽt:
tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres præcipiunt, cum sum-
pseris ea, quæ sunt ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, vsque eò persequi, dum
proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem trãsferri possit. Vt hoc, Hæreditas est pe-
cunia. cõmune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte
14 alicuius ad quempiam peruenit: nondum est definitio. Multis enim modis sine hæredi-
tate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde verbum, iure: iam à cõmunitate res
disiũcta videbitur, vt sit explicata definitio, sic: Hæreditas est pecunia, quæ morte alicuius
ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis: adde, nec ea aut legata testamẽto, aut pos-
sessione retenta: confectum est. Itémque vt illud, Gentiles sunt, qui inter se eodẽ nomine
sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorũ maiorũ
nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hoc fortasse
satis est. Nihil enim video Scæuolam Pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque
hæc ratio valet in vtroque genere definitionum, siue id quod est, siue id quod intelligitur,
definiendum est. Partitionum autem & diuisionũ genus quale esset, ostendimus: sed quid
15 inter se differant, planius dicẽdum est. In partitione quasi membra sunt, vt corporis, ca-
put, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisione formæ sunt, quas Græci
εἴδη vocant: nostri, siqui hæc forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed
inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidẽ dici possit, spe-
cierum & speciebus dicere, & sæpe his casibus vtendum est: at formis & formarum velim.
Cum autem vtroquẽ verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror
negligendam. Genus & formam definiunt, hoc modo: Genus, est notio ad plures differẽ
tias pertinens. Forma, est notio, cuius differentia ad caput generis, & quasi fontem re-
ferri potest. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita
& antè percepta cuiusque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt hæ,
16 in quas genus sine vllius prætermissione diuiditur: vt siquis ius in legem, morem, æquita-
tem diuidat. Formas qui putat idem esse quod partes, cõfundit artẽ: & similitudine qua-
dam cõturbatus nõ satis acute, quæ sunt secernẽda distinguit. Sæpe etiã definiũt & orato-
res & poetæ per trãslationes verbi ex similitudine cum quadã suauitate. Sed ego à vestris

exemplis nisi necessariò non recedam. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus,
cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse vultis, quærētibus iis ad quos id per-
tinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet: hoc est, quasi qui adolescentiam
florem ætatis, senectutem occasum vitæ velit definire. Translatione enim vtens discede-
bat à verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua videa-
mus. Partitione autem sic vtendum est, nullam vt partē relinquas, vt si partiri velis tu-
telas, inscienter facias, si vllam prætermittas. At si stipulationum aut iudiciorū formulas 17
partiare, nō est vitiosum in re infinita prætermittere aliquid. Quod idem in diuisione vi-
tiosum est. Formarum enim certus est numerus, quæ cuique generi subiiciantur. Partium
distributio sæpe est infinitior, tanquam riuorū à fonte deductio. Itaque in oratoriis arti-
bus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiūgitur absolute: at cum de or-
namentis verborum, sententiarúmque præcipitur, quæ vocantur χήματα, nō fit idem. Res
enim est infinitior, vt ex hoc quoque intelligatur, quod velimus inter partitionem & di-
uisionem interesse. Quanquam enim vocabula propè idem valere videantur: tamen quia
res differebant, nomina rerum distare voluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur: ea
est autem, cum ex vi nominis argumentū elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν vocāt, id est ver-
bum ex verbo veriloquium. Nos autem nouitatem verbi non satis apti fugientes, genus 18
hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notæ. Itaque hoc idem Aristoteles
σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus labo
randum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciūtur ex verbo, vt cum
quæritur, Postliminiū quid sit, nō dico quæ sint postliminii. Nam id caderet in diuisionē,
quæ talis est: Postliminio redeūt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ fræ
na recipere solet. Sed quùm ipsius postliminii vis quæritur, & verbum ipsum notatur, in
quo Seruius noster (vt opinor) nihil putat esse notādum, nisi post, & liminium illud pro-
ductionem esse verbi vult, vt in finitimo, legitimo, æditimo, nō plus inesse timum, quàm
in meditullio tullium. Scæuola autem P. filius iunctum putat esse verbum, vt sit in eo &
post & limen: vt quæ à nobis alienata sunt, cum ad hostem peruenerint, & ex suo tan- 19
quam limine exierint, hinc cum redierint pòst ad idem limen, postliminio videātur red-
iisse. Quo in genere etiam Mancinii causa defendi potest postliminio rediisse, deditum
non esse, quoniam non sit receptus. Nam neque deditionem, neque donationem sine ac-
ceptione intelligi posse. Sequitur is locus qui constat ex iis rebus, quæ quodāmodo affe-
ctæ sunt ad id de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius pri
mus est locus ex coniugatione, quam Græci συζυγίαν vocant, finitimus notationi, de qua
modo dictum est: vt si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectā
videremus, veniret Mutius, qui quia coniugata verba essent pluuia & pluendo, diceret o-
mnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argu
mentum, non erit necesse id vsque à capite arcessere: sæpe etiam citra licet, dummodo su- 20
prà sit quod sumitur, quàm id ad quod sumitur, vt aqua pluuia vltimo genere ea est, quæ
de cælo veniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, ge-
nus est, aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci vitio & manu nocens: quarum altera
iubetur ab arbitro coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumen-
tatio quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus
est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eo-
rum aliquem id quod arguas dolo malo factum includere: quod genus argumenti in pri-
mis firmum videri solet. Similitudo sequitur, quæ late patet: sed oratoribus & philoso-
phis magis quàm vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argu-
menta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. 21
Itaque genera tibi nota sint: vbi autem his vtare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt
enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò volunt, hoc modo:
Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet
etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò vult, appellatur inductio, quæ Græcè

ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimũ est vsus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum vna res vni, par pari cõparatur, hoc modo: Quẽadmodum si in vrbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorũ videntur esse quàm vrbis, finibus regendis adiicere arbitrum nõ possis: sic si aqua pluuia in vrbe nocet, quoniam res tota magis agrorũ est, aquæ pluuiæ arcẽdæ adiicere nõ possis arbitrum. Ex eodem simili-
11 tudinis loco etiã exempla sumuntur, vt Crassus in Curiana causa exẽplis plurimis vsus est, agens de eo qui testamento sic hæredem instituisset, vt si filius natus esset in decem mensibus, isque mortuus prius quàm in suam tutelam venisset, secundus hæres hæreditatem obtinuisset: quæ cõmemoratio exẽplorum valuit, eáque vos in respondendo vti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent vim: sed ea oratoria magis sunt quàm vestra, quãquam vti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mãcipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factũ est qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem se vlla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, vt muta etiam loquantur, vt mortui ab inferis excitentur, aut aliquid quod fieri nullo modo possit, augẽdæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ Hyperbole dicitur,
13 & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorũ, eisdem tamen ex locis (vt antè dixi) & in maximis, & in minimis quæstionibus argumẽta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia rei maxime cõtraria superiori: sed est eiusdem dissimile & simile inuenire. eius generis hæc sunt: Non quẽadmodum quod mulieri debeas, rectè ipsi mulieri sine tutore authore soluas: ita quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, rectè possis eodẽ modo soluere.

Deinceps locus est qui à contrario dicitur. Contrariorũ autem genera sunt plura. Vnum eorum quæ in eodem genere plurimũ differunt, vt sapientia & stultitia. Eodem autẽ genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam cõtrãria, vt celeritati tarditas, non debilitas, ex quibus contrariis argumenta talia existunt: Si stultitiã fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. Hæc quæ ex eodem genere cõtra-
14 ria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia cõtraria, quæ priuantia licet appellemus Latinè, Græcè appellantur στερητικά. Præpositio enim IN, priuat verbum ea vi, quam haberet, si IN præpositum nõ fuisset: vt dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiusdẽ. Quorũ tractatio est eadem quæ superiorũ, quæ aduersa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorũ genera, velut ea quæ cum aliquo conferuntur, vt duplum simplum, multa pauca, longum breue, maius minus. Sunt etiã valde contraria alia quæ appellantur negantia, ea ἀποφατικὰ Græci, cõtraria aientibus: vt, Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quærendo, contrariis omnibus contraria nõ conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo antè, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent; si statuissemus ex edicto Prætoris secundum eas tabulas pos-
15 sessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ versantur in iudiciis, valet: cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurũ sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, vt quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronẽ inquiebat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, vt de facto quæreretur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutæ locum præteriri, ne si nihil nisi quod ad te pertineat, scribẽdum putaris, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, nõ modo nõ iurisconsultorũ, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutũ conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum vmbræ, & si
16 quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, & si qua alia signa conturbationis & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteráque quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorũ proprius ex consequentibus & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiuncta, de quibus paulo antè dictum est, non semper eueniunt, cõsequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quæ rem necessariò consequuntur. Itémque & antecedentia, & repu-

gnantia:quicquid enim antecedit quãque rem,id cohæret cum re necessariò:& quicquid
repugnat,id eiusmodi est,vt cohærere nũquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur
locus hic,in consecutionem,antecessionẽ,repugnantiam,reperiendi argumẽti locus sim-
plex est,tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam
mulieri deberi,cui sit omne argentum legatum, vtrum hoc modo conclndas argumen- 17
tum? Si pecunia signata argẽtum est,legata est mulieri: est autem pecunia signata argen-
tum,legata igitur. An illo modo? Si numerata pecunia non est legata,non est numerata
pecunia argentũ:est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo?
Non & legatum argentum est,& non est legata numerata pecunia:legatũ autem argen-
tum est,legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eam conclusio-
nem argumenti,in qua cum primum assumpseris,consequitur id quod annexum est,pri-
mum conclusionis modum. Cum id quod annexum est negaris,vt id quoque cui fuerit
annexum,negandum sit,secundus is appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua
coniuncta negaris,& his alia negatio rursus adiũgitur,& ex his primũ sumpseris,vt quod
relinquitur,tollendum sit,is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum
sunt ex contrariis conclusa,quæ ipsi Enthymemata appellant: nõ quòd non omnis sen- 18
tentia proprio nomine Enthymema dicatur,sed vt Homerus propter excellentiã cõmu-
ne poetarum nomen efficit apud Græcos suum:sic cum omnis sententia Enthymema di
catur,quia videtur ea quæ ex contrariis conficiatur acutissima,sola proprie nomen com-
mune possidet. Eius generis hæc sunt: Hunc metuere,alterum in metu non ponere. Eam,
quam nihil accusas,damnas:bene quam meritã esse autumas,dicis male mereri. Id quod
scis,prodest nihil:id quod nescis,obest. Hoc differẽdi genus attingit omnino vestras quo-
que in respondendo disputationes:sed philosophorum magis,quibus est cum oratoribus
illa ex repugnantibus sententiis cõmunis conclusio,quæ à dialecticis tertius modus,à rhe
toribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex dis-
iunctionibus constant: aut hoc,aut illud:hoc autem,non igitur illud. Itémque,aut hoc, 19
aut illud:non autem hoc,illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt,quòd in disiun
ctione plus vno verũ esse non potest. Atque ex iis conclusionibus,quas suprà scripsi,prior
quartus,posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionũ
negantiam,sic: Non & hoc est & illud: hoc autem,non igitur illud. hic modus est sextus.
Septimus autem, Nõ & hoc,& illud: non autem hoc,illud igitur. Ex his modis conclu
siones innumerabiles nascuntur,in quo est ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidẽ,quas ex-
posui,ad hãc institutionẽ necessariæ. Proximus est locus rerum efficientiũ,quæ causæ ap
pellantur: deinde rerum effectarũ ab efficiẽtibus causis. Harum exempla,vt reliquorũ lo-
corum,paulo antè posui,& quidem ex iure ciuili: sed hæc patent latius. Causarum igitur
genera duo sunt. Vnum,quod vi sua id quod sub ea subiectũ est, certe efficit, vt ignis ac- 20
cendit. Alterum,quod naturam efficiendi non habeat,sed sine quo effici non possit: vt si-
quis æs,causam statuæ velit dicere,quòd sine eo non possit effici. Huius generis causarũ,
sine quo non efficitur,alia sunt quieta,nihil agentia,stolida quodammodo,vt locus,tem
pus,materiæ,ferramenta,& cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam
adhibent ad efficiendum,& quædã afferunt per se adiumenta,etsi non necessaria,vt amo-
ri congressio causam attulerit,amor flagitio. Ex hoc genere causarum,ex æternitate pen
dentium,fatum à Stoicis nectitur. Atque vt earum causarum sine quibus effici nõ potest,
genera diuisi,sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane effi-
ciant nulla re adiuuante,aliæ quæ adiuuari velint: vt sapientia efficit sapientes sola per se:
beatos efficiat nécne sola per se,quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa 21
efficiens aliquid necessario,sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere.
Cum autem erit talis causa,vt in ea non sit efficiendi necessitas,necessaria conclusio non
sequitur. Atque illud quidem genus causarum quod habet vim efficiendi necessariam,er-
rorem afferre non ferè solet:hoc autem sine quo non efficitur, sæpe cõturbat. Non enim
si sine parentibus filii esse nõ possunt,propterea causa fuit in parentibus gignendi neces-

ſaria. Hoc igitur ſine quo non fit, ab eo in quo certe fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud
enim eſt tanquam: Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſæ cecidiſſent abiegnæ ad terrã trabes. Niſi enim cecidiſſent abiegnæ ad terrã trabes,
Argo illa facta non eſſet, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis neceſſaria. At cum
in Aiacis nauim criſpiſulcans igneum fulmen iniectum eſt, inflammatur nauis neceſſa-
32 rio. Atque etiam eſt cauſarum diſſimilitudo, quòd aliæ ſunt, vt ſine vlla appetitione ani-
mi, ſine voluntate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiant, velut omne intereat, quod or-
tum eſt. Aliæ autem aut voluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut
natura, aut arte, aut caſu. Voluntate, vt tu cum hũc libellum legis. Perturbatione, vt ſi-
quis euentum horum temporum timeat. Habitu, vt facile & cito iraſcatur. Natura, vt
vitium in dies creſcat. Arte, vt bene pingat. Caſu, vt proſpere nauiget. Nihil horum ſi-
ne cauſa, nec quicquam omnino, ſed huiuſmodi cauſæ non neceſſariæ. Omnium autem
cauſatum in aliis ineſt conſtantia, in aliis non ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in
cæteris nulla. Sed tamen earum cauſarum quæ non ſunt conſtantes, aliæ ſunt perſpicuæ,
aliæ latent. Perſpicuæ ſunt, quæ appetitionem animi, iudiciúmque tangũt. Latent, quæ
33 ſubiectæ ſunt fortunæ. Cum enim nihil ſine cauſa fiat, hoc ipſum eſt fortunæ euentus, ob-
ſcura cauſa, quæ latenter efficitur. Etiam vt ea quæ fiunt, partim ſint ignorata, partim vo-
luntaria. Ignorata, quæ neceſſitate effecta ſunt. Voluntaria, quæ conſilio. Quæ autẽ for-
tuna, vel ignorata vel voluntaria. Nam iacere telum, voluntatis eſt: ferire quem nolueris,
fortunæ. Ex quo aries ille ſubiicitur in veſtris actionibus: Si telum manu fugit magis,
quàm iecit. Cadũt enim in ignorationẽ atque in imprudentiã perturbationes animi, quæ
quãquã ſint volũtariæ (obiurgatione enim & admonitione deiiciuntur) tamen habẽt tã-
tos motus, vt ea quæ voluntaria ſunt, aut neceſſaria interdũ, aut certe ignorata videãtur.
Toto igitur loco cauſarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem cauſis vel
oratorum, vel philoſophorũ magna argumentorũ ſuppetit copia. In veſtris autem, ſi non
34 vberior, at fortaſſe ſubtilior. Priuata enim iudicia maximarũ quidem rerum, in iuriſcon-
ſultorum mihi videntur eſſe prudentia. Nam & adſunt multum, & adhibentur in con-
ſilio, & patronis diligẽtibus ad eorum prudentiam confugientibus haſtas miniſtrant. In
omnibus igitur iis iudiciis, in quibus ex fide bona eſt additum, plurimus eorum vſus eſt.
Vbi vero etiã, vt inter bonos bene agi oportet, in primíſque in arbitrio rei vxoriæ, in quo
eſt quid æquius, melius parati eſſe debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi
æquum bonum, illi quid ſociũ ſocio, quid eum qui negotia aliena curaſſet, ei cuius ea ne-
gotia fuiſſent, quid eum qui mandaſſet, cúmve cui mandatũ eſſet, alterum alteri præſtare
oporteret, quid virum vxori, quid vxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter co-
gnitis argumentorũ locis, non modo oratoribus & philoſophis, ſed iuris etiam peritis co-
35 pioſe de conſultationibus ſuis diſputare. Coniunctus huic cauſarum loco locus ille eſt,
qui efficitur ex cauſis. Vt enim cauſa quid ſit effectum indicat, ſic quod effectum eſt, quæ
fuerit cauſa, demonſtrat. Hic locus ſuppeditare ſolet oratoribus & poetis, ſæpe etiam phi-
loſophis, ſed iis qui ornate & copioſe loqui poſſunt, mirabilem copiam dicendi, cum de-
nuntiant quid ex quaque re ſit futurum. Cauſatum enim cognitio, cognitionem euen-
torum facit. Reliquus eſt comparationis locus, cuius genus & exemplum ſuprà poſitum
eſt, vt cæterorum: nunc explicanda tractatio eſt. Comparantur igitur ea quæ aut maiora,
aut minora, aut paria dicuntur, in quibus ſpectantur hæc, numerus, ſpecies, vis, quædam
etiam ad res aliquas affectio. Numero ſic comparabũtur, vt plura bona paucioribus bo-
nis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe &
36 late peruagata anguſtis, ex quibus plura bona propagẽtur, quǽque plures imitentur, & fa-
ciant. Specie autem comparantur, vt anteponãtur quæ propter ſe expetẽda ſunt, iis quæ
propter aliud: & vt innata atque inſita, aſſumptis & aduentitiis: integra, contaminatis: iu-
cunda, minus iucundis: honeſta, ipſis etiam vtilibus: procliuia, laborioſis: neceſſaria, non
neceſſariis: ſua, alicuis: rara, vulgaribus: deſyderabilia, iis quibus facile carere poſſis: perfe-
cta, inchoatis: tota, partibus: ratione vtẽtia, rationis expertibus: voluntaria, neceſſariis: ani-

mata,inanimatis:naturalia,non naturalibus:artificiosa,nō artificiosis. Vis autem in cō-
paratione sic cernitur,efficiens causa grauior,quàm non efficiens:quæ seipsis contēta sunt,
meliora,quàm quæ egent aliis:quæ in nostra,quàm quæ in aliorum potestate sunt:stabi-
lia,incertis:quæ eripi non possunt,iis quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est hu-
iusmodi,principū cōmoda maiora,quàm reliquorum,itémque quæ iucundiora,quæ plu- 17
ribus probata,quæ ab optimo quoque laudata. Atque vt hæc in comparatione meliora,
sic deteriora quæ iis sunt contraria. Parium autem cōparatio nec elationem habet,nec
submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt quæ æqualitate ipsa cōparantur,quæ
ita ferè concluduntur:Si consilio iuuare ciues & auxilio,æqua in laude ponēdum est,pa-
ri gloria debent esse ii qui consulunt,& ii qui defendunt: at quod primū est,quod sequi-
tur igitur. Perfecta est omnis argumentorū inueniendorum præceptio,vt cum profectus
sis à definitione,à partitione,à notatione,à coniugatis,à genere,à forma,à similitudine,à
differentia,à contrariis,ab adiunctis,à consequētibus,ab antecedentibus,à repugnātibus,
à causis,ab effectis,à comparatione maiorum,minorum,parium,nulla præterea sedes ar-
gumenti quærēda sit.Sed quoniā ita à principio diuisimus,vt alios locos diceremus in eo 18
ipso,de quo ambigitur, hærere,de quibus satis est dictum : alios assumi extrinsecus,de iis
pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent,sed tamen totam
rem perficiamus,quādoquidem cœpimus. Neque enim tu is es,quem nihil nisi ius ciuile
delectet:& quoniā ad te hæc ita scribūtur,vt etiam in aliorum manus sint ventura,detur
opera,vt quāplurimum iis, quos recta studia delectant,prodesse possimus. Hæc ergo ar-
gumentatio quæ dicitur artis expers,in testimonio posita est. Testimoninm autem nunc
dicimus,omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciēdam fidem.Persona autem nō
qualiscunque testimonii pondus habet:ad faciendā enim fidem authoritas quæritur.Sed
authoritatē aut natura,aut tempus affert.Naturæ authoritas in virtute inest maxime. In
tempore autem multa sunt,quæ afferant authoritatem,ingenium,opes,ætas,fortuna,ars, 19
vsus,necessitas,concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum.Nam & ingeniosos &
opulentos,& ætatis spatio probatos,dignos quibus credatur,putant:non recte fortasse,sed
vulgi opinio mutari vix potest,ad eámque omnia dirigunt, & qui iudicant,& qui existi-
mant. Qui enim his rebus,quas dixi,excellunt,ipsa virtute videntur excellere. Sed reli-
quis quoque rebus,quas modo numeraui, quanquam in iis nulla species virtutis est : ta-
men interdum confirmatur fides,si aut ars quædam adhibetur : magna enim est vis ad
persuadendum scientiæ aut vsus . Plerunque enim creditur iis qui experti sunt. Facit
etiam necessitas fidem,quæ tum à corporibus,tum ab animis nascitur. Nam & verberi-
bus torti,& igni fatigati, quæ dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere : & quæ à perturba-
tionibus animi sunt,dolore,cupiditate,iracundia,metu,quia necessitatis vim habent,affe
runt authoritatem & fidem.Cuius generis etiam illa sunt,ex quibus nonnūquam verum 40
inuenitur,pueritia,somnus,imprudentia,vinolentia,insania. Nam & pueri sæpe indica-
nerunt aliquid,ad quod pertineret,ignari:& per somnū,vinum,insaniam,multa sæpe pa-
tefacta sunt.Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderūt, vt Staterio nuper accidit:
qui ea locutus est bonis viris subauscultātibus pariete interposito,quibus patefactis,in iu-
diciúmque prolatis,rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmo-
nio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorū talis est,vt si interuentum est ca-
su,cum aut ageretur aliquid quod proferēdum non esset,aut diceretur.In hoc genere etiā
illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo: quod genus refutare
interdum veritas vix potest. Huius etiam generis est fama vulgi quoddam multitudi-
nis testimonium . Quæ autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt. Ex quibus alte- 41
rum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit , hominum
autem industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia. Primum orationis, oracula enim ex
eo ipso appellata sunt,quòd inest his deorū oratio. Deinde rerum,in quibus insunt quasi
opera diuina quædam. Primùm ipse mundus,eiúsque omnis ordo & ornatus : deinceps
aërei volatus auium atque cantus:deinde eiusdem aëris sonitus & ardores,multarúmque

rerum in terra portẽta, atque etiam per exta inuenta præsensio. A dormientibus quoque
multa significata visis, quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testi-
monia deorum. In homine virtutis opinio valet plurimũ. Opinio autem est, non modo
eos virtutẽ habere qui habeant, sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos ingenio,
42 quos studio, quos doctrina præditos vident, quorúmque vitam constantem & probatam,
vt Catonis, Lælii, Scipionis, aliorúmque plurium, rentur eos esse quales se ipsi velint. Nec
solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in rep. versantur, sed & orato-
res & philosophos, & poetas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis sæpe authoritas
petitur ad faciendã fidem. Expositis omnibus argumẽtandi locis, illud primũ intelligẽ-
dum est, nec vllam esse disputationẽ, in qua nõ aliquis locus incurrat, nec ferè omnes lo-
cos incidere in omnẽ quæstionẽ, & quibusdã quæstionibus alios, quibusdã esse alios aptio
res locos. Quæstionũ duo sunt genera: alterũ infinitũ, alterũ definitũ. Definitũ est, quod
ὑπόθεσιν Græci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositũ possumus
nominare. Causa certis personis, locis, tẽporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in om-
43 nibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorũ, aut in pluribus, nec ta-
men in maximis. Itaque propositum pars causæ est. Sed omnis quæstio earum aliqua de
re est, quibus causæ continẽtur, aut vna, aut pluribus, aut nonnũquam omnibus. Quæstio-
num autem, quacunque de re sint, duo sunt genera, vnum cognitionis, alterum actionis.
Cognitionis sunt hæ, quarum finis est scientia. Vt si quæratur à naturáne ius profectum
sit, an ab aliqua quasi conditione hominũ & pactione. Actionis autem huiusmodi exem
pla sunt: Síne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripertitæ sunt, cum
an sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. Horum primũ coniectura, secundum definitio-
ne, tertiũ iuris & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes dis-
44 tributa est. Quarũ vna est, cum quæritur, sitne aliquid. Altera, vnde ortum sit. Tertia, quæ
id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quæritur, sit nécne, sic: Ecquidnam ho-
nestum sit, ecquid æquum re vera, an hæc tantũ in opinione sint, Vnde autem sit ortum,
vt cum quæritur, natura an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic, vt cum
quæritur, quibus rebus eloquẽtia efficiatur. De cõmutatione sic: Possitne eloquentia cõ-
mutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid sit quæritur, notio explicanda
est, & proprietas & diuisio & partitio. Hæc enim sunt definitioni attributa: additur etiam
descriptio, quam Græci χαρακτηρισμὸν vocant. Notio sic quæritur, sitne id æquum, quod ei
qui plus potest, vtile est. Proprietas sic: In hominémne solum cadat, an etiam in belluas
ægritudo. Diuisio & eodem pacto partitio, sic: Triáne genera bonorũ sint. Descriptio,
45 Qualis sit auarus, qualis assentator, cæteráque eiusdem generis, in quibus natura & vita de-
scribitur. Cum autem quæritur, quale quid sit, aut simpliciter quæritur, aut cõparate. Sim-
pliciter, Expetendáne sit gloria. Comparate, Præponendáne sit diuitiis gloria. Simplicium
tria genera sunt, de expetendo fugiendóque, de æquo & iniquo, de honesto & turpi. Cõ-
parationum autem duo, vnum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De ex-
petendo & fugiendo huiusmodi: Si expetendæ diuitiæ, si fugienda paupertas. De æquo
& iniquo: AEquúmne sit vlcisci à quocunque iniuriam acceperis. De honesto & turpi:
Honestúmne sit pro patria mori. Ex altero autem genere quod erat bipertitum, vnum est
de eodem & alio: vt si quæratur, quid intersit inter amicum & assentatorem, regem & ty-
rannum. Alterum, de maiore & minore: vt si quæratur, eloquentiáne pluris sit, an iuris ci
46 uilis scientia. De cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt, quarũ duo
sunt genera, vnum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum, vel sedandum
planéve tollendum. Ad officiũ sic, vt cum quæritur, suscipiẽdáne sint liberi. Ad mouen
dos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, & ad laudem,
quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationésque flebiles, rursúsque oratio, tum
iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantẽ lætitiam comprimens, tum
ægritudinem abstergens. Hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in cau-
sas transferuntur. Loci autem, qui ad quasque quæstiones accõmodati sunt, deinceps est

videndum. Omnes quidem illi, quos suprà diximus, ad plerasque sunt: sed alii ad alias, vt
dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex
coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio & scientia definiendi.
Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod 47
genus, forma quædam definitionis est. Si enim quæratur, idémne sit pertinacia & perseue
rantia, definitionibus iudicandum est. Loci autem conuenient in eius generis quæstionē
consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus iis, qui sumūtur ex cau-
sis & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut si huic rei illa
antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi nō repugnat: aut si huic rei hæc,
illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectū est: ex quouis horum id, de quo
quæritur, idémne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus quæstionis, in quo quale
sit, quæritur, in comparationē ea cadunt, quæ paulo antè in comparationis loco enume-
rata sunt. In id autem genus, in quo de expetendo fugiendóque quæritur, adhibentur ea,
quæ sunt aut animi aut corporis, aut externa, vel commoda vel incōmoda. Itémque cum 48
de honesto turpíque quæritur, ad animi bona vel mala, omnis dirigenda oratio est. Cum
autem de æquo & iniquo differitur, æquitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipertito, &
natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & vlciscendi ius. Institutio
autem æquitatis tripertita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris vetu-
state confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripertita dicitur esse. Vna ad superos deos,
altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secūda sanctitas, tertia iustitia
aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda
sunt. Pleraque enim sunt ei cū proposito cōmunia. Tria sunt igitur genera causarū, iu-
dicii, deliberationis, laudationis. Quarum fines ipsi declarant, quibus vtendum locis sit.
Nam iudicii finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositio, tum æ- 49
quitas. Deliberandi finis vtilitas, cuius hæ partes, quæ modo expositæ rerum expeten-
darum. Laudationis finis, honestas, de qua item est antè dictū. Sed definitæ quæstiones à
suis quoque locis, quasi propriis instituuntur in accusationem defensionémque partitæ. In
quibus existunt hæc genera, vt accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat
de tribus, aut non esse factum: aut si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse fa
ctum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quā-
uis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. Harum causarum propria argumēta ex
iis sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem
accusationis, in qua est depulsio criminis, Græce στάσις dicitur, Latine appelletur status: in 50
quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in delibera-
tionibus & laudationibus iidem existunt status. Nam & negantur sæpe ea futura, quæ ab
aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt, aut sine summa dif-
ficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid
de vtilitate, honestate, æquitate differitur, déque his rebus, quæ his sunt contrariæ, īncur-
runt status aut iuris, aut nominis: quod idem cōtingit in laudationibus. Nam aut negari
potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affece
rit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus
generibus vsus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meū. Sed quæ ex statu cō-
tentio efficitur, eam Græci κρινόμενον vocāt: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, 51
qua de re agitur, vocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, hæc continentia
vocentur quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniā le-
ge firmius in cōtrouersiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, vt legem adiutri-
cem & testem adhibeamus. In qua re alii quasi status existunt noui, qui appellantur legi-
timæ disceptationes. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod aduersarius ve-
lit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum est, & duæ differentes senten-
tiæ accipi possunt. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, vt quæratur, verbáne plus,
an sententia valere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera quæ cō-

trouersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti & voluntatis, scriptura contraria. Iam hoc perspicuum est, nou magis in legibus, quàm in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus quæ in scripto agũtur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in aliis libris explicãtur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiã partes orationis iisdem locis adiuuantur, partim propriis, partim cõmunibus: vt in principiis, quibus vt beneuoli, vt dociles, vt attenti sint qui audiant, efficiendum est propriis locis. Itémque narrationes, vt ad suos fines spectent, id est, vt planæ sint, vt breues, vt euidentes, vt credibiles, vt moderatæ, vt cum dignitate. Quæ quãquam in tota oratione esse debent, magis tamẽ sunt propria narrandi. Quæ autem sequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadẽdum loci maxime valeant, dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi diximus. Peroratio autẽ & alia quædam habet, & maxime amplificationẽ: cuius effectus hic debet esse, vt aut perturbentur animi, aut tranquillentur: & si ita iam affecti antè sunt, vt augeat eorũ motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur aliis libris, quos poteris mecũ legere, cum voles. Ad id autem quod te velle senseram, cumulate satisfactũ esse debet voluntati tuæ. Nam ne præterirem aliquid, quod ad argumentũ in omni ratione reperiẽdum pertineret, plura quàm à te desyderata erant, sum complexus, fecíque quod sæpe liberales venditores solent, vt cum ædes fundúmve vendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, & loco positũ esse videatur. Sic tibi nos ad id quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam voluimus non debita accedere.

M. Tullii Ciceronis de partitione

ORATORIA DIALOGVS.

Interlocutores, Cicero Filius & Cicero Pater.

CICERO FILIVS.

STVDEO, mi pater, Latine ex te audire ea quæ mihi tu de ratione dicendi Græce tradidisti, si modo tibi est otium, & si vis. C. Pater. An est, mi Cicero, quod ego malim quàm te, quàm doctissimum esse? Otium autem primum & summum est, quoniam aliquãdo Roma exeũdi potestas data est: deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Visne igitur, vt tu me Græce soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sanè si placet. Sic enim & ego te meminisse intelligam, quæ accepisti: & tu ordine audies, quæ requiris. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicẽdi? C. P. In tres. C. F. Cedò quas? C. P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem. C. F. In quo est ipsa vis? C. P. In rebus & verbis. Sed & res & verba inuenienda sunt & collocãda. Propriè autẽ in rebus inuenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus, vultus, atque omnis actio eloquendi comes est, earúmque omnium rerum custos est memoria. C. F. Quid? orationis quot sunt partes? C. P. Quatuor. Earum duæ valent ad rem docẽdam, narratio & confirmatio. Ad impellẽdos animos duæ, principium & peroratio. C. F. Quid? quæstio quasnam habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello: & definitam, quam controuersiam nomino.

C. F. QVONIAM igitur primum est inuenire oratoris, quid quæret? C. P. Vt inueniat quẽadmodum fidem faciat eis, quibus volet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quæ ducuntur ex

locis,aut in re ipſa inſitis, aut aſſumptis. C.F. Quos vocas locos? C.P.Eos in quibus
latent argumenta. C.F.Quid eſt argumentũ? C.P.Probabile inuentum ad faciendam
fidem. C.F.Quomodo igitur duo genera iſta diuidis? C.P. Quæ ſine arte putantur,ea
remota appello,vt teſtimonia. C.F.Quid inſita? C.P.Quæ inhærent in ipſa re. C.F. 4
Et teſtimoniorũ,quæ ſunt genera? C.P.Diuinũ & humanũ.Diuinum,vt oracula,vt au-
ſpicia,vt vaticinationes,& reſponſa ſacerdotum,aruſpicum,coniectorum.Humanũ,quod
ſpectatur ex authoritate,& ex voluntate,& ex oratione,aut libera, aut expreſſa : in quo
inſunt ſcripta,pacta,promiſſa,iurata,quæſita. C.F.Quæ ſunt quæ dicis inſita? C.P.Quæ
infixa ſunt rebus ipſis,tum ex toto,tum ex partibus,tum ex notatione, tum ex iis rebus,
quæ quodammodo affectæ ſunt ad id de quo quæritur. Et ad id totum de quo diſſeritur,
tum definitio adhibetur,tum partium enumeratio, tum notatio verbi. Ex iis autem re-
bus quæ quodãmodo affectæ ſunt ad id,de quo quæritur,alia coniugata appellantur,alia
ex genere,alia ex forma,alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario,alia ex
coniunctis,alia ex antecedentibus,alia ex conſequentibus,alia ex repugnantibus,alia ex
cauſis,alia ex effectibus,alia ex comparatione maiorũ,aut parium,aut minorum : vt defi- 5
nitio,vt contrariũ,vt ea quæ ſunt ipſi,contrariòve eius,aut ſimilia,aut diſſimilia,aut con-
ſentanea,aut diſſentanea:aut ea quæ ſunt quaſi coniuncta,aut ea quæ ſunt quaſi pugnan-
tia inter ſe:aut earum rerum,de quibus agitur,cauſæ:aut cauſarũ euentus, id eſt quæ ſunt
effecta de cauſis,vt diſtributiones,vt genera partium,generúmve partes,vt primordia re-
rum,& quaſi præcurrentia,in quibus ineſt aliquid argumenti: vt rerum contẽtiones,quid
maius,quid par,quid minus ſit,in quibus aut naturæ rerum,aut facultates comparantur.

C.F.Omnibúſne igitur ex his locis argumenta ſumemus? C.P.Imo vero ſcrutabimur,
& quæremus ex omnibus:ſed adhibebimus iudicium,vt leuia ſemper reiiciamus,nõnun-
quam etiam cõmunia prætermittamus, & non neceſſaria. C.F.Quoniã de fide reſpon-
diſti,volo audire de motu. C.P.Loco tu quidem quæris,ſed planius quod vis explicabi- 6
tur,cum ad orationis ipſius,quæſtionúmque rationẽ venero. C.F.Quid ſequitur igitur?

C.P.Cum inueneris,collocare. Cuius in infinita quæſtione ordo eſt idem ferè,quẽ ex-
poſui,locorum.In definita autem,adhibenda ſunt illa etiam quæ ad motus animorũ per-
tinent. C.F.Quomodo igitur iſta explicas? C.P.Habeo cõmunia præcepta fidem fa-
ciẽdi & cõmouendi.Quoniam fides eſt firma opinio. Motus autem,animi incitatio,aut
ad voluptatem,aut ad moleſtiam,aut ad metum,aut ad cupiditatem.Tot enim ſunt mo
tus genera,partes plures generum ſingulorũ.Omnem collocationẽ ad finem accommo-
do quæſtionis.Nam eſt in propoſito finis,fides:in cauſa,& fides & motus.Quare cum de
cauſa dixero,in qua eſt propoſitum,de vtroque dixero. C.F.Quid habes igitur de cauſa
dicere? C.P. Auditorum eam genere diſtingui. Nam aut auſcultator eſt modo qui au- 7
dit,aut diſceptator,id eſt rei ſententiæque moderator, ita vt delectetur, aut ſtatuat ali-
quid. Statuit autem,aut de præteritis,vt iudex:aut de futuris,vt Senatus.Sic tria ſunt ge-
nera,iudicii,deliberationis,exornationis:quæ,quia in laudationes maxime confertur,pro-
prium habet iam ex eo nomẽ. C.F.Quas res ſibi proponet in iſtis tribus generibus ora-
tor? C.P.Delectationẽ in exornatione:in iudicio, aut ſæuitiam,aut clementiã iudicis:in
ſuaſione autẽ,aut ſpem,aut reformidationẽ deliberãtis. C.F.Cur igitur exponis hoc loco
genera controuerſiarũ? C.P.Vt rationẽ collocandi ad finẽ cuiuſque accõmodem. C.F.
Quonam tãdem modo? C.P.Quia quibus in orationibus delectatio finis eſt,varii ſunt
ordines collocandi.Nam aut temporũ ſeruantur gradus,aut generum diſtributiones,aut
à minoribus ad maiora aſcendimus,aut à maioribus ad minora delabimur,aut hæc inæ- 8
quabili varietate diſtinguimus,cum parua magnis,ſimplicia coniunctis,obſcura dilucidis,
læta triſtibus,incredibilia probabilibus intexim‍us,quæ in exornationem cadunt omnia.

C.F.Quid:in deliberatione quid ſpectas? C.P.Principia,vel nõ longa, vel ſæpe nulla.
Sunt enim ad audiendum qui deliberant,ſua cauſa parati.Nec multũ ſanè ſæpe narrandũ
eſt.Eſt enim narratio præteritarũ rerum,aut præſentiũ : ſuaſio autem,futurarũ.Quare ad
fidem & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C.F.Quid:in iudiciis quæ eſt colloca-

tio? C.P.Non eadem accuſatoris,& rei:quòd accuſator rerum ordinẽ proſequitur,& ſin-
gula argumenta quaſi haſta in manu collocata vehemẽter proponit,concludit acriter,cõ
firmat tabulis,decretis,teſtimoniis,accuratiúſque in ſingulis cõmoratur, perorationíſque
9 præceptis,quæ ad incitandos animos valent,& in reliqua oratione paululum digrediens
de curſu dicendi vtitur,& vehementius in perorando.Eſt enim propoſitũ,vt iratum effi-
ciat iudicẽ. C.F.Quid faciẽdum eſt contrà reo? C.P.Omnia longe ſecus.Sumẽda prin
cipia ad beneuolentiã conciliandam.Narrationes aut amputandæ,quæ lædunt:aut relin-
quendæ,ſi totæ ſunt moleſtæ.Firmamenta ad fidem poſita,aut per ſe diluenda,aut obſcu
randa,aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam conferendæ.
C.F.Sempérne igitur ordinẽ collocãdi,quẽ volumus,tenere poſſumus? C.P.Non ſane.
Nam auditorũ aures moderantur oratori prudenti,& prouido:& quod reſpuunt,immu-
tandum eſt. C.F.Expone deinceps,quæ ipſius orationis, verborúmque præcepta ſunt.
C.P.Vnũ igitur genus eſt eloquẽdi ſua ſponte fuſum,alterũ verſum atque mutatũ. Pri-
10 ma vis eſt in ſimplicibus verbis,in coniunctis ſecũda.Simplicia inuenienda ſunt,coniun-
cta collocanda ſunt.Et ſimplicia verba partim natiua ſunt,partim reperta.Natiua ea,quæ
ſignificata ſunt ſenſu:Reperta,quæ ex his facta ſunt, & nouata aut ſimilitudine,aut imi-
tatione,aut inflexione,aut adiunctione verborũ.Atque etiam eſt hæc diſtinctio in verbis,
altera natura, tractatione altera.. Natura,vt ſint alia conſonantiora,grauiora,leuiora,&
quodãmodo nitidiora,alia contrà. Tractatione autẽ,cum aut propria ſumuntur rerum
vocabula,aut addita ad nomen,aut noua,aut priſca,aut ab oratore modificata,& inflexa
quodãmodo:qualia ſunt ea quæ transferũtur aut immutãtur,aut ea quibus tanquam abu
timur,aut ea quæ obſcuramus,quæ incredibiliter tollimus,quǽque mirabilius,quàm ſer-
monis conſuetudo patitur,ornamus. C.F.Habeo de ſimplicibus verbis,nunc de coniun
ctione quæro. C.P.Numeri quidam ſunt in coniunctione ſeruandi,conſecutióque ver-
11 borum.Numeros aures ipſæ metiuntur,ne aut nõ compleas verbis quod propoſueris,aut
redundes. Conſecutio autem,ne generibus,numeris,tẽporibus,perſonis,caſibus pertur-
betur oratio.Nam vt in ſimplicibus verbis,quod nõ eſt Latinum,ſic in coniunctis,quod
non eſt conſequens,vituperãdum eſt. Cõmunia autem ſimpliciũ coniunctorúmque ſunt
hæc quinque quaſi lumina,dilucidũ,breue,probabile,illuſtre, ſuaue. Dilucidum fit vſi-
tatis verbis,propriis,diſpoſitis,aut circũſcriptione concluſa,aut intermiſſione,aut conci-
ſione verborum. Obſcurum autem,aut longitudine,aut cõtractione orationis,aut am-
biguitate,aut inflexione atque immutatione verborũ. Breuitas autem cõficitur ſimpli-
cibus verbis,ſemel vnaquaque re dicenda,nulli rei,niſi vt dilucide dicas,ſeruiendo. Pro-
babile autem genus eſt orationis,ſi non nimis eſt comptũ atque expolitum,ſi eſt autho-
12 ritas & pondus in verbis,ſi ſententiæ vel graues,vel aptæ opinionibus hominũ & mori-
bus. Illuſtris autem oratio eſt,ſi & verba grauitate delecta ponuntur,ac tranſlata,& ſu-
perlata,& ad nomen adiuncta,& duplicata,& idem ſignificãtia,atque ab ipſa actione at-
que imitatione rerum non abhorrentia.Eſt enim hæc pars orationis,quæ rem conſtituat
penè ante oculos. Is enim maxime ſenſus attingitur,ſed cæteri tamen,& maxime mens
ipſa moueri poteſt.Sed quæ dicta ſunt de oratione dilucida,cadunt in hanc illuſtrẽ om-
nia.Eſt enim plus aliquãto illuſtre,quàm illud dilucidum.altero fit vt intelligamus,alte-
ro verò,vt videre videamur. Suaue autem genus erit dicẽdi, primũ elegantia & iucun-
ditate verborũ ſonantium & leuium:deinde coniunctione,quæ neque aſperos habeat cõ
curſus,neque diſiunctos atque hiantes:& ſit circũſcripta nõ longo anfractu,ſed ad ſpiritũ
13 vocis apto,habeátque ſimilitudinem æqualitatémque verborũ,tum ex contrariis ſumpta
verbis,crebra crebris,paria paribus reſpondeant,relatáque ad idem verbũ,& geminata at-
que duplicata,vel etiã ſæpius iterata ponãtur:conſtructióque verborũ tum coniunctioni-
bus copuletur,tũ diſſolutionibus relaxetur. Fit etiã ſuauis oratio,cũ aliquid aut inuiſum,
aut inauditũ,aut nouum dicas.Delectat enim quicquid eſt admirabile,maximéque mo-
uet ea quæ motum aliquẽ animi miſcet,oratio:quǽque ſignificat oratoris ipſius amabiles
mores:qui exprimuntur aut ſignificando iudicio ipſius ex animo humano ac liberali,aut

inflexione sermonis,cum aut augendi alterius,aut minuendi sui causa,alia dici ab orato-
re,alia existimari videtur,idque comitate fieri magis quàm vanitate.Sed multa sunt sua-
uitatis præcepta,quæ orationẽ aut magis obscuram,aut minus probabilem faciũt.Itaque
etiam hoc loco nobis est ipsis,quid causa postulet,iudicãdum. C.F.Reliquum est igitur, 14
vt dicas de conuersa oratione atque mutata. C.P.Est itaque id genus totum situm in
cõmutatione verborum:quæ simplicibus in verbis ita tractatur,vt aut ex verbo dilatetur,
aut in verbũ cõtrahatur oratio.Ex verbo,cum aut propriũ aut idem significãs,aut factum
verbum in plura verba deducitur.Ex contractione,cũ aut definitio ad vnũ verbũ reuoca-
tur,aut assumpta verba remouẽtur,aut in circuitus diriguntur,aut in coniunctione fit vnũ
verbum ex duobus.In coniunctis autem verbis triplex adhiberi potest cõmutatio,nõ ver
borum,sed ordinis tantũmodo:vt cum semel dictum sit directe,sicut natura ipsa tulerit,
inuertatur ordo,& idem quasi sursum versus retróque dicatur,deinde idem intercise atq;
permiste.Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertẽdi genere versatur.

C.F.Actio igitur sequitur,vt opinor. C.P.Est ita:quæ quidem oratori & cum rerum,& 15
cum verborum momentis cõmutanda maxime est.Facit enim & dilucidam orationem,
& illustrem & probabilem,& suauem,nõ verbis,sed varietate vocum,motu corporis,vul
tu:quæ plurimũ valebũt,si cum orationis genere consentient,eiúsque vim ac varietatem
subsequẽtur. C.F.Nunquidnam de oratore ipso restat? C.P.Nihil sane præter memo-
riam,quæ est germana literaturæ quodãmodo,& in dissimili genere persimilis. Nã vt il-
la constat ex notis literarum,& ex eo,in quo imprimũtur illæ notæ:sic confectio memo-
riæ tanquam cera locis vtitur,& in his imagines vt literas collocat.

C.F.QVONIAM igitur vis oratoris omnis exposita est,quid habes de orationis præ-
ceptis dicere? C.P.Quatuor esse eius partes:quarum prima & postrema ad motum ani- 16
mi valet: is enim initiis est & perorationibus concitandus.Secunda narratio,& tertia cõ-
firmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum,sæpe
etiam primum,postremum quidem ferè semper,tamen reliquo in cursu orationis adhi-
benda est,maximéque cum aliquid aut confirmatum est,aut reprehensum. Itaque ad fi-
dem quoque vel plurimum valet. Est enim amplificatio, vehemens quædam argumen-
tatio,vt illa docendi causa sit,hæc commouendi. C.F.Perge igitur ordine quatuor mi-
hi istas partes explicare. C.P.Faciam,& à principiis primum ordiar. Quæ quidem du-
cuntur,aut ex personis,aut ex rebus ipsis.Sumuntur autem trium rerum gratia:vt amice,
vt intelligenter,vt attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris,dis-
ceptatorum,aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur,aut 17
meritis nostris,aut dignitate,aut aliquo genere virtutis,& maxime liberalitatis,officii,iu-
stitiæ,fidei:contrariísque rebus in aduersarios conferẽdis,& cum iis qui disceptant aliqua
coniunctionis aut causa,aut spe significanda:& si in nos aliquod odium offensióve colla-
ta sit,tollenda ea,minuendáve,aut diluendo,aut extenuando,aut compẽsando,aut depre
cando. Intelligẽter autem vt audiamur,& attente,à rebus ipsis ordiendum est.Sed facil
lime auditor discit, & quid agatur intelligit,si cõplectare à principio genus,naturámque
causæ,si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium,nec
memoriam multitudine:quæque mox de narratione dilucida dicentur,eadem etiam huc
poterunt recte referri. Vt attẽte autẽ audiamur,trium rerum aliqua cõsequemur. Nam
aut magna quædam proponemus,aut necessaria,aut coniuncta cum ipsis,apud quos res 18
agetur. Sit autem hoc etiã in præceptis, vt siquando tempus ipsum,aut res,aut locus,aut
interuentus alicuius,aut interpellatio,aut ab aduersario dictũ aliquod,& maxime in per-
orando,dederit occasionẽ nobis aliquam vt dicamus aliquid ad tempus apte,ne derelin-
quamus:& quæ suo loco de amplificatione dicemus,multa ex his poterunt ad principio-
rum præcepta transferri. C.F.Quid? in narratione quæ tandẽ conseruanda sunt? C.P.
Quoniam narratio,est rerum explicatio,& quædam quasi sedes ac fundamentum con-
stituendæ fidei,ea sunt in ea seruanda maxime,quæ etiã in reliquis ferè dicendi partibus,
quæ partim sunt necessaria,partim sunt assumpta ad ornandum.Nam vt dilucide proba-

bilitérque narremus, necessarium est, sed assumimus etiam suauitatem. Ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eáque sæpissime in narratione laudatur, de qua suprà dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabũtur, consentient, si cuiusque facti & euenti causa ponetur, si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, anthoritate, si cum lege, cũ more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas, & vitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorũ, colloquia personarũ, dolores, iracũdias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C.F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinẽt. C.P. Ita est: quæ quidem in confirmationẽ & in reprehẽsionem diuiduntur. Nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehẽdendo redarguere cõtraria. Quoniã igitur omne quod in cõtrouersiam venit, id aut sit néene sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. C.F. Teneo istam distributionẽ. Nunc cõiecturæ locos quæro. C.P. In verisimilibus & in propriis rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia verisimile, quod plerunque ita fiat: vt adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certúmque declarat, vt fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi membris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum negotiorúmque naturis. In personis naturæ primũ spectãtur, valetudinis, figuræ, virium, ætatis, marium, fœminarũ: atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quẽadmodum affecti sunt, virtutibus, vitiis, artibus, inertiis: aut quẽadmodum cõmoti, cupiditate, metu, voluptate, molestia. Atque hæc quidem in natura spectãtur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiæ, libertas, & ea quæ sunt iis cõtraria. In locis autem, & illa naturalia, maritimi an remoti à mari, plani an montuosi, læues an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coædificati an vasti, obscuri an rerũ gestarũ vestigiis nobilitati, consecrati an profani. In temporibus autem, præsentia, & præterita, & futura cernuntur. In his ipsis, vetusta, recentia, instantia paulo post, aut aliquando futura. Insunt etiã in temporibus illa, quæ temporis quasi naturã notant, vt hyems, ver, æstas, autumnus: aut anni tempora, vt mensis, vt dies, vt nox, hora, tẽpestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Iam facta & euentus, aut consilii sunt, aut imprudentiæ, quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu, cũ aliter accidit ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarũ & malarũ tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiæ ad argumẽtum subiectæ perlustrãdæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumẽtorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, vt telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio incõstans, tremor, & eorum aliquid quod sensu percipi possit, etiam si præparatũ aliquid, si cõmunicatum cũ aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim etiam si videntur esse exigua per se, multum tamẽ, cum sunt coaceruata, proficiunt. Atque in his verisimilibus insunt nonnunquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximã autem facit fidem ad similitudinẽ veri, primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet. C.F. Quid? definitionis quæ ratio est, & quæ via? C.P. Nõ dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadã, aut etiam communiũ frequẽtia, ex quibus proprium quid sit eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerũque magna dissensio, definiendũ est sæpe ex cõtrariis, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quãobrẽ descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, & enumeratio consequentium, in primísque cõmouet explicatio vocabuli ac nominis. C.F. Sunt

exposita iam ferè ea,quæ de facto,quǽque de facti appellatione quæruntur:Nempe igitur
ea restant,quæ cum factũ constet & nomen,qualia sint,vocatur in dubium. C.P.Est ita
vt dicis. C.F.Quæ sunt igitur in eo genere partes? C.P.Aut iure factum depellitur,aut 14
vlciscendi doloris gratia,aut pietatis,aut pudicitiæ,aut religionis,aut patriæ nomine,aut
denique necessitate,inscitia,casu.Nam quæ motu animi & perturbatione facta sine ratio-
ne sunt,ea defensionem contra crimen,in legitimis iudiciis nõ habẽt,in liberis discepta-
tionibus habere possunt.Hoc in genere,in quo quale sit quæritur,ex controuersia iure,&
recténe actum sit quæri solet:quorum disputatio ex locorúm descriptione sumenda est.

C.F.Agesis ergo,quoniam in confirmationem & reprehẽsionem diuiseras orationis fi-
dem,& dictum de altero est,expone nunc de reprehẽdendo. C.P.Aut totum est negan-
dum quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis di-
cere,aut redarguenda ea quæ pro verisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse
pro certis.Deinde etiã in perspicue falsis eadem posse dici.Tum ex iis, quæ sumpserint, 15
non effici,quæ velint.Accedere autem oportet ad singula,sic vniuersa frangentur.Com-
memoranda sunt etiam exempla,quibus simili in disputatione creditum non sit; cõque-
renda conditio communis periculi,si ingeniis hominum criminosorum sit exposita vita
innocentium. C.F. Quoniam vnde inueniũtur quæ ad fidem pertinent habeo,qu ad-
modum in dicendo singula tractentur expecto. C.P.Argumẽtationem quærere videris,
quæ est argumẽti explicatio,quæ sumpta ex iis locis qui sunt expositi,cõficienda & distin
guenda dilucide est. C.F.Plane istuc ipsum desydero. C.P.Est ergo (vt suprà dictũ est)
explicatio argumẽti argumẽtatio:sed ea conficitur,cũ sumpseris aut nõ dubia,aut proba-
bilia,ex quibus id efficias quod aut dubium,aut minus probabile per se videtur. Argu-
mentandi autem duo sunt genera:quorũ alterum ad fidem directo spectat:alterũ se infle
ctit ad motum.Dirigitur,cũ proposuit aliquid quod probaret,sumpsitque ea,quibus mon 16
stretur:atque his confirmatis,ad propositũ sese retulit atque conclusit. Illa autem altera
argumentatio,quasi retro & contra prius sumit quæ vult,eáque cõfirmat:deinde id quod
proponẽdum fuit,permotis animis iacit ad extremũ. Est etiã illa varietas in argumẽtan-
do,& nõ iniucunda distinctio;vt cũ interrogamus nosmetipsos,aut percontamur,aut im-
peramus,aut optamus,quæ sunt cũ aliis cõpluribus sententiarũ ornamẽta.Vitare autẽ si-
militudinem poterimus,non sempet à proposito ordientes:& si non omnia confirman-
do disputabimus,breuitérque interdum,quæ erunt satis aperta,ponemus:quódque ex his
efficietur,si id apertum sit,non habebimus necesse semper concludere. C.F. Quid illa,
quæ sine arte appellantur,quæ iandudum assumpta dixisti,ecquonam modo,ecquonam
loco artis indigẽt? C.P.Illa vero indigent,& nec eò dicuntur sine arte,quòd ita sunt,sed 17
quòd ea non parit oratoris ars,sed foris ad se delata,tamen arte tractat,& maxime in te-
stibus.Nam de toto genete testium,quàm id sit infirmũ,sæpe dicendum est, & argumẽta
rerum esse propria,testimonia voluntatũ:vtẽdúmque est exemplis,quibus testibus credi-
tum nõ sit:& de singulis testibus,si natura vani,si leues,si cum ignominia,si spe,si metu,si
iracundia,si misericordia impulsi,si præmio,si gratia adducti,comparãdíque superiore cũ
authoritate testium,quibus tamẽ creditum nõ sit. Sæpe etiã quæstionibus resistẽdum est,
quòd & dolorẽ fugientes multi in tormẽtis ementiti persæpe sunt,moríque maluerũt fal-
sum fatendo,quàm verè inficiando,dolere. Multi etiã suam vitam neglexerũt,vt eos qui
his chariores,quàm ipsi sibi essent,liberarent.Alii autẽ aut natura corporis,aut consuetu-
dine dolendi,aut metu supplicii,aut mortis,vim tormentorũ pertulerũt.Alii emẽtiti sunt
in eos quos oderant.Atque hæc exemplis firmanda sunt.Neque est obscurum,quin,quo- 18
niam in vtraque parte sunt exempla,& item ad coniecturam faciẽdam loci,in contrariis
contraria sint sumẽda.Atque etiã incurrit alia quædam in testibus & in quæstionibus ra-
tio.Sæpe enim ea quæ dicta sunt,si aut ambigue,aut inconstanter,aut incredibiliter dicta
sunt,aut etiã aliter ab alio dicta,subtiliter reprehenduntur. C.F.Extrema tibi pars restat
orationis,quæ posita in perorando est,de qua sane velim audire. C.P.Facilior est expli-
catio perorationis. Nam est diuisa in duas parteis, amplificationem,& enumerationem.

Augendi autem & hic est proprius locus in perorando:& in cursu ipso orationis declina-
tiones ad amplificandum dantur confirmata re aliqua,aut reprehensa. Est igitur ampli-
ficatio,grauior quædam affirmatio,quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem.Ea
& verborum genere conficitur,& rerum.Verba ponenda sunt,quæ vim habeāt illustran-
29 di,nec ab vsu sint abhorrentia,grauia,plena,sonantia,iuncta,facta,cognominata,non vul
gata,superlata,in primísque translata,nec in singulis verbis,sed in continentibus soluta,
quæ dicūtur sine coniunctione,vt plura videantur. Augēt etiam relata verba,iterata,du-
plicata, & ea quæ ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora, omninóque
semper quasi naturalis,& non explanata oratio,sed grauibus referta verbis ad augendum
accōmodatior.Hæc igitur in verbis,quibus actio vocis,vultus,& gestus cōgruens,& apta
ad animos permouendos accōmodata est.Sed & in verbis,& in actione causa erit tenen-
da,& pro re agenda.Nam hæc,quia videntur perabsurda,cum grauiora sunt,quàm causa,
diligenter ferè,quid quēque deceat,iudicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem
locis omnibus,quibus illa,quæ dicta sunt ad fidem,maximéque definitiones valent con-
30 globatæ,& consequētium frequentatio,& contrariarū,& dissimilium,& inter se pugnan-
tium rerum cōflictio: & causæ,& ea quæ sunt de causis orta,maximéque similitudines &
exempla:fictæ etiam personæ, muta denique loquantur, omninóque ea sunt adhibēda,si
causa patitur,quæ magna habētur,quorū est duplex genus. Alia enim magna natura vi-
dentur,alia vsu. Natura,vt cælestia,vt diuina,vt ea quorū obscuræ causæ,vt in terris mū
dóque admirabilia quæ sunt: ex quibus similibúsque,si attendas ad augendum,permulta
suppetent. Vsu,quæ videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehemētius:quorū sunt
genera ad amplificandum tria.Nam aut charitate mouentur homines,vt deorum,vt pa-
triæ,vt parentum:aut amore,vt fratrum,vt coniugum,vt liberorum,vt familiariū:aut ho
nestate,vt virtutū,maximéque earum quæ ad cōmunionē hominum & liberalitatem va-
31 lent. Ex iis & cohortationes sumuntur ad ea retinēda,& in eos,à quibus ea violata sunt,
odia incitātur,& miseratio nascitur. Proprius locus augendi in iis rebus aut amissis,aut
amittendi periculo.Nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser. Et hoc totum
quidem moueat,si bona ex fortuna quis cadat:& à quorū charitate diuellatur,quæ amit-
tat aut amiserit:in quibus malis sit,futurúsve sit, exprimatur breuiter. Cito enim arescit
lachryma,præsertim in alienis malis. Nec quicquam in amplificatione nimis enuclean-
dum est: minuta est enim omnis diligentia,hic autem locus grandia requirit. Illud iam
est iudicii,quo quaque in causa genere vtamur augēdi. In illis enim causis quæ ad lauda-
tionem exornantur,ii loci tractandi sunt,qui mouere possunt expectationem,admiratio-
nem,voluptatē.In cohortationibus autem bonorum ac malorū enumerationes & exem-
32 pla valent plurimū.In iudiciis accusatori ferè,quæ ad iracundiam: reo plerunque,quæ ad
misericordiam pertinent.Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet,
& defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est,nonnūquam laudatori, suasori nō sæ-
pe,accusatori sæpius,quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt,si aut memoriæ
diffidas eorū,apud quos agas,vel interuallo temporis,vel longitudine orationis, aut fre-
quentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis, vim est habitura causa maiorem.
Et reo rarius vtendum est,quòd ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate
latebit,aculei pungent.Sed erit in enumeratione vitandum,ne ostentatio memoriæ sus-
cepta,videatur esse puerilis. Id effugiet,qui non omnia minima repetet,sed breuia singu-
la attingens,pondera rerum ipsa comprehendet.
33 C.F.Q V O N I A M & de ipso oratore,& de oratione dixisti,expone cum mihi nunc,
quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locum. C.P.Duo sunt,vt initio dixi,
quæstionum genera:quorū alterum finitum temporibus & personis,cōtrouersam causam
appello.Alterum infinitum,nullis neque personis,neque tēporibus notatum,propositum
voco.Sed est consultatio quasi pars causæ quædam & controuersiæ.Inest enim infinitum
in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dica-
mus,cuius genera sunt duo. Cognitionis alterum,eius scientia est finis,vt verine sint sen-

ſus:alterum actionis,quod refertur ad efficiendum quid, vt ſi quæratur quibus officiis a-
micitia colenda ſit. Rurſus ſuperioris genera ſunt tria. Sit nécne, quid ſit,& quale ſit. Sit
nécne,vt ius in natura ſit,an in more.Quid autẽ ſit,ſitne ius id quod maiori parti ſit vti-
le.Quale autem ſit,iuſte viuere ſit nécne vtile. Actionis autẽ duo ſunt genera.Vnum,ad 34
perſequendum aliquid,aut declinandum:vt quibus rebus adipiſci gloriam poſſis,aut quo
modo inuidia vitetur. Alterum,quod ad aliquod cõmodum vſúmque refertur;vt quem-
admodum ſit reſp.adminiſtranda,aut quẽadmodum in paupertate ſit viuendum.Rurſus
autem ex cognitionis conſultatione,vbi ſit, nécne ſit,aut fuerit futurúmve ſit, quæritur,
vnum genus eſt quæſtionis, poſſítne aliquid effici:vt cum quæritur,ecquiſnã perfecte ſa-
piens eſſe poſſit. Alterum,quẽadmodum quidque fiat: vt quonam pacto virtus pariatur,
naturáne,an ratione,an vſu.Cuius generis ſunt omnes,in quibus vt in obſcuris naturali-
búſque quæſtionibus,cauſæ rationéſque rerum explicantur. Illius autem generis, in quo
quid ſit id de quo agitur,quæritur,duo ſunt genera:quorũ in altero diſputãdum eſt,aliud
an idem ſit,vt pertinacia & perſeuerantia. In altero autem,deſcriptio generis alicuius,& 35
quaſi imago exprimenda eſt,vt qualis ſit auarus,aut quid ſit ſuperbia. Tertio autem in ge
nere,in quo quale ſit quæritur,aut de honeſtate,aut de vtilitate,aut de æquitate dicẽdum
eſt. De honeſtate ſic:vt Honeſtúmne ſit pro amico periculum aut inuidiã ſubire. De vtili-
tate autem ſic:vt Sítne vtile in rep.adminiſtranda verſari. De æquitate vero ſic: vt Sítne
æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodẽ genere,in quo quale ſit,quæritur,
exoritur aliud quoddã diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolum quæritur quid ho-
neſtum ſit,quid vtile,quid æquum:ſed etiam ex comparatione,quid honeſtius,quid vti-
lius,quid æquius,atque etiam quid honeſtiſſimũ,quid vtiliſſimum,quid æquiſſimũ:cuius
generis illa ſunt,quæ præſtantiſſima ſit dignitas vitæ. Atque ea quidem,quæ dixi,cogni-
tionis ſunt omnia. Reſtant actionis,cuius alterum eſt præcipiendi genus, quod ad ra- 36
tionem officii pertinet,vt quẽadmodum colendi ſint parentes. Alterum autem ad ſedan-
dos animos,& oratione ſanandos,vt in conſolandis mœroribus,vt in iracũdia compri-
menda,aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contra-
rium eſt diſputandi genus ad eoſdem illos animi motus,quod in amplificanda oratione
ſæpe faciendum eſt,vel gignendos,vel concitandos. Atque ferè hæc eſt partitio conſulta-
tionum. C.F. Cognoui:ſed quæ ratio eſt in his inueniendi & diſponẽdi,requiro. C.P.
Quid:tu aliámne cenſes,& non eandem eſſe quæ eſt expoſita,vt ex eiſdẽ locis ad fidem,
& ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ eſt expoſita in aliis ratio,ea-
dem huc transfertur. Cognita igitur omni diſtributione propoſitarum conſultationum,
controuerſarum cauſarum genera reſtant omnino. Et earum quidem forma duplex eſt,
quarum altera delectationẽ ſectatur aurium: alterius vt obtineat,probet & efficiat quod 37
agit, omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque illud ſuperius exornatio dicitur:quod cum la-
tum genus eſſe poteſt, ſanéque varium, vnum ex eo delegimus, quod ad laudandos cla-
ros viros ſuſcepimus,& ad improbos vituperandos. Genus enim nullũ eſt orationis,quod
aut vberius ad dicendum,aut vtilius ciuitatibus eſſe poſſit,aut in quo magis orator in co
gnitione virtutum vitiorúmque verſetur. Reliquum autem genus cauſarum,aut in proui-
ſione poſteri temporis,aut in præteriti diſceptatione verſatur: quorum alterum delibe-
rationis eſt,alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera cauſarũ extiterũt. Vnum,quod
à meliori parte laudationis eſt appellatum,deliberationis alterum, tertium iudiciorum.
Quãobrem de primo primũ,ſi placet,diſputemus. C.F. Mihi vero placet. C.P. Ac lau-
dandi,vituperandíque rationes,quæ non ad bene dicendum ſolum,ſed etiam ad honeſte 38
viuendum valent,exponã breuiter,atque à principiis exordiar & laudandi & vituperan-
di. Omnia enim ſunt profecto laudãda,quæ coniuncta cum virtute ſunt:& quæ cum vi-
tiis,vituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur
autem genus hoc dictionis, narrandis exponendíſque factis, ſine vllis argumentationi-
bus,ad animi motus leniter tractandos magis,quàm ad fidem faciẽdam,aut confirman-
dam accommodate. Non enim dubia firmantur, ſed ea quæ certa,aut pro certis poſita

sunt,augentur.Quam ob rem ex iis quæ antè dicta sunt,& narrandi,& augendi præcepta
repetentur. Et quoniã in his caussis omnis ratio fere ad voluptatẽ auditoris,& delecta-
tionem refertur,vtẽdum erit his in oratione singulorũ verborum insignibus, quæ habent
plurimũ suauitatis:id est vt factis verbis,aut vetustis,aut translatis frequenter vtamur, &
39 in ipsa constructione verborũ,vt paria paribus,& similia similibus sæpe referantur,vt cõ-
traria,vt geminata,vt circunscripta numerose non ad similitudinem versuum,sed ad ex-
plendum aurium sensum, apto quasi quodam verborũ modo,adhibẽdáque frequentius
etiam illa ornamenta rerum sunt,siue quæ mirabilia,nec opinata,siue significata mon-
stris,prodigiis,& oraculis,siue quæ videbuntur ei de quo agimus,accidisse diuina atque fa
talia.Omnis enim expectatio eius qui audit,& admiratio,& improuisi exitus,habent ali-
quã in audiẽdo voluptatẽ.Sed quoniã in tribus generibus bona maláve versantur,exter-
nis,corporis,& animi,prima sunt externa,quæ ducuntur à genere: quo,breuiter modicé-
que laudato,aut si erit infame prætermisso: si humile,vel præterito,vel ad augẽdam eius,
quem laudas,gloriam tacto:deinceps,si res patiatur,de fortunis erit & facultatibus dicen-
40 dum. Postea de corporis bonis:in quibus quidem,quæ virtutem maxime significat,facil-
lime forma laudatur.Deinde est ad facta veniendum,quorum collocatio triplex est: aut
enim temporum seruandus est ordo,aut in primis recentissimum quodque dicẽdum,aut
multa & varia facta in propria virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtutum
atque vitiorum latissime patens,ex multis & variis disputationibus nunc in quãdam an-
gustam & breuem concludetur.Est igitur vis virtutis duplex. Aut enim scientia cernitur
virtus,aut actione. Nam quæ prudentia,quæ calliditas, quæque grauissimo nomine sa-
pientia appellatur,hæc scientia pollet vna. Quæ vero moderandis cupiditatibus,regen-
dísque animi motibus laudatur,eius est munus in agendo,cui temperantiæ nomen est.
Atque illa prudentia in suis rebus domestica,in publicis ciuilis appellari solet.Temperan
41 tia autem in suas itidem res,& in cõmunes distributa est,duobúsque modis in rebus cõ-
modis discernitur,& ea quæ absunt,non expetendo,& ab iis quæ in potestate sunt,absti-
nendo.In rebus autem incõmodis est itidem duplex.Nam quæ venientibus malis obstat,
fortitudo:quæ quod iam adest,tolerat & perfert,patientia nominatur. Quæ autem hæc
vno genere cõplectitur,magnitudo animi dicitur,cuius est liberalitas in vsu pecuniæ: si-
múlque altitudo animi in capiẽdis incõmodis,& maxime iniuriis,& omne quod est eius
generis,graue,insedatum,& turbulẽtum.In cõmunione autẽ quæ posita pars est, iustitia
dicitur,eáque erga deos religio,erga parentes pietas,vulgo autem bonitas,creditis in re-
bus fides,in moderatione animaduertendi lenitas,amicitia in beneuolentia nominatur.
Atque hæ quidẽ virtutes cernuntur in agendo.Sunt autẽ aliæ quasi ministræ comitésque
42 sapientiæ:quarũ altera,quæ sint in disputando vera atque falsa,quibúsque positis quid se-
quatur,distinguit & iudicat,quæ virtus omnis in ratione scientiáque disputãdi sita est:al-
tera autẽ oratoria.Nihil enim est aliud eloquentia,nisi copiose loquens sapientia,quæ ex
eodẽ hausta genere,quo illa quæ in disputãdo,vberior est atq; latior,& ad motus animo-
rũ,vulgíque sensus accõmodatior. Custos vero virtutũ omniũ,dedecus fugiens,laudẽm-
que maxime consequẽs,verecũdia est. Atq; hi sunt quidẽ ferè quasi quidã habitus animi,
sic affecti & constituti,vt sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti:à quibus vt
quæque res gesta est,ita sit honesta necesse est,summéque laudabilis. Sunt autẽ alii quidã
perfecti animi habitus ad virtutem quasi præculti,& præparati rectis studiis & artibus,vt
in suis rebus,studia literarum,vt numerorũ ac sonorum,vt mensuræ,vt syderũ,vt equo-
43 rum,vt venandi,vt armorum.In cõmunibus,propensiora studia in aliquo genere virtu-
tis colendo,aut diuinis rebus deseruiendo,aut parentibus,amicis,hospitibus præcipue at-
que insigniter diligendis.Atque hæc quidem virtutum,vitiorum autem sunt genera con
traria. Cernenda autem sunt diligenter,ne fallant ea nos vitia,quæ virtutẽ videntur imi-
tari. Nam & prudentiam malitia,& temperãtiam immanitas in voluptatibus aspernan-
dis,& magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contem-
nẽdis honoribus,& liberalitatem effusio,& fortitudinem audacia imitatur,& patientiam

duritia immanis,& iustitiam acerbitas,& religionẽ superstitio,& lenitatem mollitia ani-
mi,& verecundiam timiditas,& illam disputandi prudentiã concertatio captatióque ver-
borum,& hanc oratoriam vim inanis quædam profluentia loquendi. Studiis autem bo-
nis similia videntur ea, quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis vis lau-
dandi vituperãdíque ex his sumetur virtutum vitiorúmque partibus:sed in toto quasi cõ 44
textu orationis hæc erunt illustranda maxime,quẽadmodum quisque generatus,quẽad-
modum educatus,quẽadmodum institutus,moratúsque fuerit:& siquid cui magnum,aut
incredibile acciderit,maximéque si id diuinitus accidisse potuerit videri: tum quod quis-
que senserit,dixerit,gesserit,ad ea,quæ proposita sunt,virtutũ genera accõmodabuntur,ex
illísque iisdem inueniendi locis causæ rerum,& euentus,& consequentia requirẽtur. Ne-
que vero mors eorũ,quorum vita laudabitur,silentio præteriri debebit,si modo quid erit
animaduertẽdum,aut in ipso genere mortis,aut in iis rebus quæ post mortem erunt con-
secutæ. C.F. Accepi ista,didicíque breuiter,non solum quẽadmodum laudarẽ alterum,
sed etiam quemadmodum eniterer vt possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps
in sententia dicenda,quã viam,& quæ præcepta teneamus. C.P. Est igitur in deliberan- 45
do finis vtilitas,ad quẽ omnia referuntur in consilio dando,sententiáque dicenda,vt illa
prima sint suasori aut dissuasori vidẽda,quid aut possit fieri,aut nõ possit,& quid aut ne-
cesse sit,aut nõ necesse. Nam & siquid effici nõ potest,deliberatio tollitur,quãuis vtile sit:
& siquid necesse est,necesse autem id est,sine quo salui liberíve esse non possumus, id est
reliquis & honestatibus in ciuili ratione,& cõmodis anteponẽdum. Cum autem quæritur
quid fieri possit,videndum etiam est,quàm facile possit. Nam quæ perdifficilia sunt,per-
inde habenda sæpe sunt,ac si effici nõ possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi ali-
quid non necessariũ videbitur,videndum tamen erit quàm sit magnum. Quod enim per-
magni interest,pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex
suasione & dissuasione,suasori proponitur simplex ratio,si & vtile est,& fieri potest,fiat. 46
Dissuasori duplex:vna,si non vtile est,ne fiat:altera,si fieri non potest,nec suscipiatur. Sic
suasori vtrũque docẽdum est,dissuasori alterũ infirmare sat est. Quare quoniã in his ver-
satur omne consilium duobus,de vtilitate antè dicamus,quæ in discernẽdis bonis maxi-
que versatur. Bonorũ autem partim necessaria sunt,vt vita,pudicitia,libertas,vt liberi,cõ-
iuges,germani,parẽtes:partim nõ necessaria,quorũ alia sunt per se expetẽda,vt ea quæ sita
sunt in officiis atque virtutibus:alia quòd aliquid cõmodi efficiunt, vt opes,& copiæ. Eo-
rum autẽ,quæ propter se expetũtur,partim honestate ipsa, partim cõmoditate aliqua ex-
petũtur. Honestate,ea quæ proficiscũtur ab iis virtutibus,de quibus paulo antè est dictũ:
quæ sunt laudabilia ipsa per se. Cõmoditate autẽ aliqua,quæ sunt in corporis,aut for-
tunæ bonis expetẽda. Quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, 47
vt honos,vt gloria: alia diuersa,vt vires,forma,valetudo,nobilitas,diuitiæ,clientelæ. Est
etiam quasi quædã materies subiecta honestati,quæ maxime spectatur in amicitiis: ami-
citiæ autem charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum,tum parentum,patriǽque
cultus,eorúmque hominũ,qui aut sapiẽtia,aut opibus excellunt,ad charitatem referri so
let. Coniuges autem,& liberi,& fratres,& alii,quos vsus familiaritásque coniunxit,quan-
quam etiam charitate ipsa,tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus,cum
bona sint,facile est intellectu,quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere posse-
mus,haud sanè,quoniam quidem ea perspicua sunt,consilio multum egeremus. Sed quia
temporibus,quæ vim habẽt maximã,persæpe euenit,vt vtilitas cum honestate certet,ea-
rúmque rerũ contẽtio plerunque deliberationes efficit,ne aut opportuna propter digni- 48
tatem,aut honesta propter vtilitatẽ relinquantur,ad hanc difficultatẽ explicandam præ-
cepta referamus. Et quoniã nõ ad veritatem solum,sed etiam ad opiniones eorum qui
audiunt,accommodanda est oratio,hoc primum intelligamus,hominũ duo esse genera:
alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper vtilitatẽ honestati:alterũ expolitũ,
quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus,honor,gloria,fides,
iustitia,omnísque virtus:illi autem alteri quæstus,emolumentum,fructúsque proponitur,

atque etiam voluptas, quæ maxime est inimica virtuti, bonísque naturã fallaciter imitãdo
adulterat: quã immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed
etiam necessariis anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe
sanè laudanda est. Et illud videndum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequã-
49 tur bona. Nam neque honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Quis enim honorẽ,
quis gloriam, quis laudem, quis vllum decus tam vnquã expetat, quàm vt ignominiam,
infamiã, cõtumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominũ
ad honestatem natum, malo cultu, prauísque opinionibus omne corruptũ. Quare in co-
hortando atque suadendo propositum quidẽ nobis erit illud, vt doceamus qua vi, bona
consequi, maláque vitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimũ de laude,
& de honestate dicemus, maximéque ea virtutũ genera tractabimus, quæ in cõmuni ho-
minum vtilitate tuenda augẽdáque versantur. Sin apud indoctos imperitósque dicemus,
fructus, emolumenta, voluptates, vitationésque dolorũ proferantur, addantur etiam con-
tumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus hone-
50 stas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad vtilitatẽ spectat,
ex iis, quæ dicta sunt, reperietur. Quid autem possit effici, nécne possit, in quo etiam quàm
facile possit, quámque expediat, quæri solet, maxime ex causis iis, quæ quanque rem effi-
ciant, est videndum. Causarũ autẽ genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt:
aliæ, quæ vim aliquam ad conficiendũ afferunt. Itaque illæ superiores conficientes vocẽ-
tur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, vt sine his confici nõ possit. Conficiens autẽ causa
alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam, cuius
generis vis varia est, & sæpe aut maior aut minor, vt & illa quæ maximã vim habet, solã
sæpe causa dicatur. Sunt autẽ aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum,
51 conficientes vocantur. Cum autem quæritur quid sit optimum factu, aut vtilitas, aut spes
efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniã de vtilitate iam diximus, de effi-
ciendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscũ, & contra quos, quo tempore, aut quo
loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorũ, earúmve rerum, quæ ad quãque
rem efficiendam pertinent, possimus vti, requirendum est. Neque solum ea sunt quæ no-
bis suppetunt, sed etiã illa quæ aduersantur, videnda. Et si ex cõtentione procliuiora erũt
nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam vt
illa facilia, procliuia, iucunda videantur. Dissuadentibus autẽ aut vtilitas labefactãda est,
aut efficiendi difficultates efferendæ, neque aliis ex præceptis, sed iisdẽ ex suasionis locis.
Vterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quò notiora sint, aut ve-
52 terum, quò plus authoritatis habeant, copiam. Maximéque sit in hoc genere meditatus, vt
possit vel vtilia ac necessaria sæpe honestis, vel hæc illis anteferre. Ad cõmouendos autẽ
animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cu-
piditates, aut ad odium satiandum, aut ad vlciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem re-
primendi, de incerto statu fortunæ, dubiísque euentis rerum futurarum, & retinendis suis
fortunis, si erunt secundæ: sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem
sunt perorationis loci. Principia autẽ in sentẽtiis dicendis breuia esse debebunt. Nõ enim
supplex vt ad iudicẽ venit orator, sed hortator atque author. Quare proponere, qua mẽte
dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortaríque ad se breuiter dicentẽ au-
diendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sentẽtiis debet ornatior esse, quàm ver-
53 bis. C.F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quæ iudiciis accommodata
sunt expecto, idque nobis genus restare vnũ puto. C.P. Recte intelligis, atque eius quidẽ
generis finis est æquitas, quæ nõ simpliciter spectatur, sed ex comparatione nõnunquam:
vt cum de verissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis sine lege, aut sine testamẽ
to petitur possessio: in quibus causis quid æquius, æquissimúmve sit, quæritur: quas ad cau
sas facultas petitur argumentationũ ex iis, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque
etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contẽtio, cum aut sitne actio
illi qui agit, aut iámne sit, aut num iam esse desieit, aut illáne lege, hísne verbis sit actio

quæritur:quæ etiam si antè quàm res in iudiciũ venit,aut cõcertata,aut diiudicata,aut cõ-
fecta non sunt,tamen in ipsis iudiciis permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur:
Plus petisti,serò petisti,non fuit tua petitio,non à me,non hac lege,nõ his verbis,nõ hoc 54
iudicio. Quarum causarũ genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarũ ac publi-
carum rerum lege aut more positum: cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque,no-
bis ad diceudum necessaria videtur.Quare de constituendis actionibus, accipiendis, sub-
eundísque iudiciis,de excipienda iniquitate actionis,de cõparanda æquitate, quòd ea ferè
generis eius sunt,vt quanquã in ipsum iudicium sæpe dilabantur,tamen ante iudiciũ tra-
ctanda videantur,paululum ea separo à iudiciis,tempore magis agendi, quàm dissimilitu
dine generis.Nam omnia quæ de iure ciuili,aut de æquo & bono disceptantur,cadunt in
eam formã,in qua quale quid sit,ambigitur,de qua dicturi sumus,quæ in æquitate & iure
maxime consistit.In omnibus igitur causis tres sunt gradus,ex quibus vnus aliquis capiẽ-
dus est,si plures non queas,ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, vt quod obii- 55
citur factum neges:aut illud quod factũ fateare,neges eam vim habere,atque id esse quod
aduersarius criminetur. Aut si neque de facto,neque de facti appellatione ambigi potest,
id quod arguere,neges tale esse,quale ille dicat,& rectũ esse quod feceris,cõcedendúmve
defendas.Ita primus ille status,& quasi conflictio cum aduersario, cõiectura quadam: se-
cundus autẽ definitione,aut descriptione atque informatione verbi : tertius æqui,& veri,
& recti,& humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniã semper is,qui
defendit,non solum resistat oportet aliquo statu,aut inficiando,aut definiendo,aut æqui-
tate opponenda,sed etiam rationem subiiciat recusationis suæ:Primus ille status rationẽ
habet iniqui criminis,ipsam negationem,inficiationémque facti: Secundus,quòd non sit
in re,quod ab aduersario ponitur in verbo: Tertius,quòd id recte factũ esse defendet,quod 56
sine vlla nominis controuersia factum fatetur. Deinde vnicuique rationi opponendũ est
ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque
ea quæ sic referuntur,continentia causarum vocentur:quanquam non ea magis,quæ cõ-
tra rationem defensionis afferuntur,quàm ipsæ defensionis rationes cõtinent causas. Sed
distinguendi gratia rationem appellamus eam,quæ affertur à reo ad recusandum depel-
lendi criminis causa:quæ nisi esset,quid defenderet non haberet. Firmamentum autem,
quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare nõ potest. Ex
rationis autem,& ex firmamenti conflictione, & quasi concursu quæstio exoritur quædã,
quam disceptationẽ voco:in qua quid deueniat in iudicium,& de quo disceptetur, quæri
solet.Nam prima aduersariorum cõtentio diffusam habet quæstionem, vt in coniectura, 57
Ceperítne pecunias Decius.In definitione,Minuerítne maiestatẽ Norbanus.In æquitate,
Iuréne occiderit Opimius Gracchum.Hæc quæ primam contentionẽ habent ex arguen-
do & resistendo,lata,vt dixi,& confusa sunt.Rationum & firmamentorũ contentio addu
cit in angustam disceptationem: ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius quod negat
factum,rationem aut potest,aut debet,aut solet reddere.Itaque in his causis eadem & pri-
ma quæstio,& disceptatio est extrema. In illis autẽ, vbi ita dicitur, Non minuit maiesta-
tem,quod egit de Cepione turbulentius.Pop.enim Ro.dolor iustus vim tũ illã excitauit,
non Tribuni actio.Maiestas autẽ,quoniam est magnitudo quædam Pop.Rom.in eius po
testate ac iure retinendo aucta est potius,quàm diminuta. & vbi ita refertur, Maiestas est
imperii atque in omni Pop.Rom.dignitate, quã minuit is qui per vim multitudinis rem 58
ad seditionem vocauit: existit illa disceptatio,Minuerítne maiestatẽ, qui voluntate Pop.
Rom.rem gratam & æquam per vim egerit.In his autem causis,vbi aliquid recte factum,
aut concedendum,esse factũ defenditur,cum est facti subiecta ratio,sicut ab Opimio, Iure
feci,salutis omnium & conseruandæ reip.causa:relatúmque est ab Decio, Ne sceleratissi-
mum quidẽ ciuem sine iudicio iure vllo necare potuisti:oritur illa disceptatio,Potuerítne
recte salutis reip.causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare.Ita disceptationes
eæ,quæ in his controuersiis oriuntur,quæ sunt certis personis & temporibus notatæ,fiunt
rursus infinitæ, detractísque temporibus & personis, rursum ad consultationis formã,ra-

tionémque reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis & illa ponenda sunt, siqua ex scri
59 pto legis, aut testamenti, aut verborum ipsius iudicii, aut alicuius stipulationis, aut cautio-
nis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ
coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in
definitionem quidem venit, genere scripti ipsius. Nam etiam si verbum aliquod de scri-
pto definiendum est, quam vim habeat: vt cum ex testamentis quid sit penus, aut cum ex
lege prædii quæritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed verbi interpretatio contro
uersiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter verbi aut verborum ambi-
guitatem, vt liceat ei, qui contradicat eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut
velit: aut etiam si ambigue scriptum non sit, vel à verbis voluntatem & sententiā scripto-
ris abducere, vel alio se eadem de re cōtrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti
60 contentione existit, vt in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sentē-
tiǽque contentione, vtrū potius sequatur iudex: in contrariis scriptis, vtrum magis sit cō-
probandum. Disceptatio autē, cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes
argumentationes repetitæ ex inueniendi locis cōiiciantur. Quod quanquā satis est ei, qui
videt quid in quoque loco lateat, quíque illos locos tanquā thesauros aliquos argumen-
torum notatos habet: tamen ea quæ sunt certarū causarum propria, tangemus. In con-
iectura igitur cum est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt, sed accusatorem
pro omni actore, & petitore appello. Possunt enim etiā sine accusatore in causis hæc ea-
dem controuersiarū genera versari, sed hæc duo sunt ei prima, causa & euentus. Causam
appello rationem efficiendi: euentum, id quod est effectum. Atque ipsa quidē partitio cau
61 sarum paulo antè in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri
temporis præcipiebantur, quamobrem aut vtilitatē viderentur habitura, aut efficiendi fa-
cultatem, eadem qui de facto argumentabitur, colligere debebit. Quāobrem & vtilia illi
quē arguet fuisse, & ab eo effici potuisse demonstret. Vtilitatis coniectura mouetur, si illud
quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorū metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa
in vtroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorū,
si ira recens, si odium vetus, si vlciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si
imperii, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienū, si angustiæ rei familiaris, si au-
dax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiēs, si amans, si cōmota mente, si vi-
nolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut si patefactum esset, depellendi
62 criminis, vel perrumpendi periculi, vel in longinquū tempus differendi: aut si iudicii pœ-
na leuior, quàm facti præmiū: aut si facinoris voluptas maior, quàm damnationis dolor.
His ferè rebus facti suspicio confirmatur, cum & voluntatis in reo causæ reperiuntur, & fa
cultas. In voluntate autem vtilitas ex adeptione alicuius cōmodi, vitationéque alicuius
incōmodi quæritur, vt aut spes, aut metus impulisse videatur, aut alius repentinus animi
motus, qui etiam citius in fraudem, quàm ratio vtilitatis impellit. quamobrem sint hæc
dicta de causis. C.F. Teneo, & quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti.
C.P. Consequentia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti vestigia: quæ quidem
vel maxime suspicionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc
quidē grauiora, quòd causæ cōmuniter videntur insimulare & arguere omnes posse, quo-
63 rum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur, vt telum, vt
vestigium, vt cruor, vt deprehensum aliquid, quod ablatū ereptúmve videatur, vt respon-
sum inconstanter, vt hæsitatum, vt titubatū, vt cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur,
vt eo ipso in loco visus, in quo facinus, vt pallor, vt tremor, vt scriptum, aut obsignatum,
aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam antè quàm
factum est, aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis,
& efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione cōmuni, nō fuisse illum
tam amentem, vt indicia facti aut effugere, aut occultare non posset, vt ita apertus esset, vt
locum crimini relinqueret. Cōmunis ille contrà locus, audaciam temeritati, non pruden
64 tiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, nō esse expectandū, dum

fateatur,argumentis peccata cõuinci:& hîc etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem
de argumentis. Sinautem erit etiam testiũ facultas: primùm,genus erit ipsum laudandũ,
dicendúmque,ne argumentis teneretur reus,ipsum sua cautione fecisse, testes effugere nõ
potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia,dictum est. Deinde etiã
argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse etiam recte non credi: viro bono &
firmo,sine vitio iudicis non posse non credi. Atque etiã,si obscuri testes erunt,aut tenues,
dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusque locupletis-
simos testes,qui id de quo agatur,facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ,aut postu
latio vt habeantur,causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæstionum erit,
dicendum de vi doloris,de opinione maiorum,qui eam rem totam,nisi probassent, certe 65
repudiassent. De institutis Atheniensium, Rhodiorum,doctissimorum hominum,apud
quos etiam(id quod acerbissimum est)liberi,ciuésque torquentur. De nostrorum etiã pru
dentissimorum hominum institutis,qui cũ de seruis in dominos quæri noluissent, de in-
cestu tamen,& coniuratione,quæ facta me C O S. est, quærendum putauerunt. Irridenda
etiam disputatio est,qua solent vti ad infirmandas quæstiones,& meditata,puerilísque di
cenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictáque quæstio-
nis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt.
Defensionis autem primùm infirmatio causarum,aut non fuisse,aut non tantas, aut non
sibi soli,aut cõmodius potuisse idem consequi, aut non his esse moribus, aut non ea vita,
aut nullos animi motus,aut non tam impotenteis fuisse. Facultatum autem infirmatione 66
vtetur,si aut vires,aut animum,aut copias,aut opes abfuisse demonstrabit:aut alienũ tem
pus,aut locum nõ idoneum,aut multos arbitros,quorum crederet nemini: aut nõ se tam
ineptum,vt id susciperet,quod occultare non posset:neque tam amentẽ,vt pœnas,ac iudi
cia contemneret. Consequentia autẽ diluet exponendo nõ esse illa certa indicia facti,quæ
etiam nullo admisso consequi possent: consistétque in singulis:& ea, aut eorum quæ ipse
facta esse dicet,propria esse defendet potius quàm criminis: aut si sibi cum accusatore cõ-
munia essent,pro periculo potius,quàm contra salutẽ valere debere: testiúmque, & quæ-
stionum genus vniuersum, & quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus
antè dictum est,refellet. Harum causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusa-
tore ponentur:denuntiabitúrque insidiarum cõmune periculum,excitabuntúrque animi, 67
vt attendãt. A reo autem,querela conflati criminis,collectarúmque suspicionũ,& accusa-
toris insidiæ,& item cõmune periculum proferetur,animíque ad misericordiam allicien-
tur,& modice beneuolẽtia iudicum colligetur. Narratio autẽ accusatoris erit quasi mẽ-
bratim gesti negotii suspiciosa explicatio,sparsis omnibus argumentis, obscuratis defen-
sionibus. Defensoris,aut præteritis,aut obscuratis suspicionum argumentis,rerum ipsarũ
euentus erunt,casúsque narrandi. In confirmandis autem nostris argumẽtationibus,in-
firmandísque contrariis,sæpe erunt accusatori motus animorum incitandi,reo mitigãdi.
Atque hæc quidem vtrique maxime in peroratione facienda; alteri frequentatione argu-
mentorum,& coaceruatione vniuersa:alteri,si plane causam redarguendo explicarit,enu-
meratione,vt quidque diluerit,& miseratione ad extremum. C.F. Scire mihi iam videor 68
quẽadmodum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. C.P. Cõmunia
dantur in isto genere accusatori defensoríque præcepta. Vter enim definiendo describen-
dóque verbo magis ad sensum iudicis,opinionémque penetrarit, & vter ad communem
verbi vim,& ad eam perceptionẽ,quam inchoatã habebunt in animis ii qui audient, ma
gis & propius accesserit,is vincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tracta-
tur,sed tanquã explicando excutiendóque verbo: vt si in reo pecunia absoluto, rursúsque
reuocato,præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicii corruptelam ab reo:de-
fensor autem non omnem,sed tantũmodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc
contentio prima verborum,in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem mentém- 69
que sermonis defensoris definitio,tamẽ accusator sententia legis nititur. Negat enim pro-
bari oportere,eos qui leges scripserunt,ratum habere iudicium,si totum corruptum sit:si

vnus accuſator corruptus ſit,reſcindere nititur æquitate, vt illa quaſi ſcribēda lex ſic eſſet: quæque tamen complectetur in iudiciis corruptis, ea verbo vno præuaricationis comprehendiſſe dicitur. Defenſor autem teſtatur conſuetudinem ſermonis, verbíque vim ex contrario reperiet quaſi ex vero accuſatore, cui contrarium eſt nomen præuaricationis: ex conſequentibus,quòd ea litera de accuſatore ſoleat dari iudici: ex nomine ipſo, quòd ſignificat eum qui in contrariis cauſis, quaſi varie eſſe poſitus videatur. Sed huic tamen ipſi confugiendum eſt ad æquitatis locos,ad rerum iudicatarū authoritatem,ad finem a-
70 liquem periculi:cōmunéque ſit hoc præceptum,vt cum vterque definierit quàm maxime potuerit ad cōmunem ſenſum, vímque verbi, tum ſimilibus, exemplíſque eorū qui item locuti ſunt, ſuam definitionē ſententiámque confirmet. Atque accuſatori in hoc genere cauſarum locus ille cōmunis,minime eſſe concedendum,vt is qui de re confiteatur, verbi ſe interpretatione defendat.Defenſor autem de ea,quā propoſui,æquitate nitatur,& ea cum ſecum faciat,non re,ſed deprauatione verbi ſeſe vrgeri queratur. Quo in genere percenſere poterit pleroſque inueniendi locos.Nam & ſimilibus vtitur,& contrariis, & conſequentibus:quanquā vterque,tamen reus,niſi plane erit abſurda cauſa,frequentius. Amplificandi autem cauſa,quæ aut cum digredientur à cauſa,dici ſolēt, aut cum perorabūt; hæc vel ad odium,vel ad miſericordiam, vel ad omnino animos iudicum mouendos ex
71 iis quæ ſunt antepoſita ſumentur,ſi modo rerū magnitudo, hominúmve aut inuidia, aut dignitas poſtulabit. C.F.Habeo iſta:nunc ea quæ quum quale ſit quippiam diſceptatur, quæri ex vtraque parte deceat,velim audire. C.P.Confiteantur in iſto genere,qui arguūtur,ſe id feciſſe ipſum,in quo reprehenduntur.Sed quoniam iure ſe feciſſe dicunt,iuris eſt omnis ratio nobis explicanda. Quod diuiditur in duas partes primas,naturam atque legem,& vtriuſque generis vis in diuinum & humanum ius eſt diſtributa. Quorum æquitatis eſt vnum,alterum religionis. AEquitatis autē vis eſt duplex. Cuius altera directi,& veri & iuſti,&(vt dicitur)æqui & boni ratione defenditur.Altera ad viciſſitudinē referendæ gratiæ pertinet.Quod in beneficio gratia,in iniuria vltio nominatur. Atque hæc cōmunia ſunt naturæ atque legis: ſed propria legis,& ea quæ ſcripta ſunt, & ea quæ ſine li-
72 teris,aut gentium iure,aut maiorum more retinentur.Scriptorum autem priuatum aliud eſt,publicum aliud. Publicum, lex,ſenatuſconſultum,fœdus. Priuatum,tabulæ,pactum, conuentum,ſtipulatio. Quæ autē ſcripta non ſunt,ea aut conſuetudine,aut cōuentis hominum,& quaſi conſenſu obtinentur.Atque etiam hoc in primis,vt noſtros mores legéſque tueamur,quodāmodo naturali iure præſcriptum eſt.Et quoniam breuiter aperti fontes ſunt quaſi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc cauſarum genus eſſe debebūt ea, quæ dicēda erunt in orationibus,de natura,de legibus,de more maiorum,de propulſanda iniuria,de vlciſcenda,de omni parte iuris.Si imprudēter,aut neceſſitate, aut caſu quippiam fecerit,quod non concederetur iis qui ſua ſponte & voluntate feciſſent,ad eius facti deprecationem ignoſcendi petenda venia eſt, quæ ſumetur ex pleriſque locis æquitatis.

73 Expoſitum eſt,vt potui breuiſſime,de omni cōtrouerſiarū genere,niſi præterea tu quid requiris. C.F.Illud equidem,quod iam vnū reſtare video,quale ſit,cum diſceptatio verſatur in ſcriptis. C.P.Recte intelligis,eo enim expoſito munus promiſſi omne confecero.Sunt igitur ambigui duobus aduerſariis præcepta cōmunia. Vterque enim hanc ſignificationem,qua vtetur ipſe,dignam ſcriptoris prudētia eſſe defendet.Vterque id quod aduerſarius ex ambigue ſcripto intelligendum eſſe dicet,aut abſurdum,aut inutile, aut iniquum,aut turpe eſſe defendet, aut etiam diſcrepare cum cæteris ſcriptis, vel aliorum, vel maxime,ſi poterit,eiuſdem:quámque defendet ipſe eam rem & ſententiam quemuis prudentem & iuſtum hominem,ſi integrum daretur,ſcripturū fuiſſe,ſed planius:eámque ſententiam quā ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis,aut vitii: cōtrariam autem
74 ſi probarit,fore vt multa vitia,ſtulta,iniqua,contraria conſequantur. Cum autē aliud ſcriptor ſenſiſſe videtur, & aliud ſcripſiſſe, qui ſcripto nitetur,eum re expoſita recitatione vti oportebit:deinde inſtare aduerſario,iterare,renouare,interrogare,num aut ſcriptū neget, aut contra factum inficietur.Pòſt iudicem ad vim ſcripti vocet. Hac confirmatione vſus,

amplificet rem, legem laudando, audaciámque confutet eius, qui cum palàm contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen, factúmque defendat. Deinde infirmet defensionẽ, cum aduersarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur cum ea, quæ plane scripta sint, neglexerit, quæ nunquã scripta sint, proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summæ stultitiæ putet esse dãnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod aduersarius tanquam si exceptum esset, ita 75
dicit se secutum? Vtetur exemplis iis, quibus idem scriptor: aut si id nõ poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio est, siqua poterit inueniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi, dissentire aduersarii vocem atque legis. Deinde amplificãdi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum atque priuatarum, cum aliis locis, tum in perorando maxime, grauiter erit vehementérque dicendum. Ille autem qui se sententia legis, voluntatéque defendet, in consilio atque in mente scriptoris, nõ in verbis, ac literis vim legis positam esse defendet: quódque nihil exceperit in lege laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atque vt ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit vtendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si verbis legum 76
ac non sententiis pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictũ, sed ad casum, necessitatémve pertineat, quod genus paulo antè attigimus, erit iisdem æquitatis sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum: sin scripta inter se dissentiẽt, tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque cõnexa & apta, vt quæ paulò antè præcepta dedimus ambigui, quǽque proxime sententiæ & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendẽda est. Deinde est efficiendum, vt alterius scripti sententiam, alterius verba defendamus. Ita quæ modo de scripto sententiáque præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus. 77

EXPOSITAE sunt tibi omnes Oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nã & partiri ipsum & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorũ locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, & videre, quæ sumenda in argumentando sint, quídque ex iis quæ sumpta sunt efficiatur, & vera à falsis, verisimilia ab incredibilibus diiudicare, & distinguere, & aut male sumpta, aut male cõclusa reprehẽdere, & eadem vel anguste differere, vt dialectici qui appellãtur, vel vt oratorem decet, late exprimere, illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis verò rebus & malis, æquis iniquis, vtilibus inutilibus, honestis turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem aut copiam? Quare hæc tibi sint, mi Ci- 78
cero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, aliísve perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C.F. Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater, multísque ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

M. Tullii Ciceronis ad Q. fratrem

DIALOGI DE ORATORE.

1 COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria vetera repe-
tenti, perbeati fuisse, Q. frater, illi videri solent, qui in optima
rep. cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum
vitæ cursum tenere potuerunt, vt vel in negotio sine periculo,
vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus illud, cũ
mihi quoque initium requiescẽdi, atque animum ad vtriusque
nostrum præclara studia referendi fore, iustum, & prope ab om-
nibus concessum esse arbitrarer, si infinitus forensium rerum la
2 bor, & ambitionis occupatio, decursu honorum & ætatis fle-
xu constitisset. Quam spem cogitationũ, & consiliorum meorum, cum graues cõmuniũ
temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui locus quietis & tranquillitatis ple
nissimus fore videbatur, in eo maximæ molestiarum & turbulentissimæ tempestates ex-
titerunt. Neque vero nobis cupientibus atque optantibus fructus otii datus est ad eas ar-
tes, quibus à pueris dediti fuimus, celebrandas, intérque nos recolendas. Nam prima ætate
incidimus in ipsam perturbationẽ disciplinæ veteris, & consulatu deuenimus in medium
rerum omnium certamen atque discrimen, & hoc tempus omne post consulatum obie-
cimus iis fluctibus, qui per nos à cõmuni peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed
3 tamen in his vel asperitatibus rerũ, vel angustiis temporis obsequar studiis nostris: & quã-
tum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorũ, vel resp. tribuet otii, ad scribendũ po
tissimum conferam. Tibi vero frater neque hortanti deero, neque rogãti. Nam neque au-
thoritate quisquam apud me plus te valere potest, neque volũtate. Ac mihi repetenda est
veteris cuiusdam memoriæ non sane satis explicata recordatio, sed vt arbitror, apta ad id
quod requiris, vt cognoscas quæ viri omnium eloquẽtissimi clarissimíque senserint de o-
mni ratione dicendi. Vis enim, vt mihi sæpe dixisti, quoniam quædã pueris, aut adolescẽ-
tulis nobis ex cõmentariolis nostris inchoata atque rudia exciderũt, vix hac ætate digna,
& hoc vsu, quem ex causis quas diximus, tot tantísque consecuti sumus, aliquid iisdem de
rebus politius à nobis perfectiúsque proferri: soléque nõnunquam hac de re à me in dis-
putationibus nostris dissentire, quòd ego eruditissimorum hominũ artibus eloquentiam
4 contineri statuam: tu autem illam ab elegantia doctrinæ segregandã putes, & in quodam
ingenii atque exercitationis genere ponendam. Ac mihi quidẽ sæpenumero in summos
homines ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset cur
plures in omnibus artibus quàm in dicendo admirabiles extitissent: ac quocunque te ani
mo & cogitatione cõuerteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, nõ medio-
crium artium, sed prope maximarum. Quis enim est, qui, si clarorum hominũ scientiam
rerum gestarum vel vtilitate, vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori Impe-
ratorem? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac vna ciuitate præstantissimos penè
innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? Iam vero cõ
silio ac sapientia qui regere ac gubernare remp. possent, multi nostra, plures patrum me-
5 moria atque etiam maiorũ extiterunt, cum boni perdiu nulli, vix autem singulis ætatibus
singuli tolerabiles oratores inuenirentur. Ac nequis forte cum aliis studiis, quæ recondi-
tis in artibus atque in quadã varietate literarũ versentur, magis hanc dicendi rationem,
quàm cum Imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandã putet, cõ-
uertat animum, & ea ipsa artium genera circunspiciat, quíque in iis floruerint, quámque
multi: sic facillime quanta oratorum sit, sempérque fuerit paucitas, iudicabit. Neque enim
te fugit, laudandarum artium omniũ procreatricem quandã, & quasi parentem, eam, quã
φιλοσοφίαν Græci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari: in qua difficile est enumerare,
quot viri, quanta scientia, quantáque in suis studiis varietate & copia fuerint, qui non ali-

qua in re vna separatim elaborarint, sed omnia quæcunque essent, vel scientiæ peruesti-
gatione,vel disserendi ratione comprehẽderint.Quis ignorat,ii,qui mathematici vocan- 6
tur,quanta in obscuritate rerũ,& quàm recondita in arte & multiplici subtilisque versen-
tur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, vt nemo fere studuisse ei
scientiæ vehementius videatur,quin quod voluerit,consecutus sit.Quis musicis,quis huic
studio literarum quod profitentur ii qui grãmatici vocantur, penitus se dedidit,quin om
nem illarum artium penè infinitam vim & materiam, scientia & cognitione comprehẽ-
derit? Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis,qui in harum artium studiis li-
beralissimis sint,doctrinisque versati,minimam copiam poetarum egregiorũ extitisse: at-
que in hoc ipso numero,in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter & ex no-
strorum & Græcorũ copia comparare voles,multo tamen pauciores oratores quàm poe-
tæ boni reperientur.Quod hoc etiam mirabilius debet videri,quia cæterarum artium stu 7
dia ferè reconditis atque abditis è fontibus hauriuntur: dicẽdi autem omnis ratio in me-
dio posita,cõmuni quodam in vsu atque in hominũ more & sermone versatur:vt in cæ-
teris id maxime excellat,quod longissime sit ab imperitorum intelligentia,sensúque dis-
iunctum:in dicendo autem vitium vel maximũ sit,à vulgari genere orationis, atque à cõ
suetudine cõmunis sensus abhorrere. Ac ne illud quidẽ vere dici potest, aut plures cæte-
ris artibus inseruire,aut maiore delectatione, aut spe vberiore, aut præmiis ad perdiscen-
dum amplioribus cõmoueri.Atque vt omittam Græciã,quæ semper eloquentiæ princeps
esse voluit,atque illas omnium doctrinarum inuentrices Athenas, in quibus summa di-
cendi vis & inuenta est,& perfecta:in hac ipsa ciuitate profecto nulla vnquam vehemen-
tius quàm eloquentiæ studia viguerunt. Nam postea quàm imperio omniũ gentium con
stituto diuturnitas pacis otium cõfirmauit,nemo ferè laudis cupidus adolescens non sibi 8
ad dicendum studio omni enitendum putauit. Ac primo quidẽ totius rationis ignari, qui
neque exercitationis vllam viã, neque aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tantũ
quantum ingenio & cogitatione poterant, consequebantur. Pòst autẽ auditis oratoribus
Græcis,cognitísque eorum literis,adhibitísque doctoribus,incredibili quodam nostri ho-
mines dicendi studio flagrauerunt. Excitabat eos magnitudo & varietas, multitudóque
in omni genere causarũ,vt ad eam doctrinam,quã suo quisque studio assecutus esset,adiũ
geretur vsus frequens,qui omniũ magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic stu-
dio maxima,quæ nunc quoque sunt proposita præmia,vel ad gratiam,vel ad opes,vel ad
dignitatem. Ingenia vero(vt multis rebus possumus iudicare)nostrorũ hominum,multũ
cæteris hominibus omniũ gentium præstiterunt. Quibus de causis,quis nõ iure miretur, 9
ex omni memoria ætatum,temporum,ciuitatum,tam exiguum oratorum numerum in-
ueniri? Sed nimirum maius est hoc quiddam quàm homines opinãtur, & pluribus ex ar-
tibus studiísque collectum. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine,summa
magistrorum copia,præstantissimis hominũ ingeniis,infinita causarum varietate,amplis-
simis eloquentiæ propositis præmiis,esse causæ putet,nisi rei quandam incredibilem ma-
gnitudinem ac difficultatem? Est enim & scientia cõprehendenda rerum plurimarũ, sine
qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est:& ipsa oratio conformanda non so
lum electione,sed etiã constructione verborũ:& omnes animorum motus,quos hominũ
generi rerum natura tribuit,penitus pernoscendi,quòd omnis vis ratióque dicendi in eo-
rum,qui audiũt,mentibus,aut sedandis aut excitandis exprimenda est. Accedat eodem o- 10
portet lepos quidam,facetiǽque,& eruditio libero digna,celeritásque & breuitas,& respõ
dendi & lacessendi subtili venustate atque vrbanitate cõiuncta. Tenenda præterea est om
nis antiquitas,exemplorúmque vis:neque legum,aut iuris ciuilis scientia negligenda est.
Nam quid ego de actione ipsa plura dicã? quæ motu corporis,quæ gestu,quæ vultu, quæ
vocis cõformatione ac varietate moderanda est, quæ sola per seipsa quanta sit, histrionũ
leuis ars,& scena declarat:in qua cum omnes in oris,& vocis,& motus moderatione ela-
borent,quis ignorat quàm pauci sint,fuerintq;,quos animo æquo spectare possimus? Quid
dicam de thesauro rerum omniũ memoria? quæ nisi custos inuentis,cogitatísque rebus,&

verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura.
Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus
11 vniuersis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnũ est: hortemúrque po
tius liberos nostros, cæteró ſque, quorum gloria nobis & dignitas chara est, vt animo rei
magnitudinẽ complectantur: neque iis, aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus,
quibus vtuntur omnes, sed aliis quibusdã se id, quod expetunt, cõsequi posse cõfidant. Ac
mea quidẽ sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omniũ re-
rum magnarum atque artium scientiã cõsecutus. Etenim ex rerũ cognitione efflorescat,
& redundet oportet oratio, quæ, nisi subest res ab oratore percepta & cognita, inanẽ quã-
dam habet elocutionem, & penè puerilem. Neque verò ego hoc tantum oneris imponã
nostris præsertim oratoribus in hac tanta occupatione vrbis ac vitæ, nihil vt iis putẽ li-
cere nescire: quanquã vis oratoris professióque ipsa bene dicẽdi hoc suscipere ac polliceri
12 videtur, vt omni de re, quæcunque sit proposita, ab eo ornate copioséque dicatur. Sed quia
nõ dubito quin hoc plerisque immensum infinitúmque videatur, & quòd Græcos homi-
nes nõ solum ingenio & doctrina, sed etiã otio studióque abundantes partitionẽ quandã
artium fecisse video, neque in vniuerso genere singulos elaborasse, sed seposuisse à cæteris
dictionibus eam partẽ dicendi, quæ in forensibus disceptationibus iudiciorũ, aut delibe-
rationum versaretur, & id vnum genus oratori reliquisse, nõ complectar in his libris am-
plius, quàm quod huic generi re quæsita, & multũ disputata, summorũ hominum propè
consensu est tributum: repetámque nõ ab incunabulis nostræ veteris puerilísque doctri-
næ quendam ordinem præceptorum, sed ea quæ quondam accepi in nostrorum hominũ
eloquentissimorum & omni dignitate principum disputatione esse versata: nõ quò illa cõ
13 temnã, quæ Græci dicendi artifices & doctores reliquerunt: sed cum illa pateant, in prom-
ptúque sint omnibus, neque ea interpretatione mea, aut ornatius explicari, aut planius ex-
primi possint, dabis hanc veniam mi frater, vt opinor, vt eorum, quibus summa dicendi
laus à nostris hominibus concessa est, authoritatem Græcis anteponam.

CVM igitur vehementius inueheretur in causam principũ COS. Philippus, Drusi-
que Tribunatus pro senatus authoritate susceptus, infringi iam ac debilitari videretur, dici
memini ludorum Romanorũ diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa, se in Tuscu-
lanum contulisse: venisse eodem socer eius, qui fuerat Q. Mutius, dicebatur, & M. Anto-
nius, homo & consiliorum in repub. socius, & summa cum Crasso familiaritate coniun-
14 ctus. Exierant autem cum ipso Crasso duo adolescẽtes, & Drusi maxime familiares, & in
quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta, qui tum
Tribunatum plebis petebat, & P. Sulpitius, qui deinceps eum magistratum petiturus pu-
tabatur. Hi primo die de temporibus illis, déque vniuersa rep. quam ob causam venerãt,
multum inter se vsque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermo-
ne multa diuinitus à tribus illis Consularibus Cotta deplorata & cõmemorata narrabat,
vt nihil incidisset postea ciuitati mali, quod non impendere illi tanto antè vidissent. Eo
autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, vt cum lauti accu-
buissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis: eáque esset in homine iucun-
ditas, & tantus in iocando lepos, vt dies inter eos curiæ fuisse videretur, conuiuiũ Tuscu-
15 lani. Postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent, in ambulationem ventum
esse dicebat: tum Scæuolam duobus spatiis tribúsve factis dixisse, Cur nõ imitamur Cras-
se Socratẽ illum, qui est in Phædro Platonis? Nam me hæc tua platanus admonuit, quæ
non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quàm illa cuius vmbrã
secutus est Socrates, quæ mihi videtur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quàm Pla-
tonis oratione creuisse: sed quod ille durissimis pedibus fecit, vt se abiiceret in herbam,
atque ita illa, quæ philosophi diuinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus cer-
tè concedi est æquius. Tum Crassum, Imo verò commodius etiam puluinósque po-
poscisse, & omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat. Ibi vt ex pri-
stino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem

quendam de studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum 16
Sulpitium & Cottam, sed magis vtrunque collaudandum videri, quòd tantam iam essent facultatem adepti, vt non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur. Neque verò mihi quicquam, inquit, præstabilius videtur, quàm posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere quo velit, vnde autem velit, deducere: hæc vna res in omni libero populo, maximéque in pacatis tranquillísque ciuitatibus præcipue semper floruit, sempérque dominata est. Quid enim est aut tã admirabile, quàm ex infinita multitudine hominũ existere vnum, qui id quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque auditu, quàm sapientissimis sententiis, grauibúsque verbis ornata oratio & perpolita? aut tam potens támque magnificum, quàm populi motus, iudicum religiones, senatus grauitatem, vnius oratione conuerti? Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quàm opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutẽ, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? Quid autẽ tam necessarium, quàm tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel prouocare improbos, vel te vlcisci lacessitus? Age verò ne semper forum, subsellia, rostra, curiámque mediteris, quid esse potest in otio aut iucũdius, aut magis proprium humanitatis, quàm sermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim vno præstamus vel maxime feris, quòd colloquimur inter nos, & quòd exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc nõ iure miretur, summéque in eo elaborandum esse arbitretur, vt quo vno homines maxime bestiis præstẽt, in hoc hominibus ipsis antecellat? 17

Vt verò iam ad illa summa veniamus, quæ vis alia potuit aut dispersos homines vnum in 18
locum congregare, aut à fera agrestíque vita ad hunc humanum cultum ciuilémque deducere, aut iam constitutis ciuitatibus, leges, iudicia, iura describere? Ac ne plura, quæ sunt penè innumerabilia, consecter, comprehendã breui: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum plurimorũ, & vniuersæ reip. salutem maxime contineri. Quamobrẽ pergite, vt facitis, adolescẽtes: atque in id studium, in quo estis, incumbite, vt & vobis honori, & amicis vtilitati, & reip. emolumẽto esse possitis. Tum Scæuola comiter, vt solebat, Cætera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Lælii soceri mei, aut de huius generi, aut arte, aut gloria detraham: sed illa duo Crasse vereor, vt tibi possim concedere. Vnum, quòd ab oratoribus ciuitates, & ab initio constitutas, & sæpe conseruatas esse dixisti. Alterum, quòd remoto foro, cõcione, iudiciis, 19
senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis & humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac syluis dissipatum, non prudentium consiliis compulsum potius, quàm disertorum oratione delinitum, se oppidis mœnibúsque sepsisse? aut verò reliquas vtilitates, aut instituendis, aut conseruandis ciuitatibus, nõ à sapientibus & fortibus viris, sed à disertis & ornate dicentibus esse cõstitutas? An verò tibi Romulus ille, aut pastores & conuenas congregasse, aut Sabinorum connubia coniunxisse, aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio & sapientia singulari? Quid in Numa Pompilio? quid in Ser. Tullo? quid in cæteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam temp.num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid exactis regibus? tametsi ipsam exactionem mente non lingua per- 20
fectam L. Bruti esse cernimus: sed deinceps omnia, nónne plena consiliorum, inania verborum videmus? Ego verò si velim & nostræ ciuitatis exemplis vti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quàm adiumenta per homines eloquentissimos importata: sed vt reliqua prætermittam, omniũ mihi videor, exceptis Crasse vobis duobus, eloquentissimos audisse Tyberium & C. Sempronios, quorum pater homo prudens, & grauis, haudquaquam eloquens, & sæpe aliâs, & maxime Censor saluti reipub. fuit: atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in vrbanas tribus transtulit: quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, iandiu nullam haberemus. At verò eius filii diserti, & omnibus vel naturæ, vel doctrinæ præsidiis ad dicendum parati, cum ciuitatem vel paterno consilio, vel auitis armis florentissimam 21

accepissent,ista præclara gubernatrice, vt ais, ciuitatum eloquentia rempub. dissipauerunt. Quid leges veteres, moresque maiorum? Quid auspicia, quibus & ego & tu Crasse cum magna reipub. salute præsumus? Quid religiones & cæremoniæ? quid hæc iura ciuilia, quæ iampridem in nostra familia sine vlla eloquentiæ laude versantur, num aut inuenta sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Ser. Galbam memoria teneo, diuinum hominem in dicendo, & M. AEmilium Porcinam, & Cn. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perpulisti, ignarum legum, hæsitantem in maiorum institutis, rudem in iure ciuili: & hæc ætas nostra, præter te Crasse, qui tuo magis studio, quàm proprio munere aliquo disertorum, ius à nobis ciuile didicisti, quod interdum pudeat, iu-
22 ris ignara est. Quòd verò in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorẽ in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hîc in tuo regno essemus, nõ tulissem, multisque præessem, qui aut interdicto tecum cõtenderent, aut te ex iure manu cõsertum vocarent, quòd in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritici, cæterique in suo genere physici, vindicarentque ornati homines in dicendo & graues, quibuscum tibi iusto sacramento contendere nõ liceret. Vrgerent præterea philosophorũ greges, iam ab illo fonte & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominũ moribus, nihil de ratione vitæ didicisse, nihil omnino quæsisse, nihil scire cõuincerent: & cùm vniuersi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ litem tibi inten-
23 derent. Instaret Academia, quæ quicquid dixisses, id teipsum negare cogeret. Stoici verò nostri disputationũ suarum atque interrogationũ laqueis te irretitũ tenerent. Peripatetici autem etiã hæc ipsa, quæ propria oratorum putas esse adiumẽta, atque ornamenta dicẽdi, ab se peti vincereut oportere: ac nõ solum meliora, sed etiã multo plura Aristotelẽ, Theophrastúmque de his rebus, quàm omnes dicẽdi magistros scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos, grãmaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidẽ societate cõtingitur. Quaóbrem ista tanta támque multa profitenda Crasse nõ censeo: satis id est magnum, quod potes præstare, vt in iudiciis ea causa, quancunque tu dicis, melior & probabilior esse videatur: vt in cõcionibus, vt in sentẽtiis dicendis ad persuadẽdum tua plurimum valeat oratio: denique vt prudentibus diserte, stultis etiã vere dicere
24 videaris: hoc amplius siquid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadã propria, non cõmuni oratorum facultate posse. Tum ille, Non sum, inquit, nescius Scæuola, ista inter Græcos dici & disceptari solere: audiui enim summos homines, cum Quæstor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, vt temporibus illis ferebatur, quòd eã Carneades & Clitomachus & AEschines obtinebãt: erat etiã Metrodorus, qui cũ illis vnà ipsum illũ Carneadẽ diligentius audierat, hominẽ omnium in dicẽdo, vt ferebãt, acerrimũ & copiosissimum: vigebat auditor Panætii illius tui Mnesarchus, & Peripatetici Critolaus & Diodorus: multi erant præterea præclari in philosophia & nobiles, à quibus omnibus vna penè repelli voce oratorem à gubernaculis ciuitatum, excludi ab omni doctrina rerúmque maiorum scientia, ac tantum in iudicia & conciunculas, tanquam in
25 aliquod pistrinum detrudi & compingi videbam. Sed ego neque illis assentiebar, neque harũ disputationum inuentori & principi longe omnium in dicendo grauissimo & eloquẽtissimo Platoni, cuius tum Athenis diligẽtius legi cum Carneade Gorgiam: quo in libro in hoc maxime admirabar Platonẽ, quòd mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur: verbi enim cõtrouersia tandiu torquet Græculos homines cõtentionis cupidiores, quàm veritatis. Nam siquis hunc statuet esse oratorem, qui tantũmodo in iure, aut in iudiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat & cõcedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerumpub. neque sine legum, moris, iuris scientia, neque natura hominum incognita ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari & perite potest: qui autem hæc cognouerit,
26 sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate,

copiose eloqui, quæro idipsum quî possit assequi sine ea sciẽtia, quã ei non cõceditis: dicẽdi
enim virtus,nisi ei qui dicit,ea,de quibus dicit,percepta sint,extare nõ potest.Quamobrẽ
si ornate locutus est,sicut fertur, & mihi videtur physicus ille Democritus, materies illa
fuit physici,de qua dixit: ornatus vero ipse verborũ, oratoris putandus est. Et si Plato de
rebus à ciuilibus cõtrouersiis remotissimis diuinitus est locutus,quod ego cõcedo: si item
Aristoteles,si Theophrastus,si Carneades in rebus iis,de quibus disputauerũt,eloquẽtes &
in dicendo suaues atque ornati fuerunt,sint hæ res,de quibus disputant,in aliis quibusdã
studiis: oratio quidẽ ipsa propria est huius vnius rationis,de qua loquimur & quærimus.
Etenim videmus iisdem de rebus ieiune quosdã & exiliter,vt eum quem acutissimum fe- 17
runt Chrysippum disputauisse,neque ob eam rem philosophiæ non satisfecisse,quòd non
habuerit hanc dicendi ex arte alienam facultatem. Quid ergo interest? aut quî discernes
eorum,quos nominaui,vbertatẽ in dicendo, & copiã ab eorum exilitate, qui hac dicendi
varietate & elegantia non vtuntur? Vnum erit profecto,quòd ii qui bene dicunt, afferunt
proprium,compositam orationem & ornatam,& artificio quodam & expolitione distin-
ctam. Hæc autem oratio,si res non subest ab oratore percepta & cognita,aut nulla sit ne-
cesse est,aut omniũ irrisione ludatur. Quid est enim tã furiosum, quàm verborũ vel opti
morum atque ornatissimorum sonitus inanis,nulla subiecta sententia nec scientia? Quic
quid erit igitur quacunque ex arte,quocunque de genere,id orator si tanquã clientis cau-
sam didicerit,dicet melius & ornatius,quàm ille ipse eius rei inuentor atque artifex. Nam 18
si quis erit qui hoc dicat,esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas, & quasi
certarũ rerum forensibus cancellis circunscriptam scientiam,fatebor equidem in his ma-
gis assidue versari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt,
quæ isti magistri,qui rhetorici vocantur,nec tradunt,nec tenent. Quis enim nescit maxi-
mam vim existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram,aut ad odium,aut dolorẽ
incitandis, vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiámque reuocan-
dis? quæ nisi qui naturas hominum,vímque omnẽ humanitatis,causásque eas,quibus mẽ
tes aut incitãtur aut reflectuntur,penitus perspexerit,dicendo quod volet,perficere nõ po
terit. Atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius: neque orator, me authore,
vnquã repugnabit,sed cum illis cognitionẽ rerum cõcesserit,quòd in ea solum illi volue- 19
rint elaborare: tractationẽ orationis,quæ sine illa sciẽtia nulla est,sibi assumet. Hoc enim
est proprium oratoris,quod sæpe iam dixi,oratio grauis & ornata,& hominũ sensibus ac
mentibus accõmodata. Quibus de rebus Aristotelẽ & Theophrastum scripsisse fateor. Sed
vide,ne hoc Scæuola totum sit à me: nam ego quæ sunt oratoris cum illis cõmunia, non
mutuor ab illis: isti quæ de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque cæteros
libros,artis isti suæ nomine,hos rhetoricos & inscribũt & appellãt. Etenim cum illi in di-
cendo inciderint loci (quod persæpe euenit) vt de diis immortalibus,de pietate,de cõcor-
dia,de amicitia,de cõmuni ciuiũ,de hominum,de gentiũ iure,de æquitate,de temperãtia,
de magnitudine animi,de omni virtutis genere sit dicendũ, clamabũt credo omnia gym
nasia,atque omnes philosophorũ scholæ,sua hæc esse omnia propria,nihil omnino ad o- 20
ratorem pertinere. Quibus ego vt de his rebus omnibus in angulis cõsumendi otii causa
disserant,cum cõcessero,illud tamen oratori tribuam,& dabo,vt eadem,de quibus illi te-
nui quodam & exiguo sermone disputant, hic cum omni grauitate & iucunditate expli-
cet. Hæc ego cum ipsis philosophis tum Athenis disserebã. Cogebat enim M. Marcellus
hic noster, qui nunc AEdilis Curulis est: & profecto nisi ludos nunc faceret, huic nostro
sermoni interesset, ac iam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus. Iam verò
de legibus instituendis,de bello,de pace,de sociis,de vectigalibus,de iure ciuiũ generatim
in ordines ætatésque descripto,dicant vel Græci,si volunt,Lycurgũ,aut Solonem, quan-
quam illos quidẽ censemus in numero eloquentiũ reponẽdos,scisse melius,quàm Hype-
ridem aut Demosthenem,perfectos iam homines in dicẽdo & perpolitos: vel nostros de- 21
cemuiros,qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant
in hoc genere & Ser. Galbæ & socero tuo C. Lælio,quos constat dicẽdi gloria præstitisse.

Nunquã enim negabo esse quasdã artes proprias eorũ, qui in his cognoscẽdis atque tractã dis studiũ suum omne posuerũt: sed oratorẽ plenum atque perfectũ esse eum dicã, qui de omnibus rebus possit varie copiosé que dicere. Etenim sæpe in iis causis quas omnes proprias esse oratorũ confitẽtur, est aliquid quod nõ ex vsu forensi, quẽ solum oratoribus cõ ceditis, sed ex obscuriore aliqua sciẽtia sit promendũ & assumendũ. Quæro enim, nũ possit aut cõtra Imperatorẽ, aut pro Imperatore dici sine rei militaris vsu, aut sæpe etiam sine regionũ terrestrium, aut maritimarũ sciẽtia: num apud populũ de legibus iubendis, aut ve
32 tandis, num in senatu de omni reip. genere dici sine summa rerũ ciuilium cognitione & prudẽtia: num admoueri possit oratio ad sensus animorũ atque motus vel inflãmandos, vel etiã extinguendos, quod vnũ in oratore dominatur, sine diligẽtissima peruestigatione earum omniũ rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus à philosophis explicantur? Atque haud scio an minus hoc vobis sim probaturus, equidẽ nõ dubito quod sen tio dicere, physica ista ipsa quæ paulò antè & mathematica & cæterarũ artium propria po suisti, scientiæ sunt eorũ qui illa profitẽtur: illustrare autem oratione siquis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendũ est facultatem. Neque enim si Philonẽ illum architectũ, qui Atheniensibus armamentariũ fecit, cõstat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum, quàm oratoris fuisse. Nec si
33 huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de naualium opere dicendum, non cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio, copiosẽque dixisset. Neque vero Asclepiades is, quo nos medico amicóque vsi sumus, tum cum eloquẽtia vincebat cæteros medicos, in eo ipso quod ornate dicebat, medicinæ facultate vtebatur, non eloquẽtiæ. Atque illud est probabilius, neque tamẽ verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo quod scirent, satis esse eloquentes. Illud verius, neque quenquã in eo disertum esse posse quod nesciat, neque si id optime sciat, ignarúsque sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere. Quam ob rem siquis vniuersam & propriã oratoris vim definire complectíque vult, is orator erit mea sententia, hoc tam graui dignus nomine, qui quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter & cõposite, & ornate,
34 & memoriter dicat cum quadam etiã actionis dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum videtur quod ita proposui, quacunque de re, licet hinc quãtum cuique videbitur, circũcidat atque amputet: tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret, tantúmque ea teneat, quæ sint in disceptationibus, aut in vsu forensi: tamẽ his de rebus ipsis si sit ei dicendũ, cum cognouerit ab iis, qui tenẽt, quæ sint in quaque re, multo oratorẽ melius, quàm ipsos illos, quorũ eæ sunt artes, esse dicturum. Ita si de re militari di cendum huic erit Sulpitio, quæret à C. Mario affini nostro, & cum acceperit, ita pronũtiabit, vt ipsi C. Mario penè hic melius quàm ipse ille scire videatur. Sin de iure ciuili, tecum cõmunicabit, téque hominẽ prudentissimum & peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominũ, de cupiditatibus, de modo, de cõtinentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitã si ei sit
35 visum (& si hæc quidẽ nosse debet orator) cum Sex. Pompeio erudito homine in philosophia cõmunicabit: hoc profecto efficiet vt quãcunque rem à quoque cognouerit, de ea re multo dicat ornatius quàm ille ipse, vnde cognorit. Sed si me audierit, quoniam philosophia in treis parteis est distributa, in naturæ obscuritatẽ, in disserẽdi subtilitatẽ, in vitam atque mores: duo illa relinquamus, idque largiamur inertiæ nostræ: tertium verò, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vita & moribus totus est oratori perdiscendus: cætera si nõ didicerit, tamẽ poterit, siquando volet, ornare dicendo, cum erunt ad eum delata & tradita. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, ornatissimis atque optimis versibus Aratum de cælo stellisque dixisse: si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimũ
36 Nicandrũ Colophoniũ poetica quadã facultate nõ rustica scripsisse præclare, quid est cur nõ orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempúsque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, numeris astrictior paulo, verborũ autẽ licentia liberior,

multis vero ornandi generibus socius ac pene par: in hoc quidē certè propè idem, nullis
vt terminis circūscribat, aut definiat ius suū, quo minus ei liceat eadem illa facultate & co
pia vagari, qua velit. Nanque illud quare Scæuola negasti te fuisse laturū, nisi in meo te-
gno esses, quòd in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem
perfectum esse debere? Nunquā mehercule hoc dicerē, si eum, quē fingo, meipsum esse ar-
bitrarer: sed vt solebat C. Lucilius sæpe dicere homo tibi subiratus, mihi propter eā ipsam
causam minus quàm volebat, familiaris, sed tamē & doctus & perurbanus: sic sentio nemi
nem esse in oratorū numero habendū, qui nō sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero ho- 37
mine dignæ perpolitus: quibus ipsis, si in dicendo nō vtimur, tamē apparet atque extat v-
trum simus earū rerū rudes, an didicerimus. vt qui pila ludunt, nō vtuntur in ipsa lusione
artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus didicerínt ne palæstrā, an nesciāt: & qui
aliquid fingūt, etsi tum pictura nihil vtūtur, tamen vtrū sciant pingere, an nesciāt, nō ob-
scurum est: sic in orationibus hisce ipsis iudiciorū, cōcionum, senatus, etiā si propriæ cæte-
ræ nō adhibentur artes, tamen facile declaratur vtrū is, qui dicat, tantūmodo in hoc decla
matorio sit opere iactatus, an ad dicendū omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.
Tum ridēs Scæuola, Nō luctabor, inquit, tecū Crasse amplius: id enim ipsum quod cōtra
me locutus es, artificio quodā es cōsecutus, vt & mihi, quæ ego vellē nō esse oratoris, con-
cederes: & ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres, atq; oratori propria traderes. Hæc 38
cū ego Præt. Rhodum venissem, & cū summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio, ea
quæ à Panætio acceperā, cōtulissem, irrisit ille quidē, vt solebat, philosophiā atque cōtem-
psit, multáque nō tam grauiter dixit, quàm facete: tua autē fuit oratio eiusmodi, nō vt vllā
artem doctrinámve cōtemneres, sed vt omnes comites ac ministras oratoris esse diceres:
quas ego, siquis sit vnus cōplexus omnes, idémque si ad eas facultates istā ornatissimæ o-
rationis adiunxerit, nō possum dicere eum nō egregiū quendam hominē atque mirandū
fore: sed is, siquis esset, aut si etiā vnquā fuisset, aut vero si esse posset, tu esses vnus profecto,
qui & meo iudicio & omniū vix vllā cæteris oratoribus (pace horū dixerim) laudem reli-
quisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus ciuilibúsque versetur, quin
scias: neque eam tamē scientiā, quam adiūgis oratori, cōplexus es, videamus ne plus ei tri- 39
buas, quàm res & veritas ipsa cōcedat. Hîc Crassus, Memento, inquit, me nō de mea, sed
de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui antè
ad agendū, quàm ad cognoscendū venimus? quos in foro, quos in ambitione, quos in rep.
quos in amicorū negotiis res ipsa antè cōfecit, quàm possemus aliquid de rebus tantis su-
spicari. Quòd si tibi tantū in nobis videtur esse, quibus etiā si ingeniū, vt tu putas, nō ma-
xime defuit, doctrina certe & otiū, & hercule etiā studium illud dicendi acerrimū defuit:
quid censes si ad alicuius ingeniū vel maius, illa, quæ ego nō attigi, accesserint, qualē illū,
& quantū oratorē futurū? Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista Crasse quæ dicis: nec
dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, siquis omniū rerum atque artiū ra-
tionem naturámque cōprehenderit. Sed primum id difficile factu est, præsertim in hac no 40
stra vita nostrísque occupationibus: deinde illud etiā verendū est, ne abstrahamur ab hac
exercitatione & cōsuetudine dicendi populari & forensi. Aliud enim mihi quoddā genus
orationis esse videtur eorum hominū, de quibus paulò antè dixisti, quamuis illi ornate &
grauiter, aut de natura rerū, aut de humanis rebus loquantur. Nitidū quoddam genus est
verborum & lætum, sed palæstræ magis & olei, quàm huius ciuilis turbæ ac fori. Nanque
egomet, qui sero ac leuiter Græcas literas attigissem, tamē cū PROCOS. in Ciliciā profi
ciscēs Athenas venissem, cōplures tum ibi dies sum propter nauigādi difficultatē cōmora
tus: sed cum quotidie mecū haberē homines doctissimos, eos ferè ipsos, qui abs te modo
sunt nominati, cúmque hoc nescio quomodo apud eos increbuisset, me in causis maiori- 41
bus, sicuti te solere versari, pro se quisque eorū quantū poterat, de officio & ratione orato-
ris disputabat. Horum alii sicut iste ipse Mnesarchus, hos quos nos oratores vocaremus,
nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios lingua celeri & exercitata: oratorem autem, nisi
qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam quòd ex bene dicendi scientia

cõſtaret, vnã quandam eſſe virtutẽ: & qui vnã virtutẽ haberet, omnes habere, eáſque ipſas
eſſe inter ſe æqualeis & pareis: ita qui eſſet eloquens, eũ virtutes omnes habere, atque eſſe
ſapientẽ. Sed hæc erat ſpinoſa quædã & exilis oratio, longéque à noſtris ſenſibus abhor-
rebat. Carneades verò multò vberius iiſdẽ de rebus loquebatur, nõ quò aperiret ſententiã
ſuam (hic enim mos erat patrius Academiæ, aduerſari ſemper omnibus in diſputãdo) ſed
tum maxime tamẽ hoc ſignificabat, eos, qui rhetores nominarentur, & qui dicẽdi præce-
41 pta traderent, nihil planè tenere, neque poſſe quenquã facultatem aſſequi dicẽdi, niſi qui
philoſophorũ inuenta didiciſſet. Diſputabant cõtrà diſerti homines Athenienſes in rep.
cauſíſque verſati, in quibus erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus hoſpes meus:
qui cum diceret eſſe quandã prudentiã, quæ verſaretur in perſpiciendis rationibus conſti-
tuendarũ & regendarum rerũpub. excitabatur homo promptus ab homine abundãti do-
ctrina, & quadã incredibili varietate rerũ & copia. Omneis enim parteis illius ipſius pru-
dentiæ petendas eſſe à philoſophia docebat, neque ea quæ ſtatuerentur in rep. de diis im-
mortalibus, de diſciplina iuuentutis, de iuſtitia, de patientia, de temperãtia, de modo rerũ
omniũ, cæteráque ſine quibus ciuitates aut eſſe, aut bene moratæ eſſe nõ poſſent, vſquã in
eorũ libris inueniri. Quòd ſi tantã vim rerum maximarum arte ſua rhetorici illi doctores
43 cõplecterentur, quærebat cur de procœmiis, & de epilogis, & de huiuſmodi nugis (ſic enim
appellabat) referti eſſent eorũ libri: de ciuitatibus inſtituendis, de ſcribendis legibus, de æ-
quitate, de iuſtitia, de fide, de frangẽdis cupiditatibus, confirmãdis hominũ moribus, litera
in eorũ libris nulla inueniretur. Ipſa vero præcepta ſic illudere ſolebat, vt oſtenderet non
modo eos illius expertes eſſe prudentiæ, quã ſibi aſciſcerent, ſed ne hanc quidẽ ipſam di-
cendi rationẽ ac viã noſſe. Caput enim eſſe arbitrabatur oratoris, vt & ipſis, apud quos a-
geret, talis, qualem ſe ipſe optaret, videretur: id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici
iſti doctores in præceptis ſuis reliquiſſent: & vti qui audirent, ſic afficerẽtur animis, vt eos
affici vellet orator: quod item fieri nullo modo poſſe, niſi cognoſceret is, qui diceret, quot
44 modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quanque partẽ mo-
uerentur. Hæc autem eſſe penitus in media philoſophia retruſa atque abdita, quæ iſti rhe
tores ne primoribus quidẽ labris attigiſſent. Ea Menedemus exemplis magis quàm argu-
mẽtis conabatur refellere: memoriter enim multa ex orationibus Demoſthenis præclarè
ſcripta pronuntiãs, docebat illum in animis vel iudicũ, vel populi, in omnẽ partem dicẽ-
do permouẽdis, nõ fuiſſe ignarum, quibus ea rebus cõſequeretur, quæ negaret ille ſine phi
loſophia quenquã ſcire poſſe. Huic reſpondebat, nõ ſe negare Demoſthenem ſummam
prudentiam, ſummámque vim habuiſſe dicendi: ſed ſiue ille hoc ingenio potuiſſet, ſiue, id
quod conſtaret, Platonis ſtudioſus audiendi fuiſſet, nõ quid ille potuiſſet, ſed quid iſti do-
cerent, eſſe quærendum. Sæpe etiã in eam partem ferebatur oratione, vt omnino diſputa-
45 ret nullã artem eſſe dicendi: ídque cum argumentis docuerat, quòd ita nati eſſemus vt &
blandiri, & ſuppliciter inſinuare iis, à quibus eſſet petendum, & aduerſarios minaciter ter-
rere poſſemus, & rem geſtam exponere, & id quod intenderemus confirmare, & id quod
contra diceretur refellere, & ad extremũ deprecari aliquid & conqueri, quibus in rebus om
nis oratorũ verſaretur facultas: & quòd cõſuetudo exercitatióque & intelligẽdi prudentiã
acueret, & eloquẽdi celeritatẽ incitaret: tum etiã exemplorum copia nitebatur. nam pri-
mùm quaſi dedita opera neminẽ ſcriptorem artis, ne mediocriter quidẽ diſertũ fuiſſe di-
cebat, cum repeteret vſque à Corace neſcio quo, & Tyſia, quos artis illius inuẽtores & prin
cipes fuiſſe conſtaret: eloquentiſſimos autẽ homines, qui iſta nec didiciſſent, nec omnino
ſciſſe curaſſent, innumerabiles quoſdam nominabat: in quibus etiã ſiue ille irridens, ſiue
46 quòd ita putaret, atque ita audiſſet, me in illo numero, qui illa non didiciſſem, & tamen
(vt ipſe dicebat) poſſem aliquid in dicẽdo, proferebat. Quorum ego illi alterũ facile aſſen-
tiebar, nihil me didiciſſe: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipſum errare arbitra-
bar. Artẽ vero negabat eſſe vllam, niſi quæ cognitis penitúſque perſpectis, & in vnum exi-
tum ſpectantibus, & nunquã fallentibus rebus contineretur. Hæc autẽ omnia quæ tracta-
rentur ab oratoribus, dubia eſſe & incerta: cum & dicerẽtur ab iis, qui ea omnia nõ planè

tenerent,& audirentur ab iis,quibus nõ scientia esset tradẽda,sed exigui temporis aut fal-
sa aut certe obscura opinio.Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur,neque artifi-
cium vllum esse dicendi,neque quenquã posse, nisi qui illa,quæ à doctissimis hominibus
in philosophia dicerẽtur, cognosset aut callide,aut copiose dicere.Quibus dicere Carnea-
des solebat,ingeniũ tuum Crasse vehementer admirãs,me sibi perfacilem in audiendo,te 47
perpugnacẽ in disputando esse visum.Túmque ego hac eadem opinione adductus,scripsi
etiã illud quodam in libello,qui me imprudẽte & inuito excidit,& peruenit in manus ho
minum,disertos me cognosse nonnullos,eloquentẽ adhuc neminem:quòd eum statuebã
disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex cõmuni qua-
dam hominũ opinione dicere: eloquentẽ verò qui mirabilius & magnificentius augere
posset,atque ornare quæ vellet,omnésque omniũ rerũ,quæ ad dicendũ pertinerẽt, fontes
animo ac memoria cõtineret.Id si est difficile nobis,qui antè, quàm ad discendũ ingressi
sumus,obruimur ambitione & foro,sit tamen in re positũ atque natura.Ego enim quantũ
auguror cõiectura, quãtáque ingenia in nostris hominibus esse video,nõ despero fore ali-
quẽ aliquãdo qui & studio acriore quàm nos sumus atque fuimus,& otio ac facultate di- 48
scendi maiore ac maturiore,& labore atque industria superiore, cum se ad audiendũ,le-
gendũ,scribendúmque maiore opera dediderit,existat talis orator,qualem quærimus,qui
iure nõ solum disertus,sed etiã eloquens dici possit:qui tamẽ mea sententia,aut hic est iam
Crassus,aut siquis pari fuerit ingenio,pluráq; quàm hic & audierit,& lectitarit, & scripse-
rit,paulũ huic aliquid poterit addere. Hoc loco Sulpitius,Insperãti mihi,inquit,& Cot-
ta,sed valde optanti vtrique nostrũ cecidit,vt in istum sermonẽ Crasse delaberemini.No
bis enim huc venientibus iucundũ satis fore videbatur,si cum vos de rebus aliis loquere-
mini,tamẽ nos aliquid ex sermone vestro memoria dignũ excipere possemus: vt vero pe
nitus in eam ipsam totius huius vel studii,vel artificii,vel facultatis disputationem penè
intimã perueniretis,vix optandũ nobis videbatur.Ego enim qui ab ineunte ætate incen- 49
sus essem studio vtriusque vestrũ,Crassi vero etiã amore,cum ab eo nusquã discederẽ,ver
bum ex eo nunquã elicere potui de vi ac ratione dicẽdi,cum & per meipsum egissem, &
per Drusum sæpe tentassem:quo in genere tu Antoni(verè loquar)nunquã mihi percon-
tanti,aut quærenti aliquid defuisti,& persæpe me,quæ soletes in dicendo obseruare,docui
sti.Nũc quoniam vterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditũ,quas quærimus,
& quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit,date nobis hanc veniã: vt ea,quæ
sentitis de omni genere dicendi,subtiliter prosequamini. Quod quidẽ si erit à vobis im-
petratum,magnã habebo Crasse huic palæstræ,& Tusculano tuo gratiã,& longe Acade-
miæ illi,ac Lycio tuũ hoc suburbanũ gymnasium anteponã. Tum ille,Imo vero,inquit
Sulpiti,rogemus Antoniũ, qui & potest facere id quod requiris, & consueuit, vt te audio 50
dicere.Nam me quidem semper à genere hoc toto sermonis refugisse, & tibi cupienti at-
que instanti sæpissime negasse,vt tu paulò antè dixisti: quod ego nõ superbia neque inhu-
manitate faciebã,neque quò tuo studio rectissimo atque optimo nõ obsequi vellẽ, præser
tim cum te vnũ ex omnibus ad dicendũ maxime natum aptúmque cognossem, sed me-
hercule istius disputationis insolentia,atque earũ rerum,quæ quasi traduntur in arte,insci
tia. Tum Cotta,Quoniã id quod difficillimũ nobis videbatur,vt omnino de his rebus
Crasse loquerere,assecuti sumus,de reliquo iã nostra culpa fuerit,si te,nisi omnia quæ per-
contati erimus explicaris,dimiserimus. De his credo rebus,inquit Crassus,vt in cõditio-
nibus scribi solet,de quibus sciã poteróque. Tum ille, Nãque quod tu nõ poteris,aut ne-
scies,quis nostrũ tam impudens est,qui se scire aut posse postulet? Iam vero ista condi- 51
tione, dum mihi liceat negare posse quod non potero,& fateri nescire quod nesciã, licet,
inquit Crassus,vestro arbitratu percõtemini. Atque,inquit Sulpitius,hoc primum ex te,
de quo modo Antonius exposuit,quid sentias quærimus,existiméśne artem aliquam esse
dicendi. Quid mihi nunc vos,inquit Crassus,tanquam alicui Græculo otioso & loqua-
ci,& fortasse docto atque erudito quæstiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis?
Quando enim me ista curasse,aut cogitasse arbitramini,nõ semper irrisisse potius eorum

hominum impudentiam;qui,cum in schola assedissent,ex magna hominũ frequentia di-
cere iuberent,siquis quid quæreret. quod primũ ferunt Leontinũ fecisse Gorgiam,qui per-
magnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur,cum se ad omnia,de quibus quisque
52 audire vellet,esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere cœperũt,hodiéque
faciunt,vt nulla sit res neque tanta,neque tam improuisa,neque tam noua,de qua se non
omnia,quæ dici possunt,profiteãtur esse dicturos.Quòd si te Cotta arbitrarer,aut te Sul-
piti de iis rebus audire velle,adduxissem huc Græcum aliquẽ,qui nos istiusmodi disputa-
tionibus delectaret,quod ne nunc quidẽ difficile factu est. Est enim apud M.Pisonẽ ado-
lescentem iam huic studio deditum,summo hominem ingenio,nostrique cupidissimum,
Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris, & vt inter homines peritos constare
video,in illo suo genere omniũ princeps. Quem tu inquit mihi Mutius Staseam,quem
Peripateticum narras? gerendus est tibi mos adolescentibus Crasse,qui nõ Græci alicuius
quotidianam loquacitatem sine vsu,neque ex scholis cantilenam requirũt:sed ex homi-
53 ne omniũ sapientissimo atque eloquentissimo,atque ex eo qui non in libellis,sed in ma-
ximis causis, & in hoc domicilio imperii & gloriæ sit consilio linguáque princeps,cuius
vestigia qui persequi cupiunt,eius sententiam sciscitãtur. Equidẽ te cum in dicendo sem-
per putaui deum,tum vero tibi nunquam eloquentiæ màiorem tribui laudem quàm hu
manitatis,qua nunc te vti vel maxime decet,neque defugere eam disputationẽ,ad quam
te duo excellentis ingenii adolescentes cupiunt accedere. Ego vero,inquit,istis obsequi
studeo,neque grauabor breuiter meo more quid quaque de re sentiam dicere. Ac primũ
illud (quoniã authoritatem tuam negligere Scæuola fas mihi esse non puto) respondeo,
mihi dicendi aut nullam artem,aut pertenuem videri,sed omnẽ esse contentionem inter
homines doctos in verbi controuersia positam.Nam si ars ita definitur,vt paulo antè ex-
54 posuit Antonius,ex rebus penitus perspectis planéque cognitis,atque ab opinionis arbi-
trio seiunctis,scientiáque comprehẽsis,non mihi videtur ars oratoris esse vlla.Sunt enim
varia, & ad vulgarem popularémque sensum accõmodata omnia genera huius forensis
nostræ dictionis. Sin autem ea quæ obseruata sunt in vsu ac ratione dicendi,hæc ab ho-
minibus callidis ac peritis animaduersa ac notata, verbis designata, generibus illustrata,
partibus distributa sunt (id quod fieri potuisse video) nõ intelligo quãobrem non,si mi-
nus illa subtili definitione,at hac vulgari opinione ars esse videatur. Sed siue est ars,siue
artis quædam similitudo,non est quidẽ ea negligẽda:verum intelligendum est,alia quæ-
dam ad consequẽdam eloquẽtiam esse maiora. Tum Antonius vehementer se assenti-
ri Crasso dixit,quòd neque ita amplecteretur artem,vt ii solerent,qui omnẽ vim dicendi
55 in arte ponerent:neque rursum eam totam,sicut plerique philosophi facerent,repudiaret.
Sed existimo,inquit,gratum te his esse Crasse facturũ,si ista exposueris, quæ putas ad di-
cendum plus quàm ipsam artem posse prodesse. Dicam equidem,quoniam institui,pe-
támque à vobis,inquit,ne has meas ineptias efferatis: quanquam moderabor ipse, ne vt
quidam magister atque artifex,sed quasi vnus è togatorũ numero atque è forensi vsu ho-
mo mediocris,neque omnino rudis,videar non ipse aliquid à me prompsisse,sed fortuito
in sermonem vestrũ incidisse.Equidem,cum peterem magistratus,solebam in prehẽsan-
do dimittere à me Scæuolam,cum ei ita dicerẽ,me velle esse ineptũ. Id erat petere blan-
dius:quod nisi inepte fieret,bene non posset fieri.Hunc autem esse vnum hominẽ ex om
nibus,quo præsente ego ineptus esse minime vellem,quẽ quidẽ nunc mearũ ineptiarũ te-
56 stem & spectatorẽ fortuna constituit.Nam quid est ineptius,quàm de dicẽdo dicere,cũ id
ipsum dicere nunquã sit nõ ineptũ,nisi cum est necessariũ? Perge vero Crasse,inquit Mu-
tius.Istam enim culpã,quam vereris,ego præstabo. Sic igitur censeo,inquit Crassus,na-
turam primũ atque ingenium ad dicendum vim afferre maximã:neque vero istis,de qui-
bus paulo antè dixit Antonius,scriptoribus artis rationem dicendi & viam,sed naturam
defuisse.Nam & animi atque ingenii celeres quidam motus esse debẽt,qui ad excogitan-
dum acuti,& ad explicandum ornandúmque sint vberes,& ad memoriã firmi atque diu-
turni. Et siquis est qui hæc putet arte accipi posse, quod falsum est(præclare enim se res

habeat,si hæc accendi,aut cõmoueri arte possint:inseri quidem & donari ab arte nõ pos-
sunt,omnia sunt enim illa dona naturæ)quid de illis dicet,quæ certe cum ipso homine
nascuntur:linguæ solutio,vocis sonus,latera,vires,conformatio quædam & figura totius 57
oris & corporis?Neque hæc ita dico,vt ars aliquid limare non possit:neque enim ignoro,
& quæ bona sint,fieri meliora posse doctrina: & quæ nõ optima,aliquo modo acui tamẽ
& corrigi posse: sed sunt quidam,aut ita lingua hæsitãtes,aut ita voce absoni,aut ita vul-
tu motúque corporis vasti atque agrestes,vt etiam si ingeniis atque arte valeant, tamen
in oratorum numerum venire non possint.Sunt autem quidam ita naturæ muneribus in
iisdem rebus habiles,ita ornati, vt non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur. Ma-
gnum quiddam est onus atque munus suscipere, atque profiteri se esse omnibus silenti-
bus vnum maximis de rebus magno in conuentu hominum audiẽdum. Adest enim ferè
nemo,quin acutius atque acrius vitia iudicet,quàm ea laudet,quæ recta videat: ita quic-
quid est,in quo offenditur,id etiã illa,quæ laudanda sunt,obruit. Neque hæc in eam sen- 58
tentiam disputo, vt homines adolescentes,si quid naturale forte non habeant,omnino à
dicendi studio deterream.Quis enim non videat C.Cælio æquali meo maximo honori
fuisse homini nouo,illam ipsam,quãcunque assequi potuerit in dicendo mediocritatem?
quis vestrum æqualem meum Q. Varium, vastum hominẽ atque fœdum non intelligit
illa ipsa facultate,quancũque habet, magnã esse in ciuitate gratiam cõsecutum? Sed quia
de oratore quærimus,fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator
atque omni laude cumulatus.Neque enim si multitudo litium,si varietas causarũ,si hæc
turba & barbaria forensis dat locũ vel vitiosissimis oratoribus,idcirco nos hoc quod quæ-
rimus,omittemus.Itaque in iis artibus,in quibus non vtilitas quæritur necessaria,sed ani-
mi libera quædam oblectatio,quàm diligẽter,& quàm propè fastidiose iudicamus?Nullæ 59
enim lites,neque controuersiæ sunt,quæ cogant homines,sicut in foro non bonos orato-
res,item in theatro actores malos perpeti.Est igitur oratori diligenter prouidendum non
vti illis satisfaciat,quibus necesse est:sed vt iis ipsis admirabilis esse videatur,quibus libe-
re liceat iudicare.Ac si quæritis plane quid sentiam,enuntiabo apud homines familiarissi
mos,quod adhuc semper tacui,& tacendum putaui.Mihi etiã quique optime dicunt,quí-
que id facillime atque ornatissime facere possunt,tamẽ nisi timide ad dicẽdum accedunt,
& in exordienda oratioue perturbãtur,penè impudentes videntur,tametsi id accidere nõ
potest. Vt enim quisque optime dicit,ita maxime dicendi difficultatẽ variósque euentus
orationis hominúmque pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re,dignum nomine
oratoris,dignum hominũ auribus efficere atque edere,is mihi etiam si cõmouetur in di-
cendo,tamen impudens videtur: non enim pudendo,sed non faciendo id,quod non de- 60
cet,impudentiæ uomen effugere debemus. Quem vero non pudet (id quod in plerisque
video) hunc ego non reprehensione solum,sed etiam pœna dignum puto.Equidem & in
vobis animaduertere soleo, & in meipso sæpissime experior,vt exalbescam in principiis
dicendi,& tota mente atque omnibus artubus contremiscam.Adolescentulus vero sic in
initio accusationis exanimatus sum, vt hoc summum beneficium Q. Maximo debue-
rim,quòd continuo consilium dimiserit,simulac me fractum ac debilitatũ metu viderit.
Hic omnes assensi,significare inter sese,& colloqui cœperunt:fuit enim mirificus quidam
in Crasso pudor,qui tamen nõ modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis cõ-
mendatione prodesset. Tum Antonius,Sæpe,vt dicis,inquit,animaduerti Crasse,& te &
cæteros summos oratores,quãquam tibi par mea sententia nemo vnquam fuit,in dicen- 61
di exordio permoueri. Cuius quidem rei cum causam quærerem quidnam esset,cur vt in
quoque oratore plurimũ esset,ita maxime is pertimesceret,has causas inueniebam duas.
Vnam,quòd intelligerent ii,quos vsus ac natura docuisset,nonnũquam summis oratori-
bus non satis ex sententia euentum dicendi procedere:ita non iniuria,quotiescunque di-
cerent,id quod aliquando posset accidere,ne tum accideret,timere.Altera est hæc,de qua
queri sæpe soleo:cæterarũ hominum artiũ spectati & probati,siquãdo aliquid minus bene
fecerunt quàm solent,aut noluisse aut valetudine impediti nõ potuisse consequi id quod

ſcirent,putantur:Noluit,inquiunt,hodie agere Roſcius,aut crudior fuit:oratoris peccatũ, ſiquod eſt animaduerſum, ſtultitiæ peccatum uidetur,ſtultitia autem excuſationem non habet:quia nemo uidetur,aut quia crudus fuerit,aut quòd ita maluerit,ſtultus fuiſſe,quo etiam grauius iudicium in dicendo ſubimus: quoties enim dicimus,toties de nobis iudicatur:& qui ſemel in geſtu peccauit,non cõtinuo exiſtimatur neſcire geſtum:cuius in dicendo aliquid reprehenſum eſt,aut æterna in eo,aut certe diuturna valet opinio tarditatis. Illud vero,quod à re dictũ eſt,eſſe permulta quæ orator niſi à natura haberet,nõ multum à magiſtro adiuuaretur,valde tibi aſſentior,ínque eo vel maxime probaui ſummũ illum doctorem Alabandenſem Apollonium,qui cum mercede doceret,tamen non patiebatur eos,quos iudicabat non poſſe oratores euadere,operam apud ſeſe perdere,dimittebátque,& ad quãcunque artem putabat eſſe aptum,ad eam impellere,atque hortari ſolebar. Satis eſt enim cæteris a tificiis percipiendis tantũmodo ſimilem eſſe hominis, & id quod tradatur,vel etiã inculcetur,ſiquis forte ſit tardior,poſſe percipere animo,& memoria cuſtodire:non quæritur mobilitas linguæ,non celeritas verborũ,non denique ea,quæ nobis non poſſumus fingere,facies,vultus,ſonus. In oratore autem acumen dialecticorũ, ſententiæ philoſophorũ,verba propè poëtarum,memoria iuriſconſultorũ,vox tragœdorum,geſtus penè ſummorũ actorum eſt requirendus.Quãobrem nihil in hominũ genere rarius perfecto oratore inueniri poteſt:quæ enim ſingularũ rerum artifices ſingula ſi mediocriter adepti ſunt,probantur,ea niſi omnia ſumma ſunt in oratore,probari nõ poſſunt.

Tum Craſſus,Atqui vide,inquit,in artificio & opera quàm tenui & leui quãto plus adhibeatur diligentiæ,quàm in hac re,quam conſtat eſſe maximam.Sæpe enim ſoleo audire Roſcium,cum ita dicat,ſe adhuc reperire diſcipulum,quem quidem probaret,potuiſſe neminem: nõ quo nõ eſſent quidã probabiles,ſed quia ſi aliquid modo eſſet vitiĩ,id ferre ipſe non poſſet.Nihil eſt enim tam inſigne,nec tam ad diuturnitatem memoriæ ſtabile, quàm id in quo aliquid offenderis.Itaque vt ad hanc ſimilitudinẽ huius hiſtrionis,oratoriam laudem dirigamus,videtíſne,quàm nihil ab eo niſi perfecte,nihil niſi cum ſumma venuſtate fiat,niſi ita vt deceat, & vti omnes moueat atque delectet? Itaque hoc iandiu eſt conſecutus, vt in quo quiſque artificio excelleret, is in ſuo genere Roſcius diceretur. Hanc ego abſolutionem perfectionémque in oratore deſyderãs,à qua ipſe longe abſum, facio impudenter:mihi enim volo ignoſci,cæteris ipſe nõ ignoſco. Nam qui non poteſt, qui vitioſe facit,quem denique non decet,hunc (vt Apollonius iubebat) ad id quod facere poſſit,detrudendum puto. Num tu igitur,inquit Sulpitius,me aut hunc Cottã ius ciuile,aut rem militarẽ iubes diſcere:nam quis ad iſta ſumma atque in omni genere perfecta poteſt peruenire? Tum ille,Ego vero,inquit,quòd in vobis egregiã quãdam ac præclaram indolem ad dicẽdum eſſe cognoui,idcirco hæc expoſui omnia: nec magis ad eos deterrẽdos qui nõ poſſent,quàm ad vos qui poſſetis,exacuendos accõmodaui orationem meam:& quanquam in vtroque veſtrũ ſummũ eſſe ingenium ſtudiúmque perſpexi,tamẽ hæc quæ ſunt in ſpecie poſita,de quibus plura fortaſſe dixi,quàm ſolent Græci dicere,in te Sulpiti diuina ſunt.Ego enim neminẽ nec motu corporis,neque ipſo habitu atque forma aptiorem,nec voce pleniorẽ aut ſuauiorem mihi videor audiſſe.quæ quibus à natura minora data ſunt,tamẽ illud aſſequi poſſunt,vt iis quæ habeant,modice,& ſcienter vtantur,& vt ne dedeceat. id enim eſt maxime vitandũ,& de hoc vno minime eſt facile præcipere,non mihi modo,qui ſicut vnus paterfamiliâs his de rebus loquor,ſed etiam ipſi illi Roſcio,quem ſæpe audio dicere,caput eſſe artis decere:quod tamen vnũ id eſſe,quod tradi arte non poſſit.Sed,ſi placet,ſermonẽ aliò transferamus,& noſtro more aliquando,nõ rhetorico loquamur. Minime vero,inquit Cotta:nũc enim te iam exoremus neceſſe eſt, quoniã retines nos in hoc ſtudio,nec ad aliam dimittis artem, vt nobis explices quicquid eſt iſtud quod tu in dicendo potes:neque enim ſumus nimis auidi,iſta tua mediocri eloquentia contẽti ſumus,ídque ex te quærimus(vt ne plus nos aſſequamur,quàm quantulum tu in dicendo aſſecutus es)quoniã quæ à natura expetenda ſunt,ea dicis non nimis deeſſe nobis,quid præterea eſſe aſſumẽdum putes? Tum Craſſus arridens,Quid cenſes,

inquit, Cotta, nisi studium & ardorem quendam amoris: sine quo cum in vita nihil quic-
quam egregiũ, tum certe hoc quod tu expetis, nemo vnquã assequetur. Neque vero vos ad
eam rem video esse cohortãdos: quos cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiã flagrare
intelligo cupiditate. Sed profectò studia nihil prosunt perueniendi aliquò, nisi illud quod 67
eò quò intẽdas ferat deducátque, cognoris. Quare quoniã mihi leuius quoddã onus im-
ponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacũque est, facultate quæri-
tis, exponam vobis non quandam aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnifi-
cam, aut grauem rationẽ consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum vti, cum mihi in
isto studio versari adolescenti licebat. Tum Sulpitius, O diem Cotta nobis, inquit, opta-
tum: quod enim neque precibus vnquam nec insidiando, nec speculando assequi potui, vt
quid Crassus ageret meditandi, aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex eius scri-
prore & lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos, omniáque iam ex ipso,
quæ diu cupimus, cognituros. Tum Crassus, Atqui arbitror Sulpiti, cum audieris nõ tam
te hæc admiraturũ, quæ dixero, quàm existimaturũ, tum cum ea audire cupiebas, causam 68
cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione vestra dignum,
nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam nouum. Nam principio illud quod est homi-
ne ingenuo liberalitérque educato dignum, non negabo me ista omnium cõmunia & cõ
trita præcepta didicisse. Primùm oratoris officium esse, dicere ad persuadẽdum accõmo-
date: deinde esse omnẽ orationem, aut de infinitæ rei quæstione sine designatione perso-
narum & temporũ, aut de re certis in personis ac tẽporibus locata. In vtraque autem re,
quicquid in controuersiam veniat, in eo quæri solere, aut factúmne sit, aut si est factũ, qua-
le sit, aut etiã quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, recténe factum esse videa-
tur. Existere autem controuersias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue
quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita vt à sententia scriptum dissideat: his autem omni- 69
bus partibus subiecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum quæ sint à cõmuni
quæstione seiunctæ, partim in iudiciis versari, partim in deliberationibus: esse etiam ge-
nus tertium, quod in laudandis, aut vituperandis hominibus poneretur: certósque esse lo-
cos, quibus in iudiciis vteremur, in quibus æquitas quæritur: alios in deliberationibus,
qui omnes ad vtilitatem dirigerentur eorũ, quibus consilium daremus: alios item in lau-
dationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cúmque esset om-
nis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, vt deberet reperire primũ quid di
ceret, deinde inuenta non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dis-
pensare atque disponere, tum ea denique vestire atque ornare oratione, pòst memoria se-
pire, ad extremũ agere cum dignitate & venustate: etiam illa cognoram & acceperã, antè
quàm de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos qui audirent, deinde rem 70
demonstrandã, postea controuersiam constituendam, tum id quod nos intenderemus cõ
firmandum, pòst quæ contra dicerẽtur, refellenda, extrema autem oratione ea quæ pro no
bis essent amplificanda & augenda, quæque essent pro aduersariis infirmanda atque fran-
genda. Audieram etiam quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur, in qua præci-
pitur primũ, vt pure & Latine loquamur, deinde vt plane & dilucide, tum vt ornate, pòst
ad rerum dignitatẽ apte, & quasi decore, singularúmque rerum præcepta cognorã. Quin-
etiam quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi viderã. nam de
actione & de memoria quædã breuia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram.
In his enim ferè rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicã
adiuuate, mentiar: habet enim quædam quasi ad cõmonendum oratorem, quo quidque 71
referat, & quo intuens ab eo quodcũque sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc
vim intelligo esse in præceptis omnibus, non vt ea secuti oratores eloquẽtiæ laudem sint
adepti, sed quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obseruasse, atque id
egisse: sic esse non eloquẽtiam ex artificio, sed artificiũ ex eloquentia natum, quod tamẽ,
vt antè dixi, non eiicio. Est enim etiam si minus necessarium ad bene dicẽdum, tamen ad
cognoscẽdum non illiberale. Ea exercitatio quædam suscipienda vobis est, quãquam vos

quidem iampridem estis in cursu, sed iis qui ingrediuntur ad studiū, quique ea, quæ agen-
da sunt in foro tanquam in acie, possunt etiā nunc exercitatione quasi ludicra prædiscere
ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpitius, nosse volumus: attamē ista, quæ abs te breui-
ter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoque non inaudita: ve-
72 rū illa mox, nūc de ipsa exercitatione quid sentias, quærimus. Equidē probo ista, Cras-
sus inquit, quæ vos facere soletis: vt causa aliqua posita cōsimili causarum earum, quæ in
forum deferuntur, dicatis quāmaxime ad veritatem accōmodate: sed plerique in hoc vo-
cem modo, neque eam scienter, & vires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, ver-
borúmque frequentia delectantur. in quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, vt
dicant efficere solere. Vere enim etiam illud dicitur, peruerse dicere homines, peruerse di-
cendo facillime consequi. Quāobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi vtile est, etiā subi-
to sæpe dicere, tamen illud vtilius, sumpto spatio ad cogitandum paratius atque accura-
tius dicere. Caput autem est, quod (vt vere dicam) minime facimus (est enim magni la-
boris, quem plerique fugimus) quàm plurimū scribere. Stylus optimus & præstantissimus
73 dicendi effector ac magister, neque iniuria. Nam si subitam & fortuitam orationem cō-
mentatio & cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura su-
perabit: omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenii cuiusdam atque prudentiæ, qui mo-
do insunt in ea re, de qua scribimus, inquirentibus nobis, omníque acie ingenii contem-
plantibus ostendunt se & occurrunt: omnésque sententiæ verbáque omnia, quæ sunt cu-
iusque generis, maximéque illustria, sub acumē styli subeant & succedant necesse est: tum
ipsa collocatio conformatióque verborū perficitur in scribēdo, non poëtico, sed quodam
oratorio numero & modo. Hæc sunt quæ clamores & admirationes in bonis oratori-
bus efficiunt, neque ea quisquam, nisi diu multúmque scriptitarit, etiam si vehementissime
se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: & qui à scribēdi consuetudine ad di-
cendum venit, hanc affert facultatem, vt etiam subito si dicat, tamen illa quæ dicantur, si-
74 milia scriptorum esse videantur: atque etiam siquando in dicendo scriptum attulerit ali-
quid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. Vt concitato nauigio cū re-
miges inhibuerunt, retinet tamen ipsa nauis motum & cursum suum intermisso impetu
pulsúque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet
oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & vi concitata. In quotidianis autem co
gitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationē ma-
xime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicū solitum esse vti sciebam, vt aut versibus
propositis quāmaxime grauibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria
possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quāmaxime possem
lectis pronuntiarem: sed pòst animaduerti hoc esse in hoc vitii, quòd ea verba, quæ maxi-
75 me cuiusque rei propria, quæque essent ornatissima atque optima occupasset aut Ennius,
si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem,
ita si iisdem verbis vterer, nihil prodesse: si aliis, etiā obesse, cum minus idoneis vti con-
suescerem. Postea mihi placuit, eóque sum vsus adolescens, vt summorum oratorū Græ-
cas orationes explicarem: quibus lectis hoc assequebar, vt cum ea, quæ legerē Græce, La-
tine redderem, non solum optimis verbis vterer, & tamen vsitatis, sed etiam exprimerem
quædam verba imitando, quæ noua nostris essent, dummodo essent idonea. Iam vocis &
spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, nō tam artis indigent
quàm laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum simi-
76 les velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala cōn-
suetudine ad aliquam deformitatem prauitatémque veniamus. Exercenda est etiam me-
moria, ediscendis ad verbum quāplurimis & nostris scriptis & alienis. Atque in ea exerci-
tatione non sanè mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulachro-
rúmque rationem quæ in arte traditur. Educēda deinde dictio est ex hac domestica exer-
citatione & vmbratili medium in agmē, in puluerem, in clamorem, in castra atque aciem
forensem: subeundus vsus omniū, & periclitandæ vires ingenii, & illa cōmentatio inclusa

iu veritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poetæ, cognoscẽda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores & legẽdi & peruolutãdi, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi: disputandúmque de omni re in contrarias parteis, & quicquid erit in quaque re quod probabile videri possit, eliciendum atque dicendum. Perdiscendum ius ciuile, cognoscẽdæ leges, percipienda omnis antiqui- 77
tas, senatoria consuetudo, disciplina reip. iura sociorum, fœdera, pactiones, causa imperii cognoscenda est: libandus est etiam ex omni genere vrbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia quæ sentiebam, quæ fortasse si quencũque patrẽfamiliâs arripuissetis ex aliquo circulo, eadẽ vobis percontantibus respondisset. Hæc cum Crassus dixisset, silentium est cõsecutum. Sed quãquam satis iis qui aderant, ad id quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quàm ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scæuola, Quid est Cotta, inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mẽtem venit, quod præterea à Crasso requiratis? Imo id mehercule, inquit, ipsum attendo: tantus enim cursus verborum fuit, & sic euolauit oratio, vt eius vim atque incitationem aspexerim, vestigia ingressúmque vix viderim, & tanquam in aliquam locupletẽ ac refertam domum venerim, non explicata veste, neque 78
proposito argento, neque tabulis & signis propalàm collocatis, sed his omnibus multis magnificísque rebus constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi diuitias ac ornamenta eius ingenii per quædam inuolucra atque integumenta prospexi: sed ea cum cõtemplari cuperem, vix aspiciendi potestas fuit: ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse ac vidisse. Quin tu igitur facis idẽ, inquit Scæuola, quod faceres si in aliquam domũ plenam ornamentorũ illam venisses? si ea seposita, vt dicis, essent, tuque valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum vt proferri iuberet, præsertim si esset familiaris: similiter nunc petes à Crasso, vt eam copiam ornamẽtorum suorum, quam constructam vno in loco quasi per transennam prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, & suo quidque loco collocet. Ego vero, inquit 79
Cotta, à te peto Scæuola: me enim & hunc Sulpitium impedit pudor ab homine omniũ grauissimo, qui genus huiusmodi disputationis semper cõtempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: sed tu hoc nobis da Scæuola & perfice, vt Crassus hæc, quæ coarctauit, & peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.

Ego mehercule, inquit Mutius, antea vestra magis hoc causa volebã, quàm mea. Neque enim tantopere hanc à Crasso disputationẽ desyderabã, quãtopere eius in causis oratione delector: nũc vero Crasse mea quoque etiam causa rogo, vt quoniã tantum habemus otii, quantum iandiu nobis non contigit, ne grauere exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione maiorem melioremque video, quam vehemẽter probo. Enimuero, inquit Crassus, mirari satis non queo etiam te hæc Scæuola desyderare, 80
quæ neque ego teneo, vti ii qui docent, neque sunt eius generis, vt si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. An tu, inquit ille, si de istis cõmunibus & peruagatis vix huic ætati audiẽdum putas, etiámne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti? de naturis hominũ, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes & incitantur & reprimuntur, de historia, de antiquitate, de administratione reip. denique de nostro ipso iure ciuili: hãc enim ego omnẽ scientiam & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse, in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram. Potes igitur, inquit Crassus (vt alia omittam innumerabilia & immensa, & ad ipsum tuum ius ciuile veniam) oratores putare eos, quos multas horas expectauit, cum in campum properaret, & ridens & stomachans Scæuola, cum Hypseus maxima vo- 81
ce plurimis verbis à M. Crasso Præt. contẽderet, vt ei, quem defendebat, causa cadere liceret: Cn. autem Octauius homo Consularis nõ minus longa oratione recusaret, ne aduersarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ iudicio atque omni molestia, stultitia aduersarii liberaretur. Ego vero istos, inquit (memini enim mihi narrare Mutium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarem. Atqui non

defuit illis patronis,inquit Craſſus,eloquentia,neque dicendi ratio aut copia,ſed iuris ci-
uilis prudentia:quòd alter plus lege agẽdo petebat,quàm quantũ lex in XII.tabulis per-
miſerat:quod cum impetraſſet,cauſa caderet:alter iniquum putabat plus ſecum agi,quàm
quod eſſet in actione : neque intelligebat,ſi ita eſſet actum,litem aduerſariũ perditurum.
82 Quid his paucis diebus?nónne nobis in tribunali Q.Pompeii Præt.vrbani familiaris no-
ſtri ſedentibus,homo ex numero diſertorũ poſtulabat,vt illi, vnde peteretur,vetus atque
vſitata exceptio daretur,cuius pecuniæ dies fuiſſet?quod petitoris cauſa comparatum eſſe
non intelligebat:vt ſi ille inficiator probaſſet iudici antè petitam eſſe pecuniã,quàm eſſet
cœpta deberi,petitor rurſus cum peteret,ne exceptione excluderetur,quòd ea res in iudi-
cium antea non veniſſet.Quid ergo hoc fieri turpius,aut dici poteſt,quàm eum,qui hanc
perſonam ſuſceperit,vt amicorum controuerſias cauſáſque tueatur,laborantibus ſuccur-
rat,ægris medeatur,afflictos excitet,hunc in minimis tenuiſſimíſque rebus ita labi,vt aliis
miſerandus,aliis irridendus eſſe videatur? Equidem propinquum noſtrum P.Craſſum il-
lum diuitem,& multis aliis in rebus elegantem hominẽ & ornatum,& præcipue in hoc
83 ferendum & laudandũ puto,quòd cum Scæuolæ frater eſſet,ſolitus eſt ei perſæpe dicere,
neque illum in iure ciuili ſatis illi arti facere poſſe,niſi dicendi copiam aſſumpſiſſet: quod
quidem hic, qui mecum COS. fuit, filius eius eſt conſecutus: neque ſe antè cauſas ami-
corũ tractare,atque agere cœpiſſe,quàm ius ciuile didiciſſet.Quid vero ille M.Cato?nón-
ne & eloquentia tanta fuit,quantã illa tempora, atque illa ætas in hac ciuitate ferre ma-
ximam potuit,& iuris ciuilis omnium peritiſſimus?Verecundius hac de re iandudum lo-
quor,quòd adeſt vir in dicẽdo ſummus,quem ego vnum oratorem maxime admiror:ſed
tamen idem hoc ſemper ius ciuile contempſit.Verum,quoniam ſententiæ atque opinio-
nis meæ voluiſtis eſſe participes,nihil occultabo,& quoad potero, vobis exponam quid
de quaque re ſentiam. Antonii incredibilis quædam & prope ſingularis, & diuina vis
84 ingenii,videtur etiam,ſi hac ſcientia iuris nudata ſit,poſſe facile cæteris armis prudentiæ
cauſas tueri atque defendere, quamobrem hic nobis ſit exceptus,cæteros vero non dubi-
tabo primũ inertiæ condemnare ſentẽtia mea,pòſt etiam impudentiæ. Nam volitare in
foro,hærere in iure,ac Præt.tribunalibus,iudicia priuata magnarũ rerum obire,in quibus
ſæpe nõ de facto,ſed de æquitate ac iure certetur: iactare ſe in cauſis Centumuiralibus,in
quibus vſucapionum,tutelarũ,gentilitatũ,agnationum,alluuionum,circunluuionum,ne-
xorum,mancipiorum,parietum,luminum,ſtillicidiorũ,teſtamentorum ruptorum aut ra-
torum, cæterarúmque rerum innumerabilium iura verſentur, cum omnino quid ſuum,
quid alienum,quare denique ciuis an peregrinus,ſeruus an liber quiſpiam ſit,ignoret,inſi
gnis eſt impudentiæ. Illa vero deridẽda arrogantia eſt, in minoribus nauigiis rudem eſſe
85 ſe confiteri, quinqueremes autem, aut etiam maiores gubernare didiciſſe. Tu mihi cum
in circulo decipiare aduerſarii ſtipulatiũcula,& cum obſignes tabellas clientis tui,quibus
id ſit ſcriptum,quo ille capiatur, ego tibi vllam cauſam maiorem cõmittendam putem?
citius hercule is,qui duorum ſcalmorum nauiculam in portu euerterit,in Euxino ponto
Argonautarum nauem gubernarit.Quid ſi ne paruæ quidem cauſæ ſunt,ſed ſæpe maxi-
mæ,in quibus certatur de iure ciuili: quod tandem os eſt illius patroni,qui ad eas cauſas
ſine vlla ſcientia iuris audet accedere?Quæ potuit igitur eſſe cauſa maior,quàm illius mi
litis? de cuius morte cum domum falſus ab exercitu nuntius veniſſet,& pater eius re cre-
dita teſtamentũ mutaſſet,& quem ei viſum eſſet,feciſſet hæredem,eſſétque ipſe mortuus,
res delata eſt ad Centumuiros,cum miles domũ reueniſſet, egiſſétque lege in hæreditatẽ
86 paternam,teſtamento exhæres filius. Nempe in ea cauſa quæſitum eſt de iure ciuili,poſ-
ſétne paternorũ bonorum exhæres eſſe filius, quem pater teſtamẽto neque hæredem,ne-
que exhæredem ſcripſiſſet nominatim. Quid qua de re inter Marcellos & Claudios pa-
tricios Centumuiri iudicarũt?cum Marcelli ab liberti filio ſtirpe,Claudii patricii eiuſdem
hominis hæreditatẽ,gente ad ſe rediiſſe dicerent,nónne in ea cauſa fuit oratoribus de to-
to ſtirpis ac gentilitatis iure dicẽdum?Quid quod item in Centũuirali iudicio certatũ eſſe
accepimus? qui Romam in exilium veniſſet, cui Romæ exulare ius eſſet, ſi ſe ad aliquem

quasi patronum applicuisset, intestatóque esset mortuus, nónne in ea causa ius applicatio-
nis obscurum sanè, & ignotum patefactum in iudicio atque illustratũ est à patrono? Quid
nuper cum ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrũ Antonium iudicio priuato causam
defenderem, nónne omnis nostra in iure versata defensio est? Cum enim Marius Crati- 87
dianus ædes Auratæ vendidisset, neque seruire quandam earum ædium partem in man-
cipii lege dixisset, defendebamus quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor
scisset, neque declarasset, præstare debere. Quo quidẽ in genere familiaris noster M. Buc-
culeius, homo neque meo iudicio stultus, & suo valde sapiens, & à iuris studio non abhor
rens, simili in re quodam modo nuper errauit. Nam cum ædes L. Fufio venderet, in man
cipio lumina vti tum essent, ita recepit. Fufius autem simulatque ædificari cœptum est in
quadam parte vrbis, quæ modo ex illis ædibus cõspici posset, egit statim cum Bucculeio,
quòd cuicunque particulæ cæli officeretur, ita quamuis esset procul, mutata lumina puta-
bat. Quid vero clarissima M. Curii causa, & M. Coponii nuper apud Cẽtumuiros, quo cõ-
cursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scæuola æqualis, & Collega meus, 88
homo omnium & disciplina iuris ciuilis eruditissimus, & ingenio prudentiáque acutissi-
mus, & oratione maxime limatus atque subtilis, atque, vt ego soleo dicere, iuris peritorũ
eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorũ iura defenderet,
negarétque nisi posthumus & natus, & antequã in suam tutelam venisset, mortuus esset,
hæredem eum esse posse, qui esset secũdum posthumũ & natum & mortuum hæres insti-
tutus: ego autem defenderem hac eum mente fuisse, qui testamẽtum fecisset, vt si filius nõ
esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset hæres. Num destitit vterque nostrũ in ea cau-
sa, in authoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est in medio iure ciuili
versari? Omitto iam plura exempla causarum amplissimarũ, quæ sunt innumerabilia: ca-
pitis nostri sæpe potest accidere vt causæ versentur in iure. Etenim si C. Mancinum no- 89
bilissimum atque optimũ virum ac Consularem, cum propter inuidiam Numantini fœ-
deris Paterpatratus ex S.C. Numantinis dedidisset, eúmque illi nõ recepissent, posteáque
Mancinus domum reuenisset, neque in Senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. filius
Trib. pl. de Senatu iussit educi, quòd eum ciuem negaret esse: quia memoria sic esset pro-
ditum, quem pater suus aut populus vendidisset, aut Paterpatratus dedidisset, ei nullum
esse postliminium. Quam possumus reperire ex omnibus rebus ciuilibus causam conten-
tionémque maiorem, quàm de ordine, de ciuitate, de libertate, de capite hominis Consu-
laris, præsertim cum hæc non in crimine aliquo, quod ille possit inficiari, sed in ciuili iure
consisteret? Similique in genere inferiore ordine, siquis apud nos seruisset ex populo fœ-
derato, seséque liberasset, ac postea domũ reuenisset, quæsitum est apud maiores nostros, 90
num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc ciuitatẽ. Quid de libertate, quo iu-
dicium grauius esse nullum potest: nónne ex iure ciuili potest esse contentio? cum quæri-
tur, is, qui domini voluntate census sit, si modo sit conditũ lustrũ, sitne liber. Quid quod
vsu memoria patrum venit, vt paterfamiliâs, qui ex Hispania Romam venisset, cum vxo-
rem prægnantẽ in prouincia reliquisset, Romǽque alteram duxisset, neque nũtium priori
remisisset, mortuúsque esset intestato, & ex vtraque filius natus esset, mediocrísne res in
controuersiã adducta est? cum quæreretur de duobus ciuium capitibus, & de puero, qui ex
posteriore natus erat, & de eius matre: quæ si iudicaretur, certis quibusdam verbis nõ no-
uis nuptiis fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur &
horum similia iura suæ ciuitatis ignorantem, erectum & celsum alacri, & prompto ore ac 91
vultu huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterua toto foro, præsidium clien-
tibus atque opem amicis, & propè cunctis ciuibus lucem ingenii & consilii sui porrigentẽ
atque tendentem, nónne in primis flagitiosum putandum est? Et quoniã de impudentia
dixi, castigemus etiam segnitiem hominũ atque inertiam. Nam si esset ista cognitio iu-
ris magna ac difficilis, tamen vtilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum di-
scendi laborem impellere. Sed ô dii immortales, non dicerem hoc audiente Scæuola, nisi
ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionẽ videri. Quod quidem certis de

causis à plerisque aliter existimatur: primũ quia veteres illi, qui huic sciẽtiæ præfuerũt, obti
nendæ atque augẽdæ potẽtiæ suæ causa peruulgari artem suam noluerũt: deinde postea-
quàm est editũ, expositis à Cn. Flauio primũ actionibus, nulli fuerũt, qui illa artificiose di-
92 gesta generatim cõponerent: nihil est enim quod ad artẽ redigi possit, nisi ille prius, qui il
la tenet, quorũ artẽ instituere vult, habeat illam scientiã, vt ex iis rebus, quarũ ars nondum
sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breuiter voluerim dicere, dictum à me esse paulo
obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius. Omnia ferè, quæ sunt cõclusa nunc ar-
tibus, dispersa & dissipata quondam fuerũt, vt in musicis numeri & voces & modi. In geo
metria lineamenta, formæ, interualla, magnitudines. In astrologia, cæli conuersio, ortus,
obitus, motúsque syderum. In grãmaticis poëtarum pertractatio, historiarũ cognitio, ver-
borum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi,
excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus & diffusa late
videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod si-
93 bi totũ philosophi assumũt, quæ rem dissolutã diuulsámque cõglutinaret, & ratione qua-
dam constringeret. Sit ergo in iure ciuili finis hic, legitimæ atque vsitatæ in rebus caussís-
que ciuiũ æqualitatis conseruatio. Tum sunt notanda genera, & ad certũ numerũ paucita-
témque reuocãda. Genus autẽ est id, quod sui similes cõmunione quadã, specie autẽ dif-
ferentes, duas aut plures cõplectitur partes. Partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus
emanant, subiiciuntur: omniáque, quæ sunt vel generũ, vel partium nomina, definitioni-
bus, quã vim habeant, est exprimẽdum. Est enim definitio earũ rerũ, quæ sunt eius rei pro-
priæ, quam definire volumus, breuis & circunscripta quædã explicatio. Hisce ego rebus
exempla adiungerẽ, nisi apud quos hæc haberetur oratio, cernerem: nunc cõplectar quod
proposui breui. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iandiu cogito, aut alius quispiam,
94 aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, vt primum omne ius ciuile in genera di-
gerat, quæ perpauca sunt: deinde eorum generũ quasi quædam mẽbra dispertiat, tum pro-
priam cuiusque vim definitione declaret, perfectã artem iuris ciuilis habebitis, magis ma-
gnam atque vberem, quàm difficilem & obscuram. Atque interea tamen dum hæc, quæ
dispersa sunt, coguntur, vel passim, licet carpentem & colligentem vndique, repleri iusta
iuris ciuilis scientia. Nónne videtis Equitem Romanũ hominẽ acutissimo omnium ingẽ
nio, sed minime cæteris artibus eruditum C. Aculeonem, qui mecum viuit, sempérque vi-
xit, ita tenere ius ciuile, vt cum ab hoc discesseris, nemo de iis, qui peritissimi sunt, antepo
natur? Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in vsu quotidiano, in congressione
hominũ atque in foro; neque ita multis literis, aut voluminibus magnis continentur: ea-
95 dem enim sunt elata primũ à pluribus, deinde paucis cõmutatis verbis etiam ab iisdem
scriptoribus scripta sunt sæpius. Accedit verò quo facilius percipi cognoscíque ius ciuile
possit (quod minime plerique arbitrantur) mira quædam in cognoscẽdo suauitas & dele
ctatio. Nam siquẽ aliena studia delectant, plurima est, & in omni iure ciuili, & in pontifi-
cum libris, & in XII. tabulis antiquitatis effigies, quòd & verborũ prisca vetustas cogno-
scitur, & actionum genera quædam maiorũ consuetudinẽ vitámque declarant. Siue quis
ciuilem scientiam contẽpletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cu-
iusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus ac
partibus, XII. tabulis contineri videbitis. Siue quem ista præpotens & gloriosa philoso-
phia delectat, dicam audacius, hosce habet fontes omniũ disputationum suarum, qui iu-
96 re ciuili & legibus continentur: ex his enim & dignitatẽ maxime expetendam videmus,
cum verus, iustus, atque honestus labor honoribus, præmiis atque splẽdore decoratur; vi-
tia autẽ hominũ atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exiliis, morte mul
ctantur: & docemur nõ infinitis, cõcertationúmque plenis disputationibus, sed authoritate
nutúque legũ domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis
mẽtes, oculos, manus abstinere. Fremant omnes licet, dicã quod sentio, bibliothecas me-
hercule omnium philosophorũ vnus mihi videtur XII. tabularũ libellus, siquis legum
fontes & capita viderit, & authoritatis põdere, & vtilitatis vbertate superare. Ac si nos id,

quod maxime debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, vt Itha-
cam illam in asperrimis saxulis tanquam nidulum affixam, sapientissimus vir immorta-
litati anteponeret, quo amore tandē inflammari esse debemus in eiusmodi patriam, quæ 97
vna in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis: Cuius primum nobis mens,
mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omniū nostrum, vel quia tanta
sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quāta fuit in his tātis opibus imperii cō-
parandis. Percipietis etiā illam ex cognitione iuris lætitiam & voluptatem, quòd quātum
præstiterint nostri maiores prudentia cæteris gētibus, tum facillime intelligetis, si cum il-
lorum Lycurgo, & Dracone, & Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est
enim quàm sit omne ius ciuile præter hoc nostrū inconditum ac penè ridiculum, de quo
multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominū nostrorū prudentiam cæte-
ris hominibus, & maxime Græcis antepono. His ego de causis dixerā Scæuola, iis qui per-
fecti oratores esse vellent, iuris ciuilis cognitionem esse necessariam. Iam vero ipsa per sese 98
quantum afferat iis, qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque vt apud
Græcos infimi homines mercedula adducti ministros se præbent in iudiciis oratoribus, ii
qui apud illos πραγματικοὶ vocantur: sic in nostra ciuitate cōtrà amplissimus quisque & cla
rissimus vir, vt ille, qui propter hāc iuris ciuilis scientiā sic appellatus à summo poeta est,
Egregie cordatus homo Catus AElius Sextus: Multíque præterea, qui cum ingenio sibi
authore dignitatē reperissent, perfecerunt vt in respondendo iure authoritate plus etiam,
quàm ipso ingenio valerent. Senectuti vero celebrādæ & ornandæ quod honestius potest
esse perfugium, quàm iuris interpretatio? Equidē mihi hoc subsidium iam inde ab adole-
scentia comparaui, nō solum ad causarū vsum forēsem, sed etiā ad decus atque ornamē-
tum senectutis, vt cū me vires (quod ferè iam tēpus aduentat) deficere cœpissent, ista ab so 99
litudine domū meā vindicarē. Quid est enim præclarius, quàm honoribus, & reip. mune
ribus perfunctū senem posse suo iure dicere, id quod apud Enniū dicat ille Pythius Apol-
lo, se esse eum, vnde sibi, si non populi, & reges, at omnes sui ciues consilium expetant:
Suarum rerum incerti, quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotésque cōsili
Dimitto, vt ne res temere tractent turbidas. Est enim sine dubio domus iuriscōsulti to-
tius oraculū ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutii ianua & vestibulum, quod in eius infir-
missima valetudine, affectáque iam ætate, maxima quotidie frequentia ciuiū ac summorū
hominū splendore celebratur. Iam vero illa nō longam orationē desyderant, quàobrem
existimem publica quoque iura quæ sunt propria ciuitatis atque imperii, tum monimēta
rerum gestarū, & vetustatis exēpla oratori nota esse debere. Nam vt in rerū priuatarū causis 100
atque iudiciis depromēda sæpe oratio est ex iure ciuili, & idcirco, vt antè diximus, oratori
iuris ciuilis scientia necessaria est: sic in causis publicis iudiciorū, concionū, senatus, omnis
hæc & antiquitatis memoria, & publici iuris authoritas, & regēdæ reip. ratio ac sciētia tan-
quā aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in rep. subiecta esse debet. Nō enim cau-
sidicū nescio quē, neque proclamatorē, aut rabulam hoc sermone nostro cōquirimus, sed
eum virū, qui primū sit eius artis antistes, cuius cū ipsa natura magnā homini facultatem
daret, tamen esse deus putatur, vt & ipsum quod erat hominis propriū, nō partū per nos,
sed diuinitus ad nos delatum videretur: deinde qui possit nō tam caduceo, quàm nomine
oratoris ornatus incolumis vel inter hostiū tela versari: tum qui scelus fraudémque nocē-
tis possit dicēdo subiicere odio ciuium, suppliciόque constringere: idémque ingenii præsi- 101
dio innocentiā, iudiciorū pœna liberare: idémque languētem labētémque populū aut ad
decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bo-
nos mitigare: qui denique quencunque in animis hominū motum res & causa postulet,
eum dicēdo vel excitare possit vel sedare. Hanc vim siquis existimat aut ab iis, qui de di
cendi ratione scripserunt, expositam esse, aut à me posse exponi tam breui, vehemēter er-
rat: neque solum inscientiam meā, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equi-
dem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, vnde hauriretis, atque itinera ipsa ita putaui esse

demonstranda:nõ vt ipse dux essem,quod & infinitũ est, & nõ necessariũ,sed vt cõmon-
strarem tantũ viam,& vt fieri solet,digitum ad fontes intẽderem. Mihi vero,inquit Mu
102 tius,satis supérque abs te videtur istorum studiis,si modo sunt studiosi,esse factum : nam
vt Socratem illum solitũ aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, siquis satis esset cõcitatus
cohortatione sua ad studium cognoscendæ percipiendǽque virtutis:quibus enim id per-
suasum esset,vt nihil mallent se esse,quàm bonos viros,iis reliquã facilem esse doctrinã:
sic ego intelligo,si in hæc,quæ patefecit oratione sua Crassus,intrare volueritis,facillime
vos ad ea,quæ cupitis,peruenturos ab hoc aditu ianuáque patefacta. Nobis vero,inquit
Sulpitius,ista sunt pergrata,pérque iucunda:sed pauca etiam requirimus,in primísque ea,
quæ valde breuiter à te Crasse de ipsa arte percursa sunt,cum illa te & nõ contemnere,&
didicisse cõfiterere:ea si paulo latius dixeris,expleris omnẽ expectationẽ diuturni desyde-
rii nostri.Nam nunc quibns studendum rebus esset,accepimus,quod ipsum est tamẽ ma-
103 gnum,sed vias earũ rerum rationémque cupimus cognoscere. Quid si,inquit Crassus,
quoniam ego quo facilius vos apud me tenerem,vestræ potius obsecutus sum voluntati,
quàm aut consuetudini,aut naturæ meæ,petimus ab Antonio,vt ea quæ continet,neque
adhuc protulit,ex quibus vnum libellum sibi excidisse iandudum questus est,explicet no
bis,& illa dicẽdi mysteria enuntiet. Vt videtur, inquit Sulpitius. nã Antonio dicẽte etiã
quid tu intelligas sentiemus. Peto igitur,inquit Crassus,à te, qnoniam id nobis Antoni
hominibus id ætatis oneris ab horum adolescentiũ studiis imponitur,vt exponas quid iis
de rebus,quas à te quæri vides,sentias. Deprehẽsum equidem me,inquit Antonius,pla-
nè video atque sentio,nõ solum quòd ea requiruntur à me,quorũ sum ignarus atque in-
solens,sed quia quod in causis valde fugere soleo,ne tibi Crasse succedam,id me nũc isti
104 vitare non sinunt.Verum hoc ingrediar ad ea,quæ vultis,audacius,quòd idem mihi spe-
ro vsu esse venturum in hac disputatione,quod in dicẽdo solet,vt nulla expectetur orna-
ta oratio:neque enim sum de arte dicturus,quam nunquã didici,sed de mea consuetudi-
ne,ipsáque illa,quæ in commẽtarium meũ retuli,sunt eiusmodi,nõ aliqua mihi doctrina
tradita,sed in rerum vsu,causísque tractata:quæ si vobis hominibus erudirissimis nõ pro-
babuntur,vestram iniquitatẽ accusatote,qui ex me ea quæsieritis,quæ ego nescirem:meã
facilitatem laudatote,cum vobis nõ meo iudicio,sed vestro studio inductus non grauate
respondero. Tum Crassus,Perge modo,inquit,Antoni:nullum est enim periculum ne
quid tu eloquare,nisi ita prudẽter,vt neminem nostrum pœniteat ad hunc te sermonem
impulisse. Ego vero,inquit,pergam,& id faciam quod in principio fieri in omnibus dis-
putationibus oportere censeo:vt quid illud sit, de quo disputetur,explanetur, ne vagari
105 & errare cogatur oratio,si ii,qui inter se dissenserint,non idem esse illud,de quo agitur,
intelligent. Nam si forte quæreretur,quæ esset ars Imperatoris,constituendum putarem
principio,quis esset Imperator:qui cum esset cõstitutus administrator quidẽ belli gerẽdi,
tum adiungeremus de exercitu,de castris,de agminibus,de signorũ collationibns,de op-
pidorum oppugnationibus,de cõmeatu,de insidiis faciendis atque vitãdis,de reliquis re-
bus,quæ essent propriæ belli administrandi:quarũ qui essent animo & scientia compotes,
eos esse Imperatores dicerem,vterérque exemplis Africanorum & Maximorum,Epami-
nondam atque Annibalem,atque eius generis homines nominarem.Sin autem quærere-
mus,quis esset is,qui ad remp.moderandam vsum & scientiam,& studium suum contu-
lisset,definirem hoc modo:Qui quibus rebus vtilitas reip.pararetur augeretúrque teneret,
106 iísque vteretur,hunc reip.rectorẽ & consilii publici authorẽ esse habendum,prædicarém-
que P.Lentulum principem illum,& Tyberium Gracchum patrem,& Q.Metellum,& P.
Africanum, & C.Lælium,& innumerabiles alios cum ex nostra ciuitate,tum ex cæteris.
Sin autem quæreretur, quisnam iurisconsultus verè nominaretur, eum dicerem, qui le-
gum & consuetudinis eius,qua priuati in ciuitate vterentur, & ad respondendum, & ad
agendum, & ad cauendum peritus esset : & ex eo genere Sex.AElium,M.Manilium,P.
Mutium nominarem.Atque vt iam ad leuiora artium studia veniam,si musicus,si grã-
maticus, si poeta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur,

& quo nõ amplius ab quoque ſit poſtulandum. Philoſophi denique ipſius,qui de ſua vi
ac ſapiẽtia vnus omnia penè profitetur,eſt tamẽ quædam deſcriptio,vt is,qui ſtudeat om-
nium rerum diuinarũ atque humanarũ vim,naturam, cauſáſque noſſe,& omnẽ bene vi- 107
uendi rationem tenere & perſequi,nomine hoc appelletur. Oratorem autẽ,quoniã de eo
quærimus,equidem nõ facio eundem quẽ Craſſus,qui mihi viſus eſt omnẽ omniũ rerum,
atque artium ſcientiã cõprehendere vno oratoris officio ac nomine:atque eum puto eſſe,
qui & verbis ad audiendum iucundis,& ſentẽtiis ad probãdum accõmodatis vti poſſit in
cauſis forenſibus atque cõmunibus:hunc ego appello oratorem,eúmque eſſe præterea in-
ſtructum voce & actione & lepore quodã volo. Craſſus vero mihi noſter viſus eſt orato-
ris facultatẽ non illius artis terminis,ſed ingenii ſui finibus immẽſis penè deſcribere:nam
& ciuitatum regendarum oratoti gubernacula ſententia ſua tradidit,in quo per mihi mi-
rum viſum eſt Scæuola te hoc illi concedere,cũ ſæpiſſime tibi ſenatus breuiter impolitẽ-
que dicenti maximis ſit de rebus aſſenſus.M.vero Scaurus,quem non longe ruri apud ſe 108
eſſe audio,vir regendæ reip.ſcientiſſimus,ſi audierit hanc authoritatem grauitatis & con-
ſilii ſui vindicari à te Craſſe, quòd eam oratotis propriam eſſe dicas, iam credo huc ve-
niat,& hanc loquacitatem noſtram vultu ipſo aſpectúque conterreat: qui quanquam eſt
in dicendo minime contemnendus,prudentia tamen rerum magnarum magis quàm di-
cendi arte nititur. Neque vero ſiquis vtrũque poteſt,aut ille conſilii publici author ac Se-
nator bonus,ob eam ipſam cauſam orator eſt:aut hic diſertus,aut eloquens ſi eſt idem in
procuratione ciuitatis egregius,aliquam ſcientiam dicendi copia eſt conſecutus. multum
inter ſe diſtant iſtæ facultates,longéque ſunt diuerſæ atque ſeiunctæ,neque eadem ratio-
ne ac via M.Cato,P.Africanus,Q.Metellus,C.Lælius,qui omnes eloquentes fuerunt,ora-
tionem ſuam & reip.dignitatẽ exornabant: neque enim eſt interdictũ aut à rerum natu- 109
ra,aut à lege aliqua atque more, vt ſingulis hominibus ne amplius quàm ſingulas artes
noſſe liceat.Quare nõ etſi eloquẽtiſſimus Athenis Pericles,idémque in ea ciuitate pluri-
mos annos princeps conſilii publici fuit, idcirco eiuſdẽ hominis atque artis vtraque facul
tas exiſtimãda eſt:nec ſi P.Craſſus idem fuit eloquens,& iutis peritus,ob eam cauſam in-
eſt in facultate dicẽdi iutis ciuilis ſcientia.nam ſi quiſque vt in aliqua arte & facultate ex-
cellens,aliam quoque artem ſibi aſſumpſerit,is perficiet vt quod præterea ſciet,id eius in
quo excellet pars quædam eſſe videatur. Licet iſta ratione dicamus,pila bene,& duode-
cim ſcrupis ludere proprium eſſe iuris ciuilis,quoniam vtrunque eorum P.Mutius optime
fecerit: eadémque ratione dicãtur,& quos φυσικοὺς Græci nominant,iidem poëtæ,quoniam
Empedocles phyſicus egregium poëma fecerit:at hoc ne philoſophi quidem ipſi,qui om
nia ſicut propria ſua eſſe,atque à ſe poſſideri volunt,dicere audent,geometriam aut mu- 110
ſicam philoſophi eſſe,quia Platonem omnes in illis artibus præſtantiſſimũ fuiſſe fatean-
tur.Ac ſi iam placet omnes artes oratori ſubiungere,tolerabilius eſt ſic potius dicere : vt
quoniam dicendi facultas non debeat eſſe ieiuna atque nuda,ſed aſperſa atque diſtincta
multarum rerum iucunda quadam varietate, ſit boni oratoris multa auribus accepiſſe,
multa vidiſſe,multa animo & cogitatione,multa etiam legendo percurriſſe ; neque ea vt
ſua poſſediſſe,ſed vt aliena libaſſe. Fateor enim callidum quendam hunc, & nulla in re
tyronem ac rudem,nec peregrinum atque hoſpitem in agendo eſſe debere. Neque vero
iſtis tragœdiis tuis,quibus vti philoſophi maxime ſolent,Craſſe,perturbor,quòd ita dixi-
ſti neminem poſſe eorum mentes,qui audirent,aut inflammare dicendo,aut inflamma-
tas reſtinguere,cum eo maxime vis oratoris magnitudóque cernatur,niſi qui rerum om- 111
nium naturam,mores hominũ atque rationes penitus perſpexerit:in quo philoſophia ſit
oratori neceſſario percipiẽda: quo in ſtudio hominũ quoq; ingenioſiſſimorũ otioſiſſimo-
rúmque totas ætates videmus eſſe cõtritas:quorũ ego copiam magnitudinémque cogni-
tionis atque artis non modo nõ contemno,ſed etiam vehementer admiror:nobis tamẽ
qui in hoc populo foróque verſamur,ſatis eſt ea de moribus hominum & ſcire,& dicere,
quæ non abhorrent ab hominũ moribus.Quis enim vnquam orator magnus & grauis,
cum iratum aduerſario iudicẽ facere vellet,hæſitauit ob eam cauſam,quòd neſciret quid

esset iracundia,feruórne mentis,an cupiditas puniendi doloris?Quis cum cæteros animo-
rum motus aut iudicibus,aut populo dicendo miscere atque agitare vellet,ea dixit,quæ à
112 philosophis dici solent?qui partim omnino motus negant in animis vllos esse debere,
quísque eos in iudicum mentibus concitent,scelus eos nefarium facere:partim qui tole-
rabiliores volunt esse,& ad veritatem vitæ propius accedere,per mediocres ac potius le-
ues motus debere esse dicunt.Orator autem omnia hæc,quæ putantur in communi vitæ
consuetudine mala ac molesta & fugienda,multo maiora & acerbiora verbis facit:itém-
que ea,quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur,dicendo amplificat atque ornat:
neque vult ita sapiens inter stultos videri,vti qui audiant,aut illum ineptum,aut græcu-
lum putent:aut etiam si valde probent ingenium,oratoris sapientiam admirentur,se esse
stultos moleste ferant:sed ita peragrat per animos hominũ,ita sensus mentésque pertra-
ctat,vt non desyderet philosophorũ descriptiones,neque exquirat oratione,summũ illud
bonum in animóne sit,an in corpore:virtute an voluptate definiatur:an hæc inter se iun-
113 gi copularíque possint:an vero vt quibusdam visum,nihil certum sciri,nihil planè cogno
sci & percipi possit: quarum rerum fateor magnam multiplicémque esse disciplinam,&
multas,copiosas,variásque rationes. Sed aliud quiddam,longe aliud Crasse quærimus,a-
cuto homine nobis opus est,& natura,vsúque callido,qui sagaciter peruestiget,quid sui
ciues,iíque homines,quibus aliquid dicendo persuadere velit,cogitent,sentiant,opinen-
tur,expectent.Teneat oportet venas cuiusque generis,ætatis,ordinis,& eorum,apud quos
aliquid aget,aut erit acturus,mentes sensúsque degustet.Philosophorum autem libros re-
seruet sibi ad huiuscemodi Tusculani requiem atque otium,ne siquando ei dicendum
erit de iustitia & fide,mutuetur à Platone,qui,cum hæc exprimenda verbis arbitraretur,
nouam quandam finxit in libris ciuitatem:vsque eo illa quæ dicenda de iustitia putabat,
114 à vitæ consuetudine,& à ciuitatum moribus abhorrebant.Quòd si ea probarentur in po-
pulis atque in ciuitatibus,quis tibi Crasse concessisset clarissimo viro & amplissimo prin-
cipi ciuitatis,vt illa diceres in maxima concione tuorum ciuium,quæ dixisti?Eripite nos
ex miseriis,eripite nos ex faucibus eorum,quorũ crudelitas nostro sanguine nõ potest ex-
pleri: nolite sinere nos cuiquam seruire,nisi vobis vniuersis,quibus & possumus & debe-
mus. Omitto miserias,in quibus,vt illi aiunt,vir fortis esse non potest: omitto fauces,ex
quibus te eripi vis,ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus,quod sapienti negant acci-
dere posse:seruire vero non modo te,sed vniuersum senatum,cuius tum causam agebas,
ausus es dicere? Potéstne virtus Crasse seruire istis authoribus,quorum tu præcepta ora-
toris facultate complecteris? quæ & semper & sola libera est,quæque etiam,si corpora ca-
115 pta sint armis,aut constricta vinculis,tamen suum ius,atque omnium rerum impunitam
libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti,non modo senatum seruire posse populo,
sed etiã debere,quis hoc philosophus tam mollis,tam languidus,tam eneruatus,tam om
nia ad voluptatem corporis dolorémque referens probare posset?Senatum seruire popu-
lo,cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradi-
disset?Itaque hæc cum à te diuinitus ego dicta arbitrarer,P.Rutilius Rufus,homo doctus
& philosophiæ deditus,non tantum parum cõmode,sed etiam turpiter & flagitiose dicta
esse dicebat. Idem Q.Seruium Galbam,quem hominem probe nosse & cõmeminisse se
aiebat,pergrauiter reprehendere solebat,quòd is L.Scribonio quæstionem in eum feren-
te populi misericordiã concitasset,cum M.Cato Galbæ grauis atque acer inimicus aspere
116 apud Po.Ro.& vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus suis exposuit
ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius,quòd is C.Sulpitii Galli propinqui sui Q.
pupillum filium ipse penè in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione
& memoria fletum populo moueret, & duos filios suos paruos tutelæ populi commen-
dasset,ac se tanquam in procinctu testamẽtum faceret,sine libra atque tabulis Po.Ro.tu-
torem instituere dixisset illorũ orbitati.Itaque cum & inuidia & odio populi tum Galba
premeretur,his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat:quod item apud Catonem scri-
ptum esse video,nisi pueris & lachrymis vsus esset,pœnas eum daturũ fuisse.Hæc Rutilius

valde vituperabat,& huic humilitati dicebat vel exilium fuisse,vel mortem anteponen-
dam. Neque vero hoc solum dixit,sed ipse & sensit & fecit:nam cum esset ille vir exem-
plum,vt scis,innocentiæ:cúmque illo nemo neque integrior esset in ciuitate,neque san- 117
ctior,non modo supplex iudicibus esse noluit,sed ne ornatius quidē aut liberius causam
dici suam,quàm simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium diser-
tissimo adolescenti sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mu-
tius more suo,nullo apparatu,pure & dilucide. Quòd si tu tunc Crasse dixisses,qui subsi-
dium oratori ex illis disputationibus,quibus philosophi vtūtur,ad dicendi copiam peten-
dum esse paulo antè dicebas,& si tibi pro P. Rutilio nō philosophorū more,sed tuo licuis-
set dicere,quāuis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt,pestiferi ciues suppliciōque digni,ta-
men omnē eorū importunitatē ex intimis mentibus euellisset vis orationis tuæ: nunc ta-
lis vir amissus est,dum causa ita dicitur,vt si in illa commētitia Platonis ciuitate res age-
retur:nemo ingemuit,nemo inclamauit patronorū,nihil cuiquam doluit,nemo est que-
stus,nemo remp. implorauit,nemo supplicauit. Quid multa?pedem nemo in illo iudicio 118
supplosit,credo ne Stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus & Consularis ve-
terem illum Socratem,qui,quum omnium sapientissimus esset,sanctissiméque vixisset,ita
in iudicio capitis pro se ipse dixit,vt non supplex,aut reus,sed vt magister,aut dominus
videretur esse iudicum:quinetiam quum ei scriptam orationē disertissimus orator Lysias
attulisset,quā,si ei videretur,edisceret,vt ea pro se in iudicio vteretur,non inuitus legit,&
cōmode scriptam esse dixit:sed,inquit,vt si mihi calceos Sicyonios attulisses,non vterer,
quamuis essent habiles & apti ad pedem,quia nō essent viriles:sic illam orationē disertam
sibi & oratoriam videri,fortem & virilem non videri. Ergo ille quoque sic damnatus est:
neque solum primis sententiis,quibus tantum statuebant iudices,damnarent an absolue-
rent,sed etiam illis,quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damna- 119
to,si fraus capitalis non esset,quasi pœnæ æstimatio:ex sententia,cum iudicibus daretur,
interrogabatur reus,quam quasi æstimationē commeruisse se maxime confiteretur:quod
cum interrogatus Socrates esset,respondit sese meruisse,vt amplissimis honoribus & præ-
miis decoraretur,& vt ei victus quotidianus in Prytaneo publice præberetur, qui honos
apud Græcos maximus haberetur. Cuius responso sic iudices exarserunt,vt capitis ho-
minem innocentissimū condemnarent: qui quidem si absolutus esset (quod mehercule
etiam si nihil ad nos pertinet,tamen propter eius ingenii magnitudinē vellem) quonam
modo istos philosophos ferre possemus,qui nunc,cum ille damnatus est,nullam aliam ob
culpam,nisi propter dicendi inscitiam,tamen à se oportere dicunt peti præcepta dicendi.
Quibuscum ego non pugno,vtrum sit melius aut verius: tantum dico & aliud illud esse 120
atque hoc,& hoc sine illo summū esse posse. Nam quòd ius ciuile Crasse tam vehemēter
amplexus es,video quid egeris:tum quum dicebas videbam. Primum Scæuolæ te dedidi-
sti,quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suauitate debemus:cuius artem cum
indotatam esse atque incomitatam & incomptā videres,verborum eam dote locupleta-
sti & ornasti. Deinde quòd in ea tu plus operæ laborísque consumpseras,cum eius studii
tibi & hortator & magister esset domi,veritus es,nisi istam artem oratione exaggerasses,
ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno:sit sanè tāta quantam tu
illam esse vis:etenim sine cōtrouersia & magna est,& late patet,& ad multos pertinet,&
summo in honore semper fuit,& clarissimi ciues ei studio & semper præfuerunt,& etiam
hodie præsunt:sed vide Crasse ne dum nouo & alieno ornatu velis ornare iuris ciuilis sci- 121
entiam,suo quoque eam concesso & tradito spolies atque denudes. Nam si ita diceres,qui
iurisconsultus esset,esse eum oratorem,itémque qui esset orator,iuris ciuilis eundem esse
consultum,præclaras duas artes constitueres,atque inter se pares,& eiusdem socias digni-
tatis:nūc verò iurisconsultū sine hac eloquentia,de qua quærimus,fateris esse posse,fuissé-
que plurimos:oratorē negas,nisi illam scientiā assumpserit,esse posse:ita & tibi iuriscōsul-
tus ipse per se nihil,nisi leguleius quidā cautus & acutus,præco actionum,cantor formu-
larum,auceps syllabarū. Sed quia sæpe vtitur orator subsidio iuris in causis,idcirco istam

iuris ſcientiam eloquentiæ tanquam ancillulam, pediſſeqnámque adiunxiſti. Quòd vero
impudentiam admiratus es eorum patronorũ,qui aut cum parua neſcirent,magna profi-
112 terentur,aut ea,quæ maxima eſſent in iure ciuili,tractare auderent in cauſis,cum ea neſci-
rẽt,nunquámque didiciſſent,vtriuſque rei facilis eſt & prompta defenſio.Nã neque illud
eſt mirãdum,qui quibus verbis coemptio fiat,neſciat,eundẽ eius mulieris,quæ coemptio-
nem fecerit,cauſam poſſe defendere.Nec ſi parui nauigii & magni eadẽ eſt in gubernãdo
ſcientia,idcirco qui quibus verbis herciſceri oporteat,neſciat,idem herciſcundæ familiæ
cauſam agere non poſſit.Nam quòd maximas Centumuirales cauſas in iure poſitas pro-
tuliſti,quæ tandem earũ cauſa fuit,quæ ab homine eloquenti iuris imperito nõ ornatiſſi-
me potuerit dici?quibus quidẽ in cauſis omnibus,ſicut in ipſa M.Curii,quæ abs te nuper
eſt dicta,& in C.Hoſtilii Mancini controuerſia,atque in eo puero,qui ex altera natus erat
vxore,nõ remiſſo nuntio ſuperiori,fuit inter peritiſſimos homines ſumma de iure diſſen-
ſio.Quæro igitur quid adiuuerit oratorẽ in his cauſis iuris ſcientia, cum hic iuriſcõſultus
113 ſuperior fuerit diſceſſurus,qui eſſet nõ ſuo artificio,ſed alieno,hoc eſt nõ iuris ſcientia,ſed
eloquentia ſuſtẽtatus.Equidẽ hoc ſæpe audiui,cum AEdilitatẽ P.Craſſus peteret,eúmque
maior natu,etiã Conſulatis,Seruius Galba aſſectaretur,quòd Craſſi filiam C.filio ſuo de-
ſpondiſſet,acceſſiſſe ad Craſſum cõſulendi cauſa quẽdam ruſticanũ,qui cum Craſſum ſe-
duxiſſet,atque ad eum retuliſſet,reſponſúmque ab eo verũ magis,quàm ad ſuam rem ac-
commodatũ abſtuliſſet,vt eum triſtẽ Galba vidit,nomine appellauit,quæſiuítque qua de
re ad Craſſum retuliſſet:ex quo vt audiuit,cõmotúmque vt vidit hominẽ,Suſpẽſo,inquit,
animo & occupato, Craſſum tibi reſpondiſſe video: deinde ipſum Craſſum manu prehẽ-
dit, Et heus tu,inquit,quid tibi in mẽtem venit ita reſpondere? Tum ille fidenter homo
114 peritiſſimus cõfirmare,ita ſe rem habere vt reſpõdiſſet,nec dubium eſſe poſſe.Galba autẽ
alludens varie & copioſe multas ſimilitudines afferre,multáque pro æquitate contra ius
dicere:atque illum cũ differendo par eſſe nõ poſſet,quanquã fuit Craſſus in numero diſer-
torum,ſed par Galbæ nullo modo,ad authores confugiſſe,& id quod ipſe diceret,& in P.
Mutii fratris ſui libris,& in Sex.AElii cõmentariis ſcriptũ protuliſſe,ac tamen conceſſiſſe
Galbæ diſputationẽ ſibi probabilem,& propè veram videri.Attamẽ quæ cauſæ ſunt eiuſ-
modi,vt de earum iure dubium eſſe nõ poſſit,omnino in iudiciũ vocari nõ ſolent. Num
quis eo teſtamẽto,quod paterfamiliâs antè fecit,quàm ei filius natus eſt,hæreditatẽ petit?
nemo:quia conſtat agnaſcendo rumpi teſtamentũ.ergo in hoc genere iuris iudicia nulla
ſunt.Licet igitur impune oratori omnẽ hanc partem iuris in controuerſiis ignorare,quæ
115 pars ſine dubio multo maxima eſt. In eo autem iure,quod ambigitur inter peritiſſimos,
non eſſe difficile oratori eius partis,quãcunque defendet,authorẽ aliquem inuenire:à quo
cum amentatas haſtas acceperit,ipſe eas oratoris lacertis viribúſque torquebit. Niſi vero
(bona venia huius optimi viri dixerim Scæuolæ) tu libellis, aut præceptis ſoceri tui cau-
ſam M.Curii defendiſti,nónne arripuiſti patrocinium æquitatis,& defenſionẽ teſtamen-
torum ac voluntatis mortuorũ? Ac mea quidem ſententia (frequẽs enim te audiui atque
affui) multo maiorem partem ſententiarũ ſale tuo,& lepore,& politiſſimis facetiis pelle-
xiſti,cum & illud nimium acumen illuderes,& admirarere ingeniũ Scæuolæ,qui excogi-
taſſet naſci prius oportere,quàm emori:cúmque multa colligeres,& ex legibus,& ex ſena
tuſcõſultis,& ex vita ac ſermone cõmuni,nõ modo acute,ſed etiam ridicule ac facete:vbi
116 ſi verba non rẽ ſequeremur, cõfici nihil poſſet.Itaque hilaritatis plenũ iudiciũ ac lætitiæ
fuit:in quo quid tibi iuris ciuilis exercitatio profuerit,non intelligo:dicendi vis egregia,
ſumma feſtiuitate,& venuſtate coniuncta profuit.Ipſe ille Mutius paterni iuris defenſor,
& quaſi patrimonii propugnator ſui,quid in illa cauſa cũ cõtra te diceret,attulit,quod de
iure ciuili deprõptũ videretur?quã legẽ recitauit?quid patefecit dicẽdo,quod fuiſſet im-
peritis occultius? nempe eius omnis oratio verſata eſt in eo,vt ſcriptũ plurimũ valere o-
portere defenderet. At in hoc genere pueri apud magiſtros exercentur omnes,cũ in eiuſ-
modi cauſis aliàs ſcriptum, aliàs æquitatem defendere docentur. Et credo in illa militis
cauſa,ſi tu aut hæredem,aut militem defendiſſes,ad Hoſtilianas te actiones,nõ ad tuam

vim,& oratoriam facultatẽ contuliſſes:tu verò vel ſi teſtamẽtum defenderes,ſic ageres,vt
omne omniũ teſtamentorũ ius in eo iudicio poſitum videretur:vel ſi cauſam ageres mi- 117
litis,patrem eius,vt ſoles,dicendo à mortuis excitaſſes,ſtatuiſſes ante oculos, complexus
eſſet filium, flénſque eum Centumuiris commẽdaſſet:lapides mehercule omnes flere ac
lamentari coegiſſet,vt totum illud,vti lingua nuncupaſſet, non in XII. tabulis,quas tu
omnibus bibliothecis anteponis,ſed in magico carmine ſcriptum videretur. Nam quòd
inertiam accuſas adoleſcẽtium,qui iſtam artem primũ facillimã non ediſcant:hæc quàm
ſit facilis,illi viderint,qui eius artis arrogantia,quaſi difficillima ſit,ita ſubnixi ambulant:
deinde etiam tu ipſe videris,qui eam artem facilem eſſe dicis,quã concedis adhuc artem
omnino non eſſe,ſed aliquando ſiquis aliam artem didicerit,vt hanc artẽ efficere poſſet,
tum eſſe illam artem futurã:deinde quòd ſi plena delectationis,in qua tibi remittunt om
nes iſtam voluptatẽ,& ea ſe carere patiuntur,nec quiſquam eſt eorũ,qui ſi iam ſit ediſcẽ-
dum ſibi aliquid,non Teucrum Pacuuii malit,quàm Manlianas vænalium vendẽdorum 118
leges ediſcere. Tu autem,quòd amore patriæ cenſes nos noſtrorũ maiorũ inuenta noſſe
debere,non vides veteres leges,aut ipſas ſua vetuſtate conſenuiſſe, aut nouis legibus eſſe
ſublatas? Quòd vero viros bonos iure ciuili fieri putas,quia legibus & præmia propoſita
ſint virtutibus,& ſupplicia vitiis,equidem putabam virtutẽ hominibus (ſi modo tradi ra-
tione poſſit) inſtituendo & perſuadendo,nõ minis aut vi ac metu tradi. Nam ipſum qui-
dem illud etiã ſine cognitione iuris,quàm ſit bellum cauere malũ,ſcire poſſumus. De me
autem ipſo,cui vni tu cõcedis,vt ſine vlla iuris ſcientia tamẽ cauſis ſatiſfacere poſſim,tibi
hoc Craſſe reſpondeo,neque me vnquã ius ciuile didiciſſe,neque tamen in iis cauſis,quas
in iure poſſem defendere,vnquã iſtam ſciẽtiam deſyderaſſe. Aliud eſt enim eſſe artificem
cuiuſdã generis atque artis,aliud in cõmuni vita,& vulgari hominũ conſuetudine nõ he- 119
betem nec rudẽ. Cui noſtrũ nõ licet fundos noſtros obire,aut res ruſticas vel fructus cauſa
vel delectationis inuiſere? tamẽ nemo tam ſine oculis,tam ſine mẽte viuit,vt quid ſit ſe-
mentis ac meſſis,quid arborũ putatio ac vitium,quo tẽpore anni,aut quo modo ea fiant,
omnino neſciat. Num igitur, ſicui fundus inſpiciendus,aut ſi mandãdum aliquid procu-
ratori de agricultura,aut imperãdum villico ſit, Magonis Carthaginẽſis ſunt libri perdi-
ſcendi? an hac cõmuni intelligẽtia contenti eſſe poſſumus? Cur ergo nõ iidem in iure ciui-
li,præſertim cum in cauſis,& in negotiis,& in foro cõteramur,ſatis inſtructi eſſe poſſimus
ad hoc duntaxat,ne in noſtra patria peregrini,atque aduenæ eſſe videamur? Ac ſi iam ſit
cauſa aliqua ad nos delata obſcurior,difficile credo ſit cũ hoc Scæuola cõmunicare: quã-
quam ipſi omnia,quorum negotium eſt,conſulta ad nos & exquiſita deferunt. An vero ſi 120
de re ipſa,ſi de finibus,cum in rem præſentẽ nõ venimus,ſi de tabulis & præſcriptionibus
controuerſia eſt,contortas res,& ſæpe difficiles neceſſariò perdiſcimus? ſi leges nobis,aut
ſi hominũ peritorum reſponſa cognoſcẽda ſunt,veremúrne ea,ſi ab adoleſcentia iuri ci-
uili minus ſtuduerimus,nõ queamus cognoſcere? Nihílne igitur prodeſt oratori iuris ci-
uilis ſcientia? Nõ poſſum negare prodeſſe vllam ſcientiã,ei præſertim,cuius eloquẽtia co-
pia rerũ debeat eſſe ornata: ſed multa,& magna,& difficilia ſunt ea,quæ ſunt oratori ne-
ceſſaria,vt eius induſtriam in plura ſtudia diſtrahere nolim. Quis neget opus eſſe oratori
in hoc oratorio motu ſtatúque,Roſcii geſtum & venuſtatẽ? tamen nemo ſuaſerit ſtudio-
ſis dicendi adoleſcẽtibus in geſtu diſcendo hiſtrionum more elaborare. Quid eſt oratori
tam neceſſariũ,quàm vox? tamen me authore nemo dicendi ſtudioſus,Græcorum more,
& Tragœdorũ voci ſeruiet,qui & annos complures ſedentes declamitant,& quotidie an- 121
tequam pronũtient,vocẽ cubantes,ſenſim excitant,eandémque cũ egerũt,ſedẽtes ab acu-
tiſſimo ſono vſque ad grauiſſimum ſonum recipiunt,& quaſi quodãmodo colligunt:hoc
nos ſi facere velimus,antè condemnentur ii,quorũ cauſas receperimus,quàm toties,quo-
ties perſcribitur,Pæanem aut Munionem citarimus. Quòd ſi in geſtu,qui multum orato-
rem adiuuat,& in voce,quæ vna maxime eloquentiam vel cõmendat,vel ſuſtinet,elabo-
rare nobis non licet:ac tantũ in vtroque aſſequi poſſumus,quantum in hac acie quotidia-
ni muneris ſpatii nobis datur,quanto minus eſt ad iuris ciuilis perdiſcẽdi occupationem

descendendũ: quod & summatim percipi sine doctrina potest,& hanc habet ab illis rebus
dissimilitudinem:quòd vox & gestus subito sumi,& alicunde arripi non potest: iuris vti-
132 litas ad quanque causam quanuis repente vel à peritis,vel de libris depromi potest. Itaque
illi disertissimi homines ministros habẽt in causis iuris peritos,cum ipsi sint peritissimi,&
qui, vt abs te paulo antè dictum est,Pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius
multo, quòd clarissimorum hominum authoritate leges,& iura tecta esse voluerunt. Sed
tamen non fugissẽt hoc Græcos homines,si ita necesse esse arbitrati essent,oratorẽ ipsum
erudire in iure ciuili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis senectutem
à solitudine vindicari iuris ciuilis scientia, fortasse etiam pecuniæ magnitudine: sed nos
non quid nobis vtile, verum quid oratori necessariũ sit,quærimus:quãquam quoniã mul-
ta ad oratoris similitudinem ab vno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se quo
plus sibi ætatis accederet,eo tardioris tibicinis modos,& cantus remissiores esse facturum.
Quòd si ille astrictus certa quadam numerorũ moderatione & pedum,tamen aliquid ad
133 requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare
possumus? Neque enim hoc te Crasse fallit,quàm multa sint, & quàm varia genera dicen
di,& quod haud sciã an tu primus ostenderis, qui iandiu multo dicis remissius, & lenius
quàm solebas:neque minus hæc tamen tua grauissimi sermonis lenitas,quàm illa summa
vis & contẽtio probatur:multíque oratores fuerunt,vt illum Scipionẽ audimus,& Læliũ,
qui omnia sermone conficerent paulo intentiore,nunquã vt Seruius Galba lateribus,aut
clamore contenderent. Quòd si iam hoc facere non poteris,aut noles, vererísne tua do-
mus talis & viri & ciuis,si à litigiosis hominibus non colatur,à cæteris deseratur? Equidẽ
tantum absum ab ista sententia, vt non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorũ
qui consultum veniãt multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expe-
134 ctem istam,quam tu times,solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse sene-
ctuti otium. Reliqua vero etiam si adiuuãt,historiam dico,& prudentiam iuris publici,&
antiquitatis iter,& exemplorum copiam, siquando opus erit,à viro optimo,& istis rebus
instructissimo familiari meo Longo mutuabor. Neque repugnabo quo minus(id quod
modo hortatus es)omnia legant,omnia audiant,in omni recto studio atque humanitate
versentur: sed mehercule non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere & per-
sequi volent,quæ à te Crasse præcepta sunt: qui mihi propè etiam nimis duras leges im-
ponere visus es huic ætati,sed tamen ad id quod cupiunt adipiscendum propè necessarias.
Nam & subitæ ad propositas causas exercitationes, & accuratæ & meditatæ commenta-
tiones,ac stylus ille tuus,quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrũ,multi
135 sudoris est & illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripto subi-
ta vel laudandi,vel vituperandi,vel comprobãdi,vel refellendi causa,disputatio,non me-
diocris contentionis est,vel ad memoriam, vel ad imitandum. Illud vero fuit horribile,
quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterrendum habuerit, quàm ad cohortan-
dum. Voluisti enim in suo genere vnumquenque nostrum quasi quendam esse Roscium:
dixistíque nõ tam ea quæ recta essent probari,quàm quæ praua sunt fastidiis adhærescere:
quòd ego nõ tam fastidiose in nobis,quàm in histrionibus spectari puto. Itaque nos rau-
cos sæpe attentissime audiri video:tenet enim res ipsa atque causa: at AEsopum, si paulũ
irrauserit,explodi. A quibus enim nihil præter voluptatem aurium quæritur,in iis offen
ditur,simulatque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentia autem multa sunt,quæ
teneant:quæ si omnia summa nõ sunt,& pleraque tamen magna sunt,necesse est ea ipsa,
136 quæ sunt,mirabilia videri. Ergo vt ad primũ illud reuertar,sit orator nobis is,qui,vt Cras
sus descripsit,accõmodate ad persuadendum possit dicere: is autem cõcludatur in ea quæ
sunt in vsu ciuitatum vulgari ac forensi,remotísque cæteris studiis, quãuis ea sunt ampla
atque præclara,in hoc vno opere,vt ita dicam, noctes & dies vrgeatur, imitetúrque illũ,
cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem,in quo tantũ
studium fuisse,tantúsque labor dicitur,vt primum impedimenta naturæ diligentia,indu-
striáque superaret: cúmque ita balbus esset, vt eius ipsius artis cui studeret, primam literã

non posset dicere, perfecit meditãdo, vt nemo planius eo locutus putaretur. Deinde cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, vt vna cõtinuatione verborum (id quod eius scripta declarant) binæ ei cõtentiones vocis, & remissiones continerentur. Qui etiam (vt memoriæ proditum est) coniectis in os calculis, sum- 17
ma voce versus multos vno spiritu pronuntiare consuescebat: neque is consistens in loco, sed inambulãs atque ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus Crasse ad studium & ad laborem incitandos iuuenes vehemẽter assentior: cætera quæ collegisti ex variis & diuersis studiis, & artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse arbitror. Hæc cum Antonius dixisset, sanè dubitare visus est Sulpitius & Cotta, vtrius oratio propius ad veritatem videretur accedere.

Tum Crassus, Operarium nobis quendã Antoni oratorem facis, atque haud scio an aliter sentias, & vtare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo vnquã præstitit: cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine versatur, maximéque eorum qui de omni re proposita in vtran- 18
que partem solent copiosissime dicere. Verum ego non solum arbitrabar, his præsertim audiẽtibus, à me informari oportere, qualis esse posset is qui habitaret in subselliis, neque quicquam amplius afferret, quàm quod causarum necessitas postularet, sed maius quiddã videbam, cum censebam oratorem præsertim in nostra repub. nullius ornamenti expertẽ esse oportere. Tu autem quoniã exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circũdedisti, hoc facilius nobis expones ea quæ abs te de officiis, præceptísque oratoris quæsita sunt: sed opinor secundum hunc diem, satis enim multa à nobis hodie dicta sunt. Nunc & Scæuola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat, & nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus.

Tum Scæuola, Sanè, inquit, vellem nõ constituisse in Tusculanum me hodie venturum 19
esse Lælio, libenter audirem Antonium: & cum exurgeret, simul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quòd ius nostrum ciuile peruellit, quàm iucundus, quòd se id nescire confessus est.

M. TVLLII CICERONIS DE ORATORE LIB. II.

MAGNA nobis pueris Q. frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus 1
attigisse doctrinæ, quàm quantum prima illa puerili institutione potuisset: M. autẽ Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarũ fuisse: erántque multi, qui quanquam ita se rem habere arbitrarentur, tamẽ quo facilius nos incensos studio discẽdi à doctrina deterrerent, libenter id quod dixi de illis oratoribus prædicarẽt, vt si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, & stultum in nobis erudiendis, patris nostri optimi ac prudẽtissimi viri studium videretur. Quos tum vt pueri, refutare domesticis testibus patre, & C. 2
Aculeone propinquo nostro, & L. Cicerone patruo solebamus, quòd de Crasso pater, & Aculeo, quocum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimũ: & patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus vnà decesserat: multa nobis de eius studio doctrináque sæpe narrauit: cúmque nos cum consobrinis nostris Aculeonis filiis, & ea disceremus, quæ Crasso placerent, & ab his doctoribus, quibus ille vteretur, erudiremur, etiã illud sæpe intelleximus (cum essemus eiusmodi, quod vel pueri sentire poteramus) illum & Græce sic loqui, nullam vt nosse aliam linguam videretur, & doctoribus nostris ea ponere in percontando, eáque ipsum omni in sermone tractare, vt nihil esse ei nouum, nihil inauditum videretur. De Antonio verò, quanquã sæpe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis, vel Rhodi se doctissimorum homi- 3
num sermonibus dedidisset: tamen ipse adolescentulus, quantũ illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsiui. Non erit profectò tibi, quod scribo, hoc nouũ (nam iam tum ex me audiebas) mihi illũ ex multis variísque sermonibus, nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse

visum. Sed fuit hoc in vtroque eorum, vt Crassus non tam existimari vellet nō didicisse, quàm illa despicere, & nostrorum hominū in omni genere prudentiam Græcis anteferre, Antonius autem probabiliorem hoc populo orationē fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur. Atque ita se vterque grauiorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Græcos videretur. Quorū consilium quale fuerit, nihil sanè ad hoc tem-
4 pus. Illud autem est huius institutæ scriptionis ac temporis, neminem eloquentia, nō modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere vnquam, & præstare potuisse. Etenim cæteræ ferè artes se ipsæ per se tuentur singulæ: bene dicere autē, quod est scienter & perite & ornate dicere, non habet definitam aliquā regionem, cuius terminis septa teneatur. Omnia quæcūque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiæ nomē relinquendū est. Quare equidem & in nostra ciuitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos & ingeniis, & magna laude dicendi sine summa rerū omnium sciētia fuisse fateor: talem verò existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso & Antonio, nō cognitis rebus omnibus, quæ in tantam prudentiā pertinerent, tantámque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non po-
5 tuisse confirmo. Quo etiam feci libentius, vt eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mādarem literis: vel vt illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum planè indoctū fuisse: vel vt ea, quæ existimarē à summis oratoribus de eloquentia diuinitus esse dicta, custodirem literis, si vllo modo assequi complectíque potuissem: vel mehercule etiam vt laudem eorum iam prope senescentem, quantum ego possem, ab obliuione hominū, atque à silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum: sed cum alter nō multum, quod quidē extaret, & id ipsum adolescens, alter nihil admodum scripti reliquisset, deberi hoc à me tantis hominū ingeniis putaui: vt cum etiā nunc viuā illorum memoriā teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. Quod hoc etiā spe
6 aggredior maiore ad probandū, quia non de Seruii Galbæ aut C. Carbonis eloquētia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria iam refellente: sed edo hæc iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierūt: vt duos summos viros, iis qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, viuorum & præsentium, memoria teste, cōmendemus. Nec verò te charissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor vt erudiā. Quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? sed quoniam siue iudicio, vt soles dicere, siue vt ille pater eloquentiæ de se Isocrates scripsit ipse, pudore à dicendo & timiditate ingenua quadam refugisti, siue vt ipse iocari soles, vnum putasti satis esse non modo in vna familia rhetorem, sed penè in tota ciuitate: non tamen arbitror tibi hos li-
7 bros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi & Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo vsu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationémque dicendi per teipsum, vsum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermonē disputationémque veniamus. Postero igitur die, quàm illa erant acta, hora ferè secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpitius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eò Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre venit: quod vbi
8 audiuit, cōmotus Crassus surrexit, omnésque admirati maiorem aliquam esse causam eorum aduentus suspicati sunt. Qui cum inter se, vt ipsorum vsus ferebat, amicissime consalutassent, Quid vos tandē Crassus? nunquidnam, inquit, noui? Nihil sanè, inquit Catulus: etenim vides esse ludos: sed vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes: cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi à se Scæuolam hinc euntem esse conuentum, ex quo mira quædā se audisse dicebat, te, quē

ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse, & tanquã in schola propè ad Græcorum consuetudinẽ disputasse. Iraque frater exorauit meipsum non quidẽ à studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem tamen ne molesti vobis interueniremus, vt huc secum venirem. Etenim Scæuolam ita dicere aiebat, bonã partem sermonis in hunc diem esse dila 9
tam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues: si familiatius, vtrique nostrum: nos quidẽ, nisi forte molesti interuenimus, venisse delectat. Tum Crassus, Equidẽ quæcunque causa vos hnc attulisset, lætarer, cum apud me viderẽ homines mihi charissimos & amicissimos: sed tamen verè dicam, quæuis mallem fuisset, quàm ista quam dicis. Ego enim (vt quemadmodum sentio loquar) nunquã mihi minus, quàm hesterno die placui: magis adeò id facilitate, quàm alia vlla culpa mea contingit, qui dum obsequor adolescẽtibus, me senem esse sum oblitus: fecique id quod ne adolescens quidem feceram, vt iis de rebus, quæ doctrina aliqua continetentur, disputarem. Sed hoc tamẽ cecidit mihi peropportune, quòd transactis iam meis partibus ad Antonium audiendũ venistis. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore, ac perpetua disputatione 10
audiendi, vt si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, vt ne Sulpitius familiaris meus, aut Cotta plus quàm ego apud te valere videantur, & te exorabo profecto, vt mihi quoque & Catulo tuæ suauitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te vrgebo, neque cõmittam, vt dum vexare ne tu sis ineptus, me esse iudices. Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putaui: quem enim nos ineptũ vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quòd non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut tempus quid postulet non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorum quibuscum est, vel dignitatis vel cõmodi rationẽ non habet, aut denique in aliquo genere aut incõcinnus, aut multus est, is ineptus di 11
citur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Græcorũ natio: itaque quòd vim huius mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerũt: vt enim quæras omnia, quomodo Græci ineptum appellent, non reperies Omniũ autem ineptiarum, quæ sunt innumerabiles, haud scio an vlla sit maior, quàm vt illi solent quocunque in loco, quoscunque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessariis argutissime disputare: hoc nos ab istis adolescentibus facere inuiti & recusantes heri coacti sumus. Tum Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in ciuitatibus suis clari & magni fuerunt, sicuti tu es, nósque omnes in nostra repub. volumus esse, horum Græcorum, qui se inculcãt auribus nostris, similes fuerunt, nec tamen in otio sermones huiusmodi disputationésque fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri, num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porti- 12
cus hæc ipsa, vbi inambulamus, & palæstra, & tot locis sessiones, gymnasiorum & Græcarum disputationum memoriam quodãmodo cõmouent: aut importunum tempus in tãto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datũ est: aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, vt sine his studiis nullam vitam esse ducamus.

Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primũ palæstram, & sedes, & porticus, etiam ipsos Catule Græcos, exercitationis & delectationis causa, non disputationis inuenisse arbitror. Nam & seculis multis antè gymnasia inuẽta sunt, quàm in his philosophi garrire cœperunt, & hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneãt, tamen eorum auditores discum audire, quàm philosophum malunt, qui simul vt incre- 13
puit, in media oratione de maximis rebus & grauissimis disputantem philosophum omnes vnctionis causa relinquũt: ita leuissimam delectationem grauissimæ, vt ipsi ferunt, vtilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, assentior: verum oti fructus est, non cõtentio animi, sed relaxatio. Sæpe ex socero meo audiui, cum is diceret socerum suum Lælium semper ferè cum Scipione solitũ rusticari, eósque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex vrbe tanquã ex vinculis euolauissent. Non audeo dicere de talibus viris,

ſed tamen ita ſolet narrare Scæuola, conchas eos & vmbilicos ad Caietam & ad Lucrinũ
legere conſueſſe,& ad omnem animi remiſſionem ludúmque deſcendere. Sic enim ſe res
habet, vt quemadmodum volucres videmus procreationis atque vtilitatis ſuæ cauſa fin-
14 gere & conſtruere nidos, eaſdem autem cum aliquid effecerint, leuandi laboris ſui cauſa
paſſim ac libere ſolutas opere volitare: ſic noſtri animi forenſibus negotiis atque vrbano
opere defeſſi, geſtiunt, ac volitare cupiunt vacui cura atque labore. Itaque illud quod ego
in cauſa Curiana Scæuolæ dixi, non dixi ſecus ac ſentiebam. Nam ſi inquam Scæuola nul
lum erit teſtamentum recte factum, niſi quod tu ſcripſeris, omnes ad te ciues cum tabulis
veniemus, omnium teſtamenta tu ſcribes vnus: quid igitur, inquam, quando ages negotiũ
publicũ? quando amicorũ? quando tuum? quãdo denique nihil ages? Tum illud addidi,
mihi enim liber eſſe nõ videtur, qui nõ aliquãdo nihil agit. In qua permaneo Catule ſen
tentia, méque, cũ huc veni, hoc ipſum nihil agere, & planè ceſſare delectat. Nam quod ad-
didiſti tertiũ, vos eos eſſe qui vitã inſuauem ſine his ſtudiis putaretis, id me nõ modo nõ
15 hortatur ad diſputandũ, ſed etiã deterret. Nam vt C. Lucilius homo doctus & perurbanus
dicere ſolebat, ea quæ ſcriberet, neque ſe ab indoctiſſimis, neque ab doctiſſimis legi velle,
quòd alteri nihil intelligerent, alteri plus fortaſſe quàm ipſe de ſe: quo etiã ſcripſit, Perſiũ
nõ curò legere: hic enim fuit, vt noramus, omniũ ferè noſtrorum hominũ doctiſſimus. Læ
lium Decimum volo, quem cognouimus virum bonum & non illiteratum, ſed nihil ad
Perſium: ſic ego, ſi iam mihi diſputandum ſit de his noſtris ſtudiis, nolim equidem apud
ruſticos, ſed multo minus apud vos; malo enim non intelligi orationem meam quàm re-
prehendi. Tum Cæſar, Equidẽ, inquit, Catule iam mihi videor nauaſſe operã, quòd huc
venerim: nam hæc ipſa recuſatio diſputationis diſputatio quædam fuit mihi quidem per-
iucunda. Sed cur impedimus Antonium, cuius audio eſſe partes, vt de tota eloquẽtia diſ-
16 ſerat, quémque iandudum Cotta & Sulpitius expectãt? Ego verò, inquit Craſſus, neque
Antonium verbum facere patiar, & ipſe obmuteſcã, niſi prius à vobis impetraro. Quid-
nam inquit Catulus? Vt hic ſitis hodie. Tum cum ille dubitaret, quòd ad fratrẽ promi-
ſerat, Ego, inquit Iulius, pro vtroque reſpondeo, ſic faciemus, atque iſta quidẽ conditione,
vel vt verbũ nullũ faceres, me teneres. Hîc Catulus arriſit: & ſimul præciſa, inqnit, mihi
quidem dubitatio eſt, quoniam neque domi imperaram: & hic, apud quem eram futurus,
ſine mea ſententia tam facile promiſit. Tum omnes oculos in Antoniũ coniecerunt, &
ille, Audite verò, audite, inquit: hominẽ enim audietis de ſchola, atque à magiſtro & Græ
cis literis eruditum: & eò quidem loquor confidentius, quòd Catulus auditor acceſſit, cui
non ſolum nos Latini ſermonis, ſed etiam Græci ipſi ſolent ſuæ linguæ ſubtilitatem ele-
17 gantiámque concedere. Sed tamen quoniam hoc totum, quicquid eſt, ſiue artificium ſiue
ſtudium dicendi, niſi acceſſit os, nullum poteſt eſſe, docebo vos diſcipuli id quod ipſe nõ
didici, quid de omni genere dicendi ſentiam. Hîc poſtea quàm arriſerunt, Res mihi vi-
detur eſſe, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum eſt, quæ ſciun-
tur: oratoris autem omnis actio opinionibus, non ſcientia cõtinetur. Nam & apud eos di-
cimus, qui neſciunt, & ea dicimus, quæ neſcimus ipſi: itaque & illi aliàs aliud iiſdem de re-
bus & ſentiunt & iudicant, & nos contrarias ſæpe cauſas dicimus, nõ modo vt Craſſus cõ-
tra me dicat aliquando, aut ego cõtra Craſſum, cum alterutri neceſſe ſit falſum dicere, ſed
etiam vt vterque noſtrum eadem de re aliàs aliud defendat, cum plus vno verum eſſe nõ
poſſit. Vt igitur in eiuſmodi re, quæ mendacio nixa ſit, quæ ad ſcientiam non ſæpe per-
18 ueniat, quæ opiniones hominum & ſæpe errores aucupetur, ita dicam, ſi cauſam putatis
eſſe, cur audiatis. Nos verò & valde quidem, Catulus inquit, putamus, atque eò magis,
quòd nulla mihi oſtentatione videris eſſe vſurus. Exorſus es enim nõ glorioſe, magíſque,
vt tu putas, à veritate, quàm à neſcio qua dignitate. Vt igitur de ipſo genere ſum confeſ-
ſus, inquit Antonius, artem eſſe non maximam: ſic illud affirmo, præcepta poſſe quædam
dari peracuta ad pertractãdos animos hominũ, & ad captandas eorum voluntates. Huius
rei ſcientiam ſiquis volet magnam quandam artem eſſe dicere, non repugnabo. Etenim
cum plerique temere, ac nulla ratione cauſas in foro dicant, nõnulli autem propter exer-

citationem,aut propter consuetudinem aliquã callidius id faciant, non est dubium, quin
siquis animaduerterit quid sit, quare alii melius,quàm alii dicant, id possit notare. Ergo
id qui toto in genere fecerit,is si non plane artem, at quasi artem quandã inuenerit. At- 19
que vtinam vt mihi illa videre videor in foro atque in causis, ita nunc quẽadmodum ea
reperirẽtur,possim vobis exponere.Sed de me videro:nunc hoc propono,quod mihi per-
suasi,quanuis ars non sit,tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. Nam vt vsum di-
cendi omittam, qui in omni pacata & libera ciuitate dominatur, tanta oblectatio est in
ipsa facultate dicendi,vt nihil hominum aut auribus,aut mentibus iucũdius percipi pos-
sit.Quis enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inueniri potest? quod
carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor in imitanda quàm orator in
suscipienda veritate iucundior? Quid autem subtilius,quàm acutæ crebræque sententiæ?
quid admirabilius,quàm res splendore illustrata verborũ? quid plenius, quàm omni rerũ
genere cumulata oratio? Neque enim vlla non propria oratoris est res, quæ quidem or- 20
nate dici grauitérque debeat. Huius est in dando consilio de maximis rebus cũ dignitate
explicata sententia:eiusdem & languentis populi incitatio,& effrænati moderatio. Eadẽ
facultate & fraus hominum ad perniciem,& integritas ad salutem vocatur. Quis cohor-
tari ad virtutem ardentius, quis à vitiis acrius reuocare, quis vituperare improbos aspe-
rius, quis laudare bonos ornatius,quis cupiditatẽ vehemẽtius frangere accusando potest?
quis mœrorem leuare mitius consolando? Historia verò testis temporum, lux veritatis,
vita memoriæ,magistra vitæ,nuntia vetustatis,qua voce alia nisi oratoris, immortalitati
cõmendatur? Nam siqua est ars alia quæ verborũ,aut faciendorũ, aut deligendorum sciẽ
tiam profiteatur,aut si quisquã dicitur,nisi orator,formare orationem,eámque variare,&
distinguere quasi quibusdam verborum sentẽtiarúmque insignibus, aut si via vlla nisi ab 21
hac vna arte traditur,aut argumẽtorum,aut sententiarũ, aut denique descriptionis atque
ordinis,fateamur aut hoc,quod hæc ars profiteatur,alienum esse,aut cum aliqua alia arte
esse cõmune: sed si in hac vna est ea ratio atque doctrina, non siqui aliarum artium bene
locuti sunt,eo minus id est huius vnius: sed vt orator de iis rebus quæ cæterarum artium
sunt,si modo eas cognorit(vt heri Crassus dicebat)optime potest dicere:sic cæterarum ar-
tium homines ornatius illa sua dicunt,siquid ab hac arte didicerũt.Neque enim si de ru-
sticis rebus agricola quispiam,aut etiã id quod multi,medicus de morbis,aut de pingendo
pictor aliquis diserte dixerit,aut scripserit,idcirco illius artis putãda sit eloquentia:in qua
quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium
generum atque artium cõsequuntur:sed quod cuiusque sit proprium,etsi ex eo iudicari po- 22
test,cum videris quid quæque doceant,tamen hoc certius nihil esse potest, quàm quòd o-
mnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt, orator sine ea nomen suũ
obtinere non potest:vt cæteri si diserti sint,aliquid ab hoc habeant: hic nisi domesticis se
instruxerit copiis,aliunde dicendi copiam petere non possit. Tum Catulus,Etsi,inquit,
Antoni minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiere tamẽ,
mihíque ignosces. Non enim possum quin exclamẽ,vt ait ille in Trinũmo:ita mihi vim
oratoris cum exprimere subtiliter visus es,tum laudare copiosissime: quod quidẽ eloquẽ-
tem vel optime facere oportet,vt eloquẽtiam laudet:debet enim ad eam laudandã ipsam
illam adhibere quam laudat. Sed perge porrò,tibi enim assentior, vestrum esse hoc totũ
diserte dicere,ídque siquis in alia arte faciat, eum assumpto aliunde vti bono,nõ proprio, 23
nec suo. Et Crassus,Nox te,inquit,nobis Antoni expoliuit,hominémque reddidit.nam
hesterno sermone vnius cuiusdam operis,vt ait Cæcilius,remigem aliquem aut baiulum
nobis oratorem descripseras,inopem quendã humanitatis atque inurbanum. Tum An-
tonius,Heri enim,inquit,hoc mihi proposuerã,vt si te refellissem, hos à te discipulos ab-
ducerem:nunc Catulo audiente & Cæsare videor debere non tam pugnare tecum,quàm
quid ipse sentiam dicere.Sequitur igitur quoniam nobis est hic,de quo loquimur,in foro
atque in oculis ciuium cõstituendus,vt videamus quid ei negotii demus,cuíque eum mu-
neri velimus esse præpositum.Nam Crassus heri,cum vos Catule & Cæsar non adessetis,

posuit breuiter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt: neque sanè
14 quid ipse sentiret,sed quid ab illis diceretur,ostendit:duo prima genera quæstionum esse,
in quibus eloquentia versaretur,vnum infinitum,alterum certum. Infinitum mihi vide-
tur id dicere,in quo aliquid generatim quæreretur,hoc modo: Expetendáne esset eloquē-
tia,expetēdíne honores. Certum autem,in quo quid in personis,& in cōstituta re & de-
finita quæreretur, cuiusmodi sunt quæ in foro,atque in ciuium causis disceptationibúsque
versantur.Ea mihi videntur,aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita: nam
illud tertium quod & à Crasso tactum est,& vt audio,ille ipse Aristoteles, qui hæc maxi-
me illustrauit,adiunxit,etiam si opus est,tamē minus est necessarium. Quidnam?inquit
Catulus, an laudationes? id enim video poni genus tertiū. Ita,inquit Antonius,& in eo
quidē genere scio & me,& omnes,qui affuerunt,delectatos esse vehementer,cum abs te est
15 Popilia mater vestra laudata,cui primum mulieri hunc honorē in nostra ciuitate tributū
puto:sed non omnia quæcūque loquimur,mihi videntur ad artem & ad præcepta esse re-
uocanda. Ex his enim fontibus, vnde omnia ornate dicendi præcepta sumentur, licebit
etiam laudationem ornare,neque illa elementa desyderare, quæ vt nemo tradat, quis est
qui nesciat quæ sint in homine laudāda? positis enim iis rebus quas Crassus in illius ora-
tionis suæ,quam contra collegam Censor habuit,principio dixit,quæ natura aut fortuna
darentur hominibus,in iis rebus se vinci posse animo æquo pati:quæ ipsi sibi homines pa
rare possent,in iis rebus se pati vinci non posse:qui laudabit quempiā, intelliget exponēda
sibi esse fortunæ bona.Ea sunt generis,pecuniæ, propinquorum, amicorū,opum, valetu-
dinis,formæ,virium, ingenii, cæterarúmque rerum quæ sunt aut corporis, aut extraneæ.
16 Si habuerit,bene his vsum:si non habuerit,sapienter caruisse:si amiserit,moderate tulisse.
Deinde quid sapiēter is, quē laudet,quid liberaliter,quid fortiter,quid iuste,quid magni-
fice,quid pie,quid grate,quid humaniter,quid denique cum aliqua virtute aut fecerit,aut
tulerit.Hæc & quæ sint eius generis facile videbit,qui volet laudare quempiam:& qui vi-
tuperare,contraria. Cur igitur dubitas,inquit Catulus, facere hoc tertium genus,quoniā
inest in ratione rerum? non enim si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum.
Quia nolo,inquit,omnia quæ cadunt aliquando in oratorem,quamuis exigua sint,ea sic
tractare quasi nihil possit dici sine præceptis suis. Nam & testimonium sæpe dicēdum est,
ac nōnunquam etiam accuratius,vt mihi necesse fuit in Sex.Titium seditiosum ciuem &
turbulentum: explicaui in eo testimonio dicendo,omnia cōsilia Consulatus mei, quibus
17 illi Trib.pl.pro repub.restitissem,quǽque ab eo contra remp.facta arbitraret,exposui: diu
retentus sum,multa audiui,multa respondi.Num igitur placet,cum de eloquentia præci-
pias,aliquid etiam de testimoniis dicēdis,quasi in arte tradere? Nihil sanè,inquit Catu-
lus,necesse est. Quid si(quod sæpe summis viris accidit)mandata sint exponenda,aut in
senatu ab Imperatore,aut ad Imperatorem,aut ad regem,aut ad populum aliquem à se-
natu?num quia genere orationis in huiusmodi causis accuratiore est vtendū,ídcirco pars
etiam hæc causarū numeranda videtur,aut propriis præceptis instruenda? Minime verò
inquit Catulus:non enim deerit homini diserto in eiusmodi rebus facultas ex cæteris re-
bus & causis cōparata. Ergo item,inquit,illa quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego
paulò antè(cum eloquentiam laudarem)dixi oratoris esse,neque habent suum locum vl-
lum in diuisione partium,neque certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus
18 diserte,quàm quæ in lite dicuntur,obiurgatio,cohortatio,cōsolatio:quorū nihil est quod
non summa dicendi ornamenta desyderet,sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt.
Plane,inquit Catulus,assentior. Age verò,inquit Antonius,qualis oratoris,& quāti ho
minis in dicendo putas esse historiam scribere? Si vt Græci scripserūt,summi,inquit Ca
tulus:si vt nostri,nihil opus est oratore:satis est nō esse mendacem. Atqui ne nostros cō
temnas,inquit Antonius,Græci ipsi sic initio scriptitarunt,vt noster Cato,vt Pictor,vt Pi
so.Erat enim historia nihil aliud,nisi annalium cōfectio: cuius rei memoriǽque publicæ
retinendæ causa,ab initio rerum Romanarū vsque ad P. Mutium Pont. Max.res omnes
singulorum annorum mandabat literis Pont.Max.efferebátque in album,& proponebat

tabulam domi,poteſtas vt eſſet populo cognoſcendi,ii qui etiam nunc Annales maximi
nominantur.Hanc ſimilitudinem ſcribendi multi ſecuti ſunt,qui ſine vllis ornamẽtis mo 29
nimenta ſolum temporum,hominum,locorum,geſtarúmque rerum reliquerunt. Itaque
qualis apud Græcos Pherecydes,Hellanicus, Acuſilas fuit, aliíque permulti, talis noſter
Cato,& Pictor,& Piſo,qui neque tenent quibus rebus ornatur oratio(modo enim huc iſta
ſunt importata)& dum intelligatur quid dicant,vnam dicendi laudem putant eſſe breui-
tatem.Paululum ſe erexit, & addidit hiſtoriæ maiorẽ ſonum vocis vir optimus Craſſi fa-
miliaris Antipater:cæteri nõ exornatores rerum,ſed tantũmodo narratores fuerũt. Eſt,
inquit Catulus,vt dicis:ſed iſte ipſe Cælius neque diſtinxit hiſtoriam varietate locorum,
neque verborum collocatione, & tractu orationis leni, & æquabili perpoliuit illud opus:
ſed vt homo neque doctus,neque maxime aptus ad dicendum,ſicut potuit,dolauit; vicit
tamẽ,vt dicis,ſuperiores. Minime mirũ,inquit Antonius, ſi iſta res adhuc noſtra lingua
illuſtrata non eſt.Nemo enim ſtudet eloquentiæ noſtrorũ hominum,niſi vt in cauſis at- 30
que in foro eluceat:apud Græcos autem eloquentiſſimi homines remoti à cauſis forenſi-
bus,cum ad cæteras res illuſtres,tum ad ſcribendam hiſtoriam maxime ſe applicauerunt.
Nanque & Herodotũ illum,qui princeps genus hoc ornauit, in cauſis nihil omnino ver-
ſatum eſſe accepimus:atqui tanta eſt eloquentia,vt me quidem(quantum ego Græce ſcri-
pta intelligere poſſum)magnopere delectet.Et poſt illum,Thucydides omnes dicendi ar-
tificio mea ſententia facile vicit, qui ita creber eſt rerum frequentia, vt verborum propè
numerum ſententiarum numero conſequatur:ita porro verbis aptus & preſſus,vt neſcias
vtrum res oratione,an verba ſententiis illuſtrentur. Atqui ne hunc quidem, quanquã eſt
in repub. verſatus,ex numero accepimus eorum,qui cauſas dictitarunt:& hos libros tum
ſcripſiſſe dicitur,cum à repub.remotus,atque,id quod optimo cuique Athenis accidere ſo 31
litum eſt,in exilium pulſus eſſet.Hunc conſecutus eſt Syracuſius Philiſtus,qui cum Dio-
nyſii tyranni familiariſſimus eſſet,otium ſuum conſumpſit in hiſtoria ſcribẽda,maximé-
que Thucydidem eſt,ſicut mihi videtur,imitatus.Poſtea verò quaſi ex clariſſima rhetoris
officina duo præſtãtes ingenio Theopompus & Ephorus ab Iſocrate magiſtro impulſi ſe
ad hiſtoriam contulerunt, cauſas omnino nunquam attigerunt. Denique etiam à philo-
ſophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille, pòſt ab Ariſtotele Calliſthenes co-
mes Alexandri,ſcripſit hiſtoriam:& hic quidem rhetorico penè more,ille autem ſuperior
leniore quodã ſono eſt vſus:& qui illum impetũ oratoris non habeat, vehemens fortaſſe
minus,ſed aliquanto tamen eſt, vt mihi quidem videtur,dulcior. Minimus natu horum
omnium Timæus,quantum autem iudicare poſſum, longe eruditiſſimus, & rerum copia 32
& ſententiarum varietate abundãtiſſimus,& ipſa compoſitione verborum nõ impolitus,
magnam eloquentiam ad ſcribẽdum attulit, ſed nullum vſum forenſem. Hæc cum ille
dixiſſet:Quid eſt,inquit,Catule Cæſar? vbi ſunt qui Antonium Græce negant ſcire? quot
hiſtoricos nominauit? quàm ſcienter? quàm proprie de vnoquoque dixit? Id mehercule,
inquit Catulus, admirans illud iam mirari deſino,quod multo magis antè mirabar,hũc,
cum hæc neſciret,in dicendo poſſe tantum. Atqui Catule,inquit Antonius,non ego vti-
litatem aliquam ad dicendum aucupans,horum libros & nonnullos alios,ſed delectatio-
nis cauſa,cum eſt otium,legere ſoleo.Quid ergo eſt?fatebor aliquid tamen,vt cum in ſole
ambulem,etiam ſi aliam ob cauſam ambulem,fieri natura tamẽ vt colorer: ſic cum iſtos
libros ad Miſenum(nam Romæ vix licet)ſtudioſius legerim, ſentio orationem meam il- 33
lorum cantu quaſi colorari.Sed ne latius hoc vobis patere videatur,hæc dũtaxat in Græ-
cis intelligo,quæ ipſi,qui ſcripſerunt,voluerunt à vulgo intelligi. In philoſophos veſtros
ſiquando incidi,deceptus indicibus librorum,quòd ſunt ferè inſcripti de rebus notis & il-
luſtribus,de virtute,de iuſtitia,de honeſtate,de voluptate, verbum prorſus nullum intel-
ligo,ita ſunt anguſtis & cõciſis diſputationibus illigati. Poëtas omnino quaſi aliena qua-
dam lingua locutos nõ conor attingere,cum his me(vt dixi)oblecto,qui res geſtas,aut qui
orationes ſcripſerunt ſuas,aut qui ita loquuntur,vt videantur voluiſſe eſſe nobis,qui non
ſumus eruditiſſimi,familiares. Sed illuc redeo.Videtíſne quantũ munus ſit oratoris hi-

storia: haud scio an flumine orationis & varietate maximum: neque tamē eam reperio
14 vsquam separatim instructam rhetorum præceptis: sita sunt enim ante oculos. Nam quis
nescit primā esse historiæ legem, nequid falsi dicere audeat, deinde nequid veri non au-
deat, nequa suspicio gratiæ sit in scribendo, nequa simultatis? Hæc scilicet fundamēta no-
ta sunt omnibus. Ipsa autē exædificatio posita est in rebus & verbis. Rerum ratio ordinē
temporū desyderat, regionū descriptionem: vult etiā, quoniā in rebus magnis memoriā-
que dignis consilia primum, deinde acta, postea euentus expectantur, & de consiliis signi-
ficari quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari nō solū quid actum aut dictum sit,
sed etiam quomodo: & cū de euentu dicatur, vt causæ explicētur omnes, vel casus, vel sa-
pientiæ, vel temeritatis, hominúmque ipsorum non solū res gestæ, sed etiam qui fama ac
nomine excellant, de cuiusque vita atque natura. Verborū autem ratio, & genus oratio-
15 nis fusum atque tractū, & cum lenitate quadā æquabili profluens, sine hac iudiciali aspe-
ritate, & sine sententiarū forensium aculeis prosequendū est. Harum tot tantarúmque re-
rum videtísne nulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silen-
tio multa alia oratorū officia iacuerūt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita,
quæ tractanda sunt omnia disertissime: sed locum suū in illis artibus, quæ traditæ sunt, ha
bent nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita sylua, quòd oratori plerique (vt
etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendū dederunt. Vnum de certa definitáque cau-
sa, quales sunt quæ in litibus, quæ in deliberationibus versantur, addat si quis volet etiam
laudationis. Alterum quod appellant omnes ferè scriptores, explicat nemo, infinitam ge-
16 neris sine tēpore & sine persona quæstionem: hoc quid, & quantum sit, cum dicunt, intelli
gere mihi non videntur. Si enim est oratoris, quæcunque res infinite posita sit, de ea posse
dicere, dicendum erit ei quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ: de mathematicis,
de musicis rebus nō poterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. Denique ei qui pro-
fitetur esse suum, non solū de iis cōtrouersiis, quæ temporibus & personis notæ sunt, hoc
est de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere, nullum
potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quæstionum
oratori volumus adiungere vagam & liberam & late patētem, vt de rebus bonis aut ma-
lis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, vtilibus aut inutilibus, de virtute, de iu-
stitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de
amicitia, de fide, de officio, de cæteris virtutibus, cōtrariísque vitiis dicendum oratori pu-
17 temus, itémque de repub. de imperio, de re militari, de disciplina ciuitatis, de hominum
moribus, assumamus eam quoque partem, sed ita vt sit circunscripta modicis regionibus.
Equidem omnia, quæ pertinēt ad vsum ciuiū, morem hominū, quæ versantur in consue-
tudine vitæ, in ratione reip. in hac societate ciuili, in sensu hominum cōmuni, in natura,
in moribus, comprehendenda esse oratori puto: si minus vt separatim de his rebus phi-
losophorum more respondeat, at certe vt in causa prudenter possit intexere. Hisce au-
tem ipsis de rebus vt ita loquatur, vti ii, qui iura, qui leges, qui ciuitates cōstituerunt, locu-
ti sunt, simpliciter & splendide, sine vlla serie disputationum, & sine ieiuna cōcertatione
verborum. Hoc loco, nequa sit admiratio, si tot tantarúmque rerum nulla à me præcepta
ponentur, sic statuo, vt in cæteris artibus cū tradita sunt cuiusque artis difficillima, reliqua
18 quia aut faciliora aut similia sint, tradi nō necesse esse: vt in pictura, qui hominis speciem
pingere perdidicerit, posse eū cuiusuis vel formæ vel ætatis, etiam si non didicerit pinge-
re: neque esse periculū qui leonem aut taurū pingat egregie, ne idem in multis aliis qua-
drupedibus facere nō possit: neque est omnino ars vlla, in qua omnia quæ illa arte effici
possunt, à doctore tradantur, sed qui primarum & certarum rerum genera ipsa didicerūt,
reliqua persequuntur: similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi,
qui illam vim adeptus sit, vt eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut
de iis contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum
arbitrium mouere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum nō plus quæsi-
turum esse quid dicat, quàm Polycletum illū, cum Herculem fingebat, quemadmodum

pellem aut hydram fingeret, etiam si hæc nunquam separatim facere didicisset. Tum 39
Catulus: Præclare mihi videris Antoni posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum,
qui orator esset futurus, quid etiam si non didicisset, ex eo quod didicisset, assumeret: de-
duxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum, cætera innumerabilia ex-
ercitationi & similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit
& pellis; Hercules autē & alia opera maiora ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquan-
tur. Non enim mihi minus operis videtur de vniuersis generibus rerū, quàm de singulorū
causis, ac multo magis etiā de natura deorū, quàm de hominū litibus dicere. Non est ita,
inquit Antonius: dicam enim tibi Catule nō tam doctus, quàm (id quod est maius) exper-
tus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque
inexercitato, neque communium literarum & politioris humanitatis experti: in causarū 40
contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam an de humanis operibus
longe maximū: in quibus vis oratoris plerunque ab imperitis exitu & victoria iudicatur,
vbi adest armatus aduersarius qui sit & feriendus & repellendus: vbi sæpe is, qui rei domi
nus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus aduersario, & inimicus tibi est, cum
aut docendus is est aut dedocendus, aut reprimendus aut incitandus, aut omni ratione
ad tempus, ad causam oratione moderandus: in quo sæpe beneuolētia ad odium, odium
autem ad beneuolentiam deducendum est: qui tanquam machinatione aliqua, tum ad
seueritatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est contor-
quendus. Omnium sententiarum grauitate, omnium verborū ponderibus est vtendum;
accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena se- 41
ueritatis. In his operibus siquis illam artem comprehenderit, vt tanquam Phidias Miner-
uæ signum efficere possit, non sanè quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora
illa opera facere discat, laborabit. Tum Catulus: Quò ista maiora ac mirabiliora fecisti,
eò me maior expectatio tenet, quibusnā rationibus, quibúsve præceptis ea tāta vis com-
paretur, nō quò mea quidē iam intersit (neque enim ætas id mea desyderat, & aliud quod-
dam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicū vi qua-
dam orationis extorsimus, ac potius placatis eorū animis, tantum, quantum ipsi patiebā-
tur, accepimus) sed tamen ista tua, nullū ad vsum meum, tantum cognoscendi studio ad-
ductus requiro. Nec mihi opus est Græco aliquo doctore, qui mihi peruulgata præcepta
decantet, cum ipse nunquam forū, nunquam vllum iudiciū aspexerit, vt Peripateticus ille 42
dicitur Phormio: cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset
exul: próque eo, quòd eius nomē erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospi-
tibus suis, vt eum, quē dixi, si vellet, audiret: cúmque is se nō nolle dixisset, locutus esse di-
citur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari: tum, cū
cæteri, qui illū audierāt, vehementer essent delectati, quærebāt ab Annibale quidnam ille
ipse de illo philosopho iudicaret. hic Pœnus, nō optime Græce, sed tamen libere respon-
disse fertur, Multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis quàm Phormio deliraret,
vidisse neminē. Neque mehercule iniuria: quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri
potuit, quàm Annibali, qui tot annos de imperio cū Pop. Ro. omniū gentiū victore cer-
tasset, Græcū hominē, qui nunquā hostem, nunquam castra vidisset, nūquam denique mi- 43
nimā partem vllius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi face
re omnes isti, qui de arte dicēdi præcipiunt, vidētur: quod enim ipsi experti nō sunt, id do
cent cæteros. sed hoc minus fortasse errant, quòd nō te, vt Annibalem, sed pueros aut ado-
lescentulos docere conāntur. Erras Catule, inquit Antonius: nam egomet in multos iam
Phormiones incidi. quis enim est istorū Græcorū, qui quēquam nostrū quicquā intellige-
re arbitretur? Ac mihi quidē nō ita molesti sunt, facile omnes perpetior & perfero: nā aut
aliquid afferūt, quod mihi nō displiceat: aut efficiunt, vt me nō didicisse minus pœniteat:
dimitto autē eos nō tam cōtumeliose, quàm philosophum illum Annibal, & eo fortasse
plus habeo etiam negotii: sed tamē est eorū doctrina, quantum ego iudicare possum, per-
ridicula. Diuidūt enim totam rem in duas partes, in causæ cōtrouersiam, & in quæstionis. 44

Causam appellant, rem positam in disceptatione rerũ & controuersia. Quæstionem autem, rem positam in infinita dubitatione. De causa præcepta dant, de altera parte dicẽdi mirum silentiũ. Deinde quinque faciũt quasi mẽbra eloquentiæ, inuenire quid dicas, inuenta disponere, deinde ornare verbis, pòst memoriæ mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare: rem sanè nõ reconditam. Quis enim hoc nõ sua sponte viderit, neminẽ posse apte dicere, nisi & quid diceret, & quibus verbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminisset? Atque hæc ego nõ reprehẽdo, sed ante oculos posita esse dico, vt eas item quatuor, quinque, sexve partes, vel etiam septem (quoniã aliter ab aliis digeruntur) in quas
45 est ab his omnis oratio distributa. Iubent enim exordiri, ita vt eum qui audiat, beneuolũ nobis faciamus & docilem & attẽtum. Deinde rem narrare, ita vt verisimilis narratio sit, vt aperta, vt breuis. Pòst autem diuidere causam aut proponere: nostra cõfirmare argumẽtis ac rationibus, deinde cõtraria refutare. Tum autem alii conclusionẽ orationis, & quasi perorationẽ collocant: alii iubent antequam peroretur, ornandi aut augendi causa digredi, deinde cõcludere ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo, sunt enim concinne distributa: sed tamẽ, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum & narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conseruanda. Nam & ego mihi beneuolum iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu orationis, quàm cum omnia sunt inaudita: docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum cum doceo & explano: attentum vero, crebro tota actione exci-
46 tandis mentibus iudicum, nõ prima denuntiatione efficere possumus. Iam vero narrationem quòd iubent verisimilem esse & apertam & breuem, rectè nos admonent: quòd hæc narrationis magis putant esse propria, quàm totius orationis, valde mihi vidẽtur errare: omninóque in hoc omnis est error, quòd existimãt artificium esse hoc quoddã non dissimile cæterorum, cuiusmodi de ipso iure ciuili hesterno die Crassus componi posse dicebat: vt genera rerum primum exponerẽtur, in quo vitium est, si genus vllum prætermittatur: deinde singulorum generũ partes, in quo & deesse aliquam partem, & superare mendosum est: tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quicquam decet neque redũdare. Sed hoc si in iure ciuili, si etiam in paruis aut mediocribus rebus doctores assequi possunt, non idem sentio tanta hac in re, támque immensa posse fieri. Sin autem
47 tem qui arbitrãtur, deducendi sunt ad eos qui hæc docẽt, omnia iam explicata & perpolita assequẽtur. Sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditi, neque obscuri. Sed videãt quid velint, ad ludendúmne an ad pugnandũ arma sint sumpturi. Aliud enim pugna & acies, aliud ludus campúsque noster desyderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum & gladiatori & militi prodest aliquid, sed animus acer & præsens, & acutus idem atque versutus inuictos viros efficit, non difficilius arte cõiuncta. Quare ego tibi oratorem sic iam instituã, si potuero, vt quid efficere possit, antè perspiciam. Sit enim mihi tinctus literis, audierit aliquid, legerit, ista ipsa præcepta acceperit, tẽtabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos peruenire, non solũ hortabor vt elaboret, sed etiam si vir quoque mihi bonus videbitur, ob-
48 secrabo: tãtum ego in excellente oratore, & eodem viro bono, pono esse ornamenti vniuersæ ciuitati. Sin videbitur, cum omnia summa fecerit, tamẽ ad mediocres oratores esse vẽturus, permittam ipsi quid velit, molestus magnopere nõ ero. Sin plane abhorrebit, & erit absurdus, vt se contineat, aut ad aliud studiũ transferat, admonebo: nam neque is, qui optime potest, deserendus vllo modo est à cohortatione nostra, neque is qui aliquid potest, deterrẽdus: quòd alterum, diuinitatis mihi cuiusdã videtur: alterũ, vel nõ facere quod non optime possis, vel facere quod nõ pessime facias, humanitatis: tertium vero illud, clamare cõtrà quàm deceat, & quàm possit, hominis est, vt tu Catule de quodã declamatore dixisti, stultitiæ suæ quamplurimos testes domestico præconio colligentis. De hoc igitur qui erit talis vt cohortandus adiuuãdúsque sit, ita loquamur, vt ei tradamus ea duntaxat
49 quæ nos vsus docuit, vt nobis ducibus veniat eò quò sine duce ipsi peruenimus, quoniã meliora docere non possumus. Atque vt à familiari nostro exordiar, hunc ego Catule

Sulpitium, primum in causa paruula adolescentulum audiui, voce & forma,& motu corporis,& reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quærimus, oratione autē celeri & concitata, quod erat ingenii,& verbis efferuescentibus,& paulo nimium redundātibus, quod erat ætatis; non sum aspernatus. Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas: nam facilius, sicut in vitibus, reuocantur ea quæ sese nimium profuderunt, quàm si nihil valet materies, noua sarmenta cultura excitantur: ita volo esse in adolescēte vnde aliquid amputem: nō enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutū. Vidi statim indolem, neque dimisi tēpus,& eum sum cohortatus, vt forū sibi ludum putaret esse ad discendū, magistrum autē quem vellet, eligeret, me quidem si audiret, L. Crassum: quod iste arripuit,& ita sese factură confirmauit, atque etiā addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque sibi magistrū futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone 50
cohortationis meæ, cū iste accusauit C. Norbanum defendente me: nō est credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat,& qui anno antè fuerat. omnino in illud genus cum Crassi magnificū atque præclarū natura ipsa ducebat: sed ea nō satis proficere potuisset, nisi eodē studio atque imitatione incidisset, atque ita dicere cōsueſset, vt tota mente Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit primū in præceptis meis, vt demōstremus quē imitetur, atque ita vt quæ maxime excellāt in eo quē imitabitur, ea diligentissime persequatur: tum accedat exercitatio, qua illum quē antè delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, nō vt multos imitatores sæpe cognoui, qui aut ea quæ facilia 51
sunt, aut etiā illa quæ insignia ac penè vitiosa, cōsectentur imitādo. Nihil est facilius, quàm amictum imitari alicuius, aut statū, aut motum. Si vero etiā vitiose aliquid est, id sumere, & in eo vitiosum esse, nō magnū est, vt ille qui nūc etiam amissa voce furit in rep. Fusius neruos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamē habuit ille, non assequitur, oris prauitatem, & verborum latitudinē imitatur: sed tamen ille nec deligere sciuit, cuius potissimum similis esset, & in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit. Qui autem ita faciet vt oportet, primum vigilet necesse est in deligendo: deinde quem probauit, in eo quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur. Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula propè genera dicendi: quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, nō multa sanè reliquerūt, 52
quàm in Græcis: ex quorū scriptis cuiusque ætatis, quæ dicendi ratio volūtásque fuerit, intelligi potest. Antiquissimi ferè sunt, quorum quidem scripta cōstent, Pericles atque Alcibiades,& eadem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breues, sententiis magis quàm verbis abundātes. Nō potuisset accidere, vt vnum esset omniū genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiæ scripta sunt, nōnulla Critiæ, de Theramene audiuimus: omnes etiam tum retinebāt illum Periclis succum, sed erant paulo vberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorū omnium, cuius è ludo tanquam ex equo Troiano innumeri principes exierunt: sed eorū partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt. Itaque & illi Theopōpus, Ephorus, Philistus, Naucrates, multíque alii naturis differunt: voluntate autē similes sunt inter 53
sese,& magistri,& ii qui se ad causas contulerunt, vt Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, AEschines, Dynarchus, aliique complures,&, si inter se pares non fuerūt, tamen sunt omnes in eodem veritatis imitandæ genere versati, quorum quandiu mansit imitatio, tandiu genus illud dicendi, studiúmque vixit. Posteaquā extinctis his, omnis eorū memoria sensim obscurata est & euanuit, alia quædā dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiūt sororis filium fuisse Demosthenis: tum Phalereus ille Demetrius omnium istorum mea sententia politissimus, aliíque eorum similes extiterūt. Quæ si volemus vsque ad hoc tēpus persequi, intelligemus, vt hodie Alabandensem illū Meneclem,& eius fratrē Hieroclē, quos ego audiui, tota imitetur Asia: sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse vellēt. Hanc igitur similitudinē qui imitatione assequi 54
volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tū scribēdo maxime persequatur. quod si hic noster Sulpitius faceret, multo eius oratio esset pressior: in qua nunc interdum, vt in

herbis rustici solẽt dicere, in summa vbertate inest luxuries quædam, quæ stylo depascen
da est. Hic Sulpitius: Me quidẽ, inquit, recte mones, idque mihi gratũ est, sed ne te qui-
dem Antoni multum scriptitasse arbitror. Tum ille: Quasi vero, inquit, non ea præcipiã
aliis, quæ mihi ipsi desunt, sed tamen ne tabulas quidẽ conficere existimor: verũ & in hoc
ex re familiari mea, & in illo ex eo quod dico, quantulum id cunque est, quid faciam iu-
dicari potest. Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitẽtur, & suapte natura
quod velint sine cuiusquã similitudine consequãtur, quod & in vobis animaduerti recte
55 potest Cæsar & Cotta: quorũ alter inusitatum quidẽ nostris oratoribus lepôrẽ quendã &
salẽ, alter acutissimũ & subtilissimũ dicendi genus est cõsecutus. Neque vero vester æqua-
lis Curio, patre mea sentẽtia vel eloquentissimo tẽporibus illis, quenqnam mihi magno-
pere videtur imitari, qui tamen verborũ grauitate & elegantia & copia suam quandã ex-
pressit quasi formã figurámqne dicẽdi: quod ego maxime potui iudicare in ea causa, quã
ille contra me apud Centumuiros pro fratribus Cossis dixit. In qua nihil illi defuit, quod
non modo copiosus, sed etiã sapiens orator habere deberet. Verum vt aliquando ad cau-
sas deducamus illum, quem constituimus, & eas quidẽ in quibus plusculum negotii est,
iudiciorum atque litium (riserit aliquis fortasse hoc præceptum, est enim non tam acu-
tum quàm necessarium, magísque monitoris nõ fatui quàm eruditi magistri) hoc ei pri-
56 mum præcipiemus, quascũque causas erit acturus, vt eas diligẽter penitúsque cognoscat.
Hoc in ludo nõ præcipitur: faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum ve-
tat in murum ascendere, ascendit, hostes repulit, accusatur. Nihil est negotii huiusmodi
causam cognoscere. Recte igitur nihil de causa discẽda præcipiunt. Hæc est enim in ludo
causarum fere formula. At vero in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, stipulationes,
cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota
cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas & maxime priuatas (sunt
enim multo sæpe obscuriores) videmus amitti. Ita nõnulli dum operam suam multi exi-
stimari volunt, vt toto foro volitare, & à causa ad causam ire videãtur, causas dicunt in-
cognitas. In quo est illa quidẽ magna offensio, vel negligentiæ, susceptis rebus: vel perfi-
57 diæ, receptis: sed etiã illa maior opinione mea, quòd nemo potest de ea re, quam non no-
uit, non turpissime dicere: ita dum inertiæ vituperationem, quæ maior est, contemnunt,
assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operã,
vt de sua quisque re me ipse doceat, & vt nequis alius adsit, quo liberius loquatur, & age-
re aduersarii causam, vt ille agat suã, & quicquid de sua re cogitarit, in medium proferat:
itaque cũ ille discessit, tres personas vnus sustineo summa animi æquitate, meã, aduersa-
rii, iudicis: qui locus est talis, vt plus habeat adiumenti quàm incõmodi, hunc iudico esse
dicendũ: vbi plus mali quàm boni reperio, id totũ abiudico atque reiicio. Ita assequor, vt
alio tempore cogitem quid dicam, & alio dicam; quæ duo plerique ingenio freti simul fa-
ciunt: sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tẽpus ad ex-
58 cogitandũ, aliud ad dicendũ putarent. Cum rem penitus causámque cognoui, statim oc-
currit animo quæ sit causa ambigui. Nihil est enim quod inter homines ambigatur, siue ex
crimine causa cõstet, vt facinoris: siue ex cõtrouersia, vt hæreditatis: siue ex deliberatione,
vt belli: sine ex persona, vt laudis: siue ex disputatione, vt de ratione viuẽdi, in quo nõ aut
quid factũ sit, aut fiat, futurúmve sit, quæratur, aut quale sit, aut quid vocetur. Ac nostræ fe
re causæ, quæ quidẽ sunt criminũ, plerũque inficiatione defenduntur. Nam & de pecuniis
repetundis, quæ maximæ sunt, neganda ferè sunt omnia: & de ambitu raro illud datur, vt
possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione seiungere: de sicariis, de
veneficiis, de peculatu inficiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudi-
ciis, ex controuersia facti. In deliberationibus plerunque ex futuri, raro etiam ex instãtis,
59 aut facti. Sæpe autem res non sit nécne, sed qualis sit, quæritur: vt cum L. Opimii causam
defendebat apud populum audiente me C. Carbo COS. nihil de C. Gracchi nece ne-
gabat, sed id iure pro salute patriæ factum esse dicebat, vt eidem Carboni Trib. pl. alia
tum mente remp. capessenti P. Africanus de Tyberio Graccho interroganti responderat,

iurę cæſum videri. Iure autē omnia defenduntur, quæ ſunt eius generis, vt aut oportuerit,
aut licuerit, aut neceſſe fuerit, aut imprudētia, aut caſu facta eſſe videātur. Iam quid voce-
tur quæritur, cū quo verbo quid appellandū ſit, cōtenditur: vt mihi ipſi cum Sulpitio fuit
in Norbani cauſa ſumma contentio: pleraque enim de iis, quæ ab iſto obiiciebantur, cum
confiterer, tamen ab illo maieſtatem imminutam negabam, ex quo verbo lege Apuleia
tota ilia cauſa pendebat. Atque in hoc genere cauſarum nonnulli præcipiunt, vt verbum
illud, quod cauſam facit, lucide, breuiter vterque definiat. Quod mihi quidem perquàm 60
puerile videri ſolet: alia eſt enim cum inter doctos homines de iis ipſis rebus quæ verſan
tur in artibus diſputatur, verborū definitio: vt cum quæritur quid ſit ars, quid ſit lex, quid
ſit ciuitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, vt vis eius rei, quā definias, ſic ex-
primatur, vt neque abſit quicquā, neque ſuperſit. Quod quidem in illa cauſa neque Sulpi-
tius fecit, neque ego facere conatus ſum. Nam quantum vterque noſtrū potuit, omni co-
pia dicendi dilatauit, quid eſſet maieſtatē minuere. Etenim definitio primum reprehenſo
verbo vno, aut addito, aut dempto, ſæpe extorquetur è manibus: deinde genere ipſo do-
ctrinam redolet, exercitationémque penè puerilem: tum & in ſenſum & in mentem iudi-
cis intrare nō poteſt: antè enim præterlabitur, quàm percepta eſt. Sed in eo genere, in quo
quale ſit quid ambigitur, exiſtit etiā ex ſcripti interpretatione ſæpe cōtentio, in quo nulla 61
poteſt eſſe niſi ex ambiguo cōtrouerſia. Nam illud ipſum, cum ſcriptum à ſententia diſ-
crepat, genus quoddā habet ambigui: quod tum explicatur, cum ea verba, quæ deſunt, ſug
geſta ſunt, quibus additis defenditur ſententiā ſcripti perſpicuā fuiſſe: & ex contrariis ſcri-
ptis ſiquid ambigitur, non nouū genus naſcitur, ſed ſuperioris generis cauſa duplicatur,
idque aut nunquā diiudicari poterit, aut ita diiudicabitur, vt referendis præteritis verbis
id ſcriptū, quodcūque defendimus, ſuppleatur: ita fit vt vnum genus in iis cauſis, quæ pro-
pter ſcriptum ambiguntur, relinquatur, ſi eſt ſcriptū aliquid ambigue. Ambiguorū autem
complura genera ſunt, quæ mihi videntur ii melius noſſe, qui dialectici appellātur: ii autē
noſtri ignorare, qui nō minus noſſe debeant: tum illud eſt frequentiſſimum in omni con
ſuetudine vel ſermonis vel ſcripti, cum ideirco aliquid ambigitur, quòd aut verbū, aut ver 62
ba ſint prætermiſſa. Iterum autē peccant, cū genus hoc cauſarū, quod in ſcripti interpreta
tione verſatur, ab illis cauſis, in quibus qualis quæque res ſit, diſceptatur, ſeiungūt: nuſquā
enim tam quæritur quale ſit genus ipſum rei, quàm in ſcripto, quod totū à facti cōtrouer
ſia ſeparatū eſt. Ita tria ſunt omnino genera, quæ in diſceptationē & controuerſiā cadere
poſſunt, quid fiat, factū, futurúmve ſit, aut quale ſir, aut quomodo nominetur: nam illud
quidē quod quidā Græci adiungunt, recténe factū ſit, totum in eo eſt, quod quale ſit, quæ-
rimus. Sed iam ad inſtitutū reuertar meū. Cum igitur accepto cauſæ genere cognitā rem
tractare cœpi, nihil prius conſtituo, quàm quid ſit illud, quo mihi referenda ſit omnis illa
oratio, quæ ſit propria quæſtionis & iudicii: deinde illa duo diligētiſſime conſydero, quo-
rum alterum cōmendationem habet noſtrā, aut eorū quos defendimus: alterū eſt accom- 63
modatum ad eorū animos, apud quos dicimus, ad id quod volumus cōmouendos. Ita ra
tio omnis dicēdi tribus ad perſuadendū rebus eſt nixa: vt probemus vera eſſe ea quæ defen
dimus: vt cōciliemus nobis eos qui audiūt: vt animos eorū ad quencunque cauſa poſtula-
bit motū, vocemus. Ad probandum autē duplex eſt oratori ſubiecta materies: vna rerum
earum, quæ nō excogitantur ab oratore, ſed in re propoſita ratione tractantur: vt tabulæ,
teſtimonia, pacta, cōuenta, quæſtiones, leges, ſenatuſcōſulta, res iudicatæ, decreta, reſpōſa;
& reliquæ, ſiquæ ſunt, quæ non ab oratore pariuntur, ſed ad oratorem à cauſa atque à reis
deferuntur. Altera eſt quæ tota in diſputatione & argumentatione oratoris collocata eſt.
Ita in ſuperiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiā de inueniendis cogi-
tandum eſt. Atque iſti quidē qui docēt, cum cauſas in plura genera ſecuerūt, ſingulis ge- 64
neribus argumentorum copiam ſuggeruut: quod etiam ſi ad inſtituendos adoleſcentu-
los magis aptum eſt, vt ſimulac poſita ſit cauſa, habeant quo ſe referant, vnde ſtatim ex-
pedita poſſint argumenta depromere, tamen & tardi ingenii eſt riuulos conſectari, fon-
tes rerum non videre: etiam ætatis eſt vſúſque noſtri, à capite quod velimus arceſſere, &

vnde omnia manant,videre. Et primum genus illud earum rerum,quæ ad oratorem de-
feruntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem vsum similium rerum esse debe-
bit: nam & pro tabulis & contra tabulas, & pro testibus & contra testes, pro quæstioni-
bus & contra quæstiones,& item de cæteris rebus eiusdē generis, vel separatim dicere so-
lemus de genere vniuerso,vel definite de singulis tēporibus, hominibus,causis:quos qui-
65 dem locos (vobis hoc Cotta & Sulpiti dico) multa cōmentatione atque meditatione pa-
ratos atque expeditos habere debetis. Longū est enim nunc me explicare qua ratione aut
confirmare,aut infirmare testes,tabulas,quæstiones oportet. Hæc sunt omnia ingenii vel
mediocris,exercitationis autem vel maximæ; artē quidem & præcepta dūtaxat hactenus
requirunt, vt certis dicendi luminibus ornentur. itémque illa quæ sunt alterius generis,
quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem
magis illustrem perpolitámque desyderant. Itaque cum hæc duo nobis quærenda sint in
causis, primum quid, deinde quomodo dicamus, alterum quod totum arte tinctum vi-
detur,tametsi artem requirit,tamen prudentiæ est penè mediocris,quid dicendum sit,vi-
dere:alterum est in quo oratoris vis illa diuina virtúsque cernitur,ea quæ dicenda sunt,
66 ornate,copiose,variéque dicere. Quare illam partem superiorem,quoniam semel ita vo-
bis placuit, non recusabo,quo minus perpoliam atque conficiam: quantum consequar,
vos iudicabitis, quibus ex locis ad eas tres res,quæ ad fidem faciendam solæ valent,du-
catur oratio,vt & concilientur animi,& doceantur,& moueātur.Hæc sunt enim tria nu-
mero ,ea vero quemadmodum illustrentur, præsto est qui omnes docere possit, qui hoc
primus in nostros mores induxit,qui maxime auxit,qui solus effecit.Nanque ego Catu-
le(dicam enim nō reuerens assentandi suspicionem) neminem esse oratorem paulo illu-
striorem arbitror, neque Græcum,neque Latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non
& sæpe & diligenter audierim. Itaque siquid est in me, quod iam sperare videor, quo-
niam quidem vos his ingeniis homines tantum operæ mihi ad audiendum datis, ex eo
est, quòd nihil quisquam vnquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea
67 penitus insederit.Atque ego is qui sum, quātuscunque sum,adiudicandus omnibus audi-
tis oratoribus, sine vlla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot & tanta
quanta sint in Crasso habuisse ornamenta dicendi.Quamobrem si vos quoque hoc idem
existimatis,nō erit,vt opinor,iniqua partitio,si cū ego hunc oratorē,quem nunc fingo,vt
instituí, crearo,aluero,confirmaro,tradā eum Crasso & vestiendum & ornādum. Tum
Crassus: Tu verò,inquit, Antoni perge,vt instituisti. Neque enim boni est, neque libera-
lis parētis,quem procrearit & eduxerit,eum non & vestire & ornare,præsertim cum te lo-
cupletem esse negare non possis.Quod enim ornamentum,quæ vis, qui animus,quæ di-
gnitas illi oratori defuit,qui in causa peroranda non dubitauit excitare reum Consularē,
& eius diloricare tunicā, & iudicibus cicatrices aduersas senis Imperatoris ostendere?qui
68 idem hoc accusante Sulpitio,cum hominē seditiosum furiosíımque defenderet,nō dubi-
tauit seditiones ipsas ornare ac demonstrare grauissimis verbis, multos sæpe impetus po-
puli non iniustos esse,quos præstare nemo possit:multas etiā è rep.seditiones sæpe esse fa-
ctas,vt cum reges essent exacti,vt cum Tribunitia potestas esset constituta. Illā Norbani
seditionē ex luctu ciuium,& ex Cæpionis odio,qui exercitum amiserat,neque reprimi po
tuisse,& iure esse conflatam.Potuit hic locus tam anceps,tam inauditus, tam lubricus,tā
nouus, sine quadā incredibili vi, ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii,
quid de Q. Regis cōmiseratione dicam?quid de aliis innumerabilibus?in quibus hoc nō
maxime enituit,quod tibi omnes dant,acumē quoddam singulare:sed hæc ipsa,quæ nūc
ad me delegare vis,ea semper in te eximia & præstantia fuerunt. Tum Catulus:Ego ve
69 ro,inquit,in vobis hoc maxime admirari soleo,quòd cum inter vos in dicēdo dissimilli-
mi sitis,ita tamē vterque vestrū dicat,vt ei nihil neque à natura denegatū,neque à doctri
na nō delatū esse videatur.Quare Crasse neque tu tua suauitate nos priuabis,vt siquid ab
Antonio aut prætermissum,aut relictū sit,nō explices:neque te Antoni,siquid nō dixeris,
existimabimus non potuisse potius,quàm à Crasso dici maluisse. Hic Crassus:Quin tu,

inquit, Antoni omittis ista quæ proposuisti, quæ nemo horũ desyderat, quibus ex locis ea,
quæ dicẽda sint in causis reperiãtur: quæ quanquã abs te nouo quodã modo, præclaréque
dicuntur, sunt tamen & re faciliora, & præceptis peruagata: illa deprome nobis, vnde affe-
ras quæ sæpissime tractas, sempérque diuinitus. Depromam equidẽ, inquit Antonius, &
quo facilius id à te exigam quod peto, nihil tibi à me postulãti recusabo. Meæ totius ora-
tionis, & istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in cælum verbis extulit, 70
tres sunt rationes, vt antè dixi: vna conciliandorum hominũ, altera docendorũ, tertia cõ-
citandorum. Harum trium partium prima lenitatẽ orationis, secunda acumen, tertia vim
desyderat: nam hoc necesse est, vt is qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione
voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permo-
tione cogatur. Sed quoniã illa pars, in qua rerum ipsarũ explicatio ac defensio posita est,
videtur omnẽ huius generis quasi doctrinã continere, de ea primum loquemur, & pauca
dicemus. Pauca enim sunt, quæ vsu iam tractata, & animo quasi habere notata videamur.
Ac tibi sapienter monenti L. Crasse libenter assentiemur, vt singularũ causarum defensio-
nes, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus: aperiamus autem ea capita, vnde o-
mnis ad omnem & causam & orationem disputatio ducitur. Neque enim quoties verbũ 71
aliquod est scribendum nobis, toties eius verbi literæ sunt cogitatione conquirendæ: nec
quoties causa dicenda est, toties ad eius causæ seposita argumẽta reuolui nos oportet: sed
habere certos locos, qui vt literæ ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam,
statim occurrant. Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus,
vel vsu, quẽ ætas denique affert: vel auditione & cogitatione, quæ studio & diligẽtia præ-
currit ætatẽ. Nam si tu mihi quanuis eruditum hominẽ adduxeris, quanuis acrem & acu
tum in cogitando, quanuis ad pronuntiandũ expeditum, si erit idem in consuetudine ci-
uitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus ciuium suorum hospes, non
multum ei loci proderũt illi, ex quibus argumenta promũtur: subacto mihi ingenio opus
est, vt agro non semel arato, sed nouato & iterato, quo meliores fœtus possit & grãdiores 72
edere. Subactio autẽ, est vsus, auditio, lectio, literæ. Ac primum naturã causæ videat, quæ
nunquã latet, factúmne sit quæratur, an quale sit, an quod nomen habeat: quo perspecto,
statim occurrit naturali quadã prudẽtia, non his subductionibus, quas isti docent, quid fa-
ciat causam, id est, quo sublato controuersia stare nõ possit: deinde quid veniat in iudiciũ,
quod isti sic iubent quærere; Interfecit Opimius Gracchum, quid facit causam? quòd reip.
causa, cum ex S. C. ad arma vocasset: hoc tolle, causa nõ erit. At id ipsum negat contra le-
ges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium, licueritne ex S. C. seruandæ reipub. causa.
Perspicua sunt hæc quidem, & in vulgari prudentia sita, sed illa quærenda, quæ ab accusa-
tore & defensore argumenta ad id, quod in iudicium venit, spectãtia debeant afferri. At-
que hîc illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos libe- 73
ros nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamẽ
vt videatis, quàm sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi vidẽtur, hebes atque impolitum.
Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarũ: vnum appellant,
in quo sine personis atque temporibus de vniuerso genere quæratur: alterum quod perso-
nis certis & temporibus definiatur: ignari omnes cõtrouersias ad vniuersi generis vim &
naturam referri. Nam in ea ipsa causa, de qua antè dixi, nihil pertinet ad oratoris locos
Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim vniuerso genere infinita quæstio est: num pœ
na videatur esse afficiendus, qui ciuem ex S. C. patriæ conseruãdæ causa interfecerit, cum
id per leges nõ liceret. Nulla denique est causa, in qua id quod in iudicium venit, ex reo-
rum personis ac non generum ipsorum vniuersa disputatione quæratur. Quinetiam in iis 74
ipsis, vbi de facto ambigitur, cœperítne contra leges pecunias P. Decius, argumẽta & cri-
minum & defensionis reuocentur oportet ad genus, & ad naturam vniuersam: quòd sum-
ptuosus, de luxuria: quòd alieni appetẽs, de auaritia: quòd seditiosus, de turbulentis & ma
lis ciuibus: quòd à multis arguitur, de genere testiũ: contráque quæ pro reo dicẽtur, omnia
necessario à tempore atque homine ad cõmunes rerum & generũ summas reuoluentur.

Atque hæc forsitan homini non omnia,quæ sunt in natura rerum celeriter animo cõpre
hendenti,permulta videantur,quæ veniant in iudicium tum,cum de facto quæratur, sed
tamen criminũ est multitudo, non defensionũ aut locorũ infinita. Quæ vero,cum de fa-
cto non ambigitur,quæruntur qualia sint ea,si ex reis numeres, & innumerabilia sunt &
75 obscura:si ex rebus,valde & modica & illustria. Nam si Mancini causam in vno Mácino
ponimus, quotiescunque is quem Paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa
noua nascetur. Sin illa controuersia causam facit, videatúrne ei,quẽ Paterpatratus dedide-
rit,si is nõ sit receptus,postliminiũ esse:nihil ad artẽ dicendi,nec ad argumenta defensio-
nis Mancini nomen pertinet. Ac siquid affert præterea hominis aut dignitas,aut indigni-
tas,extra quæstionẽ est,& ea tamen ipsa oratio ad vniuersi generis disputationẽ referatur
necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo,vt homines eruditos redarguam,quãquam
reprehendẽdi sunt,qui in genere definiẽdo istas causas describunt in personis, & in tẽpo-
ribus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora & personæ,tamen intelligendum est,non
ex iis,sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me. Nullum enim nobis
76 certamen cum istis esse debet:tantũ satis est intelligi,ne hoc quidem eos cõsecutos,quod
in tanto otio,etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerũt, vt genera rerum dis-
cernerent, eáque paulo subtilius explicarent. Verum hoc (vt dixi) nihil ad me. Illud ad
me,ac multo etiam magis ad vos Cotta noster & Sulpiti,quomodo nunc se istorum ar-
tes habent,pertimescenda est multitudo causarum:est enim infinita. Si in personis poni-
tur,quot homines,tot causæ:sin ad generum vniuersas quæstiones referuntur,ita modicæ
& paucæ sunt,vt omnes eas diligentes & memores,& sobrii oratores percursas animo,&
propè decãtatas habere debeant:nisi forte existimatis à M.Curio causam didicisse L.Cras-
sum,& ea rẽ multum attulisse,quãobrem posthumo nõ nato Curium tamẽ hæredem Co
ponii esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorũ,neque ad causæ vim ac naturam no
77 men Coponii ac Curii pertinuit:in genere erat vniuerso rei negotiíque,nõ in tempore ac
nominibus omnis quæstio,cum scriptum ita sit, Si mihi filius gignitur,isque prius mori-
tur,& cætera,tum vt mihi ille sit hæres. Si natus filius nõ sit,videatúrne is,qui filio mor-
tuo institutus hæres sit,hæres esse,perpetui iuris, & vniuersi generis quæstio non hominũ
nomina,sed rationem dicendi,& argumentorum fontes desyderat. In quo etiam isti nos
iurisconsulti impediunt,à discendóque deterrent. Video enim in Catonis & Bruti libris
nominatim ferè referri,quid alicui de iure viro aut mulieri responderint: credo vt puta-
remus in hominibus non in re consultationis,aut dubitationis causam aliquam fuisse,vt
quòd homines essent innumerabiles, debilitati à iure cognoscendo voluntatem discendi
simul cum spe perdiscendi abiiceremus. Sed hæc Crassus aliquãdo nobis expediet,& ex-
78 ponet descripta generatim. Est enim,ne forte nescias,heri nobis ille hoc Catule pollici-
tus,se ius ciuile,quod nunc diffusum & dissipatum est, in certa genera coacturũ,& ad ar-
tem facile redacturum. Et quidem,inquit Catulus,haudquaquam id est difficile Crasso,
qui & quod disci potuit de iure,didicit:& quod iis,qui eum docuerũt,defuit,ipse affert,vt
quæ sint in iure,vel acute describere,vel ornate illustrare possit. Ergo ista,inquit Anto-
nius,tum à Crasso discemus,cum se de turba,& à subselliis in otium (vt cogitat) solitudi-
némque contulerit. Iam id quidem sæpe,inquit Catulus,ex eo audiui, cum diceret sibi
certũ esse à iudiciis causísque discedere:sed vt ipsi soleo dicere,nõ licebit:neque enim ipse
auxilium suum sæpe à viris bonis frustra implorari patietur,neque id æquo animo feret
ciuitas:quæ si voce L.Crassi carebit,ornamẽto quodam sese spoliatã putabit. Nam her-
79 cle, inquit Antonius, si hæc vere à Catulo dicta sunt,tibi mecum in eodem est pistrino
Crasse viuendum,& istam oscitantem & dormitãtem sapientiam,Scæuolarũ,& cætero-
rum beatorũ otio cõcedamus. Arrisit hic Crassus leuiter,& pertexe modo,inquit,Anto-
ni,quod exorsus es:me tamen ista oscitans sapientia,simulatque ad eam confugero,in li-
bertatẽ vindicabit. Huius quidem loci,quẽ modo sum exorsus, hic est finis,inquit An-
tonius:quoniam intelligitur non in hominũ innumerabilibus personis,neque in infinita
temporũ varietate,sed in generũ causis atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium vo-

carentur:genera autem esse definita non solum numero,sed etiam paucitate,vt eam materiem orationis,quæ cuiusque esset generis,studiosi qui essent dicendi,omnibus locis descriptam,instructam,ornatámque comprehéderent,rebus dico & sentētiis. Ea vi sua verba parient,quæ semper satis ornata mihi quidem videri solent,si eiusmodi sunt,vt ea res 80
ipsa peperisse videatur. Ac si verū quæritis,quod mihi quidem videatur (nihil enim aliud affirmare possum nisi sententiā & opinionem meā) hoc instrumētum causarum,& generum vniuersorum in forum deferre debemus,neque vt quæque res delata ad nos erit,tum denique scrutari locos,ex quibus argumenta eruamus: quæ quidem omnibus,qui ea mediocriter modo consyderarint,studio adhibito, & vsu pertractata esse possunt,sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos,quos sæpe iam appellaui locos,ex quibus omnia ad omnē orationē inuenta ducuntur. Atque hoc totum est siue artis,siue animaduersionis,siue consuetudinis,nosse regiones,intra quas venire debeas,vt peruestiges quod quæras. Vbi eum locum omnē cogitatione sepseris,si modo vsum rerum percallueris,nihil te effugiet,atque omne quod erit in re,occurret atque incidet. Et sic cum ad inuenien 81
dum in dicendo hæc tria sint,acumen,deinde ratio,quā licet (si volumus) appellemus artem,tertium diligentia,non possum equidem non ingenio primas concedere,sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. Diligentia,inquam,cum omnibus in rebus,tum in causis defendendis plurimum valet: hæc præcipue colenda est nobis, hæc semper adhibenda,hæc nihil est,quod nō assequatur. Causa vt penitus,quod initio dixi, nota sit,diligentia est: vt aduersariū attente audiamus,atque vt eius nō solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus,vultus denique perspiciamus omnes,qui sensum animi plerūque indicant,diligentia est. Id tamē dissimulanter facere,ne sibi ille aliquid proficere videatur,prudentia est. Deinde vt in iis locis,quos proponā paulo post,peruoluatur animus,vt se penitus insinuet in causam,vt sit cura & cogitatione intentus,diligentia est: vt his rebus adhibeat,tanquā lumen aliquod,memoriam,vt vocem,vt vires: hæc magna 82
sunt. Inter ingeniū quidem & diligentiā perpaululum loci reliquum est arti,ars demonstrat tātum vbi quæras,atque vbi sit illud,quod studeas inuenire: reliqua quæ sunt in cura,attētione animi,cogitatione,vigilantia,assiduitate, labore,complectar hoc vno verbo, quo sæpe iam vsi sumus,diligentia,qua vna virtute omnes virtutes reliquæ continentur. Nam orationis quidem copia videmus vt abūdent philosophi,qui (vt opinor,sed tu hæc Catule melius) nulla dant præcepta dicendi,nec idcirco minus quæcunque res proposita est,suscipiunt,de qua copiose & abundanter loquantur. Tum Catulus: Est,inquit,vt dicis Antoni,vt plerique philosophi nulla tradant præcepta dicēdi,& habeant paratū tamē quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles is,quem maxime ego admiror,proposuit quosdam locos,ex quibus omnis argumentatio,nō modo ad philosophorū disputationē,sed etiam ad hāc,qua in causis vtimur,inueniretur: à quo quidem homine iandudum Anto- 83
ni non aberrat oratio tua,siue tu similitudine illius diuini ingenii in eadem incurris vestigia,siue etiam illa ipsa legisti atque didicisti,quod quidem mihi magis verisimile videtur. Plus enim te operæ Græcis dedisse rebus video,quàm putaram. Tum ille: Verum,inquit, ex me audies Catule,semper ego existimaui iucundiorem & probabiliorem huic populo oratorē fore,qui primū quamminimā artificii alicuius,deinde nullam Græcarū rerum significationem daret: atque ego idem existimaui pecudis esse non hominis,cum tantas res Græci susciperent,profiterētur,agerent,seséque & videndi res obscurissimas,& bene viuendi,& copiose dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur,non admouere aurem, & si palàm audire eos non auderes,ne minueres apud tuos ciues authoritatē tuam,subauscultando tamen excipere voces eorū,& procul quid narrarent attēdere: itáque feci Catu- 84
le,& istorum omniū summatim causas,& genera ipsa gustaui. Valde hercule,inquit Catulus,timide tanquam ad aliquem libidinis scopulum,sic tuam mētem ad philosophiam appulisti,quam hæc ciuitas aspernata nunquam est. Nam & referta quondā Italia Pythagoreorū fuit,tum cum erat in hac gente magna illa Græcia,ex quo etiam quidā Numam Pompilium illum regem nostrū fuisse Pythagoreum ferunt,qui annis permultis antè fuit,

quàm ipse Pythagoras,quo etiam maior vir habendus est, cum illam sapientiam consti-
tuendæ ciuitatis duobus propè seculis antè cognouit,quàm eam Græci natam esse sense-
runt:& certe nõ tulit vllos hæc ciuitas aut gloria clariores,aut authoritate grauiores,aut
humanitate politiores P.Aphricano,C.Lælio,L.Furio,qui secum eruditissimos homines
85 ex Græcia palàm semper habuerunt.Atque ego ex istis sæpe audiui,cum dicerent pergra
tum Athenienses & sibi fecisse,& multis principibus ciuitatis, quòd cum ad senatum le-
gatos de suis maximis rebus mitterent,tres illius ætatis nobilissimos philosophos misis-
sent Carneadem,& Critolaum,& Diogenem. Itaque eos,dum Romæ essent,& à se,& ab
aliis frequenter auditos:quos tu cũ haberes authores Antoni,miror cur philosophiæ sicut
Zethus ille Pacuuianus propè bellum indixeris. Minime, inquit Antonius,ac sic decre-
ui philosophari potius,vt Neoptolemus apud Ennium,paucis. Nam omnino haud pla-
cet.Sed tamen hæc est mea sententia,quam videbar exposuisse:ego ista studia nõ impro-
bo,moderata modo sint:opinionem istorum studiorum,& suspicionem artificii apud eos
qui res iudicent,oratori aduersariam esse arbitror : imminuit enim & oratoris authorita-
86 tem,& orationis fidem.Sed vt eò reuocetur vnde huc declinauit oratio,ex tribus istis cla
rissimis philosophis, quos Romã venisse dixisti,vidésne Diogenẽ fuisse,qui diceret,artẽ
se tradere bene differendi,& vera ac falsa diiudicandi,quam verbo Græco διαλεκτικὴν ap-
pellaret? In hac arte,si modo est hæc ars,nullum est præceptũ quomodo verum inuenia-
tur,sed tantum est quomodo iudicetur. Nam & omne, quod eloquimur,fit vt id aut esse
dicamus,aut non esse:& si simpliciter dictũ sit,suscipiunt dialectici,vt iudicent verúmne
sit an falsum:& si coniuncte sit elatum,& adiuncta sint alia,iudicẽt recténe adiuncta sint,
& veráne summa sit vniuscuiusque rationis: & ad extremũ ipsi se compũgunt suis acumi-
nibus,& multa quærendo reperiunt nõ modo ea,quæ iam non possint ipsi dissoluere,sed
etiã quibus ante exorsa, vel potius detexta propè retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste
nihil adiuuat,quoniam quẽadmodum inueniam,quid dicam non docet,atque idem etiã
87 impedit,quòd & multa reperit,quæ neget vllo modo posse dissolui,& genus sermonis af-
fert non liquidũ,non fusum ac profluens,sed exile,aridum,concisum ac minutum:quòd
siquid probabit, ita probabit,vt oratori tamen aptum non esse fateatur.Hæc enim nostra
oratio multitudinis est auribus accõmodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos,
ad ea probanda,quæ non aurificis statera,sed quadã populari trutina examinãtur.Quare
istam artem totam dimittamus,quæ in excogitandis argumentis muta nimiũ est,in iudi-
candis nimium loquax.Critolaum istum,quem simul cum Diogene venisse cõmemoras,
puto plus huic studio nostro prodesse potuisse.Erat enim ab isto Aristotele,à cuius inuen
tis tibi ego videor non longe aberrare: atque inter hunc Aristotelem,cuius & illum legi
librum,in quo exposuit dicendi artes omnium superiorũ,& illos in quibus ipse sua quæ-
88 dam de eadem arte dixit, & hos germanos huius artis magistros,hoc mihi visũm est in-
teresse,quòd ille eadem acie mẽtis,qua rerum omniũ vim naturámque viderat,hæc quo-
que aspexit,quæ ad dicendi artem,quã ille despiciebat,pertinebant:illi autem qui hoc so-
lum colendum ducebant,laborarunt in hac vna ratione tractanda, nõ eadem prudentia,
qua ille,sed vsu in hoc vno genere studióque maiore. Carneadis verò vis incredibilis illa
dicendi,& varietas perquàm esset optãda nobis,qui nullam vnquam in illis suis disputa-
tionibus rem defendit,quam non probarit:nullam oppugnauit,quam non euerterit. Sed
hoc maius est quiddam,quàm ab iis,qui hæc tradunt & docent,postulandum sit.Ego au-
tem, siquem nũc plane rudem instituí ad dicẽdum velim,his potius tradam assiduis vno
opere eandem incudem diem noctémque tundẽtibus, qui omnes tenuissimas particulas,
89 atque omnia minima mansa (vt aiunt nutrices infantibus pueris) in os inserant. Sin sit
is, qui & doctrina mihi liberaliter institutus,& aliquo iam imbutus vsu, & satis acri in-
genio esse videatur,illuc eum rapiã,vbi non seclusa aliqua aquula teneatur,sed vnde vni-
uersum flumen erumpat,& illi sedes,& tanquam domicilia omnium argumentorũ com
monstret,& ea breuiter illustret,verbísque definiat. Quid enim est in quo hæreat,qui vi-
derit omne quod sumatur in oratione,aut ad probandum, aut ad refellendum,aut ex sua

sumi vi atque natura, aut assumi foris? Ex sua vi, cũ aut res, quæ sit tota quæratur, aut pars
eius, aut vocabulum quod habeat, aut quippiam rem illam quod attingat: extrinsecus au-
tem, cum ea, quæ sunt foris, neque inhærent in rei natura colligũtur. Si res tota quæritur,
definitione vniuersa vis explicanda est, sic: Si maiestas est amplitudo ac dignitas ciuitatis,
is eam minuit, qui exercitum hostibus Po. Ro. tradidit, nõ qui eum, qui id fecisset, Po. Ro.
potestati tradidit. Sin pars, partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute reip. 90
fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum : aliud consilium super-
bum, suum arrogans: vtendum igitur fuit consilio senatus. Sin ex vocabulo, vt Carbo: Si
C O S. est qui cõsulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo quod rem attingat, plu-
res sunt argumentorũ sedes ac loci. Nã & coniuncta quærimus, & genera, & partes gene-
ribus subiectas, & similitudines, & dissimilitudines, & contraria, & consequẽtia, & consen-
tanea, & quasi præcurrentia, & repugnantia, & causas rerum vestigabimus, & ea, quæ ex cau
sis orta sunt, & maiora, paria, minora quæremus. Ex coniunctis sic argumẽta ducuntur:
Si pietati summa tribuẽda laus est, debetis moueri cum Q. Metellum tam pie lugere vi-
deatis. Ex genere autẽ: Si magistratus in Po. Ro. potestate esse debent, quid Norbanũ ac-
cusas, cuius Tribunatus voluntati paruit ciuitatis? Ex parte autem ea quæ est subiecta ge- 91
neri: Si omnes qui reip. consulunt, chari nobis esse debent, certe in primis Imperatores,
quorum consiliis, virtute, periculis, retinemus & nostram salutem & imperii dignitatem.
Ex similitudine autẽ: Si feræ partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgen-
tia esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorũ est in diem viuere, nostra cõsilia in
sempiternũ tempus spectare debent. Atque vtroque in genere & similitudinis & dissimi-
litudinis, exempla sunt ex aliorũ factis aut dictis, aut euentis, & fictæ narrationes sæpe po
nendæ. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex consequẽtibus: Si
& ferro interfectus ille, & tu inimicus eius cum gladio cruẽto comprehẽsus es in illo ipso
loco, & nemo præter te ibi visus est, & causa nemini, & tu semper audax, quid est quod de
facinore dubitare possimus? Ex consentaneis & præcurrẽtibus & repugnantibus, vt olim 92
Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti Carbo, idcirco te isti bonum ciuem pu-
tabunt: simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est, quòd T. Gracchi mortẽ sæpe in
concionibus deplorasti, quòd P. Africani necis socius fuisti, quòd eam legẽ in Tribunatu
tulisti, quòd semper à bonis dissensisti. Ex causis autẽ rerum sic: Auaritiam si tollere vul-
tis, mater eius est tollenda luxuries. Ex iis autẽ, quæ sunt orta de causis: Si ærarii copiis &
ad belli adiumenta & ad ornamenta pacis vtimur, vectigalibus seruiamus. Maiora autẽ &
minora & paria comparabimus sic. Ex maiore: Si bona existimatio diuitiis præstat, &
pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:
-Hic paruæ consuetudinis
Causa huius mortem fert tam familiariter:
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri? Ex pari sic: Est eiusdem & eripere cõtra 93
remp. & largiri pecunias. Foris autem assumuntur ea, quæ non sua vi, sed extranea suble-
uantur, vt hæc: Hoc verũ est, dixit enim Q. Lucatius: Hoc falsum est, habita enim quæ-
stio est: Hoc sequi necesse est, recito enim tabulas. de quo genere toto paulo antè dixi.
Hæc vt breuissime diei potuerunt, ita à me dicta sunt. Vt enim si aurum cui, quod esset
multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa & notas ostende-
rem locorũ, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, & id quod vellet, paruo labore, nullo er-
rore inueniret: sic has ego argumentorũ noui notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant
vbi sint: reliqua cura & cogitatione eruuntur. Quod autem argumentorum genus cuique
causarum generi maxime conueniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris
ingenii iudicare. Neque enim nunc id agimus, vt artem aliquã dicendi explicemus, sed vt 94
doctissimis hominibus vsus nostri quasi quædam admonita tradamus. His igitur locis in
mente & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod
oratorem effugere possit, non modo in forẽsibus disceptationibus, sed omnino in vllo ge
nere dicendi. Si vero assequetur vt talis videatur, qualem se videri velit, & animos eorum

ita afficiat, apud quos aget, vt eos, quocũque velit, vel trahere vel rapere possit, nihil profectò præterea ad dicendum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse reperire quid dicas, nisi id inuentum tractare possis. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet quid afferas, &
95 id quare ita sit, ostendere: & ex iisdem illis locis interdum concludere, relinquere aliàs, alióque transire: sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit declarare: sicui quid simile dicas, prius vt simile confirmes: deinde quod agitur, adiungas: puncta argumentorũ plerũque vt occulas, nequis ea numerare possit, vt re distinguantur, verbis confusa esse videantur. Hæc vt & properãs, & apud doctos, & semidoctus ipse percurro, vt aliquando ad illa maiora veniamus. Nihil est enim in dicendo Catule maius, quàm vt faueat oratori is qui audiet, vtque ipse sic moueatur, vt impetu quodã animi & perturbatione magis, quàm iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mẽtis, quàm veritate, aut præscripto, aut iuris nor
96 ma aliqua, aut iudicii formula, aut legibus. Quare nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus. Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi antè explicandum, quàm illuc proficiscare, quò te dicis intendere. Quidnam, inquit? Qui ordo tibi placet, inquit Catulus, & quæ dispositio argumẽtorũ, in qua tu mihi semper deus videri soles. Vide quàm sim in isto genere, inquit, Catule deus: non mehercule mihi nisi admonito venisset in mentem, vt possis existimare me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, vsu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tanquam ignotum hominẽ præteribam, tantũ potest in dicendo, vt ad vincendum nulla plus possit. Sed tamen mihi videris ante tempus à me rationẽ ordinis & disponendarũ rerum requisisse. Nam si ego
97 omnem vim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumẽtorum, & de collocatione aliquid dicere: sed cũ tria sint à me proposita, de vno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quærẽdum. Valet igitur multũ ad vincendum, probari mores, instituta & facta, & vitam, & eorum, qui agent causas, & eorum pro quibus: & item improbari aduersariorum, animósque eorum, apud quos agitur, conciliari quãmaxime ad beneuolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quàm fingi, si nulla sunt. Sed hæc adiuuant in oratore lenitas vocis, vultus, pudoris significatio, verborũ comitas. Siquid persequare acrius, vt inuitus & coactus facere
98 videare, facilitatis, liberalitatis, mãsuetudinis, pietatis, grati animi, nõ appetentis, non auidi, signa proferri perutile est: eáque omnia quæ proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, nõ litigiosorum, non acerborum sunt, valde beneuolentiam conciliant, abalienántque ab iis, in quibus hæc non sunt. Itaque eadem sunt in aduersarios ex cõtrario conferenda. Sed genus hoc totũ orationis in iis causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri & vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maxime commendat reos. Reos autem appello nõ eos modo, qui arguuntur, sed omnes quorũ de re disceptatur. Sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, iustos, integros, religiosos, timidos, perferẽtes iniuriarũ, mirum quiddam valet: & hoc vel in principiis, vel in re nar
99 randa, vel in peroranda tantam habet vim, si est suauiter & cum sensu tractatum, vt sæpe plus quàm causa valeat. Tantum autẽ efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, vt quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sentẽtiarum & genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatéque significandi, efficitur, vt probi, vt bene morati, vt boni viri esse videantur. Huic autẽ est illa dispar adiuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes iudicum permouet impellítque, vt aut oderint aut diligant, aut inuideant, aut saluum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut læten-

tur,aut mœreant,aut misereantur,aut punire velint,aut ad eos motus adducãtur,siqui fi-
nitimi sunt & propinqui his ac talibus animi perturbationibus. Atque illud optãdum est
oratori,vt aliquam permotionẽ animorũ sua sponte ipsi afferant ad causam iudices ad id
quod vtilitas oratoris feret accommodatam. Facilius est enim currentem (vt aiunt) inci- 100
tare,quàm cõmouere languẽtem. Sin id aut non erit,aut erit obscurius: sicut medico dili-
genti priusquam conetur ægro adhibere medicinam, non solum morbi eius cui mederi
volet,sed etiam consuetudo valentis & natura corporis cognoscẽda est: sic equidem cum
aggredior ancipitem causam,& grauem ad animos iudicum pertractandos,omni mente
in ea cogitatione curáque versor,vt odorer quã sagacissime possim,quid sentiãt,quid exi-
stiment,quid expectent,quid velint,quo deduci oratione facillime posse videantur. Si se
dant,&,vt antè dixi,sua sponte,quo impellimus, inclinãt atque propẽdent,accipio quod
datur,& ad id,vnde aliquis flatus ostenditur,vela do. Sin est integer quietúsque iudex,
plus est operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuuante natura. Sed tãtam
vim habet illa,quæ rectè à bono poeta dicta est flexanima,atque omnium regina rerum 101
oratio,vt non modo inclinãtem erigere aut stantem inclinare,sed etiam aduersantem &
repugnantem,vt Imperator bonus ac fortis capere possit. Hæc sunt illa, quæ me ludens
Crassus modo flagitabat,quæ à me diuinitus tractari solere diceret, & in causa M. Aqui-
lii Caiíque Norbani,nonnullísque aliis,quasi præclare acta laudaret: quæ mehercule ego
Crasse,cum à te tractantur in causis,horrere soleo: tanta vis animi,tantus impetus,tantus
dolor,oculis,vultu,gestu,digito denique isto tuo significari solet: tantum est flumen gra-
uissimorum optimorúmque verborum,tam integræ sententiæ,tam veræ,tam nouæ,tam
sine figmentis fucóque puerili,vt mihi nõ solum tu incẽdere iudicẽ,sed ipse ardere videa-
ris. Neque fieri potest,vt doleat is,qui audit,vt oderit,vt inuideat,vt pertimescat aliquid,
vt ad fletum misericordiámque deducatur,nisi omnes ii motus,quos orator adhibere vo 102
let iudici,in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. Quòd si fictus aliquis do-
lor suscipiendus esset,& si in eiusmodi genere orationis nihil esset,nisi falsum atque imi-
tatione simulatum,maior ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego quid tibi Crasse,
quid cæteris accidat,nescio: de me autem causa nulla est,cur apud homines prudentissi-
mos atque amicissimos mentiar: non mehercle vnquam apud iudices,aut dolorẽ,aut mi-
sericordiam,aut inuidiam,aut odium excitare dicẽdo volui,quin ipse in cõmouendis iu-
dicibus,iis ipsis sensibus,ad quos illos adducere vellẽ, permouerer. Neque enim facile est
perficere,vt irascatur ei,cui tu velis iudex,si tu ipse id lente ferre videare: neque vt oderit
eum quem tu velis,nisi teipsum flagrantẽ odio antè viderit: neque ad misericordiam ad-
ducetur,nisi ei tu signa doloris tui verbis, sententiis,voce,vultu,collachrymatione deni-
que ostenderis. Vt enim nulla materies tam facilis ad exardescẽdum est,quæ nisi admo- 103
to igni,ignem concipere possit: sic nulla mens est tam ad comprehẽdendam vim oratoris
parata,quæ possit incendi,nisi inflammatus ipse ad eam & ardens accesserit. Ac ne forte
hoc magnum ac mirabile esse videatur,hominem toties irasci,toties dolere,toties omni
animi motu concitari,præsertim in rebus alienis magna vis est earum sententiarũ atque
eorum locorũ,quos agas,tractésque dicendo,vt nihil opus sit simulatione & fallaciis. Ipsa
enim natura orationis eius,quæ suscipitur ad aliorum animos permouendos,oratorem
ipsum magis etiam,quàm quenquam eorum,qui audiunt, permouet. Et nè hoc in cau-
sis,in iudiciis, in amicorum periculis,in concursu hominum, in ciuitate,in foro accide-
re miremur,cum agitur non solum ingenii nostri existimatio (nam id esset leuius,quan-
quam cum professus sis te id posse facere,quod pauci,ne id quidem negligendum est) sed 104
alia sunt maiora multo,fides,officium, diligentia: quibus rebus adducti,etiam cum alie-
nissimos defendimus,tamen eos alienos,si ipsi viri boni volumus haberi,existimare non
possumus. Sed vt dixi,ne hoc in nobis mirum esse videatur,quid potest esse tam fictum,
quàm versus,quàm scena,quàm fabulæ: tamẽ in hoc genere sæpe ipse vidi,cum ex perso-
na mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondalia illa dicentis,

Segregare abs te ausus,aut sine illo Salamina ingredi,

Neque paternū aspectum es veritus. Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Vt idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

Quem ætate exacta indigem

Liberum lacerasti, orbasti, extinxisti, neque fratris necis,

Neque gnati eius parui, qui tibi in tutelam est traditus: flens ac lugēs dicere videbatur?
105 Quæ si ille histrio quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid Pacuuium putatis in scribēdo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audiui, poëtam bonum neminem (id quod à Democrito & Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus fictósque luctus vellem imitari, atque adumbrare dicēdo: neque actor essem alienæ personæ, sed author meæ, cum mihi M. Aquilius in ciuitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego C O S. fuisse, Imperatorem ornatum à senatu, ouantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, mœrētem, in summum discrimen adductum viderem, nō prius sum conatus
106 misericordiam aliis commouere, quàm misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moueri iudices, cum excitaui mœstum ac sordidatum senem, & cum ista feci, quæ tu Crasse laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, vt discinderē tunicam, vt cicatrices ostēderem, cum C. Marius mœrorē orationis meæ præsens ac sedens multū lachrymis suis adiuuaret: cúmque ego illum crebro appellans, collegam ei suum cōmendarem, atque ipsum aduocatum ad cōmunem Imperatorum fortunam defendendam inuocarem, nōn fuit hæc sine meis lachrymis, non sine dolore magno miseratio, omniúmque deorum & hominū, & ciuium, & sociorum imploratio: quibus omnibus verbis, quæ à me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea. Quāobrem hoc vos doceo Sulpi-
107 ti, bonus ego videlicet atque eruditus magister, vt in dicendo irasci, vt dolere, vt flere possitis: quanquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali & Quæstore meo tantum incendium non oratione solum, sed multo etiā magis vi & dolore & ardore animi concitaras, vt ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tu omnia in causa superiora, vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribunitiam in Cæpionis graui miserabilíque casu, in iudicium vocabas: deinde principē & senatus & ciuitatis M. AEmilium lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam & T. Didiū, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat vt hæc tu adolescēs pro rep. queri summa cum dignitate existimarere: ego homo Censorius vix satis honeste viderer seditiosum ciuem, & in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere.
108 Erant optimi ciues iudices, bonorum virorū plenum forum, vix vt mihi tenuis quædam venia daretur excusationis, quòd tum eum defenderē, qui mihi Quæstor fuisset. Hîc ego quid dicam me artem aliquā adhibuisse? quid fecerim, narrabo: si placuerit, vos meā defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionū genera, vitia, pericula collegi, eámque orationē ex omni reip. nostræ temporū varietate repetiui, conclusique ita, vt dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, iustas tamē fuisse nonnullas & propè necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus cōmemorabat, egi, neque reges ex hac ciuitate exigi, neque Trib. pl. creari, neque plebiscitis toties cōsularem potestatem minui, neque prouocationē patronam illam ciuitatis ac vindicem libertatis Po. Ro. dari sine nobilium dissensione potuisse: ac si illæ seditiones saluti huic ciuitati fuissent, non continuo si quis
109 motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quòd si vnquam Po. Ro. concessum esset, vt iure incitatus videretur, id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam iustiorem fuisse. Tum omnē orationem traduxi & conuerti in increpādam Cæpionis fugam, in deplorandum interitū exercitus: sic & eorū dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos Equitū Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, à quo erāt ipsi

propter indicia abalienati, renouabam atque reuocabã. Quod vbi ſenſi me in poſſeſſio-
ne iudicii ac defenſionis meæ conſtitiſſe,quòd & populi beneuolentiã mihi conciliaram,
cuius ius etiã cum ſeditionis coniunctione defenderam,& iudicum animos totos vel ca-
lamitate ciuitatis,vel luctu ac deſyderio propinquorũ,vel odio proprio in Cæpionem ad
cauſam noſtrã conuerterã,tunc admiſcere huic generi orationis vehementi atque atroci 110
genus illud alterum,de quo antè diſputaui,lenitatis & manſuetudinis cœpi, me pro meo
ſodali,qui mihi in liberûm loco more maiorũ eſſe deberet,& pro mea omni fama propè
fortunïſque decernere:nihil mihi ad exiſtimationẽ turpius,nihil ad dolorẽ acerbius acci-
dere poſſe,quàm ſi is,qui ſæpe alieniſſimis à me,ſed meis tamen ciuibus ſaluti exiſtima-
ter fuiſſe,ſodali meo auxiliũ ferre non potuiſſem. Petebã à iudicibus,vt illud ætati meæ,
vt honoribus,vt rebus geſtis,ſi iuſto,ſi pio dolore me eſſe affectum viderent,concederent:
præſertim ſi in aliis cauſis intellexiſſent,omnia me ſemper pro amicorum periculis,nihil
vnquam pro meipſo deprecatum. Sic in illa omni defenſione atque cauſa,quod eſſe in ar-
te poſitum videbatur,vt de lege Apuleia dicerem,vt quid eſſet minuere maieſtatem expli
carem,perquam breuiter perſtrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis,quarum 111
altera concitationẽ habet,altera cõmendationẽ,quæ minime præceptis artium ſunt per-
politæ,omnis eſt à me illa cauſa tractata, vt & acerrimus in Cæpionis inuidia renouãda,
& in meis moribus erga meos neceſſarios declarandis manſuetiſſimus viderer:ita magis
affectis animis iudicũ quàm doctis,tua Sulpiti eſt à nobis tum accuſatio victa. Hîc Sulpi
tius,Vere hercule,inquit,Antoni iſta cõmemoras:nam ego nihil vnquã vidi,quod tam è
manibus elaberetur,quàm mihi tum eſt elapſa illa cauſa. Cũ enim(quẽadmodum dixiſti)
tibi ego non iudicium,ſed incendium tradidiſſem, quod tuum principium dii immorta-
les fuit?qui timor? quæ dubitatio? quanta hæſitatio tractúſque verborũ? Vt tu illud initio,
quod tibi vnum ad ignoſcendum homines dabant,tenuiſti, te pro homine perneceſſario
Quæſtore tuo dicere?quàm tibi primũ muniſti ad te audiendum viam? Ecce autem cum 112
te nihil aliud profeciſſe arbitrarer,niſi vt homines tibi ciuem improbũ defendenti igno-
ſcendum propter neceſſitudinẽ arbitrarẽtur,ſerpere occulte cœpiſti nihil dum aliis ſuſpi-
cantibus,me vero iam pertimeſcente, vt illam non Norbani ſeditionẽ,ſed illam Po.Ro.
iracundiam,neque eam iniuſtam,ſed meritam ac debitã fuiſſe defenderes.deinde qui lo-
cus abs te prætermiſſus eſt in Cæpionem?vt tu illa omnia odio,inuidia,miſericordia mi-
ſcuiſti?Neque hæc ſolum in defenſione,ſed etiã in Scauro,cæteríſque meis teſtibus,quorũ
tu teſtimonia nõ refellendo,ſed ad eundẽ impetũ populi confugiendo refutaſti. Quæ cũ
abs te modo commemorarentur,equidem nulla præcepta deſyderabã. Iſtam enim ipſam
demonſtrationem defenſionũ tuarum abs te ipſo cõmemoratam doctrinã eſſe non me-
diocrem puto. Atqui ſi ita placet,inquit Antonius,trademus etiã,quæ nos ſequi in dicẽ- 113
do,quǽque maxime ſpectare ſolemus: docuit enim iam nos longa vita vſúſque rerũ ma-
ximarum,vt quibus rebus animi hominũ mouerentur,teneremus. Equidem primũ con-
ſyderare ſoleo,poſtulétne cauſa : nam neque paruis in rebus adhibendæ ſunt hæ dicendi
faces,neque ita animatis hominibus,vt nihil ad eorum mentes oratione flectendas pro-
ficere poſſimus,ne aut irriſione,aut odio digni putemur,ſi aut tragœdias agamus in nu-
gis,aut conuellere adoriamur ea,quæ nõ poſſint cõmoueri. Nã quoniã hæc ferè maxime
ſunt in iudicum animis,aut quicunque illi erunt,apud quos agemus,oratione molienda,
amor,odium,iracundia,inuidia,miſericordia,ſpes,lætitia,timor,moleſtia,ſentimus amo-
rem conciliari,ſi id velle videare,quod ſit vtile ipſis,apud quos agas,defendere: ſi aut pro
bonis viris,aut certe pro iis,qui illis boni atque vtiles ſint,laborare:nanque hæc res amo- 114
rem magis conciliat,illa virtutis defenſio charitatem: plúſque proficit,ſi proponitur ſpes
vtilitatis futuræ,quàm præteriti beneficii cõmemoratio. Enitẽdum eſt,vt oſtendas in ea
re,quam defendas,aut dignitatem ineſſe aut vtilitatem,cúmque cui concilies hunc amo-
rem,ſignifices nihil ad vtilitatem ſuam retuliſſe,ac nihil omnino feciſſe cauſa ſua. Inui-
detur enim cõmodis hominũ ipſorum,ſtudiis autem eorum cæteris cõmodandi fauetur.
Vidẽdúmque hoc loco eſt,ne quos ob benefacta diligi volemus,eorũ laudem atque glo-

riam,cui maxime inuideri ſolet,nimis efferre videamur. Atque iiſdem his ex locis & o-
dium in alios ſtruere diſcemus,& à nobis ac noſtris dimouere:eadémque hæc genera tra
ctanda ſunt in iracundia vel excitanda vel ſedanda. Nam ſi,quod ipſis,qui audiunt,per-
115 nicioſum aut inutile ſit,id factum augeas, odium creatur: ſin quod aut in bonos viros,
aut in eos,quos quiſque minime debuerit,aut in rempub.tum excitatur ſi non tam acer-
bum odium,tamē aut inuidiæ,aut odii non diſſimilis offenſio. Item timor incutitur aut
ex ipſorum periculis,aut ex communibus: interior eſt ille proprius,ſed hic quoque com-
munis ad eandem ſimilitudinem eſt perducendus. Par atque vna ratio eſt ſpei,lætitiæ,
moleſtiæ. Sed haud ſciam an acerrimus longe ſit omnium motus inuidiæ,nec minus vi-
rium opus ſit in ea comprimēda,quàm in excitanda. Inuident autem homines maxime
paribus aut inferioribus,cum ſe relictos ſentiunt,illos autem dolent euolaſſe: ſed etiam
ſuperioribus inuidetur ſæpe vehementer,& eo magis,ſi intolerantius ſe iactant,& æqua-
bilitatem cōmunis iuris,præſtantia dignitatis aut fortunæ ſuæ tranſeunt: quæ ſi inflam-
116 manda ſunt,maxime dicendum eſt non eſſe virtute parta:deinde etiam vitiis atque pec-
catis.tum ſi erunt honeſtiora atque grauiora,tamen nō eſſe tanti vlla merita,quāta ſit in-
ſolentia hominis,quātúmque faſtidium. Ad ſedandum autē,magno illa labore magnís-
que periculis eſſe parta,nec ad ſuum cōmodum,ſed ad aliorum eſſe collata,ſeſéque ſiquā
gloriā peperiſſe videatur,tametſi ea nō ſit æqua merces periculi,tamē ea nō delectari,to-
támque abiicere atque deponere: omninóque perficiendum eſt (quoniā plerique ſunt in-
uidi,maximéque eſt hoc cōmune vitium & peruagatū:inuidetur autem præſtanti floren-
tíque fortunæ) vt hæc opinio minuatur,& illa excellens opinione fortuna cū laboribus &
miſeriis permiſta eſſe videatur. Iam miſericordia mouetur,ſi is,qui audit,adduci poteſt vt
illa,quæ de altero deplorentur,ad ſuas res reuocet,quas aut tulerit acerbas,aut timeat,aut
intuens alium crebro ad ſeipſum reuertatur. Ita cum ſinguli caſus humanarū miſeriarum
117 grauiter accipiuntur,ſi dicūtur dolenter,tum afflicta & proſtrata virtus maxime luctuoſa
eſt:& vt illa altera pars orationis,quæ probitatis cōmendatione boni viri debet ſpeciem
tueri,lenis (vt ſæpe iam dixi) atque ſummiſſa:ſic hæc,quæ ſuſcipitur ab oratore ad cōmu-
tandos animos,atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens eſſe debet. Sed eſt
quædam in his duobus generibus,quorum alterum lene,alterum vehemēs eſſe volumus,
difficilis ad diſtinguendum ſimilitudo. Nam ex illa lenitate,qua conciliamur iis,qui au-
diunt,ad hanc vim acerrimā,qua eoſdem excitamus,influat oportet aliquid,& ex hac vi
nonnunquam animi aliquid influendum eſt illi lenitati:neque eſt vlla temperatior ora-
tio,quàm illa in qua aſperitas contentionis oratoris ipſius humanitate conditur:remiſſio
autem lenitatis quadam grauitate & contētione firmatur. In vtroque autem genere dicē-
118 di, & illo in quo vis atque contentio quæritur,& hoc quod ad vitam & mores accōmo-
datur,& principia tarda ſunt,& exitus tamē ſpiſſi & producti eſſe debent. Nam neque aſ-
ſiliendum ſtatim eſt ad illud genus orationis (abeſt enim totum à cauſa) & homines prius
ipſum illud,quod propriū ſui iudicii eſt,audire deſyderant,nec cum in eā rationē ingreſſus
ſis,celeriter diſcedendum eſt. Non enim ſicut argumentū ſimul atque poſitum eſt,arripi-
tur,alterúmque & tertium poſcitur:ita miſericordiā,aut inuidiam, aut iracūdiam ſimul-
atque intuleris, poſſis cōmouere. Argumentū enim ratio ipſa confirmat,quæ ſimulatque
emiſſa eſt,adhæreſcit. Illud autē genus orationis nō cognitionē iudicis,ſed magis pertur-
bationē requirit,quā cōſequi niſi multa,& varia,& copioſa oratione, & ſimili contētione
actionis nemo poteſt. Quare qui aut breuiter,aut ſummiſſe dicunt,docere iudicē poſſunt,
119 cōmouere nō poſſunt,in quo ſunt omnia. Iam illud perſpicuū eſt,omniū rerum in cōtra-
rias partes facultatē ex iiſdem ſuppeditari locis. Sed argumēto reſiſtēdum eſt,aut iis,quæ
comprobādi eius cauſa ſumūtur,reprehēdendis,aut demonſtrando id,quod cōcludere illi
velint,nō effici ex propoſitis,nec eſſe conſequens: aut ſi ita non refellas,afferēdum eſt in
contrariam partē,quod ſit aut grauius,aut æque graue. Illa autem,quæ aut conciliationis
cauſa leniter,aut permotionis vehementer aguntur,contrariis commotionibus inferenda
ſunt,vt odio beneuolentia,miſericordia inuidia tollatur. Suauis autem eſt,& vehementer

ſæpe vtilis iocus & facetiæ: quæ etiam ſi alia omnia tradi arte poſſunt,naturæ ſunt pro-
pria certe, neque vllam artem deſyderant: in quibus tu longe aliis mea ſententia Cæſar
excellis,quo magis mihi etiam teſtis eſſe potes,aut nullam eſſe artem ſalis,aut ſiqua eſt,
eam nos tu potiſſimum docebis. Ego vero,inquit Cæſar,omni de re facetius puto poſſe 110
ab homine non inurbano,quàm de ipſis facetiis diſputari. Itaque cum quoſdam Græcos
inſcriptos libros eſſe vidiſſem de ridiculis,nõnullam in ſpem venerã poſſe me aliquid ex
iſtis diſcere,inueni autem ridicula & ſalſa multa Græcorũ: nam & Siculi in eo genere,&
Rhodii & Byzantii,& præter cæteros Attici excellunt:ſed qui eius rei rationem quandam
conati ſunt artémque tradere,ſic inſulſi extiterunt,vt nihil aliud eorum niſi ipſa inſulſi-
tas rideatur. Quare mihi quidem videtur nullo modo doctrina iſta res poſſe tradi. Ete-
nim cum duo genera ſint facetiarum, alterum æquabiliter in omni ſermone fuſum,al-
terum peracutum & breue: illa à veteribus ſuperior cauillatio, hæc altera dicacitas no-
minata eſt. Leue nomen habet vtraque res: leue enim eſt totum hoc,riſum mouere.Ve-
runtamen (vt dicis Antoni) multum in cauſis perſæpe lepôre & facetiis profici vidi. Sed
cum in illo genere perpetuæ feſtiuitatis ars non deſyderetur, natura enim fingit homi- 111
nes & creat,imitatores & narratores facetos, & vultu adiuuante & voce, & ipſo genere
ſermonis: tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci,cum antè illud facete
dictum emiſſum hærere debeat,quàm cogitari potuiſſe videatur? Quid enim hic meus
frater ab arte adiuuari potuit,cum à Philippo interrogatus quid latraret, Furem ſe vide-
re reſpondit? Quid in omni oratione Craſſus vel apud Centumuiros contra Scæuolam,
vel contra accuſatorem Brutum,cum pro Cn.Planco diceret? Nam id quod tu mihi tri-
buis Antoni,Craſſo eſt omnium ſententia concedendum. Non enim ferè quiſquam re-
perietur, præter hunc in vtroque genere lepôris excellens, & illo quod in perpetuitate
ſermonis,& hoc quod in celeritate atque dicto eſt. Nam hæc perpetua contra Scæuolam
Curiana defenſio,tota redundauit hilaritate quadam & ioco, dicta illa breuia non ha-
buit. Parcebat enim aduerſarii dignitati,in quo ipſo ſeruabat ſuam, quod eſt hominibus 112
facetis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum, & ea quæ
occurrant,cum ſalſiſſime dici poſſint,tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ip-
ſum non inſulſe interpretantur. Dicere enim aiunt Ennium, flammam à ſapiente faci-
lius ore inardente opprimi,quàm bona dicta teneat, hæc ſcilicet bona dicta, quæ ſalſa
ſint. Nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed vt in Scæuolam continuit ea
Craſſus,atque illo altero genete, in quo nulli aculei contumeliarum inerant,cauſam il-
lam diſputationémque luſit: ſic in Bruto quem oderat,& quem dignum contumelia iu-
dicabat, vtroque genere pugnauit. Quàm multa de balneis,quas nuper ille vendiderat,
quàm multa de amiſſo patrimonio dixit? atque illa breuia,cum ille diceret ſe ſine cau-
ſa ſudare, Minime mirum,inquit: modo enim exiſti de balneis. Innumerabilia huiuſce- 113
modi fuerunt, ſed non minus illa iucunda perpetua. Cum enim Brutus duos lectores
excitaſſet, & alteri de colonia Narbonenſi Craſſi orationem legendam dediſſet,alteri de
lege Seruilia, & cum contraria inter ſeſe de repub.capita contuliſſet,noſter hic facetiſſi-
me tres patris Bruti de iure ciuili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo,Fortè
euenit vt in Priuernati eſſemus. Brute teſtificatur pater ſe tibi Priuernatem fundum re-
liquiſſe. Deinde ex libro ſecundo, In Albano eramus ego & Marcus filius. Sapiens vi-
delicet homo cum primis noſtræ ciuitatis,norat hunc gurgitem,metuebat ne cum is ni-
hil haberet,nihil eſſe ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem ſcri-
bendi fecit (tot enim,vt audiui Scæuolam dicere,ſunt veri Bruti libri) In Tiburti for-
te aſſedimus ego & Marcus filius. Vbi ſunt ii fundi Brute,quos tibi pater publicis com-
mentariis conſignatos reliquit? Quòd niſi puberem te,inquit,iam haberet, quartum li- 114
brum compoſuiſſet,& ſe etiam in balneis locutum cum filio ſcriptum reliquiſſet. Quis
eſt igitur,qui non fateatur hoc lepôre,atque iis facetiis non minus refutatum eſſe Bru-
tum,quàm illis tragœdiis, quas egit idem,cum caſu in eadem cauſa cum funere efferre-
tur anus Iunia? Prò Dii immortales,quæ fuit illa,quanta vis,quàm inexpectata,quàm

repentina? cum coniectis oculis, gestu omni imminenti, summa grauitate & celerita-
te verborum, Brute quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis om-
nibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc popu-
lum dominatu regio liberauit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui virtuti studere? pa-
trimonióne augendo? at id non est nobilitatis. sed fac esse, nihil superest, libidines to-
115 tum dissipauerunt. an iuri ciuili? est paternum. sed dicet te, cum ædes venderes, ne in
rutis quidem & cæsis solium tibi paternum recepisse. an rei militari? qui nunquam ca-
stra videris. an eloquentiæ? quæ nulla est in te: & quicquid est vocis ac linguæ, omne
in istum turpissimum calumniæ quæstum contulisti. Tu lucem aspicere audes? tu hos
intueri? tu in foro, tu in vrbe, tu in ciuium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagi-
nes ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne collocandis quidem tibi
vllum locum reliquisti. Sed hæc tragica atque diuina, faceta autem & vrbana innume-
rabilia ex vna concione meministis: nec enim concio maior vnquam fuit, nec apud po-
pulum grauior oratio, quàm huius contra collegam in censura nuper, neque lepôre &
festiuitate conditior. Quare tibi Antoni vtrunque assentior, & multum facetias in dicen-
116 do prodesse sæpe, & eas arte nullo modo posse tradi: & illud quidem admiror, te nobis
in eo genere tribuisse tantum, & non huius rei quoque palmam, vt cæterarum, Crasso de-
tulisse. Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc, Crasso pau-
lulum inuiderem. nam esse quamuis facetum atque salsum, non nimis est per seipsum in-
uidendum: sed cum omnium sis venustissimus & vrbanissimus, omnium grauissimum &
seuerissimum & esse, & videri, quod isti contigit vni, id mihi vix ferendum videbatur.
Hîc cum arrisisset Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarũ Iuli ne-
gares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem o-
portere hominũ, rei, temporis, nequid iocus de grauitate decerperet, quod quidem in pri-
mis à Crasso obseruari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, cum
his nihil opus sit: nos autem quomodo vtamur, cum opus sit, quærimus: vt in aduersa-
117 rium, & maxime si eius stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, leuem, si faci-
le homines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quàm
quæ priores: nam & ingenii celeritas maior est, quæ apparet in respondendo, & humani-
tatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, vt in ista ipsa con-
cione nihil ferè dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod nõ pro-
uocatus respondcrit. Erat autem tanta grauitas in Domitio, tanta authoritas, vt quod es-
set ab eo obiectum, lepôre magis eleuandum, quàm contentione frangendum videretur.
Tum Sulpitius, Quid igitur, inquit, patiemur Cæsarem, qui quanquam Crasso facetias
cõcedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totum nobis genus
hoc iocandi quale sit, & vnde deducatur, præsertim cum tantam vim & vtilitatem salis
118 & vrbanitatis esse fateamur? Quid si, inquit Iulius, assentior Antonio dicẽti nullam esse
artem salis? Hîc cum Sulpitius reticuisset, Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de
quibus Antonius tandiu loquitur, ars vlla sit: obseruatio quædam est, vt ipse dixit, earum
rerum, quæ in dicendo valent: quæ si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens?
Quis enim hæc vel non facile, vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præ-
ceptis hanc vim & hanc vtilitatem esse arbitror, non vt ad reperiendum, quid dicamus
arte ducamur, sed vt ea, quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut re-
cta esse confidamus, aut praua intelligamus, cum quò referenda sint, didicerimus. Qua-
re Cæsar ego quoque à te hoc peto, vt si tibi videtur, disputes de hoc toto iocandi gene-
re quid sentias, nequa forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali cœtu, atque in
119 tam accurato sermone prætetita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam collectam
à conuiua Crasse exigis, non cõmittam, vt si defugerim, tibi causam aliquam dem recu-
sandi: quãquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum spe-
ctante Roscio. quis enim sese cõmouere potest, cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc
Crasso audiẽte primũ loquar de facetiis, & docebo sus (vt aiunt) oratorem eum, quẽ cum

Catulus nuper audiſſet, fœnũ alios aiebat eſſe oportere. Tum ille, Iocabatur, inquit Catulus, præſertim cum ita dicat ipſe, vt ambroſia alendus eſſe videatur: verum te Cæſar audiamus, vt ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi reſtant, inquit, ſed tamen defeſſus iam labore atque itinere diſputationis meæ, requieſcam in Cæſaris ſermone, quaſi in aliquo peropportuno diuerſorio. Atqui, inquit Iulius, non nimium liberale hoſpitium meum dices: nam te in viam, ſimul ac perpaululum guſtaris, 130
extrudam & eiiciam. Ac ne diutius vos demorer, de omni iſto genere, quid ſentiam, perbreuiter exponam. De riſu quinque ſunt quæ quærantur, vnum quid ſit, alterum vnde ſit, tertium ſitne oratoris velle riſum mouere, quartum quatenus, quintũ quæ ſint genera ridiculi. Atque illud primum, quid ſit ipſe riſus, quo pacto concitetur, vbi ſit, quomodo exiſtat, atque ita repente erumpat, vt eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo ſimul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus: neque enim ad hunc ſermonẽ hoc pertinet: & ſi pertineret, neſcire me tamen id non puderet, quod ne ipſi quidem illi ſcirent, qui pollicerentur. Locus autem & regio quaſi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine & deformitate quadam cõtinetur. Hæc enim ridentur vel ſola, vel maxime, quæ notant & deſignãt turpitudinẽ aliquam nõ turpiter. Eſt autem, vt ad illud 131
tertium veniam, eſt plane oratoris mouere riſum: vel quòd ipſa hilaritas beneuolentiam conciliat ei, per quem excitata eſt: vel quòd admirantur omnes acumen vno ſæpe in verbo poſitum, maxime reſpondentis, nõnunquam etiam laceſſentis: vel quòd frangit aduerſarium, quòd impedit, quòd eleuat, quòd deterret, quòd refutat, vel quòd ipſum oratorem politum eſſe hominẽ ſignificat, quòd eruditum, quòd vrbanum, maximéque quòd triſtitiam ac ſeueritatem mitigat & relaxat, odioſáſque res ſæpe, quas argumentis dilui nõ facile eſt, ioco riſúque diſſoluit. Quatenus autẽ ſint ridicula tractanda oratori, perquam diligẽter vidẽdum eſt, id quod in quarto loco quærẽdi poſueramus: nam nec inſignis improbitas, & ſcelere iuncta, nec rurſus miſeria inſignis agitata ridetur. facinoroſos enim maiore quadã vi quàm ridiculi vulnerari volunt: miſeros illudi nolunt, niſi ſi ſe forte iactant. Par- 132
cendum eſt autẽ maxime charitati hominũ, ne temere in eos dicas, qui diligũtur. Hæc igitur adhibenda eſt primũ in iocando moderatio. itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, nec miſericordia maxima digna ſunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum eſt in iſtis vitiis, quæ ſunt in vita hominũ neque charorum, neque calamitoſorũ, neque eorum, qui ob facinus ad ſupplicium rapiendi videntur, eáque belle agitata ridentur. Eſt etiam deformitatis & corporis vitiorum ſatis bella materies ad iocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum eſt, quatenus. In quo nõ modo illud præcipitur, nequid inſulſe, ſed etiã ſiquid perridicule poſſis, vitãdum eſt oratori vtrũque, ne aut ſcurrilis iocus ſit, aut mimicus. Quæ cuiuſmodi ſint, facilius iam intelligemus, cum ad ipſa ridiculorũ genera deuenerimus. Duo enim ſunt genera facetiarũ, quorum 133
alterum re tractatur, alterum dicto. Re, ſiquando quid tanquam aliqua fabella narratur, vt olim tu Craſſe in Memmiũ, comediſſe eum lacertum Largii, cum eſſet cum eo Tarracinæ de amicula rixatus: ſalſa, attamẽ à teipſo ficta tota narratio: addidiſti clauſulam, tota Tarracina, tum omnibus in parietibus inſcriptas fuiſſe literas, tria L L L, duo M M. Cum quæreres, id quid eſſet, ſenem tibi quẽdam oppidanum dixiſſe, Lacerat lacertum Largii mordax Memmius. Perſpicitis hoc genus quàm ſit facetum, quàm elegans, quàm oratorium, ſiue habeas vere, quod narrare poſſis, quod tamen eſt mendaciunculis aſpergendum, ſiue fingas. Eſt autẽ hæc huius generis virtus, vt ita facta demõſtres, vt mores eius, de quo narres, vt ſermo, vt vultus omnes exprimantur, vt iis, qui audiunt, tum geri illa, fieríque videantur. In re eſt item ridiculũ, quod ex quadã deprauata imitatione ſumi ſolet, vt idem Craſſus, Per tuam nobilitatem, per veſtram familiam. Quid aliud fuit in quo concio ri- 134
deret, niſi illa vultus & vocis imitatio? Per tuas ſtatuas vero cum dixit, & extento brachio paululum etiam de geſtu addidit, vehementius riſimus. Ex hoc genere eſt illa Roſciana imitatio ſenis, Tibi ego Antipho aſſero, inquit, ſenium eſt cum audio. Atque ita eſt totũ hoc ipſo genere ridiculum, vt cautiſſime tractandum ſit. Mimorũ eſt enim ethologorũ, ſi

nimia est imitatio, sicut obscœnitas: orator surripiat oportet imitationē, vt is, qui audiat,
cogitet plura quàm videat, præstet idem ingenuitatem & ruborem suum verborum tur-
pitudine & rerum obscœnitate vitanda. Ergo hæc duo genera sunt eius ridiculi, quod in
re positum est, quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur homi-
num mores, & ita effinguntur, vt aut re narrata aliqua, quales sunt, intelligantur, aut imi-
135 tatione breuiter iniecta in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur. In dicto au-
tem ridiculum est id, quod verbi aut sententiæ quodam acumine mouetur: sed vt in illo
superiore genere, vel narrationis, vel imitationis vitanda est mimorum ethologorum si-
militudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Quî igitur di-
stinguemus à Crasso, à Catulo, à cæteris familiarem vestrum Granium, aut Vargulam a-
micum meum? non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces, Gra-
nio quidem nemo dicacior. Hoc opinor primùm, ne quotiescunque potuerit dictum di-
ci, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit, Licet, inquit, rogare Philippus? Tum
quæsitor properans, Modo breuiter. Hic ille, Non accusabis, perpusillum rogabo. Ridicu-
le. Sed sedebat iudex L. Aurifex breuior etiam quàm ipse testis: omnis est risus in iudicem
136 conuersus: visum est totum scurrile iudicium. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos no-
lis, quamuis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia, vt iste, qui se vult dicacem, & me-
hercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. Cœnabo, inquit,
apud te huic lusco familiari meo C. Sextio: vni enim locū video. Est hoc scurrile, & quòd
sine causa lacessiuit: & tamen id dixit, quod in omnes luscos conueniret. Ea quia medita-
ta putantur esse, minus ridentur. Illud egregiū Sextii, & ex tempore, Manus laua, inquit,
& cœna. Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio & temperantia, & raritas
dictorum distinguet oratorem à scurra, & quod nos cum causa dicimus, non vt ridiculi
videamur, sed vt proficiamus aliquid, illi totum diem & sine causa. Quid enim est Var-
gula assecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus es-
137 set, Puer abige muscas? Risum quæsiuit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingenii fru-
ctus. Tempus igitur dicendi prudentia & grauitate moderabimur, quarum vtinam ar-
tem aliquam haberemus, sed domina natura est. Nunc exponamus genera ipsa summa-
tim, quæ risum maxime moueant. Hæc igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id a-
liàs in re habere, aliàs in verbo facetias: maxime autem homines delectari, siquando ri-
sus coniuncte re verbóque moueatur. Sed hoc mementote, quoscunque locos attingam,
vnde ridicula ducantur, ex iisdem locis ferè etiam graues sententias posse duci: tantum
interest, quòd grauitas honestis in rebus seuere, iocus in turpiculis, & quasi deformibus po
nitur, velut in iisdem verbis & laudare frugi seruum possumus, & si est nequam, iocari.
Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace seruo, Solum esse cui domi nihil sit
138 nec obsignatum, nec occlusum: quod idem in bono seruo dici solet, sed hoc iisdem e-
tiam verbis. Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Caruilio grauiter
claudicanti ex vulnere ob remp. accepto, & ob eam causam verecundanti in publicum
prodire, mater dixit, Quin prodis mi Spuri, vt quotiescunque gradū facias, toties tibi tua-
rum virtutum veniat in mentem? præclarum & graue est. quod Caluino Glaucia claudi-
canti, vbi est vetus illud? num claudicat? at hic clodicat, hoc ridiculum est: & vtrunque ex
eo, quod in claudicatione animaduerti potuit, est ductum. Quid hoc Næuio ignauius?
seuere Scipio. At in male olentem, video me à te circumueniri. Subtidicule Philippus. At
vtrunque genus continet verbi ad literam immutati similitudo. Ex ambiguo dicta, vel
argutissima putantur, sed non semper in ioco, sæpe etiā in grauitate versantur. Africano
139 illi maiori coronam sibi in conuiuio ad caput accōmodanti, cum ea sæpius rumperetur,
P. Licinius Varus, Noli mirari, inquit, si non conuenit: caput enim magnum est. laudabi-
le & honestū. At ex eodē genere est, Caluus satis est, quod dicit. Parúmne multa? Nullum
genus est ioci, quo non ex eodem seuera & grauia sumantur. Atque hoc etiam animad-
uertendum, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quàm
Sannio est? sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso, salsum

hunc possum dicere,atque ita,non vt eiusmodi oratorem esse velim,sed vt mimũ.Quare
primũ genns hoc,quod risum vel maxime monet,non est nostrũ,morosum,superstitio-
sum,suspiciosum,gloriosum,stultum.naturæ ridentur ipsæ,quas personas agitare solemus
non sustinere. Alrerum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tãtum licet
furtim,siquando & cursim.Alterum minime est liberale.Tertium,oris deprauatio nõ di- 140
gna nobis.Quartũ obscœnitas,noti solum nõ foro digna,sed vix conuiuio liberorũ.De-
tractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco,facetiæ reliquæ sunt,quæ aut in re,vt antè di-
uisi,positæ videntur esse,aut in verbo.Nam quod quibuscũque verbis dixeris,facetum ta-
men est,re continetur:quod mutatis verbis salem amittit,in verbis habet lepôrem omnẽ.

Ambigua sunt in primis acuta,atque in verbo posita,non in re,sed nõ sæpe magnum ri-
sum mouent,magis vt belle & literate dicta laudantur: vt in illum Titium,qui cum stu-
diose pila luderet,& idem signa sacra noctu frangere putaretur,gregalésque eum in cam-
pum non venisse requirerent,excusauit Vespa Terentius,quòd eum brachium fregisse di-
ceret. Vt illud Africani,quod est apud Lucilium, Quid Decius Nuculam,an confixum
vis facere,inquit? Vt tuus amicus Crasse Granius,nõ esse sexrantis.Et si quæritis,is qui ap- 141
pellatur dicax,hoc genere maxime excellit,sed risus mouẽt alia maiores.Ambiguum per
seipsum,probatur id quidẽ,vt antè dixi vel maxime:ingeniosi enim videtur vim verbi in
aliud,atque cæteri accipiant,posse ducere:sed admirationẽ magis quàm risum mouet,nisi
siquando incidit in aliud genus ridiculi.Quæ genera percurrã equidem:sed scitis esse no-
tissimũ ridiculi genus,cum aliud expectamus,aliud dicitur:hic nobismetipsis noster error
risum mouet:quod si admixtum est etiã ambiguum,fit salsius:vt apud Næuium,videtur
esse misericors ille,qui iudicatum duci videt, percontatur ita, Quanti addictus? mille
nummûm.- Si addidisset tantummodo,Ducas licet,esset illud genus ridiculi præter ex-
pectationẽ:sed quia addidit, -Nihil addo,ducas licet: addito ambiguo altero genere ri
diculi,fuit,vt mihi quidem videtur,salsissimus.Hoc tum est venustissimũ,cum in alterca- 142
tione arripitur ab aduersario verbum, & ex eo,vt à Catulo in Philippum,in eum ipsum
aliquid,qui lacessiuit,infligitur.Sed cum plura sint ambigui genera,de quibus est doctri-
na quædam subtilior,attendere & aucùpari verba oportebit: in quo vt ea,quæ sint frigi-
diora vitemus:etenim cauendum est,ne accersitum dictum putetur,permulta tamẽ acute
dicemus.Alterum genus est,quod habet paruam verbi immutationẽ,quod in litera posi-
tum Græci vocãt παρονομασίαν,vt nobiliorem mobiliorem Cato:aut vt idem,cum cuidam
dixisset,Eamus deambulatum:& ille,Quid opus fuit de?imò vero,inquit,Quid opus fuit
te?aut eiusdem responsio illa,Si tu & aduersus & auersus impudicus es.Etiam interpreta-
tio nominis habet acumen,cũ ad ridiculum cõuertas,quamobrẽ ita quis vocetur,vt ego
nuper Nummiũ diuisorem,vt Neoptolemum ad Troiam,sic illum in campo Martio no 143
men inuenisse.Atque hæc omnia verbo continentur. Sæpe etiam versus facete interpo-
nitur,vel vt est,vel paululum immutatus,aut aliqua pars versus,vt Satius Scauro stoma-
chanti,ex quo sunt nonnulli,qui tuam legem de ciuitate natam Crasse dicant,
St,tacete,quid hoc clamoris est?quibus nec pater,nec mater sit,
Tanta confidentia estis?auferte istam enim superbiam. Nam in Cælio sane etiã ad cau-
sam vtile fuit tuum illud,Antoni,cum ille à se pecuniã profectam diceret testis, & habe-
ret filium delicatiorem,abeunte iam illo, Sentin' senem esse tactum triginta minis?
In hoc genus coniiciuntur prouerbia: vt illud Scipionis,cum Asellus omneis prouincias
stipendia merentem se peragrasse gloriaretur,Agas Asellum,& cætera.Quare ea quoque,
quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem,non in re,sed in ver-
bis posita ducantur. Est etiam in verbo positum non insulsum genus ex eo,cum ad ver- 144
bum,non ad sententiam rem accipere videare,ex quo vno genere totus est tutor mimus
vetus oppido ridiculus. Sed abeo à mimis,tantũ genus huius ridiculi insigni aliqua & no
ta re notari volo.Est autem ex hoc genere illud,quod tu Crasse nuper ei,qui te rogasset,
num tibi molestus esset futurus,si ad te bene ante lucem venisset: tu vero,inquisti,mole-
stus non eris.iubebis igitur te,inquit, suscitari? & tu,certe negaras te molestum futurum.

Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Accidinum C O S. præcóque dixisset, Dic de L. Manlio, virum bonum, inquit, egregiúmque ciuem esse arbitror. Ridicule etiam illud L. Portius Nasica C E N S. Catoni, cum ille, Ex tui animi sententia tu vxorem habes? Non hercule, in-
145 quit, ex animi tui sententia. Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, cum aliud est expectatum: natura enim nos (vt antè dixi) noster delectat error, ex quo cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. In verbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione ducuntur, aut ex vnius verbi translatione, aut ex inuersione verborũ. Ex immutatione, vt olim Rusca cum legem ferret annalẽ, dissuasor M. Seruilius, Die mihi, inquit, M. Pinnari, num si contra te dixero, mihi male dicturus es, vt cæteris fecisti? Vt sementem feceris, ita metes, inquit. Ex translatione autẽ, vt cum Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, vbi aliorum essent Imperatorum, turmales dixit displicere. Inuertuntur autem verba, vt Crassus apud M. Perpennam iudicem pro Aculcone cum diceret, aderat contra Aculconem Gratidiano L. Heluius Lamia deformis, vt nostis, qui cum interpel-
146 laret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerũ Crassus. Cum esset arrisum, Non potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui. Tum hic, Audiamus, inquit, disertum: multo etiã arrisum est vehemẽtius. Sunt etiã illa venusta, vt in grauibus sententiis, sic in facetiis. Dixi enim dudum materiam aliam esse ioci, aliam seueritatis, grauium autem & iocorum vnam esse rationem. Ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie, quod idem genus sæpe est etiam facetum: vt Seruius ille Galba, cum iudices L. Scribonio Trib. pl. ferret familiares suos, & dixisset Libo, Quando tandem Galba de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, Villam in Tyburte habes, cortem in Palatio.
Ac verborum quidem genera, quæ essent faceta, dixisse me puto: rerum plura sunt, eáque
147 magis (vt dixi antè) ridentur, in quibus est narratio, res sanè difficilis. Exprimenda enim sunt, & ponenda ante oculos ea, quæ videantur & verisimilia, quod est proprium narrationis, & quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cuius exemplum vt breuissimũ, sit sanè illud, quod antè posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus ascribamus etiã narrationes apologorum. Trahitur etiam aliquid ex historia, vt cum Sex. Titius se Cassandrã esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiã ex similitudine, quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem. Collationem: vt ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret, Erras, inquit, Scaure: ego enim Magium non conseruasse dico, sed tanquam nudus nuces legeret in ventrem abstulisse.
148 Vt illud M. Cicero senex huius viri optimi nostri familiaris pater, nostros homines similes esse Syrorum vænalium, vt quisque optime Græce sciret, ita esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: vt meum illud in Helmium Manciam, Iam ostendam cuiusmodi sis: cum ille, Ostende, quæso, demonstraui digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub nodis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus. Risus est commotus, nihil tam Manciæ simile visum est. vt cum Testio Penario mentum in dicendo intorquenti, tum vt diceret siquid vellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quæ minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur, velut tu Crasse in concione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, vt in forum descendens caput ad
149 fornicem Fabii demitteret. Ex quo genere etiã illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello dixisse dicitur, Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cum parua re, & sæpe verbo res obscura & latens illustratur: vt cum C. Fabritio P. Cornelius homo, vt existimabatur auarus & furax, sed egregie fortis & bonus Imperator gratias ageret, quòd se homo inimicus C O S. fecisset, bello præsertim magno & graui: nihil est quo mihi gratias agas, inquit, si malui cõpilari, quàm vænire. Vt Asello Africanus obiicienti lustrum illud infœlix,

m.iiii.

Noli,inquit,mirari:is enim,qui te ex ærariis exemit,lustrum condidit,& taurũ immola-
uit.Tanta suspicio est,vt religione ciuitatem obstrinxisse videatur Mummius,quòd Asel-
lum ignominia leuarit. Vrbana etiam dissimulatio est,cum alia dicuntur ac sentias,non
illo genere,de quo antè dixi,cum contraria dicas,vt Lamiæ Crassus,sed cum toto genere
orationis seuere ludas,cũ aliter sentias ac loquare:vt noster Scæuola Septumuleio illi Ana 150
gnino,cui pro C.Gracchi capite erat aurum repensum,roganti,vt se in Asiam præfectum
duceret,Quid tibi vis,inquit,insane:tãta malorum est multitudo ciuium,vt tibi ego hoc
confirmem,si Romæ manseris,te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. In
hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc AEmilianum dicit fuisse,& eum
Græco verbo appellat εἴρωνα: sed vti ferunt,qui melius hæc norunt, Socratem opinor in
hac ironia dissimulantiáque longe lepôre & humanitate omnibus præstitisse, genus est
perelegans & cũ grauitate salsum , cúmque oratoriis dictionibus,tum vrbanis sermoni-
bus accõmodatũ.Et hercule omnia hæc,quæ à me de facetiis disputantur,nõ maiora fo-
rensium actionum,quàm omniũ sermonũ condimenta sunt.Nam quod apud Catonem
est,qui multa retulit,ex quibus à me exempli causa multa ponuntur,per mihi scitum vi- 151
detur,C.Publicium solitum dicere,P.Mummium cuiuis tempori hominem esse.Sic pro-
fecto res se habet,nullum vt sit vitæ tempus,in quo non deceat lepôrem humanitatém-
que versari.Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi,cum honesto verbo
vitiosa res appellatur: vt cum Africanus CENS.tribu mouebat eũ centurionẽ,qui in Pau
li pugna non affuerat : cum ille se custodiæ causa diceret in castris remãsisse,quæreretque
cur ab eo notaretur,Non amo,inquit,nimium diligentes. Acutum etiam illud est,cum
ex alterius oratione aliud excipias atque ille vult, vt Salinatori Maximus,cum Tarento
amisso arcem tamen Liuius retinuisset,multáque ex ea prælia præclara fecisset,cũ aliquot
post annos Maximus id oppidum recepisset,rogarétque eum Salinator,vt meminisset o-
pera sua se Tarentum recepisse, Quid ni,inquit, meminerim? nunquam ego recepissem, 152
nisi tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda,sed eo ipso nomine sæpe ridicula,non so-
lum mimis perapposita,sed etiam quodammodo nobis:homo fatuus postquam rem ha-
bere cœpit,est mortuus. Quid est tibi ista mulier? vxor? similis mediusfidius,quandiu ad
aquas fuit,nunquam est mortuus. Genus hoc leuius,&,vt dixi,mimicum:sed habet non-
nunquam aliquid etiam apud nos loci,vt vel non stultus quasi stulte cum sale dicat ali-
quid : vt tibi Antoni Mancia, cum audisset te CENS. à M.Dutonio de ambitu postu-
latum, Aliquando,inquit,tibi tuum negotium agere licebit.Valde hæc ridentur, & her-
cule omnia,quæ à prudentibus,quasi per dissimulationem non intelligendi subabsurde
salséque dicũtur. Ex quo genere est etiam non videri intelligere quod intelligas,vt Pon-
tidius,Qualem existimas,qui in adulterio deprehenditur? tardum.Vt ego,qui in delectu 153
Metello cum excusationem oculorum à me non acciperet,& dixisset, Tu igitur nihil vi-
des? Ego vero inquam à porta Exquilina video villam tuam. Vt illud Nasicæ,qui cum
ad poëtam Ennium venisset,eíque ab ostio quærenti Ennium,ancilla dixisset domi non
esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse,& illum intus esse . paucis post diebus cum
ad Nasicam venisset Ennius, & cum à ianua quæreret,exclamat Nasica,se domi non es-
se:tum Ennius,Quid?ego non cognosco vocem,inquit,tuam? Hîc Nasica,Homo es im-
pudens:ego cum te quærerem,ancillæ tuæ credidi te domi non esse, tu mihi non credis
ipsi? Est bellum illud quoque,ex quo is,qui dixit,irridetur in eo ipso genere,quod dixit,
vt cum Q.Opimius Consularis,qui adolescentulus male audisset,festiuo homini Egilio,
qui videretur mollior,nec esset,dixisset,

-Quid tu Egilia mea,
Quando ad me venis cum tua colu & lana?
-Non pol,inquit,audeo: 154
Nam me ad famosas vetuit mater accedere. Salsa sunt etiam,quæ habent suspicionem
ridiculi absconditam,quo in genere est illud Siculi,cui cum familiaris quidã quereretur,
quòd diceret vxorẽ suã suspẽdisse se de ficu, Amabo te,inquit,da mihi ex ista arbore quos

ſeram ſurculos. In eodem genere eſt,quod Catulus dixit cuidam oratori malo, qui cum
in epilogo miſericordiam ſe mouiſſe putaret,poſtquam aſſedit,rogauit hũc, videretúrne
miſericordiam mouiſſe: Ac magnam quidem,inquit:neminem enim puto eſſe tam durũ,
cui non oratio tua miserãda viſa ſit. Me quidẽ hercule valde illa mouent ſtomachoſa,
& quaſi ſubmoroſa ridicula,non cum à moroſo dicuntur: tum enim non ſal,ſed natura
ridetur. In quo,vt mihi videtur,perſalſum illud eſt apud Næuium,
Quid ploras pater? mirum ni cantem, cõdemnatus ſum. Huic generi quaſi contrariũ eſt
ridiculi genus patientis ac lenti: vt cum Cato percuſſus eſſet ab eo,qui arcam ferebat, cũ
155 ille diceret,Caue: rogauit nũquid aliud ferret præter arcam. Etiam ſtultitiæ ſalſa repre-
henſio,vt ille Siculus,cui Prætor Scipio patronum cauſæ dabat hoſpitem ſuum hominẽ
nobilem,ſed admodũ ſtultum: Quæſo,inquit, Prætor aduerſario meo da iſtum patronũ,
deinde mihi neminem dederis. Mouent illa etiã quæ cõiectura explanantur longe ali-
ter atque ſunt,ſed acute atque concinne: vt cũ Scaurus accuſaret Rutilium ambitus,cum
ipſe C O S. eſſet factus, ille repulſam tuliſſet, & in eius tabulis oſtẽderet literas, A.F.P.R.
ídque diceret eſſe,actum fide P.Rutilii: Rutilius autem,ante factũ poſt relatum: C. Can-
nius eques Ro. cum Rufo adeſſet,exclamat neutrum illis literis declarari. Quid ergo,in-
quit,Scaurus? AEmilius fecit,plectitur Rutilius. Ridentur etiam diſcrepantia. quid huic
abeſt,niſi res & virtus? Bella etiã eſt familiaris reprehenſio quaſi errantis: vt cum obiur-
156 gauit Albius Granium,quòd cum eius tabulis quiddã Albutio probatũ videretur,& val-
de abſoluto Scæuola gauderet, neque intelligeret cõtra ſuas tabulas eſſe iudicatũ. Huic
ſimilis eſt etiam admonitio in cõſilio dando familiaris,vt cũ patrono malo, cum vocem
in dicendo obtudiſſet, ſuadebat Granius, vt mulſum frigidum biberet ſimulac domum
rediſſet, Perdam,inquit,vocem,ſi id fecero. melius eſt,inquit,quàm reũ. Bellum etiã eſt
cum quid cuique ſit cõſentaneum dicitur: vt cum Scaurus nonnullam haberet inuidiam
ex eo quòd Phrygionis Pompeii locupletis hominis bona ſine teſtamento poſſederat,ſe-
derétque aduocatus reo Beſtiæ,cũ funus quoddã duceretur,accuſator C. Memmius, Vide,
inquit,Scaure,mortuus rapitur, ſi potes eſſe poſſeſſor. Sed ex his omnibus nihil magis
ridetur,quàm quod eſt præter expectationẽ, cuius innumerabilia ſunt exempla, vel Ap-
pii maioris illius,qui in ſenatu,cũ ageretur de agris publicis,& de lege Thoria,& preme-
157 retur Lucullus ab iis qui à pecore eius depaſci agros publicos dicerẽt,Non eſt,inquit,Lu-
culli pecus illud,erratis: defendere Lucullum videbatur: ego liberum puto eſſe, qua lubet
paſcitur. Placet etiam mihi illud Scipionis illius,qui T. Gracchum perculit, cum ei M.
Flaccus multis probris obiectis P. Mutium iudicem tuliſſet, Eiero,inquit,iniquus eſt; cum
eſſet admurmuratum, Ah, inquit, P.C. non ego mihi illum iniquum eiero, verum om-
nibus. Ab hoc vero Craſſo nihil facetius, cum læſiſſet teſtis Silus Piſonem, quòd ſe in
eum audiſſe dixiſſet, Poteſt fieri,inquit,Sile,vt is vnde te audiſſe dicis, iratus dixerit: an-
nuit Silus. poteſt etiã vt tu nõ recte intellexeris: id quoque toto capite annuit, vt ſe Craſ-
ſo daret. poteſt etiam fieri,inquit, vt omnino quod te audiſſe dicis,nũquam audieris: hoc
ita præter expectationẽ accidit,vt teſtem omniũ riſus obrueret. Huius generis eſt plenus
158 Næuius, & iocus eſt familiaris, -Sapiens ſi algebis,tremes. & alia permulta. Sæpe etiã
facete cõcedas aduerſario idipſum quod tibi ille detrahit, vt C. Lælius,cum ei quidã ma-
lo genere natus diceret indignum eſſe ſuis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus.
Sæpe etiã ſententioſe ridicula dicũtur: vt M. Cincius,quo die legem de donis & mune-
ribus tulit,cum C. Cento prodiiſſet, & ſatis contumelioſe, quid fers Cinciole? quæſiſſet,
Vt emas,inquit,Cai, ſi vti velis. Sæpe etiam ſalſe quæ fieri nõ poſſunt,optantur: vt M.
Lepidus cum cæteris in campo exercentibus in herba ipſe recubuiſſet, Vellem hoc eſſet,
inquit,laborare. Salſum eſt etiã quærentibus, & quaſi percontantibus lente reſpondere
quod nollent: vt C E N S. Lepidus,cum M. Antiſtio Pirgenſi equum ademiſſet, amicíque
cum vociferarentur,& quærerent quid ille patri ſuo reſpõderet, cur ademptũ ſibi equum
159 diceret,cum optimus colonus,parciſſimus,modeſtiſſimus,frugaliſſimus eſſet, me iſtorum,
inquit,nihil credere. Colliguntur à Græcis alia nõnulla,execrationes,admirationes, mi-

nationes.Sed hæc ipſa nimis mihi videor multa in genera deſcripſiſſe: nam illa quæ ver-
bi ratione,& vi continentur, certa ferè ac definita ſunt, quæ plerunque, vt antè dixi,lau-
dari magis,quàm rideri ſolent.hæc autẽ quæ ſunt in re, & in ipſa ſententia, partibus ſunt
innumerabilia,generibus pauca.Expectationibus enim decipiendis,& naturis aliorũ irri-
dendis,ipſorum ridicule indicandis,& ſimilitudine turpioris,& diſſimulatione,& ſubab-
ſurda dicendo,& ſtulta reprehẽdendo,riſus mouentur.Itaque imbuendus eſt is qui ioco-
ſe volet dicere,quaſi natura quadam apta ad hæcgenera & moribus,vt ad cuiuſque modi
genus ridiculi,vultus etiam accommodetur:qui quidem quo ſeuerior eſt & triſtior,vt in
te Craſſe,hoc illa quoque,quæ dicuntur,ſalſiora videri ſolent.Sed iam tu Antoni,qui hoc 160
diuerſorio ſermonis tui libenter acquieturũ te eſſe dixiſti, tanquam in Pontinum diuer-
teris,neque amœnum,neque ſalubrem locũ,cenſeo vt ſatis diu te putes requieuiſſe,& iter
reliquum cõficere pergas. Ego vero atque hilare quidẽ à te acceptus,inquit,& cum do-
ctior per te,tum etiam audacior factus ſum ad iocãdum.Non enim vereor,nequis me in
iſto genere leuiorem iam putet, quoniam quidem tu Fabritios mihi authores,& Africa-
nos,Maximos,Catones,Lepidos protuliſti. Sed habetis ea quæ voluiſtis ex me audire,de
quibus quidem accuratius dicendum & cogitãdum fuit:nam cætera faciliora ſunt,atque
ex iis,quæ iam dicta ſunt,reliqua naſcũtur omnia.Ego enim cum cauſam ſum aggreſſus,
atque omnia cogitando,quoad facere potui,perſecutus,cũ & argumenta cauſæ,& eos lo-
cos,quibus animi iudicum cõciliantur,& illos quibus permouentur, vidi atque cognoui:
tum cõſtituo quid habeat quæque cauſa boni,quid mali.Nulla enim ferè res poteſt in di 161
cendi diſceptationem aut controuerſiam vocari,quæ non habeat vtrunque:ſed quantum
habeat,id refert.Mea autem ratio in dicendo hæc eſſe ſolet,vt boni quod habeat,id am-
plectar,exornem,exaggerem,ibi cõmorer,ibi habitem,ibi hæream: à malo autem vitió-
que cauſæ ita recedam,non vt id me defugere appareat, ſed vt totum bono illo ornãdo
& augendo diſſimulatũ obruatur.Et ſi cauſa eſt in argumentis,firmiſſima quæque maxi-
me tueor,ſiue plura ſunt,ſiue aliquod vnum.Sin autem in cõciliatione,aut in permotio-
ne cauſa eſt,ad eam me potiſſimum partem,quæ maxime commouere animos hominũ
poteſt, confero. Summa denique huius generis hæc eſt, vt ſi in refellendo aduerſario fir-
mior eſſe oratio,quàm in confirmandis noſtris rebus poteſt,omnia in illum conferã tela:
ſin noſtra facilius probari,quàm illa redargui poſſunt,abducere animos à cõtraria defen 162
ſione,& ad noſtram conor traducere.Duo denique illa,quæ facillima videntur,quoniam
quæ difficiliora ſunt,non poſſum, mihi pro meo iure ſumo. Vnum,vt moleſto,aut diffi-
cili argumẽto,aut loco nõnunquam omnino nihil reſpõdeam,quod forſitan aliquis iure
irriſerit.Quis enim eſt,qui id facere non poſſit?ſed tamen ego de mea nunc,non de alio-
rum facultate diſputo,cõfiteórque me,ſiquæ premat res vehementius, ita cõcedere ſole-
re,vt non modo non abiecto,ſed ne reiecto quidẽ ſcuto fugere videar,ſed adhibere quã-
dam in dicendo ſpeciem atque pompam,& pugnæ ſimilem fugam;cõſiſtere vero in meo
præſidio,ſic vt non fugiendi hoſtis,ſed capiendi loci cauſa ceſſiſſe videar.Alterũ eſt illud
quod ego oratori maxime cauẽdum & prouidendum puto, quódque me ſolicitare ſum-
me ſolet,non tam vt proſim cauſis,elaborare ſoleo,quàm vt nequid obſim: nõ quin eni- 163
tendum ſit in vtroque:ſed tamẽ multo eſt turpius oratori,nocuiſſe videri cauſæ,quàm nõ
profuiſſe.Sed quid hoc loco vos inter vos Catule?an hæc,vt ſunt cõtemnenda,cõtemni-
tis? Minime,inquit ille: ſed Cæſar de iſto ipſo quiddã velle dicere videbatur. Me vero
lubente,inquit Antonius,dixerit, ſiue refellendi cauſa,ſiue quærẽdi. Tũ Iulius,Ego me
hercule,inquit,Antoni,ſemper is fui,qui de te oratore ſic prædicarem,vnum te in dicen-
do mihi videri tectiſſimum, propriúmque hoc eſſe laudis tuæ,nihil à te vnquam eſſe di-
ctum,quod obeſſet ei, pro quo diceres: idque memoria teneo,cum mihi ſermo cum hoc
ipſo Craſſo multis audientibus eſſet de te inſtitutus,Craſſúſque plurimis verbis eloquen-
tiam laudaret tuam, dixiſſe me,cum cæteris tuis laudibus hanc eſſe vel maximam, quòd
non ſolum quod opus eſſet,diceres,ſed etiam quod non opus eſſet,nõ diceres: tum illum
mihi reſpondere memini: cætera in te ſumme eſſe laudanda,illud vero improbi eſſe ho- 164

minis,& perfidiosi,dicere quod alienum esset,& nocere ei pro quo quisque diceret. quare non sibi eum disertum,qui id non faceret,videri,sed improbum,qui faceret. Nunc,si tibi videtur Antoni,demõstres velim,quare tu hoc ita magnum putes,nihil in causa mali facere, vt nihil tibi in oratore maius esse videatur. Dicam equidẽ Cæsar,inquit,quid intelligam:sed & tu,& vos omnes hoc,inquit,mementote,nõ me de perfecti oratoris diuinitate quadam loqui,sed de exercitationis & consuetudinis meæ mediocritate.Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singularis, cui quiddam portenti simile esse visum est, posse aliquem inueniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessétque ei quem defenderet.Facit enim de se cõiecturam,cuius tanta vis ingenii est,vt
165 neminẽ nisi consulto putet,quod cõtra seipsum sit dicere: sed ego non de præstanti quadam & eximia,sed propè de vulgari & cõmuni prudẽtia disputo. Vt apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles,ad quem quidã doctus homo, atque in primis eruditus accessisse dicitur,eique artem memoriæ,quæ tum primùm proferebatur,pollicitum esse se traditurum:cum ille quæsisset,quidnam illa ars efficere posset,dixisse illũ doctorem,vt omnia meminisset:& ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se obliuisci quæ vellet,quàm si meminisse docuisset. Vidésne quæ vis in homine acerrimi ingenii,quàm potẽs,& quãta mens fuerit:qui ita respõderit,vt intelligere possemus,nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, vnquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius obliuisci posse potius,quod meminisse nollet,quàm quod semel audisset vidissétve,meminisse. Sed ne-
166 que propter hoc Themistoclis responsum,memoriæ nobis opera danda nõ est, neque illa mea cautio & timiditas in causis propter præstantẽ prudentiam Crassi negligenda est. Vterque enim istorum nõ mihi attulit aliquam,sed suam significauit facultatem. Etenim permulta sunt in causis,in omni parte orationis circũspicienda, nequid offendas, nequo irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit,aut minus lædit,nisi lacessatur: orat reus,vrgent aduocati,vt inuehamur,vt maledicamus,denique vt interrogemus: nõ moueor,non obtempero,non satisfacio,neque tamen vllam assequor laudem.Homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris reprehendere,quàm quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hîc quantũ sit mali,si iratum,si non stultũ,si non leuem testem læseris:habet enim & voluntatẽ nocendi in iracundia,& vim in ingenio,& pondus in vita:nec si hoc Crassus non committit,ideo nõ multi,& sæpe cõmittunt:quo quidem mihi videri turpius nihil solet,
167 quàm cum ex oratoris dicto aliquo,aut responso,aut rogato,sermo ille sequitur,Occidit ille aduersariúmne: immò vero aiunt se, & eum quem defendit. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse,ego autem sæpissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos.Quid:illud quod suprà dixi,solere me cedere,& vt planius dicam,fugere ea,quæ etiam valde causam meam premerẽt:cum id non faciunt alii, versantúrque in hostium castris,ac sua præsidia dimittunt, mediocritérne causis nocent,cum aut aduersariorum adiumenta cõfirmant, aut ea,quæ sanare nequeunt,exulcerant:Quid:cum personarum,quas defendunt,rationem non habent:siquæ sunt in his inuidiosa, non mitigãt extenuando,sed laudãdo & efferendo inuidiosiora faciunt,quantũ est in eo tandem mali: Quid:si in homines charos, iudicibúsque iucundos sine vlla præmunitione orationis
168 acerbius,& cõtumeliosius inuehare,nónne abs te iudices abalienes:Quid:siquæ vitia,aut incommoda sunt in aliquo iudice vno,aut pluribus,ea tu in aduersariis exprobrando nõ intelligas te in iudices inuehi,mediocre peccatũ est: Quid:si cum pro altero dicas,litem tuam facias,aut læsus efferare iracũdia,causam relinquas, nihílne noceas:In quo ego nõ quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens & lentus existimor:vt cum te ipsum Sulpiti obiurgabã,quòd ministratorem peteres non aduersarium.Ex quo etiã illud assequor,vt siquis mihi male dicat,petulans aut planè insanus esse videatur.In ipsis autẽ argumẽtis siquid posueris, aut aperte falsum,aut ei quod dixeris,dicturúsve sis contrariũ,aut genere ipso remotum ab vsu iudiciorũ ac foro,nihílne noceas:Quid multa:omnis cura mea solet in hoc versari semper(dicam enim sæpius)

si possim, vt boni aliquid efficiam dicendo: sin id minus, vt certe nequid mali. Itaque nũc 169
illuc redeo Catule, in quo tu me paulo antè laudabas, ad ordinem, collocationémque re-
rũ ac locorum. Cuius ratio est duplex: altera, quam affert natura causarũ: altera, quæ ora-
torum iudicio & prudentia cõparatur. Nam vt aliquid ante rem dicamus, deinde vt rem
exponamus, pòst vt eam probemus nostris præsidiis cõfirmãdis, contrariis refutãdis, de-
inde vt cõcludamus, atque ita peroremus, hoc dicendi genus natura ipsa præscribit. Vt ve-
ro statuamus ea quæ probãdi, docẽdi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodũ cõ-
ponamus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiæ. Multa enim occurrunt argu-
menta, multa quæ in dicendo profutura videantur: sed eorum partim ita leuia sunt vt cõ-
temnenda sint, partim etiam siquid habenr adiumenti, sunt nonnunquam eiusmodi, vt
insit in iis aliquid vitii: neque tanti sit illud quod prodesse videatur, vt cum aliquo malo
coniũgatur. Quæ autem sunt vtilia atque firma, si ea tamẽ (vt sæpe fit) valde multa sunt, 170
ea quæ ex iis aut leuissima sunt, aut aliis grauioribus cõsimilia, secerni arbitror oportere,
atque ex oratione remoueri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea nu
merare soleo quàm expendere. Et quoniam, quod sæpe iam dixi, tribus rebus omnes ad
nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permouendo, vna ex
tribus his rebus res præ nobis est ferẽda, vt nihil aliud nisi docere velle videamur: reliquæ
duæ sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debebũt. Nam
& principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc
vim magnopere debent, vt ad eorũ mentes, apud quos agitur, mouendas permanare pos-
sint. Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentãdo, persuadendo tamen
& commouendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius est locus, & in exor 171
diendo, & in perorando: digredi tamen ab eo quod proposueris atque agas, permouẽdo-
rum animorum causa, sæpe vtile est. Itaque vel narratione exposita sæpe datur ad cõmo-
uendos animos digrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis re-
futatis, vel vtroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte
id fieri potest: hæque causæ sunt ad agendum, & ad ornandum grauissimæ atque plenissi-
mæ, quæ plutimos exitus dant ad eiusmodi digressionem, vt his locis vti liceat, quibus
animotum impetus eorum, qui audiũt, aut impellantur, aut reflectantur. Atque etiam in
illo reprehendo eos, qui quæ minime firma sunt, ea prima collocãt. In quo illos quoque
errare arbitror, qui siquando (id quod mihi nunquam placuit) plureis adhibẽt patronos,
vti quenque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc 172
postulat, vt eorum expectationi, qui audiũt, quamcelerrime succurratur: cui si initio satis-
factum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quæ
non statim, vt dici cœpta est, melior fieri videtur. Ergo vt in oratore optimus quisque, sic
& in oratione firmissimum quodque sit primum: dum illud tamen in vtroque teneatur,
vt ea, quæ æque excellant, seruentur etiam ad perorandum: si quæ erunt mediocria (nam
vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam atque in gregem coniiciantur.
Hisce omnibus rebus cõsyderatis, tum denique id quod primũ est dicendum, postremo
soleo cogitare, quo vtar exordio. Nam siquãdo id primum inuenire volui, nullum mihi
occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare atque cõmune. Principia autem dicẽdi
semper, cum accurata & acuta & instructa sentẽtiis, apta verbis, tum vero causarũ propria 173
esse debẽt. Prima est enim quasi cognitio & cõmendatio orationis in principio, quæ con-
tinuo eũ, qui audit, permulcere atque allicere debet. In quo mirari soleo nõ equidẽ istos,
qui nullam huic rei operam dederunt: sed hominem in primis disertum atque eruditum
Philippum, qui ita solet ad dicendũ surgere, vt quod primum verbũ habiturus sit, nesciat:
& ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare: neque attendit eos ip-
sos, vnde hoc simile ducat, illas primas hastas ita iactare leniter, vt & venustati vel maxi-
me seruiant, & reliquis viribus suis consulant. Neque est dubium, quin exordium dicendi
vehemens, & pugnax non sæpe esse debeat: sed si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine,
quod ferro decernitur, tamen ante cõgressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad spe-

ciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione expectandum eſt, in qua non vis
174 potius, ſed delectatio poſtulatur? Nihil eſt denique in natura rerum omniũ, quod ſe vni-
uerſum profundat, & quod totum repente euolet: ſic omnia quæ fiunt, quǽque aguntur
acerrime, lenioribus principiis natura ipſa prætexuit. Hæc autem in dicendo nõ extrinſe-
cus alicunde quærenda, ſed ex ipſis viſceribus cauſæ ſumẽda ſunt: idcirco tota cauſa per-
tentata, atque perſpecta, locis omnibus inuentis atque inſtructis, conſyderandum eſt quo
principio ſit vtendum: ſic & facile reperietur. Sumẽtur enim ex iis rebus quæ erunt vber-
rimæ, vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas cauſas dixi digredi ſæpe oportere. Ita
& momenti aliquid afferent, cum erunt penè ex intima defenſione deprompta, & appa-
rebit eas non modo nón eſſe communeis, nec in alias cauſas poſſe transferri, ſed penitus
ex ea cauſa, quæ tum agatur, effloruiſſe. Omne autẽ principium aut rei totius, quæ agitur,
175 ſignificationem habere debebit, aut aditum ad cauſam & cõmunitionem, aut quoddam
ornamentũ & dignitatem. Sed oportet, vt ædibus ac templis veſtibula & aditus, ſic cau-
ſis principia pro portione rerum præponere. Itaque in paruis atque frequẽtibus cauſis ab
ipſa re eſt exordiri ſæpe cõmodius. Sed cum erit vtendum principio (quod plerũque erit)
aut ex reo, aut ex aduerſario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, ſententias duci decebit.
Ex reo (reos appello, quorũ res eſt) quæ ſignificent virum bonum, quæ liberalem, quæ ca-
lamitoſum, quæ miſericordia dignũ, quæ valeãt cõtra falſam criminationem. Ex aduer-
ſario, iiſdem ex locis ferè contraria. Ex re, ſi crudelis, ſi infanda, ſi præter opinionẽ, ſi im-
merito, ſi miſera, ſi ingrata, ſi indigna, ſi noua, ſi quæ reſtitui ſanaríque non poſſit. Ex iis
autem apud quos agetur, vt beneuolos, benéque exiſtimãtes efficiamus, quod agendo effi
176 citur melius quàm rogando. Eſt id quidem in totam orationem confundendum, nec mi
nime in extremam, ſed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. Nam & attentũ,
commonent Græci, vt principio faciamus iudicem, & docilem: quæ ſunt vtilia, ſed non
principii magis propria quàm reliquarum partium: faciliora etiam in principiis, quòd &
attenti tum maxime ſunt, cũ omnia expectant, & dociles magis initiis eſſe poſſunt. Illu-
ſtriora enim ſunt, quæ in principiis, quàm quæ in mediis cauſis dicuntur, aut augendo, aut
refellendo. Maxima autem copia principiorũ ad iudicem aut alliciendũ, aut incitandum,
ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in cauſa; quos tamen
totos in principio explicari non oportebit, ſed tantum impelli primo iudicem leuiter, vt
iam inclinato reliqua incumbat oratio. Connexum autem ita ſit principium cõſequenti
177 orationi, vt non tãquam citharœdi procemium affictum aliquod, ſed cohærens cum om-
ni corpore membrum eſſe videatur. Nam nonnulli cum illud meditati ediderunt, ſic ad
reliqua tranſeunt, vt audientiam ſibi fieri velle videantur. Atque eiuſmodi illa proluſio
debet eſſe, non vt Samnitum, qui vibrant haſtas ante pugnam, quibus in pugnando nihil
vtuntur: ſed vt ipſis ſententiis, quibus proluſerunt, vel pugnare poſſint. Narrare verò rem
quòd breuiter iubent, ſi breuitas appellanda eſt, cũ verbum nullum redũdet, breuis eſt L.
Craſſi oratio: ſi tum eſt breuitas, cum tãtum verborũ eſt, quantũ neceſſe eſt, aliquando id
opus eſt: ſed ſæpe obeſt vel maxime in narrãdo, non ſolum quòd obſcuritatem affert, ſed
etiam quòd eam virtutem, quæ narrationis eſt maxima, vt iucunda, & ad perſuadendum
accommodata ſit, tollit: videlicet illa,

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis,- . quàm longa eſt narratio? mores adoleſcẽtis ip-
178 ſius & ſeruilis percontatio, mors Chryſidis, vultus & forma, & lamentatio ſororis, reliqua
peruarie iucundéque narrantur. Quòd ſi hanc breuitatem quæſiſſet,

Effertur, imus, ad ſepulchrum venimus,

In ignem poſita eſt,- in his ferè decem verſiculis totum conficere potuiſſet: quanquam
hoc ipſum, Effertur, imus, conciſum eſt, ita vt non breuitati ſeruitum ſit, ſed magis ve-
nuſtati. Quòd ſi nihil fuiſſet, niſi, In ignem poſita eſt, tamen res tota cognoſci facile po-
tuiſſet. Sed & feſtiuitatem habet narratio diſtincta perſonis & interpuncta ſermonibus, &
eſt probabilius quod geſtum eſſe dicas, cum quemadmodum actum ſit exponas, & multo
apertius ad intelligendũ eſt, ſi ſic conſiſtitur aliquando, ac non iſta breuitate percurritur;

Apertam enim narrationem tam esse oportet, quàm cæteras: sed hoc magis in hac elabo-
randum est, quòd & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quàm aut in princi-
pio, aut in argumēto, aut in purgando, aut perorando, & maiore etiam periculo hæc pars 179
orationis obscura est quàm cæteræ: vel quia siquo alio in loco est dictū quid obscurius,
tantum id perit, quod ita dictū est, narratio obscura totam obcæcat orationem: vel quòd
alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis vnus est in causa
locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis vsitatis, si ordine temporū cōseruato, si non
interrupte narrabitur. Sed quando vtendum sit, aut non sit narratione, id est cōsiliū: neque
enim si nota res est, nec dubiū sit quid gestum sit, narrari oportet, nec si aduersarius narra
uit, nisi si refellemus: ac siquando erit narrandū, ne illa, quæ suspicionē & crimen efficiēt,
contráque nos erunt, acriter persequamur, & quicquid poterit, detrahamus: ne illud quod
Crassus, siquando fiat, perfidia nō stultitia fieri putat, vt causæ noceamus, accidat: nam ad
summam totius causæ pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quòd omnis oratio- 180
nis reliquæ fons est narratio. Sequitur vt causa ponatur, in quo videndum est, quid in cō-
trouersiam veniat. Tunc suggerenda sunt firmamenta causæ coniuncta, & infirmandis
contrariis & tuis cōfirmandis. nanque vna in causis ratio quædam est eius orationis, quæ
ad probandam argumentationem valet: ea autem & cōfirmationem & reprehensionem
quærit: sed quia neque reprehendi quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes: ne-
que hæc confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco hæc & natura, & vtilitate, & tractatione
coniuncta sunt. Omnia autem concludenda plerunque rebus augēdis, vel inflammando
iudice, vel mitigando, omniáque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo
ad mentes iudicum quàm maxime permouendas, & ad vtilitatē nostram vocandas, con-
ferenda sunt. Neque sane iam causa videtur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de sua- 181
sionibus tradenda sunt, aut laudationibus: sunt enim pleraque communia, sed tamē sua-
dere aliquid aut dissuadere, grauissimæ mihi videtur esse personæ. Nam & sapientis est cō
silium explicare suum de maximis rebus, & honesti, & diserti, vt mēte prouidere, autho-
ritate probare, oratione persuadere possit. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda
sunt. Sapiens enim est consilium, multísque aliis dicendi relinquendus locus, vitanda etiā
ingenii ostentationísque suspicio. Concio capit omnem vim orationis, & grauitatem va-
rietatémque desyderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quàm dignitas: nā qui vtili-
tatē putat, nō quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo
est enim, præsertim in tam clara ciuitate, quin putet expetēdam maxime dignitatem: sed
vincit vtilitas plerunque, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse 182
retineri. Controuersia autem inter hominū sententias, aut in illo est, vtrum sit vtilius, aut
etiam cum id conuenit, certatur vtrum honestati potius, an vtilitati consulendū sit. Quæ
quia pugnare sæpe inter se videntur, qui vtilitatem defendit, enumerabit cōmoda pacis,
opum, potentiæ, pecuniæ, vectigalium, præsidii, militum, vtilitates cæterarum rerum, qua-
rum fructum vtilitate metimur, itémque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem
impellet, maiorum exempla, quæ erūt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis im-
mortalem memoriam augebit, vtilitatem ex laude nasci defendet, sempérque eam cum
dignitate esse coniunctam. Sed quid fieri possit, aut non possit, quídque etiam sit necesse,
aut non sit, in vtraque re maxime est quærēdum. Inciditur enim omnis iam deliberatio,
si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur, & qui id docuit non vidētibus aliis, 183
is plurimum vidit. Ad cōsilium autem de rep. dandum caput est, nosse rempub. ad dicen-
dum vero probabiliter, nosse mores ciuitatis: qui quia crebro mutantur, genus quoque o-
rationis est sæpe mutandū. & quanquam vna ferè vis est sæpe eloquētiæ, tamē quia sum-
ma dignitas est populi, grauissima causa reip. maximi motus multitudinis, genus quoque
dicendi grandius quoddam & illustrius esse adhibendum videtur, maximáque pars ora-
tionis admouenda est ad animorum motus, nōnunquam aut cohortatione, aut comme-
moratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam conci-
tandos; sæpe etiam à temeritate, iracundia, spe, iniuria, inuidia, crudelitate reuocandos. Fit

autem vt quia maxima quasi oratori scena videatur cōcio, natura ipsa ad ornatius dicē-
184 di genus excitetur. Habet enim multitudo vim quādam talem, vt quemadmodum tibi-
cen sine tibiis canere, sic orator nisi multitudine audiente eloquens esse nō possit. Et cum
sint populares multi variique lapsus, vitanda est acclamatio aduersa populi, quæ aut ora-
tionis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arrogāter, si turpiter, si sordide, si quoquo ani-
mi vitio dictum esse aliquid videatur, aut hominum offensione vel inuidia, quæ aut iusta
est, aut ex criminatione atque fama, aut res si displicet, aut si est in aliquo motu suæ cupi-
ditatis, aut metus multitudo: hisque quatuor causis totidem medicinæ opponūtur. Tum
obiurgatio, si est authoritas, tum admonitio quasi lenior obiurgatio, tum promissio si au-
dierint probaturos, tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnunquam vtile. Nullo au-
tem loco plus facetiæ prosunt, & celeritas, & breue aliquod dictū, nec sine dignitate & cū
lepore. Nihil enim tam facile, quàm multitudo à tristitia & sæpe acerbitate, commode ac
185 breuiter, & acute, & hilare dicto deducitur. Exposui ferè, vt potui, vobis in vtroque gene-
re causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quáque omnino in causis ratio-
ne versari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi à præ-
ceptis nostris secreueram, sed & quia multa sunt orationū genera & grauiora & maioris
copiæ, de quibus nemo ferè præciperet, & quòd nos laudationibus nō ita multum vti so-
leremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci magis legendi, qui delectatio-
nis aut hominis alicuius ornandi, quàm vtilitatis huius forensis causa, laudationes scri-
ptitauerunt: quorum sunt libri quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas,
Philippus, Alexander, aliique laudātur. Nostræ laudationes, quibus in foro vtimur, aut te-
stimonii breuitatē habent nudam atque inornatā, aut scribuntur ad funebrem concionē,
186 quæ ad orationis laudem minime accōmodata est. Sed tamen quoniam est vtendum ali-
quando, nōnunquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni Africanum auunculum lau-
danti scripsit C. Lælius: vel vt nosmetipsi ornandi causa Græcorū more, si quos velimus,
laudare possimus, sit à nobis quoque tractatus etiā is locus. Perspicuum est igitur alia esse
in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, diuitiæ, cæteráque quæ for-
tuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se veram laudem, quæ deberi virtuti
vni putatur: sed tamen quòd ipsa virtus in earū rerum vsu ac moderatione maxime cer-
nitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ & fortunæ bona, in quibus est
summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se præ-
tulisse aliis propter abundantiam fortunæ, vt opes & copiæ non superbiæ videātur ac li-
187 bidini, sed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dedisse. Virtus autē, quæ est
per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum
alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes quæ videntur in moribus homi-
num, & quadam comitate ac beneficētia positæ: aliæ quæ in ingenii aliqua facultate aut
animi magnitudine ac robore. Nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in peri
culis cōmunibus, iucunda est auditu in laudationibus. Omnes enim hæ virtutes non tam
ipsis, qui eas in se habent, quàm generi hominum fructuosæ putantur: sapientia & ma-
gnitudo animi, qua omnes res humanæ geruntur, tenues & pro nihilo putantur, & in ex-
cogitando vis quædam ingenii, & ipsa eloquentia admirationis habet non minus, iucun-
ditatis minus. Ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quàm illos, apud quos lauda-
188 mus, ornare ac tueri: sed tamen in laudando iungenda sunt etiam hæc genera virtutum.
Feriunt enim aures hominum cum illa quæ iucunda & grata, tum etiam illa quæ mira-
bilia sunt in virtute laudari. Et quoniā singularū virtutum sunt certa quædam officia ac
munera, & sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandū in laude iustitiæ, quid
cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum eiusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fe-
cerit. Itémque in cæteris res gestæ ad cuiusque virtutis genus & vim & nomen accōmo-
dabuntur. Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta videntur à viris
fortibus sine emolumento ac præmio: quæ vero etiam cū labore & periculo ipsorum, hæc
habent vberrimam copiam ad laudandum, quòd & dici ornatissime possunt, & audiri fa-

cillime. Ea enim denique virtus eſſe videtur præſtantis viri, quæ eſt fructuoſa aliis, ipſi au
tem laborioſa, aut periculoſa, aut certe gratuita. Magna etiã illa laus & admirabilis vide- 189
ri ſolet, tuliſſe caſus ſapienter aduerſos, non fractum eſſe fortuna, retinuiſſe in rebus aſpe-
ris dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis præmia,
res geſtæ iudiciis hominum comprobatæ; in quibus etiam fœlicitatem ipſam deorũ im-
mortaliũ iudicio tribui, laudarionis eſt. Sumendæ autem res erunt, aut magnitudine præ-
ſtabiles, aut nouitate primæ, aut genere ipſo ſingulares: neque enim paruæ, neque vſitatæ,
neque vulgares, admiratione aut omnino laude dignæ videri ſolent. Eſt etiam cum cæte-
ris præſtantibus viris comparatio in laudatione præclara. De quo genere libitum eſt mi-
hi paulo plura quàm oſtenderam dicere, non tam propter vſum forenſem, qui eſt à me in
omni hoc ſermone tractatus, quàm vt hoc videretis, ſi laudationes eſſent in oratoris of-
ficio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, ſine qua laudatio effi- 190
ci non poſſit, eſſe neceſſariã. Iam vituperandi præcepta contrariis ex vitiis ſnmenda eſſe
perſpicuum eſt. ſimul eſt illud ante oculos, nec bonũ virum proprie & copioſe laudari, ſi-
ne virtutum, nec improbum notari ae vituperari, ſine vitiorum cognitione, ſatis inſigni-
ter atque aſpere poſſe. Atque his locis & laudandi & vituperandi ſæpe nobis eſt vtendum
in omni genere cauſarum. Habetis de inueniendis tebus diſponendíſque quid ſentiam:
adiungam etiam de memoria, vt labore Craſſum leuem, neque ei quicquam aliud, de quo
diſſerat, relinquã, niſi ea quibus tebus hæc exornentur. Perge vero, inquit Craſſus: liben-
ter enim te cognitum iam artificem, aliquandóque euolutum illis integumentis diſſimu-
lationis tuæ, nudatúmque perſpicio: & quòd mihi nihil, aut quòd nõ multum relinquis,
percommode facis, éſtque mihi gratum. Iam iſtuc quantum tibi ego reliquerim, inquit
Antonius, erit in tua poteſtate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo: ſin diſſi- 191
mulare, tu quemadmodum his ſatiſfacias, videris. Sed vt ad rem redeam, non ſum tan-
to ego, inquit, ingenio, quanto Themiſtocles fuit, vt obliuionis artẽ quàm memoriæ ma
lim: gratiámque habeo Simonidi illi Chio, quem primum ferũt artem memoriæ protu-
liſſe. Dicũt enim cum cœnaret Grannone in Theſſalia Simonides apud Scopam fortu-
natum hominẽ, & nobilem, ceciniſſétque id carmen, quod in eum ſcripſiſſet, in quo mul-
ta ornandi cauſa poetarum more in Caſtorem ſcripta & Pollucem fuiſſent, nimis illum
ſordide Simonidi dixiſſe, ſe dimidium eius ei, quod pactus eſſet pro illo carmine, daturũ:
reliqnum à ſuis Tyndaridis, quos æque laudaſſet, peteret, ſi ei videretur. Paulo poſt eſſe ſe
runt nuntiatum Simonidi, vt prodiret, iuuenes ſtare ad ianuam duos quoſdam, qui eum
magnopere euocarent: ſurrexiſſe illum ipſum, prodiſſe, vidiſſe neminẽ. Hoc interim ſpa- 192
tio conclaue illud, vbi epularetur Scopas, concidiſſe, ea ruina ipſum oppreſſum cum ſuis
interiſſe: quos cum humare vellẽt ſui, neque poſſent obtritos internoſcere vllo modo, Si-
monides dicitur ex eo quòd meminiſſet, quo eorum loco quiſque cubuiſſet, demõſtrator
vniuſcuiuſque ſepeliendi fuiſſe. Hac tum re admonitus inueniſſe fertur, ordinẽ eſſe maxi-
me, qui memoriæ lumen afferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerẽt, locos eſſe
capiendos, & ea quæ memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collo-
canda: ſic fore, vt ordinem rerum locorum ordo conſeruaret, res autem ipſas rerum effi-
gies notaret, atque vt locis pro cera, ſimulachris pro literis vteremur. Qui ſit autem ora-
tori memoriæ fructus, quãta vtilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didi-
ceris in accipienda cauſa, quæ ipſe cogitaris, omnes fixas eſſe in animo ſentẽtias, omnem
deſcriptum verborum apparatum, ita audire vel eum vnde dicas, vel eum cui reſponden- 193
dum ſit, vt illi non infundere in aures tuas orarionem, ſed in animo videantur inſcribere.
Itaque ſoli qui memoria vigent, ſciunt quid, & quatenus, & quomodo dicturi ſunt, cui re-
ſponderint, quid ſuperſit: iidémque multa ex aliis cauſis aliquãdo à ſe acta, multa ab aliis
audita meminerunt. Quare confiteor equidem huius boni naturam eſſe principem, ſicut
earum rerum, de quibus antè locutus ſum omniũ: ſed hæc ars tota dicendi, ſiue artis ima-
go quædam eſt & ſimilitudo, habet hanc vim, nõ vt totum aliquid, cuius in ingeniis no-
ſtris pars nulla ſit, pariat & procreet: verũ vt ea quæ ſunt orta iam in nobis & procreata,

educet atque confirmet. Veruntamen neque tam acri memoria ferè quiſquam eſt, vt non
diſpoſitis notatíſque rebus, ordinem verborum aut ſententiarum cõplectatur: neque ve-
194 ro tam hebeti, vt nihil hac conſuetudine & exercitatione adiuuetur. Vidit enim hoc pru-
denter ſiue Simonides, ſiue alius quis inuenit, ea maxime animis affigi noſtris, quæ eſſent
à ſenſu tradita atque impreſſa: acerrimũ autem ex omnibus noſtris ſenſibus eſſe ſenſum
videndi: quare facillime animo teneri poſſe ea, quæ perciperẽtur auribus aut cogitatione,
ſi etiam oculorum commendatione animis traderentur, vt res cæcas, & ab aſpectus iudi-
cio remotas conformatio quædã & imago & figura ita notaret, vt ea, quæ cogitãdo com-
plecti vix poſſemus, intuendo quaſi teneremus. His autem formis atque corporibus, ſicut
omnibus rebus, quæ ſub aſpectum veniunt, ſedes opus eſt, etenim corpus intelligi ſine lo-
co non poteſt. Quare ne in re nota & peruulgata multus & inſolẽs ſim, locis eſt vtendum
multis, illuſtribus, explicatis, modicis interuallis. Imaginibus autem agẽtibus, acribus, in-
195 ſignitis, quæ occurrere celeritérque percutere animum poſſint. Quam facultatẽ & exerci-
tatio dabit, ex qua cõſuetudo gignitur, ſimilium verborũ cõſeruata & immutata caſibus,
aut traducta ex parte ad genus notatio, & vnius verbi imagine totius ſententiæ informa-
tio, pictoris cuiuſdam ſummi ratione & modo, formarum varietate locos diſtinguentis.
Sed verborum memoria, quæ minus eſt nobis neceſſaria, maiore imaginum varietate
diſtinguitur. Multa enim ſunt verba, quæ quaſi articuli connectunt membra orationis,
quæ formari ſimilitudine nulla poſſunt: eorũ fingendæ nobis ſunt imagines, quibus ſem-
per vtamur. Rerum memoria propria eſt oratoris: eam ſingulis perſonis bene poſitis no-
tare poſſumus, vt ſententias imaginibus, ordinem locis cõprehendamus. Neque verũ eſt,
quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriã imaginũ pondere, & obſcurari etiã id, quod
196 per ſe natura tenere potuiſſet. Vidi enim ego ſummos homines, & diuina prope memo-
ria, Athenis Carneadem, in Aſia, quem viuere hodie aiũt, Sceptium Metrodorũ, quorum
vterque tãquam literis in cera, ſic ſe aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ me-
miniſſe vellet, perſcribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria eſt, ſi eſt nulla
naturalis: ſed certe, ſi latet, euocanda eſt. Habetis ſermonem bene longum hominis vti-
nam non impudentis, illud quidem certe, non nimis verecundi: qui quidẽ cum te Catule,
tum etiã L. Craſſo audiente de dicẽdi ratione tam multa dixerim. nam iſtorum ætas mi-
nus me fortaſſe mouere debuit, ſed mihi ignoſcetis profecto, ſi modo quæ cauſa me ad
hanc inſolitã mihi loquacitatẽ impulerit, acceperitis. Nos vero, inquit Catulus (etenim
pro me hoc, & pro meo fratre reſpondeo) nõ modo tibi ignoſcimus, ſed te diligimus, ma
gnámque tibi habemus gratiam: & cum humanitatem & facilitatem agnoſcimus tuam,
197 tum admiramur iſtam ſcientiam & copiam. Equidem hoc me aſſecutum puto, quòd ma-
gno ſum leuatus errore, & illa admiratione liberatus, quòd multis cum aliis ſemper ad-
mirari ſolebam, vnde eſſet illa tanta tua in cauſis diuinitas: nec enim te iſta attigiſſe ar-
bitrabar, quæ diligentiſſime cognoſſe, & vndique collegiſſe, vſúque doctum partim corre-
xiſſe video, partim comprobaſſe. Neque eò minus eloquẽtiam tuam, & multo magis vir-
tutem & diligentiam admiror, & ſimul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quòd
ſemper ſtatui, neminem ſapientiæ laudem & eloquentiæ ſine ſummo ſtudio & labore &
doctrina cõſequi poſſe. Sed tamen quidnã eſt id quod dixiſti, fore vt tibi ignoſceremus, ſi
cognoſſemus, quæ te cauſa in ſermonẽ impuliſſet? Quæ eſt enim alia cauſa, niſi quòd no
bis & horũ adoleſcentiũ ſtudio, qui te attentiſſime audierũt, morẽ gerere voluiſti? Tum
198 ille, Adimere, inquit, omnem recuſationem Craſſo volui, quem ego paulo ſciebã vel pu-
dẽtius vel inuitius (nolo enim dicere de tam ſuaui homine faſtidioſius) ad hoc genus ſer-
monis accedere. Quid enim poterit dicere? Conſularem ſe eſſe hominem & Cenſorium?
eadem noſtra cauſa eſt. An ætatẽ afferet? quadriennio minor eſt. An ſe neſcire? quæ ego
ſero, quæ curſim arripui, quæ ſubciſiuis operis (vt aiunt) iſte à puero ſummo ſtudio,
ſummis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit; etenim me dicentem
qui audierit, nemo vnquam tam ſui deſpiciens fuit, qui deſperaret aut melius, aut eo-
dem modo ſe poſſe dicere: Craſſo dicente nemo tam arrogans, qui ſimiliter ſe vnquam

dicturum esse confideret. Quamobrem ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando
Crasse audiamus. Tum ille, Vt ita ista esse concedã, inquit, Antoni, quæ sunt longe se-
cus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam 199
enim vere, amicissimi homines, quod sentio: sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe?
imò nonnunquam: sæpe enim qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde vnquam
diutius quàm Quæstor abfuerim? sed tamen audiui, vt heri dicebam, & Athenis cum es-
sem, doctissimos viros, & in Asia istum ipsum Sceptium Metrodorum, cum de his ipsis re-
bus disputaret, neque vero mihi quisquam copiosius vnquam visus est, neque subtilius in
hoc genere dicendi, quàm iste hodie, esse versatus; quod si esset aliter, & aliquid intellige-
rem ab Antonio prætermissum, nõ essem tam inurbanus ac penè inhumanus, vt eo gra-
uarer, quod vos cupere sentirẽ. Tum Sulpitius, An ergo, inquit, oblitus es Crasse, Anto-
nium ita partitũ esse tecũ, vt ipse instrumentũ oratoris exponeret, tibi eius distinctionem
atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum quis Antonio permisit, inquit, vt & partes 200
faceret, & vtram vellet prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, cũ valde libenter
audirem, mihi cõiuncte est visus de vtraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamẽta
orationis non attigit, neque eam laudẽ, ex qua eloquentia nomẽ ipsum inuenit. Verba
igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. Tũ Cæsar, Si quod diffi-
cilius est, id tibi reliquit, est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus: sin quod facilius,
tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid quod dixisti, inquit, Crasse, si hîc hodie
apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas perti-
nere? Tũ Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse cõcedere, sed vide nequid Catulus at-
tulerit religionis, opus hoc censorium est: id autem cõmittere, vide quàm sit homini tur-
pe censorio. Agite vero, ille inquit, vt vultis, sed nunc quidẽ, quoniam id temporis est, 201
surgendum censeo & requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loque-
mur aliquid, nisi fortè me in crastinum differre mauultis. Omnes se vel statim, vel si ipse
post meridiem mallet, quamprimum tamen audire velle dixerunt.

M. TVLII CICERONIS DE ORATORE LIB. III.

INSTITVENTI mihi Quinte frater eũ sermonẽ referre, & mãdare huic tertio 1
libro, quẽ post Antonii disputationẽ Crassus habuisset, acerba sanè recordatio vete-
rem animi curam molestiámque renouauit. Nam illud immortalitate dignum ingeniũ,
illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte extincta subita est, vix diebus decem post eum
diem, qui hoc & superiore libro continetur. Vt enim Romam rediit extremo Scenico-
rum ludorum die, vehementer commotus ea oratione, quæ ferebatur habita esse in con-
cione à Philippo, quem dixisse constabat, videndũ sibi aliud esse consilium, illo senatu se
rempub. gerere non posse: mane Idibus Septẽbris, & ille, & senatus frequens vocatu Dru- 2
si in curiã venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatũ de il-
lo ipso, quòd COS. in eum ordinem tam grauiter in concione esset inuectus. Hîc vt sæ-
pe inter homines sapientissimos constare vidi, quanquam hoc Crasso, cum aliquid ac-
curatius dixisset, semper ferè contigisset, vt nunquam dixisse melius putaretur: tamen o-
mnium consensu sic esse tum iudicatum, cæteros à Crasso semper omnes, illo autem die
etiam ipsum à sese superatum. Deplorauit enim casum atque orbitatẽ senatus, cuius or-
dinis à COS. qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo ne-
fario prædone diriperetur patrimoniũ dignitatis: neque vero esse mirandum, si cum suis
consiliis rempub. profligasset, consilium senatus à repub. repudiaret. Hic cum homini
& vehementi & diserto, & in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam ver- 3
borum faces admouisset, non tulit ille, & grauiter exarsit, pignoribúsque ablatis Cras-
sum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa à Crasso diuinitus dicta efferé-
bantur, cum sibi illum COS. esse negaret, cui senator ipse non esset. An tu, cum o-
mnem authoritatem vniuersi ordinis propugnare putares, eámque in conspectu Pop.
Rom. concideres, me his pignoribus existimas posse terreri? non tibi illa sunt cedenda, si

Crassum vis coercere: hæc tibi est excidenda lingua, qua vel euulsa spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat: sententiámque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis & grauissimis verbis, vt Pop. Ro. satisfieret, nunquam senatus, neque consi-
4 lium reip. nec fidem defuisse ab eo dictam: & eundẽ (id quod in authoritatibus perscriptis extat) scribendo affuisse. Illa tanquam cygnea fuit diuini hominis vox & oratio, quã quasi expectãtes post eius interitum veniebamus in curiam, vt vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Nanque tum latus ei dicenti condoluisse, sudorémque multum cõsecutum esse audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febri domũ rediit, diéque septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem hominum spem, fragilémque fortunam, & inanes nostras contentiones, quæ in medio spatio sæpe franguntur & corruunt, & antè in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Nam quandiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tãdiu priuatis magis officiis & ingenii laude floruit, quàm fructu amplitudinis aut reip. dignitate. Qui autem ei annus pri-
5 mus ab honorum perfunctione aditum omnium cõcessu ad summam authoritatem dabat, is eius omnem spem, atque omnia vitæ consilia morte peruertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, graue bonis omnibus: sed ii tamen remp. casus secuti sunt, vt mihi non erepta L. Crasso à diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem inuidia senatum, non sceleris nefarii principes ciuitatis reos, non luctum filiæ, non exilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius cædem omnium crudelissimam, nõ denique in omni genere deformatam eam ciuitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset. Sed quoniam attigi cogitatione vim varietatémque fortunæ, non vagabitur oratio mea longius, atque his ferè ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœ-
6 pimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est à multis sæpe defleta, dixerit, cum horũ ipsorum sit, qui tum cum illo postremum ferè collocuti sunt, euentũ recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum virũ omni laude præstantem, cum sibi nõ incolumem fortunã, sed exilium & fugam deprecaretur, esse coactũ vt vita se ipse priuaret. Iam M. Antonii in his ipsis rostris, in quibus ille remp. constantissime C O S. defenderat, quæque C E N S. imperatoriis manibus ornarat, positum caput illud fuit, à quo erant multorum ciuium capita seruata. Neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Hetrusci scelere proditũ cũ L. Iulii fratris capite iacuit, vt ille qui hæc non vidit, & vixisse cum repub. pariter, & cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim propinquum suũ maximi animi virum P. Crassum suapte interfectum manu, neque col-
7 legæ sui Põtificis Maximi sanguine simulachrum Vestæ respersum esse vidit: cui, mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die mors nefaria fuisset. Non vidit eorũ ipsorũ, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserósque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortẽ Crassi depulsus per inuidiam tribunatu, non multis ab eo tẽpore mẽsibus eiectus est è ciuitate. Sulpitius autem, qui in eadẽ inuidiæ flamma fuisset, quibuscum priuatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquẽtiæ florescenti, ferro erepta vita est, & pœna temeritatis non sine magno reipub. malo cõstituta. Ego vero te Crasse, cum vitæ flore, tum mortis opportunitate, diuino consilio & ortum & extinctum esse arbitror. nam tibi aut pro
8 virtute animi constantiáque tua ciuilis ferri subeunda fuit crudelitas, aut siqua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coegisset: neque solũ tibi improborum dominatus, sed etiam propter admistam ciuium cædem bonorum, victoria mœrori fuisset. Mihi quidẽ Quinte frater, & eorum casus, de quibus antè dixi, & ea quæ nosmetipsi ob amorem in rempub. incredibilem & singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sentẽtia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tãtos, támque præcipites casus clarissimorum hominum, atque optimorũ virorum, me semper

ab omni contentione ac dimicatione reuocaſti. Sed quoniam hæc iam neque in integro nobis eſſe poſſunt, & ſummi labores noſtri magna compenſati gloria mitigantur, pergamus ad ea ſolatia, quæ non modo ſedatis moleſtiis iucunda, ſed etiam hærentibus ſalutaria nobis eſſe poſſunt, ſermonémque L. Craſſi reliquum ac penè poſtremum memoriæ prodamus: atque ei, etſi nequaquam parē illius ingenio, at pro noſtro tamen ſtudio meritam gratiam debitámque referamus. Neque enim quiſquam noſtrum cum libros Platonis mirabiliter ſcriptos legit, in quibus omnibus ferè Socrates exprimitur, nō, quāquam illa ſcripta ſunt diuinitus, tamē maius quiddā de illo, de quo ſcripta ſunt, ſuſpicatur: quod item nos poſtulamus non à te quidem, qui nobis ſumma omnia tribuis, ſed à cæteris, qui hæc in manus ſument, vt maius quiddam de L. Craſſo, quàm quantum à nobis exprimetur, ſuſpicentur. Nos enim qui ipſi ſermoni non interfuiſſemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos ac ſententias huius diſputationis tradidiſſet, quo in genere orationis vtrunque oratorem cognoueramus, idipſum ſumus in eorum ſermone adumbrare conati. Quòd ſiquis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium ieiuniorē, aut Craſſum fuiſſe pleniorem putet, quàm quomodo à nobis vterque inductus eſſet, is erit ex iis, qui aut illos non audierit, aut iudicare non poſſit. Nam fuit vterque (vt expoſui antea) cum ſtudio atque ingenio & doctrina præſtās omnibus, tum in ſuo genere perfectus, vt neque in Antonio deeſſet hic ornatus orationis, neque in Craſſo redundaret. Vt igitur ante meridiem diſceſſerunt, paululúmque requierūt, in primis hoc à ſe Cotta animaduerſum eſſe dicebat, omne illud tēpus meridianum, Craſſum in acerrima atque attentiſſima cogitatione poſuiſſe, ſeſéque, qui vultum eius, cum ei dicendū eſſet, obtutúmque oculorum in cogitando probe noſſet, atque in maximis cauſis ſæpe vidiſſet, cū dedita opera quieſcentibus aliis in eam hexedram veniſſet, in qua Craſſus lectulo poſito recubuiſſet: cúmque eum in cogitatione defixum eſſe ſenſiſſet, ſtatim receſſiſſe, atque in eo ſilētio duas horas ferè eſſe conſumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in poſtmeridianū tempus die veniſſent ad Craſſum, Quid eſt Craſſe, inquit Iulius, imúſne ſeſſum? etſi admonitum venimus te, non flagitatum. Tū Craſſus, An me tam impudentē eſſe exiſtimatis, vt vobis, hoc præſertim munus putē diutius poſſe debere? Quinā igitur, inquit, ille locus? an in media ſylua placet? Eſt enim is maxime & opacus & frigidus. Sanè, inquit Craſſus: etenim eſt in eo loco ſedes huic noſtro nō inopportuna ſermoni. Cum placuiſſet idem cæteris, in ſyluam venitur, & ibi magna cū audiendi expectatione cōſiditur. Tum Craſſus, Cum authoritas atque amicitia veſtra, tū Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea cauſa libertatem recuſandi: quanquā in partienda diſputatione noſtra, cū ſibi de iis quæ dici ab oratore oporteret, ſumeret, mihi autē relinqueret vt explicarē quemadmodū illa ornari oporteret, ea diuiſit, quæ ſeiuncta eſſe non poſſunt. Nam cum omnis ex re atque verbis conſtet oratio, neque verba ſedem habere poſſunt ſi rem ſubtraxeris, neque res lumen ſi verba ſemoueris. Ac mihi quidē veteres illi maius quiddam animo complexi, plus multo etiā vidiſſe videntur, quàm quantum noſtrorum ingeniorū acies intueri poteſt: qui omnia hæc quæ ſuprà & ſubter, vnū eſſe & vna vi, atque vna cōſenſione naturæ conſtricta eſſe dixerunt. Nullum eſt enim genus rerum, quod aut auulſum à cæteris per ſeipſum conſtare, aut quo cætera, ſi careant, vim ſuam atque æternitatem conſeruare poſſint. Sed ſi hæc maior eſſe ratio videtur, quàm vt hominum poſſit ſenſu aut cogitatione comprehendi, eſt etiā illa Platonis vera, & tibi Catule certe non inaudita vox, Omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium vno quodam ſocietatis vinculo contineri. vbi enim perſpecta vis eſt rationis eius qua cauſæ rerum atque exitus cognoſcūtur, mirus quidam omnium quaſi conſenſus doctrinarum concentúſque reperitur. Sed ſi hoc quoque videtur eſſe altius, quàm vt id nos humi ſtrati ſuſpicere poſſimus, illud certe tamē, quod amplexi ſumus, quod profitemur, quod ſuſcepimus, noſſe & tenere debemus. Vna eſt enim, quod & ego heſterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano ſermone ſignificauit Antonius, eloquentia, quaſcunque in oras diſputationis regionéſve delata eſt. Nam ſiue de cæli natura loquitur, ſiue de terræ, ſiue de diuina vi, ſiue de humana, ſiue ex inferiore loco,

siue ex æquo,siue ex superiore, siue vt impellat homines, siue vt doceat, siue vt deterreat,
ue vt concitet,siue vt reflectat,siue vt incendat,siue vt leniat,siue ad paucos, siue ad mul-
14 tos,siue inter alienos, siue cum suis,siue secū,riuis est diducta oratio,nō fontibus: & quo-
cunque ingreditur, eodem est instructu ornatúque comitata. Sed quoniam oppressi iam
sumus opinionibus non modo vulgi, verumetiam hominum leuiter eruditorum, qui
quæ complecti tota nequeunt,hæc facilius diuulsa & quasi discerpta cōtrectant:& qui tā-
quam ab animo corpus, sic à sententiis verba seiungunt, quorum sine interitu fieri neu-
trum potest,non suscipiam oratione mea plus quàm mihi imponitur: tātum significabo
breui,neque verborum ornatum inueniri posse non partitis expressisque sententiis,neque
esse vllam sententiam illustrem sine luce verborum.Sed prius quàm illa conor attingere,
quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breuiter quid sentiam de
vniuerso genere dicendi.Natura nulla est(vt mihi videtur) quæ non habeat in suo gene-
15 re res cōplures dissimiles inter se,quæ tamen consimili laude dignentur. Nam & auribus
multa percipimus, quæ etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia sæpe,vt id quod
proximum audias,iucundissimum esse videatur:& oculis colliguntur penè innumerabi-
les voluptates,quæ nos ita capiunt,vt vnum sensum dissimili genere delectent,& reliquos
sensus voluptates oblectent dispares,vt sit difficile iudicium excellentis maxime suauita-
tis. At hoc idem,quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Vna fingen-
di est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus, qui omnes inter se dis-
similes fuerunt, sed ita tamen vt neminem sui velis esse dissimilem. Vna est ars, ratió-
que picturæ, dissimillimíque tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neque eorum
quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse videatur.Et si hoc in his,quasi mutis arti-
16 bus est mirandū,& tamen verum: quanto admirabilius in oratione atque in lingua, quæ
cum in iisdem sententiis verbísque versetur, summas habet dissimilitudines,nō sic vt alii
vituperandi sint, sed vt ii,quos cōstet esse laudandos,in dispari tamen genere laudentur.
Atque id primū in poetis cerni licet,quibus est proxima cognatio cum oratoribus,quàm
sint inter sese Ennius,Pacuuius,Acciúsque dissimiles: quàm apud Græcos AEschylus,So-
phocles,Euripides, quanquam omnibus par penè laus in dissimili scribendi genere tri-
buatur.Aspicite nunc eos homines atque intuemini,quorum de facultate quærimus,quid
intersit inter oratorum studia atque naturas: suauitatem Isocrates, subtilitatem Lysias,
acumen Hyperides,sonitum AEschines,vim Demosthenes habuit: quis eorum nō egre-
gius?tamē quis cuiusquam nisi sui similis? Grauitatē Africanus,lenitatem Lælius,asperita-
17 tē Galba,profluens quiddā habuit Carbo & canorum.quis horum nō princeps tēporibus
illis fuit?& suo tamen quisque in genere princeps. Sed quid ego vetera conquiram, cum
mihi liceat vti præsentibus exemplis atque viuis?Quid iucūdius auribus nostris vnquam
accidit huius oratione Catuli?quæ est pura sic,vt Latine loqui penè solus videatur:sic au-
tem grauis,vt in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos.Quid multa?
istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris, aut mutaueris,aut de-
traxeris,vitiosius & deterius futurū.Quid noster hic Cæsar?nōnne nouam quandam ra-
tionē attulit orationis,& dicēdi genus induxit propè singulare?Quis vnquam res præter
hunc tragicas penè comice,tristes remisse,seueras hilare, forenses scenica propè venusta-
te tractauit: atque ita,vt neque iocus magnitudine rerum excluderetur,nec grauitas face-
18 tiis minueretur?Ecce præsentes duo propè æquales Sulpitius & Cotta. quid tam inter se
dissimile?quid tam in suo genere præstans? limatus alter & subtilis, rem explicans pro-
priis aptísque verbis,hæret in causa semper:& quid iudici probandum sit,cum acutissime
vidit, omissis cæteris argumentis in eo mentem orationémque defigit. Sulpitius autem
fortissimo quodam animi impetu, plenissima & maxima voce,summa contentione cor-
poris,& dignitate motus, verborū quoque ea grauitate & copia est,vt vnus ad dicendum
instructissimus à natura esse videatur. Ad nosmetipsos iam reuertor (quoniam sic fuimus
semper comparati,vt hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vo-
caremur)quid tam dissimile,quàm ego in dicendo,& Antonius? cum ille is sit orator, vt

nihil eo possit esse præstantius;ego autem quãquam memet mei pœnitet,cum hoc maxi-
me tamen in comparatione cõiungar. Videtisne genus hoc quod sit Antonii:forte,vehe 19
mens, commotum in agendo, præmunitũ,& ex omni parte causæ septum, acre,acutum,
enucleatum,in vnaquaque re commorãs,honeste cedens,acriter insequẽs,terrens, suppli-
cans,summa oratiouis varietate,nulla nostrarum anrium satietate.Nos autem,quicũque
in dicendo sumus(quoniam esse aliquo in numero vobis videmur)certe tamen ab huius
multum genere distamus, quod quale sit,non est meum dicere, propterea quòd minime
sibi quisque notus est,& difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi
potest & ex motus mei mediocritate,& ex eo,quòd quibus vestigiis primum institi,in iis
ferè soleo perorare:& quòd aliquãto me maior in verbis quàm in sententiis eligendis la-
bor & cura torquet,verentem,ne,si paulo obsoletior fuerit oratio,nõ digna expectatione
& silẽtio fuisse videatur.Quòd si in nobis,qui adsumus,tantæ dissimilitudines,tam certæ 20
res cuiusque propriæ, & in ea varietate ferè melius à deteriore facultate magis, quàm ge-
nere distinguitur, atque omne laudatur quod in suo genere perfectum est, quid censetis,
si omnes,qui vbique sunt aut fuerũt oratores, amplecti voluerimus, númne fore vt quot
oratores,totidem penè reperiantur genera dicendi?Ex qua mea disputatione forsitan oc-
currat illud,si penè innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi,specie dispares,ge
nere laudabiles,non posse ea,quæ inter se discrepant,iisdem præceptis atque in vna insti-
tutione formari. Quod non est ita,diligẽtissiméque hoc est eis qui instituunt aliquos at-
que erudiunt videndum,quo sua quenque natura maxime ferre videatur. Etenim vide-
mus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum & magistrorum
exisse discipulos dissimiles inter se, attamẽ laudandos,cum ad cuiusque naturã institutio
doctoris accommodaretur.Cuius est vel maxime insigne illud exemplum(vt cæteras at- 21
tes omittamus) quod dicebat Isocrates doctor singularis,se calcaribus in Ephoro,contra
autem in Theopompo frænis vti solere:alterum enim exultantem verborum audacia re-
primebat,alterum cunctantem & quasi verecundãtem incitabat.Neque eos similes effe-
cit inter se,sed tãtum alteri affinxit,de altero limauit,vt id confirmaret in vtroque,quod
vtriusque natura pateretur. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, vt si non omnia,quæ pro-
ponerentur à me,ad omnium vestrum studium, & ad genus id quod quisque vestrum in
dicendo probaret,adhærescerẽt, id à me genus exprimi sentiretis,quod maxime mihiipsi
probaretur. Ergo hæc & agenda sunt ab oratore, quæ explicauit Antonius, & dicenda
quodammodo.Quinam igitur dicendi est modus melior (nam de actione pòst videro)
quàm vt Latine,vt plane,vt ornate,vt ad id quodcũque agetur,apte,cõgruentérque dica- 22
mus?Atque eorũ quidem,quæ duo prima dixi,rationem nõ arbitror expectari à me puri
dilucidíque sermonis:neque enim conamur docere eũ dicere, qui loqui nesciat: nec spe-
rare qui Latine non possit,hũc ornate esse dicturũ:neque vero qui non dicat qnod intelli
gamus,hunc posse,quod admiremur,dicere.Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem ha
bent facilem, vsum necessarium: nam alterũ traditur literis doctrináque puerili: alterum
adhibetur ob eã causam,vt intelligatur,quid quisque dicat; quod videmus ita esse neces-
sarium,vt tamẽ eo minus nihil esse possit. Sed omnis loquẽdi elegantia,quãquam expo-
litur scientia literarũ, tamen augetur legendis oratoribus & poetis:sunt enim illi veteres,
qui ornare nondũ poterant ea quæ dicebant,omnes propè præclare locuti:quorũ sermo-
ne assuefacti qui erunt,ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque tamẽ erit 23
vtendum verbis iis, quibus iam cõsuetudo nostra non vtitur, nisi quando ornandi causa
parce,quod ostendã,sed vsitatis ita poterit vti,lectissimis vt vtatur iis,qui in veteribus erit
scriptis studiose & multum volutatus. Atque vt Latine loquamur,nõ solum videndũ est,
vt & verba efferamus ea,quæ nemo iure reprehendat:& ea sic & casibus,& temporibus,&
genere,& numero conseruemus, vt nequid perturbatum ac discrepans,aut præposterum
sit, sed etiam lingua,& spiritus,& vocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas
putidius, nolo obscurari negligentius, nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata
& anhelata grauius;nam de voce nondum ea dico,quæ sunt actionis,sed hoc quod mihi

cum ſermone quaſi coniunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ nemo eſt quin effu-
14 gere cupiat, mollis vox, vt muliebris, aut, quaſi extra modũ abſona atque abſurda. eſt autem vitium quod nonnulli de induſtria cõſectantur. Ruſtica vox & agreſtis quoſdam delectat, quo magis antiquitatem, ſi ita ſonet, eorum ſermo retinere videatur, vt tuus Catule ſodalis L. Cotta gaudere mihi videtur grauitate linguæ ſonóque vocis agreſti, & illud quod loquitur, priſcum viſum iri putat, ſi plane fuerit ruſticanum. Me autem tuus ſonus & ſuauitas iſta delectat, omitto verborum, quanquam eſt caput, verum id affert ratio, docent literæ, confirmat conſuetudo & legendi & loquendi: ſed hanc dico ſuauitatem, quæ exit ex ore, quæ quidem vt apud Græcos Atticorũ, ſic in Latino ſermone huius eſt vrbis maxime propria. Athenis iandiu doctrina ipſorum Athenienſium interiit, domicilium tantũ in illa vrbe remanet ſtudiorum, quibus vacãt ciues, peregrini fruuntur, capti
15 quodammodo nomine vrbis & authoritate: tamẽ eruditiſſimos homines Aſiaticos quiuis Athenienſis indoctus, nõ verbis, ſed ſono vocis, nec tam bene quàm ſuauiter loquendo facile ſuperabit. Noſtri minus ſtudent literis quàm Latini, tamen ex iſtis, quos noſtis, vrbanis, in quibus minimum eſt literarum, nemo eſt quin literatiſſimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate vocis atque ipſo oris preſſu & ſono facile vincat. Quare cum ſit quædam certa vox Romani generis vrbíſque propria, in qua nihil offendi, nihil diſplicere, nihil animaduerti poſſit, nihil ſonare aut olere peregrinum, hanc ſequamur: neque ſolum ruſticam aſperitatem, ſed etiam peregrinam inſolentiam fugere diſcamus. Equidẽ cum audio ſocrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptã antiquitatem conſeruant, quòd multorum ſermonis expertes, ea tenent ſemper quæ pri-
16 ma didicerũt) ſed eam ſic audio, vt Plautũ mihi aut Næuium videar audire, ſono ipſo vocis ita recto & ſimplici eſt, vt nihil oſtentationis aut imitationis afferre videatur: ex quo ſic locutũ eſſe eius patrem iudico, ſic maiores, non aſpere, vt ille quem dixi, non vaſte, non ruſtice, nõ hiulce, ſed preſſe, & æquabiliter, & leniter. Quare Cotta noſter, cuius tu illa lata Sulpiti nonnunquam imitaris, vt iotam literam tollas, & e pleniſſimũ dicas, non mihi oratores antiquos, ſed meſſores videris imitari. Hic cũ arriſiſſet ipſe Sulpitius, Sic agam vobiſcum, inquit Craſſus, vt quoniam me loqui voluiſtis, aliquid de veſtris vitiis audiatis.

Vtinã quidẽ, inquit ille: id enim ipſum volumus, ídque ſi feceris, multa (vt arbitror) hîc hodie vitia ponemus. At enim non ſine meo periculo, Craſſus inquit, poſſum Sulpiti te reprehẽdere, quoniã Antonius mihi te ſimillimũ dixit ſibi videri. Tum ille, Tum quod
17 monuit idem, vt ea, quæ in quoque maxima eſſent, imitaremur: ex quo vereor, ne nihil ſim tui niſi ſuppLoſionẽ pedis imitatus, & pauca quædam verba, & aliquem ſi forte motũ.

Ergo iſta, inquit Craſſus, quæ habes à me, non reprehendo, ne meipſum irrideam: ſunt autem mea multo & plura & maiora quàm dicis: quæ autẽ ſunt aut tua planè, aut imitatione ex aliquo expreſſa, de iis te ſiquis me forte locus admonuerit, cõmonebo. Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ pueriLis doctrina tradit, & ſubtilior cognitio ac ratio literatũ alit, aut conſuetudo ſermonis quotidiani ac domeſtici libri confirmant, & lectio veterum oratorum & poetarum. Neque vero in illo altero diutius cõmoremur, vt diſputemus quibus rebus aſſequi poſſimus, vt ea quæ dicamus, intelligãtur, Latine ſcilicet dicendo, verbis vſitatis ac proprie demõſtrantibus ea, quæ ſignificari ac declarari vo-
18 lemus, ſine ambiguo verbo aut ſermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quæ ſimilitudinis cauſa ex aliis rebus trãſferuntur, non diſcerptis ſententiis, non præpoſteris tẽporibus, non cõfuſis perſonis, non perturbato ordine. quid multa: tam facilis eſt tota res, vt mihi permirum ſæpe videatur, cũ difficilius intelligatur quid patronus velit dicere, quàm ſi ipſe ille, qui patronum adhibet, de re ſua diceret. Iſti enim, qui ad nos cauſas deferunt, ita nos plerunque ipſi docent, vt non deſyderes planius dici. Eaſdem res autem ſimulac Fuſius, aut veſter æqualis Pomponius agere cœpit, non æque quid dicant, niſi admodum attendi, intelligo, ita confuſa eſt oratio, ita perturbata, nihil vt ſit primum, nihil vt ſecundum, tantáque inſolentia ac turba verborum, vt oratio quæ lumen adhibere rebus debet, ea obſcuritatẽ & tenebras afferat, atque vt quodãmodo ipſi

ſibi in dicendo obſtrepere videātur. Verum ſi placet, quoniam hæc ſatis ſpero vobis qui-
dem certe maioribus moleſta & putida videri, ad reliqua aliquanto odioſiora pergamus. 9
Atqui vides, inquit Antonius, cū alias res agamus; quàm te inuiti audiamus, qui adduci
poſſumus, de me enim coniicio, relictis vt rebus omnibus te ſectemur, te audiamus: ita de
horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de peruulgatis noua quædā eſt oratio tua. Faciles
enim, inquit, Antoni partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius penè præ-
terii, latine loquendi, planéque dicendi: reliquæ ſunt magnæ, implicatæ, variæ, graues, qui-
bus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim vnquam
eſt oratorem, quòd latine loqueretur, admiratus: ſi eſt aliter, irrident: neque eum oratorem
tantummodo, ſed hominem non putant. nemo extulit eum verbis, qui ita dixiſſet, vt qui
adeſſent, intelligerent quid diceret, ſed contempſit eum qui minus id facere potuiſſet. In
quo igitur homines exhorreſcunt? quem ſtupefacti dicentem intuentur? in quo excla- 10
mant? quem deum, vt ita dicam, inter homines putāt? qui diſtinctè, qui explicate, qui abū-
danter, qui illuminate & rebus & verbis dicunt, & in ipſa oratione quaſi quendam nume
rum verſúmque conficiunt, id eſt quod dico ornate. Qui idem ita moderantur, vt rerum,
vt perſonarum dignitates ferunt, ii ſunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum
& congruens nominem: qui ita dicerent, eos negauit adhuc ſe vidiſſe Antonius, & iis hoc
nomen dixit eloquentiæ ſolis eſſe tribuendum. Quare omnes iſtos me authore deridete,
atque contemnite, qui ſe horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem
oratorū vim complexos eſſe arbitrantur, neque adhuc quam perſonam teneant, aut quid
profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quæ ſunt in hominum vita, quā-
doquidem in ea verſatur orator, atque ea eſt ei ſubiecta materies, omnia quæſita, audita, 11
lecta, diſputata, tractata, agitata eſſe debent. Eſt enim eloquentia vna quædam de ſummis
virtutibus, quanquam ſunt omnes virtutes æquales & pares, ſed tamen eſt ſpecies alia ma
gis alia formoſa & illuſtris, ſicut hæc vis, quæ ſcientiam complexa rerum, ſenſa mentis &
conſilia ſic verbis explicat, vt eos, qui audiant, quocunque incubuerit, poſſit impellere:
quæ quo maior eſt vis, hoc eſt magis probitate iungenda ſummáque prudentia: quarum
virtutum expertibus, ſi dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effeceri-
mus, ſed furentibus quædam arma dederimus. Hanc inquam cogitandi pronuntiandí-
que rationem, vímque dicendi veteres Græci ſapientiam nominabant: hinc illi Lycur-
gi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac ſimilitudine Coruncani noſtri, Fabricii, Ca-
tones, Scipiones fuerunt, non tam fortaſſe docti, ſed impetu mentis ſimili & voluntate. 12
Eadem autem alii prudentia, ſed conſilio ad vitæ ſtudia diſpari, quietem atque otium
ſecuti, vt Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, à regendis ciuitatibus totos ſe ad cogni-
tionem rerum tranſtulerunt, quæ vita propter tranquillitatem, & propter ipſius ſcientiæ
ſuauitatem, qua nihil eſt hominibus iucundius, plures quàm vtile fuit rebus publicis, de-
lectauit. Itaque vt ei ſtudio ſe excellentiſſimis ingeniis homines dediderunt, ex ea ſum-
ma facultate vacui ac liberi temporis, multo plura quàm erat neceſſe, doctiſſimi homi-
nes otio nimio, & ingeniis vberrimis affluentes, curanda ſibi eſſe ac quærenda & inue-
ſtiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur & recte faciendi &
bene dicendi magiſtra: neque diſiuncti doctores, ſed iidem erāt viuendi præceptores at-
que dicendi: vt ille apud Homerum Phœnix, qui ſe à Peleo patre Achilli iuueni comi-
tem eſſe datum dicit ad bellum, vt illum efficeret oratorem verborū actorémque rerum. 13
Sed vt homines labore aſſiduo & quotidiano aſſueti, cum tempeſtatis cauſa opere prohi-
bentur, ad pilam ſe, aut ad talos, aut ad teſſeras conferunt, aut etiam nouum ſibi ipſi ali-
quem excogitant in otio ludum: ſic illi à negotiis publicis, tanquam ab opere, aut tēpori-
bus excluſi, aut voluntate ſua feriati, totos ſe alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad mu-
ſicos contulerunt, alii etiam, vt dialectici, nouum ſibi ipſi ſtudium ludúmque pepererunt,
atque in iis artibus, quæ repertæ ſunt, vt puerorum mentes ad humanitatem fingeren-
tur atque virtutem, omne tempus atque ætates ſuas conſumpſerunt. Sed quòd erant qui-
dam, iique multi, qui aut in rep. propter ancipitē, quæ nō poteſt eſſe ſeiuncta, faciendi di-

cendique ſapientiam florerẽt, vt Themiſtocles, vt Pericles, vt Theramenes, aut qui minus
34 ipſi in rep. verſarentur, ſed vt huius tamen eiuſdem ſapientiæ doctores eſſent, vt Gorgias,
Thraſymachus, Iſocrates: inuenti ſunt, qui cum ipſi doctrina & ingeniis abundarent, à re
autem ciuili, & à negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitatio-
nem exagitarent atque contemnerent: quorum princeps Socrates fuit is, qui omniũ eru-
ditorum teſtimonio, totiúſque iudicio Græciæ, cum prudẽtia, & acumine, & venuſtate, &
ſubtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam ſe cunque in partem dediſſet, om-
nium fuit facile princeps. Is, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, doce-
rent, cũ nomine appellarẽtur vno, quòd omnis rerũ optimarũ cognitio, atque in iis exer-
citatio philoſophia nominaretur, hoc cõmune nomen eripuit, ſapienterque ſentiendi &
ornate dicendi ſcientiam re cohærentes, diſputationibus ſuis ſeparauit: cuius ingenium va
rióſque ſermones immortalitati ſcriptis ſuis Plato tradidit, cum ipſe literã Socrates nul-
35 lam reliquiſſet. Hinc diſſidium illud extitit quaſi linguæ atque cordis, abſurdum ſanè &
inutile & reprehendendum, vt alii nos ſapere, alii dicere docerent. Nam cum eſſent plu-
res orti ferè à Socrate, quòd ex illius variis & diuerſis, & in omnẽ partem diffuſis diſputa-
tionibus alius aliud apprehẽderat, proſeminatæ ſunt quaſi familiæ diſſentientes inter ſe,
& multum diſiunctæ & diſpares, cum tamen omnes ſe philoſophi Socraticos & dici vel-
lent, & eſſe arbitrarẽtur. Ac primo ab ipſo Platone Ariſtoteles & Xenocrates, quorum al-
ter Peripateticorũ, alter Academiæ nomen obtinuit: deinde ab Antiſthene, qui patientiã
& duritiam in Socratico ſermone maxime adamarat, Cynici primũ, deinde Stoici: tum
ab Ariſtippo, quẽ illæ magis voluptariæ diſputationes delectarãt, Cyrenaica philoſophia
manauit: quam ille & eius poſteri ſimpliciter defenderant, ii qui nunc voluptate omnia
36 metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati ſatiſfaciunt, quam non aſpernantur,
nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philoſo-
phorum, qui ſe omnes ferè Socraticos eſſe dicebãt, Eretricorum, Herilliorum, Megarico-
rum, Pyrrhoneorum: ſed ea horum vi & diſputationibus ſunt iandiu fracta & extincta.
Ex illis autem quæ remanent, ea philoſophia, quæ ſuſcepit patrocinium voluptatis, etſi
cui vera videatur, procul abeſt tamen ab eo viro, quem quærimus, & quem authorem pu-
blici conſilii, & regendæ ciuitatis ducem, & ſententiæ atque eloquentiæ principem in ſe-
natu, in populo, in cauſis publicis eſſe volumus: nec vlla tamen ei philoſophiæ fiet iniuria
à nobis: nõ enim repelletur inde, quo aggredi cupiet, ſed in hortulis quieſcet ſuis, vbi vult,
vbi etiam recubans molliter & delicate, nos auocat à roſtris, à iudiciis, à curia, fortaſſe ſa-
37 pienter, ac præſertim à rep. Verum ego non quæro nunc, quæ ſit philoſophia veriſſima,
ſed quæ oratori coniuncta maxime. Quare iſtos ſine vlla contumelia dimittamus, ſunt
enim & boni viri, & quoniam ſibi ita videntur beati: tantúmque eos admoneamus, vt il-
lud etiam ſi eſt veriſſimũ, tacitum tamen tanquam myſterium teneant, quòd negant ver-
ſari in rep. eſſe ſapientis. Nam ſi hoc nobis atque optimo cuique perſuaſerint, non pote-
runt ipſi eſſe, id quod maxime cupiunt, otioſi. Stoicos autem, quos minime improbo,
dimitto tamen, nec eos iratos vereor, quoniam omnino iraſci neſciunt: atque hanc ab
iis habeo gratiam, quòd ſoli ex omnibus eloquentiam virtutem ac ſapientiam eſſe dixe-
runt: ſed vtrunque eſt in his quod ab hoc, quem inſtruimus, oratore valde abhorreat: vel
quòd omnes, qui ſapientes non ſint, ſeruos, latrones, hoſtes, inſanos eſſe dicunt: neque ta-
38 men quenquam eſſe ſapientem. valde autem eſt abſurdum ei concionem, aut ſenatũ, aut
vllum cœtum hominũ cõmittere, cui nemo illorum, qui adſint, ſanus, nemo ciuis, nemo
liber eſſe videatur. Accedit quòd orationis etiam genus habent fortaſſe ſubtile, & certe
acutum: ſed vt in oratore exile, inuſitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obſcurum, inane,
ieiunum, attamen eiuſmodi, quo vti ad vulgus nullo modo poſſit. Alia enim & bona &
mala videntur Stoicis, & cæteris ciuibus, vel potius gentibus: alia vis honoris, ignominiæ,
præmii, ſupplicii: vere an ſecus, nihil ad hoc tempus: ſed ea ſi ſequamur, nullam vnquam
rem dicendo expedire poſſimus. Reliqui ſunt Peripatetici & Academici, quãquam Aca-
demicorũ nomẽ eſt vnum, ſententiæ duæ. nam Speuſippus Platonis ſororis filius, & Xe-

nocrates,qui Platonem audierat,& qui Xenocratem Polemo,& Crantor,nihil ab Ariſto-
tele,qui vnà audierat Platonē,magnopere diſſenſit,copia fortaſſe & varietate dicendi pa- 39
res non fuerunt. Arceſilas primū,qui Polemonē audierat,ex variis Platonis libris,ſermo-
nibúſque Socraticis hoc maxime arripuit,nihil eſſe certi,quod aut ſenſibus,aut animo per-
cipi poſſit:quem ferunt eximio quodam vſum lepôre dicēdi,aſpernatum eſſe omne ani-
mi ſenſúſque iudicium,primúmque inſtituiſſe (quāquam id fuit Socraticum maxime)nō
quid ipſe ſentiret oſtendere,ſed contra id quod quiſque ſe ſentire dixiſſet,diſputare. Hinc
hæc recentior Academia emanauit,in qua extitit diuina quadam celeritate ingenii, dicē-
díſque copia Carneades: cuius ego etſi multos auditores cognoui Athenis,tamen autho-
res certiſſimos laudare poſſum,& ſocerum meū Scæuolam,qui eum Romæ audiuit ado-
leſcens,& Q. Metellū L.F. familiarē meū,clariſſimū virū,qui illum à ſe adoleſcente Athe-
nis, iam affectum ſenectute,multos dies auditum eſſe dicebat. Hæc autem, vt ex Apenni- 40
no fluminū,ſic ex cōmuni ſapientium iugo ſunt doctrinarum facta diuortia, vt philoſo-
phi tanquam in ſuperum mare Ionium defluerent, Græcū quiddam,& portuoſum: ora-
tores autem in inferum hoc Thuſcum, & Barbarum,ſcopuloſum,atque infeſtum laberē-
tur,in quo etiam ipſe Vlyſſes erraſſet. Quare ſi hac eloquētia,atque hoc oratore contenti
ſumus,qui ſciat aut negare oportere quod arguere,aut ſi id nō poſſis,tum oſtendere quod
is fecerit,qui inſimuletur,aut recte factum, aut alterius culpa,aut iniuria,aut ex lege,aut
non contra legem,aut imprudentia,aut neceſſario,aut non eo nomine vſurpandum quo
arguatur,aut non ita agi,vt debuerit ac licuerit:& ſi ſatis eſſe putatis,ea quæ iſti ſcriptores
artis docent,diſcere,quæ multo tamen ornatius,quàm ab illis dicuntur,& vberius expli-
cauit Antonius:ſed ſi his contenti eſtis,atque iis etiam,quæ dici voluiſtis à me,ex ingenti 41
quodam oratorem,immēſóque campo in exiguum ſanè gyrum compellitis. Sin veterem
illum Periclem,aut hunc etiā,qui familiarior nobis propter ſcriptorū multitudinem eſt,
Demoſthenē ſequi vultis,& ſi illam præclaram, & eximiam ſpeciem oratoris perfecti,&
pulchritudinē adamaſtis,aut vobis hæc Carneadia,aut illa Ariſtotelia vis comprehēden-
da eſt. Nanque (vt antè dixi) veteres illi vſque ad Iſocratem omnē omniū rerum,quæ ad
mores hominum,quæ ad vitam,quæ ad virtutem,quæ ad remp. pertinebant,cognitionē
& ſcientiam cum dicendi ratione iungebant: poſtea diſſociati (vt expoſui) à Socrate,di-
ſerti à doctis,& deinceps à Socraticis item omnibus,philoſophi eloquentiam deſpexerūt,
oratores ſapientiam: neque quicquam ex alterius parte tetigerunt,niſi quod illi ab his,aut
ab illis hi mutuarentur,ex quo promiſcue haurirent,ſi manere in priſtina cōmunione vo
luiſſent. Sed vt pontifices veteres propter ſacrificiorū multitudinem tres viros epulones 42
eſſe voluerunt,cum eſſent ipſi à Numa,vt etiam illud ludorum epulare ſacrificium face-
rent,inſtituti: ſic Socratici à ſe cauſarum actores à cōmuni philoſophiæ nomine ſepara-
uerunt,cum veteres dicendi & intelligendi mirificam ſocietatem eſſe voluiſſent. Quæ cū
ita ſint,paululum equidem de me deprecabor,& petam à vobis,vt ea quæ dicam,non de
memet ipſo,ſed de oratore dicere putetis. Ego enim ſum is,qui cum ſummo ſtudio patris
in pueritia doctus eſſem,& in forum ingenii tantum quantū ipſe ſentio,non tantū quan-
tum ipſe forſitan vobis videar,detuliſſem,non poſſim dicere me hæc,quæ nunc comple-
ctor,perinde vt dicam diſcenda eſſe,didiciſſe: quippe qui omnium maturrime ad publi-
cas cauſas acceſſerim, annóſque natus vnum & viginti nobiliſſimum hominem & elo-
quentiſſimum in iudicium vocarim,cui diſciplina fuerit forum,magiſter vſus,& leges,& 43
inſtituta Po.Ro. móſque maiorum. Paulum,ſitiens iſtarum artium,de quibus loquor,gu-
ſtaui Quæſtor in Aſia,cum eſſem æqualem ferè meū ex Academia rhetorem nactus Me-
trodorum illum,de cuius memoria cōmemorauit Antonius: & inde decedens, Athenis:
vbi ego diutius eſſem moratus,niſi Athenienſibus,quòd myſteria non referrent,ad quæ
biduo ſerius veneram,ſucceſuiſſem. Quare hoc,quòd complector tantam ſcientiā vim-
que doctrinæ,non modo non pro me,ſed contra me eſt potius: non enim quid ego,ſed
quid orator poſſit,diſputo: atque hos omnes,qui artes rhetoricas exponunt,perridiculos.
Scribunt enim de litium genere,& de principiis,& de narrationibus: illa vis autem elo-

quentiæ tanta est, vt omnium rerum, virtutum, officiorum, omnísque naturæ, quæ mores
hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim, mutationésque teneat: ea-
44 dem mores, leges, iura describat, rempub. regat, omnia, quæ ad quancunque rem perti-
neant, ornate copioséque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum
possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum vsu valemus: ne-
que tamen istis, qui in vna philosophia quasi tabernaculum vitæ suæ collocarunt, multũ
sanè in disputatione concedimus. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest,
quãobrem voluptas sit summũ bonũ, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim,
vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Vel-
leius est rudis, vnusquisque nostrum versatus? Quid est quod aut Sex. Pompeius, aut duo
Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio vixit, M. Vigellius, de virtute hominum Stoici
possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrum quisquam concedere? Nõ
45 est enim philosophia similis artium reliquarum. nam quid faciet in geometria, qui nõ di-
dicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem iudicetur. Hæc vero,
quæ sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id quod in quoque verisimile est eliciendũ
acutis atque acribus, eáque exercitata oratione poliuntur. Hic hic noster vulgaris orator,
si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione cõmuni, istos
quidem nostros verberabit, neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis extiterit
aliquando, qui Aristotelico more de omnibus rebus in vtrãque sententiã possit dicere, &
in omni causa duas contrarias orationes præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Ar-
cesilæ modo & Carneadis, contra omne quod propositum sit, disserat: quíque ad eam ra-
tionem adiungat hunc rhetoricum vsum, morémque, exercitationémque dicẽdi, is sit ve-
rus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus neruis satis vehemens & gra-
46 uis, nec sine varietate doctrinæ satis politus, & sapiens esse orator potest. Quare Coracem
istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui euolent clama-
tores odiosi ac molesti, Pamphilúmque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tan-
quam pueriles delicias aliquas depingere: nósque ipsi hac tam exigua disputatione hester-
ni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, vt om-
nibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum vnquam attigit, cõprehẽsa
esse videatur. Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse mirãdum est, esse in te
tantam dicendi vel vim, vel suauitatem, vel copiam: quem quidem antea natura rebar ita
dicere, vt mihi non solum orator summus, sed etiã sapientissimus homo viderere: nunc
intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his
47 hanc dicendi copiam fluxisse: sed tamẽ cum omnis gradus ætatis recordor tuæ, cúmque
vitam tuam ac studia consydero, neque quo tempore ista didiceris, video, nec magnopere
te istis studiis, hominibus, libris intelligo deditum: neque tamen possum statuere, vtrum
magis mirer, te illa quæ mihi persuades maxima esse adiumẽta, potuisse in tuis tantis oc-
cupationibus perdiscere, an si nõ potueris, posse isto modo dicere. Hic Crassus, Hoc tibi,
inquit, Catule primũ persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore dispu
tem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum: negarem enim posse eum satisfacere
in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset: neque ea cum dicerem, me esse histrionem
necesse esset, sed fortasse nõ stultum alieni artificii existimatorẽ. Similiter nunc de orato-
re, vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim quacunque de arte, aut facultate
48 quæritur, de absoluta & perfecta quæri solet. Quare si iam me vultis esse oratorẽ, si etiam
sat bonum, si bonum denique, non repugnabo: (quid enim nunc sim ineptus? ita me existi
mari scio) quod si ita est, summus tamen certe nõ sum. neque enim apud homines res est
vlla difficilior, neque maior, neque quæ plura adiumenta doctrinæ desyderet. Attamen
quoniã de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim
& natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quãta sit, intelligi non potest. Me
autem Catule fateor, neque hodie in istis libris, & cum istis hominibus viuere: nec vero id
quod tu recte cõmeministi, vllum vnquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac

tantum tribuisse doctrinæ temporis,quantum mihi pucrilis ætas,forenses feriæ concesserint. At si quæris Catule de doctrina ista quid ego sentiam,nõ tantum ingenioso homini,& ei,qui forum,qui curiam,qui causas,qui remp.spectet,opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt,quos discẽtes vita defecit.omnes enim artes aliter ab iis tra- 49
ctantur,qui eas ad vsum transferunt: aliter ab iis,qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est,& quotidie commẽtatur:nihil enim curat aliud,atque velocius puer addidicerat, sed quòd erat aptus ad illud,totúmque cognorat,fuit:vt est apud Lucilium,

Quamuis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus causis satis asper:

sed plus operæ foro tribuebat,amicis,rei familiari. Valerius quotidie cantabat,erat enim scenicus. quid faceret aliud? At Numerius Furius noster familiaris,cum est cõmodum,cantat:est enim paterfamiliâs,est Eques Romanus,puer didicit,quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarũ:dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus philosopho cum operam daret Q.Tuberonẽ:at eius auunculum vix intelligeres id agere,cum ageret tamen, Aphricanũ. 50
Ista discuntur facile,si & tantũ sumas,quantũ opus sit,& habeas qui docere fideliter possit,& scias etiam ipse discere. Sed si tota vita nihil velis aliud agere,ipsa tractatio & quæstio quotidie ex se gignit aliquid,quod cum desidiosa delectatione vestiges:ita fit vt agitatione rerum sit infinita cognitio,facilis vsus doctrinam confirmet,mediocris opera tribuatur,memoria studiúmque permaneat. Libet autem semper discere,vt si velim ego talis optime ludere,aut pilæ studio tenear,etiam fortasse si assequi non possim: at alii,quia præclare faciunt,vehementius quàm causa postulat,delectantur,vt Titius pila,Brulla talis. Quare nihil est,quòd quisquam magnitudinẽ artium ex eo,quòd senes discunt,pertimescat:nanque aut senes ad eas accesserunt,aut vsque ad senectutem in studiis detinẽtur, aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet,vt nisi quod quisque cito po- 51
tuerit,nũquam omnino possit perdiscere. Iamiam,inquit Catulus,intelligo Crasse quid dicas,& hercule assentior: satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo,ad ea cognoscenda quæ dicis,fuisse temporis. Pergísne,inquit Crassus,me quæ dicam,de me non de re putare dicere? Sed iam si placet ad instituta redeamus. Mihi vero,Catulus inquit, placet. Tum Crassus,Quorsum igitur hæc spectat,inquit,tam longa,& tam alte repetita oratio?hæ duæ partes,quæ mihi supersunt,illustrandæ orationis,ac totius eloquentiæ cumulandæ,quarum altera dici postulat ornate,altera apte,hanc habent vim,vt sit quàmaxime iucunda,quàmaxime in sensus eorum,qui audiunt,influat,& quàplurimis sit rebus instructa. Instrumẽtum autem hoc forense,litigiosum,acre,tractatum ex vulgi opinionibus,exiguum sanè atque mendicum est:illud rursus ipsum,quod tradunt isti,qui profitẽ- 52
tur se dicendi magistros,non multum est maius,quàm illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est,& rebus exquisitis vndique,& collectis,arcessitis,comportatis,vt tibi Cæsar faciendum est ad annum,vt ego in AEdilitate laboraui,quòd quotidianis & vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. Verborum eligendorum & collocandorum & concludendorũ facilis est vel ratio,vel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est sylua magna,quam cum Græci iam non tenerent,ob eámque causam iuuentus nostra dedisceret penè discendo,etiam Latini,si diis placet,hoc biennio magistri dicendi extiterunt,quos ego CENS. edicto meo sustuleram, non quo (vt nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contrà ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam apud Græcos, qui cuiusmodi essent videbam,tamen esse præter hanc exercitationem linguæ,doctrinam aliquam,& humanitatem dignam scien- 53
tia: hos vero nouos magistros, nihil intelligebam posse docere nisi vt auderent, quod etiam cum bonis rebus coniunctum,per se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum vnum traderetur,& cum impudentiæ ludus esset,putaui esse CENS. ne longius id serperet,prouidere: quanquam non hæc ita statuo atque decerno, vt desperem Latine ea, de quibus disputauimus,tradi ac perpoliri: patitur enim & lingua nostra, & natura re-

rum,veterem illam,excellentémque prudentiam Græcorum ad nostrum vsum,morém-
que transferri, sed hominibus opus est eruditis,qui adhuc in hoc quidem genere nostri
nulli fuerunt: sin quando extiterint, etiam Græcis erunt anteponendi. Ornatur igitur
oratio genere primum,& quasi colore quodam,& fucco suo: nam vt grauis,vt suauis,vt
54 erudita sit,vt liberalis,vt admirabilis,vt polita,vt sensus,vt dolores habeat,quantũ opus
sit,non est singulorum articulorum,in toto spectantur hæc corpore. Vt porrò conspersa
sit quasi verborũ sententiarúmque floribus,id non debet esse fusum æquabiliter per om-
nem orationem,sed ita distinctum,vt sint quasi in ornatu disposita quædam insignia &
lumina.Genus igitur dicẽdi est eligẽdum,quod maxime teneat eos,qui audiant,& quod
non solum delectet,sed etiam sine satietate delectet.non enim à me iam expectari puto,
vt moneam vt caueatis,ne exilis,ne inculta sit vestra oratio,ne vulgaris,ne obsoleta:aliud
quiddam maius & ingenia me hortãtur vestra & ætates. Difficile enim dictu est,quænam
causa sit,cur ea,quæ maxime sensus nostros impellunt,voluptate,& specie prima acerri-
me commouent,ab iis celerrime fastidio quodam & satietate abalienemur. Quanto co-
55 lorum pulchritudine,& varietate floridiora sunt in picturis nouis pleraque,quàm in ve-
teribus:quæ tamẽ etiam si primo aspectu nos ceperunt,diutius non delectant,cum iidem
nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletóque teneamur.Quanto molliores sunt,
& delicatiores in cantu flexiones,& falsæ voculæ,quàm certæ & seueræ:quibus tamen nõ
modo austeri,sed,si sæpius fiunt,multitudo ipsa reclamat.Licet hoc videre in reliquis sen
sibus,vnguentis minus diu nos delectari summa & acerrima suauitate conditis,quàm his
moderatis: & magis laudari quod ceram,quàm quod crocum olere videatur.In ipso ta-
ctu esse modum & mollitudinis & læuitatis. Quinetiã gustatus,qui est sensus ex omnibus
maxime voluptarius,quíque dulcitudine præter cæteros sensus commouetur,quàm cito
id quod valde dulce est,aspernatur ac respuit:quis potione vti,aut cibo dulci diutius po-
test? Quum vtroque in genere ea,quæ leuiter sensum voluptate moueant,facillime fu-
56 giant satietatem. Sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est.
Quo hoc minus in oratione miremur, in qua vel ex poetis,vel ex oratoribus possumus
iudicare,concinnam,distinctam,ornatam,festiuam,sine intermissione, sine reprehensio-
ne,sine varietate,quãuis claris sit coloribus picta vel poesis,vel oratio,non posse in dele-
ctatione esse diuturna,atque eò citius in oratoris,aut in poetæ cincinnis ac fuco offendi-
tur,quòd sensus in nimia voluptate natura non mente satiantur:in scriptis & in dictis nõ
aurium solum,sed animi iudicio etiã magis,infucata vitia noscuntur.Quare bene & præ-
clare,quanuis nobis sæpe dicatur,belle & festiue,nimium sæpe nolo,quanquam illa ipsa
exclamatio,non potest melius,sit velim crebra:sed habeat tamen illa in dicendo admi-
ratio ac summa laus vmbram aliquam & recessum,quo magis id quod erit illuminatũ,
57 extare atque eminere videatur.Nunquã agit hunc versum Roscius eo gestu,quo potest,
Nam sapiens virtuti honorem præmium,haud prædam petit: sed abiicit prorsus,vt in
proximos,
Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras, incidat,aspiciat,admiretur,stupescat.
Quid ille alter, Quid petam præsidii?- quàm leniter,quàm remisse,quàm non actuo-
se:instat enim,
O pater,ô patria,ô Priami domus! in quo tanta cõmoueri actio non posset,si esset con-
sumpta superiore motu & exhausta. Neque id actores prius viderunt,quàm ipsi poetæ,
quàm denique illi etiam,qui fecerũt modos,à quibus vtrisque summittitur aliquid,dein-
de augetur,extenuatur,inflatur,variatur,distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus & sua-
uis orator,nec tamen potest aliter esse,vt suauitatem habeat austeram & solidam,nõ dul-
cem atque decoctam.nam ipsa ad ornandum præcepta,quæ dantur,eiusmodi sunt,vt ea,
58 quanuis vitiosissimus orator,explicare possit.Quare,vt antè dixi,primum sylua rerum ac
sententiarum comparãda est,qua de parte dixit Antonius:hæc formanda filo ipso & ge-
nere orationis, illuminanda verbis,varianda sententiis.Summa autem laus eloquentiæ
est,amplificare rem ornando,quod valet non solum ad augendum aliquid & tollendum

altius dicendo,sed etiã ad extenuandum atque abiiciendum. Id desyderatur omnibus iis
in locis,quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius,vel cum explana-
mus aliquid,vel cum conciliamus animos,vel cum concitamus.Sed in hoc,quod postre-
mum dixi,amplificatio potest plurimum,eáque vna laus oratoris est,& propria maxime.
Etiam maior est illa exercitatio,quam extremo sermone instruxit Antonius (primo reii-
ciebat) laudandi & vituperandi. Nihil est enim ad exaggerãdam & amplificandam ora-
tionem accõmodatius,quàm vtrũque horum cumulatissime facere posse. Consequentur
etiam illi loci,qui quãquam proprii causarum,& inhærentes in eorum neruis esse debent, 59
tamen quia de vniuersa re tractari solent,communes à veteribus nominati sunt:quorum
partim habent vitiorum & peccatorũ acrem quãdam cum amplificatione incusationem,
aut querelam,contra quã dici nihil solet,nec potest,vt in depeculatorẽ,in proditorem,in
parricidam,quibus vti confirmatis criminibus oportet:aliter enim ieiuni sunt atque ina-
nes.Alii autem habent deprecationẽ aut miserationẽ:alii vero ancipites disputationes,in
quibus de vniuerso genere in vtrãque partem disseri copiose licet. Quæ exercitatio nunc
propria duarum philosophiarũ,de quibus antè dixi,putatur:apud antiquos erat eorum,à
quibus omnis de rebus forẽsibus dicendi ratio & copia petebatur.De virtute enim,de of-
ficio,de æquo & bono,de dignitate, honore, ignominia, præmio,pœna;similibúsque de
rebus in vtrãque partem dicendi,animos & vim & artem habere debemus.Sed quoniam 60
de nostra possessione depulsi in paruo & eo litigioso prædiolo relicti sumus,& aliorũ pa-
troni nostra tenere tueríque non potuimus,ab iis (quod indignissimũ est) qui in nostrum
patrimonium irruperunt,quod opus est nobis,mutuemur. Dicunt igitur nunc quidem il
li,qui ex particula parua vrbis,ac loci nomen habent,& Peripatetici philosophi,aut Aca-
demici nominantur,olim autem propter eximiam rerum maximarũ scientiam à Græcis
Politici philosophi appellati vniuersarũ rerum publicarũ nomine vocabantur,omnem ci
uilem orationem in horum altero genere versari,aut definita controuersia certis tempo-
ribus ac reis,hoc modo,placeátne à Carthaginensibus captiuos nostros redditis suis recu
perari: aut infinita de vniuerso genere quærenti,quid omnino de captiuo statuendum,ac
sentiendum sit:atque horũ superius illud genus causam,aut controuersiã appellant,eám- 61
que tribus,lite,aut deliberatione,aut laudatione definiunt:hæc autem altera quæstio infi-
nita & quasi proposita,consultatio nominatur.atque hactenus loquuntur.Etiam hac in-
stituendo diuisione vtũtur,sed ita non vt iure aut iudicio,vt denique recuperare amissam
possessionem,sed vt ex iure ciuili surculo defringendo vsurpare videantur.Nam illud al-
terum genus,quod est temporibus,locis,reis definitum,obtinent,atque idipsum lacinia.
Nunc enim apud Philonẽ,quem in Academia maxime vigere audio, etiam harum iam
causarum cognitio exercitatióque celebratur.Alterum vero rantũmodo in prima arte tra
denda nominant,& oratoris esse dicunt : sed neque vim,neque naturam eius,nec partes,
nec genera proponunt,vt præteriri omnino fuerit satius,quàm attentatum deseri . nunc
enim inopia reticere intelliguntur,tum iudicio viderenrur.Omnis igitur res eandem ha- 62
bet naturã ambigendi,de qua quæri & disceptari potest,siue in infinitis consultationibus
disceptatur,siue in iis causis,quæ in ciuitate & in forensi disceptatione versantur : neque
est vlla,quæ non aut ad cognoscendi,aut ad agendi vim rationémque referatur.nam aut
ipsa cognitio rei scientiáque perquiritur, vt Virtus suámne propter dignitatem , an pro-
pter fructus aliquos expetatur . aut agendi consilium exquiritur,vt Sitne sapienti capes-
senda respublica. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio, &,vt ita dicam,
consecutio.Nam quid in re sit,coniectura quæritur,vt illud, Sítne in humano genere sa-
pientia.Quam autem vim quæque res habeat,definitio explicat,vt si quæratur, quid sit
sapientia. Consecutio autem tractatur,cum quid quanque rem sequatur,inquiritur,vt il-
lud,Sítne aliquando mentiri boni viri. Redeunt rursus ad coniecturam,eámque in qua- 63
tuor genera dispertiunt.nam aut quid sit,quæritur,hoc modo: Naturáne sit ius inter ho-
mines,an opinionibus:aut quæ sit origo cuiusque rei,vt quod sit initium legũ aut rerum
publicarum : aut causa & ratio,vt si quæratur, cur doctissimi homines de maximis rebus

dissentiant:aut de immutatione,vt si disputetur,num interite virtus in homine,aut num
in vitium possit cõuerti. Definitionis autem sunt disceptationes,vt cum quæritur,quid
in cõmuni meute quasi impressum sit: vt si disseratur,ídne sit ius,quod maximæ parti sit
vtile: aut cum quid cuiusque sit propriũ exquiritur, vt ornate dicere propriúmne sit ora-
toris,an id etiam aliquis præterea possit:aut cum res distribuitur in partes,vt si quæratur,
quot sint genera rerum expetendarum,vt sintne tria,corporis,animi,externarúmque re-
64 rum:aut cũ quæ forma & quasi naturalis nota cuiusque sit,describitur,vt si quæratur aua-
ri species,seditiosi,gloriosi. Consecutionis autem duo prima qnæstionũ geuera ponun-
tur. nam aut simplex est disceptatio,vt si disseratur,expetendáne sit gloria:aut ex compa
ratione,laus an diuitiæ magis expetendæ sint. Simplicium autem sunt tres modi,de expe
tendis fugiendísve rebus,vt expetendíne honores sint,num fugienda paupertas:de æquo
aut iniquo,æquúmne sit vlcisci iniurias etiam propinquorũ:de honesto aut turpi,vt hoc,
sitne honestum gloriæ causa mortẽ obire. Comparationis autem duo sunt modi,vnus,
cum idémne sit,an aliquid intersit,quæritur,vt metuere & vereri , vt rex & tyrannus,vt
assentator & amicus:alter,cum quid præstet aliud alii quæritur,vt illud, optimíne cuius-
que sapientes, an populari laude ducantur. Atque eæ quidem disceptationes,quæ ad co-
65 gnitionem referuntur,sic ferè à doctissimis hominibus describuntur. Quæ vero referũtur
ad agẽdum,aut in officii disceptatione versantur,quo in genere quid rectum faciendúm-
que sit quæritur,cui loco omnis virtutum & vitiorum est sylua subiecta: aut in animorũ
aliqua permotione,aut gignẽda,aut sedanda tollendáve tractantur:huic generi subiectæ
sunt cohortationes,obiurgationes,cõsolationes,miserationes,omnísque ad omnẽ animi
motũ & impulsio,&,si ita res feret,mitigatio. Explicatis igitur his generibus ac modis
disceptationum omniũ,nihil sanè ad rem pertinet,siqua in re discrepauit ab Antonii di-
uisione nostra partitio : eadem enim sunt membra in vtrisque disputationibus,sed pau-
lo secus à me, atque ab illo partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, méque ad
meum munus pensúmque reuocabo. Nam ex illis locis,quos exposuir Antonius,omnia
66 sunt ad quæque genera quæstionũ argumenta sumenda:sed aliis generibus alii loci magis
erunt apti:de quo non tam quia longum est,quàm quia perspicuum,dici nihil est necesse.

Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ,quæ latissime vagantur , & à priuata ac singulari
controuersia se ad vniuersi generis vim explicandam conferunt & conuertunt, vt ii,qui
audiant,natura & genere & vniuersa re cognita,de singulis reis & criminibus & litibus
statuere possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos adolescentes est cohortatus
Antonius,atque à minutis angustísque concertationibus ad omnem vim varietatémque
vos disserendi traducendos putauit. Quare non est paucorũ libellorum hoc munus,vt ii,
qui scripserunt de dicẽdi ratione,arbitrati sunt,neque Tusculani atque huius ambulatio-
nis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis
67 neque procudenda lingua est,sed onerandum complendúmque pectus maximarũ rerum
& plurimarũ suauitate,copia,varietate. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus,si
in ciuium disceptationibus,si in periculis,si in deliberarionibus publicis adhibẽdi autho-
res & principes sumus) nostra est,inquam,omnis ista prudentiæ doctrinǽque possessio,in
quam homines quasi caducam atque vacuam abundantes otio nobis occupatis inuolaue
runt,atque etiã aut irridentes oratorem,vt ille in Gorgia Socrates cauillatur,aut aliquid
de oratoris arte paucis præcipiunt libellis,eósque rhetoricos inscribunt,quasi non illa sint
propria rhetorum,quæ ab iisdem de iustitia,de officio,de ciuitatibus instituendis & regen
dis,de omni viuendi,denique etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniã iam aliun-
de non possumus,sumenda sunt nobis ab iis ipsis,à quibus expilati sumus,dummodo il-
68 la ad hanc ciuilem scientiam,quò pertinent,& quam intuentur,transferamus: neque (vt
antè dixi) omnem teramus in his discẽdis rebus ætatem,sed cum fontes viderimus,quos
nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino: tum quotiescunque opus erit,
ex iis tantum,quãtum res petet,hauriemus. Nam neque tam est acris acies in naturis ho
minum & ingeniis,vt res tantas quisquam,nisi monstratas possit videre,neque tanta ta-

men in rebus obscuritas, vt eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto, támque immēso cāpo, cum liceat oratori vagari libere, atq; vbicūque cō stiterit, cōsistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatúsque dicendi. Rerū enim copia verborū copiā gignit: & si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidā splēdor in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrináque puerili, & flagret studio, & à natura adiuuetur, & in vniuersorum ge- 69
nerum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores oratoréśque ad cognoscendum imitandúmque cognorit, næ ille haud sanè, quemadmodum verba struat & illuminet, à magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamēta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur. Hic Catulus, Dii immortales, inquit, quantā rerum varietatem, quantam vim, quantā copiam Crasse complexus es, quantísque ex angustiis oratorem educere ausus es, & in maiorum suorum regno collocare. Nanque illos veteres doctores authoréśque dicendi nullum genus disputationis à se alienum putasse accepimus, sempérque esse in omni orationis ratione versatos. ex quibus Helæus Hippias, cum Olympiam venisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta penè audiente Græcia, nihil esse vlla in arte rerum omniū, quod ipse 70
nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerētur, geometriam, musicam, literarum cognitionem & poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominū moribus, quæ de rebuspublicis dicerentur: sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus indutus esset, se sua manu cōfecisse: scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantū sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidē repudiarint. Quid de Prodico Chio: quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar: quorum vnusquisque plurimū temporibus illis etiam de natura rerum & disseruit & scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (vt Plato voluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est victus vnquam à Socrate, neque sermo ille Platonis verus est: aut si est victus, elo- 71
quentior videlicet fuit, & disertior Socrates, &, vt tu appellas, copiosior & melior orator. Sed hic in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcunque in disceptationē quæstionēm que vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur: ísque princeps ex omnibus ausus est in conuētu poscere, qua de re quisque vellet audire: cui tātus honos habitus est à Græcia, soli vt ex omnibus, Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. Atque ii, quos nominaui, multique præterea summi dicendi doctores vno tēpore fuerunt, ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, vt tu Crasse dicis, oratorísque nomen apud antiquos in Græcia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. Quo quidem magis dubito, tibíne plus laudis, an Græcis vituperationis esse tribuēdum statuam: cum tu in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in ciuitate vel priuatorum negotiis penè omnibus, vel or- 72
bis terræ procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionémque comprehenderis, eámque omnem cum eius, qui cōsilio & oratione in ciuitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris: illi nati in literis, ardentésque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, & traditum & suum conseruauerint. Tum Crassus, Non in hac, inquit, vna Catule re, sed in aliis etiam cōpluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, cū esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicā Damone aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, vt nemo genus vniuersum cōplecteretur, atque vt 73
alius aliam sibi partē, in qua elaboraret, seponeret? Equidem sæpe hoc audiui de patre & de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloria vellenr, omnia, quæ quidem tum hæc ciuitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. AElium, M. vero Manlium nos etiam vidimus transuerso ambulantem foro: quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere ciuibus omnibus consilii sui copiam: ad quos olim & ita ambu-

lantes,& in folio sedentes domi sic adibatur,non solum vt de iure ciuili ad eos,verũetiã de filia collocanda,de fundo emendo,de agro colendo,de omni denique aut officio aut negotio referretur. Hæc fuit P.Crassi illius veteris,hæc T.Coruncani, hæc proaui generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia,qui omnes pontifices maximi fuerunt,vt
74 ad eos de omnibus diuinis atque humanis rebus referretur:iidémque & in senatu,& apud populum,& in causis amicorũ,& domi,& militiæ consilium suum fidémque præstabant. Quid enim M.Catoni præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque aduentitiam defuit?num quia ius ciuile didicerat,causas non dicebat?aut quia poterat dicere,iuris scientiam negligebat?at vtroque in genere & laborauit & præstitit. num propter hanc ex priuatorum negotiis collectam gratiam tardior in repub.capessenda fuit? nemo apud populum fortior,nemo melior senator,idem facile optimus Imperator:denique nihil in hac ciuitate temporibus illis sciri discive potuit,quod ille non cum inuestigarit & scierit,tum etiam conscripserit. Nunc contrà plerique ad honores adipiscendos, & ad rempub.gerendam nudi veniunt atque inermes,nulla cognitione rerũ,nulla scientia ornati.Sin aliquis excellit vnus è multis,effert se,si vnum aliquid affert,vt bellicam virtu-
75 tem,aut vsum aliquem militarem,quæ sanè nunc quidem obsoleuerũt. aut iuris scientiã, ne eius quidem vniuersi:nam pontificium,quod est coniunctum,nemo discit.aut eloquentiam,quam in clamore & in verborum cursu positam putant:omniũ vero bonarum artium,denique virtutum ipsarum societatem cognationémque non norunt.Sed vt ad Græcos referam orationem(quibus carere in hoc quidem sermonis genere nõ possumus:nam vt virtutis à nostris,sic doctrinæ sunt ab illis exempla repetenda) septem fuisse dicuntur vno tempore,qui sapientes & haberentur & vocarentur:hi omnes præter Milesium Thalem ciuitatibus suis præfuerunt.Quis doctior iisdem illis temporibus,aut cuius eloquentia literis instructior fuisse traditur,quàm Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea,sic disposuisse dicitur vt nunc habemus.Non fuit ille quidem ciuibus suis vtilis,sed
76 ita eloquẽtia floruit,vt literis doctrinâque præstaret. Quid Pericles?de cuius dicendi copia sic accepimus,vt cum contra voluntatem Atheniẽsium loqueretur pro salute patriæ, seuerius tamen idipsum,quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus & iucundum videretur:cuius in labris veteres comici,etiam cum illi maledicerent (quod tum Athenis fieri licebat) lepôrem habitasse dixerunt : tantámque in eo vim fuisse,vt in eorum mentibus,qui audissent,quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc nõ declamator aliquis ad clepsydrã latrare docuerat,sed,vt accepimus,Clazomenius ille Anaxagoras,vir summus in maximarũ rerum scientia. Itaque hic doctrina,consilio,eloquẽtia excellens,quadraginta annos præfuit Athenis, & vrbanis eodem tempore & bellicis rebus.
Quid Critias? quid Alcibiades?ciuitatibus suis quidẽ nõ boni,sed certe docti atque elo-
77 quentes,nónne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expoliuit?non Plato?atque eum idem ille non linguæ solum,verũ etiam animi ac virtutis magister,ad liberãdam patriam impulit,instruxit,armauit. Aliísne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato? aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis præstantissimi Imperatoris filium, summum ipsum Imperatorẽ hominémque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysias Thebanum Epaminondam,haud scio an summum virum vnum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaum Archytas Tarentinus?aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam,quæ quondam magna vocitata est? Equidem non arbitror. Sic enim video vnam quandam omnium rerum,quæ essent homine erudito dignæ,atque eo,qui in repub. vellet excellere,
78 fuisse doctrinam:quam qui accepissent,si iidem ingenio ad pronuntiandum valuissent,& se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent,eloquentia præstitisse. Itaque ipse Aristoteles,cũ florere Isocratem nobilitate discipulorũ videret,quòd ipse suas disputationes à causis forensibus & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset,mutauit repente totam formam propè disciplinæ suæ, versúmque quendam de Philocteta paulo secus dixit. Ille enim turpe sibi ait esse tacere cum Barbaris:hic autẽ,cum Isocratẽ

pateretur dicere. Itaque armauit & illustrauit doctrinam illam omnem: terúmque cogni-
tionem cũ orationis exercitatione coniunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimũ regem
Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, à quo eodem ille & agendi acci-
peret præcepta & loquẽdi. Nunc siue, qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis re-
rum orationísque tradat, per me appellet oratorem licet: siue hunc oratorem, quẽ ego di-
co sapientiam iunctam habere eloquentiæ, philosophum appellare malit, non impediam: 79
dũmodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo nõ
queat: neque inscitiam illius, cui res non suppetit, verba nõ desint, esse laudandam: quorũ
si alterum sit optãdum, malim equidem indisertam prudentiã, quàm stultitiam loquacẽ.
Sin quærimus, quid vnũ excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si pa-
tiuntur eundem esse philosophum, sublata controuersia est: sin eos disiungent, hoc erunt
inferiores, quòd in oratote perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorũ autem
cognitione non continuo inest eloquentia: quæ quanuis contẽnatur ab eis, necesse est ta-
men aliquẽ cumulum illorum artibus afferre videatur. Hæc cum Crassus dixisset, parum-
per & ipse conticuit, & cæteris silentium fuit. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non
possum queri, quòd mihi videare aliud quiddam, & nõ id quod susceperis, disputasse: plus 80
enim aliquanto attulisti, quàm tibi esset tributum à nobis ac denuntiatum. Sed certe hæ
partes fuerunt tuæ, de illustranda oratione vt diceres, & eras ipse iam ingressus, atque in
quatuor partes omnẽ orationis laudem descripseras: cúmque de duabus primis nobis qui-
dem satis, sed, vt ipse dicebas, celeriter exiguéque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem-
admodum primũ ornate, deinde etiam apte diceremus: quò cum ingressus esses, repente
te quasi quidam æstus ingenii tui procul à terra abripuit, atque in altum à conspectu pe-
nè omniũ abstraxit, omnémque rerum scientiã complexus, nõ tu quidem eam nobis tra-
didisti: neque enim fuit tam exigui tẽporis. sed apud hos quid profeceris, nescio: me qui-
dem in Academiã totum compulisti: in qua velim sit illud quod sæpe posuisti, vt nõ ne-
cesse sit consumere ætatem, atque vt possit is illa omnia cernere, qui tantũmodo aspexe- 81
rit: sed etiam si est aliquãto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquã cõquiescam,
neque defatigabor antè quàm illorum ancipites vias rationésque, & pro omnibus, & con
tra omnia disputandi percepero. Tum Cæsar, Vnum, inquit, me ex tuo sermone maxi-
me Crasse cõmouit, quòd eum negasti, qui nõ cito quid didicisset, vnquam omnino posse
perdiscere: vt mihi non sit difficile periclitari, & aut statim percipere ista, quæ tu verbis ad
cælum extulisti: aut si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim
esse contẽtus. Hic Sulpitius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Car
neadem, nec philosophorum quenquam desydero, vel me licet existimes desperare posse
ista perdiscere, vel id quod facio, contẽnere: mihi rerum forensium & communium vul-
garis hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam: ex qua ipsa tamen 82
permulta nescio, quæ tum denique, cum causa aliqua, quæ à me dicenda est, desyderat,
quæro. Quamobrem nisi forte es iam defessus, & si tibi non graues sumus, refer ad illa te,
quæ ad ipsius orationis laudem splendorémque pertinent: quæ ego ex te audire volui, nõ
vt desperarem me eloquentiam consequi posse, sed vt aliquid addiscerem. Tum Cras-
sus, Peruulgatas res requiris, inquit, & tibi non incognitas Sulpiti. quis enim de isto ge-
nere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? sed geram morem, & ea dun-
taxat, quæ mihi nota sunt, breuiter exponam tibi: censebo tamen ad eos, qui anthores &
inuentores sunt harum sanè minutarum rerum, reuertẽdum. Omnis igitur oratio confi-
citur ex verbis, quorum primũ nobis ratio simpliciter vidẽda est, deinde coniuncte. Nam
est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est: alius qui ex continuatis coniun- 83
ctísque constat. Ergo vtemur verbis aut iis, quæ propria sunt, & certa quasi vocabula re-
rum, penè vnà nata cum rebus ipsis: aut iis, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco
collocantur: aut iis, quæ nouamus & facimus ipsi. In propriis est igitur verbis illa laus
oratoris, vt abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus vtatur, in quibus plenum
quiddam & sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus

est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus, in quo consuetudo
etiam bene loquēdi valet plurimū. Etiam hoc quod vulgo de oratoribus ab imperitis di-
ci solet, bonis is verbis, aut aliquis non bonis vtitur, non arte aliqua perpenditur, sed quo-
dam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna laus est vitare vitium (quanquam
84 id est magnū) verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentū est, verborum vsus &
copia bonorum. Sed quid ipse ædificet orator, & in quo adiungat artem, id esse à nobis
quærendum atque explicandum videtur. Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator
afferat ad illustrādam atque exornādam orationē, aut inusitatum verbum, aut nouatum,
aut translatum. Inusitata sunt prisca ferè ac vetusta, & ab vsu quotidiani sermonis ian-
diu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora, quàm nostræ: sed tamen raro ha-
bet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem. neque enim illud fugerim
dicere, vt Cælius, qua tempestate Pœnus in Italiam venit: nec prolem aut sobolem, aut
effari aut nuncupari: aut, vt tu soles Catule, non rebar aut opinabar: & alia multa, quibus
loco positis, grandior atque antiquior oratio sæpe videri solet. Nouantur autem verba,
85 quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt: vel coniungendis verbis, vt hæc,

Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat.
Num non vis huius me versutiloquas malitias.

Videtis enim & versutiloquas, & expe-
ctorat ex coniunctione facta esse verba, non nata. Vel sæpe sine coniunctione verba no-
uantur, vt ille sensus disertus indigenitalis, vt,
-Baccarum vbertate incuruescere. Tertius ille modus transferēdi verbi late patet, quem
necessitas genuit inopia coacta & angustiis: pòst autē delectatio iucunditásque celebrauit.
nam vt vestis frigoris depellēdi causa reperta primo, pòst adhiberi cœpta est ad ornatum
etiā corporis & dignitatē: sic verbi translatio instituta est inopiæ causa, frequētata delecta
tionis. Nam gēmare vites, luxuriē esse in herbis, lætas segetes, etiā rustici dicūt. quod enim
declarari vix verbo proprio potest, id trāslato cū est dictū, illustrat id, quod intelligi volu
86 mus, eius rei, quā alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hæ translationes quasi mutua-
tiones sunt, cū quod nō habeas, aliunde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ non inopiā in-
dicant, sed orationi splendoris aliquid accersunt. quarū ego, quid vobis aut inueniendi ra
tionem, aut genera ponam? Similitudinis est ad verbum vnum contracta breuitas, quod
verbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscetur, delectat: si simile nihil ha
bet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, vt illa omnia,

-Inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctísque & nimbûm occæcat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, cælum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,
Vndique omnes venti erumpunt, sæui existunt turbines,
Feruet æstu pelagus.-

Omnia ferè quò essent clariora, trāslatis per similitudinē verbis di
87 cta sunt. Aut quò significetur magis res tota, siue facti alicuius, siue cōsiliū, vt ille, qui occul
tantē consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine
ipsa indicat, Quandoquidem iste circumuestit dictis, sepit sedulo. Nonnūquam etiam
breuitas translatione cōficitur, vt illud, Si telum manu fugit. Imprudentia teli emissi bre-
uius propriis verbis exponi nō potuit, quàm est vno significata trāslato. Atque hoc in ge-
nere persæpe mihi admirandū videtur, quid sit, quòd omnes trāslatis & alienis magis de-
lectantur verbis, quàm propriis & suis. Nam si res suū nomē & propriū vocabulum nō ha
bet, vt pes in naui, vt nexū, quod per libram agitur, vt in vxore diuortiū, necessitas cogit,
quod nō habeas, aliunde sumere: sed in suorū verborū maxima copia, tamē homines alie-
na multo magis, si sunt ratione trāslata, delectant. Id accidere credo, vel quòd ingenii spe-
88 cimen est quoddam transilire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere; vel quòd is
qui audit, aliò ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio: vel
quòd singulis verbis res, ac totū simile cōficitur: vel quòd omnis translatio, quæ quidem
sumpta ratione est, ad sensus ipsos admouetur, maxime oculorū, qui est sensus acerrimus.

Nam & odor vrbanitatis,& mollitudo humanitatis, & murmur maris,& dulcedo ora-
tionis,sunt ducta à cæteris sensibus. Illa vero oculorũ multo acriora,quæ ponunt penè in
conspectu animi,quæ cernere & videre non possimus. Nihil est enim in rerum natura,
cuius nos non in aliis rebus possimus vti vocabulo & nomine:vnde enim simile duci po-
test(potest autẽ ex omnibus)indidem verbum vnum,quod similitudinẽ continet, trans-
latum,lumen affert orationi. Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo,
-Cæli ingentes fornices. Quanuis sphæram in scenam (vt dicitur) attulerit Ennius,ta-
men in sphæra fornicis similitudo non potest inesse. 89
-Viue Vlysses dum licet,
Oculis postremũ lumen radiatum rape. Non dixit cape,non pete:haberet enim moram
sperantis diutius esse sese victurum.sed rape:hoc verbum est ad id aptatum,quod antè di-
xerat,dum licet. Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum, Syrtim patrimonii,
scopulum libentius dixerim:Charybdim bonorum,voraginẽ potius:facilius enim ad ea,
quæ visa,quàm ad illa,quæ audita sunt,mẽtis oculi feruntur. Et quoniã hæc vel summa
laus est verbi transferendi,vt sensum feriat id,quod translatũ sit, fugienda est omnis tur-
pitudo earum rerum,ad quas eorum animos,qui audiunt,trahet similitudo. Nolo morte
dici Africani castratam esse rempub.nolo stercus curiæ dici Glauciam:quanuis sit simile,
tamen est in vtroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius,quàm res po-
stuler,Tempestas comessationis: aut minus,comessatio tempestatis. Nolo esse verbũ an- 90
gustius id quod translatum sit,quàm fuisset illud proprium ac suum,
Quidnam est obsecro?quid te adiri abnutas? Melius esset,vetas,prohibes,absterres: quo-
niam ille dixerat, - Illico istic,
Ne contagio mea bonis,vmbráve obsit. Atque etiam si vereare, ne paulo durior trans-
latio esse videatur,mollienda est præposito sæpe verbo.vt si olim M. Catone mortuo pu-
pillum senatum quis relictum diceret,paulo durius: sin,vt ita dicam,pupillum,aliquan-
to mitius est. Etenim verecunda debet esse translatio,vt deducta esse in alienum locum,
non irruisse: atque vt precario,non vi,venisse videatur. Modus autem nullus est floren-
tior,quàm in singulis verbis,nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud quod ex
hoc genere profluit, non est in vno verbo translato,sed ex pluribus continuatis conne-
ctitur,vt aliud dicatur,aliud intelligendum sit,
- Neque me patior
Iterum ad vnum scopulum,& telum classem Achiuûm offendere. Atque illud, 91
Erras,erras:nam exultantem te,& præfidentem tibi
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii insistent iugo. Sumpta re simili,ver-
ba eius rei propria deinceps in rem aliam (vt dixi) transferuntur. Est hoc magnum orna-
mentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea,quæ
dicuntur ænigmata . non est autem in verbo modus hic,sed in oratione,id est in conti-
nuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fa-
bricationem habet,sed in oratione,
Africa terribili tremit horrida terra tumultu. Pro Afris est sumpta Africa.neque factum
verbum est,vt,
-Mare saxifragis vndis. neque translatum,vt,
Mollitur mare. sed ornandi causa proprium proprio commutatum,
Define Roma tuos hostes,-
Testes sunt cãpi magni.- Grauis est modus in ornatu orationis,& sæpe sumẽdus,ex quo 92
genere hæc sunt, Martẽ belli esse cõmunem, Cererẽ pro frugibus, Liberum appellare pro
vino,Neptunũ pro mari,curiam pro senatu,campũ pro comitiis, togam pro pace,arma
ac tela pro bello. Quo item in genere & virtutes,& vitia pro ipsis,in quibus illa sunt,ap-
pellãtur,luxuries quã in domũ irrupit,& quò auaritia penetrauit,aut fides valuit,iustitia
cõfecit. Videtis profecto genus hoc totum,cum inflexo cõmutatóque verbo res eadem
enuntiatur,ornatius:cui sunt finitima illa minus ornata,sed tamen non ignoranda,cum

intelligi volumus aliquid,aut ex parte totũ,vt pro ædificiis,cũ parietes,aut tecta dicimus:
aut ex toto partẽ,vt cum vnam turmã,equitatum Pop.Rom. dicimus:aut ex vno plures,
At Romanus homo,tamen,etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat.- aut cum ex pluribus intelligitur vnum,
93 Nos sumu' Romani,qui fuimus Rutuli. aut quocũque modo nõ vt dictum est,in eo ge-
nere intelligitur,sed vt sensum est. Abutimur sæpe etiam verbo non tam elegãter,quàm
in transferendo,sed etiam si licentius,tamẽ interdum non impudenter:vt cum grandem
orationem pro magna,minutum animum pro paruo dicimus. Verum illa videtísne esse
non verbi, sed orationis,quæ ex pluribus,vt exposui,translationibus connexa sunt? hæc
autem,quæ aut immutata esse dixi,aut aliter intelligenda ac dicerentur, sunt translata
quodam modo. Ita fit,vt omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex
rebus,si aut vetustum verbum sit,quod tamen consuetudo ferre possit:aut factũ vel con-
iunctione,vel nouitate,in quo item est auribus consuetudiníque parcendum:aut transla-
tum,quod maxime tãquam stellis quibusdam notat & illuminat orationem. Sequitur
continuatio verborũ,quæ duas res maxime,collocationem primũ,deinde modum quen-
94 dam formámque desyderat. Collocationis est cõponere & struere verba sic,vt néve asper
eorum concursus,néve hiulcus sit,sed quodam modo coagmẽtatus & læuis. In quo lepi-
de soceri mei persona lusit is,qui elegantissime id facere potuit,Lucilius,
Quàm lepide lexes compostæ,vt tesserulæ omnes
Arte pauimento,atque emblemate vermiculato. Quæ cum dixisset in Albutium illu-
dens,ne à me quidem abstinuit,
Crassum habeo generum,ne rhetoricotero' tu sis. Quid ergo iste Crassus,quoniam eius
abuteris nomine,quid efficit? idem illud scilicet,vt ille voluit, & ego vellem,melius ali-
quanto,quàm Albutius:verũ in me quidem lusit ille,vt solet. Sed est tamẽ collocatio cõ-
seruanda verborum,de qua loquor,quæ iunctam orationem efficit,quæ cohærẽtem,quæ
lenem,quæ æquabiliter fluentẽ:id assequemini,si verba extrema cũ cõsequentibus primis
95 ita iungetis,vt néve aspere cõcurrant,néve vastius diducantur. Hanc diligentiã subsequi-
tur modus etiã,& forma verborũ,quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile.
Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum,hoc est numeros quosdam
nobis esse adhibẽdos putauerunt:interspirationis enim,non defatigationis nostræ,neque
librariorũ notis,sed verborum & sententiarum modo interpunctas clausulas in orationi-
bus esse voluerunt: ídque princeps Isocrates instituisse fertur,vt inconditam antiquorum
dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa (quemadmodum scribit disci-
pulus eius Naucrates) numeris astringeret. Nanque hæc duo musici,qui erant quondam
iidem poetæ,machinati ad voluptatem sunt,versum atque cantum,vt & verborũ nume-
ro,& vocum modo delectatione vincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo,vocis dico
96 moderationem & verborum conclusionem,quoad orationis seueritas pati possit,à poe-
tica ad eloquentiam traducẽda duxerunt. In quo illud est vel maximum,quòd versus in
oratione si efficitur coniunctione verborum,vitium est:& tamen eam coniunctionẽ,sicuti
versum numerose cadere & quadrare & perfici volumus. neque est ex multis res vna,quæ
magis oratorẽ ab imperito dicẽdi ab ignaróque distinguat,quàm quòd ille rudis incon-
dite fundit,quantum potest,& id quod dicit,spiritu,nõ arte determinat:orator autem sic
illigat sententiam verbis,vt eam numero quodam cõplectatur,& astricto & soluto. Nam
cum vinxit modis,forma & relaxat,& liberat immutatione ordinis,vt verba neque alli-
gata sint,quasi certa aliqua lege versus,neque ita soluta,vt vagentur. Quonam igitur mo-
do tantum munus insistemus,vt arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi
97 posse? Non est res tam difficilis,quàm necessaria: nihil est enim tam tenerum,neque tam
flexibile,neque quod tam facile sequatur,quocunque ducas,quàm oratio. ex hac versus,
ex eadem dispares numeri cõficiuntur:ex hac hæc etiã soluta variis modis,multorúmque
generũ oratio. nõ enim sunt alia sermonis,alia contẽtionis verba:neque ex alio genere ad
vsum quotidianũ,alio ad scenam põpámque sumuntur:sed ea nos cũ iacentia sustulimus

è medio,ſicut molliſſimã cæram ad noſtrum arbitriũ formamus & fingimus.itaque tum
graues ſumus,tum ſubtiles,tum mediũ quiddam tenemus: ſic inſtitutam noſtram ſentẽ-
tiam ſequitur orationis genus,ídque ad omnẽ rationẽ,& aurium voluptatẽ,& animorum
morũ mutatur & vertitur. Sed vt in pleriſque rebus incredibiliter hoc natura eſt ipſa fa-
bricata,ſic in oratione,vt ea,quæ maximam vtilitatem in ſe cõtinerent,eadem haberent
plurimũ vel dignitatis,vel ſæpe etiã venuſtatis. Incolumitatis ac ſalutis omniũ cauſa vi- 98
demus hunc ſtatum eſſe huius totius mundi atque naturæ,rotundum vt cælum,terráque
vt media ſit,eáque ſua vi nutúque teneatur:ſol vt circũferatur,vt accedat ad brumale ſi-
gnum,& inde ſenſim aſcendat in diuerſam partẽ:vt luna acceſſu & receſſu ſuo ſolis lumẽ
accipiat:vt eadem ſpatia quinque ſtellæ diſpares motu curſúque conficiant. hæc tantã ha
bent vim,vt paulũ immutata cohærere nõ poſſint:tantam pulchritudinẽ,vt nulla ſpecies
ne excogitari quidem poſſit ornatior. Referte nunc animũ ad hominũ vel etiã cæterarũ
animantiũ formã & figuram:nullam partem corporis ſine aliqua neceſſitate affictam,to-
támque formã quaſi perfectam reperietis arte,nõ caſu. Quid in arboribus,in quibus non
truncus,nõ rami,nõ folia ſunt denique,niſi ad ſuã retinẽdam conſeruãdámque naturam?
nuſquam tamen eſt vlla pars,niſi venuſta. Linquamus naturam,artéſque videamus.quid 99
tam in nauigio neceſſarium,quàm latera,quàm carinæ,quàm prora,quàm puppis,quàm
antemnæ, quàm vela, quàm mali,quàm reliqua?quæ tamẽ hãc habẽt in ſpecie venuſtatẽ,
vt nõ ſolum ſalutis,ſed etiam voluptatis cauſa inuenta eſſe videantur. Columnæ & tem-
pla & porticus ſuſtinent,tamen habent non plus vtilitatis,quàm dignitatis. Capitolii fa-
ſtigium illud & cæterarum ædium,non venuſtas, ſed neceſſitas ipſa fabricata eſt. Nam
cum eſſet habita ratio,quemadmodum ex vtraque parte tecti aqua delaberetur, vtilita-
tem templi,faſtigii dignitas conſecuta eſt:vt etiam ſi in cælo Capitolium ſtatueretur,vbi
imber eſſe non poſſet,nullam ſine faſtigio dignitatem habiturum fuiſſe videatur. Hoc in
omnibus item partibus orationis euenit,vt vtilitatem ac propè neceſſitatẽ ſuauitas quæ-
dam & lepos conſequatur. Clauſulas enim atque interpuncta verborum, animæ inter- 100
cluſio atque anguſtiæ ſpiritus attulerunt. Id inuentum eſt ita ſuaue,vt ſicui ſit infinitus
ſpiritus datus,tamen eum perpetuare verba nolimus: id enim auribus noſtris gratum eſt
inuentum, quod hominum lateribus non tolerabile ſolum,ſed etiam facile eſſe poſſit.
Longiſſima eſt igitur complexio verborum,quæ volui vno ſpiritu poteſt. Sed hic naturæ
modus eſt, artis alius : nam cum ſint numeri plures, iambum & trochæum frequentem
ſegregat ab oratore Ariſtoteles Catule veſter, qui natura tamen incurrunt ipſi in oratio-
nem ſermonémque noſtrum, ſed ſunt inſignes percuſſiones eorum numerorum & mi-
nuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli & anapæſti & ſpondæi pedem inui-
tat,in qua impune progredi licet duos duntaxat pedes, aut paulo plus, ne plane in ver-
ſum,aut ſimilitudinem verſuum incidamus. Aliæ ſunt geminæ,quibus hi tres heroi pe- 101
des in principia continuandorum verborum ſatis decore cadunt. Probatur autem ab eo-
dem illo maxime pæon,qui eſt duplex. Nam aut à longa oritur, quam tres breues con-
ſequuntur,vt hæc verba,definite,incipite,comprimite:aut à breuibus deinceps tribus ex-
trema producta atque longa : ſicut illa ſunt, domuerant,ſonipedes. Atque illi philoſo-
pho ordiri placet à ſuperiore pæone,poſteriore finire. eſt autem pæon hic poſterior non
ſyllabarum numero,ſed aurium mẽſura,quod eſt acrius iudicium & certius,par ferè Cre-
tico,qui eſt ex longa & breui & longa: vt,
Quid petam præſidii,aut exequar? quóve nunc. A quo numero exorſus eſt Fannius, Si
Quirites minas illius. Hunc ille clauſulis aptiorem putat,quas vult longa plerũque ſyl-
laba terminari. Neque vero hæc tam acrem curã diligentiámque deſyderãt,quàm eſt illa
poetarum,quos neceſſitas cogit,& ipſi numeri ac modi,ſic verba verſu includere,vt nihil 102
ſit,ne ſpiritu quidem minimo breuius aut longius, quàm neceſſe eſt. Liberior eſt oratio,
& planè,vt dicitur,ſic & eſt vere ſoluta,non vt fugiat tamen aut erret,ſed vt ſine vincu-
lis ſibi ipſa moderetur. Nanque ego illud aſſentior Theophraſto,qui putat orationem,
quæ quidem ſit polita,atque facta quodammodo,non aſtricte,ſed remiſſius numeroſam

esse oportere. Etenim sicut ille suspicatur ex illis modis, quibus hic vsitatus versus efficitur,
post anapæstus procerior quidam numerus effloruit, inde ille licentior & diuitior fluxit
dithyrambus, cuius membra & pedes, vt ait idem, sunt in omni locupleti oratione dif-
fusa. Et si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam im-
pressiones, & quod metiri possumus interuallis æqualibus, recte genus hoc numerorum,
103 dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis & indocta putan-
da est illa sine interuallis loquacitas perennis & profluens, quid est aliud causæ cur re-
pudietur, nisi quòd hominum aures vocem natura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest
numerus in voce, nõ potest. Numerus autẽ in cõtinuatione nullus est: distinctio & æqua-
lium & sæpe variorum interuallorum percussio numerũ conficit: quẽ in cadentibus gut-
tis, quòd interuallis distinguuntur, notare possumus, in amni præcipitante non possumus.
Quòd si continuatio verborũ hæc soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis
mẽbrísque distincta, quàm si continuata ac producta, verba illa modificata esse debebũt:
quæ si in extremo breuiora sunt, infringitur ille quasi verborũ ambitus: sic enim has ora-
tionis conuersiones Græci nominant. Quare aut paria esse debẽt posteriora superioribus,
104 extrema primis, aut, quod etiã est melius & iucundius, longiora. Atque hæc quidem ab iis
philosophis, quos tu maxime diligis Catule, dicta sunt: quod eò sæpius testificor, vt autho
ribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarũ tandem, inquit Catulus? aut quid
disputatione ista afferri potest elegantius? aut omnino dici subtilius? At enim vereor, in-
quit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad prosequẽdum esse videantur, aut quia non tra-
dũtur in vulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur. Tum
Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quẽquam putas à te hæc opera quoti-
diana & peruagata expectare: ista quæ dicis, dici volumus: neque tam dici, quàm isto dici
modo: neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine vlla dubitatione respon-
deo. Ego vero, inquit Antonius, inueni tandem quem negarẽ in eo, quem scripsi, libello
105 me inuenisse eloquentẽ: sed eò te ne laudandi quidem causa interpellaui, nequid de hoc
tam exiguo sermonis tui tẽpore verbo vno meo diminueretur. Hanc igitur, Crassus in-
quit, ad legẽ cum exercitatione, tum stylo, qui & alia & hoc maxime ornat ac limat, for-
manda vobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, nec sunt hæc
rhythmicorũ ac musicorũ acerrima norma dirigenda: & efficiendũ est illud modo vobis,
ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat lõgius: vt mẽbris distinguatur,
vt conuersiones habeat absolutas. Neque semper vtendum est perpetuitate, & quasi cõuer
sione verborũ, sed sæpe carpenda mẽbris minutioribus oratio est, quæ tamen ipsa mẽbra
sunt numeris vincienda. Neque vos pæon, aut herous ille conturbet, ipsi occurrẽt oratio-
ni, ipsi inquam se offerent & respondebunt nõ vocati, consuetudo modo illa sit scribendi
106 atque dicendi, vt sententiæ verbis finiantur, eorúmque verborũ iunctio nascatur à proce-
ris numeris ac liberis, maxime heroo & pæone priore aut Cretico, sed varie distinctéque
considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo: & si primi & postremi illi
pedes sunt hac ratione seruati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit
aut breuior, quàm aures expectent: aut longior, quàm vires atque anima patiatur. Clau-
sulas autem diligentius etiã seruandas esse arbitror, quàm superiora, quòd in his maxime
perfectio, atque absolutio iudicatur. nam versus æque prima & media, & extrema pars at-
tenditur, qui debilitatur in quacũque sit parte titubatum: in oratione autem prima pauci
cernunt, postrema plerique, quæ quoniam apparent & intelliguntur, varianda sunt, ne aut
animorũ iudiciis repudientur, aut aurium satietate. Duo enim aut tres sunt ferè extremi
107 seruandi & notandi pedes, si modo nõ breuiora & præcisa erunt superiora, quos aut cho-
rios, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles
probat, aut ei pari Cretico. Horũ vicissitudines efficient, vt neque ii satientur, qui audient,
fastidio similitudinis, nec nos id quod faciemus, opera dedita facere videamur. Quòd si
Antipater ille Sidonius, ille quem tu probe Catule meministi, solitus est versus hexame-
tros aliósque variis modis atque numeris fundere ex tẽpore, tãtúmque hominis ingeniosi

ac memoris valuit exercitatio, vt cum se mente ac voluntate coniecisset in versum, ver-
ba sequerentur, quanto id facilius in oratione, exercitatione, & cõsuetudine adhibita con-
sequemur? Illud autẽ nequis admiretur, quonam modo hæc vulgus imperitorũ in audien-
do notet, cũ in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est vis, incredibilísque na-
turæ. Omnes enim tacito quodam sensu sine vlla arte, aut ratione, quæ sint in artibus, ac 108
rationibus recta ac praua diiudicãt: idque cũ faciunt in picturis & in signis & in aliis ope-
ribus, ad quorum intelligẽtiam à natura minus habent instrumẽti, tum multo ostendunt
magis in verborum, numerorũ, vocúmque iudicio, quòd ea sunt in cõmunibus infixa sen-
sibus, neque earum rerum quẽquam funditus natura voluit esse expertem. Itaque non so-
lum verbis arte positis mouẽtur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim
quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offen-
sum est, vt aut contractione breuius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamãt.
Quid hoc, non idem fit in vocibus? vt à multitudine & populo, nõ modo cateruæ atque
conuentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiiciantur. Mirabile est, cum plurimum
in faciendo intersit inter doctum & rudem, quàm non multum differat in iudicando. Ars
enim, cum à natura profecta sit, nisi naturam moueat ac delectet, nihil sanè egisse videa- 109
tur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quàm numeri atque voces, quibus
& excitamur & incendimur & lenimur & languescimus, & ad hilaritatem & ad tristitiam
sæpe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior & cãtibus, nõ neglecta, vt
mihi videtur, à Numa rege doctissimo, maioribúsque nostris, vt epularum solennium fi-
des ac tibiæ, Saliorúmque versus indicant, maxime autẽ à Græcia vetere celebrata: qui-
bus vtinam, similibúsque de rebus disputari, quàm de puerilibus his verborum translatio-
nibus maluissetis. Verum vt in versu vulgus, si est peccatũ, videt: sic siquid in nostra ora-
tione claudicat, sentit: sed poetæ non ignoscit, nobis concedit, tacite tamẽ omnes nõ esse
illud, quod diximus, aptum perfectúmque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiã nõ-
nullos videmus, cum circuitum & quasi orbem verborum conficere non possent (nam id 110
quidem nuper vel posse vel audere cœpimus) terna aut bina, aut nonnulli singula etiam
verba dicebant: qui in illa infantia naturali illud, quod aures hominũ flagitabant, tene-
bant tamẽ, vt & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus vterentur.

Exposui ferè, vt potui, quæ maxime ad ornatũ orationis pertinere arbitrabar: dixi enim
de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque for-
ma. Sed si habitum etiam orationis, & quasi colorem aliquem requiritis, est plena quæ-
dam, & tamen teres & tenuis, & nõ sine neruis ac viribus: & ea quæ particeps vtriusque ge-
neris quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis nõ fu-
co illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique nobis hic orator ita cõforman-
dus est & verbis & sententiis, vt quẽadmodum qui vtuntur armis aut palæstra, non solum 111
sibi vitandi aut feriendi rationẽ esse habendam putant, sed etiã vt cũ venustate mouean-
tur: sic verbis quidem ad aptam compositionem & condecentiam, sententiis vero ad gra-
uitatem orationis vtatur, vt ii, qui in armorum tractatione versantur. Formantur autem
& verba & sententiæ penè innumerabiles, quod satis scio notum esse vobis: sed inter con-
formationem verborũ & sententiarũ hoc interest, quòd verborum tollitur, si verba mu-
taris: sentẽtiarum permanet, quibuscunque verbis vti velis. Quod quidem vos etsi facitis,
tamen admonendos puto, nequid esse aliud oratoris puteris, quod quidem sit egregium
atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, vt translatis vtamur frequẽter, inter-
dúmque factis, raro autẽ etiã peruetustis: in perpetua autẽ oratione, cum & coniunctionis
lenitatem, & numerorũ, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distin 112
guenda & frequentãda omnis oratio sententiarũ atque verborũ. Nam & cõmoratio vna
in re permultum mouet, & illustris explanatio: rerúmque, quasi gerãtur, sub aspectum pe-
nè subiectio, quæ & in exponenda re plurimũ valet, & ad illustrandũ id quod exponitur,
& ad amplificandũ, vt iis, qui audient, illud quod augebimus, quantũ efficere oratio pote-
rit, tantũ esse videatur: & huic contraria sæpe præcisio est, & plus ad intelligendum, quàm

dixeris,significatio,& distincte cõcisa breuitas,& extenuatio,& huic adiũcta illusio à præ-
ceptis Cæsaris non abhorrens,& ab re nõ longa digressio: in qua cum fuerit delectatio,tũ
reditus ad rẽ aptus & cõcinnus esse debebit: propositióque quid sis dicturus,& ab eo quod
est dictum,seiunctio,& reditus ad propositum,& iteratio, & rationis apta conclusio: tum
113 augendi minuendíve causa veritatis superlatio atque traiectio & rogatio,atque huic fini-
tima quasi percontatio expositióque sententiæ suæ,tum illa quæ maxime quasi irrepit in
hominum mentes,alia dicentis ac significantis dissimulatio, quæ est periucunda, cum in
oratione,non contentione,sed sermone tractatur:deinde dubitatio,tum distributio, tum
correctio,vel antè,vel postquam dixeris,vel cum aliquid à teipso reiicias: præmunitio est
etiam ad id quod aggrediare, & reiectio in aliũ: cõmunicatio,quæ est quasi cum iis ipsis,
apud quos dicas, deliberatio, morũ,ac vitæ imitatio vel in personis, vel sine illis,magnũ
quoddam ornamentũ orationis & aptum ad animos conciliandos,vel maxime,sæpe au-
tem etiam ad commouendos.Personarum ficta inductio,vel grauissimũ lumen augendi,
descriptio,erroris inductio,& in hilaritatem impulsio, antè occupatio: tum duo illa, quæ
114 maxime mouent,similitudo & exemplũ,digestio,interpellatio,contentio, reticentia,cõ-
mẽdatio, vox quædam libera atque etiam effrænatior augendi causa,iracundia,obiurga-
tio,promissio, deprecatio,obsecratio,declinatio breuis à proposito,nõ vt superior illa di-
gressio,purgatio,conciliatio,læsio,optatio,atque execratio. His ferè luminibus illustrant
orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est,vel ad vsum cõmi-
natio & quasi petitio,vel ad venustatem ipsa tractatio.Nam & geminatio verborum ha-
bet interdum vim,lepôrem aliàs, & paulum immutatum verbũ atque deflexum: & eius-
dem verbi crebra tum à primo repetitio,tum in extremum conuersio,& in eadem verba
impetus,& concursio & adiunctio & progressio, & eiusdem verbi crebrius positi quædam
dispositio & reuocatio verbi, & illa quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut
115 quæ paribus paria referuntur,aut quæ sunt inter se similia.Est etiam gradatio quædam,&
conuersio,& verborum concinna transgressio,& contrariũ,& dissolutum,& declinatio,&
reprehensio,& exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de
singulis rebus propositis ductũ,refertur ad singula, & ad propositũ subiecta ratio, & item
in distributis supposita ratio & permissio, & rursum alia dubitatio, & improuisum quid-
dam,& dinumeratio,& alia correctio,& disputatio, & quod cõtinuatum,& interruptũ,&
imago,& sibi ipsi responsio, & immutatio,& disiunctio,& ordo,& relatio, & digressio, &
circunscriptio.Hæc enim sunt ferè,atque horum similia vel plura etiam esse possunt,quæ
sententiis orationem,verborúmque conformationibus illuminẽt. Quæ quidẽ te Crasse
video,inquit Cotta, quòd nota esse nobis putes,sine definitionibus & sine exemplis effu-
116 disse. Ego vero,inquit Crassus, ne illa quidẽ,quæ suprà dixi,noua vobis esse arbitrabar,
sed voluntati vestrum omniũ parui.His autem de rebus sol me ille admonuit vt breuior
essem,qui ipse iam præcipitans,me quoque hæc præcipitem penè euoluere coegit.Sed ta-
men huius generis demonstratio est,& doctrina ipsa vulgaris, vsus autem grauissimus,&
in hoc toto dicendi studio difficillimus.Quam ob rem quoniam de ornatu omni oratio-
nis,si non sunt omnes patefacti,at certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est
quid maxime deceat in oratione,videamus:quanquam id quidem perspicuũ est,non om-
ni causæ,nec auditori,neque personæ,neque tempori cõgruere orationis vnũ genus.Nam
& causæ capitis aliũ quendam verborum sonum requirunt, alium rerum priuatarum at-
que paruarum:& aliud dicẽdi genus deliberationes,aliud laudationes,aliud iudicia,aliud
sermones,aliud cõsolatio,aliud obiurgatio, aliud disputatio,aliud historia desyderat.Re-
117 fert etiam qui audiant, senatus,an populus, an iudices; frequentes,an pauci, an singuli: &
quales ipsi quoque oratores,qua sint ætate,honore,authoritate,debet videri:tempus pacis
an belli,festinationis an otii. Itaque hoc loco nihil sanè est quod præcipi posse videatur,
nisi vt figurã orationis plenioris & tenuioris,& item illius mediocris, ad id quod agimus
accommodatã deligamus: ornamentis iisdem vti ferè licebit,aliàs contentius,aliàs sum-
missius:omníque in re posse quod deceat facere,artis & naturæ est: scire quid,quandoque

deceat, prudentiæ. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, vt aguntur. Actio inquam in dicẽdo vna dominatur; sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cũ rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab AEschine dictum videri solet, qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis, 118
& se Rhodum cõtulisset, rogatus à Rhodiis, legisse fertur orationẽ illam egregiam, quam in Ctesiphontem cõtra Demosthenem dixerat: qua perlecta, petitum est ab eo postridie, vt legeret illam etiam, quæ erat contrà à Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suauissima & maxima voce legisset, admirantibus omnibus, Quãto, inquit, magis admiraremini, si audissetis ipsum. Ex quo satis significauit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam esse putaret authore mutato. Quid fuit in Graccho, quem tu Catule melius meministi, quod me puero tantopere ferretur? Quò me miser conferam? quò vertam? in Capitoliúmne? at fratris sanguine redũdat. an domum? matrémne vt miseram lamentantémque videam & abiectam? Quæ sic ab illo acta esse cõstabat, oculis, voce, gestu, inimici vt lachrymas tenere non possent. Hæc eò dico pluribus, quòd genus hoc to- 119
tum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt: imitatores autem veritatis histriones occupauerunt. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas: sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profectò nõ egeremus: verum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda, aut imitãda est actione, perturbata sæpe ita est, vt obscuretur atque penè obruatur, discutienda sunt ea quæ obscurant, & ea quæ sunt eminentia & prompta sumenda. Omnis enim motus animi, suum quendam à natura habet vultum & sonum & gestũ: totúmque corpus hominis, & eius omnis vultus, omnésque voces, vt nerui in fidibus ita sonant, vt à motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, vt chordæ sunt intentæ, quæ ad quenque tactum respondeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua: quas tamen inter omnes est suo quoque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum, contractum, diffusum, continenti spiritu, intermisso, fra- 120
ctum, scissum, flexo sono, attenuatum, inflatum. Nullum est enim horũ similium generũ, quod non arte ac moderatione tractetur: hi sunt actori, vt pictori expositi ad variandũ colores. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidẽs,

Impius hortatur me frater, vt meos malis miser
Manderem natos: & ea quæ tu dudum Antoni protulisti,
Segregare abs te ausus: &
Ecquis hoc animaduertit? vincite. & Atreus ferè totus. Aliud miseratio ac mœror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce,
Quò nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternámne? ánne ad Peliæ filias? & illa,
O pater, ô patria, ô Priami domus: & quæ sequuntur,
Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam euitari. Aliud metus, demissum, & hæsitans, & abiectum,
Multi' modis sum circumuentus, morbo, exilio atque inopia,
Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat, 121
Alter terribilem minitatur vitæ cruciatum & necem,
Quæ nemo est tam firmo ingenio & tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguine, atque exalbescat metu. Aliud vis, contentũ, vehemens, imminens, quadam incitatione grauitatis,
Iterum Thyestes Atreum attractum aduenit,
Iterum iam aggreditur me, & quietum exuscitat,
Maior mihi moles, maius miscendum est malum:
Qui illius acerbum cor cõtundam & comprimam. Aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum,
Sed mihi cum detulit coronam ob collocandas nuptias,

Tibi ferebat,cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte & delicate detulit. Aliud molestia,sine cõmiseratione graue quiddam,& vno pressu ac sono obductum,
Qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
Ego tum grauida expletis iam ferè ad pariendum mensibus,
112 Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus,nõ hic verba exprimens scenicus,sed vniuersam rem & sententiam non demonstratione,sed significatione declarans, laterum inflexione, hac forti ac virili, non ab scena & histrionibus,sed ab armis,aut etiam à palæstra.Manus autẽ minus arguta,digitis subsequens verba,non exprimens: brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiẽdis. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum, quo melius nostri illi senes qui personatum, ne Roscium quidem magnopere laudabãt. Animi est enim omnis actio,& imago animi vultus est, indices oculi. nam hæc est vna pars corporis, quæ quot animi motus sunt,tot significationes & commutationes possit efficere: neque vero
113 est quisquam,qui eadem contuens efficiat.Theophrastus quidem Tauriscum quendã dixit actorem auersum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias,aut ad prauitatem aliquam deferamur. Oculi sunt quorum tum intẽtione,tum remissione,tum coniectu,tum hilaritate, motus animorũ significemus apte cum genere ipso orationis: est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet.Oculos autem natura nobis,vt equo & leoni setas,caudam,aures,ad motus animorum declarandos dedit.Quare in hac nostra actione secũdum vocem vultus valet, is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus,quæ sunt actionis, inest quædam vis à natura data,quare etiam hac imperiti,hac vulgus,hac denique barbari maxime commouentur: verba enim neminem mouent, nisi eum qui eiusdem linguæ societate cõiunctus
114 est,sentẽtiæque sæpe acutæ,non acutorũ hominum sensus præteruolant,actio quæ præ se motum animi fert,omneis mouet:iisdem enim omniũ animi motibus cõcitantur, & eos iisdem notis & in aliis agnoscunt,& in se ipsi iudicant.Ad actionis autẽ vsum atque laudem maximam sine dubio partem vox obtinet,quæ primum est optanda nobis:deinde, quæcunque erit,ea tuenda;de quo illud iam nihil ad hoc præcipiendi genus,quemadmodum voci seruiatur,equidem magnopere censeo seruiendum. Sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quòd,vt dixi paulo antè,plurimis in rebus, quod maxime est vtile,id nescio quo pacto etiam decet maxime:nam ad vocẽ in dicendo obtinendam nihil est vtilius, quàm crebra mutatio: nihil perniciosius,quàm effusa sine intermissione contentio. Quid? ad aures nostras, & actionis suauitatem, quid est vicissitudine,& varietate,& commutatione aptius?Itaque idem Gracchus,quod potes audire Ca-
115 tule ex Erycino cliente tuo literato homine,quem seruum sibi ille habuit ad manũ,cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum cũ concionaretur,peritũ hominem,qui inflaret celeriter eum sonũ,quo illum aut remissum excitaret,aut à cõtentione reuocaret. Audiui mehercule, inquit Catulus,& sæpe sum admiratus hominis cũ diligentiã,tum etiam doctrinã & sciẽtiam. Ego vero,inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in rep.esse delapsos,quanquã ea tela texitur,& ea incitatur in ciuitate ratio viuendi,ac posteritati ostenditur,vt eorũ ciuium,quos nostri patres non tulerũt,iam similes habere cupiamus. Mitte obsecro,inquit Crasse Iulius sermonẽ istum, & te ad Gracchi fistulam refer,cuius ego nondũ planè rationẽ intelligo. In omni voce, inquit Crassus,est quiddam medium,sed suũ cuique voci:hinc gradatim ascẽdere vocem
116 vtile & suaue est.Nã à principio clamare,agreste quiddã est, & illud idem ad firmandum est vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremũ, quod tamen inferius est, quàm acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, & tamen ab ipsa cõtentione reuocabit.Est item cõtrà quiddã in remissione grauissimum,quóque tanquã sonorũ gra-

dibus descenditur. Hæc varietas, & hic per omnes sonos vocis cursus, & se tuebitur,& actioni afferet suauitatem, sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.Edidi quæ potui,non vt volui,sed vt me temporis angustiæ coegerunt. Scitum est enim,causam conferre in tempus, cum afferre plura si cupias, non queas. Tu vero,inquit Catulus,collegisti omnia,quantū ego possum iudicare, ita diuinitus,vt non à Græcis didicisse,sed eos ipsos hæc docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo, ac vellē vt meus gener sodalis tuus Hortensius 117
affuisset, quem quidem ego confido omnibus istis laudibus,quas tu oratione complexus es,excellētem fore. Et Crassus, Fore dicis,inquit:ego vero esse iam iudico,& tum iudicaui, cum me C O S. in senatu causam defendit Africæ, nupérque etiam magis cum pro Bithyniæ rege dixit. Quam ob rem recte vides Catule: nihil enim isti adolescenti neque à natura,neque à doctrina deesse sentio.Quo magis est tibi Cotta,& tibi Sulpiti vigilandum ac laborandum: non enim ille mediocris orator vestræ quasi succrescit ætati, sed & ingenio peracri,& studio flagranti, & doctrina eximia,& memoria singulari.cui quanquā faueo,tamen illum ætati suæ præstare cupio,vobis vero illum tanto minorem præcurrere vix honestum est. Sed iam surgamus,inquit,nósque curemus,& aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curámque laxemus.

M. Tullii Ciceronis De claris oratoribus liber, qui dicitur Brutus.

CVM è Cilicia decedens Rhodum venissem, & eò mihi de Q. 1
Hortensii morte esset allatum,opinione omnium maiorē animo cepi dolorem. Nam & amico amisso,cum cōsuetudine iucunda, tum multorum officiorū coniunctione me priuatū videbam, & interitu talis auguris dignitatem nostri collegii diminutam dolebam:qua in cogitatione,& cooptatum me ab eo in collegiū recordabar,in quo iuratus iudicium dignitatis meæ fecerat: & inauguratum ab eodem,ex quo augurū institutis in parentis eum loco colere debebam. Augebat etiam molestiam, 2
quòd magna sapientium ciuium,bonorúmque penuria,vir egregius, coniunctissimúsque mecum cōsiliorum omniū societate,alienissimo reip.tempore extinctus, & authoritatis, & prudentiæ suæ triste nobis desyderium reliquerat. Dolebámque quòd non,vt plerique putabant,aduersariū,aut obtrectatorem laudum mearū,sed socium potius, & consortem gloriosi laboris amiseram. Etenim si in leuiorum artium studio memoriæ proditum est, poetas nobileis poetarū æqualium morte doluisse:quo tandem animo eius interitū ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quàm omnino aduersarium non habere: cū præsertim non modo nunquā sit aut illius à me cursus impeditus,aut ab illo meus, sed contrà semper alter ab altero adiutus & cōmunicando,& monendo,& fauendo. Sed quoniā 3
perpetua quadā fœlicitate vsus ille cessit è vita,suo magis quàm suorū ciuium tempore,& tum occidit,cū lugere facilius remp.posset,si viueret,quàm iuuare:vixítque tandiu,quàm licuit in ciuitate bene beatéque viuere,nostro incōmodo detrimentóque,si est ita necesse, doleamus:illius vero mortis opportunitatē beneuolentia potius,quàm misericordia prosequamur,vt quotiescunque de clarissimo & beatissimo viro cogitemus,illū potius,quàm nosmetipsos diligere videamur. Nā si id dolemus,quòd eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malū,quod modice feramus,ne id non ad amicitiā,sed ad domesticā vtilitatem referre videamur:sin tāquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit,angimur,summam eius fœlicitatē non satis grato animo interpretamur. Etenim si viueret Q. Hortēsius,cætera fortasse desyderaret vnà cū reliquis bonis & fortibus ciuibus:hunc autē & præter cæteros,aut cū paucis sustineret dolorem, cum forū Pop.Rom.quod fuisset quasi theatrum 4

illius ingenū, voce erudita, & Romanis Græcísque auribus digna, ſpoliatū atque orbatum
videret. Equidem angor animo, non conſilii, non ingenii, non authoritatis armis egere
remp. quæ didicerā tractare, quibúſque me aſſueſeceram, quǽque erant propria cum præ-
ſtantis in rep. viri, tum bene moratæ & bene conſtitutæ ciuitatis. Quòd ſi fuit in rep. tem
pus vllum, cum extorquere arma poſſet è manibus iratorū ciuium boni ciuis authoritas
& oratio, tum profecto fuit, cum patrociniū pacis excluſum eſt aut errore hominū, aut ti-
more. Ita nobiſmetipſis accidit, vt quanquam eſſent multo magis alia lugenda, tamē hoc
doleremus, quòd quo tēpore ætas noſtra perfuncta rebus ampliſſimis tanquā in portum
cōfugere deberet, nō inertiæ neque deſidiæ, ſed otii moderati atque honeſti: cúmque ipſa
oratio iam noſtra caneſceret, haberétque ſuam quādam maturitatē, & quaſi ſenectutem:
5 tum arma ſunt ea ſumpta, quibus illi ipſi qui didicerant eis vti glorioſe, quemadmodum
ſalutariter vterentur, non reperiebant. Itaque ii mihi vidētur fortunate beatéque vixiſſe,
cum in cæteris ciuitatibus, tum maxime in noſtra, quibus cum authoritate, rerúmque ge-
ſtarū gloria, tum etiā ſapientiæ laude perfrui licuit. Quorū memoria & recordatio in ma-
ximis noſtris grauiſſimiſque curis iucūda ſanè fuit, cum in eā nuper ex ſermone quodam
incidiſſemus. Nam cum inambularē in xyſto, & eſſem otioſus domi, M. ad me Brutus, vt
conſueuerat, cum Tito Pōponio venerat, homines cum inter ſe coniuncti, tum mihi ita
chari, itáque iucundi, vt eorū aſpectu omnis, quæ me angebat, de repub. cura conſederit.
Quos poſtquā ſalutaui, Quid vos, inquam, Brute, & Attice nūcquid tandē noui? Nihil
ſanè, inquit Brutus, quod quidē aut tu audire velis, aut ego pro certo dicere audeā. Tum
6 Atticus, Eo, inquit, ad te animo venimus, vt de rep. eſſet ſilentiū, & aliquid audiremus po-
tius ex te, quàm te afficeremus vlla moleſtia. Vos vero, inquā, Attice, & præſentem me
cura leuatis, & abſenti magna ſolatia dediſtis: nam veſtris primū literis recreatus, me ad
priſtina ſtudia reuocaui. Tū ille, Legi, inquit, perlubēter epiſtolā, quam ad te Brutus mi-
ſit ex Aſia, qua mihi viſus eſt & monere te prudēter, & conſolari amiciſſime. Recte, in-
quā, eſt viſus: nam me iſtis ſcito literis, ex diuturna perturbatione totius valetudinis tan-
quam ad aſpiciendam lucē eſſe reuocatum. Atque vt poſt Cānenſem illam calamitatem
primum Marcelli ad Nolam prælio populus ſe Romanus erexit, poſteáque proſperæ res
deinceps multæ conſecutæ ſunt: ſic poſt rerū noſtrarum, & communiū grauiſſimos caſus,
nihil ante epiſtolā Bruti mihi accidit, quod vellem, aut quod aliqua ex parte ſolicitudi-
7 nes alleuaret meas. Tum Brutus, Volui id quidē efficere certe, & capio magnū fructum,
ſi quidem quod volui, tāta in re conſecutus ſum. Sed ſcire cupio quæ te Attici literæ de-
lectauerūt. Iſtæ vero, inquam, Brute non modo delectationē mihi, ſed etiā, vt ſpero, ſa-
lutem attulerūt. Salutē? inquit ille. quodnam tandē genus iſtuc tam præclarū literarum
fuit? An mihi potuit, inquā, eſſe aut gratior vlla ſalutatio, aut ad hoc tēpus aptior, quàm
illius libri, quo me hic affatus, quaſi iacentē excitauit? Tum ille, Nēpe eum dicis, inquit,
quo iſte omnē rerum memoriā breuiter, &, vt mihi quidem viſum eſt, perdiligenter com
plexus eſt? Iſtū ipſum, inquā, Brute dico librū mihi ſaluti fuiſſe. Tū Atticus, Optatiſſi-
mum mihi quidem eſt quod dicis: ſed quid tandē habuit liber iſte, quod tibi aut nouum,
aut tanto vſui poſſet eſſe? Ille vero & noua, inquā, mihi quidem multa, & eā vtilitatem,
8 quam requirebā, vt explicatis ordinibus temporum, vno in conſpectu omnia viderē: quæ
cum ſtudioſe tractare cœpiſſem, ipſa mihi tractatio literarum ſalutaris fuit, admonuítque
Pomponi, vt à te ipſo ſumerē aliquid ad me reficiendū, téque remunerandū, ſi nō pari, at
grato tamen munere: quanquam illud Heſiodiū laudatur à doctis, quod eadem menſura
reddere iubet qua acceperis, aut etiā cumulatiore, ſi poſſis. Ego autē voluntatem tibi pro-
fecto emetiar, ſed rem ipſam nondū poſſe videor, ídque vt ignoſcas à te peto. Nec enim
ex nouis (vt agricolæ ſolēt) fructibus eſt vnde tibi reddā quod accepi: ſic omnis fœtus re-
preſſus, exuſtúſque flos ſiti veteris vbertatis exaruit: nec ex conditis, qui iacēt in tenebris,
& ad quos omnis nobis aditus, qui penè ſolis patuit, obſtructus eſt. Seremus igitur aliquid
tanquam in inculto & derelicto ſolo, quod ita diligenter colemus, vt impendiis etiā au-
gere poſſimus largitatē tui muneris, modo idem noſter animus efficere poſſit, quod ager,

qui cum multos annos quieuit, vberiores efferre fruges solet. Tum ille, Ego vero & expectabo ea quæ polliceris, neque exigam, nisi tuo cōmodo, & erunt mihi pergrata, si solueris. Mihi quoque, inquit Brutus, & expectanda sunt ea quæ Attico polliceris, etsi fortasse ego à te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo exacturū negat. At vero, inquam, tibi ego Brute non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturū. Nō mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim. nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illū quidē tibi molestum, sed assiduū tamen & acrem fore. Tum Pōponius, Ego vero, inquit, Brutū nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare: quoniam longo interuallo modo primū animaduerti paulo te hilariorē. Itaque quoniā id quod mihi deberetur, se exacturū professus est: quod huic debes, ego à te peto. Quidnā id inquā? Vt scribas, inquit, aliquid; iampridē enim conticuerūt tuæ literæ. Nam vt illos de repub. libros edidisti, nihil à te sanè postea accepimus, eisque nosmetipsi ad rerū naturaliū memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa cum poteris, atque vt possis, rogo. Nūc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnā est id, inquam?

Quod mihi nuper in Tusculano inchoasti de oratoribus, quādo esse cœpissent, qui etiā, & quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutū tuū, vel nostrum potius detulissem, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cū te sciremus esse vacuū. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quæ cœperas, & Bruto & mihi. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit; relaxa modo paulū animū, aut sane (si potes) libera. Nempe igitur hinc tum Pomponi ductus est sermo, quòd erat à me mentio facta, causam Deiotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime & copiosissime à Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem, téque Bruti dolentem vicem, quasi defleuisse iudiciorum vastitatē & fori. Feci, inquam, istuc quidē, & sæpe facio. Nam mihi Brute in te intuēti crebro in mentē venit vereri, ecquodnam curriculū aliquando sit habitura tua & natura admirabilis, & exquisita doctrina, & singularis industria. Cum enim in maximis causis versatus esses, & cum tibi ætas nostra iam cederet, fascésque summitteret, subito in ciuitate, cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille, Cæterarū rerū causa, inquit, istuc & doleo, & dolendū puto, dicendi autem me, non tam fructus & gloria, quàm studium ipsum, exercitatióque delectat; quod mihi nulla res eripiet, te præsertim tam studioso. Etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare qui eloquentiæ veræ dat operam, dat prudentiæ, qua ne maximis quidē in bellis æquo animo carere quisquam potest. Præclare, inquam, Brute dicis, eóque magis ista dicēdi laude delector, quòd cætera quæ sunt quondā habita in ciuitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci, aut adeptum putet. Eloquentem neminem video factū esse victoria. Sed quò facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

HIC ego, Laudare igitur eloquentiā, & quāta vis sit eius expromere, quātámque iis, qui sint eam cōsecuti, dignitatē afferat, neque propositū nobis est hoc loco, neque necessariū. Hoc vero sine vlla dubitatione cōfirmauerim, siue illa arte pariatur aliqua, siue exercitatione quadam, siue natura, rem vnam esse omniū difficillimam: quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum vnaquæque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maximarū, quantā vim, quantámque difficultatē habeant, existimari potest. Testis est Græcia, quæ cū eloquentiæ studio sit incensa, iandiúque excellat in ea, præstétque cæteris, tamen omneis artes vetustiores habet, & multo antè non inuētas solum, sed etiam perfectas, quàm hæc est à Græcis elaborata dicēdi vis atque copia. In quā cum intueor, maxime mihi occurrunt Attice, & quasi lucēt Athenæ tuæ, qua in vrbe primum se orator extulit, primúmque etiā monimentis & literis oratio est cœpta mādari: tamen ante Periclem, cuius scripta quædā feruntur, & Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed iam adultis fuerūt, litera nulla est, quæ quidem ornatum aliquem habeat, & ora-

14 toris esse videatur. Quanquã opinio est, & eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistra-
tum, & paulo seniorem etiã Solonem, posteáque Clisthenẽ, multum, vt temporibus illis,
valuisse dicendo. Post hanc ætatem aliquot annis, vt ex Atticis monimẽtis potest perspi-
ci, Themistocles fuit, quem constat cũ prudentia, tum etiã eloquentia præstitisse. Post Pe-
ricles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem
etiã temporibus illis turbulentũ illum quidem ciuem, sed tamen eloquentẽ cõstat fuisse.
Huic ætati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes: quibus temporibus quod dicẽdi ge-
nus viguerit, ex Thucydidis scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest: grãdes erãt
verbis, crebri sententiis, compressione rerum breues, & ob eam ipsam causam interdum
subobscuri. Sed vt intellectum est, quantam vim haberet accurata, & facta quodam mo-
15 do oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito extiterunt: tum Leontinus Gorgias,
Thrasymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Chius, Hippias Helæus in
honore magno fuit, aliíque multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogãti-
bus sanè verbis, quemadmodũ causa inferior (ita enim loquebantur) dicẽdo fieri superior
posset. Iis opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadã disputandi refellere eorũ institu-
ta solebat verbis. Huius ex vberrimis sermonibus extiterunt doctissimi viri: primúmque
tum philosophia, non illa de natura, quæ fuerat antiquior, sed hæc, in qua de bonis rebus
& malis, déque hominum vita & moribus disputatur, inuenta dicitur. quod quoniam ge
nus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tẽpus reiiciamus, ad ora-
tores, à quibus digressi sumus, reuertamur. Extitit igitur iam senibus illis, quos paulo
16 antè diximus, Isocrates, cuius domus cunctæ Græciæ quasi ludus quidã patuit, atque offi-
cina dicendi, magnus orator, & perfectus magister, quãquam forensi luce caruit, intráque
parietes aluit eam gloriam, quam nemo quidem meo iudicio est postea consecutus. is &
ipse scripsit multa præclare, & docuit alios: & cum cætera melius quàm superiores, tũ pri-
mus intellexit, etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modũ tamẽ & numerum
quendam oportere seruari. Ante hunc enim verborũ quasi structura, & quædã ad nume-
rum conclusio nulla erat: aut siquando erat, non apparebat eam dedita opera esse quæsi-
tam, quæ forsitan laus sit: veruntamen natura magis, tum casu nonnunquã, quàm aut ra-
tione aliqua, aut obseruatione fiebat. Ipsa enim natura circunscriptione quadam verbo-
rum comprehendit concluditque sententiam. quæ cum aptis constricta verbis est, cadit
17 etiam plerunque numerose. Nam & aures ipsæ quid plenũ, quid inane sit, iudicant, & spi-
ritu quasi necessitate aliqua, verborũ comprehensio terminatur: in quo non modo defici,
sed etiam laborare turpe est. Tum fuit Lysias ipse quidem in causis forẽsibus nõ versa-
tus, sed egregie subtilis scriptor atque elegãs, quem iam propè audeas oratorẽ perfectum
dicere: nam planè quidem perfectũ, & cui nihil admodũ desit, Demosthenem facile dixe-
ris. nihil acute inueniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil (vt ita dicam) subdole, nihil
versute, quod ille non viderit: nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri
possit aliquid limatius: nihil contrà grande, nihil incitatũ, nihil ornatum vel verborum
grauitate, vel sentẽtiarum, quo quicquam esset elatius. Huic Hyperides proximus, & AE-
schines fuit, & Lycurgus, & Dinarchus, & is, cuius nulla extant scripta, Demades, aliíque
18 plures. Hæc enim ætas effudit hanc copiã, &, vt opinio mea fert, succus ille, & sanguis in-
corruptus vsque ad hanc ætatem oratorũ fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor.
Phalereus enim successit eis senibus adolescẽs, eruditissimus ille quidem horũ omnium,
sed non tam armis institutus, quàm palæstra: itaque delectabat magis Athenienses, quàm
inflammabat: processerat enim in solem & puluerẽ, non vt è militari tabernaculo, sed vt
è Theophrasti doctissimi hominis vmbraculis. hic primus inflexit orationẽ, & eam mol
lem tenerámque reddidit: & suauis, sicut fuit, videri maluit, quàm grauis: sed suauitate ea,
qua perfunderet animos, non qua perfringeret: & tantũ vt memoriam concinnitatis suæ,
non (quemadmodũ de Pericle scripsit Eupolis) cũ delectatione aculeos etiam relinqueret
in animis eorum, à quibus esset auditus. Vidésne igitur vt in ea ipsa vrbe, in qua & nata
19 & alta sit eloquentia, quàm ea sero prodierit in lucem: Siquidem ante Solonis ætatem &

Pisistrati,de nullo vt diserto memoriæ proditũ est. At hi quidem, vt Pop.Rom.ætas est, senes:vt Athiensiũ secula numerantur,adolescẽtes debent videri. Nã etsi Seruio Tullo regnante viguerunt,tamen multo diutius Athenæ iam erant,quàm est Roma ad hodiernũ diem:nec tamen dubito quin habuerit vim magnam semper oratio.Neque enim iam Troicis tẽporibus tantũ laudis in dicendo Vlyssi tribuisset Homerus,& Nestori(quorum alterum vim habere voluit,alterum suauitatẽ)nisi iam tum esset honos eloquentiæ. neque ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo,ac planè orator fuisset; cuius etsi incerta sunt tempora, tamẽ annis multis fuit ante Romulũ: siquidem nõ infrà superiorem Lycurgum fuit,à quo est disciplina Lacedæmoniorũ astricta legibus.Sed studium eius generis,maiórque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hũc proximo seculo Themistocles 10
insecutus est,vt apud nos perantiquus:vt apud Athenienses,non ita sanè vetus.Fuit enim regnante iam Græcia,nostra autẽ ciuitate non ita pridem dominatu regio liberata. nam bellum Volscorũ illud grauissimum, cui Coriolanus exul interfuit,eodem ferè tempore, quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarissimorum virorũ. Siquidem vterque, cum ciuis egregius fuisset,populi ingrati pulsus iniuria,se ad hostes contulit,conatúmque iracundiæ suæ morte sedauit. nam etsi aliter est apud te Attice de Coriolano, cõcede tamen, vt huic generi mortis potius assentiar. At ille ridens, Tuo veto, inquit, arbitratu quoniã quidem concessum est rhetoribus mentiri & in historiis, vt aliquid dicere possint argutius.vt enim tu nũc de Coriolano, sic Clitarchus,sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam quem Thucydides, qui & Atheniensis erat,& summo loco natus, summúsque 11
vir,& paulo ætate posterior,tantũ mortuum scripsit,& in Attica clàm humatum,addidit fuisse suspicionẽ veneno sibi consciuisse mortẽ: hunc isti aiunt,cum taurũ immolauisset, excepisse sanguinem patera,& eo poto,mortuũ cõcidisse. Hanc enim mortem rhetorice & tragice ornare potuerunt; illa mors vulgaris nullam præbebat materiem ad ornatum. Quare quoniã tibi quadrat,omnia fuisse in Themistocle paria & Coriolano,pateriã quoque à me sumas licet: præbebo etiam hostiã,vt Coriolanus sit planè alter Themistocles.

Sit sanè,inquã,vt lubet de isto, & ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum authorem laudare possum religiosissimum.Sed tum ferè Pericles Xantippi filius,de quo antè dixi, primus adhibuit doctrinã: quæ quãquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationẽ mentis à reconditis 12
abstrusisque rebus ad causas forenses popularésque facile traduxerat. Huius suauitate maxime hilaratæ sunt Athenæ,huius vbertatẽ & copiam admiratæ,eiusdem vim dicẽdi terrorémque timuerunt.Hæc igitur ætas prima Athenis oratorem propè perfectũ tulit.Nec enim in constituentibus remp.nec in bella gerentibus, nec in impeditis ac regum dominatione deuinctis,nasci cupiditas dicendi solet.Pacis est comes otiique socia,& iam bene constitutæ ciuitatis,quasi alumna quædã eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res priuatæ longo interuallo iudiciis repeterentur, tum primum(quòd esset acuta illa gens & cõtrouersa natura) artem & præcepta Siculos Coracem & Tisiam conscripsisse.Nam antea neminem solitum via nec arte,sed accurate tamen & de scripto plerosque dicere:scriptásque fuisse & paratas à Protagora rerum illustrium disputationes, 13
quæ nunc cõmunes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam,cum singularũ rerum laudes vituperationésque cõscripsisset:quòd iudicaret hoc oratoris maxime propriũ, rem augere posse laudãdo, vituperandóque rursus affligere. Huic Antiphõtem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta,quo neminem vnquam melius vllam orauisse capitis causam,cum se ipse defenderet,se audiente locuples author scripsit Thucydides.Nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi:deinde quòd Theodorus esset in arte subtilior,in orationibus autem ieiunior,orationes eum scribere aliis cœpisse,artem remouisse. Similiter Isocratem primo artem dicẽdi esse negauisse,scribere autem aliis solitum orationes,quibus in iudiciis vterentur: sed cum ex eo(quia quasi committeret contra legem,quo quis iudicio circũueniretur) sæpe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis de- 14
stitisse scribere,totúmque se ad artes cõponendas transtulisse. Et Græciæ quidẽ oratorum

partus, atque fontes vides ad nostrorũ annalium rationem veteres, ad ipsorũ sanè recen-
tes. Nam antequam delectata est Atheniẽsium ciuitas hac laude dicendi, multa iam me-
morabilia & in domesticis & in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studiũ nõ erat com-
mune Græciæ, sed propriũ Athenarum. Quis enim aut Argiuum oratorem, aut Corin-
thium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminũda docto homi-
ne suspicari libet. Lacedæmonium vero vsque ad hoc tempus audiui fuisse neminem.
Menelaum ipsum, dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Breuitas
autem, laus est interdum in aliqua parte dicendi, in vniuersa eloquentia laudem non ha-
bet. At vero extra Græciam magna dicendi studia fuerunt, maximísque huic laudi habiti
15 honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam vt semel è Piræo eloquentia eue-
cta est, omnes peragrauit insulas, atque ita peregrinata tota Asia est, vt se externis obline-
ret moribus, omnémque illam salubritatem Atticæ dictionis, quasi sanitatẽ perderet ac
loqui penè dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate,
nec copia, sed parũ pressi & nimis redundãtes. Rhodii saniores, & Atticorum similiores.
Sed de Græcis hactenus: etenim hæc ipsa forsitan fuerunt non necessaria. Tum Brutus,
Ista vero, inquit, quàm necessaria fuerint, nõ facile dixerim: iucũda certe mihi fuerũt, ne-
que solũ non lõga, sed etiã breuiora quàm vellem. Optime, inquã: sed veniamus ad no-
stros, de quibus difficile est plus intelligere, quàm quantũ ex monimentis suspicari licet.
Quis enim putet aut celeritatem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestræ principi defuisse?
16 qui de matre suauiãda ex oraculo Apollinis tam acute argutéque cõiecerit, qui summam
prudentiã simulatione stultitiæ texerit, qui potentissimũ regẽ clarissimi regis filiũ expu-
lerit: ciuitatémque perpetuo dominatu liberatã, magistratibus annuis, legibus iudiciísque
deuinxerit: qui collegæ suo imperiũ abrogauerit, vt è ciuitate regalis nominis memoriã
tolleret: quod certe effici nõ potuisset, nisi esset oratione persuasum. Videmus item paucis
annis post reges exactos, cũ plebs prope ripã Anienis ad tertiũ milliariũ cõsedisset, eúm-
que montẽ, qui Sacer appellatus est, occupauisset, M. Valeriũ Dictatorem dicendo seda-
uisse discordias, eíque ob eam rem honores amplissimos habitos, & eum primũ ob eam
ipsam causam maximũ esse appellatũ. Ne L. Valeriũ quidem potitum, arbitror non ali-
quid potuisse dicendo, qui post Decemuiralẽ inuidiam plebem in patres incitatam legi-
17 bus & concionibus suis mitigauerit. Possumus Appium Claudium suspicari disertũ, quia
senatum iamiam inclinatum à Pyrrhi pace reuocauerit. Possumus C. Fabritiũ, quia sit ad
Pyrrhũ de captiuis recuperãdis missus orator: T. Coruncanũ, quòd ex Pontificũ cõmẽ-
tariis lõge plurimũ ingenio valuisse videatur: M. Curium, quòd is Trib. pl. interrege Ap-
pio Cæco diserto homine comitia cõtra leges habente, cum de plebe C O S. non accipie-
bat, patres ante authores fieri coegerit: quod fuerit permagnũ nondum lege Menia lata.
Licet aliquid etiã de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum C O S. esset, eodémque tẽpore
sacrificiũ publicum cum læna faceret, quòd erat flamen Carmentalis, plebis cõtra patres
concitatione & seditione nuntiata, vt erat læna amictus, ita venit in concionem, seditio-
némque cum authoritate, tum oratione sedauit. Sed eos oratores habitos esse, aut omni-
18 no tum vllũ eloquẽtiæ præmiũ fuisse, nihil sanè mihi legisse videor, tantũmodo cõiectura
ducor ad suspicãdum. Dicitur etiam C. Flaminius is, qui Trib. pl. legẽ de agro Gallico &
Piceno viritim diuidendo tulerit, qui C O S. apud Trasimenũ sit interfectus, ad populum
valuisse dicendo. Quintus etiã Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis:
& Q. Metellus is, qui bello Punico secũdo cũ L. Veturio Philone C O S. fuit. Quem vero
extet, & de quo sit memoriæ proditum eloquentem fuisse, & ita esse habitum, primus est
M. Cornelius Cethegus, cuius eloquẽtiæ est author & idoneus quidẽ mea sententia Q. En-
nius, præsertim cum & ipse cum audiuerit, & scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est,
amicitiæ causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono (vt opinor) annali,

Additur orator Cornelius suauiloquenti
Ore Cethegus Marcus studio, collegam,
19 Filius, — & oratorẽ appellat, & suauiloquentiã tribuit: quæ nũc quidẽ non tã est in pleris-

que:latrāt enim iā quidā oratores,non loquūtur,ſed eſt ea laus eloquētiæ certe maxima.
-Is dictus,ollis popularibus olim
Qui tum videbant homines;atque æuum agitabant,
Flos delibatus populi.- Probe vero:vt enim hominis decus ingenium,ſic ingenii ipſius lumen eſt eloquentia;qua virū excellētem præclare tum illi homines florem populi eſſe dixerūt, -Suadǽque medulla, πειθὼ quam vocant Græci,cuius effector eſt orator,hanc ſuadā appellauit Ennius; eius autē Cethegum medullam fuiſſe vult,vt quam deam in Pericli labris ſcripſit Eupolis ſeſſitauiſſe, huius hic medullam noſtrum oratorem fuiſſe dixerit. At hic Cethegus C O S.cum P.Tuditano fuit bello Punico ſecundo, Quæſtórque his C O S S. M.Cato, modo planè annis C X L ante me C O S.& idipſum niſi vnius eſſet Ennii teſtimonio cognitum, hunc vetuſtas,vt alios fortaſſe multos,obliuione obruiſſet. Illius autē ætatis qui ſermo fuerit,ex Næuianis ſcriptis intelligi poteſt. His enim C O S S. vt in veteribus commentariis ſcriptū eſt, Næuius eſt mortuus:quanquā Varro noſter diligentiſſimus inueſtigator antiquitatis,putat in hoc erratū,vitámque Næuii producit lōgius. Nam Plautus P. Claudio, L.Portio, viginti annis poſt illos,quos antè dixi,C O S S. mortuus eſt Catone C E N S. Hunc igitur Cethegum cōſecutus eſt ætate Cato; qui annis I X poſt eum fuit C O S. cū nos,vt peruetere habemus,qui L.Martio,M.Manilio C O S S. mortuus eſt annis L X X X I I I ipſis ante me C O S.Nec vero habeo quenquā antiquiorem,cuius quidē ſcripta proferenda putē,niſi quē Appii Cæci oratio hæc ipſa de Pyrrho, & nōnullæ mortuorū laudationes fortè delectāt: & hercules hæ quidē extant.Ipſæ enim familiæ ſua quaſi ornamenta ac monimenta ſeruabant,& ad vſum, ſiquis eiuſdem generis occidiſſet,& ad memoriam laudum domeſticatū,& ad illuſtrandam nobilitatē ſuam: quanquam his laudationibus hiſtoria rerū noſtrarum eſt facta mendoſior. Multa enim ſcripta ſunt in eis,quæ facta non ſunt,falſi triumphi,plures Cōſulatus,genera etiā falſa,& ad plebem tranſitiones, cum homines humiliores in alienū eiuſdē nominis infunderentur genus:vt ſi ego me à M.Tullio eſſe dicerē,qui patricius cum Ser.Sulpitio C O S.anno X poſt exactos reges fuit.Catonis autē orationes non minus multæ ferè ſunt,quàm Attici Lyſiæ,cuius arbitror plurimas eſſe.Eſt enim Atticus, quoniam certe Athenis eſt & natus & mortuus, & functus omni ciuium munere: quanquā Timæus eum,quaſi Licinia & Mutia lege repetit Syracuſas:& quodāmodo eſt nōnulla in iis etiam inter ipſos ſimilitudo:acuti ſunt,elegātes,faceti,breues.Sed ille Græcus ab omni laude fœlicior.Habet enim certos ſui ſtudioſos,qui nō tam habitus corporis opimos, quàm gracilitates conſectētur: quos valetudo(modo bona ſit)tenuitas ipſa delectat.quanquā in Lyſia ſunt ſæpe etiā lacerti,ſic vt & fieri nihil poſſit valentius:verū,eſt certe genere toto ſtrigoſior,ſed habet tamen ſuos laudatores,qui hac ipſa eius ſubtilitate admodū gaudeāt.Catonē vero quis noſtrorū oratorū,qui quidē nunc ſunt,legit?aut quis nouit omnino? At quē virum,dii boni? mitto ciuē aut Senatorem,aut Imperatorē: oratorē enim hoc loco quærimus. Quis illo grauior in laudando?acerbior in vituperādo? in ſentētiis argutior?in docēdo diſſerendóque ſubtilior? Refertæ ſunt orationes amplius centū quinquaginta(quas quidē adhuc inuenerim & legerim)& verbis & rebus illuſtribus: licet ex his eligant ea,quæ notatione & laude digna ſint,omnes oratoriæ virtutes in eis reperiētur. Iam vero origines eius quem florem,aut quod lumen eloquentiæ nō habent? Amatores huic deſunt,ſicuti multis iam antè ſeculis & Philiſto Syracuſio, & ipſi Thucydidi. Nam vt horum conciſis ſententiis, interdum etiam non ſatis apertis cum breuitate,tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis ſuæ, quod idem Lyſiæ Demoſthenes:ſic Catonis luminibus obſtruxit hæc poſteriorum quaſi exaggerata altius oratio.Sed & in noſtris inſcitia eſt,quòd ii ipſi,qui in Græcis antiquitate delectantur,eáque ſubtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone non nouerunt quidem. Hyperidæ volunt eſſe & Lyſiæ: laudo.ſed cur nolunt Catonis? Attico genere dicendi ſe gaudere dicunt.ſapienter id quidem,atque vtinā imitarentur,nec oſſa ſolū,ſed etiā ſanguinem: gratū eſt tamē quod volunt. Cur igitur Lyſias & Hyperides amatur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior eſt

34 huius sermo,& quædam horridiora verba. ita enim tum loquebãtur. Id muta quod tum
ille non potuit, & adde numeros,& aptior sit oratio: ipsa verba compone, & quasi coag-
menta,quod ne Græci quidẽ veteres factitauerunt:iam neminem antepones Catoni.Or-
nari orationem Græci putãt,si verborũ immutationibus vtantur,quos appellant τρόπους:&
sententiarũ orationísque formis, quæ vocant σχήματα:non verisimile est,quàm sit in vtro-
que genere & creber & distinctus Cato. Nec vero ignoro nondũ esse satis politum hunc
oratorem,& quærendũ esse aliquid perfectius:quippe cum ita sit ad nostrorũ temporũ ra
tionem vetus,vt nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius,sed
maiore honore in omnibus artibus, quàm in hac vna dicendi, versatur antiquitas. Quis
enim eorum, qui hæc minora animaduertũt, non intelligit Canachi signa rigidiora esse,
35 quàm vt imitentur veritatẽ:Calamidis dura illa quidẽ,sed tamen molliora,quàm Cana-
chi. Nondũ Myronis satis ad veritatẽ adducta,iam tamen quæ nõ dubites pulchra dice-
re.Pulchriora etiam Polycleti,& iam planè perfecta, vt mihi quidẽ videri solent. Similis
in pictura ratio est,in qua Zeuxim,& Polygnotũ, & Timantem, & eorũ qui non sunt vsi
plus quàm quatuor coloribus,formas & lineamenta laudamus. At in Eetione, Nicoma-
cho, Protogene, Apelle,iam perfecta sunt omnia, & nescio an reliquis in rebus omnibus
idem eueniat.Nihil est enim simul & inuentum & perfectũ.Nec dubitari debet quin fue-
rint ante Homerum poetæ:quod ex eis carminibus intelligi potest,quæ apud illum,& in
Phæacum,& in procorum epulis canuntur.Quid,nostri veteres versus vbi sunt?
Quos olim Fauni,vatésque canebant,
Cum neque musarum scopulos, nec dicti studiosus quisquam erat ante hũc. ait ipse de
36 se,nec mentitur in gloriando.sic enim sese res habet:nam & Odyssea Latina est.Sic tan-
quam opus aliquod Dædali,& Liuianæ fabulæ non satis dignæ,quæ iterum legantur.At-
que hic Liuius,qui primus fabulam, C.Clodio Cæci filio,& M.Tuditano C O S S.docuit
anno ipso antequã natus est Ennius: post Romã conditam autẽ quadringentesimodeci-
mo,vt hic ait,quem nos sequimur. Est enim inter scriptores de numero annorũ contro-
uersia. Accius autem à Q.Maximo quintum C O S.captum Tarento scripsit Liuiũ annis
X X X,postquam eum fabulã docuisse & Atticus scribit,& nos in antiquis commentariis
inuenimus.Docuisse autẽ fabulam annis pòst X I,C.Cornelio,Q.Minutio C O S S.ludis
Luctatiis, quos Salinator Senensi prælio vouerat. In quo tantus error Accii fuit, vt his
C O S S. X L annos natus Ennius fuerit:cui cũ æqualis fuerit Liuius, minor fuit aliquanto
37 is qui primus fabulam dedit, quàm ii qui multas docuerãt ante hos C O S S.& Plautus &
Næuius.Hæc si minus apta videntur huic sermoni Brute,Attico assigna, qui me inflam-
mauit studio illustriũ hominũ ætates & tẽpora persequẽdi. Ego vero,inquit Brutus,&
delector ista quasi notatione temporũ,& ad id quod instituisti,oratorũ genera distingue-
re ætatibus,istã diligẽtiã esse accõmodatã puto. Recte,inquã,Brute intelligis,atque vtinã
extarẽt illa carmina,quæ multis seclis ante suã ætatẽ in epulis esse cantitata à singulis cõ-
uiuis de clarorum virorũ laudibus in originibus scriptũ reliquit Cato: tamẽ illius quem
in vatibus,& Faunis enumerat Ennius,& bellũ Punicũ, quasi Myronis opus delectat. Sit
Ennius sanè,vt est certe,perfectior:qui si illũ,vt simulat,contẽneret, nõ omnia bella per-
sequẽs primũ illud Punicũ acerrimũ bellum reliquisset.Sed ipse dicit cur id faciat, Scri
psere,inquit,alii rem Versibus, & luculẽte quidẽ scripserunt,etiã si minus quàm tu,poli-
38 te. Nec vero tibi aliter videri debet,qui à Næuio vel sumpsisti multa,si fateris: vel si ne-
gas,surripuisti. Cum hoc Catone grãdiores natu fuerũt C.Flaminius,C.Varro,Q.Maxi-
mus,Q.Metellus,P.Lẽtulus,P.Crassus, qui cum superiore Africano C O S.fuit. Ipsum Sci
pionem accepimus non infantem fuisse.filius quidem eius,is qui hunc minorem Scipio-
nem à Paulo adoptauit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus: indicant
cum oratiunculæ, tum historia quædam Græca scripta dulcissime. Numeróque eodem
fuit Sex.AElius,iuris quidem ciuilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum para-
tus. De minoribus autem C.Sulpitius Gallus,qui maxime omnium nobilium Græcis li-
teris studuit,ísque & oratorum in numero est habitus,& fuit reliquis rebus ornatus,atque

elegans.Iam enim erat vnctior quædam ſplendidiórque conſuetudo loquendi.Nam hoc
Prætore ludos Apollini faciente, cum Thyeſtem fabulam docuiſſet,Q.Martio, Cn.Ser-
uilio C O S S.mortẽ obiit Ennius. Erat iiſdem tẽporibus T.Gracchus P.F.qui bis C O S. 39
& C E N S.fuit, cuius eſt oratio Græca apud Rhodios:quem ciuẽ cum grauem,tum etiam
eloquẽtem conſtat fuiſſe. P.etiam Scipionem Naſicam,qui eſt Corculum appellatus,qui
item bis C O S. & C E N S.fuit,habitum eloquẽtem.M.alium illius qui ſacra acceperit fi-
lium, dicunt etiam L.Lentulum, qui cum C.Figulo C O S.fuit,Q.Nobiliorem M.filium
iam patrio inſtituto deditum ſtudio literarum,qui etiam Q.Ennium,qui cum patre eius
in AEtolia militauerat, ciuitate donauit, cum Triumuir coloniam deduxiſſet: & T.An-
nium Luſcum huius Q.filii collegã,non indiſertum dicunt fuiſſe. Atque etiam L.Paulus
Africani pater,perſonam principis ciuis facile dicendo tuebatur. At vero etiam tum Ca-
tone viuo,qui annos quinque & L X X X.natus exceſſit è vita,cum quidem eo ipſo anno
contra Ser. Galbam, ad populum ſumma contentione dixiſſet, quam etiam orationem
ſcriptam reliquit.Sed viuo Catone minores natu multi vno tempore oratores floruerũt. 40
Nam & A.Albinus is qui Græce ſcripſit hiſtoriam,qui C O S. cum L.Lucullo fuit,& lite-
ratus & diſertus fuit; & tenuit cum hoc locum quendam etiã Ser.Fuluius,& vnà Ser.Fa-
bius Pictor,& iuris & literarũ & antiquitatis bene peritus.Quintúſque Fabius Labeo fuit
ornatus iiſdem ferè laudibus.Nam Q.Metellus,is cuius quatuor filii conſulares fuerũt,in
primis eſt habitus eloquens, qui pro L.Cotta dixit accuſante Africano,cuius & aliæ ſunt
orationes,& contra T.Gracchum expoſita eſt in C.Fannii annalibus.Tum ipſe L.Cotta
veterator habitus,ſed C.Lælius & P.Africanus in primis eloquentes, quorum extãt ora-
tiones,ex quibus exiſtimari de ingeniis oratorum poteſt.Sed inter hos ætate paulum his
antecedens ſine controuerſia Ser.Galba eloquentia præſtitit:& nimirũ is princeps ex La-
tinis illa oratorum propria,& quaſi legitima opera tractauit, vt egrederetur à propoſito 41
ornandi cauſa, vt delectaret animos,aut permoueret,vt augeret rem, vt miſerationibus,
vt communibus locis vteretur:ſed neſcio quomodo huius,quem conſtat eloquentia præ-
ſtitiſſe,exiliores orationes ſunt,& redolentes magis antiquitatẽ,quàm aut Lælii,aut Sci-
pionis,aut etiam ipſius Catonis. Itaque exaruerunt, vix iam vt appareãt. De ipſius Lælii
& Scipionis ingenio,quanquam ea eſt iam opinio vt plurimũ tribuatur ambobus,dicen-
di tamẽ laus eſt in Lælio illuſtrior. At oratio Lælii de collegis non melior,quàm de mul-
tis,quã voles,Scipionis:non quò illa Lælii quicquã ſit dulcius,aut quòd de religione dici
poſſit auguſtius:ſed multo tamen vetuſtior & horridior ille quàm Scipio:& cũ ſint in di-
cendo variæ voluntates,delectari mihi magis antiquitate videtur; & libenter verbis etiã
vti paulo magis priſcis Lælius. Sed eſt mos hominũ, vt nolint eũdem pluribus rebus ex- 42
cellere. Nam vt ex bellica laude aſpirare ad Africanũ nemo poteſt,in qua ipſa egregium
Viriati bello reperimus fuiſſe Læliũ: ſic ingenii,literarũ,eloquẽtiæ,ſapientiæ denique, etſi
vtrique primas,priores tamen libenter deferunt Lælio.Nec mihi cæterorũ iudicio ſolum
videtur,ſed etiã ipſorum inter ipſos conceſſu ita tributũ fuiſſe. Erat omnino tum mos,vt
in reliquis rebus melior,ſic in hoc ipſo humanior:vt faciles eſſent in ſuũ cuique tribuen-
do. Memoria teneo Smyrnæ, me ex P.Rutilio Ruſo audiuiſſe,cum diceret adoleſcentulo
ſe accidiſſe, vt ex S.C.Publius Scipio & D.Brutus(vt opinor)C O S S.de re atroci magnã-
que quærerẽt. Nam cum in ſylua ſua ita facta cædes eſſet,notíque homines interfecti,in-
ſimularetúrque familia, partim etiam liberi ſocietatis eius, quæ picaria de P.Cornelio,
L.Mummio C E N S.redemiſſet, decreuiſſe ſenatum, vt de ea re cognoſcerent & ſtatue- 43
rent C O S S.cauſam pro publicanis accurate, vt ſemper ſolitus eſſet,elegantérque dixiſſe
Lælium.Cum C O S S.re audita amplius de conſilii ſententia pronũtiaſſent,paucis inter-
poſitis diebus iterum Lælium multo diligentius meliúſque dixiſſe.iterúmque eodẽ mo-
do à C O S S. rem eſſe prolatã: tũ Lælium,cum eum ſocii domum reduxiſſent,egiſſẽt-
que gratias,& ne defatigaretur orauiſſent,locutũ eſſe ita,ſe,quæ feciſſet honoris eorũ cau
ſa,ſtudioſe accuratéque feciſſe: ſed ſe arbitrari cauſam illã à Ser.Galba,quòd is in dicẽdo
ornatior,acriórque eſſet, grauius & vehemẽtius poſſe defendi.Itaque authoritate C.Lælii

publicanos cauſam detuliſſe ad Galbam: Illum autem, quòd ei viro ſuccedendũ eſſet, ve-
recunde & dubitãter recepiſſe: vnum, quaſi comperendinatus, medium diem fuiſſe, quem
44 totum Galbã in conſyderanda cauſã componendáque poſuiſſe. & cum cognitionis dies
eſſet, & ipſe Rutilius rogatu ſociorũ domum ad Galbam mane veniſſet, vt eum admone-
ret, & ad dicendi tempus adduceret, vſque illum quoad ei nuntiatũ eſſet, Conſules deſcẽ-
diſſe, omnibus excluſis commentatũ in quadã teſtudine cum ſeruis literatis fuiſſe, quibus
aliud dictare eodem tempore ſolitus eſſet: interim cũ eſſet ei nuntiatũ tempus eſſe, exiſſe
in ædes eo colore & iis oculis, vt egiſſe cauſam nõ commentatũ putares. Addebat etiam,
ídque ad rem pertinere putabat, ſcriptores illos male multatos exiſſe cum Galba. Ex quo
ſignificabat illũ non in agendo ſolũ, ſed etiam in meditando vehementẽ atque incẽſum
fuiſſe. Quid multa: magna expectatione, plurimis audientibus coram ipſo Lælio ſic illam
cauſam, tanta vi, tantáque grauitate dixiſſe Galbam, vt nulla ferè pars orationis ſilentio
45 præteriretur. Itaque multis querelis, multáque miſeratione adhibita, ſocios, omnibus ap-
probãtibus, illa die quæſtione liberatos eſſe. Ex hac Rutiliana narratione ſuſpicari licet,
cum duæ ſummæ ſint in oratore laudes, vna ſubtiliter diſputandi ad docendũ, altera grã
uiter agendi ad animos audientiũ permouendos: multóque plus proficiat is qui inflãmet
iudicẽ, quàm ille qui doceat: elegantiã in Lælio, vim in Galba fuiſſe. Quæ quidẽ vis tum
maxime cognita eſt, cũ Luſitanis à Ser. Galba Præt. cõtra interpoſitã, vt exiſtimabatur, fi-
dem, interfectis T. Libone Trib. pl. populum incitãte, & rogationẽ in Galbã priuilegii ſi-
milem ferente, ſumma ſenectute (vt antè dixi) M. Cato legem ſuadens in Galbã multa di
xit: quam orationem in origines ſuas retulit, paucis antequam mortuus eſt, an diebus an
menſibus? Tum igitur recuſans Galba pro ſeſe, & Pop. Rom. fidẽ implorãs, cum ſuos pue-
ros, tum C. Galli etiam filiũ flens commendabat: cuius orbitas & fletus mire miſerabilis
46 fuit propter recentẽ memoriã clariſſimi patris: iſque ſe tum eripuit flammæ propter pue
ros miſericordia populi commota, ſicut idem ſcriptũ reliquit Cato. Atque etiã ipſum Li-
bonem non infantẽ video fuiſſe, vt ex orationibus eius intelligi poteſt. Cum hæc dixiſ-
ſem, & paulũ interquieuiſſem, Quid igitur, inquit, eſt cauſæ Brutus, ſi tanta virtus in ora-
tore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius apparet? quod mirari non poſſum in eis,
qui nihil omnino ſcripti reliquerunt. Nec enim eſt eadem, inquã, Brute, cauſa nõ ſcri-
bendi, & non tam bene ſcribẽdi quàm dixerint. Nam videmus alios oratores inertia ni-
hil ſcripſiſſe, ne domeſticus etiã labor accederet ad forenſem: pleræque enim ſcribuntur
orationes habitæ iam, non vt habeantur. Alios nõ laborare vt meliores fiant: nulla enim
res tantum ad dicẽdum proficit quantum ſcriptio: memoriã autem in poſterum ingenii
47 ſui non deſyderãt, cum ſe putãt ſatis magnam adeptos eſſe dicendi gloriã, eámque etiam
maiorem viſum iri ſi in exiſtimantium arbitrium ſua ſcripta non venerint. Alios quòd
melius putent dicere ſe poſſe quàm ſcribere, quod peringenioſis hominibus neque ſatis
doctis plerunque contigit, vt ipſi Galbæ: quem fortaſſe vis non ingenii ſolum, ſed etiam
animi, & naturalis quidã dolor dicentẽ incẽdebat, efficiebátque vt & incitata & grauis &
vehemẽs eſſet oratio: dein cum otioſus ſtylũ prehẽderat, motúſque omnis animi, tãquam
ventus hominẽ defecerat, flacceſcebat oratio: quod iis, qui limatius dicẽdi cõſectantur ge
nus, accidere non ſolet, propterea quòd prudentia nunquã deficit oratorẽ, qua ille vtens
eodẽ modo poſſit & dicere & ſcribere. Ardor animi nõ ſemper adeſt, iſque cũ cõſedit, o-
mnis illa vis & quaſi flamma oratoris extinguitur. Hanc igitur ob cauſam videtur Lælii
48 mẽs ſpirare etiã in ſcriptis, Galbæ autẽ vis occidiſſe. Fuerunt etiã in oratorũ numero me-
diocriũ L. & Sp. Mũmii fratres, quorũ extãt amborũ orationes: ſimplex quidẽ Lucius fuit
& antiquus, Spurius autẽ nihilo ille quidẽ ornatior, ſed tamẽ aſtrictior: fuit enim doctus
ex diſciplina Stoicorũ. Multæ ſunt Sp. Albini orationes. Sũt etiã L. & C. Aureliorũ Ore-
ſtarũ, quos aliquo video in numero oratorũ fuiſſe. P. etiã Popilius cũ ciuis egregius, tum
nõ indiſertus fuit. C. vero filius eius diſertus. Caiúſque Tudiranus cum omni vita atque
victu excultus atque expolitus, tum eius elegans eſt habitum etiam orationis genus. Eo-
démque in genere eſt habitus is, qui iniuria accepta fregit T. Gracchum patientia, cuius in

rebus optimis constantissimus M.Octauius. At vero M.AEmilius Lepidus,qui est Porci-
na dictus, iisdem temporibus ferè, quibus Galba,sed paulo minor natu,& summus ora-
tor est habitus:& fuit,vt apparet ex orationibus,scriptor sanè bonus. Hoc in oratore La- 49
tino primum mihi videtur & lenitas apparuisse illa Græcorũ,& verborũ comprehensio,
etiam artifex(vt ita dicam)stylus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi & propè
æquales C.Carbo & T.Gracchus audire soliti sunt:de quibus iam dicẽdi locus erit, cum
de senioribus pauca dixero. Q.enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis
fuit, qui summos honores homo per se cognitus, sine vlla commẽdatione maiorum est
adeptus. Tum L.Cassius multũ potuit,non eloquentia,sed dicendo tamen:homo non li-
beralitate vt alii,sed ipsa tristitia & seueritate popularis:cuius quidem legi tabellariæ M.
Antius Briso Trib.pl. diu restitit, M.Lepido C O S.adiuuante. Eáque res P.Africano vi-
tuperationi fuit, quòd eius authoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo
Cæpiones multũ cluentes consilio & lingua, plus authoritate tamẽ & gratia subleuabãt. 50
Sed Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata(quanquam veterũ est similis)& plena pru
dentiæ. P.Crassum valde probatum oratorem iisdem ferè temporibus accepimus, qui &
ingenio valuit,& studio, & habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam & cum
summo illo oratore Seruio Galba,cuius C.filio filiam suam collocauerat, affinitate sese
deuinxerat:& cum esset P.Mutii filius, fratrémque haberet P.Scæuolam, domi ius ciuile
cognouerat: in eo industriam constat summam fuisse,maximámque gratiã,cum & con-
suleretur plurimum,& diceret. Horum ætatibus adiũcti duo C.Fannii, C.Marci filii fue-
rũt:quorum C.Fannius, qui C O S. cum Domitio fuit, vnam orationem de sociis & no-
mine Latino,cõtra Gracchum reliquit,sanè & bonam & nobilem. Tum Atticus,Quid
ergo?éstne ista Fannii?nam varia opinio pueris nobis erat:alii à C.Persio literato homi-
ne scriptam esse aiebant,illo,quem significat valde doctum esse Lucilius: alii multos no- 51
biles,quod quisque potuisset,in illam orationem contulisse. Tum ego,Audiui equidem
ista inquam de maioribus natu,sed nunquam sum adductus vt crederem, eámque suspi-
cionem propter hanc causam credo fuisse, quòd Fannius in mediocribus oratoribus ha-
bitus esset:oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. sed
nec eiusmodi est, vt à pluribus confusa videatur: vnus enim sonus est totius orationis, &
idem stylus:nec de Persio reticuisset Gracchus,cum & Fannius de Menelao Maratheno,
& de cæteris obiecisset,præsertim cum Fannius nunquã sit habitus elinguis. nam & cau-
sas defensitauit,& tribunatus eius arbitrio & authoritate P.Africani gestus non obscurus
fuit. Alter autem C.Fannius M.F.C.Lælii gener, & moribus, & ipso genere dicendi du-
rior. Is soceri instituto,quem quia cooptatus in augurum collegium non erat, nõ admo 52
dum diligebat, præsertim cum ille Q.Scæuolam sibi minorem natu generum prætulis-
set:cui tamen Lælius se excusans,non genero minori dixit se illud,sed maiori filiæ detu-
lisse. Is tamen instituto Lælii Panætium audiuerat. Eius omnis in dicẽdo facultas ex hi-
storia ipsius non inelegãter scripta perspici potest:quæ neque nimis est infans,neque per-
fecte diserta. Mutius autem augur,quod per se opus erat,ipse dicebat,vt de pecuniis repe
tundis contra T.Albutium:is oratorum in numero non fuit:iuris ciuilis intelligentia,at-
que omni prudẽtiæ genere præstitit. L.Cælius Antipater scriptor (quemadmodum vide-
tis)fuit,vt temporibus illis luculentus, iuris valde peritus,multorũ etiam,vt L.Crassi ma-
gister. Vtinam in Tyberio Graccho,Caióque Carbone talis mens ad remp. bene geren-
dam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit, profecto nemo his viris gloria præ- 53
stitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimũ tribunatum,ad quem ex inuidia fœde-
ris Numãtini bonis iratus accesserat, ab ipsa rep.est interfectus. Alter propter perpetuã in
populari ratione leuitatem,morte voluntaria se à seueritate iudicum vindicauit. Sed fuit
vterque summus orator,atque hoc memoria patrum teste dicimus. Nam & Carbonis &
Gracchi habemus orationes, nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiǽque
plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliæ matris à puero doctus, & Græcis lite-
ris eruditus. Nam semper habuit exquisitos è Græcia magistros, in eis iam adolescens

Diophanem Mitylenæum Græciæ tēporibus illis disertissimum: sed & breue tempus inge
nii augendi & declarandi fuit. Carbo, quoad vita suppeditauit, est in multis iudiciis cau
54 sisque cognitus. Hunc qui audierāt prudētes homines, in quibus familiaris noster L. Gel-
lius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem, & volubi-
lem, & satis acrem, atque eundem & vehementem, & valde dulcem, & perfacetum fuisse
dicebat: addebat industrium etiam, & diligentem, & in exercitationibus commentationi-
búsque multum operæ solitū esse ponere. Hic optimus illis temporibus est patronus ha-
bitus, eóque forum tenente plura fieri iudicia cœperūt. Nam & quæstiones perpetuæ, hoc
adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerūt. L. enim Piso Trib. pl. legem primus
de pecuniis repetundis Censorino & Manilio COSS. tulit. Ipse etiā Piso & causas egit, &
multarum legum aut author aut dissuasor fuit: ísque & orationes reliquit, quæ iam eua-
nuerunt, & annales sanè exiliter scriptos: & iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam ma-
55 gis patronū desyderabant, tabella data, quam legē L. Cassius Lepido & Mancino COSS.
tulit. Vester etiam D. Brutus M. filius, vt ex familiari eius L. Accio poeta sum audire so-
litus, & dicere non inculte solebat, & erat cum literis Latinis, tum etiam Græcis, vt tem-
poribus illis, satis eruditus. Quæ tribuerat idem Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepo
ti. Et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce priuato T. Gracchus occisus esset,
cum omnibus in rebus vehementem, tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P.
Lentulus ille princeps, ad remp. duntaxat quod opus esset, satis habuisse eloquentiæ di-
citur. Iisdémque temporibus L. Furius Pilus perbene Latine loqui putabatur, literatiús-
que quàm cæteri. P. Scæuola valde prudenter & acute, paulo etiam copiosius. Nec mul-
to minus prudenter M. Manilius, Appii Claudii volubilis, sed paulo feruidior erat ora-
tio. In aliquo numero etiam M. Fuluius Flaccus, & C. Cato Africani sororis filius, me-
56 diocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed vt studiosi literarum. Flacci autem æmu-
lus P. Decius fuit, non infans ille quidem: sed vt vita, sic oratione etiam turbulentus M.
Drusus C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum Collegam iterum Trib. fecit, vir & ora-
tione grauis, & authoritate: eíque proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam
gentilis Brute M. Pennus facile agitauit in tribunatu C. Gracchum paulum ætate ante-
cedens. Fuit enim M. Lepido & L. Oreste COSS. Quæstor Gracchus, Trib. Pennus il-
lius M. filius, qui cum Q. AElio COS. fuit: sed omnia is summa sperans, AEdilitius
est mortuus. Nam de T. Flaminio, quem ipse vidi, nihil accepi, nisi Latine diligenter lo-
cutum. Iis adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scauro &
Rutilio breuiter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, & vterque in
57 multis causis versatus erat. In quibusdam laudandis viris etiam si maximi ingenii non
essent, probabilis tamen industria; quāquam iis quidem non omnino ingenium, sed ora-
torium ingenium defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solu-
te & suauiter dicere: ne id quidem satis est, nisi id quod dicitur, sit voce, vultu, motúque
conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiam siquid bene dicitur adiuuante
natura, tamen id quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione sa-
pientis hominis & recti grauitas summa, & naturalis quædam inerat authoritas, non vt
causam, sed vt testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicēdi genus ad pa-
trocinia mediocriter aptum videbatur: ad senatoriam vero sententiā, cuius erat ille prin-
ceps, vel maxime: significabat enim non prudentiam solū, sed quod maxime rem cōtine-
58 bat, fidem. habebat hoc à natura ipsa, quod à doctrina non facile posset: quāquam huius
quoque ipsius rei, quemadmodū scis, præcepta sunt. Huius & orationes sunt, & tres ad L.
Fusidiū libri scripti de vita ipsius acta, sane vtiles, quos nemo legit: at Cyri vitam & disci
plinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen
Scauri laudibus anteponendam. Ipse etiam Fusidius in aliquo patronorū numero fuit.
Rutilius autem in quodā tristi & seuero genere dicendi versatus est, & vterque natura ve-
hemens & acer. Itaque cum vnà Consulatum petiuissent, non ille solū, qui repulsam tu-
lerat, accusauit ambitus designatū competitorem, sed Scaurus etiam absolutus, Rutilium

in iudicium vocauit, multáque opera, multáque industria Rutilius fuit, quæ erat propter-
ea gratior, quòd idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. Sunt eius oratio-
nes ieiunæ, multa præclara de iure, doctus vir & Græcis literis eruditus, Panætii auditor, 59
propè perfectus in Stoicis, quorũ peracutum & artis plenum orationis genus, sed tamen
exile, nec satis populari assensioni accommodatum. Itaque illa, quæ propria est huins di-
sciplinæ, philosophorum de se ipsorũ opinio, firma in hoc vno & stabilis inuenta est: qui
quanquam innocentissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio conuulsam penitus
scimus esse remp. cum essent eo tempore eloquentissimi viti L. Crassus & M. Antonius
Consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit ipse pro sese, & pauca C. Cotta, quòd
sororis erat filius, & is quidem tamen vt orator, quanquam erat admodum adolescens.
Sed Q. Mutius enucleate ille quidem, & polite, vt solebat, nequaquam autem ea vi atque
copia, quam genus illud iudicii & magnitudo causæ postulabat. Habemus igitur in Stoi-
cis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: vtrunque tamen laudemus, quoniam per 60
illos, ne hæc quidem in ciuitate genera, hac oratoria laude caruerũt. Volo enim vt in sce
na, sic etiam in foro, non eos modo laudari, qui celeri motu & difficili vtantur, sed eos
etiam quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas non molesta.
Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. AElius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli
nepos, nullo in oratorum numero, sed vita seuerus, & cõgruens cum ea disciplina, quam
colebat, paulo etiam durior: qui quidem in Triumuiratu iudicauerit contra P. Africani
auunculi sui testimonium, vacationem Augures, quo minus iudiciis operam dareut, non
habere: sed vt vita, sic oratione durus, incultus, horridus. iraque honoribus maiorum re-
spondere non potuit. Fuit autem constans ciuis & fortis, & in primis Graccho molestus,
quod indicat Gracchi in eum oratio. sunt etiam in Gracchum Tuberonis. Is fuit medio-
cris in dicendo, doctissimus in disputando. Tũ Brutus, Quàm hoc idem in nostris con- 61
tingere intelligo, quòd in Græcis, vt omnes ferè Stoici prudentissimi in differendo sint, &
id arte faciant, sintque architecti penè verborum: iidem traducti à disputando ad dicen-
dum, inopes reperiantur. Vnum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam
eloquentiam non desyderem: quam exiguam in Fãnio, ne in Rutilio quidem magnam,
in Tuberone nullam video fuisse. Et ego, Non, inquã, Brute sine causa, propterea quòd
istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagũ illud orationis & fusum & multiplex
non adhibetur genus. Tuus autem auunculus, quemadmodũ scis, habet à Stoicis id quod
ab illis petendum fuit, sed dicere didicit à dicendi magistris, eorúmqne more se exercuit.
Quòd si omnia à philosophis essent petẽda, Peripateticorum institutis cõmodius finge-
retur oratio. Quo magis tuum Brute iudicium probo, qui eorum, id est ex vetere Acade- 62
mia philosophorũ, sectã secutus es, quorũ in doctrina atque præceptis differendi ratio cõ-
iungitur cum suauitate dicendi & copia: quanquã ea ipsa Peripateticorũ Academicorúm-
que consuetudo in ratione dicendi talis est, vt nec perficere oratorem possit ipsa per sese,
nec sine ea orator esse perfectus. Nam vt Stoicorũ astrictior est oratio, aliquãtóque cõtra-
ctior, quàm aures populi requirũt: sic illorũ liberior & latior, quàm patitur cõsuetudo iu-
diciorũ & fori. Quis enim vberior in dicendo Platone? Iouẽ siquidem aiunt philosophi, si
Græce loquatur, sic loqui. Quis Aristotele neruosior? Theophrasto dulcior? Lectitauisse
Platonẽ studiose, audiuisse etiã Demosthenes dicitur: ídque apparet ex genere & grãdita-
te verborũ, dicit etiã in quadam epistola hoc ipse de sese. Sed & huius oratio in philoso-
phiã trãslata pugnacior (vt ita dicã) videtur, & illorum in iudicia pacatior. Nũc reliquo- 63
rum oratorũ ætates, si placet, & gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, & vehe
mẽter quidem, vt pro Bruto etiam respondeã. Curio fuit igitur eiusdẽ ætatis ferè sanè illu
stris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest. Sunt enim & aliæ, &
pro Seruio Fuluio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris hæc omnium optima
putabatur; quæ vix iam comparet in hac turba nouorum voluminum. Præclare, inquit
Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego, inquam, intelligo Brute
quem dicas: certe enim & boni aliquid attulimus iuuentuti, magnificentius quàm fuerat

genus dicendi & ornatius:& nocuimus fortasse,quòd veteres orationes post nostras,nō à
me quidem(meis enim illas antepono)sed à plerisque legi sunt desitæ. Enumera,inquit,
me in plerisque,quanquam video mihi multa legenda iam te authore,quæ antea contē-
64 nebam. Atqui hæc,inquam,de incestu laudata oratio,puerilis est locis multis:de amore,
de tormentis,de rumore,loci sanè inanes:verūtamen nondum tritis nostrorū hominum
auribus,nec erudita ciuitate tolerabiles.Scripsit etiā alia nonnulla,& multa dixit & illu-
stria,& in numero patronorū fuit:vt eū mirer,cum & vita suppeditauisset,& splendor ei
non defuisset,C O S.nō fuisse.Sed ecce in manibus vir & præstātissimo ingenio,& flagrāti
studio,& doctus à pueto C.Gracchus.Noli enim putare quēquam Brute pleniorē & vbe-
riorē ad dicendū fuisse. Et ille,Sic prorsus,inquit,sic existimo,atque istū de superioribus
penè solum lego. Imò planè,inquā,Brute legas censeo. Damnū enim,illius immaturo
interitu res Romanæ Latinæque literæ fecerunt:vtinam nō tam fratri pietatem,quàm pa
triæ præstare voluisset: quàm ille facile tali ingenio,diutius si vixisset,vel paternam esset,
65 vel auitam gloriam consecutus. Eloquētia quidem nescio an habuisset parem neminem;
grandis est verbis,sapiens sententiis,genere toto grauis:manus extrema non accessit ope-
ribus eius,præclare inchoata multa,perfecta non plané. Legendus inquam est hic orator
Brute,si quisquam alius iuuentuti:nō enim solum acuere,sed etiā alere ingenium potest.
Huic successit ætati C.Galba Seruii illius eloquentissimi viri filius,P.Crassi eloquentis &
iurisperiti gener.Laudabant hunc patres nostri,fauebant etiā propter patris memoriā,sed
cecidit in cursu.Nam rogatione Mamilia, Iugurthinæ cōiurationis inuidia cum pro sese
ipse dixisset,oppressus est. Extat eius peroratio,qui epilogus dicitur,qui tanto in honore
pueris nobis erat,vt eum etiam edisceremus.hic qui in collegio sacerdotum esset,primus
post Romā conditam iudicio publico est condemnatus. P.Scipio,qui est in Consulatu
66 mortuus,non multū ille quidem,nec sæpe dicebat,sed & Latine loquēdo,cuiuis erat par,
& omnes sale facetiisque superabat.Eius Collega L.Bestia bonis initiis orsus tribunatus:
nam P.Popilium vi C.Gracchi expulsum sua rogatione restituit,vir & acer & nō indiser-
tus, tristes exitus habuit consulatus. Nam inuidiosa lege Mamilia C. Galbam sacerdo-
tem,& quatuot Consulares,L.Bestiam,C.Catonem,Sp. Albinum, ciuémque præstantis-
simum L.Opimium Gracchi interfectorē à populo absolutum, cum is contra populi stu-
dium stetisset,Gracchani iudices sustulerūt.Huius dissimilis in tribunatu,reliquáque om-
ni vita,ciuis improbus C.Licinius Nerua non indisertus fuit. C.Fimbria temporibus iis-
dem ferè,sed longius ætate prouectus,habitus est sanè (vt ita dicam)luculentus patronus,
asper,maledicus,genere toto paulo feruidior atque cōmotiot,diligentia tamen & virtute
67 animi atque vita bonus author in senatu. Idem tolerabilis patronus,nec rudis in iure ci-
uili,& cum virtute,tum etiam ipso orationis generē liber : cuius orationes pueri legeba-
mus,quas iam reperire vix possumus. Atque etiam ingenio, & sermone eleganti, valetu-
dine incōmoda,C.Sextius Caluinus fuit:etsi cum remiserant dolores pedum,non deerat
in causis,tamen id non sæpe faciebat.Itaque consilio eius,cum volebant,homines vtebā-
tur:patrocinio,cum licebat. Iisdem temporibus M.Brutus, in quo magnum fuit Brute
dedecus generi vestro,qui cum tanto nomine esset, patrémque optimū virum habuisset,
& iuris peritissimū,accusationem factitauerit,vt Athenis Lycurgus.is magistratus non pe
tiuit,sed fuit accusator vehemens & molestus,vt facile cerneres naturale quoddam stirpis
bonū,degenerauisse vitio deprauatæ voluntatis. Atque eodē tēpore accusator de plebe L.
68 Cæsidenus fuit,quē ego audiui iam senem,cū ab L.Sabelio multā lege Aquilia de iustitia
petiuisset. Non fecissem hominis penè infimi mentionē,nisi iudicarē, qui suspiciosius aut
criminosius diceret,audiuisse me neminē.Doctus etiā Græcis T.Albitius,vel potius pene
Græcus:loquor vt opinor,sed licet ex orationibus iudicare.Fuit autē Athenis adolescens,
perfectus Epicureus euaserat,minime aptū ad dicendū genus.Iámque Q.Catulus,nō anti-
quo illo more,sed hoc nostro(nisi quid fieri potest perfectius)eruditus,multæ literæ,sum-
ma nō vitæ solū atque naturæ,sed orationis etiā comitas,incorrupta quædā Latini sermo-
nis integritas:quæ perspici cū ex orationibus eius potest,tum facillime ex eo libro,quem

de consulatu,& de rebus gestis suis conscriptũ molli & Xenophonteio genere sermonis
misit ad A.Furium poetam familiarẽ suum: qui liber nihilo notior est,quàm illi tres,de
quibus antè dixi, Scauri libri. Tum Brutus,Mihi quidem nec iste notus est,nec illi:sed 69
hæc mea culpa est,nunquam enim in manus inciderunt. Nunc autem & à te sumam,&
conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus,quæ laus dicendi
non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est.nam de sono vocis,& suauitate appel
landarum literarũ,quoniã filium cognouisti,noli expectare quid dicam:quanquam filius
quidem non fuit in oratorũ numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum
prudentia,tum elegans quoddã & eruditum orationis genus.Nec habitus est tamen pater
ipse Catulus princeps in numero patronorũ: sed erat talis, vt cum quosdam audires,qui
tum erant præstantes,videretur esse inferior:cum autem ipsum audires sine comparatio-
ne,non modo contẽtus esses,sed melius nõ quæreres.Q.Metellus Numidicus,& eius Col
lega M.Syllanus,dicebãt de R.P.quod esset illis viris,& Consulari dignitati satis.M.Au-
relius Scaurus nõ sæpe dicebat,sed polite:Latine vero in primis est elegãter locutus.Quæ 70
laus eadem in A.Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est
habitus disertorum.Q.etiã Cæpio vir acer,& fortis,cui fortuna belli,crimini:inuidia po-
puli,calamitati fuit. Tum etiam C.L.Memmii fuerunt oratores mediocres,accusatores
acres atque acerbi.Itaque in iudicium capitis multos vocauerunt,pro reis non sæpe dixe-
runt. Sp.Torius satis valuit in populari genere dicẽdi,is qui agrum publicum vitiosa &
inutili lege vectigali leuauit. M.Marcellus Esernini pater,non ille quidem in patronis,
sed & in promptis tamen,& non inexercitatis ad dicẽdum fuit,vt filius eius P.Lentulus.

L.etiam Cotta Prætorius in mediocrium oratorum numero,dicẽdi non ita multũ lau-
de processerat,sed de industria, cum verbis,tum etiam ipso sono quasi subrustico prose-
quebatur atque imitabatur antiquitatẽ. Atque ego & in hoc ipso Cotta,& in aliis pluri- 71
bus intelligo me nõ ita disertos homines & retulisse in oratorum numerũ,& relaturum.
Est enim propositũ colligere eos,qui hoc munere in ciuitate functi sint,vt tenerent ora-
torum locũ: quorũ quidem quæ fuerit assensio, & quàm in omnibus rebus difficilis opti-
mi perfectio atque absolutio,ex eo quod dicã, existimari potest. Quàm multi enim iam
oratores cõmemorati sunt,& quandiu in eorum enumeratione versamur,cũ tamen spisse
atque vix,vt dudum ad Demosthenẽ & Hyperidem,sic nunc ad Antonium Crassúmque
peruenimus. Nam ego sic existimo,hos oratores fuisse maximos, & in his primum cum
Græcorũ gloria Latine dicendi copiam æquatã. Omnia veniebant Antonio in mentem,
eáque suo quæque loco,vbi plurimũ proficere & valere possent.vt ab Imperatore equites,
pedites,leuis armatura: sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocaban-
tur.Erat memoria summa,nulla meditationis suspicio, imparatus semper aggredi ad di- 72
cendum videbatur,sed ita erat paratus,vt iudices illo dicente nõnunquam viderentur nõ
satis parati ad cauendũ fuisse.Verba ipsa,nõ illa quidẽ elegantissimo sermone:itaque dili-
genter loquẽdi laude caruit,neque tamẽ est admodũ inquinate locutus.sed illa quæ pro-
prie laus oratoris est in verbis: nam ipsum Latine loqui est illud quidem(vt paulo antè
dixi)in magna laude ponẽdum:sed nõ tam sua sponte,quàm quòd est à plerisque negle-
ctum.Non enim tam præclarum est scire Latine,quàm turpe nescire:neque tam id mihi
oratoris boni,quàm ciuis Romani proprium videtur.sed tamẽ Antonius in verbis & eli-
gendis (neque idipsum tam lepôris causa,quàm ponderis)& collocandis & cõprehensio-
ne deuinciendis,nihil nõ ad rationẽ,& tanquã ad artem dirigebat:verũ multo magis hoc
idem in sententiarũ ornamentis,& conformationibus. quo genere quia præstat omnibus 73
Demosthenes,idcirco à doctis oratorum est princeps iudicatus. σχήματα enim quæ vocãt
Græci,ea maxime ornant oratorem:eáque non tam in verbis pingendis habent pondus,
quàm in illuminandis sententiis. Sed cum hæc magna in Antonio,tum actio singularis:
quæ si partienda est in gestum atque vocẽ,gestus erat non verba exprimens, sed cum sen-
tentiis congruens,manus,humeri,latera,supplosio pedis,status,incessus,omnísque motus
cum verbis sentẽtiísque consentiens,vox permanens,verum subrauca natura:sed hoc vi-

tium huic vni in bonum conuertebat.habebat enim flebile quiddam in quæstionibus,a-
ptúmque cum ad fidem faciendam,tum ad misericordiam cōmouendam:vt verum vide-
retur in hoc illud,quod Demosthenē ferunt ei,qui quæsiuisset quid primū esset in dicen-
74 do,actionem:quid secūdum,idem,& idem tertium,respondisse.Nulla res magis penetrat
in animos,cósque fingit,format,flectit:taleísque oratores videri facit,quales ipsi se videri
volunt. Huic alii parem esse dicebant,alii anteponebant L.Crassum. Illud quidem certe
omnes ita iudicabant,neminem esse,qui horum alterutro patrono,cuiusquam ingenium
requireret. Equidem quanquam Antonio tantum tribuo,quātum suprà dixi,tamē Cras-
so nihil statuo fieri potuisse perfectius:erat summa grauitas,erat cum grauitate iunctus fa
cetiarum & vrbanitatis oratorius nō scurrilis lepos:Latine loquendi accurata,& sine mo
lestia diligens elegantia:in differendo mira explicatio:cum de iure ciuili,cum de æquo &
bono disputaretur,argumentorū & similitudinū copia.Nam vt Antonius coniectura mo
uenda,aut sedanda suspicione,aut excitanda,incredibilem vim habebat:sic in interpretā-
do,in definiendo,in explicanda æquitate,nihil erat Crasso copiosius:ídque cū sæpe aliàs,
75 tum apud Centumviros in M.Curii causa cognitum est.Ita enim multa,tum contra scri
ptum pro æquo & bono dixit,vt hominē acutissimū Q.Scæuolam & in iure,in quo illa
causa vertebatur,peritissimum obrueret argumentorum exemplorúmque copia:atque ita
tum ab his patronis æqualibus,etiā Consularibus,causa illa dicta est,cum vterque ex con
traria parte ius ciuile defenderet,vt eloquentium iurisperitissimus Crassus,iurisperitorum
eloquentissimus Scæuola putaretur : qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum
quid in iure,aut in æquo verum aut esset,aut non esset,tum verbis erat ad rem cum sum-
ma breuitate mirabiliter aptus.Quare sit nobis orator in hoc interpretādi explanādíque
& disserēdi genere mirabilis,sic vt simile nihil viderim:in augendo,in ornando,in refel-
lendo magis existimator metuendus,quàm admirandus orator.Verū ad Crassum reuer-
tamur. Tum Brutus, Etsi satis,inquit,mihi videbar habere cognitum Scæuolam ex iis
76 rebus,quas audiebam sæpe ex C.Rutilio,quo vtebatur propter familiaritatē Scæuolæ no
stri,tamē ista mihi eius dicendi tanta laus nota nō erat. Itaque cœpi voluptatem,tam or-
natum virum,támque excellens ingeniū fuisse in nostra repub. Hic ego,Noli,inqnam,
Brute existimare his duobus quicquam fuisse in nostra ciuitate præstātius. Nam (vt pau-
lo antè dixi) consultorū alterum disertissimū,disertorum alterum consultissimū fuisse,sic
in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese,statuere vt tamen non posses vtrius te mal
les similiorē. Crassus erat elegantium parcissimus,Scæuola parcorum elegātissimus.Cras-
sus in summa comitate habebat etiā seueritatis satis:Scæuolæ multa in seueritate nō de-
erat tamen comitas.Licet omnia hoc modo:sed vereor ne fingi videantur hæc,vt dican-
tur à me quodammodo:res se tamen sic habet,cum omnis virtus sit,vt vestra Brute vetus
77 Academia dixit,mediocritas.vterque horum medium quiddam volebat sequi:sed ita ca-
debat,vt alter ex alterius laude partem,vterque autem suam totam haberet. Tum Bru-
tus,Cum ex tua oratione mihi videor,inquit,bene Crassum & Scæuolam cognouisse,tum
de te & de Seruio Sulpitio cogitās esse quādam vobis cū illis similitudinē iudico. Quo-
nam,inquā,istuc modo? Quia mihi & tu videris,inquit,tantū iuris ciuilis scire voluisse,
quantum satis esset oratori; & Seruius eloquentiæ tantum assumpsisse,vt ius ciuile facile
possit tueri:ætatésque vestræ,vt illorum,nihil,aut non ferè multū differunt. Et ego,De
me,inquam,dicere nihil est necesse:de Seruio autem & tu probe dicis,& ego dicam quod
sentio.Non enim facile quem dixerim plus studii,quàm illum,& ad dicendum,& ad om
nes bonarū rerum disciplinas adhibuisse:nam & in iisdem exercitationibus ineunte ætate
78 fuimus,& postea Rhodū vnà ille etiam profectus est,quo melior esset & doctior,& inde,
vt rediit,videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse,quàm in prima secundus.At-
que haud scio an par principibus esse potuisset, sed fortasse maluit, id quod est adeptus,
longe omnium,nō eiusdem modo ætatis,sed eorum etiam,qui fuissent,in iure ciuili esse
princeps. Hic Brutus, Ain' tu,inquit?etiámne Q.Scæuolæ Seruium nostrum anteponis?
Sic enim,inquam,Brute existimo,iuris ciuilis magnū vsum & apud Scæuolam,& apud

multos fuisse,artem in hoc vno:quod nunquã effecisset ipsius iuris scientia,nisi eam præterea didicisset artem,quæ doceret rem vniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo,obscuram explanare interpretando, ambiguam primũ videre,deinde distinguere,postremo habere regulam,qua vera & falsa iudicarentur, & quæ quibus propositis essent,quæque non essent consequẽtia. Hic enim attulit hanc artem omniũ artium maximã quasi lucem ad ea,quæ confuse ab aliis aut respondebantur,aut agebantur. Dialecticã mihi videris dicere,inquit. Recte,inquam,intelligis,sed adiunxit etiam & literarũ scientiam,& loquendi elegantiã,quæ ex scriptis eius,quorum similia nulla sunt,facillime perspici potest.Cúmque dicẽdi causa duobus peritissimis operam dedisset L.Lucilio Balbo,C.Aquilio Gallo,Galli hominis acuti & exercitati promptã & paratã in agendo,& in respondendo celeritatem subtilitate diligentiáque superauit:Balbi docti & eruditi hominis in vtraque re consyderatam tarditatem vicit,expediendis conficiẽdísque rebus:sic & habet quod vterque eorum habuit,& expleuit quod vtrique defuit.Itaque vt Crassus mihi videtur sapientius fecisse quàm Scæuola (hic enim causas studiose recipiebat,in quibus à Crasso superabatur:ille se consuli nolebat,ne qua in re inferior esset,quàm Scæuola) sic Seruius sapientissime.cũ enim duæ ciuiles artes ac forenses plurimũ & laudis haberent,& gratiæ,perfecit vt altera præstaret omnibus:ex altera tãtum assumeret,quãtum esset ad tuendum ius ciuile,& ad obtinẽdam consularẽ dignitatẽ satis. Tum Brutus,Ita prorsus, inquit,& antea putabam. Audiui enim nuper eum studiose,& frequenter Sami,cum ex eo ius nostrum pontificium,qua ex parte cum iure ciuili coniunctum esset,vellem cognoscere,& nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio & iudicio tuo:simul illud gaudeo,quòd & æqualitas vestra,& pares honorũ gradus,& artium studiorúmque quasi finitima vicinitas,tãtum abest ab obtrectatione inuidiæ,quæ solet lacerare plerosque,vti ea non modo non exulcerare vestram gratiam,sed etiam conciliare videatur.quali enim te erga illum perspicio,tali illum in te voluntate iudicióque cognoui. Itaque doleo & illius consilio,& tua voce Po.Ro.carere tandiu:quod cum per se dolendum est,tum multo magis consyderanti ad quos ista nõ translata sint,sed nescio quo pacto deuenerint. Hic Atticus,Dixeram,inquit,à principio de rep.vt sileremus,itáque faciamus:nam si isto modo volumus singulas res desyderare,non modo quærendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo,inquam,ad reliqua,& institutũ ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus,expectabatur,audiebatur à principio statim,quod erat apud eum semper accuratum:expectatione dignus videbatur,non multa iactatio corporis,non inclinatio vocis,nulla inambulatio, nõ crebra supplosio pedis,vehemẽs & interdum irata & plena iusti doloris oratio,multæ & cum grauitate facetiæ,quódque difficile est,idem & perornatus,& perbreuis. Iam in altercando inuenit parem neminẽ,versatus est in omni ferè genere causarum,mature in locum principum oratorum venit. Accusauit C.Carbonem eloquẽtissimũ hominem admodum adolescens,summã ingenii nõ laudem modo,sed etiam admirationẽ est consecutus. Defendit postea Liciniam virginẽ,cum annos XXVII.natus esset:in ea ipsa causa fuit eloquentissimus,orationísque eius scriptas quasdam partes reliquit. Voluit adolescens in colonia Narbonẽsi causæ popularis aliquid attingere,eámque coloniã (vt fecit) ipse deducere. Extat in eam legem senior (vt ita dicam) quàm illa ætas ferebat,oratio. Multæ deinde causæ,sed ita tacitus Tribunatus,vt nisi in eo magistratu cœnauisset apud præconem Granium, idque nobis bis narrauisset Lucilius, Trib.pleb.nesciremus fuisse. Ita prorsus,inquit Brutus: sed ne de Scæuolæ quidem Tribunatu quicquam audiuisse videor, & eum collegã Crassi credo fuisse. Omnibus quidẽ aliis, inquam,in magistratibus,sed Tribunus anno pòst fuit,eóque in rostris sedẽte suasit Seruiliam legẽ Crassus. Nam Censuram sine Scæuola gessit:eum enim magistratum nemo vnquam Scæuolarum petiuit. sed hæc Crassi cum edita oratio est, quam te sæpe legisse certo scio, quatuor & triginta tum habebat annos, totidémque annis mihi ætate præstabat. His enim COS.eam legem suasit,quibus nati sumus,cum ipse esset Q.Cæpione COS.natus,& C.Lælio,triennio ipso minor, quàm Antonius.quod idcirco posui,

Margin section numbers, in order, at the ends of the lines they stand beside: 79 ("artium ma-"), 80 ("haberent,&"), 81 ("tum multo"), 82 ("C.Car-"), 83 ("ne-").

vt dicendi Latine prima maturitas,in qua ætate extitiſſet,poſſet notari: & intelligeretur
iam ad ſummũ penè eſſe perductam,vt eò nihil fermè quiſquam addere poſſet,niſi qui à
philoſophia,à iure ciuili,ab hiſtoria fuiſſet inſtructior. Erit,inquit M.Brutus,aut iam eſt
iſte quem expectas? Neſcio,inquam.Sed eſt etiã L.Craſſi in Conſulatu,pro Q.Cæpione,
defenſione iuncta non breuis vt laudatio,vt oratio autem,breuis,poſtrema CENS. ora-
84 tio,qua anno duodequinquageſimo vſus eſt.In his omnibus ineſt quidam ſine vllo fuco
veritatis color,quinetiam comprehenſio,& ambitus ille verborum (ſi ſic periodum appel
lari placet) erat apud illum contractus & breuis,& in membra quædam, quæ κῶλα Græci
vocant,diſpertiebat orationẽ lubentius. Hoc loco Brutus,Quandoquidem tu iſtos ora-
tores,inquit,tantopere laudas, vellem aliquid Antonio præter illum de ratione dicendi
ſanè exilem libellum,plura Craſſo libuiſſet ſcribere:cum enim omnibus memoriam ſui,
tum etiam diſciplinam dicendi,nobis reliquiſſent.Nam Scæuolæ dicendi elegantiam ſa-
tis ex iis orationibus,quas reliquit,habemus cognitam. Et ego, Mihi quidem à pueritia
quaſi magiſtra fuit,inquam,illa in legem Cæpionis oratio,in qua & authoritas ornatur
ſenatus,quo pro ordine illa dicuntur: & inuidia concitatur in iudicum,& in accuſatorum
85 factionem,contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. multa in illa ora-
tione grauiter,multa leniter,multa aſpere, multa facete dicta ſunt: plura etiã dicta,quàm
ſcripta,quod ex quibuſdam capitibus expoſitis nec explicatis intelligi poteſt. Ipſa illa cen
ſoria cõtra Cn. Domitium collegam non eſt oratio,ſed quaſi capita rerum, & orationis
cõmentarium paulo plenius. nulla eſt enim altercatio clamoribus vnquam habita maio
ribus.Et vero fuit in hoc & popularis dictio excellens.Antonii genus dicẽdi multo apti-
us iudiciis,quàm concionibus.Hoc loco ipſum Domitiũ non relinquo.Nam etſi nõ fuit
in oratorum numero,tamen pono ſatis in eo fuiſſe orationis atque ingenii,quo & magi-
ſtratus perſonam, & Conſularẽ dignitatem tueretur:quod idem de C.Cælio dixerim,in-
duſtriam in eo ſummã fuiſſe,ſummáſque virtutes,eloquentiæ tantum,quod eſſet in rebus
86 priuatis amicis eius,in rep.ipſius dignitati ſatis. Eodem tempore M.Herẽnius in medio-
cribus oratoribus Latine & diligenter loquentibus numeratus eſt,qui tamen ſumma no-
bilitate hominẽ,cognatione,ſodalitate,collegio,ſumma etiã eloquentia,L.Philippum in
Conſulatus petitione ſuperauit. Eodem tempore C.Clodius,etſi propter ſummã nobili-
tatem,& ſingularem potẽtiam magnus erat,tamẽ etiã eloquentiæ quandam mediocrita-
tem afferebat.Eiuſdem ferè temporis fuit Eques Romanus C.Tityus,qui meo iudicio,eò
perueniſſe videtur,quò potuit ferè Latinus orator ſine Græcis literis,& ſine multo vſu per-
uenire. Huius orationes tantum argutiarum,tantum exemplorũ,tantum vrbanitatis ha-
bent,vt penè Attico ſtylo ſcriptæ eſſe videantur.Eaſdem argutias in tragœdias ſatis qui-
dem ille acute,ſed parum tragice tranſtulit.Quem ſtudebat imitari L.Afranius poeta,ho
mo perargutus,in fabulis quidem etiã,vt ſcitis,diſertus. Fuit etiã Q.Rubrius Varro,qui à
87 ſenatu hoſtis cum C. Mario iudicatus eſt,acer & vehemens accuſator.In eo genere ſanè
probabilis,doctus autem Græcis literis,propinquus noſter factus ad dicendum M.Grati-
dius,M.Antonii perfamiliaris,cuius præfectus,cum eſſet in Cilicia,eſt interfectus:qui ac-
cuſauit C.Fimbriam,M.Marii Gratidiani patrem.Atque etiam apud ſocios,& Latinos o-
ratores habiti ſunt Q.Vectius Vectianus è Marſis,quem ipſe cognoui,prudẽs vir,& in di-
cendo breuis: Q.D.Valerii Sorani vicini,& familiares mei,non tam in dicẽdo admira-
biles,quàm docti & Græcis literis & Latinis:C.Ruſticellus Bononienſis,is quidem & exer
citatus,& natura volubilis.Omniũ autem eloquentiſſimus,extra hanc vrbem T.Betutius
Barrus Aſculanus,cuius ſunt aliquot orationes Aſculi habitæ.Illa Romæ contra Cæpio-
88 nem,nobilis ſanè,cui orationi Cæpionis ore reſpondit AElius,qui ſcriptitauit orationes
multas,orator ipſe nunquam fuit.Apud maiores autem noſtros video diſertiſſimũ habi-
tum ex Latio L.Papyrium Fregellanũ,T.Gracchi,P.F.ferè ætate:eius autem oratio eſt pro
Fregellanis coloniſque Latinis habita in ſenatu. Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit,
tribuis iſtis externis quaſi oratoribus? Quid cenſes,inquam,niſi id quod vrbanis præter
vnum,quòd non eſt eorũ vrbanitate quadam quaſi colorata oratio? Et Brutus,Qui eſt,

inquit, iste tandem vrbanitatis color? Nescio, inquam: tantum esse quendam scio. Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliam veneris: audies tu quidem etiam verba quædam nō trita Romæ, sed hæc mutari, dediscíque possunt. Illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, & resonat vrbanius. nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in cæteris. Ego memini T. Tincam Placentinū hominē facetissimū cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. Eón', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentē Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo: vt ego iam nō mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam, quanti aliquid venderet: & respondisset illa atque addidisset, Hospes nō pote minoris: tulisse eum moleste, se nō effugere hospitis speciem, cum ætatem ageret Athenis, optiméque loqueretur. Omnium (sicut opinor) in nostris est quidam vrbanorum, sicut ille Atticorum sonus: sed domum redeamus, id est ad nostros reuertamur. Duobus igitur summis Crasso & Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo interuallo, tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferret, neque secundum tamen, neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numerauerim, aut tertium, qui vix è carceribus exierit, cum palmā iam primus acceperit: nec in oratoribus, qui tantū absit à primo, vix vt in eodem curriculo esse videatur: sed tamē erant ea in Philippo, quæ, qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret, summa libertas in oratione, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis: erat etiam in primis, vt temporibus illis, Græcis doctrinis institutus, in altercando cū aliquo aculeo, & maledicto facetus. Horū ætati prope coniunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quàm vt nescires quid ei deesset: nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandū, nec Romanarū rerum immemor, & verbis solutus satis, sed in magnos oratores inciderat eius ætas: multā tamen operā amicis, & vtilem præbuit: atque ita diu vixit, vt multarū ætatū oratoribus implicaretur, multū etiam in causis versaretur. Iisdē ferè tēporibus D. Brutus is, qui C O S. cū Mamerco fuit, homo & Græcis doctus literis, & Latinis. Dicebat etiā L. Scipio nō imperite, Cneúsque Pōpeius Sex. F. aliquē numerū obtinebat: nam Sex. frater eius præstantissimū ingeniū cōtulerat ad summā iuris ciuilis, & ad perfectā geometriæ, & rerum Stoicarū scientiā. Item in iure, & ante hos M. Brutus, & paulò post eum C. Bilienus homo per se magnus, propè simili ratione summus euasisset, qui C O S. factus esset, nisi in Marianos Consulatus, & in eas petitionis angustias incidisset. Cn. autem Octauii eloquentia, quæ fuerat ante Consulatū ignorata, in Consulatu multis concionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerūt, iam ad oratores reuertamur. Censeo, inquit Atticus: eloquētes enim videbare, nō sedulos velle conquirere. Festiuitate igitur, & facetiis, inquam, C. Iulius, L. F. & superioribus & æqualibus suis omnibus præstitit, oratórque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo vnquā vrbanitate, nemo lepôre, nemo suauitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus, sicut ex eiusdem tragœdiis, lenitas eius sine neruis perspici potest. Eius æqualis P. Cethegus, cui de rep. satis suppeditabat oratio: totā enim tenebat eā, penitúsque cognorat. Itaque in senatu Cōsularium authoritatē assequebatur, sed in causis publicis nihil, priuatis satis veterator videbatur. Erant in priuatis causis Q. Lucretius Vispillo & acutus & iurisperitus: nam Aphilia aptior concionibus, quàm iudiciis, prudens etiā T. Annius Velina, & in eius generis causis orator sanè tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuuentius, nimis ille quidem lentus in dicendo, & penè frigidus, sed & callidus, & in capiendo aduersario versutus, & præterea nec indoctus, & magna cum iuris ciuilis intelligentia. Cuius auditor P. Orbius, meus ferè æqualis, in dicendo nō nimis exercitatus, in iure autem ciuili nō inferior, quàm magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum, erátque & bonus vir, & innocens, sed dicebat parum. Nec sanè plus frater eius M. Vergilius, qui Trib. pleb. L. Syllæ Imperatori diem dixit. Eius collega P. Magius, in dicēdo paulo tamen copiosior. Sed omniū oratorum, siue rabularum, qui & planè indocti, aut inurbani, aut rustici etiam

fuerunt,quos quidem ego cognouerim,folutiſſimũ in dicẽdo, at acutiſſimũ iudico noſtri
ordinis Q.Sertorium,equeſtris C.Gorgonium.Fuit etiã facilis,& expeditus ad dicẽdum,
& vitæ ſplendore multo,& ingenio ſanè probabili,T.Iunius L.filius Tribunitius,quo ac-
94 cuſante P.Sextius Pr.deſignatus,damnatus eſt ambitus:is proceſſiſſet honoribus longius,
niſi ſemper infirma atque etiam ægra valetudine fuiſſet.Atque ego præclare intelligo,me
in eorum cõmemoratione verſari,qui nec habiti ſint oratores,neque fuerint,prætentique
à me aliquot ex veteribus cõmemoratione,aut laude dignos:ſed hoc quidem ignoratio-
ne.quid enim eſt ſuperioris ætatis,quod ſcribi poſſit de iis,de quibus nulla monumẽta lo-
quuntur,nec aliorum,nec ipſorum? De iis autem,quos ipſi vidimus,neminẽ ferè præter-
mittimus eorum,quos aliquãdo dicentes vidimus.Volo enim ſciri in tanta,& tam vete-
re rep.maximis præmiis eloquentiæ propoſitis,omneis cupiſſe dicere,nõ plurimos auſos
eſſe,potuiſſe paucos.Ego tamẽ ita de vnoquoque dicam,vt intelligi poſſit,quẽ exiſtimem
clamatorẽ,quem oratorem fuiſſe.Iiſdem ferè tẽporibus,ætate inferiores paulo quàm Iu-
95 lius,ſed æquales propemodũ fuerunt C.Cotta,P.Sulpitius,Q.Varius,Cn.Põponius,C.Cu
rio,L.Fuſius,M.Druſus patricius,nec vlla ætate vberior oratorum fœtus fuit.Ex his Cot-
ta & Sulpitius cũ meo iudicio,tum omniũ facile primas tulerunt. Hic Atticus,Quomo-
do iſtuc dicis,inquit,cũ tuo iudicio,tum omniũ:ſempérne in oratore probãdo aut impro-
bando vulgi iudicium,cum intelligẽtium iudicio congruit?An alii probantur multitudi-
ne,alii autem ab iis,qui intelligunt? Recte requiris,inquã, Attice:ſed audies ex me for-
taſſe,quod non omnes probent. An tu,inquit,adlaboraſſe huic modo Bruto probaturus
es? Planè,inquã, Attice diſputationẽ hãc de oratore probãdo,aut improbãdo multo ma-
lim tibi,& Bruto placere:eloquentiam autem meã populo probari velim.Etenim neceſſe
eſt,qui ita dicat vt à multitudine probetur,eundem doctis probari.nam quid in dicendo
96 rectũ ſit,aut prauum ego iudicabo,ſi modo is ſum,qui id poſſim,aut ſciam iudicare:qua-
lis vero ſit orator,ex eo quod is dicẽdo efficiet,poterit intelligi. Tria ſunt enim(vt qui-
dem ego ſentio)quæ ſint efficienda dicẽdo:vt doceatur is apud quẽ dicetur,vt delectetur,
vt moueatur vehementius:quibus virtutibus oratoris, horum quidque efficiatur,aut qui-
bus vitiis orator aut non aſſequatur hæc,aut etiam in his labatur & cadat,artifex aliquis
iudicabit.Efficiatur autem ab oratore,nécne,vt ii,qui audiunt,ita afficiantur vt orator ve-
lit,vulgi aſſenſu,& populari approbatione iudicari ſolet.Itaque nunquam de bono orato-
re,aut non bono doctis hominibus cũ populo diſſenſio fuit.An cenſes,dum illi viguerũt,
quos antè dixi,non eoſdem gradus oratorum vulgi iudicio & doctorũ fuiſſe? De populo
ſiquem ita rogauiſſes,Quis eſt in hac ciuitate eloquentiſſimus?in Antonio & Craſſo,aut
97 dubitaret,aut hunc alius,illum alius diceret:nemóne Philippum tam ſuauem oratorem,
tam grauem,tam facetum his anteferret, quem noſmetipſi,qui hæc arte aliqua volumus
expendere,proximũ illis fuiſſe diximus?Nemo profecto:id enim ipſum eſt ſummi orato-
ris,ſummum oratorem populo videri. Quare,tibicen Antigenidas dixerit diſcipulo ſanè
frigenti ad populum,Mihi cane,& muſis:ego huic Bruto dicẽti,vt ſolet,apud multitudi-
nem,Mihi cane,& populo mi Brute dixerim: vt qui audient quid efficiatur,ego etiã cur
ita efficiatur,intelligã.Credit iis quæ dicuntur,qui audit oratorem,vera putat,aſſentitur,
probat,fidẽ facit oratio.Tu artifex,quid quæris amplius?delectatur audiens multitudo,&
ducitur oratione,& quaſi voluptate quadã perfunditur.quid habes quod diſputes?gaudet,
dolet,ridet,plorat,fauet,odit,contẽnit,inuidet,ad miſericordiã inducitur,ad pudendũ,ad
pigendum,iraſcitur,miratur,ſperat,timet:hæc perinde accidunt,vt eorũ,qui adſunt,mẽtes
98 verbis & ſententiis & actione tractantur.Quid eſt quod expectetur docti alicuius ſenten-
tia?quod enim probat multitudo,hoc idem doctis probandum eſt.denique hoc ſpecimen
eſt popularis iudicii,in quo nunquam fuit populo cum doctis intelligẽtibúſque diſſenſio.
Cum multi eſſent oratores in vario genere dicendi,quis vnquam ex his excellere iudica-
tus eſt vulgi iudicio,qui non idem à doctis probaretur?Quãdo autem dubiũ fuiſſet apud
patres noſtros eligendi cui patroni daretur optio,quin aut Antonium optaret,aut Craſ-
ſum?Aderant multi alii:tamẽ vtrum de his potius,dubitaſſet aliquis:quin alterum,nemo.

Quid,adolescentibus nobis,cum esset Cotta & Hortensius,num quis,cui quidem eligẽdi
potestas esset,quẽquam his anteponebat? ❡Tum Brutus,Quid tu,inquit,quæris alios?de te
ipso nónne quid optarent rei,quid ipse Hortensius iudicaret,videbamus?qui cũ partiretur
tecum causas (sæpe enim interfui) perorandi locum,vbi plurimũ pollet oratio,semper ti- 99
bi relinquebat. Faciebat ille quidem,inquam,& mihi beneuolentia credo ductus tribue-
bat omnia.Sed ego,quæ de me populi sit opinio,nescio:de reliquis hoc affirmo,qui vulgi
opinione disertissimi habiti sint,eosdem intelligentium quoque iudicio fuisse probatissi-
mos.Nec enim posset idem Demosthenes dicere,quod dixisse Antimachũ Clarium poe-
tam ferunt,qui cum conuocatis auditoribus legeret eis magnũ illud,quod nouistis,volu-
men suum,& cum legẽtem omnes præter Platonẽ reliquissent,Legam,inquit,nihilo mi-
nus:Plato enim mihi vnus instar est omniũ.me illum.& recte.Poema enim reconditum
paucorum approbatione,oratio popularis ad sensum vulgi debet moueri. At si eundem
hunc Platonẽ vnum auditorem haberet Demosthenes,cum esset relictus à cæteris,verbũ
facere nõ posset.Quid tu Brute posses,si te vt Curionẽ quondam concio reliquisset? Ego 100
vero,inquit ille,vt me tibi indicem,in eis etiã causis,in quibus omnis res nobis cum iudi-
cibus est,nõ cũ populo,tamẽ si à corona relictus sim,non queam dicere. Ita se,inquam,
res habet:vt si tibiæ inflatæ nõ referant sonum,abiiciendas eas sibi tibicen putet:sic ora-
tori populi aures tanquam tibiæ sunt:eæ si inflatum nõ recipiunt,aut si auditor omnino
tanquam equus nõ facit,agitãdi finis faciendus est.Hoc tamẽ interest,quòd vulgus inter-
dum nõ probãdum oratorem probat,sed probat sine comparatione,cum à mediocri,aut
etiam à malo delectatur:eo est contentus,esse melius nõ sentit:illud quod est,qualecũque
est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res vlla
plus apud animos hominũ,quàm ordo & ornatus orationis valet.Quare quis ex populo
cum Q.Scæuolã pro M.Coponio dicẽtem audiret in ea causa,de qua antè dixi,quicquã 101
politius,aut elegantius,aut omnino melius aut expectaret,aut posse fieri putaret? Cum is
hoc probare vellet,M.Curium,cũ ita hæres institutus esset,si pupillus antè mortuus esset,
quàm in suam tutelam venisset,pupillo non nato hæredem esse non posse:quid ille non
dixit de testamẽtorũ iure,de antiquis formulis,quẽadmodum scribi oportuisset,si etiã fi-
lio nõ nato hæres institueretur?Quàm captiosum esse populo,quod scriptũ esset negligi,
& opinione quæri voluntates,& interpretatione disertorũ,scripta simplicium hominum
peruertere. Quàm ille multa de authoritate patris sui, qui semper ius illud esse defende-
rat?quàm omnino multa de conseruãdo iure ciuili?quæ quidẽ omnia cum perite & scien-
ter,tum ita breuiter & presse & satis ornate & perelegãter diceret,quis esset in populo,qui
aut expectaret,aut fieri posse quicquã melius putaret?At vero vt contrà Crassus ab adole-
scente delicato,qui in litore ambulans scalmũ reperisset,ob eámque rem ædificare nauẽ 102
concupiuisset,exorsus est,similiter Scæuolam ex vno scalmo captionis Centũuirale iudi-
cium hæreditatis effecisse:hoc in illo initio consecutus, multis eiusdem generis sentẽtiis
delectauit,animósque omniũ,qui aderant,in hilaritatẽ à seueritate traduxit:quod est vnũ
ex tribus,quæ dixi ab oratore effici debere.Deinde hoc voluisse eum,qui testamẽtum fe-
cisset,hoc sensisse,quoquo modo filius nõ esset,qui in suam tutelam veniret,siue non na-
tus,siue antè mortuus,Curius hæres vt esset: ita scribere plerosque,& id valere,& valuisse
semper.Hæc & multa eiusmodi dicens,fidem faciebat:quod est ex tribus oratoris officiis
alterũ. Deinde æquum bonum testamentorũ sententias,voluntatésque tutatus est,quãta
esset in verbis captio,cũ in cæteris rebus,tum in testamentis,si negligerentur voluntates:
quantam sibi potentiam Scæuola assumeret,si nemo auderet testamentum facere postea, 103
nisi de illius sententia. Hæc cum grauiter, tum ab exẽplis copiose, tum varie,tum etiam
ridicule,& facete explicans,eam admirationẽ assensionémque cõmouit,dixisse vt contrà
nemo videretur.hoc erat oratoris officiũ partitione tertium,genere maximũ. Hic ille de
populo iudex,qui separatim alterum admiratus esset,idem audito altero,iudicium suum
contẽneret: at vero intelligens & doctus,audiens Scæuolam,sentiret esse quoddã vberius
dicendi genus & ornatius.ab vtroque autem causa perorata,si quæreretur vter præstaret

orator,nunquam profecto sapientis iudicium à iudicio vulgi discreparet.Quī præstat igi-
tur intelligens imperito?magna re & difficili:siquidē maguū est scire quibus rebus efficia-
tur,omittatúrve dicēdo illud quicquid est,quod aut effici dicēdo oportet,aut omitti non
104 oportet.Præstat etiā illo doctus auditor indocto, quòd sæpe,cū oratores duo, aut plures
populi iudicio probantur,quod dicendi genus optimum sit intelligit.nam illud quod po-
pulo nō probatur,ne intelligenti quidem auditori probari potest.Vt enim ex neruorū so-
no in fidibus,quàm scienter ii pulsi sint,intelligi solet:sic ex animorū motu cernitur quid
tractandis his perficiat orator.Itaque intelligens dicendi existimator non assidēs, & attē-
te audiens,sed vno aspectu,& præteriens,de oratore sæpe iudicat. videt oscitantem iudi-
cem loquentē cum altero,nōnunquam etiā circulantem,mittētem ad horas quæsitorem,
vt dimittat rogātem:intelligit oratorem in ea causa nō adesse,qui possit animis iudicum
admouere orationē,tanquam fidibus manū.Idem si præteriens aspexerit erectos intuen-
tes iudices,vt aut doceri de re,idque etiā vultu probare videantur:aut vt auem cantu ali-
105 quo,sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri:aut id quod maxime opus est,miseri-
cordia,odio,motu animi aliquo perturbatos esse vehementius:ea si præteriens (vt dixi)
aspexerit,si nihil audierit,tamen oratorē versari in illo iudicio,& opus oratoriū fieri,aut
perfectū iam esse,profecto intelliget. Cum hæc disseruissem,vterque assensus est,& ego
tanquā de integro ordiens,Quando igitur,inquam,à Cotta & Sulpitio hæc omnis fluxit
oratio,cū hos maxime iudicio illorum hominū,& illius ætatis dixissem probatos,reuer-
tar ad eos ipsos:tum reliquos,vt institui,deinceps persequar.Quoniā ergo oratorū bono-
rum (hos enim quærimus) duo genera sunt, vnū attenuate presséque,alterū sublate am-
pléque dicentiū:etsi id melius est,quod splēdidius & magnificētius,tamē in bonis omnia,
quæ summa sunt,iure laudantur.Sed cauēda est presso illi oratori,inopia & ieiunitas:am-
106 plo autē,inflatum & corruptū orationis genus.Inueniebat igitur acute Cotta,dicebat pu-
re ac solute:& vt ad infirmitatē laterum perscienter contentionē omnē remiserat,sic ad
virium imbecillitatem dicendi accōmodabat genus.Nihil erat in eius oratione nisi syn-
cerum,nihil nisi siccum atque sanum:illúdque maximū,quod cum contētione orationis
flectere animos iudicū vix posset,nec omnino eo genere diceret,tractādo tamē impelle-
bat vt idem facerent à se cōmoti,quod à Sulpitio concitati. Fuit enim Sulpitius vel ma-
xime omniū, quos quidem ego audiuerim, grandis,& vt ita dicam,tragicus orator. vox
cum magna,tum suauis & splendida:gestus,& motus corporis ita venustus,vt tamen ad
forum,nō ad scenā institutus videretur. incitata & volubilis,nec ea redundans tamē,nec
circunfluens oratio.Crassum hic volebat imitari,Cotta malebat Antoniū:sed ab hoc vis
107 aberat Antonii,Crassi ab illo lepos. O magnā,inquit,artē Brutus:siquidē istis,cū summi
essent oratores,duæ res maximæ altera alteri defuit.Atque in his oratoribus illud anim-
aduertendum est,posse esse summos,qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimi-
le,quàm Cotta Sulpitio,& vterque æqualibus suis plurimū præstitit. Quare hoc doctoris
intelligētis est,videre quò ferat natura sua quęque:& ea duce vtētem sic instituere,vt Iso-
cratem in acerrimo ingenio Theopompi, & lenissimo Ephori dixisse traditū est,alteri se
calcaria adhibere,alteri frænos.Sulpitii orationes,quæ ferūtur,eas post mortem eius scri-
psisse P.Canutius putabatur æqualis meus,homo extra nostrū ordinem,meo iudicio diser
tissimus.Ipsius Sulpitii nulla oratio est:sæpéque ex eo audiui,cū se scribere neque consue-
uisse,neque posse diceret.Cottæ pro lege Varia quæ inscribitur,eā L.AElius scripsit Cot-
108 tæ rogatu. Fuit is omnino vir egregius & Eques Romanus cum primis honestus, idém-
que eruditissimus & Græcis literis & Latinis:antiquitatísque nostræ & in inuētis rebus &
in actis,scriptorúmque veterū literate peritus. quā scietiam Varro noster acceptā ab illo,
auctámque per sese vir ingenio præstās,orationes omníque doctrina,pluribus & illustrioribus literis
explicauit.sed idē AElius Stoicus esse voluit,orator autē nec studuit vnquā,nec fuit:scri-
bebat tamē orationes quas alii dicerēt,vt Q.Metello F.vt Q.Cæpioni,vt Q.Pōpeio Rufo:
quāquam is etiā ipse scripsit eas,quibus pro se est vsus,sed nō sine AElio.His enim scriptis
etiā ipse interfui,cū essem apud AElium adolescens,cúmque audire perstudiose solerem.

q.i.

Cottam autẽ miror summũ ipsum oratorem,minimeque ineptum, AElianas leueis oratiunculas,voluisse existimari suas. His duobus eiusdem ætatis annumerabatur nemo tertius:sed mihi placebat Pōponius maxime,vel dicā minime displicebat. locus erat omnino in maximis caussis præter eos de quibus supra dixi,nemini:propterea quòd Antonius, 109
qui maxime expetebatur,facilis in causis recipiendis erat,fastidiosior Crassus,sed tamẽ recipiebat:horũ qui neutrũ habebat,confugiebat ad Philippũ ferè,aut Cæsarẽ:Cotta & Sulpitius expetebantur.ita ab iis sex patronis causæ illustres agebantur: neque tam multa, quàm nostra ætate,iudicia fiebant:neque hoc quod nunc fit,vt causæ singulæ defenderẽtur à pluribus, quo nihil est vitiosius. Respōdemus iis,quos nō audiuimus:in quo primũ sæpe aliter est dictum,aliter ad nos relatũ: deinde magni interest coràm videre me,quẽadmodum aduersarius de quaque re asseueret,maxime autẽ quemadmodum quæque res audiatur.Sed nihil vitiosius,quàm cum vnum corpus debeat esse defensionis,nasci de integro causam,cum sit ab altero perorata.Omniũ enim causarũ,vnum est naturale principium,vna peroratio: reliquæ partes,quasi membra suo quæque loco locata, suam vim 110
& dignitatem tenent.Cum autẽ difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere vt sibi ipse non conueniat, quanto difficilius cauere nequid dicas quod non conueniat eius orationi,qui ante te dixerit?Sed quia & labor multo maior est totam causam quàm partem dicere,& quia plures ineuntur gratiæ si vno tempore dicas pro pluribus,idcirco hanc consuetudinẽ lubẽter asciuimus.Erant tamẽ quibus videretur illius ætatis tertius Curio,quia splendidioribus fortasse verbis vtebatur:& quia Latine nō pessime loquebatur,vsu credo aliquo domestico,nam literarũ admodum nihil sciebat. Sed magni interest quos quisque audiat quotidie domi,quibuscũ loquatur à puero:quẽadmodum patres,pædagogi,matres etiā loquātur.Legimus epistolas Corneliæ matris Gracchorũ:apparet filios non tam in gremio educatos,quàm in sermone matris. Auditus est nobis Læliæ 111
Caii filiæ sæpe sermo:ergo illam patris elegantia tinctā vidimus:& filias eius Mutias ambas,quarũ sermo mihi fuit notus:& neptes Licinias,quas nos quidẽ ambas:hanc vero Scipionis etiā tu Brute credo aliquando audisti loquentẽ. Ego vero ac lubenter quidem,inquit Brutus,& eò lubentius,quòd L.Crassi erat filia. Quid Crassum,inquam,illum censes istius Liciniæ filium,Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidẽ dicitur ingenio fuisse,inquit.Et vero hic Scipio collega meus,mihi sane bene & loqui videtur,& dicere. Recte,inquam,iudicas Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatũ.Nā & de duobus auis iam diximus,Scipione & Crasso:& de tribus proauis,Q.Metello,cuius quatuor filii, P.Scipione,qui ex dominatu T.Gracchi priuatus in libertatem temp. vindicauit: Q.Scæuola augure,qui peritissimus iuris, idémque percomis est habi- 112
tus.Iam duorum abauorum quàm est illustre nomen,P.Scipionis,qui bis C O S.fuit,qui est Corculum dictus:alterius omniũ sapiẽtissimi C.Lælii. O generosam,inquit,stirpem, & tanquā in vnam arborem plura genera:sic in istam domũ multorũ insitam atque illuminatam sapientiam. Similiter igitur suspicor (vt conferamus parua magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est,patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domũ:& eò magis hoc iudico,quòd neminẽ ex iis quidẽ,qui aliquo in numero fuerunt,cognoui in omni genere honestarum artium tam indoctum,tam rudem.Nullum ille poetam nouerat, nullum legerat oratorem,nullam memoriam antiquitatis collegerat:non publicum ius, non priuatum,& ciuile cognouerat: quanquam id quidem fuit etiam in aliis, & magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, vt Sulpitiũ, vt Antoniũ. 113
Sed ii tamẽ vnũ illud habebāt,dicẽdi opus elaboratũ: idque cum cōstaret ex quinque notissimis partibus,nemo in aliqua parte earũ omnino nihil poterat. in quacũque enim vna plane claudicaret,orator esse non posset.Sed tamẽ alius in alia excellebat:magis reperiebat quid dici opus esset,& quomodo præparare,& quo loco locari,memoriáque ea cōprehẽdebat Antonius,excellebat autẽ actione:erántque ei quædā ex his paria cũ Crasso,quædā etiā superiora.At Crassi magis enitebat oratio. Nec vero Sulpitio,neque Cottæ dicere possumus,neque cuiquā bono oratori rem vllam ex illis quinque partibus plane atque

omnino defuiſſe. Itaque iu Curione hoc veriſſime iudicari poteſt, nulla re vna magis ora-
torem cõmendari, quàm verborũ ſplendore & copia. Nam cũ tardus in cogitãdo, tum in
114 inſtruendo diſſipatus fuit. Reliqua duo ſunt, agere & meminiſſe: in vtroque cachinnos ir-
ridentiũ cõmouebat. Motus erat is, quẽ & C. Iulius in perpetuũ notauit, cũ ex eo in vtrã-
que partẽ toto corpore vacillante quæſiuit, quis loqueretur è lintre. Et Cn. Sicinius homo
impurus, ſed admodum ridiculus, neque aliud in eo oratoris ſimile quicquã: is cum Trib.
pleb. Curionem & Octauium COS. produxiſſet, Curióque multa dixiſſet ſedente Cn.
Octauio collega, qui deuinctus erat faſciis, & multis medicamentis propter dolorem ar-
tuum delibutus, Nunquam (inquit) Octaui, collegæ tuo gratiam referes, qui niſi ſe ſuo
more iactauiſſet, hodie te iſtic muſcæ comediſſent. Memoria autem ita fuit uulla, vt ali-
quoties, tria cum propoſuiſſet, aut quartum adderet, aut tertium quæreret. qui in iudicio
priuato vel maximo, cum ego pro Ticinia Cottæ perorauiſſem, ille contra me pro Ser-
uio Næuio diceret, ſubito totam cauſam oblitus eſt, ídque veneficiis & cantionibus Tici-
115 niæ factum eſſe dicebat. Magna hæc immemoris ingenii ſigna: ſed nihil turpius, quàm
quòd etiam in ſcriptis obliuiſcebatur quid paulo antè poſuiſſet, vt in eo libro, vbi ſe ex-
euntem è ſenatu, & cum Panſa noſtro, & cum Curione filio colloquentem facit, cum ſe-
natũ Cæſar COS. habuiſſet, omníſque ille ſermo ductus è percontatione filii, quid in ſe-
natu eſſet actum. In quo multis verbis cũ inueheretur in Cæſarem Curio, diſputatióque
eſſet inter eos, vt eſt cõſuetudo dialogorũ, cum ſermo eſſet inſtitutus ſenatu miſſo, quem
ſenatum Cæſar COS. habuiſſet, reprehendit eas res, quas idem Cæſar anno poſt, & dein-
ceps reliquis annis adminiſtrauiſſet in Gallia. Tum Brutus admirans, Tantámne fuiſſe
obliuionẽ, inquit, in ſcripto præſertim, vt ne legens quidẽ vnquã ſenſerit quantum flagi-
tii cõmiſiſſet? Quid autem, inquam, Brute ſtultius, quàm ſi ea vituperare volebat, quæ vi-
116 tuperauit, nõ eo tempore inſtituere ſermonẽ, cum illarum rerum iam tempora præteriiſ-
ſent? Sed ita totus errat, vt in eodem ſermone dicat in ſenatu ſe Cæſare COS. non acce-
dere, ſed id dicat ipſo COS. exiens è ſenatu. Iam qui hac parte animi, quæ cuſtos eſt cæ-
terarum ingenii partium, tam debilis eſſet, vt ne in ſcripto quidem meminiſſet quid pau-
lo antè poſuiſſet, huic minime mirum eſt ex tempore dicenti ſolitam effluere mentem.
Itaque cum ei nec officium deeſſet, & flagraret ſtudio dicendi, perpaucæ ad eũ cauſæ defe
rebantur. Orator autẽ viuis eius æqualibus proximus optimis numerabatur propter ver-
borum bonitatẽ, vt antè dixi, & expeditam, ac profluentẽ quodãmodo celeritatẽ. Itaque
eius orationes aſpiciẽdas tamen cenſeo; ſunt illæ quidẽ languidiores, verũtamen poſſunt
augere & quaſi alere id bonũ, quod in illo mediocriter fuiſſe cõcedimus: quod habet tan-
117 tam vim, vt ſolum ſine aliis in Curione ſpeciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad inſtitu-
ta redeamus. In eodẽ igitur numero eiuſdem ætatis C. Carbo fuit, illius eloquẽtiſſimi viri
filius, nõ ſatis acutus orator, ſed tamen orator numeratus eſt. Erat in verbis grauitas, & fa
cile dicebat, & authoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius re-
bus inueniendis, nec minus verbis expeditus, fortis vero actor & vehemens, & verbis nec
inops nec abiectus, & quem planè oratorem dicere auderes. Cn. Pomponius lateribus pu-
gnans, incitans animos, acer, acerbus, criminoſus. Multum ab iis aberat L. Fuſius, tamẽ ex
accuſatione M. Aquilii diligẽtiæ fructum ceperat. Nam M. Druſum tuum magnũ auun-
culum, grauem oratorẽ, ita duntaxat cum de repub. diceret: L. autem Lucullum etiã acu-
tum, patrémque tuũ, Brute, iuris quoque & publici & priuati ſanè peritũ, M. Lucullum: M.
118 Octauium Cn. filiũ (qui tãtum authoritate dicẽdóque valuit, vt legem Semproniã frumẽ-
tariam populi frequẽtis ſuffragiis abrogauerit) Cn. Octauium M. filiũ, M. Catonẽ patrem;
Q. etiam Catulum filiũ abducamus ex acie, id eſt à iudiciis, & in præſidiis reipub. cui faci-
le ſatiſfacere poſſint, collocemus. Eodem Q. Cæpionẽ referrem, niſi nimis Equeſtri ordi-
ni deditus, à ſenatu diſſediſſet. Cn. Carbonem, M. Marium, & ex eodem genere complu-
reis minime dignos elegantis conuentus auribus, aptiſſimos cognoui turbulentis concio-
nibus. quo in genere (vt in iis perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintius fuit, aptior
autem etiam Palicanus auribus imperitorum. Et quoniam huius generis facta mẽtio eſt,

feditioforum omnium poft Gracchos, L.Apuleius Saturninus eloquentiffimus vifus eft:
magis fpecie tamen & motu atque ipfo amictu capiebat homines,quàm aut dicendi co-
pia,aut mediocritate prudentiæ.Longe auté poft natos homines improbiffimus C.Serui- 119
lius Glaucia,fed peracutus & callidus,in primífque ridiculus. Is ex fummis & fortunæ &
vitæ fordibus in Prætura C O S. factus effet, fi rationem eius haberi licere iudicatū effet.
Nam & plebem tenebat,& Equeftrē ordinem beneficio legis deuinxerat. Is Prætor eodē
die,quo Saturninus Trib.ple.Mario & Flacco C O S S.publice eft interfectus,homo fimil-
limus Athenienfis Hyperboli,cuius improbitatē veteres Atticorū comœdiæ notauerunt.
Quos Sex.Tityus confecutus,homo loquax fanè & fatis acutus,fed tam folutus & mol-
lis in geftu, vt faltatio quædā nafceretur, cui faltationi Tityus nomen effet. Ita cauēdum
eft,nequid in agendo dicendóve facias,cuius imitatio rideatur. Sed ad paulo fuperiorem
ætatem reuecti fumus:nunc ad eam,de qua aliquantū locuti fumus,reuertamur.Coniun-
ctus igitur Sulpitii ætati P. Antiftius fuit,rabula fane probabilis,qui multos cum tacuiffet 120
annos,neque contemni folum,fed irrideri etiam folitus effet,in Tribunatu primū contra
C.Iulii illam Confulatus petitionem extraordinariā,veram caufam agens eft probatus:&
eo magis, quòd eandē caufam cum ageret eius collega ille ipfe Sulpitius,hic plura & acu-
tiora dicebat. Itaque poft Tribunatum primo multæ ad eum caufæ, deinde omnes,ma-
ximæ quæcūque erant,deferebantur.Rem videbat acute,componebat diligenter,memo-
ria valebat:verbis non ille quidem ornatis vtebatur,fed tamē non abiectis. Expedita au-
tem erat, & perfacile currens oratio. Et erat eius quidem tanquam habitus non inurba-
nus,actio paulum cum vitio vocis, tum etiam ineptiis claudicabat.Hic temporibus flo-
ruit iis,quibus inter profectionem reditúmque L.Syllæ fine iure fuit,& fine vlla dignita-
te refpub.Hoc etiam aurem magis probabatur,quòd erat ab oratoribus quædam in foro
folitudo. Sulpitius occiderat,Cotta aberat & Curio,viuebat è reliquis patronis eius æta- 121
tis nemo præter Carbonem & Pomponium, quorū vtrunque facile fuperabat. Inferioris
autem ætatis erat proximus L.Sifenna doctus vir, & ftudiis optimis deditus,bene Latine
loquens,gnarus reip.nō fine facetiis: fed neque laboris multi, nec fatis verfatus in caufis:
interiectúfque inter duas ætates,Hortēfii & Sulpitii,nec maiorē cōfequi poterat,& mino-
ri neceffe erat cedere.Huius omnis facultas ex hiftoria ipfius perfpici poteft:quæ cū facile
omnes vincat fuperiores,tum indicat tamen quantū abfit à fummo,quámque genus hoc
fcriptionis nondū fit fatis Latinis literis illuftratū. Nam Q.Hortēfii admodū adolefcētis
ingeniū,vt Phidiæ fignū,fimul afpectum & probatum eft.Is L.Craffo,Q.Scæuola C O S S.
primum in foro dixit,& apud hos quidem C O S S. & cum eorū, qui affuerunt,tum ipfo-
rum C O S S.qui omneis intelligentia anteibant, iudicio difceffit probatus. Vndeuiginti 122
annos natus erat eo tempore. Eft autē L.Paulo,C.Marcello C O S S.mortuus:ex quo vi-
demus eum in patronorum numero annos quatuor & X L fuiffe. Hoc de oratore paulo
poft plura dicemus.hoc autē loco voluimus ætatē eius in difparē oratorū ætatem inclu-
dere:quanquā id quidem omnibus vfu venire neceffe fuit,quibus paulo longior vita con
tigit,vt & cum multo maioribus natu,quàm effent ipfi,& cum aliquāto minoribus cōpa-
rarentur.vt Accius iifdem AEdilibus ait fe & Pacuuiū docuiffe fabulam,cū ille octoginta,
ipfe triginta annos natus effet.Sic Hortēfius nō cum fuis æqualibus folum,fed & mea cū
ætate,& cum tua Brute,& cum aliquanto fuperiore coniungitur.Siquidem & Craffo vi-
uo dicere folebat:& magis iam etiā vigebat cū Antonio,& cū Philippo iam fene pro Cn.
Pompeii bonis dicente:in illa caufa adolefcens cū effet,princeps fuit:& in eorum,quos in 123
Sulpitii ætate pofui,numerū facile peruenerat: & fuos inter æquales M.Pifonē,M.Craf-
fum,Cn.Lentulum,P.Lentulum Surram longe præftitit:& me adolefcentem nactus octo
annis minorem,quàm erat ipfe, multos annos in ftudio eiufdē laudis exercuit: & tecum
fimul,ficut ego pro multis,fic ille pro Appio Claudio dixit,paulo ante mortē.Vides igi-
tur vt ad te oratorem Brute peruenerimus,tam multis inter noftrū,tuúmque initium di-
cendi interpofitis oratoribus:ex quibus,quoniam in hoc fermone noftro ftatui neminem
eorum,qui viuerent,nominare,ne vos curiofius eliceretis ex me quid de quoque iudicarē,

eos,qui iam ſunt mortui,nominabo. Tum Brutus,Non eſt,inquit,iſta cauſa quam dicis
114 quamobrem de iis,qui viuunt,nihil velis dicere. Quænam igitur,inquam,eſt? Vereri te,
inquit,arbitror,ne per nos hic ſermo tuus emanet,& ii tibi ſuccenſeant,quos prætericris.
Quid vos,inquam,tacere nõ poteritis? Nos quidem,inquit,facillime:ſed tamẽ te arbi-
trot malle idipſum tacere,quàm taciturnitatẽ noſtram experiri. Tũ ego,Vere,inquam,
tibi Brute dicam:non me exiſtimaui in hoc ſermone vſque ad hanc ætatẽ eſſe vẽtutum:
ſed ita traxit ordo ætatum orationẽ,vt iam ad minores etiã peruenerim. Interpone igi-
tur,inquit,ſiquos videtur,deinde redeamus ad te & ad Hortenſium. Imò veto,inquam,
ad Hortenſium:de me alii dicent,ſiqui volent. Minime vero,inquit:nam etſi me facile
omni tuo ſermone tenuiſti,tamẽ is mihi longior videtur,quòd propero audire de te:nec
vero tam de virtutibus dicendi tuis,quæ cum omnibus, tum certe mihi notiſſimæ ſunt,
quàm quòd gradus tuos,& quaſi proceſſus dicẽdi ſtudeo cognoſcere. Geretur,inquam,
115 tibi mos:quoniam me nõ ingenii prædicatorem eſſe vis,ſed laboris mei.Verum interpo-
nam,vt placet,alios,& à M.Craſſo,qui fuit æqualis Hortenſii, exordiar. Is igitur medio-
criter à doctrina inſtructus,anguſtius etiã à natura,labore & induſtria,& quòd adhibebat
ad obtinendas cauſas curam etiã & gratiam , in principibus patronis aliquot annos fuit.
In huius oratione ſermo Latinus erat,verba non abiecta,res compoſitæ diligenter: nul-
lus flos tamen:neque lumen vllum:animi magna,vocis parua contẽtio,omnia ferè vt ſi-
militer atque vno modo dicerẽtur.Nam huius æqualis & inimicus C.Fimbria nõ ita diu
iactare ſe potuit,qui omnia magna voce dicens,verborũ ſanè bonorũ curſu quodam inci
tato:ita furebat tamen,vt mirarere tam alias res agere populũ,vt eſſet inſano inter diſer
tos locus. Cn.autem Lentulus multo maiorem opinionẽ dicendi actione faciebat,quàm
116 quanta in eo facultas erat:qui cum eſſet nec peracutus (quanquam & ex facie & ex vultu
videbatur)nec abundãs verbis,etſi fallebar in eo ipſo:ſic interuallis,exclamationibus,vo-
ce ſuaui & canora,admirando irridebat,calebat in agendo,vt ea quæ deerant, non deſy-
derarẽtur.Ita tanquã Curio copia nonnulla verborum,nullo alio bono tenuit oratorum
locum:ſic Lentulus cæterarum virtutum dicendi mediocritatẽ actione occultauit, in qua
excellens fuit. Neque multo ſecus P.Lentulus,cuius & excogitandi,& loquendi tardita-
tem tegebat formæ dignitas,corporis motus plenus & artis,& venuſtatis,vocis & ſuauitas
& magnitudo:ſic in hoc nihil præter actionem fuit,cætera etiam minora quàm in ſupe-
riore.M.Piſo quicquid habuit,habuit ex diſciplina,maximéque ex omnibus qui antè fue
runt,Græcis doctrinis eruditus fuit.Habuit à natura genus quoddam acuminis,quod etiã
117 arte limauerat, quod erat in reprehendendis verbis verſutum & ſolers, ſed ſæpe ſtoma-
choſum,nonnunquam frigidum,interdum etiam facetum. Is laborem quaſi curſum fo-
rẽſem diutius nõ tulit,quòd & corpore erat infirmo,& hominũ ineptias ac ſtultitias,quæ
deuorandæ nobis ſunt,non ferebat:iracundiúſque reſpuebat,ſiue moroſe,vt putabatur,ſi-
ue ingenuo liberóque faſtidio. Is cum ſatis floruiſſet adoleſcens, minor haberi eſt cœ-
ptus poſtea.deinde ex virginum iudicio magnam laudem eſt adeptus, & ex eo tempore
quaſi reuocatus in curſum,tenuit locum tandiu,quàm ferre potuit laborem:poſtea quan-
tum detraxit ex ſtudio,tãtum amiſit ex gloria. P.Muræna mediocri ingenio, ſed magno
ſtudio rerum veterum:literarum & ſtudioſus,& non imperitus:multæ induſtriæ,& ma-
gni laboris fuit.C.Cenſorinus Græcis literis ſatis doctus,quod propoſuerat explicans ex-
118 pedite,non inuenuſtus actor,ſed iners & inimicus fori.L.Turius paruo ingenio,ſed mul-
to labore,quoquo modo poterat,ſæpe dicebat.itaque & paucæ Centuriæ ad Conſulatum
defuerunt. C.Macer authoritate ſemper eguit,ſed fuit patronus propemodum diligentiſ-
ſimus.huius ſi vita , ſi mores,ſi vultus denique non omnem commendationem ingenii
euerteret,maius nomen in patronis fuiſſet:non erat abundans,non inops tamẽ: non val-
de nitens,nõ plane horrida oratio: vox,geſtus,& omnis actio ſine lepôre.at in inuenien-
dis cõponendíſque rebus mira accuratio:vt nõ facile in vllo diligentiorẽ maiorémque co
gnouerim,ſed eam vt citius veteratoriã,quàm oratoriam diceres.hic etſi etiã in publicis
cauſis probabatur,tamen in priuatis illuſtriorẽ obtinebat locũ.C.deinde Piſo ſtatarius &

ſermonis plenus orator,minime ille quidem tardus in excogitando,veruntamen vultu &
ſimulatione,multo etiã acutior,quàm erat,videbatur. Nam eius æqualem M.Glabrionẽ
bene inſtitutũ aui Scæuolæ diligentia,ſocors ipſius natura,negligénſque tardauerat. Etiã 119
L.Torquatus elegans in dicendo,in exiſtimando admodum prudens,toto genere perur-
banus.Meus autem æqualis,Cn.Pompeius vir ad omnia ſumma natus,maiorem dicendi
gloriam habuiſſet, niſi eum maioris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abſtraxiſſet. erat
oratione ſatis amplus, rem prudenter videbat:actio vero eius habebat & in voce magnũ
ſplendorem,& in motu ſummam dignitatem. Noſter item æqualis D.Syllanus vitricus
tuus,ſtudii ille quidem habuit nõ multũ,ſed acuminis & orationis ſatis.Q.Põpeius A.F.
qui Bithynicus dictus eſt,biennio quàm nos fortaſſe maior,ſummo ſtudio dicendi,mul-
táque doctrina,incredibili labore,atque induſtria,quod ſcire poſſum:fuit enim mecũ,&
cum M.Piſone,cũ amicitia,tum ſtudiis exercitationibúſque coniunctus.huius actio nõ ſa
tis cõmendabat orationẽ:in hac enim ſatis erat copiæ,in illa autem lepôris parum. Erat 120
eius æqualis P.Antronius,voce peracuta atque magna,nec alia re vlla probabilis.Et L.O-
ctauius Reatinus,qui cum multas iam cauſas diceret,adoleſcens eſt mortuus:is tamen ad
dicendum veniebat magis audacter,quàm parate.Et C.Staienus,qui ſe ipſe adoptauerat,
& de Staieno AElium fecerat,feruido quodã & petulanti & furioſo genere dicendi:quod
quia multis gratum erat,& probabatur,aſcendiſſet ad honores,niſi in facinore manifeſto
deprehenſus,pœnas legibus & iudicio dediſſet.Eodem tẽpore C.& L.Cæpaſii fratres fue-
runt,qui multa opera ignoti homines & repẽtini,Quæſtores celeriter facti ſunt oppida-
no quodam & incondito genere dicẽdi. Addamus huc etiã,ne quem vocalem præteriiſſe
videamur,C.Coſconiũ Calidianum,qui nullo acumine,eam tamen verborum copiam,ſi
quam habebat,præbebat populo cũ multa cõcurſatione,magnóque clamore.Quod idem 121
faciebat Q.Arrius,qui fuit M.Craſſi quaſi ſecundarius. Is omnibus exemplo debet eſſe,
quantum in hac vrbe polleat multorum obedire tempori, multorúmque vel honori,vel
periculo ſeruire.His enim rebus infimo loco natus,& honores & pecuniã & gratiam con
ſecutus,etiã in patronorũ ſine doctrina,ſine ingenio,aliquem in numerũ peruenerat.ſed
vt pugiles inexercitati etiã ſi pugnos & plagas Olympiorũ cupidi ferre poſſunt,ſolem ta-
men ſæpe ferre nõ poſſunt:ſic ille,cũ omni iam fortuna proſpere functus,labores etiã ma
gnos excepiſſet,illius iudicialis anni ſeueritatẽ,quaſi ſolem,non tulit. Tum Atticus,Tu
quidem de fæce,inquit,hauris,ídque iandudum, ſed tacebam: hoc vero non putabam,te
vſque ad Staienos & Antronios eſſe venturum. Non puto,inquã,exiſtimare te ambitio-
ne me labi,quippe de mortuis:ſed ordinem ſequens in memoriã notã & æqualem neceſ- 122
ſario incurro.Volo autẽ hoc perſpici,omnibus conquiſitis,qui in multitudine dicere auſi
ſint,memoria quidẽ dignos perpaucos:verũ qui omnino nomẽ habuerint,nõ ita multos
fuiſſe.ſed ad ſermonẽ inſtitutũ reuertamur.T.Torquatus T.filius & doctus vir ex Rho-
dia diſciplina Molonis,& à natura ad dicẽdũ ſatis ſolutus atque expeditus;cui ſi vita ſup
peditauiſſet,ſublato ambitu C O S.factus eſſet:plus facultatis habuit ad dicẽdum,quàm vo
luntatis.Itaque ſtudio huic nõ ſatiſfecit:officio vero nec in ſuorũ neceſſariorũ cauſis,nec
in ſententia ſenatoria defuit.Etiam M.Potidius municeps noſter multas priuatas cauſas
actitauit,celeriter ſanè verba voluens,nec hebes in cauſis,vel dicã plus etiã quàm nõ he-
bes,ſed efferueſcens in dicendo ſtomacho ſæpe,iracundiáque vehemẽtius:vt nõ cum ad-
uerſario ſolum,ſed etiã (quod mirabile eſſet) cũ iudice ipſo,cuius delinitor eſſe debet ora- 123
tor,iurgio ſæpe contẽderet. M.Meſſala minor natu,quàm nos,nullo modo inops,ſed nõ
nimis ornatus genere verborum,prudens,acutus,minime incautus,patronus in cauſis co-
gnoſcendis,cõponendíſque diligens,magni laboris,multæ operæ,multarúmque cauſarũ.
Duo etiam Metelli, Celer & Nepos,nihil in cauſis verſati, nec ſine ingenio,nec indocti,
hoc erant populare dicendi genus aſſecuti. C.autem Lentulus Marcellinus,nec vnquam
indiſertus,& in Conſulatu pereloquens viſus eſt,nõ tardus ſentẽtiis,non inops verbis,vo-
ce canora,facetus ſatis.C.Memmius L.filius perfectus literis, ſed Græcis,faſtidioſus ſanè
Latinarum:argutus orator,verbiſque dulcis,ſed fugiens non modo dicendi,verumetiam

cogitandi laborem,tantum sibi de facultate detraxit,quātum imminuit industriæ. Hoc
94 loco Brutus,Quàm vellem,inquit,de his etiā oratoribus,qui hodie sunt,tibi dicere lube-ret:& si de aliis minus,de duobus tameu quos à te scio laudari solere,Cæsare & Marcello, audirem nō minus lubēter,quàm audiui de iis qui fuerunt. Cur tandem,inquam:an expectas quid ego iudicē de istis,qui tibi sunt æque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus,Cæsar autē parum: illum enim sæpe audiui: hic,cū ego iudicare iam aliquid possem,abfuit. Quid igitur de illo iudicas,quē sæpe audisti? Quid cēses,inquit,nisi id,quòd habiturus es similē tui? Næ ego,inquā,si ita est,velim tibi eum placere quāmaxime. Atqui & ita est,inquit,& vehemēter placet,nec vero sine causa:nam & didicit,& omissis cæteris studiis,vnū id egit, seséque quotidianis commētationibus acerrime exercuit.Iraque & lectis vtitur verbis & frequētibus,& splendore vocis,dignitate motus,
95 fit speciosum & illustre,quod dicitur.Omniáque sic suppetunt,vt ei nullam deesse virtutē oratoris putē: maximéque laudādus est,qui hoc tēpore ipso cū liceat,in hoc cōmuni nostro,& quasi fatali malo consoletur se,cū conscientia optimæ mētis,tum etiā vsurpatione & renouatione doctrinæ.Vidi enim Mitylenis nuper virū,atque (vt dixi) vidi planè virū. Itaque cū eum antea tui similē in dicēdo viderim,tum vero nunc à doctissimo viro,tibíque,vt intellexi,amicissimo Cratippo instructum omni copia,multo videbā similiorem.

Hic ego,Etsi,inquam,de optimi viri,nobísque amicissimi laudibus lubēter audio,tamē incurro in memoriā cōmunium miseriarū,quarum obliuionem quærens hunc ipsum sermonem produxi longius.Sed de Cæsare cupio audire quid tandē Atticus iudicet. Et ille,Præclare,inquit,tibi constas,vt de iis,qui nūc sunt,nihil velis ipse dicere:& hercle si sic
96 ageres,vt de iis egisti qui iam mortui sunt,neminem vt prætermitteres,næ tu in multos Antronios & Staienos incurreres. Quare siue hanc turbam effugere voluisti,siue veritus nequis se aut præteritum,aut non satis laudatum queri possit: de Cæsare tameu potuisti dicere,præsertim cum & tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset,nec illius de tuo obscurum. Sed tamē Brute,inquit Atticus,de Cæsare & ipse ita iudico,& de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum omnium ferè oratorum Latine loqui elegantissime,nec id solum domestica consuetudine,vt dudum de Læliorū & Muciorum familiis audiebamus:sed quanquam id quoque credo fuisse,tamen vt esset perfecta illa bene loquēdi laus,multis literis,& iis quidem reconditis & exquisitis,summóque studio & diligentia est consecutus. Quinetiam in maximis occupationibus,cum ad te
97 ipsum(inquit,in me intuens)de ratione Latine loquēdi accuratissime scripserit:primóque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquētiæ:tribuerítque,mi Brute,huic nostro,qui me de illo maluit,quàm se dicere,laudem singularem (nam scripsit his verbis,cum hunc nomine esset affatus, „Ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio & vsu elaborauerunt,cuius te penè principem copiæ atque inuentorem bene de nomine, ac dignitate Pop.Ro. meritum esse existimare debemus) hunc facilem & quotidianum nouisse sermonem,nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus,Amice hercule,inquit,& magnifice te laudatum puto,quem non solum principem atque inuentorem copiæ dixerit,quæ erat magna laus,sed etiam benemeritum de Po.Ro.nomine & dignitate. quo enim vno vincebamur à victa Græcia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis cōmunicatū. Hanc autem,inquit,gloriam, testimoniúmque Cæsaris,tuæ qui-
98 dem supplicationi non solum,sed triumphis multorum antepono. Et recte quidem,inquam,Brute,modo sit hoc Cæsaris iudicii,non beneuolentiæ testimoniū:plus enim certe attulit huic populo dignitatis,quisquis est ille,si modo est aliquis,qui non illustrauit modo,sed etiā genuit in hac vrbe dicēdi copiam,quàm illi,qui Ligurū castella expugnauerūt, ex quibus multi sunt,vt scitis,triumphi.Verum quidē si audire volumus(omissis illis diuinis consiliis)quibus sæpe constituta est Imperatorum sapientia,salus ciuitatis,aut belli, aut domi,multo magis orator præstat minutis Imperatoribus.At prodest plus Imperator.Quis negat?sed tamē nō metuo ne mihi acclametis: est autē quod sentias dicēdi liber locus.Malim mihi L.Crassi vnam pro M.Curio dictionem,quàm castellanos triumphos

duos. At plus interfuit reip.castellum capi Ligurũ, quàm bene defendi causam M.Curii.
Credo. Sed Atheniẽsium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere,quàm Mi 139
neruæ signum ex ebore pulcherrimũ:tamẽ ego me Phidiam esse mallem,quàm vel opti-
mum fabrũ tignarium.quare non quantum quisque prosit,sed quanti quisque sit ponde-
randum est: præsertim cum pauci pingere egregie possint,aut fingere:operarii autem aut
bauli deesse non possint. Sed perge Pomponi de Cæsare,& redde quæ restant. Solum
quidem,inquit ille,& quasi fundamentũ oratoris vides locutionẽ emendatã & Latinam,
cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis, aut scientiæ, sed quasi bonæ consue-
tudinis. Mitto C.Lælium,P.Scipionem:ætatis illius ista fuit laus,tanquam innocentiæ:sic
Latine loquendi,non omniũ tamen. nam illorum æquales Cæcilium & Pacuuium male
locutos videmus:sed omnes tum ferè,qui nec extra vrbem hanc vixerant,nec eos aliqua
barbaries domestica infuscauerat,rectè loquebãtur. Sed hanc certe rem deteriorem vetu-
stas fecit,& Romæ & in Græcia. confluxerunt enim & Athenas,& in hanc vrbem multi 140
inquinate loquẽtes ex diuersis locis:quo magis expurgandus est sermo, & adhibẽda quã-
obtrusa ratio,quæ mutari nõ potest,nec vtẽdum prauissima consuetudinis regula. T.Fla-
minium,qui cum Q.Metello COS.fuit,pueri vidimus. existimabatur bene Latine,sed li-
teras nesciebat. Catulus erat ille quidẽ minime indoctus,vt à te paulo est antè dictum:sed
tamen suauitas vocis,& lenis appellatio literarũ,bene loquendi famam confecerat. Cot-
ta,quia se valde dilatãdis literis à similitudine Græcæ locutionis abstraxerat,sonabátque
contrariũ Catulo, subagreste quiddam,planéque subrusticum, alia quidem quasi inculta
& syluestri via ad eandem laudẽ peruenerat. Sisenna autem quasi emẽdator sermonis vsi-
tati cum esse vellet, ne C.Ruscio quidem accusatore deterrẽri potuit quo minus inusitatis
verbis vteretur. Quidnã istuc est,inquit Brutus:aut quis est iste C.Ruscius? Et ille fuit ac- 141
cusator,inquit,vetus,quo accusante Chirtilium,Sisenna defendens dixit quædã eius spu-
tatilica esse crimina. Tum C.Ruscius,Circũuenior,inquit,iudices,nisi subuenitis. Sisenna
quid dicas nescio,metuo insidias:sputatilica quid est hoc? sputa quid sit scio,tilica nescio.
Maximi risus:sed ille tamen familiaris meus rectè loqui putabat esse,inusitate loqui. Cæ-
sar autem rationem adhibens,consuetudinem vitiosam & corruptam,pura & incorrupta
consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorũ(quæ etiam
si orator non sis,& sis ingenuus ciuis Romanus,tamen necessaria est)adiungit illa orato-
ria ornamẽta dicendi:tum videtur tanquã tabulas bene pictas collocare in bono lumine.
hanc cum habeat præcipuam laudem in cõmunibus,non video cui debeat cedere,splen-
didam quandam miniméque veteratoriã rationem dicendi tenet,voce,motu,forma etiã 142
magnifica, & generosa quodãmodo. Tum Brutus, Orationes quidem eius mihi vehe-
menter probantur,complureis autem legi. Atque etiam commẽtarios quosdã scripsit re-
rum suarũ,valde quidẽ,inquam,probandos: nudi enim sunt,recti & venusti,omni ornatu
orationis tanquam veste detracta:sed dum voluit alios habere parata,vnde sumerent,qui
vellent scribere historiã,ineptis gratũ fortasse fecit,qui volunt illa calamistris inurere,sa-
nos quidem homines à scribendo deterruit. Nihil enim est in historia pura & illustri bre
uitate dulcius. Sed ad eos,si placet,qui vita excesserunt,reuertamur. C.Sicinius igitur Q.
Pompeii illius,qui CENS.fuit,ex filia nepos,Quæstorius mortuus est,probabilis orator:
iam vero etiam probatus ex hac inopi ad ornãdum,sed ad inueniendum expedita Her-
magoræ disciplina.ea dat rationes certas,& præcepta dicẽdi:quæ si minorem habent ap- 143
pararum (sunt enim exilia) tamen habent ordinẽ,& quasdam errare dicendo nõ parien-
tes vias.has ille tenẽs,& paratus ad causas veniens,verborũ nõ egens,ipsa illa cõparatione
disciplináque dicẽdi iam in patronorũ numerũ peruenerat. Erat etiã vir doctus in primis
C.Visellius Varro consobrinus meus,qui fuit cum Sicinio ætate coniunctus.is cum post
curulem AEdilitatẽ iudex quæstionis esset,est mortuus:in quo fateor vulgi iudiciũ à iu-
dicio meo dissensisse.nam populo nõ erat satis vendibilis:præceps quædã,& cum idcirco
obscura,quia peracuta,tum rapida,& celeritate cæcata oratio:sed neque verbis aptiorẽ ci-
to aliũ dixerim,neque sentẽtiis crebriorẽ. Præterea perfectus in literis,iurísque ciuilis iam

à patre Aculeone traditam tenuit diſciplinam. Reliqui ſunt,qui mortui ſint, L.Torqua-
144 tus, quem tu non tam cito rhetorem dixiſſes(etſi non deerat oratio) quàm vt Græci di-
cunt, πολιτικόν.Erant in eo plurimæ literæ,nec eæ vulgares,ſed interiores quædam & recõ-
ditæ,diuina memoria, ſumma verborum & grauitas & elegantia: atque hæc omnia vitæ
decorabat grauitas & integritas.Me quidem admodũ delectabat etiã Triarii in illa ætate
plena literatæ ſenectutis oratio: quanta ſeueritas in vultu,quantũ põdus in verbis, quàm
nihil non conſyderatũ exibat ex ore! Tum Brutus,Torquati & Triarii mentione com-
motus(vtrũque enim eorum admodum dilexerat) Næ ego,inquit(vt omittã cætera quæ
ſunt innumerabilia)de iſtis duobus cum cogito,doleo nihil tuam perpetuã authoritatem
de pace valuiſſe: nam nec iſtos excellẽtes viros, nec multos alios præſtãteis ciues reſpub.
perdidiſſet. Sileamus,inquã,Brute de iſtis,ne augeamus dolorem:nam & præteritorum
145 recordatio eſt acerba, & acerbior expectatio reliquorũ. Itaque omittamus lugere,& tan-
tum quid quiſque dicendo potuerit(quoniam id quærimus)prædicemus.Sunt etiã ex iis,
qui eodem bello occiderunt, M.Bibulus,qui & ſcriptitauit accurate, cum præſertim non
eſſet orator, & egit multa conſtanter. Appius Claudius ſocer tuus, collega, & familiaris
meus:hic iam & ſatis ſtudioſus,& valde cum doctus,tũ etiam exercitatus orator, & cum
auguralis, tum omnis publici iuris, antiquitatiſque noſtræ bene peritus fuit. L.Domitius
nulla ille quidem arte, ſed Latine tamen, & multa cum libertate dicebat. Duo præterea
Lẽtuli Cõſulares,quorum Publius ille noſtrarum iniuriarum vltor, author ſalutis, quic-
quid habuit, quantumcunque fuit, illud totũ habuit è diſciplina,inſtrumẽta naturæ dee-
rant:ſed tantus animi ſplẽdor,& tanta magnitudo,vt ſibi omnia,quæ clarorum virorum
146 eſſent,non dubitaret aſciſcere,eáque omni dignitate obtineret.L.autem Lẽtulus ſatis erat
fortis orator,ſi modo orator,ſed cogitandi non ferebat laborem: vox canora, verba non
horrida ſanè,vt plena eſſet animi & terroris oratio.Quæretes in iudiciis fortaſſe melius:
in repub. quod erat,eſſe iudicares ſatis. Ne Titus quidem Poſthumius contemnendus in
dicendo,de repub.vero non minus vehemens orator quàm bellator fuit:effrænatus,& a-
cer nimis,ſed bene iuris publici leges atque inſtituta cognouerat. Hoc loco Atticus,Pu
tarẽ te,inquit,ambitioſum eſſe,ſi (vt dixiſti)ii,quos iandiu colligis,viuerẽt. Omnes enim
commemoras,qui auſi aliquando ſunt ſtantes loqui:vt mihi imprudens M.Seruiliũ præ-
teriiſſe videare. Non,inquã,ego iſtuc ignoro Pomponi, multos fuiſſe qui verbum nun-
quam in publico feciſſent, cũ melius aliquanto poſſent,quàm iſti oratores quos colligo,
147 dicere: ſed his commemorandis etiam illud aſſequor, vt intelligatis primũ ex omni nu-
mero, quàm nõ multi auſi ſint dicere, deinde ex iis ipſis quàm pauci fuerint laude digni.
Itaque ne hos quidẽ equites Romanos amicos noſtros, qui nuper mortui ſunt, P.Comi-
nium Spoletinum, quo accuſante defendi C.Cornelium, in quo & compoſitum dicendi
genus, & acre, & expeditum fuit: T.Accium Piſaurenſem,cuius accuſationi reſpondi pro
A.Cluentio,qui & accurate dicebat,& ſatis copioſe:erátque præterea doctus Hermagoræ
præceptis, quibus etſi ornamenta nõ ſatis opima dicendi,tamẽ vt haſtæ velitibus amen-
tatæ, ſic apta quædam & parata ſingulis cauſarũ generibus argumenta traduntur. ſtudio
autem neminem, nec induſtria maiore cognoui. Quanquam ne ingenio quidẽ qui præ-
ſtiterit,facile dixerim C.Piſoni genero meo: nullũ tempus illi vnquam vacabat aut à fo-
renſi dictione, aut à commentatione domeſtica, aut à ſcribendo, aut à cogitando. itaque
148 tantos proceſſus efficiebat, vt euolare,non excurrere videretur:erátque verborum & dele-
ctus elegans,& apta,& quaſi rotunda conſtructio:cúmque argumenta excogitabantur ab
eo multa & firma ad probandum, tum concinnæ acutǽque ſententiæ, geſtúſque natura
ita venuſtus,vt ars etiam quæ non erat,& è diſciplina motus quidam videretur accedere.
Vereor ne amore videar plura,quàm fuerint in illo, dicere(quod non ita eſt:alia enim de
illo maiora dici poſſunt)nam nec continentia,nec pietate, nec vllo genere virtutis quen-
quam eiuſdem ætatis,cum illo conferendum puto. Nec vero M.Cælium prætereundum
arbitror,quæcunque eius in exitu vel fortuna,vel mens fuit, qui quãdiu authoritati meæ
paruit, talis Trib.pleb. fuit,vt nemo contra ciuium perditorũ popularem turbulẽtámque

dementiam à ſenatu, & à bonorũ cauſa ſteterit conſtantius:quam eius actionẽ,multũ ta-
men & ſplendida & grandis & eadem in primis faceta, & perurbana cõmendabat oratio. 149
Graues eius conciones aliquot fuerunt,acres accuſationes tres, eǽque omnes ex reip.cõ-
tentione ſuſceptæ: defenſiones,etſi illa erant in eo meliora quæ dixi, non contemnendæ
tamen,ſanéque tolerabiles.Hic cũ ſumma voluntate bonorũ AEdilis Curulis factus eſſet,
neſcio quomodo diſceſſu meo diſceſſit à ſeſe,ceciditque poſtea,cũ eos imitari cœpit quos
ipſe peruerterat. Sed de M.Callidio dicamus aliquid,qui non fuit orator vnus è multis,
potius inter multos propè ſingularis fuit: ita reconditas exquiſitáſque ſentẽtias mollis &
pellucens veſtiebat oratio: nihil tam tenerum, quàm illius comprehenſio verborũ, nihil
tam flexibile,nihil quod magis ipſius arbitrio fingeretur,vt nullius oratoris æque in po-
teſtate fuerit: quæ primũ ita pura erat,vt nihil liquidius:ita libere fluebat,vt nuſquã ad-
hæreſceret: nullũ niſi loco poſitũ,& tãquam in vermiculato emblemate, vt ait Lucilius, 150
ſtructum verbũ videres. nec vero vllum aut durũ,aut inſolens,aut humile,aut in longius
ductum,ac non propria verba rerũ,ſed pleraque tranſlata: ſic tamen,vt ea non irruiſſe in
alienum locũ,ſed immigraſſe in ſuũ diceres. nec vero hæc ſoluta,nec diffluẽtia,ſed aſtri-
cta numeris,non aperte, nec eodem modo ſemper,ſed varie diſſimulantérque concluſis.
Erant autem & verborum,& ſententiarum illa lumina,quæ vocãt Græci σχήματα, quibus
tanquam inſignibus in ornatu diſtinguebatur omnis oratio.qua de re agitur autẽ illud,
quod multis in locis iuriſconſultorũ includitur formulis,& vbi eſſet,videbat. Accedebat
ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totúmque dicendi placidũ & ſanũ genus. Quod
ſi eſt optimũ ſuauiter dicere, nihil eſt quod melius hoc quærendũ putes.Sed cum à nobis
paulo antè dictũ ſit,tria videri eſſe,quæ orator efficere deberet,vt doceret,vt delectaret,vt 151
moueret:duo ſumme tenuit,vt & rem illuſtraret differendo,& animos eorũ qui audirẽt,
deuinciret voluptate. Aberat tertia illa laus,qua permoueret atque incitaret animos,quã
plurimum pollere diximus. nec erat vlla vis atque contentio,ſiue cõſilio,quòd eos,quo-
rum altior oratio,actióque eſſet ardentior,furere & bacchari arbitraretur:ſiue quòd natu-
ra non eſſet ita factus,ſiue quòd nõ conſueſſet,ſiue quòd nõ poſſet. hoc vnum illi,ſi nihil
vtilitatis habebat,abfuit:ſi opus erat, defuit. Quinetiã memini, cum accuſatione ſua Q.
Gallio crimini dediſſet, ſibi eum venenũ parauiſſe, idque à ſe eſſe deprehenſum, ſeſéque
chirographa,teſtificationes,indicia, quæſtiones,manifeſtã rem, deferre diceret, déque eo
crimine accurate & exquiſite diſputauiſſet,me in reſpondendo,cum eſſem argumentatus
quantum res ferebat,hoc ipſum etiã poſuiſſe pro argumẽto,quòd ille cum peſtem capitis
ſui,cũ indicia mortis ſe comperiſſe manifeſto, & manu tenere diceret,tam ſolute egiſſet, 152
tam leniter,tam oſcitãter. Tu iſtuc M.Callidi,niſi fingeres,ſic ageres? præſertim cum iſta
eloquentia,alienorum hominũ pericula defendere acerrime ſoleas, tuum negligeres? vbi
dolor? vbi ardor animi? qui etiam ex infantiũ ingeniis elicere voces,& querelas ſolet: nul-
la perturbatio animi, nulla corporis,frons non percuſſa,nõ femur,pedis (quod minimum
eſt) nulla ſupploſio. Itaque tantũ abfuit vt inflammares noſtros animos,ſomnum iſto lo
co vix tenebamus. Sic nos ſummi oratoris vel ſanitate,vel vitio pro argumẽto ad diluẽ-
dum crimen vſi ſumus. Tum Brutus, Atqui dubitamus,inquit,vtrum iſta ſanitas fuerit,
an vitium. quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe iſta ſit ma-
xima,inflammare animos audientium,& quocũque res poſtulet modo flectere: qui hac
virtute caruerit,id ei,quod maximũ fuerit,defuiſſe? Sit ſanè ita,inquã: ſed redeamus ad 153
eum,qui iam vnus reſtat,Hortẽſium: tum de nobiſmetipſis,quoniam id etiam Brute po-
ſtulas,pauca dicemus. quãquam facienda mentio eſt,vt quidem mihi videtur,duorũ ado-
leſcentium: qui ſi diutius vixiſſent,magnam eſſent eloquentiæ laudem cõſecuti. C.Cu-
rionẽ te,inquit Brutus,& C.Licinium Caluum arbitror dicere. Recte,inquã, arbitraris:
quorum quidem alter, quod veriſimile dixiſſet, ita facile ſolutéque verbis voluebat ſatis
interdum acutas, crebras quidẽ certe ſentẽtias, vt nihil poſſet ornatius eſſe, nihil expedi-
tius. Atque hic à magiſtris parum inſtitutus naturã habuit admirabilem ad dicẽdum,in-
duſtriam non ſum expertus,ſtudium certe fuit: qui ſi me audire voluiſſet,vt cœperat,ho-

nores,quàm opes consequi maluisset. Quidnã est,inquit,istuc? & quẽadmodum distin-
154 guis? Hoc modo,inquã.Cum honos sit præmiũ virtutis,iudicio,studióque ciuium dela-
tum ad aliquẽ:qui eum sentẽtiis,qui suffragiis adeptus est,is mihi & honestus & honora-
tus videtur.Qui autẽ occasione aliqua etiam inuitis suis ciuibus nactus est imperiũ,vt ille
cupiebat:hunc nomẽ honoris adeptum,non honorem puto.Quæ si ille audire voluisset,
maxima cum gratia & gloria ad summã amplitudinẽ peruenisset,ascendẽs gradibus ma-
gistratuum,vt pater eius fecerat,vt reliqui clariores viri.Quæ quidẽ etiam cum P.Crasso
M.F.cum initio ætatis ad amicitiam se meã cõtulisset, sæpe egisse me arbitror,cum eum
vehemẽter hortarer,vt eam laudis viam rectissimã esse duceret,quam maiores eius ei tri-
tam reliquissent. Erat enim cum institutus optime, tum etiã perfecte planéque eruditus.
inerátque & ingenium satis acre,& orationis non inelegans copia: prætereáque sine arro-
155 gantia grauis esse videbatur,& sine segnitia verecũdus.Sed hunc quoque absorbuit æstus
quidam non insolitæ adolescentibus gloriæ: qui quia nauarat miles operam Imperatori,
Imperatorem se statim esse cupiebat,cui muneri mos maiorum ætatem certam,sortẽ in-
certã reliquit.Ita grauissimo suo casu dum Cyri & Alexandri similis esse voluit,qui suum
cursum transcurrerant,& L.Crassi,& multorũ Crassorum inuentus est dissimillimus.Sed
ad Caluum(is enim nobis erat propositus) reuertamur qui orator fuisset cum literis eru-
ditior quàm Curio, tum etiam accuratius quoddã dicendi & exquisitius afferebat genus:
quod quanquam scienter elegantérque tractabat,nimiũ tamen inquirens in se,atque ipse
sese obseruãs,metuénsque ne vitiosum colligeret,etiã verum sanguinẽ deperdebat.Itaque
eius oratio nimia religione attenuata,doctis & attente audientibus erat illustris: à multi-
156 tudine autem & à foro,cui nata eloquentia est, deuorabatur. Tum Brutus, Atticum se,
inquit,Caluus noster dici oratorem volebat:inde erat ista exilitas,quam ille de industria
consequebatur. Dicebat,inquã,ita:sed & ipse errabat,& alios etiã errare cogebat. Nam
siquis eos,qui nec inepte dicũt,nec odiose,nec putide, Attice putat dicere,is recte nisi At-
ticum probat neminẽ. Insulsitatem enim & insolentiã tanquam insaniam quandã ora-
tionis odit,sanitatem autẽ & integritatem quasi religionẽ,& verecundiam oratoris pro-
bat:hæc omninm debet oratorum eadẽ esse sententia. Sin autẽ ieiunitatẽ & siccitatem &
inopiam,dummodo sit polita,dum vrbana,dum elegãs,in Attico genere ponit,hoc recte
dnntaxat:sed quia sunt in Atticis alia meliora,videat ne ignoret & gradus & dissimilitu-
dines & vim & varietatẽ Atticorũ. Atticos,inquit,volo imitari.quos? nec enim est vnum
157 genus.Nam quid est tam dissimile,quàm Demosthenes & Lysias? quàm idem & Hyperi-
des? quàm omniũ horum AEschines? Quem igitur imitaris? Si aliquẽ, cæteri ergo Attice
non dicebant: si omneis, quî potes,cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam
quæro,Phalereus ille Demetrius Atticéne dixerit.mihi quidẽ ex illius orationibus redo-
lere ipsæ Athenæ videntur. At est floridior,vt ita dicam,quàm Hyperides,quàm Lysias:
natura quædam aut voluntas ita dicendi fuit.Et quidẽ duo fuerunt per idem tẽpus dissi-
miles inter se,sed Attici tamen,quorum Charisius multarum orationũ,quas scribebat a-
liis,cum cupere videretur imitari Lysiam: Demochares autem,qui fuit Demosthenis so-
roris filius,& orationes scripsit aliquot:& earum rerum historiã,quæ erant Athenis ipsius
ætate gestæ,non tam historico,quàm oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hege-
sias esse similis,ísque se ita putat Atticũ,vt veros illos præ se penè agresteis putet. At quid
158 est tam fractum,tam minutum,tam in ipsa(quam tamen consequitur)concinnitate pue-
rile? Atticorũ similes esse volumus.Optime. Súntne igitur ii Attici oratores? Quis negare
potest? Hos imitamur. Quo modo,qui sunt & inter se dissimiles,& aliorũ? Thucydidẽ,in-
quit,imitamur.Optime,si historiã scribere,nõ si causas dicere cogitatis.Thucydides enim
rerum gestarum pronuntiator syncerus & grandis etiam fuit:hoc forense cõcertatorium
iudiciale non tractauit genus. Orationes autẽ quas interposuit(multæ enim sunt)eas ego
laudare soleo,imitari neque possim si velim, nec velim fortasse si possim:vt siquis Faler-
no vino delectetur,sed eo nec ita nouo,vt proximis C O S S.natũ velit: nec rursus ita ve-
tere,vt Opimium aut Anitium C O S.quærat.Atqui eæ notæ sunt optimæ,credo:sed ni-

mia vetuſtas nec habet eam quã quærimus,ſuauitatem,nec eſt iam ſanè tolerabilis.Num 159
igitur qui hoc ſentiat,ſi is potare velit,de dolio ſibi hauriendũ putet?Minime: ſed quan-
dam ſequatur ætatẽ. Sic ego iſtis cenſuerim,& nouã iſtã quaſi de muſto ac lacu feruidam
orationem fugiendã, nec illam præclaram Thucydidis nimis veterẽ tãquam Anitianam
notam perſequendã. Ipſe enim Thucydides ſi poſterius fuiſſet,multo maturior fuiſſet &
mitior.Demoſthenem igitur imitemur.O dii boni,quid ergo nos aliud agimus,aut quid
aliud optamus?at nõ aſſequimur. Iſti enim videlicet Attici noſtri,quod volunt,aſſequun-
tur:ne illud quidẽ intelligunt,non modo ita memoriæ proditũ eſſe,ſed ita neceſſe fuiſſe,
cum Demoſthenes dicturus eſſet,vt concurſus,audiendi cauſa,ex tota Græcia fierent.At
cum iſti Attici dicunt,non modo à corona (quod eſt ipſum miſerabile) ſed etiam ab ad-
uocatis relinquuntur. Quare ſi anguſte & exiliter dicere eſt Atticorũ,ſint ſanè Attici:ſed 160
in comitium veniant,ad ſtantem iudicem dicant. Subſellia grãdiorem & pleniorem vo-
cem deſyderant. Volo hoc oratori contingat,vt cum auditũ ſit eum eſſe dicturum,locus
in ſubſelliis occupetur,compleatur tribunal, gratioſi ſcribæ ſint in dando & cedẽdo loco,
corona multiplex,iudex erectus:cum ſurgit is qui dicturus ſit,ſignificetur à corona ſilen-
tium,deinde crebræ aſſenſiones,multæ admirationes, riſus cum velit,cum velit fletus:vt
qui hæc procul videat, etiamſi quid agatur neſciat, at placere tamen,& in ſcena eſſe Ro-
ſcium intelligat.Hæc cui contingant,eum ſcito Attice dicere,vt de Pericle audiuimus,vt
de Hyperide,vt de AEſchine,de ipſo quidem Demoſthene maxime. Sin autẽ acutũ,pru-
dens,& idem ſyncerum,& ſolidũ,& exiccatum genus orationis probant,nec illo grauio-
re ornatu oratorio vtuntur,& hoc proprium eſſe Atticorũ volunt:recte laudãt.(Eſt enim 161
in arte tanta,támque varia,etiam huic minutæ ſubtilitati locus) ita fiet, vt nõ omnes qui
Attice,iidem bene:ſed vt omnes qui bene,iidem etiam Attice dicant. Sed redeamus rur-
ſus ad Hortenſium. Sanè quidẽ,inquit Brutus:quanquã iſta mihi tua fuit periucunda à
propoſita oratione digreſſio. Tum Atticus,Aliquoties ſum,inquit,conatus,ſed interpel-
lare nolui. Nunc quoniã ad perorandũ ſpectare videtur ſermo tuus, dicam opinor,quod
ſentio. Tu vero,inquã,Attice. Tum ille,Ego,inquit,ironiã illam,quam in Socrate di
cunt fuiſſe,qua ille in Platonis,& Xenophontis,& AEſchinis libris vtitur,facetam & ele-
gantem puto. eſt enim & minime inepti hominis,& eiuſdem etiã faceti,cum de ſapiẽtia
diſceptetur,hanc ſibi ipſum detrahere,eis tribuere illudentẽ,qui eam ſibi arrogãt.vt apud
Platonem Socrates in cælum effert laudibus Protagoram,Hippiam,Prodicũ,Gorgiã,cæ- 162
teros,ſe autẽ omnium rerũ inſcium fingit & rudem: decet hoc neſcio quomodo illũ,nec
Epicuro,qui id reprehendit,aſſentior.Sed in hiſtoria,qua tu es vſus in omni ſermone,cũ
qualis quiſque orator fuiſſet,exponeres, vide quæſo,inquit, ne tam reprehendẽda ſit iro-
nia,quàm in teſtimonio. Quorſus,inquã,iſtuc?nõ enim intelligo. Quia primũ,inquit,
ita laudauiſti quoſdã oratores,vt imperitos poſſes in errorẽ inducere.Equidem in quibuſ-
dam riſum vix tenebã, cum Attico Lyſiæ Catonẽ noſtrum comparabas, magnũ meher-
cule hominem,vel potius ſummũ & ſingularem virũ,nemo dicet ſecus:ſed oratorem,ſed
etiam Lyſiæ ſimilẽ,quo nihil poteſt eſſe pictius,bella ironia ſi iocaremur:ſin aſſeueramus,
vide ne religio nobis tam adhibenda ſit,quàm ſi teſtimoniũ diceremus.Ego enim Cato-
nem tuum,vt ciuem,vt ſenatorem,vt Imperatorem,vt virũ denique cum prudẽtia & di-
ligentia,tum omni virtute excellentẽ probo:orationes autẽ eius,vt illis temporibus,val- 163
de laudo:ſignificant enim quandam formã ingenii, ſed admodum impolitã & plane ru-
dem.Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres,& Catonẽ cum Phi-
liſto & Thucydide comparares, Brutóne id cenſebas, an mihi probaturũ? quos enim ne è
Græcis quidem quiſquam imitari poteſt, iis tu cõparas hominẽ Tuſculanũ,nondũ ſuſpi-
cantem quale eſſet copioſe & ornate dicere?Galbam laudas:ſi vt illius ætatis principẽ,aſ-
ſentior.ſic enim accepimus.ſin vt oratorẽ,cedò quæſo orationes(ſunt enim)& dic hunc,
quẽ tu plus quàm te amas,Brutũ,velle te illo modo dicere.Probas Lepidi orationes:pau-
lum hîc tibi aſſentior,modo ita laudes,vt antiquas:quod item de Africano,de Lælio,cu-
ius tu orationẽ negas fieri quicquã poſſe dulcius. addis etiã neſcio quid auguſtius,nomi-

164 ne nos capi volẽs summi viri, vitæque elegãtissimæ verissimis laudibus. Remoue hæc, ne
ista dulcis oratio ita sit abiecta, vt eam aspicere nemo velit. Carbonẽ in summis oratori-
bus habitũ scio, sed cum in cæteris rebus, tum in dicendo semper, quo nihil est melius: id
laudari, qualecũque est, solet. Dico idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt à te dicta, quibus
ego assentior. omitto cæteros: venio ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquen-
tiam, quos ego audiui sine cõtrouersia magnos oratores, Crassum & Antoniũ. de horum
laudibus tibi prorsus assentior: sed tamen non isto modo, vt Polycleti Doryphorum sibi
Lysippus aiebat: sic tu suasionem legis Seruiliæ tibi magistrã fuisse. hæc germana ironia
est. cur ita sentiam, non dicam, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur, quæ de iis ipsis,
quæ de Cotta, quæ de Sulpitio, quæ modò de Cælio dixeris: ii enim fuerunt certe orato-
165 res: quanti autem & quales, tu videris. Nam illud minus curo, quòd congessisti operarios
omneis, vt mihi videantur mori voluisse nonnulli, vt à te in oratorũ numerum referren-
tur. Hæc cum ille dixisset, Longi sermonis initium pepulisti, inquã Attice, rémque cõ-
mouisti noua disputatione dignã, quam in aliud tempus differamus. Voluendi enim sunt
libri cum aliorum, tum in primis Catonis: intelliges nihil illius lineamentis, nisi eorum
pigmentorum, quæ inuenta nõdum erant, florẽ & colorem defuisse. Nam de Crassi ora-
tione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium vt arbitror neminẽ. Nec
in hoc ironiam duxeris esse, quòd eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. nam
etsi tu melius existimare videris de ea, siquam nunc habemus, facultate, tamen adolescẽ-
tes, quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. Quòd autẽ plures à nobis nomi-
166 nati sunt, eò pertinuit (vt paulo ante dixi) quòd intelligi volui in eo, cuius omnes cupidis-
simi essent, quàm pauci digni nomine euaderẽt. Quare εἴρωνα me, ne si Africanus quidem
fuit (vt ait in historia sua C. Fãnius) existimari nolim. Vt voles, inquit Atticus. Ego enim
non alienum à te putabam, quod & in Africano fuisset & in Socrate. Tum Brutus, De
isto postea: sed tu (inquit, me intuens) orationes nobis veteres explicabis? Ego vero, in-
quam, Brute: sed in Cumano, aut in Tusculano aliquãdo, si modo licebit: quoniã vtroque
in loco vicini sumus. Sed iam ad id, vnde digressi sumus, reuertamur. Hortensius igitur
cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi
cœptus est: quanquam inciderat in Cottæ & Sulpitii ætatem, qui annis decẽ maiores ex-
cellente tum Crasso & Antonio, deinde Philippo, pòst Iulio, cum iis ipsis dicendi gloria
167 comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in vllo cognouisse me arbitror, vt quæ
secum commẽtatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet quibus excogitauisset: hoc
adiumento ille tanto sic vtebatur, vt sua & cõmentata & scripta, & nullo referẽte, omnia
aduersariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, vt in nullo vnquã flagrã-
tius studium viderim. nullum enim patiebatur esse diẽ, quin aut in foro diceret, aut medi-
taretur extra forum: sæpissime autẽ eodem die vtrunque faciebat. Attulerátque minime
vulgare genus dicendi, duas quidem res, quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus di-
cturus esset: & collectiones, memor & quæ essent dicta cõtra, quǽque ipse dixisset. Erat in
verborum splendore elegãs, compositione aptus, facultate copiosus, eáque erat cũ summo
ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus: rem cõplectebatur memoriter, diui-
debat acute, nec prætermittebat ferè quicquam quod esset in causa aut ad cõfirmandum,
168 aut ad refellendũ: vox canora & suauis, motus & gestus etiã plus artis habebat, quàm erat
oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa
bello, nos in forum venimus. Erat Hortẽsius in bello primo anno miles, altero Tribunus
militum: Sulpitius Legatus aberat, etiã M. Antonius: exercebatur vna lege iudiciũ Varia,
cæteris propter bellũ intermissis: qui frequentes aderant (quanquam pro se ipsi dicebant)
oratores non illi quidẽ principes, L. Memmius & Q. Põpeius, sed oratores tamẽ teste diser
to vterque Philippo, cuius in testimonio contentio, & vim accusatoris habebat & copiã.
Reliqui qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant, quotidiéque ferè à no-
bis in concionibus audiebãtur. Erat enim Tribunus pleb. tunc C. Curio: quanquã is qui-
dem silebat, vt erat semel à concione vniuersa relictus. Q. Metellus Celer, nõ ille quidem

orator,ſed tamen non infans:diſerti autẽ Q.Varius,C.Carbo,Cn.Põponius,& ii quidem 169
habitabant in roſtris.C.etiã Iulius,AEdilis curulis quotidie ferè accuratas conciones ha-
bebat: ſed me cupidiſſimũ audiendi primus dolor percuſſit,Cotta cum eſt expulſus. reli-
quos frequenter audiẽs acerrimo ſtudio tenebar, quotidiéque & ſcribens & legens & cõ-
mentans,oratoriis tantũ exercitationibus contentus nõ eram.Iam conſequente anno Q.
Varius ſua lege damnatus exceſſerat. Ego autem iuris ciuilis ſtudio multũ operæ dabam
Q.Scæuolæ P.F.qui quanquam nemini ſe ad docendum dabat, tamen cõſulentibus re-
ſpondendo ſtudioſos audiẽdi docebat. Atque huic anno proximus Sylla C O S.& Pom-
peio fuit, tum P.Sulpitii in Tribunatu quotidie cõcionantis totum genus dicẽdi penitus
cognouimus.eodémque tẽpore cum princeps Academiæ Philo cum Athenienſium opti-
matibus Mithridatico bello domo profugiſſet,Romámque veniſſet,totum ei me tradidi 170
admirabili quodam ad philoſophiam ſtudio concitatus: in quo etiam commorabar at-
tẽtius,etſi rerum ipſarũ varietas & magnitudo ſumma me delectatione retinebat: ſed ta-
men ſublata iam eſſe in perpetuum ratio iudiciorum videbatur. Occiderat Sulpitius illo
anno,tréſque proximo triumætatũ oratores erant crudeliſſime interfecti,Q.Catulus,M.
Antonius,C.Iulius. Eodem anno etiã Moloni Rhodio Romæ dedimus operã, & actori
ſummo cauſarũ & magiſtro. Hæc etſi videtur eſſe à propoſita ratione diuerſa,tamen id-
circo à me proferuntur,vt noſtrũ curſum perſpicere,quoniam voluiſti,Brute poſſis (nam
Attico hæc nota ſunt) & videre quemadmodũ ſimus in ſpatio Q.Hortenſiũ ipſius veſti-
giis perſecuti. Trienniũ ferè fuit vrbs ſine armis, ſed oratorũ aut interitu,aut diſceſſu,aut
fuga (nam aberant etiam adoleſcentes M.Craſſus & Lentuli duo) primas in cauſis agebat 171
Hortẽſius,magis magíſque quotidie probabatur. Antiſtius Piſo ſæpe dicebat,minus ſæpe
Põponius,raro Carbo,ſemel aut iterũ Philippus. At vero ego hoc tẽpore omni noctes &
diẽs in omnium doctrinarũ meditatione verſabar. Erã cum Stoico Diodoro: qui cũ ha-
bitauiſſet apud me,mecúmque vixiſſet,nuper eſt domi meæ mortuus. à quo cum in aliis
rebus,tum ſtudioſiſſime in dialectica exercebar,quæ quaſi contracta & aſtricta eloquẽtia
putãda eſt:ſine qua etiã tu Brute, iudicauiſti te illã iuſtam eloquentiã,quam dialecticam
dilatatã eſſe putant,cõſequi non poſſe.Huic ego doctori,& eius artibus variis atque mul-
tis ita eram tum deditus,vt ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus eſſet. Com-
mentabar declamitans(ſic enim nunc loquuntur)ſæpe cum M.Piſone,& cum Q.Põpeio,
aut cũ aliquo quotidie:ídque faciebã multũ etiã Latine,ſed Græce ſæpius:vel quòd Græ- 172
ca oratio plura ornamenta ſuppeditans conſuetudinem ſimiliter Latine dicẽdi afferebat:
vel quod à Græcis ſummis doctoribus niſi Græce dicerem, neque corrigi poſſim, neque
doceri.Tumultus interim pro recuperanda republica,& crudelis interitus oratorũ trium,
Scæuolæ,Carbonis,Antiſtii:reditus Cottæ,Curionis,Craſſi,Lentulorũ,Põpeii:leges & iu-
dicia cõſtituta, recuperata reſpub.ex numero autẽ oratorum Põponius Cenſorinus,Mu-
ræna ſublati:tum primum nos ad cauſas & priuatas & publicas adire cœpimus,non vt in
foro diſceremus,quod plerique fecerũt,ſed vt quantum nos efficere potuiſſemus,docti in
forum veniremus.Eodẽ tempore Moloni dedimus operã. Dictatore enim Sylla Legatus
ad ſenatũ de Rhodiorũ præmiis venerat.Itaque prima cauſa publica pro Sex.Roſcio di-
cta tantum cõmendationis habuit, vt non vlla eſſet,quæ nõ noſtro digna patrocinio vi- 173
deretur : deinceps inde multæ,quas nõ minus diligẽter elaboratas,etiã quàm elucubratas
afferebamus.Nunc quoniam totũ me non næuo aliquo,aut crepundiis,ſed corpore om-
ni videris velle cognoſcere,complectar nõnulla etiam, quæ fortaſſe videantur minus ne-
ceſſaria.Erat eo tempore in nobis ſumma gracilitas & infirmitas corporis,procerũ & te-
nue collũ:qui habitus, & quæ figura non procul abeſſe putatur à vitæ periculo, ſi accedit
labor & laterum magna cõtentio.Eóque magis hoc eos,quibus eram charus,cõmouebat,
quòd omnia ſine remiſſione,ſine varietate,vi ſumma vocis,& totius corporis contentio-
ne dicebam. Itaque cum me & amici & medici hortarentur, vt cauſas agere deſiſterem,
quoduis potius periculum mihi adeundũ, quàm à ſperata dicendi gloria diſcedendũ pu-
taui.Sed cum cenſerem remiſſione & moderatione vocis,& commutato genere dicendi, 174

me & periculum vitare posse, & temperatius dicere: vt consuetudinē dicēdi mutarem, ea
causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis,&
iam in foro celebratum meū nomē esset,Roma sum profectus. Cum venissem Athenas,
sex menses cum Antiocho veteris Academiæ nobilissimo & prudentissimo philosopho
fui,studiúmque philosophiæ nunquā intermissum,à primáque adolescētia cultū & sem-
per auctum,hoc rursus summo authore & doctore renouaui.Eodē tamen tempore Athe
nis apud Demetrium Syrū veterē & non ignobilem dicendi magistrum studiose exerce-
ri solebam. Pòst à me Asia tota peragrata est, cum summis quidē oratoribus,quibuscum
exercebar ipsis lubentibus:quorū erat princeps Menippus Stratonicensis,meo iudicio to-
175 ta Asia illis temporibus disertissimus: & si nihil habere molestiarū,nec ineptiarum,Atti-
corum est,hic orator in illis numerari recte potest.Assiduissime autē mecum fuit Diony-
sius Magnes,erat etiam AEschylus Gnidius,Adramitenus Xenocles:hi tum in Asia rhe-
torum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodū veni,méque ad eūdem,
quem Romæ audieram,Molonē applicaui:cum actorem in veris causis, scriptorémque
præstantem,tum in notandis animaduertendísque vitiis,& instituendo docendóque pru-
dentissimum. Is dedit operam(si modo id consequi potuit) vt nimis redundantes nos, &
superfluentes iuuenili quadā dicendi impunitate & licentia reprimeret, & quasi extra ri-
pas diffluētes coerceret.Ita recepi me biēnio pòst,non modo exercitatior,sed prope mu-
tatus. Nam & cōtentio nimia vocis reciderat,& quasi referbuerat oratio,lateribúsque vi-
176 res,& corporis mediocris habitus accesserat. Duo tum excellebant oratores,qui me imi-
tandi cupiditate incitarent,Cotta & Hortensius: quorū alter remissus & lenis,& propriis
verbis comprehendens solute & facile sententiam: alter ornatus, acer,& nō talis,qualem
tu eum Brute iam deflorescentē cognouisti, sed verborū & actionis genere commotior.
Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod & dicēdi ardore eram pro-
pior,& ætate cōiunctior.Etenim viderā in iisdem causis,vt pro M.Canuleio,pro Cn.Do-
labella Cōsulari,cum Cotta princeps adhibitus esset,priores tamen agere partes Horten-
sium. Acrem enim oratorē,incensum & agētem,& canorum,concursus hominū,forique
strepitus desyderat.Vnū igitur annū cum rediissemus ex Asia,causas nobileis egimus,cum
Quæsturam nos,Consulatū Cotta,AEdilitatem peteret Hortēsius.Interim me Quæsto-
177 rem Siciliensis excepit annus, Cotta ex Cōsulatu est profectus in Galliā, princeps & erat
& habebatur Hortensius. Cum autē anno pòst è Sicilia me recepissem, iam videbatur il-
lud in me,quicquid esset,esse perfectum,& habere maturitatē quandā suam.Nimis multa
videor de me,ipse præsertim:sed omni huic sermoni propositū est,non vt ingeniū & elo
quentiam meam perspicias,vnde longe absum,sed vt laborem & industriam.Cum igitur
essem in plurimis causis,& in principibus patronis quinquenniū ferè versatus,tum in pa-
trocinio Siciliēsi maxime in certamen veni designatus AEdilis cū designato C O S.Hor-
tensio.Sed qnoniam omnis hic sermo noster non solū enumerationem oratoriā,verum-
etiam præcepta quædā desyderat: quid tanquam notandum & animaduertendum sit in
Hortensio,breuiter licet dicere.Nam is post Consulatum(credo quòd videret ex Consu-
laribus neminē esse secum comparandum, negligeret autem eos,qui C O S S.nō fuissent)
178 summum illud suum studiū remisit, quo à puero fuerat incensus, atque in omniū rerum
abundantia voluit beatius, vt ipse putabat,remissius certe viuere.Primus & secundus an-
nus,& tertius tantum quasi de picturæ veteris colore detraxerat,quantū non quiuis vnus
ex populo,sed existimator doctus,& intelligēs posset cognoscere. Longius autem proce-
dens,& in cæteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate & cōtinuatione verbo-
rum adhærescens,sui dissimilior videbatur fieri quotidie. Nos autem non desistebamus,
cum omni genere exercitationis,tum maxime stylo,nostrū illud quod erat,augere,quan-
tumcunque erat. Atque(vt multa omittam)in hoc spatio, & in iis post AEdilitatē annis,
& Prætor primus,& incredibili populari volūtate sum factus. Nam cum propter assidui-
tatem in causis & industriam , tum propter exquisitius, & minime vulgare orationis ge-
179 nus,animos hominū ad me dicendi nouitate conuerterā.Nihil de me dicā:dicam de cæ-

teris,quorum nemo erat qui videretur exquisitius,quàm vulgus hominū,studuisse literis,
quibus fons perfectæ eloquentiæ continetur.nemo qui philosophiam cōplexus esset,ma-
trem omnium benefactorum benéque dictorū:nemo qui ius ciuile didicisset,rem ad pri-
uatas causas,& ad oratoris prudētiam maxime necessariam: nemo qui memoriam rerum
Romanarum teneret, ex qua siquando opus esset,ab inferis locupletissimos testes excita-
ret:nemo qui breuiter argutéque incluso aduersario laxaret iudicū animos,atque à seue-
ritate paulisper ad hilaritatē,risúmque traduceret: nemo qui dilatare posset, atque à pro-
pria ac definita disputatione hominis,ac temporis, ad communem quæstionem vniuersi
generis orationē traduceret:nemo qui delectandi gratia digredi parumper à causa,nemo
qui ad iracundiam magnopere iudicem,nemo qui ad fletum posset adducere: nemo qui 180
animum eius(quod vnum est oratoris maxime proprium)quocunque res postularet,im-
pelleret.Itaque cum iam penè euanuisset Hortensius,& ego anno meo,sexto autē post il-
lum C O S.C O S.factus essem, reuocare se ad industriā cœpit: ne cum pares honore esse-
mus,aliqua re superiores videremur. Sic duodecim post meum Cōsulatum annos in ma
ximis causis,cū ego mihi illum,sibi me ille anteferret,coniunctissime versati sumus.Con
sulatúsque meus, qui illū primo leuiter perstrinxerat, idem nos rerū mearū gestarū, quas
ille admirabatur,laude coniunxerat. Maxime vero perspecta est vtriusque nostrū exerci-
tatio,paulo antequam perterritū armis hoc studiū Brute nostrum conticuit subito,& ob-
mutuit: cum lege Pōpeia ternis horis ad dicendū datis, ad causas simillimas inter se, vel
potius easdē,noui veniebamus quotidie.quibus quidem causis tu etiā Brute præsto fuisti, 181
complurésque & nobiscum, & solus egisti:vt qui non satis diu vixerit Hortēsius, tamen
hunc cursum confecerit. Annis ante decem causas agere cœpit quàm tu es natus: idem
quarto & sexagesimo anno perpaucis ante mortē diebus vnà tecum socerum tuū defen-
dit Appium.Dicendi autē genus quod fuerit in vtroque,orationes vtriusque etiam poste
ris nostris indicabunt.Sed si quærimus,cur adolescēs magis floruerit dicēdo,quàm senior
Hortēsius:causas reperiemus verissimas duas. Primum,quòd genus erat orationis Asiati-
cum,adolescentiæ magis concessum,quàm senectuti.Genera autē Asiaticæ dictionis duo
sunt.Vnum sententiosum & argutum, sententiis non tam grauibus & seueris,quàm con-
cinnis & venustis: qualis in historia Timæus,in dicendo autē pueris nobis Hierocles A-
labādeus,magis etiam Menecles frater eius fuit: quorum vtriusque orationes sunt in pri-
mis,vt Asiatico in genere,laudabiles.Aliud autem genus est non tam sententiis frequen- 182
tatum,quàm verbis volucre atque incitatū: quali est nunc Asia tota,nec flumine solū o-
rationis,sed etiam exornato & faceto genere verborū: in quo fuit AEschylus Gnidius,&
meus æqualis Milesius AEschines. in iis erat admirabilis orationis cursus,ornata sentē-
tiarum concinnitas non erat.Hæc autem(vt dixi)genera dicendi aptiora sunt adolescen-
tibus,in senibus grauitatem non habent.Itaque Hortēsius vtroque genere florēs,clamo-
res faciebat adolescēs.Habebat enim & Menecliū illud studium crebrarū venustarúmque
sententiarū: in quibus vt in illo Græco,sic in hoc erant quædā magis venustæ dulcésque
sentētiæ,quàm aut necessariæ,aut interdū vtiles. Et erat oratio cū incitata & vibrās, tum
etiā accurata & polita. Non probātur hæc senibus:sæpe videbā cum irridentē,tum etiam
irascentē & stomachantem Philippū:sed mirabantur adolescētes, multitudo mouebatur. 183
Erat excellens iudicio vulgi,& facile primas tenebat adolescēs. Etsi enim genus illud di-
cendi authoritatis habebat parū,tamen aptū esse ætati videbatur:& certe quòd & ingenii
quædā forma lucebat,& exercitatione perfecta erat,verborúmque astricta comprehensio,
summā hominum admirationē excitabat. Sed cum iam honores, & illa senior authori-
tas grauius quiddā requireret, remanebat îdem,nec decebat ĭdem: quódque exercitatio-
nem studiúmque dimiserat,quod in eo fuerat acerrimū,concinnitas illa crebritásque sen
tentiarū pristina manebat,sed ea vestitu illo orationis,quo consueuerat,ornata non erat.
hoc tibi ille Brute minus fortasse placuit, quàm placuisset,si illum flagrantem studio, &
florētem facultate audire potuisses. Tum Brutus, Ego vero,inquit,& ista quæ dicis vi-
deo qualia sint, & Hortensium magnum oratorem semper putaui, maximéque probaui 184

pro Messala dicentem,cum tu absuisti. Sic ferunt,inquam,idque declarat totidem,quot
dixit(vt aiunt)scripta verbis oratio. Ergo ille à Crasso C O S. & Scæuola vsque ad Paulũ
& Marcellũ C O S S. floruit:nos in eodem cursu fuimus à Sylla Dictatore,ad eosdem fe-
rè C O S S. Sic Q.Hortensii vox extincta fato suo est,nostra publico. Melius quæso o-
minare,inquit Brutus. Sit sanè vt vis,inquam:& id non tam mea causa,quàm tua:sed
fortunatus illius exitus,qui ea non vidit cũ fierent,quæ prouidit futura. Sæpe enim inter
nos impendentes casus defleuimus, cum belli ciuilis causas in priuatorum cupiditatibus
inclusas,pacis spem à publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur fœli-
citas ipsius,qua semper est vsus,ab eis miseriis quæ consecutæ sunt,morte vindicasse.Nos
185 autem Brute quoniam post Hortensii clarissimi oratoris mortem orbæ eloquentiæ qua-
si tutores relicti sumus,domi teneamus eam septam liberali custodia, & hos ignotos at-
que impudẽtes procos repudiemus, tueamúrque vt adultam virginem caste, & ab arma-
torum impetu,quantum possumus, prohibeamus.Equidem etsi doleo, me in vitam pau-
lo serius tanquam in viam ingressum,priusquam confectum iter sit, in hanc reipub.no-
ctem incidisse: tamen ea consolatione sustentor,quam tu mihi Brute adhibuisti tuis sua-
uissimis literis: quibus me forti animo esse oportere censebas, quòd ea gessissem, quæ de
me etiam me tacente ipsa loquerentur,mortuóque viuerẽt.Quæ si recte esset,saluti reip.
sin secus,interitu ipso testimonium meorum de rep.consiliorum darent.sed in te intuens
Brute doleo,cuius in adolescentiam,per medias laudes quasi quadrigis vehentem,trans-
186 uersa incurrit misera fortuna reip. hic me dolor tangit, hæc me cura sollicitat, & hunc
mecum,socium eiusdem & amoris & iudicii. Tibi fauemus, te tua frui virtute cupimus:
tibi optamus eam remp.in qua duorum generum amplissimorum renouare memoriam;
atque augere possis. Tuum enim forum, tuũ erat illud curriculum,tu illuc veneras vnus,
qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed & ipsam eloquentiam locu-
pletanisses grauiorum artiũ instrumento,& iisdem artibus decus omne virtutis cum sum-
ma eloquentiæ laude iunxisses. Ex te duplex nos afficit solicitudo, quòd & ipse rep. ca-
reas, & illa te. Tu tamen (etsi cursum ingenii tui Brute premit hæc importuna clades ci-
uitatis) contine te in tuis perennibus studiis, & effice id quod iam propemodum,vel pla-
nè potius effeceras:vt te eripias ex ea,quam ego congessi in hunc sermonem,turba patro-
187 norum.Nec enim decet te ornatum vberrimis artibus,quas cum domo haurire non pos-
ses,accersiuisti ex vrbe ea,quæ domus est semper habita doctrinæ,numerari in vulgo pa-
tronorum.Nam quid te exercuit Pammenes,vir longe eloquentissimus Græciæ : quid il-
la vetus Academia,atque eius hæres Haristus hospes,& familiaris meus, si quidem simi-
les maioris partis oratorum futuri sumus?nonne cernimus vix singulis ætatibus binos o-
ratores laudabileis constitisse?Galba fuit inter tot æquales vnus excellẽs,cui(quemadmo-
dum accepimus) & Cato cedebat senior, & qui temporibus illis ætate inferiores fuerunt:
Lepidus postea,deinde Carbo. Nam Gracchi in concionibus multo faciliore & liberiore
genere dicendi:quorum tamen ipsorum ad ætatem laus eloquentiæ perfecta nondũ fuit.
Antonius,Crassus,pòst Cotta, Sulpitius,Hortẽsius, nihil dico amplius.tantũ dico,si mihi
188 accidisset,vt numerater in multis, • si operosa est concursatio magis opportunorum.

M. Tullii Ciceronis ad M. Brutum

ORATOR.

VTRVM difficilius aut maius esset negare tibi sæpius idem roganti,an efficere id quod rogares, diu multúmque Brute dubitaui. Nam & negare ei,quem vnice diligerē, cuique me charissimum esse sentirem,præsertim & iusta petenti,& præclara cupienti, durum admodum mihi videbatur: & suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius, qui vereretur reprehensionem doctorū atque prudentium. Quid enim est maius, quàm cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo,iudicare quæ sit optima species, & quasi figura dicendi? Quod quoniam me sæpius rogas, aggrediar,non tam perficiundi spe,quàm experiundi voluntate. Malo enim cum studio tuo sim obsecutus,desyderari à te prudentiam meam,quàm,si id non fecerim,beneuolentiam.Quæris igitur,idque iam sæpius,quod eloquentiæ genus probem maxime, & quale mihi videatur illud cui nihil addi possit, quod ego summum & perfectissimum iudicem. In quo vereor,ne si id quod vis effecero, eúmque oratorē quem quæris,expressero:tardem studia multorum,qui desperatione debilitati, experiri id nolent quod se assequi posse diffidant. Sed par est omneis omnia experiri, qui res magnas & magnopere expetendas concupiuerunt. Quòd siquem aut natura sua, aut illa præstantis ingenii vis forte deficiet,aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiísque consistere. Nam in poetis, non Homero soli locus est(vt de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli,aut Pindaro:sed horū vel secundis, vel etiam infra secūdos. Nec vero Aristotelem in philosophia deterruit à scribendo amplitudo Platonis: nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia & copia cæterorū studia restinxit. Nec solū ab optimis studiis excellentes viri deterriti nō sunt, sed ne opifices quidē se artibus suis remouerūt, qui aut Ialysi(quem Rhodi vidimus)non potuerunt,aut Coæ Veneris pulchritudinē imitari. Nec simulachro Iouis Olympii, aut Doryphori statua deterriti reliqui, minus experti sunt quid efficere aut quò progredi possent: quorū tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus,vt cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus vero,Græcis quidē,admirabile est quantū inter omneis vnus excellat.Attamen cum esset Demosthenes,multi oratores magni & clari fuerunt,& antea fuerant,nec postea defecerunt.Quare non est cur eorū,qui se studio eloquentiæ dediderūt,spes infringatur,aut languescat industria. Nam neque illud ipsum quod est optimum,desperandum est: & in præstantibus rebus magna sunt ea quæ sunt optimis proxima. At ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quæro quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit esse præstantius, quod in perpetuitate dicendi non sæpe, atque haud scio an vnquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in vllo genere tam pulchrū,quo non pulchrius id sit,vnde illud vt ex ore aliquo quasi imago exprimatur, quod neque oculis,neque auribus,neque vllo sensu percipi potest,cogitatione tantum & mente complectimur. Itaque & Phidiæ simulachris,quibus nihil in illo genere perfectius videmus,& his picturis quas nominaui,cogitare tamē possumus pulchriora. Nec vero ille artifex,cū faceret Iouis formā aut Mineruæ, contemplabatur aliquē è quo similitudinē duceret: sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædā, quam intuēs,in eáque defixus, ad illius similitudinem artem & manū dirigebat. Vt igitur in formis & figuris est aliquid perfectum & excellens, cuius ad excogitatā speciem imitando referun-

tut ea quæ ſub oculos ipſa cadunt: ſic perfectæ eloquentiæ ſpeciem animo videmus, effi-
giem auribus quærimus. Has rerum formas appellat Idæas ille non intelligendi ſolum,
6 ſed etiam dicendi grauiſſimus author & magiſter Plato: eáſque gigni negat, & ait ſemper
11 eſſe, ac ratione & intelligentia cõtineri: cætera naſci, occidere, fluere, labi, nec diutius eſſe
vno & eodem ſtatu. Quicquid eſt igitur de quo ratione & via diſputetur, id eſt ad vlti-
mam ſui generis formam ſpeciémque redigendum. Ae video hãc primam ingreſſionem
meam non ex oratoris diſputationibus ductam, ſed è media philoſophia repetitã, & eam
quidem cum antiquam, tum ſubobſcuram, aut reprehenſionis aliquid, aut certe admira-
tionis habituram. Nam aut mirabuntur, quid hæc pertineant ad ea quæ quærimus: qui-
bus ſatiſfaciet res ipſa cognita, vt non ſine cauſa alte repetita videatur. aut reprehendent
quòd inuſitatas vias indagemus, tritas relinquamus. Ego autem & me ſæpe noua videri
dicere intelligo, cum peruetera dicam, ſed inaudita pleriſque: & fateor me oratorem, ſi
modo ſim, aut etiam quicunque ſim, non ex rhetorum officinis, ſed ex Academiæ ſpatiis
7 extitiſſe. Illa enim ſunt curricula multiplicium variorúmque ſermonum, in quibus Pla-
tonis primum impreſſa ſunt veſtigia, ſed & huius & aliorum philoſophorum diſputatio-
nibus & exagitatus maxime orator eſt, & adiutus. Omnis enim vbertas & quaſi ſylua di-
cendi ducta ab illis eſt, nec ſatis tamen inſtructa ad forenſes cauſas, quas vt illi ipſi dicere
ſolebant, agreſtioribus muſis reliquerunt. Sic eloquẽtia hæc forenſis, ſpreta à philoſophis
& repudiata, multis quidem illa adiumentis magníſque caruit, ſed tamen ornata verbis
atque ſententiis iactationem habuit in populo, nec paucorũ iudicium reprehẽſionémque
pertimuit. Ita & doctis eloquentia popularis, & diſertis elegans doctrina defuit. Po-
ſitum ſit igitur in primis (quod pòſt magis intelligetur) ſine philoſophia non poſſe effici
quem quærimus eloquentem. Non vt in ea tamen omnia ſint, ſed vt ſic adiuuet, vt palæ-
ſtra hiſtrionem: parua enim magnis ſæpe rectiſſime conferuntur. nam nec latius, nec co-
8 pioſius de magnis variíſque rebus ſine philoſophia poteſt quiſquã dicere. Siquidẽ etiam
in Phædro Platonis hoc Periclem præſtitiſſe cæteris dicit oratoribus Socrates, quòd is
Anaxagoræ phyſici fuerit auditor: à quo cenſet eum, cum alia præclara quædam & ma-
gnifica didiciſſet, vberem & fœcundum fuiſſe, gnarúmque (quòd eſt eloquentiæ maximũ)
quibus orationis modis quæque animorum partes pellerẽtur. quod idem de Demoſthene
exiſtimari poteſt, cuius ex epiſtolis intelligi licet quàm frequens fuerit Platonis auditor.
Nec vero ſine philoſophorũ diſciplina genus & ſpeciem cuiuſque rei cernere, neque eam
definiendo explicare, nec tribuere in partes poſſumus: nec iudicare quæ vera, quæ falſa
ſint: neque cernere conſequentia, repugnantia videre, ambigua diſtinguere. Quid dicam
de natura rerum, cuius cognitio magnã orationis ſuppeditat copiam, de vita, de officiis,
9 de virtute, de moribus, ſine multa earum ipſarũ rerũ diſciplina, aut dici, aut intelligi poſ-
ſe? Ad has tot, tantáſque res adhibenda ſunt ornamẽta innumerabilia, quæ ſola tum qui-
dem tradebantur ab iis, qui dicendi numerabantur magiſtri. Quo fit, vt veram illã & ab-
ſolutam eloquentiam nemo conſequatur, quòd alia intelligendi, alia dicendi diſciplina
eſt: & ab aliis rerum, ab aliis verborum doctrina quæritur. Itaque M. Antonius, cui vel pri-
mas eloquentiæ patrum noſtrorum tribuebat ætas, vir natura peracutus & prudens, in eo
libro quem vnum reliquit, diſertos ait ſe vidiſſe multos, eloquẽtem omnino neminem.
Inſidebat videlicet in eius mente ſpecies eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipſa non
videbat. Vir autẽ acerrimo ingenio (ſic enim fuit) multa & in ſe, & in aliis deſyderans ne-
minem planè qui recte appellari eloquens poſſet, videbat. Quòd ſi ille nec ſe, nec L. Craſ-
10 ſum eloquentem putauit, habuit profecto comprehenſam animo quandã formã eloquen
tiæ: cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid, aut plura deerant, in eam formam non
poterat includere. Inueſtigemus hunc igitur Brute, ſi poſſumus, quem nũquam vidit An-
tonius, aut qui omnino nullus vnquam fuit: quem ſi imitari atque exprimere non poſ-
ſumus, quod idem ille vix deo conceſſum eſſe dicebat, attamen qualis eſſe debeat, poteri-
mus fortaſſe dicere. Tria ſunt omnino genera dicendi, quibus in ſingulis quidam flo-
ruerunt: peræque autem (id quod volumus) perpauci in omnibus. Nam & grandiloqui, vt

ita dicam, fuerunt cum ampla & sententiarum grauitate & maiestate verborũ, vehementes, varii, copiosi, graues, ad permouẽdos & conuertendos animos instructi & parati. quod ipsum alii aspera, tristi, horrida oratione, neque perfecta, neque conclusa: alii leui & instructa & terminata. Et contrà tenues, acuti, omnia docentes, & dilucidiora, nõ ampliora facientes, subtili quadam & pressa oratione limati. In eodémque genere alii callidi, sed impoliti, & consulto rudium similes & imperitorũm: alii in eadem ieiunitate concinniores, id est faceti, florentes etiam & leuiter ornati. Est autem quidam interiectus intermedius, & quasi temperatus, nec acumine posteriorum, nec fulmine vtens superiorũ, vicinus amborum, in neutro excellens, vtriusque particeps, vel vtriusque (si verum quærimus) potius expers. Isque vno tenore, vt aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens præter facilitatem & æquabilitatẽ: aut addit aliquos vt in corona toros, omnémque orationem ornamẽtis modicis verborum sententiarúmque distinguit. Horum singulorum generum quicũque vim singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quærendum est, satísne id, quod volumus, effecerint. Videmus enim fuisse quosdam, qui iidem ornate ac grauiter, iidem versute & subtiliter dicerent. Atque vtinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus: esset egregium non quærere externa, domesticis esse contẽtos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel vt hortarer alios, vel quòd amarem meos, recordor lõge omnibus vnum anteferre Demosthenem, qui vim accommodarit ad eam quam sentiam eloquentiam, non ad eam quam in aliquo ipse cognouerim. Hoc nec grauior extitit quisquã, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desyderant Atticos, aut ipsi Attice volunt dicere, vt mirentur hunc maxime, quo Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas. quid enim sit Atticum, discãt: eloquentiámque, ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo præditos, docere quæ sit propria laus Atticorum, non alienum puto. Semper oratorum eloquẽtiæ moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim qui probari volunt, voluntatem eorum qui audiunt, intuentur, ad eámque & ad eorum arbitrium & nutum totos se fingunt & accommodant. Itaque Caria & Phrygia & Mysia, quòd minime politæ, miniméque elegantes sunt, asciuerunt aptum suis auribus opimum quoddam, & tanquam adipale dictionis genus: quod eorum vicini (non ita lato interiecto mari) Rhodũ nunquam probauerunt, Græci autem multo minus, Athenienses vero funditus repudiauerunt: quorum semper fuit prudens syncerúmque iudicium, nihil vt possent nisi incorruptum audire & elegans. eorum religioni cum seruiret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. Itaque hic, quem præstitisse diximus cæteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima, summissius à primo: deinde dum de legibus disputat, pressius: pòst sensim incedens, iudices vt vidit ardentes, in reliquis exultauit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera, reprehendit AEschines quædam, & exagitat: illudénsque, dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quinetiam quærit ab ipso, cum quidem eum belluam appellet, vtrum illa verba, an portenta sint: vt AEschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. Facile est enim verbum aliquod ardens (vt ita dicam) notare, idque restinctis iam animorum incendiis, irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes, negat in eo positas esse fortunas Græciæ, in hoc in eum huc, an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus, aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur vt putidus? Cum vero inclinata, vlulantíque voce, more Asiatico, canere cœpisset, quis eum ferret? aut quis potius non iuberet auferri? Ad Atticorum igitur aures teretes & religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. Quorum genera plura sunt, hi vnum modo quale sit, suspicantur. Putant enim qui horride inculréque dicat, modo id eleganter enucleatéque faciat, eum solũ Attice dicere. Errant, quòd solum: quòd Attice, non falluntur. Istorũ enim iudicio si solũ illud est Atticũ, ne Pericles quidẽ dixit Attice, cui primæ sine cõtrouersia

deferebantur. Qui si tenui genere vteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgurare, to-
nare, permiscere Græciã dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac po-
litissimus Lysias. Quis enim id possit negare? dum intelligamus, hoc esse Atticum in Ly-
16 sia, nõ quòd tenuis sit atque inornatus, sed quòd nihil habeat insolens aut ineptum. Or-
nate vero & grauiter & copiose dicere, aut Atticorum sit, aut ne sit AEschines, néve De-
mosthenes Atticus. Ecce autẽ aliqui se Thucydidios esse profitentur, nouum quoddam
imperitorum & inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam se-
quuntur: non illum quidem amplum atque grandem, subtilem & elegantem tamen, &
qui in forensibus causis possit præclare consistere. Thucydides autem res gestas & bella
narrat & prælia, grauiter sanè & probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forẽsem vsum
& publicum. Ipsæ illæ conciones ita multas habent obscuras abditásque sententias, vix
vt intelligantur: quod est in oratione ciuili vitium vel maximum. Quæ est autem in ho-
minibus tanta peruersitas, vt inuentis frugibus, glande vescãtur? An victus hominum, A-
theniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porrò vnquam Græcorum
17 rhetorum à Thucydide quicquã duxit? At laudatus est ab omnibus. fateor: sed ita vt re-
rum explicator prudens, seuerus, grauis: non vt in iudiciis versaret causas, sed vt in histo-
riis bella narraret. Itaque nũquam est numeratus orator. Nec vero si historiam non scri-
psisset, nomen eius extaret, cum præsertim fuisset honoratus & nobilis. Huius tamen ne-
mo neque verborum, neque sententiarum grauitatem imitatur: sed cum mutila quædam
& hiantia locuti sunt, quæ vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse
Thucydidis. Nactus sum etiam qui Xenophontis similem esse se cuperet, cuius sermo est
ille quidem melle dulcior, sed à forensi strepitu remotissimus. Referamus nos igitur ad
eum quem volumus inchoandum, & eadem eloquentia informandum, quam in nullo
cognouit Antonius.

18 MAGNVM opus omnino & arduũ Brute conamur, sed nihil difficile amãti puto. A-
mo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores tuos. Inceudor porrò quotidie ma-
gis, non desyderio solum (quo quidem conficior) congressus nostros, consuetudinem vi-
ctus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama virtutum incredi-
bilium, quæ specie dispares, prudentia coniunguntur. Quid enim tam distans, quàm à se-
ueritate comitas? Quis tamen vnquam te aut sanctior est habitus, aut dulcior? Quid tam
difficile, quàm in plurimorum controuersiis diiudicandis ab omnibus diligi? consequeris
tamen, vt eos ipsos quos cõtra statuas, æquos, placatósque dimittas. itaque efficis, vt cum
gratiæ causa nihil facias, omnia tamen sint grata quæ facis. Ergo ex omnibus terris, vna
Gallia cõmuni nõ ardet incendio: in qua frueris ipse te, cũ in Italiæ luce cognosceris, vet-
19 sarísque in optimorũ ciuium vel flore vel robore. Iam quantũ illud est, quod in maximis
occupationibus nunquam intermittis studia doctrinæ, semper aut ipse scribis aliquid, aut
me vocas ad scribendũ? Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto: quem ipsum
nunquã attigissem, tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti, & illius memoriam
mihi charam excitanti, non parere nefas esse duxissem. sed testificor me à te rogatum, &
recusantem hæc scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune esse crimen, vt si
sustinere tantam quæstionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, meà re-
cepti. In quo tamen iudicii nostri errorem, laus tibi dati muneris compensabit. Sed in
omni re difficillimum est formam (quod χαρακτὴρ Græce dicitur) exponere optimi: quòd
aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam: quòd non discedit à commu-
20 ni more verborum. Pacuuio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratíque sunt
versus, multa apud alterum negligentius. Fac alium Accio: varia enim sunt iudicia, vt
in Græcis: nec facilis explicatio quæ forma maxime excellat. In picturis alios horrida, in-
culta, abdita & opaca: contrà alios nitida, læta, collustrata delectat. Quid est quo præscri-
ptum aliquod, aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere præstet, & genera plu-
ra sint? Hac ego religione nõ sum ab hoc conatu repulsus: existimauiq; in omnibus rebus
esse aliquid optimũ, etiam si lateret: ídque ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari.

r.iii.

Sed quoniam plura sunt orationũ genera, eáque diuersa, neque in vnam formam cadunt
omnia, laudationum, scriptionũ, & historiarum, & talium suasionum, qualem Isocrates fe
cit Panegyricum, multíque alii qui sunt nominati Sophistæ, reliquarúmque rerum for-
mam quæ absunt ab forensi contentione, eiúsque totius generis quod Græce ἐπιδεικτικὸν 11
nominatur, quod quasi ad inspiciendum, delectationis causa comparatum est: non com-
plectar hoc tempore. non quò negligẽda sit: est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem
informare volumus, & de quo molimnr aliquid exquisitiùs dicere. Ab hac & verborum
copia alitur, & eorum cõstructio, & numerus liberiore quadã fruitur licentia. Datur etiam
venia cõcinnitati sententiarum, & arguti, certíque & circunscripti verborũ ambitus con-
ceduntur: de industriáque, non ex insidiis, sed aperte ac palàm elaboratur, vt verba verbis
quasi demensa & paria respondeant, vt crebro cõferantur pugnantia, cõparentúrque con
traria: & vt pariter extrema terminentur, eundémque referant in cadeudo sonum: quæ
in Veritate causarum, & rarius multo facimus, & certe occultius. In Panathenaico autem
Isocrates ea studiose consectatum fatetur. non enim ad iudiciorum certamen, sed ad vo- 12
luptatem aurium scripserat. Hæc tractasse Thrasymachũ Chalcedonium primũ, & Leon-
tinum ferunt Gorgiam: Theodorum inde Byzantium, multósque alios, quos λογοδαιδάλους
appellat in Phædro Socrates: quorũ satis arguta multa, sed vt modo primúmque nascen-
tia, minuta, & versiculorum similia quædam, nimiúmque depicta. Quo magis sunt Hero
dotus, Thucydidésque mirabiles: quorum ætas cum in eorum tẽpora, quos nominaui, in-
cidisset, longissime tamen ipsi à talibus deliciis, vel potius ineptiis abfuerunt. alter enim
sine vllis salebris quasi sedatus amnis fluit: alter incitatior fertur, & de bellicis rebus ca-
nit etiam quodammodo bellicum: primísque ab his (vt ait Theophrastus) historia com-
mota est, vt auderet vberius quàm superiores, & ornatius dicere. Horum ætati successit
Isocrates, qui præter cæteros eiusdem generis laudatur semper à nobis, nonnunquã Bru- 13
te, leniter & erudite repugnante te: sed credas mihi fortasse, si quid in eo laudem, cogno-
ueris. Nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur & Gorgias, qui
tamen primi traduntur arte quadam verba iunxisse: Thucydides autem præfractior, nec
satis (vt ita dicam) rotundus: primus instituit dilatare verbis, & mollioribus numeris ex-
plere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo prin
cipes extiterunt, domus eius officina habita eloquentiæ est. Itaque vt ego cum à nostro
Catone laudabar, vel reprehẽdi me à cæteris facile patiebar: sic Isocrates videtur testimo-
nio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim (vt scis) quasi in extrema pa-
„ gina Phædri his ipsis verbis loquens Socrates, Adolescens etiam nunc ô Phædre Isocra-
„ tes est: sed quid de illo augurer, lubet dicere. Quid randem, inquit ille? Maiore mihi in-
„ genio videtur esse, quàm vt cum orationibus Lysiæ comparetur: præterea ad virtutem 14
„ maior indoles: vt minime mirum futurum sit, si cum ætate processerit, aut in hoc oratio-
„ num genere, cui nunc studet, tantum quantum pueris, reliquis præstet omnibus, qui vn-
„ quam orationes attigerunt: aut si contentus his non fuerit, diuino aliquo animi motu
„ maiora concupiscat. Inest enim natura philosophia in huius viri mente quædam. Hæc
de adolescente Isocrate Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato, & scribit æ-
qualis, & quidem exagitator omnium Rhetorum hũc miratur vnum: me autem qui Iso-
cratem non diligunt, vnà cum Socrate & Platone errare patiantur. Dulce igitur oratio-
nis genus, & solutum & effluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidicti-
co genere: quod diximus proprium Sophistarum, pompæ quàm pugnæ aptius, gymna-
siis & palæstræ dicatum, spretum & pulsum foro. Sed quòd educata huius nutrimentis
eloquentia est, ipsa se postea colorat & roborat, non alienum fuit de oratoris quasi in- 15
cunabulis dicere. Verum hæc, ludorum atque pompæ: nos autem iam in aciem dimica-
tionémque veniamus. Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat, & quo quidque
loco, & quomodo: dicendum omnino est quid sit optimum in singulis, sed aliquanto
secus, atque in tradenda arte dici solet. nulla præcepta ponemus (neque enim id suscepi-
mus) sed excellentis eloquentiæ speciem & formam adumbrabimus: nec quibus rebus

ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse videatur. Ac duo breuiter prima: sunt enim
non tam insignia ad maximam laudem, quàm necessaria, & tamen cum multis penè cõ-
munia. nam & inuenire & iudicare quid dicas, magna illa quidem sunt, & tanquam ani-
mi instar in corpore, sed propria magis prudentiæ quàm eloquentiæ: qua tamen in causa
16 est vacua prudentia? Nouerit igitur hic quidem orator quem summũ esse volumus, argu-
mentorum & rationum locos. Nam quoniam quicquid est quod in controuersia aut in
contentione versetur, in eo aut sitne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. sitne: signis. quid
sit: definitionibus. quale sit: recti prauique partibus: quibus vt vti possit orator, nõ ille vul-
garis, sed hic excellens, à propriis personis & temporibus semper, si potest, auocat contro-
uersiã. Latius enim de genere, quàm de parte disceptare licet: vt quod in vniuerso sit pro-
batum, id in parte sit probari necesse. Hæc igitur quæstio à propriis personis & tempo-
ribus, ad vniuersi generis orationem traducta appellatur Thesis. In hac Aristoteles ado-
lescentes, non ad philosophorum morem tenuiter disserẽdi, sed ad copiam rhetorum in
vtranque partem, vt ornatius & vberius dici possit, exercuit. Idémque locos (sic enim ap-
pellat, quasi argumentorum notas) tradidit, vnde omnis in vtranque partẽ traheretur o-
17 ratio. Facile igitur hic noster (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulam de
foro, sed doctissimum & perfectissimum quærimus) quoniam loci certi traduntur, percur-
ret omneis, vtetur aptis generatim, discet ex quo emanant etiam qui cõmunes appellan-
tur loci. Nec vero vtetur imprudenter hac copia, sed omnia expẽdet & seliget. Non enim
semper, nec in omnibus causis, ex iisdem eadem argumentorum momẽta sunt. Iudicium
ergo adhibebit: nec inueniet solum quid dicat, sed etiã expendet. Nihil enim feracius in-
geniis, iis præsertim, quæ disciplinis exculta sunt. Sed vt segetes fœcũdæ & vberes, non so-
lum fruges, verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus: sic interdum ex illis lo-
cis, aut leuia quædam, aut causis aliena, aut non vtilia gignuntur: quorum ab oratoris iu-
dicio delectus magnus adhibebitur. Alioquin quonã modo ille in bonis hærebit & habi-
18 tabit suis? aut molliet dura: aut occultabit quæ dilui non poterunt, atque omnino oppri-
met, si licebit: aut abducet animos: aut aliud afferet, quod oppositũ probabilius sit, quàm
illud quod obstabit? Iam vero ea quæ inuenerit, qua diligentia collocabit? quoniam id
secũdum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta, aditúsque ad causam faciet illustres:
cúmque animos prima aggressione occupauerit, infirmabit excludétque contraria: de fir-
missimis alia prima ponet, alia postrema, inculcabítque leuiora. Atque in primis duabus
dicẽdi partibus qualis esset, summatim breuitérque descripsimus. Sed vt antè dictũ est,
in his partibus (etsi graues atque magnæ sunt) minus & artis est & laboris. Cum autem
quid & quo loco dicat, inuenerit, illud est longe maximum; videre quonam modo. Sci-
tum est enim quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Car-
19 neadem autem eodem etiã modo dicere. Quòd si in philosophia tãtum interest quem-
admodum dicas, vbi res spectatur, non verba penduntur: quid tandem in causis existi-
mandum est, quibus totis moderatur oratio? Quod quidem ego Brute ex tuis literis sen-
tiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inueniendo & in collocãdo summum esse o-
ratorem vellem: sed id mihi quærere videbare, quod genus ipsius orationis optimum iu-
dicarem. Rem difficilem (dii immortales) atque omnium difficillimam. Nam cum est o-
ratio mollis & tenera, & ita flexibilis, vt sequatur quocunque torqueas: tum & naturæ va-
riæ & voluntates, multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. Flumen aliis ver-
borum, volubilitásque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquẽtiam. Distincta
alios & interpuncta interualla, moræ, respirationésque delectãt. Quid potest esse tam di-
uersum? tamen est in vtroque aliquid excellens. Elaborant alii lenitate & æquabilitate, &
30 puro quasi quodam & candido genere dicendi. Ecce alii duritatem & seueritatem quan-
dam verbis, & orationis quasi mœstitiam sequuntur: quódque paulo ante diuisimus, vt a-
lii graues, alii tenues, alii temperati vellẽt videri, quot orationũ genera esse diximus, tot-
idem oratorum reperiũtur. Et quoniam cœpi iam cumulatius hoc munus augere, quàm
à te postulatũ est (tibi enim tantum de orationis genere quærenti, respõdi etiam breuiter

de inueniendo & collocando) ne nunc quidem solum de orationis modo dicã,sed etiam
de actionis: ita prætermissa pars nulla erit. quandoquidem de memoria nihil est hoc lo-
co dicendum, quæ communis est multarum artium. Quo modo autem dicatur,id est in
duobus,in agendo & in eloquẽdo. Est enim actio quasi corporis quædã eloquentia,cum
constet è voce atque motu. Vocis mutationes totidẽ sunt,quot animorũ,qui maxime vo
cę commouentur. Itaque ille perfectus, quem iandudum nostra indicat oratio, vtcúque 31
se affectum videri,& animum audientis moueri volet,ita certum vocis admouebit sonũ:
de quo plura dicerem,si hoc præcipiẽdi tempus esset, aut si tu hoc quæreres. dicerẽ etiam
de gestu,cũ quo iũctus est vultus. quibus omnibus dici vix potest, quantũ intersit quem-
admodum vtatur orator. Nam & infantes,actionis dignitate,eloquentiæ sæpe fructũ tu-
lerunt:& diserti,deformitate agẽdi multi,infantes putari sunt. vt iam non sine causa De-
mosthenes tribuerit & primas & secundas & tertias actioni. Si enim eloquentia nulla si-
ne hac,hæc autem sine eloquentia tanta est,certe plurimum in dicendo potest. Volet igi-
tur ille,qui eloquentiæ principatũ petet, & cõtenta voce atrociter dicere, & summissa le-
niter,& inclinata videri grauis,& inflexa miserabilis. Mira est enim quædam natura vo-
cis,cuius quidem è tribus omnino sonis, inflexo,acuto,graui,tanta sit, & tam suauis va- 32
rietas perfecta in cantibus. Est autem in dicendo etiam quidam cantus obscurior, nõ hic
è Phrygia & Caria rhetorum epilogus penè cãticum, sed ille quem significat Demosthe-
nes & AEschines, cum alter alteri obiicit vocis flexiones. Dicit plura etiam Demosthe-
nes, illúmque sæpe dicit voce dulci & clara fuisse. In quo illud etiam notãdum mihi vi-
detur ad studium persequẽdæ suauitatis in vocibus. ipsa enim natura quasi modularetur
hominũ orationem, in omni verbo posuit acutam vocem,nec vna plus, nec à postrema
syllaba citra tertiam,quo magis naturã ducem ad aurium voluptatem sequatur industria.
Ac vocis quidem bonitas optanda est:non est enim in nobis, sed tractatio atque vsus in
nobis. Ergo ille princeps variabit & mutabit, omnes sonorũ tum intendens,tum remit-
tens persequetur gradus:idémque motu sic vtetur,nihil vt supersit in gestu. Status erectus
& celsus, rarus incessus nec ita longus, excursio moderata eáque rara, nulla mollitia cer- 33
uicum, nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto
se ipse moderans,& virili laterum flexione, brachii proiectione in contentionibus, con-
tractione in remissis. Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam af-
fert tum dignitatem,tum venustatem! in quo cum effeceris nequid ineptum aut vultuo-
sum sit,tum oculorum est quædam magna moderatio. Nam vt imago est animi vultus,
sic indices oculi: quorum & hilaritatis & vicissim tristitiæ modum res ipsæ,de quibus a-
getur temperabunt. Sed iam illius perfecti oratoris, & summæ eloquentiæ species expri-
mẽda est,quẽ hoc vno excellere,id est oratione,cætera in eo latêre, indicat nomẽ ipsum.
Non enim inuẽtor aut compositor,aut actor,hæc complexus est omnia, sed & Græce ab
eloquendo ῥήτωρ, & Latine eloquens dictus est. Cæterarum enim rerum quæ sunt in ora- 34
tore,partem aliquam sibi quisque vendicat:dicendi autem,id est eloquendi maxima vis,
soli huic cõceditur. Quanquam enim & philosophi quidam ornate locuti sunt(siquidem
& Theophrastus diuinitate loquendi nomen inuenit, & Aristoteles Isocratem ipsum la-
cessiuit, & Xenophontis voce Musas quasi locutas ferũt:& longe omniũ,quicunque scri-
pserunt aut locuti sunt,extitit & grauitate princeps Plato) tamen horũ oratio neque ner-
uos,neque aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis,quorum sedare a-
nimos malunt,quàm incitare. siquidem de rebus placatis,ac minime turbulentis docen-
di causa,non capiendi loquuntur: vt in eo ipso quòd delectationẽ aliquam dicendo aucu
pentur,plus nonnullis quàm necesse sit,facere videantur. Ergo ab hoc genere non diffici-
le est hãc eloquentiã,de qua nũc agitur,secernere. Mollis est enim oratio philosophorũ & 35
vmbratilis,nec sententiis,nec verbis instructa popularibus,nec iuncta numeris,sed soluta
liberius:nihil iratum habet,nihil inuidum,nihil atrox, nihil mirabile,nihil astutũ: casta,
verecũda,virgo incorrupta quodãmodo. itaque sermo potius,quàm oratio dicitur. Quã-
quam enim omnis locutio oratio est, tamen vnius oratoris locutio hoc proprio signata

nomine est. Sophistarum, de quibus suprà dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quòd cum sit his propositũ non perturbare animos, sed placare potius: nec tam persuadere, quàm delectare: & apertius id faciunt, quàm nos, & crebrius: cõcinnas magis sẽtẽtias exquirũt, quàm probabiles: à re sæpe discedunt, intexũt fabulas, verba apertius trãsferunt, eáque ita disponunt vt pictores varietatẽ colorũ, paria paribus referũt, aduersa cõ-
56 trarias, sæpissiméque similiter extrema definiũt. Huic generi historia finitima est, in qua & narratur ornate, & regio sæpe, aut pugna describitur: interponũtur etiã cõciones & hortationes: sed in his tracta quædã, & fluens expetitur, non hæc contorta & acris oratio. Ab his non multo secus, quàm à poetis hæc eloquẽtia, quam quærimus, seuocanda est. Nam etiam poetæ quæstionẽ attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime videbãtur antea & versu, nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit. Quicquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiã si abest à versu (nam id quidem orationis est vitiũ) numerus vocatur, qui Græce ῥυθμὸς dicitur. Itaque video visum esse nonnullis, Platonis & Democriti locutionẽ, etsi absit à versu, tamen quòd incitatius feratur, & clarissimis verborũ luminibus vtatur, potius poema putãdum, quàm
57 comicorum poetarum: apud quos, nisi quòd versiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis. nec tamen id est poetæ maximum, etsi est eo laudabilior, quòd virtutes oratoris persequitur, cum versu sit astrictior. Ego autem etiã si quorũdam grandis & ornata vox est poetarũ, tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse, quàm in nobis faciendorũ iungendorúmque verborum, tum etiã nonnullorum voluptati vocibus magis, quàm rebus inseruiunt. Nec vero si quid est vnum inter eos simile (id autem est iudicium electióque verborũ) propterea cæterarũ rerum dissimilitudo intelligi nõ potest: sed id nec dubium est, & si quid habet quæstionis, hoc tamen ipsum ad id quod propositũ est, nõ est necessarium. Seiunctus igitur orator à philosophorũ eloquentia, à sophistarũ, ab historicorum, à poetarũ, explicãdus est nobis qualis futurus sit. Erit igitur eloquens (hunc enim
58 authore Antonio quærimus) is qui in foro causisque ciuilibus ita dicet, vt probet, vt delectet, vt flectat. probare necessitatis est, delectare suauitatis, flectere victoriæ. nam id vnũ ex omnibus ad obtinẽdas causas potest plurimũ. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi. Subtile in probando, modicũ in delectando, vehemens in flectendo, in quo vno vis omnis oratoris est. Magni igitur iudicii, summæ etiã facultatis esse debebit moderator ille, & quasi temperator huius tripertitæ varietatis. nam & iudicabit quid cuique opus sit: & poterit, quocũque modo postulabit causa, dicere. Sed est eloquentiæ, sicut reliquarũ rerum, fundamentũ sapientia. Vt enim in vita, sic in oratione nihil est difficilius, quàm quid deceat videre: πρέπον appellant hoc Græci, nos dicamus sanè decorum. de quo præclare, & multa præcipiũtur, & res est cognitione dignissima. Huius ignoratione nõ modo in vita,
59 sed sæpissime & in poematis, & in oratione peccatur. Est autẽ quid deceat oratori videndum, non in sententiis solum, sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, nõ omnis honos, non omnis authoritas, nõ omnis ætas, nec vero locus, aut tempus, aut auditor omnis, eodẽ aut verborũ genere tractãdus est, aut sentẽtiarum: sempérque in omni parte orationis, vt vitæ, quid deceat est consyderãdum: quod & in re, de qua agitur, positum est, & in personis, & eorũ qui dicunt, & eorum qui audiunt. Itaque hunc locum longe & late patentem philosophi solent in officiis tractare, non cum de recto ipso disputant: nam id quidẽ vnum est grãmatici in poetis, eloquẽtis in omni & genere & parte causarũ. Quàm enim indecorũ est, de stillicidiis cum apud vnum iudicem dicas, amplissimis verbis, & locis vti cõmunibus, de maiestate vero Pop. Ro. summisse & subtiliter? Hic genere toto: at
60 persona aliĩ peccant, aut sua, aut iudicum, aut etiam aduersariorũ: nec re solum, sed sæpe etiam verbo: & si sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res sæpe aut probatur, aut reiicitur, alio atque alio elata verbo. In omnibúsque rebus videndum est quatenus. etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium, quàm parum. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. Magnus esset locus

hic Brute,quod te fugit,& magnum volumen aliud desyderat:sed ad id quod agitur, il-
lud satis:cum hoc decere,quod semper vsurpamus in omnibus dictis & factis minimis &
maximis : cum hoc,inquam,decere dicimus,illud nō decere,& id vsquequaque quantum
sit,appareat,in alióque ponatur,aliúdque totum sit vtrum decere,an oportere dicas.Opor
tere enim,perfectionē declarat officii,quo & semper vtēdum est & omnibus.decere,quasi
aptum esse,consentaneúmque tēpori & personæ:quod cum in factis sæpissime,tum in di-
ctis valet,in vultu denique & gestu & incessu,contráque item dedecere.Quod si poeta fu 41
git vt maximū vitium,qui peccat etiā,cum probam orationem affingit improbo stultóve
sapientis:si denique pictor ille vidit,cum immolanda Iphigenia tristis Chalcas esset,mœ
stior Vlysses,mœreret Menelaus,obuoluendum caput Agamemnonis esse, quoniā sum-
mū illum luctum penicillo non posset imitari:si denique histrio quid deceat quærit,quid
faciendum oratori putemus?Sed cum hoc tantū sit,quid in causis,earúmque quasi mem
bris faciat,orator viderit. Illud quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed
etiam causas totas,alias alia forma dicendi esse tractandas. Sequitur,vt cuiusque generis
nota quæratur & formula,magnū opus & arduum (vt sæpe iam diximus) sed ingredien-
tibus consyderādum fuit,quid ageremus:nunc quidem iam quocūque feremur,danda ni-
mirum vela sunt. Ac primū informandus est ille nobis,quem solum quidam vocant At- 42
ticum.Sūmissus est & humilis,consuetudinē imitans,ab indisertis re plus,quàm opinione
differens. Itaque eum qui audiunt,quāuis ipsi infantes sint,tamē illo modo confidunt se
posse dicere.Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed
nihil est experienti minus.Etsi enim nō plurimi sanguinis est,habeat tamen succum ali-
quem oportet,vt etiā si illis maximis viribus careat,sit (vt ita dicam) integra valetudine.
Primū igitur eum tāquam è vinculis numerorum eximamus.Sunt enim quidam (vt scis)
oratori numeri (de quibus mox agemus)obseruādi ratione quadā,sed alio in genere ora-
tionis,in hoc omnino relinquendi:solurum quiddam sit,nec vagum tamen,vt ingredi li
bere,non vt licenter videatur errare. Verba etiā verbis quasi coagmētare negligat.Habet
enim ille tanquā hiatus concursu vocalium molle quiddam,& quod indicet non ingratā 43
negligentiā de re hominis,magis quàm de verbis laborantis.Sed erit videndum de reli-
quis,cum hæc duo ei liberiora fuerint,circuitus,conglutinatióque verborū.Illa enim ipsa
contracta & minuta nō negligenter tractanda sunt,sed quædam etiā negligentia est dili-
gens. Nam vt mulieres esse dicūtur nōnullæ inornatæ,quas idipsum deceat: sic hæc sub-
tilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in vtroque,quo sit venustins,sed
non vt appareat. Tum remouebitur omnis insignis ornatus;quasi margaritarū, ne cala-
mistri quidem adhibebuntur.Fucati vero medicamenta candoris & ruboris;omnia repel-
lentur,elegantia modo & munditia remanebit.Sermo purus erit & Latinus,dilucide pla-
néque dicetur,quid deceat circunspicietur. Vnum aderit,quod quartum numerat Theo-
phrastus in orationis laudibus,ornamentum illud suaue & affluens: acutæ crebræque sen
tentiæ ponētur,& nescio vnde ex abdito erutæ,atque in hoc oratore dominabuntur.Ve- 44
recundus erit vsus oratoriæ quasi supellectilis. Supellex est enim quodammodo nostra,
quæ est in ornamentis,alia rerum,alia verborū.Ornatus autem verborū duplex:vnus sim
plicium,alter collocatorū. Simplex probatur in propriis vsitatísque verbis,quod aut opti
me sonat,aut rem maxime explanat.In alienis,aut translatū,aut factum aliunde,vt mu-
tuo:aut factum ab ipso,aur nouum,aut priscum & inusitatū.Sed etiam inusitata ac prisca
sunt in propriis,nisi quòd raro vtimur. Collocata autem verba habēt ornatum,si aliquid
concinnitatis efficiunt,quod verbis mutatis nō maneat,manente sententia.Nam senten-
tiarum ornamenta,quæ permanent etiam si verba mutaueris,sunt illa quidem permulta,
sed quæ emineant pauciora.Ergo ille tenuis orator modo sit elegās,nec in faciendis ver-
bis erit audax,& in transferendis verecūdus & parcus,& in priscis reliquísque ornamen- 45
tis & verborum & sentētiarum demissior:translatione fortasse crebrior,qua frequentissi-
me sermo omnis vtitur nō modo vrbanorū,sed etiam rusticorū. siquidem est eorū gem-
mare vites,sitire agros,lætas esse segetes,luxuriosa frumenta.Nihil horū parum audacter,

ſed aut ſimile eſt illi, vnde transferas: aut ſi res ſuum nullum habet nomen, docendi cauſa ſumptum, nõ ludendi videtur. Hoc ornamento liberius paulo, quàm cæteris vtetur hic ſummiſſus: nec tam licenter tamen, quàm ſi genere dicendi vteretur ampliſſimo. Itaque illud indecorũ (quod quale ſit, ex decoro debet intelligi) hic quoque apparet, cũ verbum aliquod altius transfertur, ídque in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret. Illam autem concinnitatem, quæ verborum collocationẽ illuminat his luminibus, quæ
46 Græci quaſi aliquos geſtus orationis σχήματα appellant (quod idem verbum ab his etiam in ſententiarum ornamenta transfertur) adhibet quidem hic ſubtilis, quem, niſi quod ſolum, cæteroquin recte quidam vocãt Atticũ, ſed paulo parcius. Nam ſic vt in epulatum apparatu à magnificentia recedens, non ſe parcum ſolum, ſed etiam elegãtem videri volet, eliget quibus vtatur. Sunt enim pleræque aptæ huius ipſius oratoris, de quo loquor, parſimoniæ. Nam illa, de quibus antè dixi, huic acuto fugienda ſunt, paria paribus relata, & ſimiliter concluſa, eodémque pacto cadentia: & immutatione literæ quaſi quæſitæ venuſtates, ne elaborata concinnitas, & quoddam aucupiũ delectationis manifeſto deprehenſum appareat. Itémque ſi quæ verborum iterationes contentionẽ aliquam, & clamorem requirent, erunt ab hac ſummiſſione orationis alienæ: cæteris promiſcue poterit vti,
47 continuatione verborum, modo relaxet & diuidat, vtatúrque verbis quamuſitatiſſimis, tranſlationibus quammolliſſimis: etiam illa ſentẽtiarum lumina aſſumat, quæ nõ erunt vehementer illuſtria. Non faciet remp. loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec aceruatim multa frequentans, vna complexione deuinciet. valentiorũ hæc laterum ſunt, nec ab hoc quem informamus, aut expectanda, aut poſtulanda: erit enim vt voce, ſic etiã oratione ſuppreſſior. Sed pleraque ex illis cõuenient etiã huic tenuitati: quãquam iiſdem ornamentis vtetur horridius: talem enim inducimus. Accedit actio nõ tragica, nec ſcenæ, ſed modica iactatione corporis, vultu tamẽ multa cõficiens: nõ hoc quo dicũtur os ducere, ſed illo, quo ſignificant ingenue quo ſenſu quidque pronũtient. Huic generi orationis aſpergentur etiam ſales, qui in dicẽdo mirum quãtum valent: quorum duo genera ſunt,
48 vnum facetiarum, alterum dicacitatis. vtetur vtroque, ſed altero in narrãdo aliquid venuſte, altero in iaciendo mittendóque ridiculo, cuius genera plura ſunt: ſed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen, ridiculo ſic vſurum oratorẽ, vt nec nimis frequẽti, ne ſcurrile ſit: nec ſubobſcœno, ne mimicũ: nec petulanti, ne improbum: nec in calamitatẽ, ne inhumanũ: nec in facinus, ne odii locum riſus occupet: neque aut ſua perſona, aut iudicum, aut tempore alienum. hæc enim ad illud indecorũ referuntur. Vitabit etiam quæſita, nec ex tempore ficta, ſed domo allata, quæ plerũque ſunt frigida. parcet & amicitiis & dignitatibus: vitabit inſanabiles contumelias: tantũmodo aduerſarios figet, nec eos tamẽ ſemper, nec omneis, nec omnimodo: quibus exceptis ſic vtetur ſale & facetiis, vt ego ex iſtis nouis Atticis talem cognouerim neminẽ, cum id certe ſit vel maxime Atticũ. Hanc ego
49 iudico formã ſummiſſi oratoris, ſed magni tamen & germani Attici: quoniã quicquid eſt ſalſum, aut ſalubre in oratione, id proprium Atticorũ eſt. è quibus tamen non omnes faceti, Lyſias ſatis & Hyperides, Demades præter cæteros fertur, Demoſthenes minus habetur: quo quidem mihi nihil videtur vrbanius, ſed non tam dicax fuit, quàm facetus. Eſt autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis. Vberius eſt aliud, aliquantóque robuſtius, quàm hoc humile, de quo dictum eſt: ſummiſſius autem, quàm illud, de quo iam dicetur, ampliſſimũ. Hoc in genere, neruorũ vel minimũ, ſuauitatis autẽ eſt vel plurimũ. Eſt enim plenius, quàm hoc enucleatũ: quàm autẽ illud ornatum, copioſúmque, ſummiſſius. Huic omnia dicendi ornamenta conueniunt, plurimúmque eſt in hac orationis forma ſuauitatis. in qua multi floruerunt apud Græcos: ſed Phalereus Demetrius meo iudicio præſti-
50 tit cæteris, cuius oratio cum ſedate placidéque loquitur, tum illuſtrant eam, quaſi ſtellæ quædam, tranſlata verba, atque immutata. Tranſlata ea dico, vt ſæpe iam, quæ per ſimilitudinem ab alia re aut ſuauitatis, aut inopiæ cauſa transferuntur. Mutata, in quibus pro verbo proprio ſubiicitur aliud, quod idem ſignificet, ſumptũ ex re aliqua conſequenti. Quod quanquam transferendo fit, tamẽ alio modo tranſtulit, cum dixit Ennius

arcem & vrbem orbas: alio modo, si pro patriā arcem dixisset, & horridam Africam horribili tremere tumultu cum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc Hypallagen rhetores, quia quasi summutātur verba pro verbis: Metonimian grāmatici vocant, quòd nomina transferuntur. Aristoteles autem translationi hæc ipsa subiungit, & abusionem, quam Catachresin vocāt: vt cum minutum dicimus animū pro paruo, & abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quòd delectat, vel quòd licet. Iam cum fluxerunt plures continuæ 51
translationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant ἀλληγορίαν, nomine recte, genere melius ille, qui ista omnia translationes vocat. Hæc frequentat Phalereus maxime, súntque dulcissima: & quanquā translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquā crebriores. In idem genus orationis (loquor enim de illa modica, ac tēperata) verborū cadunt lumina omnia, multa etiā sententiarū, latæ eruditǽque disputationes ab eodem explicantur, & loci cōmunes sine contētione dicuntur. Quid multa? è philosophorum scholis tales ferè euadunt: & nisi coràm erit cōparatus ille fortior, per se hic, quē dico, probabitur. Est enim quoddam insigne etiam, & florens orationis, pictum, & expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sentētiarum illigantur lepores. Hoc totum è sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum à subtilibus, repulsum à grauibus, 52
in ea, de qua loquor, mediocritate consedit. Tertius est ille amplus, copiosus, grauis, ornatus, in quo profecto vis maxima est. Hic est enim cuius ornatum dicendi, & copiā admiratæ gentes, eloquentiā in ciuitatibus plurimū valere passæ sunt: sed hanc eloquētiam quæ cursu magno sonitúque ferretur, quam suspicerent omnes, quā admirarētur, quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquētiæ est tractare animos, huius omni modo permouere. hæc modo perstringit, modo irrepit in sensus: inserit nouas opiniones, euellit insitas. Sed multum interest inter hoc dicendi genus, & superiora. Qui in illo subtili & acuto elaborauit, vt callide arguteque diceret, nec quicquam altius cogitaret: hoc vno profecto magnus orator est, si non maximus: miniméque in lubrico versabitur, & si semel constiterit, nunquam cadet. Medius ille autē, quē modicum & temperatū voco, si modo suum illud 53
satis instruxerit, non extimescit ancipites dicendi incertósque casus: etiam siquādo minus succedet, vt sæpe fit, magnum tamen periculum non adibit, alte enim cadere non potest. At vero hic noster, quem principem ponimus, grauis, acer, ardens, si ad hoc vnum est natus, aut in hoc solo se exercuit, aut huic generi studet vni, nec suam copiā cum illis duobus generibus tēperauit, maxime est contēnendus. ille enim summissus, quòd acute & veteratorie dicit, sapiens iam: medius, suauis: hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, præsertim cū causæ partim totæ sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandæ: si is non præparatis auribus inflammare rem cœpit, furere apud sanos, & quasi inter sobrios bacchari vinolentus videtur. Tenemus igitur Brute, quem quærimus, sed animo. Nam manu si cōprehendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mi- 54
hi persuasisset vt se dimitterem. Sed inuentus profecto est ille eloquens, quem nunquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Cōplectar breui, differam pluribus. is enim est eloquens, qui & humilia subtiliter, & magna grauiter, & mediocria tēperate potest dicere. Nemo is, inquies, vnquam fuit. Nec fuerit: ego enim quid desyderem, non quid viderim, disputo: redeóque ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formā & speciem: quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentē quæro, neque quicquam mortale & caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens: quod nihil est aliud, nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre possumus. Is erit igitur eloquēs (vt illud idem iteremus) qui poterit parua summisse, modica temperate, magna grauiter 55
dicere. Tota mihi causa pro Cæcinna de verbis interdicti fuit: res inuolutas definiēdo explicauimus: ius ciuile laudauimus: verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius, temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendæ maiestatis Rabirii causa continebatur. ergo in omni genere amplificationis exarsimus. At hæc interdum temperāda & varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem

libris non reperitur genus:quod in Habiti:quod in Cornelii:quod in plurimis nostris de-
fensionibus: quæ exẽpla selegissem,nisi vel nota esse arbitrarer,vel posse eligere qui quæ-
rerent.Nulla est enim vllo in genere laus oratoris,cuius in nostris orationibus nõ sit ali-
qua,si nõ perfectio,at conatus tamen atque adumbratio . non assequimur:at quid deceat
videmus.nec enim nunc de nobis,sed de re dicimus:in quo tantum abest vt nostra mire-
56 mur,vt vsque eò difficiles ac morosi simus,vt nobis nõ satisfaciat ipse Demosthenes:qui
quanquam vnus eminet inter omnes in omni genere dicendi,tamen non semper implet
aures meas: ita sunt auidæ & capaces,& semper aliquid immẽsum infinitúmque desyde-
rant.Sed tamẽ,quoniam & hunc tu oratorem cũ eius studiosissimo Pammene,cum esses
Athenis,totum diligẽtissime cognouisti:neque eum dimittis è manibus,& tamen nostra
etiã lectitas:vides profecto illum multa perficere,nos multa conari:illum posse,nos velle,
quocunque modo causa postulet,dicere.Sed ille magnus:nam & successit ipse magnis,&
maximos oratores habuit æquales. nos magnum fecissemus,si quidem potuissemus quò
contendimus peruenire,in ea vrbe,in qua (vt ait Antonius) auditus eloquens nemo erat.
Atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est,aut sibi ipse:nunquam Cotta visus esset,
57 nunquam Sulpitius, nnnquam Hortensius . nihil enim ample Cotta,nihil leniter Sulpi-
tius,nõ multa grauiter Hortẽsius.Superiores magis ad omne genus apti,Crassum dico,&
Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis,& æquabiliter in omnia genera fusæ oratio-
nis aureis ciuitatis accepimus:eásque nos primi quicũque eramus, & quãtulumcũque di-
cebamus,ad huius generis dicendi,audiendi incredibilia studia conuertimus. Quãtis illa
clamoribus adolescẽtuli diximus,de supplicio parricidarũ:quæ nequaquã satis deferbuis-
» se post aliquãto sentire cœpimus, Quid enim tam commune,quàm spiritus viuis,ter-
» ra mortuis,mare fluctuantibus,litus eiectis:Ita viuunt,dum possunt,vt ducere animã de
» cælo nõ queãt: ita moriuntur,vt eorũ ossa terra non tãgat:ita iactãtur fluctibus,vt nun-
» quam alluantur: ita postremo eiiciuntur,vt ne ad saxa quidẽ mortui cõquiescant.& quæ
58 sequũtur. Sunt enim omnia, sicut adolescẽtis non tam re & maturitate, quàm spe & ex-
» pectatione laudati. Ab hac indole iam illa matura, Vxor generi, nouerca filii, filiæ
» pellex. Nec vero hic vnus erat ardor in nobis, vt hoc modo omnia diceremus : ipsa
enim illa pro Roscio iuuenilis redundantia,multa habet attenuata,quædã etiã paulo hi-
lariora.At pro Habito,pro Cornelio,cõpluré sque aliæ(nemo enim orator tam multa,ne
in Græco quidẽ otio,scripsit,quàm multa sunt nostra)eáque hanc ipsam habent quã pro-
bo,varietatem.An ego Homero,Ennio,reliquis poetis,& maxime Tragicis cõcederem,
vt ne omnibus locis eadem contẽtione vterentur, crebróque mutarent,nõnunquã etiam
ad quotidianum genus sermonis accederent: ipse nunquam ab illa acerrima contẽtione
discederẽ: Sed quid poetas diuino ingenio profero: Histriones eos vidimus, quibus nihil
59 posset in suo genere esse præstãtius,qui nõ solum in dissimillimis personis satisfaciebant,
cum tamen in suis versarẽtur, sed & comœdum in tragœdiis, & tragœdum in comœdiis
admodum placere vidimus:ego non elaborem: Cum dico me,te Brute dico:nam in me
quidem iampridem effectum est quod futurum fuit.Tu autem eodem modo omneis cau-
sas ages: aut aliquod causarum genus repudiabis:aut in iisdem causis perpetuum,& eun-
dem spiritum sine vlla cõmutatione obtinebis: Demosthenes quidem,cuius nuper inter
imagines tuas,ac tuorum (quòd eum credo amares)cum ad te in Tusculanum venissem,
imaginẽ ex ære vidi,nihil Lysiæ subtilitate cedit,nihil argutiis & acumine Hyperidi,ni-
hil lenitate AEschini,& splẽdore verborũ.Multæ sunt eius totæ orationes subtiles,vt cõ-
tra Leptinem:multæ & totæ graues,vt quædã Philippicæ:multæ variæ,vt contra AEschi
60 nem:falsæ legationis,vt contra eundem pro causa Ctesiphontis.Iam illud medium quo-
ties vult arripit,& à grauissimo discedens,eò potissimum delabitur. Clamores tamẽ tum
mouet,& tum in dicendo plurimũ efficit,cum grauitatis locis vtitur.Sed ab hoc parum-
per abeamus(quandoquidem de genere,non de homine quærimus)rei potius,id est elo-
quentiæ vim & naturam explicemus.Illud tamẽ,quod iam antè diximus,meminerimus,
nihil nos præcipiendi causa esse dicturos:atque ita potius acturos,vt existimatores videa-

mut loqui,non magiſtri.in quo tamen longius progredimur, quòd videmus non te hæc ſolum eſſe lecturum,qui ea multò,quàm nos,qui quaſi docere videamur,habeas notiora: ſed hunc librum etiam ſi minus noſtra cõmendatione,tuo tamen nomine diuulgari neceſſe eſt. Eſſe igitur perfecte eloquẽtis puto,non eam ſolum facultatẽ habere,quæ ſit eius propria,fuſe lateque dicendi,ſed etiam vicinam eius,atque finitimã dialecticorum ſcientiam aſſumere:quanquam aliud videtur oratio eſſe,aliud diſputatio:nec idem loqui eſſe, quod dicere:attamẽ vtrũque in diſſerendo eſt.diſputandi ratio & loquendi,dialecticorum ſit:oratorum autem,dicendi & ornãdi. Zeno quidem ille,à quo diſciplina Stoicorum eſt, manu demonſtrare ſolebat quid inter has artes intereſſet. nam cum compreſſerat digitos,pugnúmque fecerat,dialecticam aiebat eiuſmodi eſſe:cum autẽ diduxerat,& manum dilatauerat,palmæ illius ſimilem eloquentiam eſſe dicebat. Atque etiã ante hunc Ariſtoteles principio artis rhetoricæ dicit,illam artem quaſi ex altera parte reſpondere dialecticæ:vt hoc videlicet differant inter ſe,quòd hæc ratio dicendi latior ſit,illa loquendi contractior. Volo igitur huic ſummo,omnem,quæ ad dicẽdum trahi poſſet,loquẽdi rationẽ eſſe notam:quæ quidem res (quod te his artibus eruditũ minime fallit) duplicem habuit docendi viam. Nam & ipſe Ariſtoteles tradidit præcepta plurima diſſerendi,& poſtea qui dialectici dicuntur,ſpinoſiora multa pepererunt. Ergo eum cenſeo,qui eloquentiæ laude ducatur,nõ eſſe earũ rerum omnino rudem:ſed vel illa antiqua,vel hac Chryſippi diſciplina inſtitutus,nouerit primũ vim,naturam,genera verborum,& ſimplicium,& copulatorum. deinde quot modis quidque dicatur,qua ratione verũ falſúmne ſit,iudicetur:quid efficiatur è quoque:quod cui conſequens ſit,quódque cõtrarium. cúmque ambigue multa dicantur,quomodo quidque eorum diuidi explanaríque oporteat. Hæc tenenda ſunt oratori:ſæpe enim occurrunt.ſed quia ſua ſponte ſquallidiora ſunt,adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor. Et quoniã in omnibus quæ ratione docentur & via, primũ cõſtituendũ eſt quid quidque ſit(niſi enim inter eos qui diſceptent,cõuenit quid ſit illud de quo ambigitur,nec recte diſſeri,nec vnquam ad exitum perueniri poteſt)explicãda eſt ſæpe verbis mens noſtra de quaque re, atque inuolutæ rei notitia definiendo aperienda eſt. ſiquidem definitio,eſt oratio,quæ quid ſit id de quo agitur,oſtendit quãbreuiſſime. Tum,vt ſcis,explicato genere cuiuſque rei,videndum eſt quæ ſint eius generis ſiue formæ,ſiue partes; vt in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur hæc facultas in eo quem volumus eſſe eloquentẽ,vt definire rem poſſit,neque id faciat tam preſſe & anguſte,quàm in illis eruditiſſimis diſputationibus fieri ſolet:ſed cũ explanatius,tum etiam vberius,& ad cõmune iudiciũ popularémque intelligẽtiam accõmodatius. Idémque etiã,cũ res poſtulabit,genus vniuerſum in ſpecies certas,vt nulla neque prætermittatur, neque redundet, partietur ac diuidet. quando autem,aut quomodo id faciat,nihil ad hoc tẽpus,quoniam (vt ſuprà dixi) iudicem me eſſe, non doctorem volo. Nec vero dialecticis modo ſit inſtructus,ſed habeat omneis philoſophiæ notos & tractatos locos. Nihil enim de religione,nihil de morte,nihil de pietate,nihil de charitate patriæ,nihil de bonis rebus aut malis,nihil de virtutibus aut vitiis,nihil de officio,nihil de dolore, nihil de voluptate,nihil de perturbationibus animi & erroribus,quæ ſæpe cadunt in cauſas,ſed ieiunius aguntur: nihil,inquam,ſine ea ſcientia,quam dixi, grauiter,ample,copioſe dici & explicari poteſt. De materia loquor orationis etiã nunc,nõ ipſo de genere dicẽdi:volo enim prius habeat orator rem de qua dicat,dignam auribus eruditis,quàm cogitet quibus verbis quidque dicat,aut quomodo. Quem etiam,quo grandior ſit,& quodãmodo excelſior (vt de Pericle dixi ſuprà) ne phyſicorũ quidem eſſe ignarum volo. Omnia profecto,cum ſe à cæleſtibus rebus referet ad humanas,excelſius magnificentiúſque & dicet & ſentiet. Cúmque illa diuina cognouerit,nolo ignoret ne hæc quidem humana. Ius ciuile teneat,quo egẽt cauſæ forenſes quotidie. Quid eſt enim turpius,quàm legitimarũ & ciuilium controuerſiatum patrocinia ſuſcipere,cum ſis legum & ciuilis iuris ignarus? Cognoſcat etiã rerum geſtarum,& memoriæ veteris ordinẽ,maxime ſcilicet noſtræ ciuitatis,ſed & imperioſorum populorũ,& regum illuſtrium:quẽ laborem nobis Attici noſtri leuauit labor,qui cõ-

ſeruatis,notatíſque tẽporibus,nihil cum illuſtre prætermitteret, annorum ſeptingẽtorum
memoriã vno libro colligauit. Neſcire autem quid antea,quàm natus ſis,acciderit,id eſt
ſemper eſſe puerum. Quid enim eſt ætas hominis,niſi quum memoria rerum veterum,
66 cum ſuperiorũ ætate contexitur? Cõmemoratio autem antiquitatis,exemplorúmque pro-
latio ſumma cũ delectatione & authoritatẽ orationi affert & fidem. Sic igitur inſtructus
veniet ad cauſas,quarum habebit genera primũ ipſa cognita. Erit enim ei perſpectũ,nihil
ambigi poſſe,in quo nõ aut res controuerſiam faciat,aut verba. Res,aut de vero,aut de re-
cto,aut de nomine. Verba,aut de ambiguo,aut de contrario. Nam ſiquando aliud in ſen-
tentia videtur eſſe, aliud in verbis,genus eſt quoddam ambigui,quod ex præterito verbo
fieri ſolet,in quo quod eſt ambiguorũ proprium,res duas ſignificari videmus. Cum tam
pauca ſint genera cauſarum,etiam argumentorũ præcepta pauca ſunt. Traditi ſunt,è qui-
bus ea ducantur,duplices loci:vni è rebus ipſis,alteri aſſumpti. Tractatio igitur rerum ef-
ficit admirabiliorẽ orationem:nam ipſæ quidẽ res in perfacili cognitione verſantur. quid
67 enim iam ſequitur,quod quidem artis ſit,niſi ordiri orationẽ, in quo aut concilietur au-
ditor,aut erigatur,aut paret ſe ad diſcendum? rem breuiter exponere & probabiliter & a-
perte,vt quid agatur intelligi poſſit:ſua confirmare,aduerſaria euertere:eáque efficere nõ
perturbate,ſed ſingulis argumentationibus ita concludendis,vt efficiatur quod ſit conſe-
quens iis,quæ ſumentur ad quanque rem confirmandam? poſt omnia perorationem in-
flammãtem,reſtinguentémve concludere? Has parteis quemadmodum tractet ſingulas,
difficile dictu eſt hoc loco:nec enim ſemper tractantur vno modo. Quoniam autem
nõ quem doceam quæro,ſed quẽ probem: probabo primũ eum,qui quid deceat,videbit.
Hæc enim ſapientia maxime adhibenda eloquenti eſt, vt ſit temporum perſonarúmque
moderator. Nam nec ſemper,nec apud omneis,nec cõtra omneis,nec pro omnibus,nec
omnibus eodem modo dicendum arbitror. Is erit ergo eloquens,qui ad id quodcunque
68 decebit,poterit accõmodare orationem. Quod cum ſtatuerit,tum vt quidque erit dicen-
dum,ita dicet:nec ſatura ieiune,nec grandia minute,nec item contra,ſed erit rebus ipſis
par,& æqualis oratio. Principia verecunda,non elatis intenſa verbis, ſed acuta ſententiis,
vel ad offenſionem aduerſarii,vel ad cõmendationem ſui. Narrationes credibiles,nec hi-
ſtorico,ſed propè quotidiano ſermone explicatæ dilucide. Dein ſi tenues cauſæ,tum etiã
argumentandi tenue filum & in docendo,& in refellendo : ídque ita tenebitur,vt quan-
ta ad rem,tanta ad orationem fiat acceſſio. Cum vero cauſa ea inciderit, in qua vis elo-
quẽtiæ poſſit expromi,tum ſe latius fundet orator,tum reget,& flectet animos,& ſic affi-
ciet vt volet,id eſt vt cauſæ natura & ratio temporis poſtulabit. Sed erit duplex omnis
eius ornatus ille admirabilis,propter quem aſcendit in tantũ honorem eloquentia. Nam
69 cum omnis pars orationis eſſe debet laudabilis,ſic vt verbum nullum,niſi aut graue, aut
elegans excidat:tum ſunt maxime luminoſæ,& quaſi actuoſæ partes duæ: Quarum alte-
ram in vniuerſi generis quæſtione pono,quam (vt ſuprà dixi) Græci appellant θέσιν. Alte-
ram in augẽdis amplificãdíſq; rebus, quæ ab eiſdẽ αὔξησις eſt nominata. Quæ etſi æquabi-
liter toto corpore orationis fuſa eſſe debet, tamen in cõmunibus locis maxime excellet:
qui cõmunes appellati eo quòd videntur multarũ iidem eſſe cauſarum,ſed proprii ſingu-
larum eſſe debebunt. Ac vero illa pars orationis,quæ eſt de genere vniuerſo,totas cauſas
ſæpe cõtinet. Quicquid eſt enim illud in quo quaſi certamẽ eſt controuerſiæ,quod Græce
κρινόμενον dicitur,id ita dici placet,vt traducatur ad perpetuam quæſtionẽ:atque de vniuer-
ſo genere dicatur,niſi cum de vero ambigitur,quod quæri coniectura ſolet. Dicetur autẽ
70 non Peripateticorum more (eſt enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Ariſtotele
conſtituta) ſed aliquanto neruoſius,& ita de re cõmunia dicentur,vt & pro reis multa le-
niter dicãtur,& in aduerſarios aſpere. Augẽdis vero rebus,& contrà abiiciendis nihil eſt
quod nõ perficere poſſit oratio:quod & inter media argumẽta faciendum eſt,quotieſcũ-
que dabitur vel amplificandi,vel minuendi locus,& penè infinite in perorando. Duo
ſunt etiam,quæ bene tractata ab oratore,admirabilem eloquentiam faciant. Quorum al-
terum eſt,quod Græci ἠθικὸν vocant,ad naturam,& ad mores,& ad omnem vitæ conſue-

tudinem accōmodatum:alterum,quod iidem παθητικὸν nominant,quo perturbãtur animi
& concitanrur,in quo vno regnat oratio. Illud ſuperius,come,iucundum,ad beneuolen-
tiam conciliandam paratum:hoc,vehemens,incenſum,incitatum,quo cauſæ eripiuntur:
quod cum rapide fertur,ſuſtineri nullo pacto poteſt.Quo genere nos,mediocres,aut mul 71
to etiã minus: ſed magno ſemper vſi impetu,ſæpe aduerſarios de ſtatu omni deiecimus.
Nobis pro familiari reo ſummus orator non reſpondit Hortẽſius. A nobis homo auda-
ciſſimus Catilina in ſenatu accuſatus obmutuit. Nobis priuata in cauſa magna & graui,
cum cœpiſſet Curio pater reſpõdere,ſubito aſſedit,cum ſibi venenis ereptam memoriam
diceret.Quid ego de miſerationibus loquar? quibus eo ſum vſus pluribus,quòd etiam ſi
plures dicebamus,perorationẽ mihi tamen omnes relinquebant.in quo vt viderer excel-
lere,non ingenio,ſed dolore aſſequebar. Quæ qualiacunque in me ſunt(me enim ipſum
non pœnitet quanta ſint) ſed apparent in orationibus:etſi carent libri ſpiritu illo propter
quem maiora eadem illa cum aguntur,quàm cum leguntur,videri ſolent.Nec vero miſe-
ratione ſolum mens iudicũ permouenda eſt(qua nos ita dolenter vti ſolemus,vt puerum 72
infantem in manibus perorantes tenuerimus,vt alia in cauſa excitato reo nobili,ſublato
etiam filio paruo,plangore & lamentatione cõpleremus forum)ſed etiam eſt faciendum,
vt iraſcatur iudex,mitigetur,inuideat,faueat,contemnat,admiretur,oderit,diligat,cupiat,
ſatietate afficiatur,ſperet,metuat,lætetur,doleat:qua in varietate,duriorum,accuſatio ſup
peditabit exempla:mitiorum,defenſiones meæ.Nullo enim modo animus audientis aut
incitari,aut leniri poteſt,qui modus à me non tentatus ſit: dicerem perfectum,ſi ita iudi-
carem,nec in veritate crimen arrogantiæ extimeſcerem. Sed (vt ſuprà dixi) nulla me in-
genii,ſed magna vis animi inflammat,vt me ipſe nõ teneam:nec vnquam is qui audiret
incenderetur,niſi ardens ad eum perueniret oratio.Vterer exemplis domeſticis,niſi ea le
giſſes:vterer alienis,vel Latinis,ſi vlla reperirem:vel Græcis,ſi deceret.ſed Craſſi perpau- 73
ca ſunt,nec ea iudiciorum:nihil Antonii,nihil Cottæ,nihil Sulpicii:dicebat melius quàm
ſcripſit Hortenſius.Verum hæc vis quam quærimus,quanta ſit ſuſpicemur:quoniã exem-
plum nõ habemus:aut ſi exempla ſequimur,à Demoſthene ſumamus, & quidem perpe-
tuæ dictionis ex eo loco, vnde in Cteſiphontis iudicio de ſuis factis, conſiliis, meritis in
rempub.aggreſſus eſt dicere.Ea profectò oratio in eam formã,quæ eſt inſita in mentibus
noſtris,includi ſic poteſt,vt maior eloquentia non requiratur. Sed iam forma ipſa reſtat,
& character ille qui dicitur: qui qualis eſſe debeat, ex ipſis quæ ſuprà dicta ſunt, intelligi
poteſt.Nam & ſingulorũ verborum,& collocatorum lumina attigimus:quibus ſic abun-
dabit,vt verbum ex ore nullum niſi aut elegans,aut graue exeat:ex omníque genere fre-
quentiſſimæ tranſlationes erunt,quòd eæ propter ſimilitudinem transferunt animos,& 74
referunt ac mouent huc & illuc:qui motus cogitationis celeriter agitatus,per ſe ipſe dele-
ctat. Et reliqua ex collocatione verborum, quæ ſumuntur quaſi lumina, magnum affe-
runt ornatum orationi, Sunt enim ſimilia illis,quæ in amplo ornatu ſcenæ aut fori ap-
pellantur inſignia:nõ quòd ſola orient,ſed quòd excellant. Eadem ratio eſt horum,quæ
ſunt orationis lumina,& quodammodo inſignia,cum aut duplicantur,iterantúrque ver-
ba,aut breuiter cõmutata ponuntur:aut ab eodẽ verbo ducitur ſæpius oratio,aut in idem
coniicitur,aut in vtrunque,aut adiungitur idem iteratum,aut idem ad extremũ refertur,
aut continẽter vnum verbum non in eadem ſententia ponitur:aut cum ſimiliter vel ca-
dunt verba,vel deſinunt:aut multis modis contrariis relata contraria:aut cum gradatim
ſurſum verſus reditur,aut cum demptis coniunctionibus diſſolute plura dicũtur:aut cum 75
aliquid prætereuntes,cur id faciamus oſtendimus:aut cum corrigimus noſmetipſos quaſi
reprehendentes:aut ſi eſt aliqua exclamatio vel admirationis vel conqueſtionis:aut cum
eiuſdem nominis caſus ſæpius cõmutantur.Sed ſententiarũ ornamenta maiora ſunt,qui-
bus quia frequentiſſime Demoſthenes vtitur,ſunt qui putent idcirco eius eloquẽtiam ma
xime eſſe laudabilem, Et vero nullus ferè ab eo locus ſine quadam conformatione ſen-
tentiæ edicitur: nec aliud quicquam eſt dicere,niſi omnes,aut certe pleraſque aliqua ſpe-
cie illuminare ſententias:quas cũ tu optime Brute teneas,quid attinet nominibus vti,aut

exemplis:tantum notetur locus. Sic igitur dicet ille quẽ expetimus,vt verſet ſæpe multis
modis eãdem & vnam rem,& hæreat in eadẽ,cõmoretúrque ſententia.ſæpe etiã vt exte-
76 nuet aliquid,ſæpe vt irrideat,vt declinet à propoſito,deflectátque ſententiã:vt proponat
quid dicturus ſit,vt cum transegerit iam aliquid,definiat:vt ſe ipſe reuocet,vt quod dixit
iteret,vt argumentũ ratione cõcludat,vt interrogando vrgeat,vt rurſus quaſi ad interro-
gata ſibi ipſe reſpondeat,vt cõtrà ac dicat accipi & ſentiri velit, vt addubitet quid potius
aut quomodo dicat,vt diuidat in parteis,vt aliquid relinquat ac negligat,vt antè præmu
niat,vt in eo ipſo in quo reprehendatur,culpam in aduerſariũ conferat:vt ſæpe cũ iis qui
audiunt,nõnunquã etiã cũ aduerſario quaſi deliberet:vt hominũ ſermones moréſque de-
ſcribat,vt muta quædã eloquentia inducat,vt ab eo quod agitur,auertat animos:vt ſæpe
in hilaritatẽ riſúmve conuertat,vt antè occupet quod videat opponi:vt cõparet ſimilitu-
77 dines,vt vtatur exẽplis,vt aliud alii tribuens diſpertiat,vt interpellatorẽ coerceat,vt ali-
quid reticere ſe dicat,& denuntiet quid caueãt:vt liberius quid audeat,vt iraſcatur etiã,vt
obiurget aliquando, vt deprecetur,vt ſupplicet,vt medeatur, vt à propoſito declinet ali-
quãtulum,vt optet,vt execretur,vt fiat iis,apud quos dicet,familiaris. Atque alias etiã di-
cendi quaſi virtutes ſequatur:breuitatẽ,ſi res petet.Sæpe etiã rem dicendo ſubiiciet oculis:
ſæpe ſuprà feret quàm fieri poſſit:ſignificatio ſæpe erit maior quàm oratio,ſæpe hilaritas,
ſæpe vitæ,naturarúmque imitatio. Hoc in genere (nam quaſi ſyluam vides) omnis elu-
ceat oportet eloquentiæ magnitudo: ſed hæc niſi collocata,& quaſi ſtructa & nexa ver-
bis,ad eam laudem quam volumus,aſpirare nõ poſſunt. De quo cum mihi deinceps vide-
rem eſſe dicẽdum,etſi nõ mouebãt iam me illa quæ ſuprà dixerã,tamen iis quæ ſequun-
78 tur perturbabar magis. Occurrebat enim poſſe reperiri non inuidos ſolum,quibus refer-
ta ſunt omnia,ſed fautores etiam mearum laudum,qui non cenſerẽt eius viri eſſe,de cu-
ius meritis tanta ſenatus iudicia feciſſet, comprobante Po.Ro.quanta de nullo,de artifi-
cio dicendi literis tam multa mandare. Quibus ſi nihil aliud reſponderem, niſi me M.
Bruto negare roganti noluiſſe,iuſta eſſet excuſatio,cum & amiciſſimo, & præſtantiſſimo
viro,& recta & honeſta petenti ſatiſfacere voluiſſem. Sed ſi profitear (quod vtinam poſ-
ſem) me ſtudioſis dicendi præcepta,& quaſi vias,quæ ad eloquẽtiam ferrent traditurum:
quis tandem id iuſtus rerum æſtimator reprehẽderet? Nam quis vnquam dubitauit,quin
in repub.noſtra primas eloquentia tenuerit ſemper vrbanis pacatíſque rebus,ſecundas iu-
ris ſcientia:cum in altera gratiæ,gloriæ,præſidii plurimum eſſet:in altera perſecutionum
79 cautionúmque præceptio.quæ quidem ipſa auxilium ab eloquentia ſæpe peteret,ea vero
repugnante vix ſuas regiones finéſque defenderet.Cur igitur ius ciuile docere ſemper pul
chrum fuit?hominúmque clariſſimorum diſcipulis floruerunt domus? ad dicendum ſi-
quis acuat,aut adiuuet in eo iuuentutem,vituperetur? Nam ſi vitioſum eſt dicere ornate,
pellatur omnino è ciuitate eloquentia: ſin ea non modo eos ornat penes quos eſt, ſed
etiam vniuerſam rẽpub.cur aut diſcere turpe eſt,quod ſcire honeſtum eſt: aut quod noſ-
ſe pulcherrimum eſt, id non glorioſum docere? At alterum factitatum eſt,alterum no-
uum. Fateor,ſed vtriuſque rei cauſa eſt. Alteros enim reſpondentes audire ſat erat, vt ii
qui docerent,nullum ſibi ad eam rem tempus ipſi ſeponerent,ſed eodem tempore & di-
ſcentibus ſatiſfacerent & conſulentibus. Alteri,cum domeſticum tempus in cognoſcen-
dis componendíſque cauſis,forenſe in agendis,reliquum in ſeipſis reficiendis omne con-
80 ſumerent,quem habebant inſtituendi,aut docendi locum? Atque haud ſcio an plerique
noſtrorum oratorũ ingenio plus valuerint,quàm doctrina:itaque illi dicere melius quàm
præcipere,nos contrà fortaſſe poſſumus. At dignitatem docere nõ habet.Certe,ſi quaſi
in ludo. ſed ſi monendo,ſi cohortando,ſi percuntando,ſi communicando, ſi interdum
etiam vnà legendo,audiendo:neſcio cur non docendo etiam aliquid aliquando,ſi poſſis
meliores facere,cur nolis?an quibus verbis ſacrorũ alienatio fiat,docere honeſtum eſt (vt
eſt) quibus ipſa ſacra retineri defendíque poſſint,non honeſtũ eſt? At ius profitẽtur etiam
qui neſciunt:eloquentia autem illi ipſi, qui conſecuti ſunt, tamen ſe valere diſſimulant,
propterea quòd prudentia hominibus grata eſt, lingua ſuſpecta. Num igitur aut latẽre

eloquentia poteſt, aut id quod diſſimulat,effugit: aut eſt periculum nequis putet in ma-
gna arte & glorioſa,turpe eſſe docere alios,id quod ipſi fuerit honeſtiſſimum diſcere. Ac
fortaſſe cæteri tectiores: ego ſemper me didiciſſe præ me tuli. Quid enim poſſem? cum 81
& abfuiſſem adoleſcẽs, & horum ſtudiorũ cauſa mare tranſiſſem,& doctiſſimis homini-
bus referta domus eſſet, & aliquæ fortaſſe ineſſent in ſermone noſtro doctrinarum no-
tæ:cúmque vulgo ſcripta noſtra legerentur,diſſimularẽ me didiciſſe? Quid erat cur pro-
barem,niſi quòd parum fortaſſe profeceram? Quod cum ita ſit,tamen ea quæ ſuprà dicta
ſunt,plus in diſputando:quàm ea,de quibus dicendum eſt,dignitatis habuerunt. De ver-
bis enim componendis,& de ſyllabis propemodum dinumerandis & dimetiendis loque-
mur: quæ etiam ſi ſunt,ſicuti mihi videntur neceſſaria,tamen fiunt magnificẽtius,quàm
docentur. Eſt id omnino verum,ſed proprie in hoc dicitur: nam omnium magnarũ ar-
tium,ſicut arborum,altitudo nos delectat, radices ſtirpéſque non item: ſed eſſe illa ſine 82
his non poteſt. Me autem ſiue peruagatiſſimus ille verſus,qui vetat,
›› Artem pudere proloqui, quam factites, diſſimulare non ſinit quin delecter; ſiue tuum
ſtudium hoc à me volumen expreſſit: tamen eis quos aliquid reprehenſuros ſuſpicabar,
reſpondendum fuit. Quòd ſi ea quæ dixi,non ita eſſent,quis tamen ſe tam durum agre-
ſtémque præberet,qui hanc mihi non daret veniam,vt cum meæ forenſes artes,& actio-
nes publicæ concidiſſent,non me aut deſidiæ,quod facere non poſſum: aut mœſtitiæ,cui
reſiſto,potius,quàm literis dederẽ:quæ quidem me antea in iudicia atque in curiam de-
ducebant,nunc oblectant domi. Nec vero talibus modo rebus, quales hic liber conti-
net,ſed multo etiam grauioribus & maioribus:quæ ſi erunt perfectæ, profecto forenſibus
noſtris rebus etiã domeſticæ literæ reſpondebunt. Sed ad inſtitutam diſputationẽ reuer-
tamur. Collocabuntur igitur verba aut vt inter ſe quamaptiſſime cohæreant extrema 83
cum primis,eáque ſint quàm ſuauiſſimis vocibus: aut vt forma ipſa concinnitáſque ver-
borum conficiat orbem ſuum:aut vt comprehenſio numeroſe & apte cadat. Atque illud
primũ videamus quale ſit,quod vel maxime deſyderat diligẽtiam(eſt enim quaſi ſtructu-
ra quædam) nec id tamen fiet operoſe:nam eſſet cum infinitus, tum puerilis labor, quod
apud Lucilium ſcite exagitat in Albutio Scæuola,
›› Quàm lepide lexeis compoſtæ,vt teſſerulæ omnes
›› Arte pauimento, atque emblemate vermiculato. Nolo tam minuta hæc conſtructio
appareat, ſed tamen ſtylus exercitatus efficiet facile hanc viam componendi. Nam vt
in legendo oculus,ſic animus in dicendo proſpiciet quid ſequatur, ne extremorum ver-
borum cum inſequẽtibus primis concurſus,aut hiulcas voces efficiat aut aſperas. Quan-
uis enim ſuaues, grauéſve ſententiæ,tamen ſi inconditis verbis efferuntur, offendent au- 84
res,quarum eſt iudicium ſuperbiſſimum. Quod quidem Latina lingua ſic obſeruat,ne-
mo vt tam ruſticus ſit, qui vocaleis nolit coniungere. In quo quidam etiam Theopom-
pum reprehendunt,quòd eas literas tantopere fugerit: & ſi id magiſter eius Iſocrates,at
non Thucydides:ne ille quidem haud paulo maior ſcriptor Plato:nec ſolũ in his ſermo-
nibus,qui dialogi dicuntur, vbi etiam de induſtria id faciẽdum fuit, ſed in populari ora-
tione, qua mos eſt Athenis laudari in concione eos qui ſint in præliis interfecti: quæ ſic
probata eſt,vt eam quotannis (vt ſcis) illo die recitari neceſſe ſit: in ea eſt erebra iſta vo-
cum concurſio,quam magna ex parte,vt vitioſam fugit Demoſthenes. Sed Græci vide-
rint:nobis,ne ſi cupiamus quidem, diſtrahere voces conceditur. Indicant orationes illæ
ipſæ horridulæ Catonis, indicant omnes poetæ, præter eos qui vt verſum facerent, ſæpe 85
hiabant:vt Næuius,
›› Vos,qui accolitis Hiſtrum fluminm atque Algidam. Et ibidem,
›› Quam nunquam vobis Grai atque Barbari. At Ennius ſemel,
›› Scipio inuicte. - Et quidem nos,
›› Hoc motu radiãtis Eteſiæ in vada ponti. Hoc idem noſtri ſæpius nõ tuliſſent,quod Græ-
ci laudare etiã ſolent. Sed quid ego? vocales ſine vocalibus ſæpe breuitatis cauſa cõtrahe-
bant,vt ita dicerent,multi' modis,vas' argenteis,palm' & crinibus,tecti' fractis. Quid vero

licentius, quàm quòd hominum etiam nomina conttahebant, quo essent aptiora: nam vt duellum bellum, & duis bis: sic Duellium eum, qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominauerũt, cum superiores appellati essent semper Duellii. Quinetiam verba sæpe cõtrahuntur, nõ vsus causa, sed aurium. Quomodo enim vester Axilla ala factus est, nisi fuga literæ
86 vastioris? Quam literam etiã è maxillis, è taxillis, & vexillo, & paxillo, cõsuetudo elegans Latini sermonis euellit. Libẽter etiã copulando verba iungebãt, vt sodes, pro si audes: sis, pro si vis. Iam in vno capsis tria verba sunt: aín', pro aísne: nequire, pro nõ quire: malle, pro magis velle: nolle, pro nõ velle. Dein etiã sæpe & exin, pto deinde & pro exinde dicimus. Quid illud, non olet vnde sit, quòd dicitur cũ illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum? quia si ita diceretur, obscœnius concurrerẽt literæ, vt etiam modo: nisi AVTEM interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum, & tecũ: non, cum me, & cum te: vt esset simile illis vobiscum atque nobiscum. Atque etiam à quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt: nam Proh deûm atque hominum fidem, deorum aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc licentiam consuetudo? Itaque idem poeta, qui inusitatius contraxerat,

-Patris mei meûm factûm pudet, pro, meorum factorum: &,

87 Texitur exitiûm examen rapit, - pro, exitiorum: non dicit liberûm, vt plerique loquimur, cum Cupidos liberûm, aut In liberûm loco dicimus. Sed vt isti volunt,

Neque tuum vnquam in gremium extollas liberorum ex te genus. & idem,

Nanque AEsculapii liberorum. - At ille aliter in Chryse, non solum

Ciues antiqui amici maiorum meûm, quod erat vsitatum, sed durius etiam,

Consiliûm socii, auguriûm, atque extûm interpretes. Idémque pergit,

Postquã prodigiûm horriferûm portentûm pauos, quæ nõ sanè sunt in omnibus neutris vsitata. Nec enim dixerim tam libenter armûm iudicium: etsi est apud eundem,

Nihílne ad te de iudicio armûm accidit? quam centuriã (vt Censoriæ tabulæ loquuntur) fabrûm & procûm audeo dicere, non fabrorum & procorum. Planéque Duorumvirorum iudicium, aut Triumvirorum capitalium, aut Decemvirorũ litibus iudicandis dico nunquam. Atqui dixit Accius,

88 Video sepulchra dua duorum corporum. Idémque,

-Mulier vna duûm virûm. Quid verũ sit intelligo, sed aliàs ita loquor, vt cõcessum est, vt hoc vel Proh deûm dico, vel Proh deorũ: aliàs vt necesse est, cũ Triũvirûm, nõ virorũ: cũ sesterriûm numûm, non numorum: quòd in his cõsuetudo varia nõ est. Quid, quòd sic loqui, nosse, iudicasse, vetant: nouisse iubẽt, & iudicauisse? quasi vero nesciamus in hoc genere & plenum verbum rectè dici, & imminutum vsitate. Itaque vtrunque Terentius,

Eho tu cognatum tuum non noras? - Pòst idem,

-Stilphonem, inquam, noueras. Siet, plenum est: sit, imminutum: licet vtare vtroque: ergo ibidem,

Quàm cara sintque pòst carendo intelligunt,

Quámque attinendi magni dominatus sient. Nec vero reprehenderim,

-Scripsere alii rem, & scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

89 Idem campus habet, - inquit Ennius: &,

In templis isdem, - probauit: at eisdem erat verius: nec tamen eisdem opimius: male sonabat iisdem. Impetratum est à consuetudine, vt peccare suauitatis causa liceret: & pomeridianas quadrigas, quàm postmeridianas libentius dixerim, & mehercule quàm mehercules. Non scire quidẽ barbarũ iam videtur, nescire dulcius. Ipsum meridiem, cur nõ medidiem? credo quòd erat insuauius. Vna præpositio est abs, eáque nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omniũ: in reliquo sermone mutata est. Nam amouit dicimus, & abegit, & abstulit, vt iam nescias, ábne verũ sit, an abs. Quid si etiam absugit? turpe visum est: & abfer noluerunt, aufer maluerunt: quæ præpositio præter hæc duo verba, nullo alio in verbo reperitur. Noti erãt, & naui, & nari, quibus cũ IN præponi oporteret,

dulcius visum est ignoti,ignaui,ignari dicere,quàm vt veritas postulabat. Ex vsu dicunt,
& è repub.quòd in altero vocalis excipiebat,in altero esset asperitas,nisi literam sustulis- 90
ses:vt exegit,edixit,refecit,retulit,reddidit,adiuncti verbi primã literam præpositio cõmu
tauit,vt subegit,summutauit,sustulit.Quid in verbis iunctis:quàm scite insipientem,non
insapientem? iniquum,non inæquum?tricipitem,non tricapitem?concisum,non concæ-
sum?Ex quo quidam pertisum etiã volunt:quod eadem consuetudo non probauit.Quid
vero hoc elegantius quod non fit natura, sed quodam instituto? inclytus dicimus breui
prima litera,insanus producta:inhumanus breui,infelix longa.& ne multis,quibus in ver
bis eæ primæ literæ sunt quæ in sapiente atque felice, producte dicitur,in cæteris omni-
bus breuiter.itémque composuit,consueuit,concrepuit,confecit:consule veritatẽ,reprehẽ-
det:refer ad aures,probabunt.quære cur.ita se dicent iuuari:voluptati autem aurium mo-
rigerari debet oratio. Quin ego ipse,cum scirem ita maiores locutos esse vt nusquam ni- 91
si in vocali aspiratione vterentur, loqnebar sic,vt pulcros, & Cetegos, triumpos, Carta-
ginem dicerem: aliquando, idque sero,conuitio aurium, cum extorta mihi veritas esset,
vsum loquendi populo concessi,scientiam mihi reseruaui. Orciuios tamen, & Matones,
Otones, Cæpiones,sepulcra,coronas, lacrymas dicimus, quia per auriũ iudicium semper
licet.Purrum semper Ennius,nunquam Pyrrhum. Vi patefecerũt Fruges.non Phryges,
ipsius antiqui declarant libri: nec enim Græcam literam adhibebant,nunc autem etiam
duas:& cum Phrygum,& cum Phrygibus dicẽdum esset,absurdum erat aut tantum Bar-
baris casibus Græcam literam adhibere,aut recto casu solum Græce loqui,tamen & Phry
ges & Pyrrhum aurium causa dicimus.Quinetiam, quod iam subrusticum videtur, olim
autem politins,eorum verborum,quorum eædem erant postremæ duæ literæ,quæ sunt in 92
optumus,postremam literam detrahebant,nisi vocalis insequebatur.Ita nõ erat ea offen-
sio in versibus,quam nunc fugiunt poetæ noui.Ita enim loquebamur,

,, Qui est omnibu' princeps. non,omnibus princeps. &,
,, Vita illa dignu' locóque. nõ,dignus. Quòd si indocta cõsuetudo tam est artifex sua-
uitatis,quid ab ipsa tandem arte & doctrina postulari putamus?Hæc dixi breuius,quàm si
hac de re vna disputarẽ:est enim hic locus late patens,de natura vsúque verborũ:longius
autem,quàm instituta ratio postulabat. Sed quia rerum verborúmque iudicium pruden-
tiæ est,vocum autem,& numerorũ aures sunt iudices:& quòd illa ad intelligentiam refe-
runtur, hæc ad voluptatem:in illis ratio inuenit, in his sensus artem. aut enim negligen-
da nobis fuit voluptas eorũ,quibus probari volebamus,aut ars eius cõciliandæ reperien-
da. Duæ sunt igitur res quæ permulceant aures,sonus & numerus.De numero mox, 93
nunc de sono quærimus.Verba (vt suprà diximus) legenda sunt potissimum bene sonan-
tia,sed ea non,vt poetæ,exquisita ad sonum,sed sumpta de medio.

,, Qua pontus Helles. - superat modum. At
,, Auratus Aries Colchorum- splendidis nominibus illuminatus est versus:sed proximus
inquinatus in suauissima litera infinitus,
,, Frugifera & ferta arua Asiæ tenet. Quare bonitate potius nostrorum verborum vta-
mur,quàm splendore Græcorum,nisi forte sic loqui pœnitet,
,, Qua tempestate Paris Helenam. - & quæ sequuntur. imò vero ista sequamur,asperita-
témque fugiamus,
,, Habeo istam ego perterricrepam. - Idémque,
,, Versutiloquas malitias. Nec solum cõponentur verba ratione,sed etiam finientur,quo-
niam id iudiciũ esse alterũ aurium diximus.Sed finiuntur aut compositione ipsa,& quasi 94
sua sponte,aut quodam genete verborum,in quibus ipsis concinnitas inest:quæ siue casus
habent in exitu similes,siue paribus paria redduntur,siue opponũtur contraria,suapte na-
tura numerosa sunt,etiam si nihil est factum de industria.In huius cõcinnitatis cõsecta-
tione Gorgiã fuisse principẽ accepimus,quo de genere illa nostra sunt in Miloniana, Est
,, enim iudices hæc nõ scripra,sed nara lex:quam nõ didicimus,sed accepimus:nõ legimus,
,, verum ex natura ipsa arripuimus,hausimus,expressimus: ad quam nõ docti,sed facti:non

» instituti,sed imbuti sumus. Hæc enim talia sunt,vt quia referũtur ad ea ad quæ debent
referri,intelligamus non quæsitum esse numerũ,sed secutum.Quod fit item in contrariis
referendis:vt illa sunt,quibus non modo numerosa oratio,sed etiam versus efficitur,
Eam quam nihil accusas,damnas. condemnas dixisset,qui versum effugere voluisset.
Bene quam meritam esse autumas,dicis male mereri.
95 Id quod scis,prodest:nihil id quod nescis,obest. Versum efficit ipsa relatio contrario-
rum:id esset in oratione numerosum,
Quod scis,nihil prodest:quod nescis,multum obest. Semper hæc quæ Græci ἀντίθετα no
minant,cum contrariis opponuntur contraria,numerum oratorium necessitate ipsa effi-
ciunt,& eum sine industria.Hoc genere antiqui,iam ante Isocratem delectabãtur,& ma-
xime Gorgias,cuius in oratione plerũque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam
» in hoc genere frequẽtes,vt illa sunt in quarto accusationis, Conferte hanc pacem cũ il-
» lo bello:huius Prætoris aduentum,cum illius Imperatoris victoria:huius cohortem im-
» puram,cum illius exercitu inuicto:huius libidines,cum illius continentia:ab illo qui ce-
» pit,conditas:ab hoc qui constitutas accepit,captas diceris Syracusas. Ergo & hi numeri
sunt cogniti etiam à Latinis. Genus illud tertiũ explicetur quale sit numerosæ & aptæ
96 orationis.quod qui non sentiunt,quas aureis habeant,aut quid in his hominis simile sit,
nescio.Meæ quidem & perfecto completóque verborũ ambitu gaudent,& curta sentiunt,
nec amant redundantia.quid dico meas? conciones sæpe exclamare vidi,cum apte verba
cecidissent:id enim expectant aures,vt verbis colligẽtur sententiæ.Non erat hoc apud an-
tiquos. Et quidem nihil aliud ferè non erat. nam & verba eligebant,& sentẽtias graueis,
& suaueis reperiebãt,sed eas haud vinciebãt,haud explebant.Parum hoc me ipsum dele-
ctat,inquiunt. Quid si antiquissima illa pictura paucorũ colorum magis, quàm hæc iam
perfecta delectet?illa nobis sit,credo,repetẽda,hæc scilicet repudianda. Nominibus vete-
rum gloriãtur. Habet autẽ vt in ætatibus authoritatẽ senectus,sic in exemplis antiquitas,
quæ quidem apud me ipsum valet plurimũ:nec ego id quod deest antiquitati,flagito po-
97 tius,quàm laudo quod est:præsertim cũ ea maiora iudicem quæ sunt,quàm illa quæ de-
sunt. Plus est enim in verbis, & in sententiis boni,quibus illi excellunt,quàm in conclu-
sione sententiarũ,quam non habent.Pòst inuenta conclusio est,qua credo vsuros veteres
illos fuisse,si iam nota atque vsurpata res esset:qua inuenta omneis vsos magnos oratores
videmus. Sed habet nomen inuidiam,cum in oratione iudiciali & forensi numerus La-
tine, Græce ῥυθμὸς inesse dicitur. Nimis enim insidiarũ ad capiendas aures adhiberi vide-
tur,si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur.Hoc freti isti,& ipsi infracta & am-
putata loquuntur,& eos vituperant qui apta & finita pronuntiant. si inanibus verbis,le-
uibúsque sentẽtiis,iure: sin probæ res,lecta verba,quid est cur claudicare,aut insistere ora-
tionem malint,quàm cum sentẽtia pariter excurrere? Hic enim inuidiosus numerus nihil
98 affert aliud,nisi vt sit apte verbis comprehẽsa sentẽtia:quod fit etiã ab antiquis,sed plerũ-
que casu,sæpe natura: & quæ valde laudantur apud illos,ea ferè quia sunt conclusa,lau-
dantur. Et apud Græcos quidem iam anni propè C C C C sunt cum hoc probatur, nos
nuper agnouimus.Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere,
» Versibu' quos olim Fauni,vatésque canebant. mihi de antiquis eodem modo non li-
cebit,præsertim cum dicturus non sim,
» Ante hunc, - vt ille:nec quæ sequuntur,
» Nos ausi reserare. - legi enim,audiuíque nõnullos,quorum propemodum absolute con
cluderetur oratio.Quod qui non possunt,non est eis satis nõ contemni,laudari etiam vo
lunt.Ego autẽ illos ipsos laudo,ídque merito,quorum se isti imitatores esse dicunt,etsi in
eis aliquid desydero:hos vero minime,qui nihil illorũ nisi vitium sequũtur,cum à bonis
99 absint longissime.Quòd si aures tam inhumanas,támque agrestes habent, ne doctissimo-
rum quidem virorũ eos mouebit authoritas. Omitto Isocratẽ,discipulósque eius, Epho-
rum & Naucratem:quanquam orationis faciendæ & ornandæ authores locupletissimi,
summi ipsi oratores,esse debeant.Sed quis omniũ doctior? quis acutior? quis in rebus vel

inueniendis vel iudicandis acrior Ariſtotele fuit?quis porrò Iſocrati eſt aduerſatus infen-
ſius? Is igitur verſum in oratione vetat eſſe, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in
primis (vt Ariſtoteles ſæpe ſignificat) politus ſcriptor, atque artifex, hoc idem & ſentit, &
præcipit. Theophraſtus vero, iiſdẽ de rebus etiã accuratius. Quis ergo iſtos ferat, qui hos
anthores nõ probent? niſi omnino hæc eſſe ab his præcepta neſciunt. Quod ſi ita eſt (nec
vero aliter exiſtimo) quia ipſi ſuis ſenſibus non mouentur, nihílne eis inane videtur, nihil
inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In verſu quidẽ theatra tota
exclamant, ſi fuit vna ſyllaba aut breuior, aut longior. Nec vero multitudo pedes nouit, 100
nec vllos numeros tenet: nec illud quod offendit, aut cur, aut in quo offendat intelligit: &
tamẽ omnium longitudinũ & breuitatum in ſonis, ſicut acutarũ grauiúmque vocũ, iudi-
cium ipſa natura in auribus noſtris collocauit. Víſne igitur Brute totum hunc locum
accuratius etiam explicemus, quàm illi ipſi qui & hæc, & alia nobis tradiderũt? An his cõ-
tenti eſſe, quæ ab illis dicta ſunt, poſſumus? Sed quid quæro, velſſne: cum literis tuis erudi-
tiſſime ſcriptis, te id vel maxime velle perſpexerim? Primum ergo origo, deinde cauſa,
pòſt natura, tum ad extremũ vſus ipſe, explicetur orationis aptæ atque numeroſæ. Nam
qui Iſocratem maxime mirantur, hoc in eius ſummis laudibus ferunt, quòd verbis ſolu-
tis numeros primus adiunxerit. Cum enim videret oratores cum ſeueritate audiri, poetas
autem cum voluptate, tum dicitur numeros ſecutus, quibus etiam in oratione vteremur, 101
cum iucunditatis cauſa, tum vt varietas occurreret ſatietati. Quod ab his vere quadam ex
parte, non totum dicitur. Nam neminem in eo genere ſcientius verſatum Iſocrate confi-
tendum eſt: ſed princeps inueniendi fuit Thraſymachus, cuius omnia nimis etiam extãt
ſcripta numeroſe. Nam (vt paulo antè dixi) paria patibus adiuncta, & ſimiliter definita,
itémque contrariis relata contraria, quæ ſua ſponte (etiã ſi id nõ agas) cadũt plerũque nu-
meroſe, Gorgias primus inuenit: ſed his eſt vſus intẽperantius. id autẽ eſt genus (vt antè di
ctum eſt) ex tribus partibus collocationis alterũ. Horũ vterque Iſocratẽ ætate præcurrit,
vt eos ille moderatione, nõ inuentione vicerit. Eſt enim vt in transferendis, faciendíſque
verbis tranquillior, ſic in ipſis numeris ſedatior. Gorgias autem auidior eſt generis eius, &
his feſtiuitatibus (ſic enim ipſe cenſet) inſolentius abutitur, quas Iſocrates (cum tamẽ au- 102
diuiſſet in Theſſalia adoleſcẽs ſenem iam Gorgiam) moderatius temperauit. Quinetiam
ſe ipſe tantum quãtum ætate procedebat (propè enim centum confecit annos) relaxarat
à nimia neceſſitate numerorũ: quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonẽ
ſcripſit cũ iam admodũ eſſet ſenex: in quo dicit ſeſe iam minus ſeruite numeris, quàm ſoli-
tus eſſet. ita nõ modo ſuperiotes, ſed etiam ſe ipſe correxit. Quoniam igitur habemus
aptæ orationis eos principes authoréſque, quos dicimus, & origo inuenta eſt: cauſa quæ-
ratur. quæ ſic aperta eſt, vt mirer veteres non eſſe cõmotos, præſertim cum, vt fit, fortuito
ſæpe aliquid concluſe aptéque dicerent: quod cum animos hominũ, aureíſque pepuliſſet,
vt intelligi poſſet, id quod caſus effudiſſet, cecidiſſe iucunde, notandum certe genus, atque
ipſi ſibi imitandi fuerunt. Aures enim, vel animus aurium nuntio naturalem quãdam in 103
ſe continet vocum omniũ menſionem. Itaque & longiora, & breuiora iudicat, & perfe-
cta, ac moderata ſemper expectat. Mutila ſentit quædã, & quaſi decurtata: quibus tãquam
debito fraudetur, offenditur. productiora alia, & quaſi immoderatius excurrentia: quæ ma
gis etiam aſpernantur aures: quòd cum in pleriſque, tum in hoc genere nimium quod eſt,
offendit vehementius, quàm id quod videtur parum. Vt igitur poetica, & verſus inuentus
eſt terminatione aurium, obſeruatione prudentium: ſic in oratione animaduerſum eſt,
multo illud quidem ſerius, ſed eadem natura admonente, eſſe quoſdam certos curſus, cõ-
cluſionéſque verborũ. Quoniam igitur cauſam quoque oſtendimus, naturam nunc (id
enim erat tertiũ) ſi placet, explicemus: quæ diſputatio non huius inſtituti ſermonis eſt, ſed
artis intimæ. Quæri enim poteſt qui ſit orationis numerus, & vbi ſit poſitus, & natus ex 104
quo: & is vnúſne ſit, an duo, an plures, quáque ratione cõponatur, & ad quã rem, & quãdo,
& quo loco, & quemadmodũ adhibitus aliquid voluptatis afferat. Sed vt in pleriſque re-
bus, ſic in hac duplex eſt conſyderandi via: quarũ altera eſt longior, breuior altera, eadem

etiam planior. Est autē longioris prima illa quæstio, sitne omnino vlla numerosa ora-
tio. Quibusdam enim non videtur: quia nihil insit in ea certi, vt in versibus: & quòd illi,
qui affirmant eos esse numeros, rationem cur sint, non queant reddere. deinde si sit nu-
merus in oratione: qualis sit, aut quales, & è poeticísne numeris, an ex alio genere quo-
dam. & si è poeticis: quis eorum sit, aut qui: nanque aliis vnus modo, aliis plures, aliis om-
nes iidem videntur. Deinde quicunque sunt, siue vnus, siue plures: cōmunésne sint omnis
105 generis orationi, quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi. an
dispares numeri cuique orationis generi accōmodentur. Si cōmunes, qui sint: si dispares,
quid intersit, & cur non æque in oratione atque in versu numerus appareat. Deinde quod
dicitur in oratione numerosum, id vtrum numero solum efficiatur, an etiam vel compo-
sitione quadam, vel genere verborum: an est suum cuiusque, vt numerus interuallis, com-
positio vocibus, genus ipsum verborum quasi quædam forma & lumen orationis appa-
reat, sitque omnium fons compositio, ex eáque & numerus efficiatur, & ea quæ dicuntur
orationis quasi formæ & lumina, quæ (vt dixi) Græci vocant σχήματα. At non est vnum,
nec idem, quod voce iucundum est, & quod moderatione absolutum, & quod illumina-
tum genere verborum: quanquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerun-
que perfectum est, compositio autem ab vtroque differt, quæ tota seruit grauitati vocum,
106 aut suauitati. Hæc igitur ferè sunt, in quibus rei natura quærenda sit. Esse ergo in ora-
tione numerum quendam, non est difficile cognoscere: iudicat enim sensus, in quo ini-
quum est, quod accidit non agnoscere, si cur id accidat reperire nequeamus. Neque enim
ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid
acciderit: ita notatio naturæ & animaduersio peperit artem. Sed in versibus res est aper-
tior: quanquam etiam à modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio, ma-
ximeque id in optimo quoque eorum poetarum, qui λυρικοὶ à Græcis nominantur: quos
cum cantu spoliaueris, nuda penè remanet oratio. Quorum similia sunt quædam etiam
apud nostros: velut ille in Thyeste,
» Quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute. & quæ sequuntur: quæ, nisi cum tibicen
accessit, orationi sunt solutæ simillima. At comicorum senarii propter similitudinem ser-
107 monis sic sæpe sunt abiecti, vt nonnunquam vix in his numerus & versus intelligi possit,
quo est ad inueniendum difficilior in oratione numerus, quàm in versibus. Omnino duo
sunt quæ condiant orationē, verborum, numerorúmque iucunditas. In verbis inest quasi
materia quædam, in numero autem expolitio. sed vt cæteris in rebus, necessitatis inuenta
antiquiora sunt, quàm voluptatis: ita & in hac re accidit, vt multis seculis antè oratio nu-
da ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorū
causa delectationis aurium excogitata. Itaque & Herodotus, & eadē superiórque ætas nu-
mero caruit, nisi quando temere ac fortuito: & scriptores perueteres de numero nihil om
nino, de oratione præcepta multa nobis reliquerūt. Nam quod & facilius est & magis ne-
cessarium, id semper antè cognoscitur. Itaque translata, aut facta, aut iuncta verba facile
108 sunt cognita, quia sumebantur è consuetudine, quotidianóque sermone. numerus autem
non modo depromebatur, neque habebat aliquam necessitudinē, aut cognationem cum
oratione: itaque serius aliquanto notatus & cognitus, quasi quandam palæstram, & ex-
trema lineamenta orationi attulit. Quòd si & angusta quædam atque concisa, & alia est
collatata & diffusa oratio, necesse est id non literarū accidere natura, sed interuallorū lon
gorum & breuiū varietate: quibus implicata, atque permista oratio, quoniā tum stabilis
est, tum volubilis, necesse est eiusmodi naturā numeris contineri. Nam circuitus ille quem
sæpe iam diximus, incitatior numero ipso fertur, & labitur, quoad perueniat ad finē & in-
sistat. Perspicuum est igitur numeris astrictam orationē esse debere, carere versibus: sed hi
numeri poeticíne sint, an ex alio genere quodam, deinceps est videndum. Nullus est igi-
109 tur numerus extra poeticos, propterea quòd definita sunt genera numerorū. nam omnis
talis est, vt vnus sit è tribus. Pes enim qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, vt neces-
se sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse maiorem.

Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, ſeſqui pæan, qui pedes in orationem non cadere
quî poſſunt:quibus ordine locatis,quod efficitur numeroſum ſit neceſſe eſt.Sed quæritur
quo numero,aut quibus potiſſimum ſit vtēdum. Incidere vero omnis in orationē etiam
ex hoc intelligi poteſt,quòd verſus ſæpe in oratione per imprudētiam dicimus,quod ve-
hementer eſt vitioſum: ſed non attēdimus,neque exaudimus noſmetipſos. Senarios ve-
ro,& hipponacteos effugere vix poſſumus. Magnam enim partem ex iambis noſtra con-
ſtat oratio. ſed tamen eos verſus facile agnoſcit auditor:ſunt enim vſitatiſſimi. Inculca-
mus autem per imprudētiam ſæpe etiam minus vſitatos, ſed tamen verſus,vitioſum ge- 110
nus,& longa animi prouiſione fugiēdum.Elegit ex multis Iſocratis libris triginta fortaſ-
ſe verſus Hieronymus,Peripateticus in primis nobilis,pleroſque ſenarios,ſed etiam ana-
pæſta,quo quid poteſt eſſe turpius?etſi in eligēdo fecit malitioſe:prima enim ſyllaba dem-
pta in primo verbo ſentētiæ,poſtremū ad verbum primā rurſus ſyllabā adiunxit inſequē-
tis. Ita factus eſt anapæſtus is qui Ariſtophanéus nominatur. quod ne accidat, obſeruari
nec poteſt,nec neceſſe eſt.Sed tamē hic corrector,in eo ipſo loco quo reprehēdit(vt à me
animaduerſum eſt ſtudioſe inquirenti in eum)immittit imprudens ipſe ſenariū.Sit igitur
hoc cognitū,in ſolutis etiā verbis ineſſe numeros,eoſdémque eſſe oratorios qui ſunt poe-
tici. Sequitur ergo,vt qui maxime cadant in orationē aptam numeri,vidēdum ſit. Et
ſunt enim qui iambicū putent,quòd ſit orationi ſimillimus:qua de cauſa fieri,vt is potiſ-
ſimū propter ſimilitudinem veritatis adhibeatur in fabulis,quòd ille dactylicus numerus 111
hexametrorum magniloquentiæ ſit accōmodatior. Ephorus autem leuis ipſe orator,ſed
profectus ex optima diſciplina,pæana ſequitur,aut dactylum:fugit autē ſpondeum & tro
chæum. Quòd enim pæan habeat treis breueis, dactylus autē duas,breuitate & celeritate
ſyllabarū labi putat verba procliuius:cōtráque accidere in ſpondeo & trochæo,quòd alter
è longis cōſtaret, alter è breuibus fieret: alterā nimis incitatam,alteram nimis tardam o-
rationem,neutram temperatam. Sed & illi priores errant, & Ephorus in culpa eſt. nam
& qui pæana prætereunt, non vident molliſſimū à ſeſe numerum,eundémque ampliſſi-
mum præteriri. Quod longe Ariſtoteli videtur ſecus,qui iudicat heroum numerū gran-
diorem,quàm deſyderet ſoluta oratio: iambum autem nimis è vulgari eſſe ſermone.Ita
neque humilem,nec abiectam orationem,nec nimis altam & exaggeratam probat:ple- 112
nam tamen eam vult eſſe grauitatis,vt eos qui audient,ad maiorem admirationem poſſit
traducere. Trochæum autem qui eſt eodem ſpatio quo choreus,cordacem appellat,quia
contractio & breuitas dignitatem non habeat. Ita pæana probat,eóque ait vti omnes,ſed
ipſos non ſentire cum vtantur:eſſe autem tertium,ac medium inter illos,ſed ita factos eos
pedes eſſe,vt in eis ſingulis modus inſit aut ſeſquiplex,aut duplex, aut par. Itaque illi de
quibus antè dixi,tantūmodo cōmoditatis habuerunt rationē,nullam dignitatis.Iambus
enim & dactylus in verſum cadunt maxime:itaque vt verſum fugimus in oratione,ſic hi
ſunt euitandi continuati pedes.Aliud enim quiddam eſt oratio,nec quicquam inimicius,
quàm illa verſibus.Pæan autē minime eſt aptus ad verſum,quo libētius eū recepit oratio.
Ephorus vero ne ſpondeū quidem,quē fugit,intelligit eſſe æqualem dactylo,quē probat: 113
ſyllabis enim metiendos pedes,nō interuallis exiſtimat:quod idem facit in trochæo,qui
temporibus & interuallis eſt par iambo:ſed eo vitioſius in oratione,ſi ponatur extremus,
quòd verba melius in ſyllabas longiores cadunt.Atque hæc,quæ ſunt apud Ariſtotelem,
eadem à Theophraſto,Theodectéque de pæane dicūtur.Ego autē ſentio omneis in ora-
tione eſſe quaſi permiſtos & cōfuſos pedes.Nec enim effugere poſſemus animaduerſionē,
ſi ſemper iiſdē vteremur,quia nec numeroſa eſſe,vt poema:neque extra numerū,vt ſermo
vulgi eſt,debet oratio.Alterū nimis eſt vinctum,vt de induſtria factū appareat:alterū ni-
mis diſſolutum,vt peruagatū ac vulgare videatur:vt ab altero nō delectēre,alterū oderis.
Sit igitur(vt ſuprà dixi)permiſta & temperata numeris,nec diſſoluta,nec tota numeroſa,
pæane maxime(quoniā optimus author ita cenſet)ſed reliquis etiā numeris quos ille præ- 114
terit,tēperata. Quos autem numeros cum quibus tanquā purpuram miſceri oporteat,
nunc dicēdum eſt,atque etiam quibus orationis generibus ſint quique accōmodatiſſimi.

Iambus enim frequẽtiſſimus eſt in iis quæ demiſſo atque humili ſermone dicũtur: Pæan autem in amplioribus, in vtroque dactylus: ita in varia & perpetua oratione hi ſunt inter ſe miſcendi & temperandi. ſic minime animaduertetur delectationis aucupium, & quadrandæ orationis induſtria: quæ latebit eo magis, ſi & verborũ & ſententiarum ponderibus vtemur. Nam qui audiunt, hæc duo animaduertunt, & iucunda ſibi cenſent, verba dico, & ſententias: eáque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos & prætereuolat numerus: qui tamen ſi abeſſet, illa ipſa delectarent. Nec vero nimius is curſus eſt nu-
115 merorum, orationis dico (nam eſt lõge aliter in verſibus) nihil vt fiat extra modum: nam id quidem eſſet poema. Sed omnis nec claudicans, nec quaſi fluctuans & æqualiter conſtantérque ingrediens, numeroſa habetur oratio. Atque id in dicendo numeroſum putatur, nõ quod totum conſtat è numeris, ſed quod ad numeros proxime accedit: quo etiam difficilius eſt oratione vti, quàm verſibus: quòd in illis certa quædam & definita lex eſt, quam ſequi ſit neceſſe: in dicẽdo autem nihil eſt propoſitum, niſi aut ne immoderata, aut anguſta, aut diſſoluta, aut fluens ſit oratio. Itaque non ſunt in ea tanquã tibicini percuſſionum modi, ſed vniuerſa cõprehenſio, & ſpecies orationis clauſa, & terminata eſt, quod voluptate aurium iudicatur. Solet autẽ quæri, totóne in ambitu veborrũ numeri tenendi ſint, an in primis partibus atque in extremis. Plerique enim cẽſent cadere tantũ numero-
116 ſe oportere, terminaríque ſententiã. Eſt autem, vt id maxime deceat, nõ id ſolũ: ponẽdus eſt enim ille ambitus, non abiiciendus. Quare cum aures extremum ſemper expectent, iti eóque acquieſcant, id vacare numero non oportet: ſed ad hunc exitũ tamen à principio ferri debet verborum illa comprehẽſio, & tota à capite ita fluere, vt ad extremum veniẽs ipſa conſiſtat. Id autẽ bona diſciplina exercitatis, qui & multa ſcripſerint, & quæcunque etiam ſine ſcripto dicerẽt, ſimilia ſcriptorum effecerint, nõ erit difficillimum. Antè enim circunſcribitur mente ſententia, confeſtímque verba concurrunt, quæ mens eadem, qua nihil eſt celerius, ſtatim dimittit, vt ſuo quodque loco reſpondeat, quorum deſcriptus ordo aliàs alia terminatione cõcluditur: atque omnia illa & prima, & media verba, ſpectare debent ad vltimum. Interdum enim curſus eſt in oratione incitatior, interdum modera-
117 ta ingreſſio: vt iam à principio videndum ſit quemadmodum velis venire ad extremum: nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quæ poetæ, effugimus tamen in oratione poematis ſimilitudinẽ. Eſt enim in vtroque & materia & tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborũ. Ternæ autem ſunt vtriuſque partes verborum, tranſlatum, nouum, priſcum: nam de propriis nihil hoc loco dicimus. Collocationis autem, eæ, quas diximus, compoſitio, concinnitas, numerus: ſed in vtroque frequentiores ſunt & liberiores poetæ. Nam & transferunt verba cum crebrius, tum etiam audacius: & priſcis libentius vtuntur, & liberius nouis. quod idem fit in numeris, in quibus quaſi neceſſitati parẽre coguntur: ſed tamen hæc nec nimis eſſe diuerſa, neque vllo modo cõiuncta intelligi licet. Ita fit vt non item in oratione vt in verſu numerus extet: idque quod numeroſum in oratione dicitur, non ſemper numero fiat, ſed non-
118 nunquam aut concinnitate, aut conſtructione verborũ. Ita ſi numerus orationis quæritur qui ſit: omnis eſt: ſed alius alio melior atque aptior. ſi locus: in omni parte verborũ. ſi vnde ortus ſit: ex auriũ voluptate. ſi componendorum ratio: dicetur alio loco, quia pertinet ad vſum, quæ pars quarta & extrema nobis in diuidẽdo fuit. ſi ad quam rem adhibeatur: ad delectationẽ. ſi quãdo: ſemper. ſi quo loco: in tota cõtinuatione verborũ. ſi quæ res efficiat voluptatẽ: eadẽ quæ in verſibus, quorũ modũ notat ars, ſed aures ipſæ tacito eũ ſenſu ſine arte definiunt. Satis multa de natura: ſequitur vſus, de quo eſt accuratius diſputandum. In quo quæſitum eſt, in totóne circuitu illo orationis, quem Græci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum cõprehenſionem, aut continuationem, aut circunſcriptionem dicimus: an in principiis ſolum, an in extremis, an in vtraque parte numerus tenen-
119 dus ſit. Deinde quum aliud videatur eſſe numerus, aliud numeroſum: quid interſit. Tum autem in omnibúſne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breuiores, alias longiores: idque quando, aut cur, quibúſque partibus, pluribúſne an ſingulis, im-

paribus an æqualibus,& quãdo aut istis aut illis sit vtendũ:quæque inter se aptissime collocentur & quomodo,an omnino nulla sit in eo genere distinctio: quódque ad rem maxime pertinet,qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandũ etiam est vnde orta sit forma verborũ,dicendúmque quantos circuitus facere deceat. Déque eorũ particulis,& tanquam incisionibus disserendum est, quærendúmque vtrũ vna species & longitudo sit earum,ánne plures:& si plures,quo loco,aut quãdo,quóque genere vti oporteat. Postremo totius generis vtilitas explicãda est,quæ quidẽ patet latius:non ad vnã enim rem aliquã, sed ad plures accõmodatur. Ac licet non ad singulas res respondentẽ de vniuerso genere 110
sic dicere,vt etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus vnum selegimus, hoc quod in causis foróque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est in historia, & in eo quod appellamus ἐπιδεικτικὸν, placet omnia dici Isocrateó, Theopompeóque more,illa circunscriptione,ambitúque, vt tãquam in orbe inclusa currat oratio,quoad insistat in singulis perfectis,absolutísque sententiis. Itaque posteaquam est nata hæc vel circunscriptio, vel comprehensio,vel cõtinuatio,vel ambitus, si ita licet dicere:nemo qui aliquo esset in numero,scripsit orationem generis eius quod esset ad delectationem comparatũ,remotúmque à iudiciis,forẽsique certamine,quin redigeret omneis ferè in quadrum numerúmque sententias. Nam cum is est auditor qui non vereatur ne compositæ orationis insidiis sua fides attentetur,gratiam quoque habet oratori volu- 111
ptati aurĩũ seruienti. Genus autem hoc orationis neque totũ assumendũ est ad causas forenses,neque omnino repudiandũ. Si enim semper vtare,cum satietatem affert,tum quale sit,etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit præterea actionis dolorẽ,aufert humanum sensum actoris,tollit funditus veritatem & fidem. Sed quoniam adhibẽda nonnunquam est,primũ videndũ est quo loco,deinde quandiu retinenda sit,tum quot modis commutanda. Adhibenda est igitur numerosa oratio,si aut laudandũ est aliquid ornatius,vt nos in accusationis secundo de Siciliæ laude diximus, aut in senatu de Consulatu meo: aut exponenda narratio,quæ plus dignitatis desyderat,quàm doloris,vt in quarto accusationis de Ennensi Cerere, de Segestana Diana,de Syracusarum situ diximus. Sæpe etiam in amplificanda re,concessu omnium funditur numerosè, & volubiliter oratio. Id nos for- 112
tasse non perfecimus, conati quidem sæpissime sumus: quod plurimis locis perorationes nostræ voluisse nos, atque animo contendisse declarant. Id autem tum valet, cum is qui audit,ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, vt insidietur & obseruet: sed iam fauet,processúmque vult,dicendíque vim admirans,non inquirit quod reprehendat. Hæc autẽ forma retinẽda non diu est,nec dico in peroratione,quam ipse includit,sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis his locis vsus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa,quæ nescio cur,cum Græci κόμματα & κῶλα nominẽt,nos non rectè incisa & mẽbra dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina: sed cum verba aut suauitatis,aut inopiæ causa trãsferre soleamus,in omnibus hoc fit artibus, vt quum id appellandũ sit, quod propter rerum ignorationem ipsamm nullum habuerit antè nomen,necessitas cogit aut nouum facere verbũ,aut à simili mutuari. Quo autẽ pa- 113
cto deceat incise membratímve dici,iam videbimus: nunc quot modis mutentur cõprehensiones conclusionésque dicendũ est. Fluit omnino numerus à primo, tum incitatius breuitate pedũ, tum proceritate tardius. cursum cõtentiones magis requirunt: expositiones rerum,tarditatẽ. Insistit autem ambitus modis pluribus,è quibus vnũ est secuta Asia maxime,qui dichoreus vocatur,quum duo extremi chorei sunt,id est è singulis longis & breuibus. Explanandũ est quòd ab aliis iidem pedes aliis nominantur vocabulis. Dichoreus non est ille quidem sua spõte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum,quàm si semper est idem. Cadit autẽ per se ille ipse præclare,quo etiam satietas formidanda est magis. Me stãte C.Carbo C.F.Trib.pleb.in concione dixit his verbis,O Marce Druse,patrem appello. hæc quidẽ duo binis pedibus incisim. dein mẽbra- 114
tim,Tu dicere solebas,sacram esse remp.hæc item membra ternis. post ambitus, Quicũque eam violauissent,ab omnibus esse ei pœnas persolutas.dichoreus: nihil enim ad rem

extrema illa lõga fit, an breuis. deinde, Patris dictum sapiẽs, temeritas filũ comprobauit.
hoc dichoreo tãtus clamor concionis excitatus est, vt admirabile esset. Quæro, nónne id
numerus effecerit. verborum ordinẽ immuta, fac sic, Comprobauit filii temeritas: iam ni-
hil erit, etsi temeritas ex tribus breuibus & longa est, quem Aristoteles vt optimũ probat,
à quo dissentio. At eadẽ verba, eadem sententia: animo istuc satis est, auribus nõ satis. Sed
id crebrius fieri nõ oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat, postea co-
gnita facilitate contẽnitur. Sed sunt clausulæ plures, quæ numerose & iucũde cadant. Nã
115 & creticus qui est è lõga & breui & longa, & eius æqualis pæan, qui spatio par est, syllaba
longior: quàm cõmodissime putatur in solutã orationẽ illigari, cum sit duplex. nam aut è
lõga & tribus breuibus, qui numerus in primo viget, iacet in extremo: aut totidem breui-
bus & lõga, in quem optime cadere censent veteres: ego nõ plane reiicio, sed alios antepo
no. Ne spõdeus quidem funditus est repudiãdus: etsi quòd est è lõgis duabus, hebetior vi-
detur & tardior, habet tamẽ stabilem quẽdam & nõ expertem dignitatis gradum: in in-
cisionibus vero multo magis & in membris. paucitatem enim pedũ grauitatis suæ tardi-
tate compẽsat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, nõ loquor de vno pede extremo:
adiũgo (quod minimum sit) proximum superiorẽ, sæpe etiam tertium. Ne iambus quidẽ,
qui est è breui & longa, aut par choreo, qui habet treis breues, sed spatio par non syllabis;
116 aut etiam dactylus, qui est è lõga & duabus breuibns, si est proximus à postremo, parum
volubiliter peruenit ad extremũ, si est extremus choreus aut spõdeus. nunquam enim in-
terest vter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes male concludũt, siquis eo-
rũ in extremo locatus est, nisi cũ pro cretico postremus est dactylus. nihil enim interest
dactylus sit extremus, an creticus: quia postrema syllaba breuis, an longa sit, ne in versu
quidem refert. Quare etiam pæana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit
parum: quoniam nihil ad rem est postrema qnàm longa sit. Iam pæan, quòd plures ha-
beat syllabas quàm treis, numerus à quibusdam, non pes habetur. Est quidem, vt inter o-
mneis constat antiquos, Aristotelem, Theophrastũ, Theodectem, Ephorum, vnus aptissi-
mus orationi vel orienti, vel mediæ, putãt illi etiam cadẽti: quo loco mihi videtur aptior
117 creticus. Dochimus autem è quinque syllabis, breui, duabus lõgis, breui, longa, vt est hoc,
Amicos tenes: quouis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus, aut continuatus nume-
rum apertum & nimis insignem facit. His igitur tot commutationibus, támque variis si
vtemur, nec deprehendetur manifesto quid à nobis de industria fiat, & occurretur satie-
tati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed & compositione fit & genere, quod
antè dictum est, cõcinnitatis compositione potest intelligi, cum ita structa verba sunt, vt
numerus nòn quæsitus, sed ipse secutus esse videatur. vt apud Crassum, Nã vbi lubido do-
minatur, innocẽtiæ leue præsidium est. Ordo enim verborum efficit numerũ sine vlla a-
perta oratoris industria. Itaque siquæ veteres illi (Herodotũ dico & Thucydidem, totám-
que eam ætatem) apte numeroséque dixerunt: ea non numero quæsito, sed verborũ collo
118 catione ceciderũt. Formæ vero quædam sunt orationis, in quibus ea concinnitas inest, vt
sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur, aut cõtrarium cõtrario op-
ponitur, aut quæ similiter cadũt verba verbis comparãtur, quicquid ita cõcluditur, plerũ-
que fit vt numerose cadat: quo de genere cũ exemplis suprà diximus, vt hæc quoque co-
pia facultatem afferat, nõ semper eodem modo desinẽdi: nec tamen hæc ita sunt arcta &
astricta, vt ea cum velimus laxare, nequeamus. Multũ interest vtrum numerosa sit, id est
similis numerorum, an planè è numeris constet oratio. alterum si fit, intolerabile vitium
est: alterum nisi fit, dissipata, & inculta, & fluẽs est oratio. Sed quoniam non modo non
frequenter, verum etiam raro in veris causis, aut forẽsibus circumscripte numeroséque di-
cendum est: sequi videtur vt videamus quæ sint illa quæ suprà dixi incisa, quæ membra.
Hæc enim in veris causis maximã partem orationis obtinẽt. Cõstat enim ille ambitus &
119 plena comprehẽsio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, vt & aureis impleat, &
ne breuior sit quàm satis sit, neque lõgior. quãquam vtrunque nõnunquam, vel potius sæ-
pe accidit, vt aut citius insistẽdum sit, aut lõgius procedendũ, ne breuitas defraudasse au-

reis videatur,néve lõgitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem. nec enim lo-
quot de versu,& est liberior aliquanto oratio. E quatuor igitur,quasi hexametrorũ instar
versuum,quod sit,constat ferè plena comprehẽsio. His igitur singulis versibus quasi nodi
apparẽt cõtinuationis,quos in ambitu cõiungimus. Sin membratim volumus dicere,in-
sistimus:ídque cũ opus est,ab isto cursu inuidioso facile nos & sæpe diiũgimus. Sed nihil
tam debet esse numerosum,quàm hoc quod minime apparet,& valet plurimum.Ex hoc
» genere illud est Crassi,Missos faciãt patronos,ipsi prodeant. Nisi interuallo dixisset,ipsi 150
prodeant:sensisset profecto effugisse senariũ : omnino melius caderet,prodeãt ipsi.Sed de
» genere nũc disputo. Cur clãdestinis cõsiliis nos oppugnãt?cur de perfugis nostris copias
» comparãt cõtra nos? Prima sunt illa duo,quæ κόμματα Græci vocant,nos incisa dicimus:
deinde tertium,κῶλον illi,nos membrũ.Sequitur non lõga:ex duobus enim versibus,id est
membris, perfecta comprehensio est,& in spondeos cadit: & Crassus quidem sic plerun-
que dicebat, ídque ipse genus dicendi maxime probo. Sed quæ incisim aut membratim
» efferũtur,ea vel aptissime cadere debent.vt est apud me, Domus tibi deerat?at habebas.
» pecunia superabat?at egebas. hæc incisa dicta sunt quatuor.At mẽbratim quæ sequũtur
» duo,Incurristi amens in columnas:in alienos insanus insanisti. Deinde omnia tãquam
» crepidine quadã comprehẽsione lõgiore sustinentur, Depressam,cæcam,iacentẽ domum 151
» pluris quàm te, & quàm fortunas tuas æstimasti. dichoreo finitur. At dispondeus proxi-
mum illud. nam in iis quibus vt pugiunculis vti oportet,breuitas facit ipsa liberiores pe-
des. Sæpe enim singulis vtendum est, plerunque binis,& vtrisque addi pedis pars potest,
non ferè ternis amplius. Incisim autem & membratim tractata oratio in veris causis plu
rimum valet, maximéque his locis, cum aut arguas,aut refellas: vt nostra in Corneliana
» secunda,O callidos homines,ô rem excogitatã,ô ingenia metuenda. mẽbratim adhuc:
» deinde cæsim diximus.Rursus membratim,Testes dare volumus.Extrema sequitur com
» prehensio,sed ex duobus membris,qua nõ potest esse breuior,Quem quæso nostrũ fefel-
lit,ita vos esse facturos?Nec vllum genus est dicẽdi aut melius aut fortius,binis aut ternis
ferire verbis,nõnunquam singulis,paulo aliàs pluribus:inter quas variis clausulis interpo 152
nit se raro numerosa cõprehensio,quam peruerse fugiens Hegesias,dum ille quoque imi-
tari Lysiam vult,alterum penè Demosthenẽ,saltat,incidẽs particulas.& is quidẽ non mi-
nus sentẽtiis peccat quàm verbis, vt non quærat quem appellet ineptum qui illũ cogno-
uerit. Sed ego illa Crassi,& nostra posui,vt qui vellet,auribus ipsis, quid numerosum etiã
in minimis particulis orationis esset,iudicaret. Et quoniã plura de numerosa oratione
diximus,quàm quisquam ante nos, nũc de eius generis vtilitate dicemus. Nihil enim est
aliud Brute(quod quidem tu minime omniũ ignoras)pulchre & oratorie dicere,nisi opti
mis sentẽtiis,verbísque lectissimis dicere. Et nec sentẽtia vlla est quæ fructum oratori fe-
rat,nisi apte exposita,atque absolute:nec verborũ lumen apparet, nisi diligenter colloca-
torum,& horum vtrunque numerus illustrat.Numerus autẽ(sæpe enim hoc testandũ est) 153
non modo nõ poetice iunctus,verũ etiam fugiẽs illum, eíque omniũ dissimillimus: non
quin iidem sint numeri nõ modo oratorũ & poetarum, verum omnino loquentium,de-
nique etiam sonãtium omnium quæ metiri auribus possumus: sed ordo pedũ facit, vt id
quod pronũtiatur,aut orationis aut poematis simile videatur.Hanc igitur siue composi-
tionem,siue perfectionem,siue numerũ vocari placet,& adhibere necesse est,si ornate ve-
lis dicere,non solum (quod ait Aristoteles & Theophrastus)ne infinite feratur vt flumen
oratio,quæ nõ aut spiritu pronuntiantis,aut interductu librarii,sed numero coacta debet
insistere: verũetiam quod multo maiorem habẽt apta vim,quàm soluta. Vt enim athle-
tas,nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute, nec petẽdo ve-
hementer, in quo nõ motus hic habeat palæstram quãdam: vt quicquid in his rebus fiat 154
vtiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit venustũ: sic oratio nec plagam grauẽ fa-
cit,nisi petitio fuerit apta:nec satis tectè declinat impetum,nisi etiam in cedẽdo,quid de-
ceat,intelligit. Itaque qualis eorum motus,quos ἀπαλαίστους Græci vocãt,talis horum mihi
videtur oratio,qui non claudũt numeris sententias: tantúmque abest ne quod ii qui hoc

aut magiſtrorum inopia,aut ingenii tarditate,aut laboris fuga nō ſunt aſſecuti,ſolent di-
cere,eneruetur oratio compoſitione verborum, vt aliter in ea nec impetus vllus, nec vis
eſſe poſſit. Sed magnam exercitationē res flagitat,nequid corū qui genus hoc ſecuti non
tenuerūt,ſimile faciamus,ne aut verba traiiciamus aperte,quo melius aut cadat,aut vol-
uatur oratio.Quod ſe L.Cælius Antipater in procœmio belli Punici,niſi neceſſatio factu-
135 rum negat.O virū ſimplicē,qui nos nihil celat:ſapientem,qui ſeruiendū neceſſitati putet.
Sed hic omnino rudis.Nobis autē in ſcribēdo,atque in dicēdo neceſſitatis excuſatio non
probatur. nihil eſt enim neceſſe,& ſiquid eſſet,id neceſſe tamen non erat confiteri.Et hic
quidem qui hanc à Lælio, ad quem ſcripſit,cui ſe purgat, veniam petit,& vtitur ea traie-
ctione verborum,& nihilo tamen aptius explet,concludítque ſententias. Apud alios au-
tem,& Aſiaticos maxime numero ſeruiētes, inculcata reperias inania quædā verba quaſi
complementa numerorū. Sunt etiam qui illo vitio,quod ab Hegeſia maxime fluxit, in-
fringēdis cōcidendíſque numeris in quoddam genus abiectum incidāt Siculorū ſimilli-
mum. Tertiū eſt in quo fuerūt fratres illi Aſiaticorū rhetorū principes Hierocles & Me-
136 necles,minime mea ſentētia contemnendi.Etſi enim à forma veritatis,& ab Atticorū re-
gula abſunt, tamen hoc vitium cōpenſant vel facultate, vel copia: ſed apud eos varietas
non erat,quòd omnia fere cōcludebantur vno modo.quæ vitia qui fugerit,vt neque ver-
bum ita traiiciat,vt id de industria factum intelligatur,neque inferciēs verba quaſi rimas
expleat,nec minutos numeros ſequens cōcidat,delumbétque ſententias,nec ſine vlla cō-
mutatione in eodē ſemper verſetur genere numerorum:is omnia fere vitia vitauerit.nam
de laudibus multa diximus, quibus ſunt alia perſpicue vitia contraria. Quantum autem
ſit apte dicere, experiri licet,ſi aut compoſiti oratoris bene ſtructam collocationē diſſol-
uas permutatione verborū. Corrūpatur enim tota res, vt & hæc noſtra in Corneliana, &
,, deinceps omnia, Neque me diuitiæ mouent,quibus omneis Africanos & Lælios multi
137 ,, venalitii,mercatoréſque ſuperarūt. Immuta paulū,vt ſit,multi ſuperarunt mercatores,
,, venalitiíque.perierit tota res. Et quæ ſequūtur, Neque veſtis aut cælatum aurum & ar-
,, gentū,quo noſtros veteres Marcellos,Maximóſque multi Eunuchi è Syria,AEgyptóque
,, vicerūt. Verba permuta ſic,vt ſit,Vicerūt Eunuchi è Syria, AEgyptóque.Adde tertium,
,, Neque vero ornamenta iſta villarum, quibus Lucium Paulum,& L.Mumium,qui rebus
,, his vrbem Italiámque omnem referſerūt,ab aliquo video perfacile Deliaco,aut Syro po-
,, tuiſſe ſuperari. Fac ita,potuiſſe ſuperari ab aliquo Syro aut Deliaco.Vidéſne vt ordine
verborum paulum commutato iiſdem verbis ſtante ſentētia,ad nihilum omnia recidāt,
cum ſint ex aptis diſſoluta: aut ſi alicuius incōditi arripias diſſipatam aliquam ſententiā,
eámque ordine verborū paulum commutato in quadrum redigas,efficiatur aptum illud,
138 ,, quod fuerit antea diffluens ac ſolutū. Age,ſume de Gracchi apud Cenſores illud, Abeſſe
,, non poteſt, quin eiuſdem hominis ſit probos improbare qui improbos probet. Quanto
aptius,ſi ita dixiſſet, quin eiuſdem hominis ſit, qui improbos probet, probos improbare:
Hoc modo dicere nemo vnquam noluit,nemóque potuit,quin dixerit.Qui autem aliter
dixerunt,hoc aſſequi non potuerūt:ita facti ſunt repēte Attici.quaſi vero Trallianus fue-
rit Demoſthenes,cuius non tam vibrarent fulmina illa, niſi numeris contorta ferrentur.
Sed ſiquos magis delectant ſoluta,ſequantur ea. Sane modo ſiquis Phidiæ clypeū diſſol-
uerit, collocationis vniuerſam ſpeciem ſuſtulerit,non ſingulorum operū venuſtatem: vt
in Thucydide orbem modo orationis deſydero, ornamenta compárent. Iſti autem cum
diſſoluunt orationem,in qua nec res,nec verbum vllum eſt niſi abiectum,non clypeum;
139 ſed vt in prouerbio eſt(etſi humilius dictū eſt, tamen ſimile eſt)ſcopas (vt ita dicam)mi-
hi videntur diſſoluere. Atque vt plane genus hoc quod ego laudo,contempſiſſe videan-
tur,aut ſcribant aliquid vel Iſocrateo more,vel quo AEſchines aut Demoſthenes vtitur:
tum illos exiſtimabo non deſperatione formidauiſſe genus hoc,ſed iudicio refugiſſe: aut
reperiā ipſa eadem conditione qui vti velit, vt aut dicat aut ſcribat,vtra voles lingua,eo
genere quo illi volūt.facilius eſt enim apta diſſoluere,quàm diſſipata connectere.Res au-
tem ſe ſic habet(vt breuiſſime dicam quod ſentio)compoſite & apte,ſine ſententiis dice-

re inſania eſt:ſententioſe autem ſine verborum & ordine,& modo,infantia:ſed eiuſmodi
tamen infantia,vt ea qui vtantur,non ſtulti homines haberi poſſint,etiam plerũque pru-
dentes:quo qui eſt contentus,vtatur.Eloquens vero qui nõ approbationes ſolum,ſed ad-
mirationes,clamores,plauſus,ſi liceat,mouere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, 140
vt ei turpe ſit quicquã aut ſpectari,aut audiri libentius. HABES meum de oratore Bru-
te iudiciũ, quod aut ſequêre,ſi probaueris: aut tuo ſtabis,ſi aliud quoddã eſt tuum.in quo
neque pugnabo tecum,neque hoc meum,de quo tantopere hoc libro aſſeueraui,vnquam
affirmabo eſſe verius quàm tuum.Poteſt enim nõ ſolum aliud mihi ac tibi, ſed mihi ipſi
aliud aliàs videri.Nec in hac modo re,quæ ad vulgi aſſenſum ſpectet,& ad aurium volu-
ptatem, quæ duo ſunt ad iudicandum leuiſſima: ſed ne in maximis quidem rebus quic-
quam adhuc inueni firmius quod tenerem,aut quo iudicium meum dirigerem, quàm id
quodcũque mihi quamſimillimum veri videretur, cum ipſum illud verũ in occulto late-
ret. Tu autem velim ſi tibi ea quæ diſputata ſunt,minus probabuntur,vt aut maius o-
pus inſtitutum putes, quàm effici potuerit: aut dum tibi roganti voluerim obſequi vere- 141
cundia negandi,ſcribendi me impudentiam ſuſcepiſſe.

M.Tullii Ciceronis de optimo gene-re oratorvm.

ORATORVM genera eſſe dicuntur tanquam poetarũ.Id ſe-
cus eſt:nam alterũ eſt multiplex. Poematis enim Tragici,Co-
mici, Epici, Melici etiã ac Dithyrambici, quod magis eſt tra-
ctatum à Latinis,ſuum quoduis eſt diuerſum à reliquis. Itaque
& in tragœdia comicũ vitioſum eſt, & in comœdia turpe tra-
gicum. Et in cæteris ſuus eſt cuiuſque certus ſonus,& quædam
intelligentibus nota vox. Oratorũ autẽ ſiquis ita numerat plu
ra genera, vt alios grandeis aut graueis aut copioſos, alios te-
nueis aut ſubtileis aut breueis,alios eis interiectos & tanquam 142
medios putet:de hominibus dicet aliquid,de re parum.In re enim quod optimũ ſit quæ-
ritur,in homine dicitur quod eſt.Itaque licet dicere & Ennium ſummũ epicum poetam,
ſicui ita videtur, & Pacuuium tragicum, & Cæciliũ fortaſſe comicũ. Oratorẽ genere non
diuido:perfectum enim quæro. Vnum eſt autem genus perfecti,à quo qui abſunt,non ge-
nere differunt,vt ab Accio Terentius,ſed in eodem non ſunt pares. Optimus eſt enim o-
rator qui dicendo animos audientium & docet & delectat & permouet.Docere debitum
eſt,delectare honorarium,permouere neceſſarium. Hæc vt alius melius quàm alius,con-
cedendum eſt:verum id fit non genere,ſed gradu. Optimum quidem vnum eſt, & proxi-
mum quod ei ſimillimum:ex quo perſpicuum eſt,quod optimo diſſimillimum ſit,id eſſe
deterrimum. Nam quoniam eloquentia conſtat ex verbis & ſententiis,perficiendum eſt 143
vt pure & emẽdate loquentes,quod eſt Latine,verborum præterea & propriorũ,& tranſ-
latorum elegantiam perſequamur. in propriis,vt aptiſſima eligamus : in tranſlatis, vt ſi-
militudinem ſecuti verecunde vtamur alienis.ſententiarum autem totidem genera ſunt,
quot diximus eſſe laudum. ſunt enim docendi,acutæ: delectandi,quaſi argutæ: commo-
uendi,graues.Sed & verborum eſt ſtructura quædam duas res efficiens,numerum & leni-
tatem:& ſentẽtiæ ſuam compoſitionẽ habent ad probandã rem accõmodatum ordinem:
ſed earum omnium rerum vt ædificiorum,memoria eſt quaſi fundamentũ,lumen actio.
Ea igitur omnia in quo ſumma, erit orator peritiſſimus:in quo media,mediocris: in quo
minima,deterrimus. Et appellabãtur omnes oratores, vt pictores appellãtur etiam mali;
nec generibus inter ſeſe, ſed facultatibus different. Itaque nemo eſt orator qui ſe Demo- 144
ſthenis ſimilem eſſe nolit:at Menander Homeri noluit. Genus enim erat aliud,id nõ eſt
in oratoribus: aut etiam ſi eſt,vt alius grauitatem ſequens,ſubtilitatem fugiat:cõtrà,alius

acutiorem ſe quàm ornatiorẽ velit:etiam ſi eſt in genere tolerabili, certe non eſt in opti-
mo.ſiquidem quod omnes laudes habet,id eſt optimum.Hæc dixi breuius equidẽ quàm
res petebat:ſed ad id quod agimus, nõ fuit dicẽdum pluribus. Vnum enim cum ſit genus,
id quale ſit, quærimus. Eſt autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorũ oratorum
ipſa vis ignota eſt,nota gloria. Nam alterum multi viderunt,vitioſi nihil apud eos: alte-
rum pauci,laudabilia eſſe multa.Eſt enim vitioſum in ſententia, ſiquid abſurdum,aut a-
lienum,aut non acutum,aut ſubinſulſum eſt.In verbis,ſi inquinatum,ſi abiectum,ſi non
145 aptum,ſi durum,ſi longe petitum.Hæc vitauerunt fere omnes qui aut Attici numerãtur,
aut dicunt Attice:ſed quatenus valuerunt,ſani & ſicci duntaxat habeantur,ſed ita vt pa-
læſtrice ſpatiari in xyſto vt liceat, non ab Olympiis coronam petant. Qui cum careant
omni vitio,non ſunt contenti quaſi bona valetudine,ſed vires,lacertos,ſanguinem quæ-
runt,quandam etiam ſuauitatẽ coloris: eos imitemur,ſi poſſumus:ſin minus,illos potius
qui incorrupta ſanitate ſunt,quod eſt propriũ Atticorũ,quàm eos,quorum vitioſa abun-
dantia eſt,qualeis Aſia multos tulit.Quod cũ faciemus(ſi modo id ipſum aſſequemur: eſt
enim permagnum)imitemur,ſi poterimus,Lyſiam,& eius quidem tenuitatem potiſſimũ.
Eſt enim multis in locis grandior: ſed quia & priuatas ille pleraſque, & eas ipſas aliis, &
paruarum rerum cauſulas ſcripſit, videtur eſſe ieiunior, quoniam ſe ipſe conſulto ad mi-
146 nutarum genera cauſarũ limauerit. Quod qui ita faciet,vt ſi cupiat vberior eſſe nõ poſ-
ſit,habeatur ſane orator, ſed de minoribus: magno autem oratori etiam illo modo ſæpe
dicendum eſt in tali genere cauſarum. Ita fit vt Demoſthenes certe poſſit ſummiſſe di-
cere,elate Lyſias fortaſſe non poſſit. Sed ſi eodem modo putant exercitu in foro,& in o-
mnibus templis,quæ circum forũ ſunt,collocato dici pro Milone decuiſſe, vt ſi de re pri-
uata ad vnum iudicem diceremus,vim eloquentiæ ſua facultate,non rei natura metiun-
tur. Quare quoniam nonnullorũ ſermo iam increbuit partim ſeipſos Attice dicere,par-
tim neminem noſtrum dicere:alteros negligamus. ſatis enim his res ipſa reſpondet,cum
aut non adhibeantur ad cauſas,aut adhibiti iderideãtur:nam ſi arriderentur,eſſet id ipſum
Atticorum.Sed qui dici à nobis Attico more nolunt,ipſi autem ſe non oratores eſſe pro-
147 fitentur, ſi teretes aures habent,intelligénſque iudicium,tanquam ad picturã probãdam,
adhibentur etiam inſcii faciendi cum aliqua ſolertia iudicãdi. Sin autem intelligentiam
ponunt in audiendi faſtidio,neque eos quicquam excelſum magnificúmque delectat: di-
cant ſe ſubtile quiddam & politum velle, graue ornatúmque contemnere: id vero deſi-
nant dicere,qui ſubtiliter dicũt,eos ſolos Attice dicere,id eſt quaſi ſicce & integre:& am-
ple & ornate & copioſe,cum eadem integritate Atticorum eſt:quid dubium eſt vtrũ ora-
tionem noſtram tolerabilem tantum, an etiam admirabilem eſſe cupiamus ? Non enim
iam quærimus quid ſit Attice, ſed quid ſit optime dicere. Ex quo intelligitur, quoniam
Græcorum oratorum præſtantiſſimi ſunt ii qui fuerunt Athenis, eorum autem princeps
facile Demoſthenes, hunc ſiquis imitetur, eum & Attice dicturũ & optime: vt quoniam
148 Attici nobis propoſiti ſunt ad imitandum,bene dicere id ſit Attice dicere.Sed cum in eo
magnus error eſſet,quale eſſet id dicendi genus:putaui mihi ſuſcipiendum laborẽ vtilem
ſtudioſis,mihi quidem ipſi non neceſſarium.Conuerti enim ex Atticis duorum eloquen-
tiſſimorum nobiliſſimas orationes inter ſe contrarias, AEſchinis Demoſthenísque: nec
conuerti vt interpres, ſed vt orator, ſententiis iiſdem, & earum formis tanquam figuris,
verbis ad noſtram conſuetudinem aptis:in quibus non verbum pro verbo neceſſe habui
reddere,ſed genus omnium verborum,vímque ſeruaui:non enim ea me annumerare le-
ctori putaui oportere,ſed tanquã appendere.Hic labor meus hoc aſſequetur,vt noſtri ho-
mines,quid ab illis exigant,qui ſe Atticos volunt,& ad quam eos quaſi formulam dicẽdi
reuocent,intelligant. Sed exorietur Thucydides, eius enim quidam eloquentiam admi-
149 rantur:id quidem recte,ſed nihil ad eum oratorem quem quærimus. Aliud eſt enim ex-
plicare res geſtas narrando,aliud argumẽtando criminari,criménve diſſoluere:aliud nar-
ratione tenere auditorem,aliud concitare. At loquitur pulchre. Num melius quàm Pla-
to?neceſſe tamen eſt oratori quem quærimus, controuerſias explicare forenſes dicẽdi ge-

nere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Quare siquis erit qui Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorreat etiam à suspicione eius quæ versatur in re ciuili & forensi: qui Thucydidem laudauit, ascribat suæ nostram sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem diuinus author Plato suum fere æqualem admirabiliter in Phædro laudari fecit à Socrate, quémque omnes docti summũ oratorem esse dixerũt: tamen hunc in numero non repono. non enim in acie versatur & ferro, quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem (vt cum maximis minima conferam) gladiatorum par nobilissimum inducitur. AEschines, tanquam AEserninus (vt ait Lucilius)

Non spurcus homo, sed doctus & acer,
Cum Pacidiano hic componitur, optimu' longe
Post homines natos.

nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse diuinius. Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur: vnum hoc (verum melius Græci) à quo quæratur, ecquid possint ipsi melius Latine. alterum, Quid istas potius legã, quàm Græcas. Iidem Andriam & Synephebos, nec minus Terentium & Cæcilium, quàm Menandrum legunt: nec Andromacham aut Antiopã aut Epigonos Latinos recipiãt, sed tamen Ennium & Pacuuium, & Accium potius quàm Euripidẽ & Sophoclem legunt. Quod igitur est eorũ in orationibus à Græco conuersis fastidiũ, nullũ cum sit in versibus? Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius exposuerimus quæ causa in iudiciũ deducta sit. Quum esset lex Athenis, nequis populiscitũ faceret vt quisquam corona donaretur in magistratu prius quàm rationes retulisset: & altera lex, eos qui à populo donarentur, in concione donari debere. quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eósque refecit pecunia sua: de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, vt corona aurea donaretur: eáque donatio fieret in theatro, populo conuocato, qui locus non est concionis legitimæ: atque ita prædicaretur, eum donari virtutis ergò, beneuolentiǽque quam erga populum Atheniensem haberet. Hunc igitur Ctesiphontẽ in iudicium adduxit AEschines, quòd contra leges scripsisset vt & rationibus non relatis corona donaretur, & vt in theatro, & quod de virtute eius, & beneuolẽtia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec vir bonus esset, nec benemeritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem formula consuetudinis nostræ, sed est magna. Habet enim & legum interpretationem satis acutam in vtranque partem, & meritorum in remp. contentionem sane grauem. Itaque causa fuit AEschini, quoniam ipse à Demosthene esset capitis accusatus, quòd legationem ementitus esset, vt vlciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famáque Demosthenis. Non enim tã multa dixit de rationibus non relatis, quàm de eo quòd ciuis improbus, vt optimus laudatus esset. Hanc multam AEschines à Ctesiphonte petiit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem, sed iudicium factũ est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam tenente, ad quod iudicium concursus dicitur è tota Græcia factus esse. Quid enim aut tam visendum, aut audiendum fuit, quàm summorũ oratorũ in grauissima causa accurata, & inimicitiis incensa contentio? Quorum ego orationes si, vt spero, ita expressero, virtutibus vtens illorum omnibus, id est sententiis, & earum figuris & rerũ ordine, verba persequens eatenus vt ea non abhorreant à more nostro (quæ si è Græcis omnia conuersa non erunt, tamen vt generis eiusdem sint elaborauimus) erit regula, ad quam eorũ dirigantur orationes qui Attice volunt dicere. sed de nobis satis. Aliquando enim AEschinem ipsum Latine dicentem audiamus.